

ЖАХОН АДАБИЕТИ ДУРДОНАЛАРИ

СТЕНДАЛЬ

ҚИЗЫЛ ВА ҚОРА

СТЕНДАЛЬ

ҚИЗИЛ ВА ҚОРА

1830 йил хроникаси

Русчадан

Ҳасан Тұрабеков
таржимаси

ТОШКЕНТ

Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1986

**«ЖАҲОН АДАБИЕТИ ДУРДОНАЛАРИ»
СЕРИЯСИНИГ ТАҲРИРҲАЙҶАТИ**

Зулфия
Эркип Вохидов
Азиз Қаюмов
Матёкубов Қўшжонов
Жамол Камол
Омон Матжон
Ҳодир Мирмуҳамедов
Мирмуҳсин
Аскад Муҳтор
Гайбулла Саломов
Рубен Сафаров
Александр Удалов
Ўлмас Үмарбеков
Ўткир Ҳошимов
Озод Шарағиддинов
Шоислом Шомуҳамедов

«МЕН ҲАҚИҚАТНИ СЕВАРДИМ...»

Одатдаги ташвишلى күнларининг бирида Стендаль газеталарни **ва-рақлаб** ўтириб, ғалати бир хабарни ўқиб қолади: Гренобль шаҳар суди Антуан Берте исмли навниҳол йигитни ўлим жазосига лойиқ топибди. Айбдор судиинг шафқатсиз ҳукмини зўр қувонч, ифтихор билан қарти олган. Газетанинг ёзишича, Антуан Берте оддий қишлоқ темирчисининг ўғли бўлган. Қишлоқ руҳонийси романтик табнатли бу йигитга **хомийлик** қилган. Ун тўққиз ёшга тўлар-тўлмас ақли, заковати ва ўткир зеҳни билан танилган Антуан бутун вилоятга донги кетган Мину де Латур хонадонига тарбиячи бўлиб ишга жойланади. Орадан кўп вақт ўтмай серҳаён, хушқомат, соглом, ҳар бир ҳатти-ҳаракатида қизгин йигитлик нафаси уфуриб тарған тарбиячи билан ўттиз олти ёшга қадам қўйган сулув де Латур хоним орасида ишқий роман бошланади. Қизгин эҳтирослар билан тўлиб-тошган бу роман шиддат билан давом этатган бир пайтда тўсатдан узилиб қолади. Сир кўпчиликка ошкор бўлиб, тарбиячи ўзи севиб қолган хонадонни тарк қилинга мажбур бўлади. Бир пайтлар ҳомийлик қилган руҳоний Антуанинг айбини тезроқ ёшиб юбориш мақсадида уни шона-пиша диний семинарияга жойлаб қўяди. Ноаниқ сабабларга кўра семинария эшиклари ҳам йигит учун тақа-тақ спилиб қолади. У ўзига муносиб иш излаб, Кордон исмли бадавлат кишининг хонадонига тарбиячи бўлиб хизматга киради. Яна ўша эски роман қайта бошдан тақрорланади: бу сафар Кордон хонимининг шўх, шаддод, ҳазилкаш, ишқий романлар таъсирида тарбия топган қизи билан ишқий роман бошланади. Йигит яна ишдан ҳайдалади. Шу-шу, кучини қаерга қўйишини билмай юрган ишқиараст йигитнинг омади юришмай қолади, ишқизлик жонига тегади, ҳаётдан бе-зади. Бахтсиз бўлиб қолишининг сабабларини де Латур хонимдан деб билиб, якшамба куни черковда ибодат қилаётганида унга пистолетдан ўқ узади ва сўнгра ўзини ҳам ўлдиromoқчи бўлади. Лекин йигитнинг пияти амалга ошмай қолади. Антуани судга беринади. У судда ўзини магрур тутиб, айбини яширмайди, аксинча, ўзига қаттиқ жазо берилишини талаб қиласди. Ўлеми олдидан: «Мен ҳақиқатни севардим... Лекин қанц у?.. Ҳаммаёқда фақат риёкорлик ёки энг камида, фирибгарлик, ҳатто энг днёнатли, энг улуг одамлар ҳам бундан мустасно эмас», -- дей жон беради.

Шаналоқдек келадиган газета хабари, айниқса, Антуан Бертенинг ўлим олдида энтиқиб: «Мен ҳақиқатни севардим...» деган оташин сўзлари қирқ олти ёшга қадам қўйган Стендальни қаттиқ ҳаяжонга солгаш.

Езувчи газетаның құлдан қўймай, бир зумгина ҳадсиз-хисобсиз хаёллар огушига күмилади. Эҳтимол, шу пайт унинг хаёлида Наполеон армияси сағида Россияның кирип боргани, сүнгра ачық маглубият, Италияның қылған саёдатлари, шаҳар мәри бўлиш ҳақидаги оразу-умидлари, севги изтироблари, романтик туйгуларининг чил-чил бўлиши, ҳаётининг шафқатсиз зарбалари гавдаланган бўлса ажаб эмас. Нима бўлганда ҳам газета хабари жаҳон адабийтипинг подир асарларидан бирин бўлмиши «Қизил ва қора» романининг ёзилишига туртки бўлгани аниқ.

Ахир, ўзингиз бир ўйлаб кўринг. Стендаль «Қизил ва қора» романини ёзгунига қадар ҳам катор романлари, драмалари, «Италияда тасвирий санъат тарихи», «Гайдн, Моцарт ва Метастазио», «Россииниң ҳаёти», «Расин ва Шекспир», «Худбийнинг хотиралари», «Апри Брюларнинг ҳаёти» сингари рисолалари билан кенг ўқувчилар оммасига таниш эди. Лекин барин бир тан олиб айтиши керакки, забардаст романист сифатида адабийнинг шуҳратилини оламга ёйган пафаси ўткир асарлардан бирин «Қизил ва қора» романидир. Дидли китобхон газета хабаридаги келтирилган фактлар билан роман воқеаларини бир-бирига солиштирса, улар орасидаги ўхшашликнинг нақадар якин эканини сезиб олиши қийин эмас. Бу шунчаки юзаки ўхшашлик. Аслида романининг ёзилишига туртки бўлган жиҳоят хроникаси барқамол ижтимоий-психологик роман даражасига кўтарилиган. Шунинг учун ҳам М. Горький «Қизил ва қора» романини ўзининг севимли асарларидан бирин сифатида ҳурмат билан тилга олиб ўтади.

«Қизил ва қора» романни вақт шамолларини писанд қулмай, ўша-ўша нафосати ва ўша-ўша таровати билан ҳам одамлар қалбига эзгулик, ҳақиқат уругини экиб келмоқда. Хўш, бу ҳодисанинг сири нимада?

Ушбу саволга жавоб беришдан аввал «XX аср илмий-техника асри, шундай экан, жажжи романлар ёзиши пайти келди, келажак жажжи романларники» деган фикрга жинидай тўхталиб ўтишга тўғри келади. Бу фикрларда маълум даражада жон ҳам бор, албатта. Аммо бошқа бир тан олинган ҳақиқатни ҳам айтмасдан иложимиша йўқ. Хўш, пима учун ўн-ўн бешта жажжи романларга баравар келадиган Л. Толстойнинг «Тирилиш», «Анна Каренина», Стендальнинг «Қизил ва қора», «Парма ибодатхонаси» сингари қалин жилди романларида кўтарилиган масалалар, қаҳрамонларнинг тақдирин ёшу карини баб-баравар ҳаяжонга солади? Сабаби, бу романларда А. Фадеевнинг образли ибораси билан айтганда, «давр драмаси» ҳаққоний акс эттирилган. Сабаби, қаҳрамонларнинг эзгулик, адолат йўлида олиб борган курапалари чуқур ички дард билан ифода қилинган.

Бу фикрлар «Қизил ва қора» романни қаҳрамонларига ҳам тааллукли. Ўрта бўйли, кўришидан анча нимжон, гоятда нозик, қиргийбуруп Жюльєп Сорелининг метиндеқ иродаси борлигини дарров сезиб олиш қийин. Агар Жюльєннинг оразу-хаёллари билан яқинроқ танишсангиз, уни ҳавоий хаёлпарат, деб ўлаш ҳам мумкин. Нима учун десангиз, у мустакил ҳаёт йўлига чиқуб олганига қадар гоҳ офицер, гоҳ шаҳар мәри, гоҳ

роҳиб, тоҳ дипломат бўлишни орзу қиласди, — кўйинчичи, унинг барча орзу-ҳавасларини санаб битказиш кийин.

Мен Жюльенинг ҳаёти билан илк бор танишганимда (бу воқеа элизинчи йилларнинг охирлари ва олтмишинчи йилларнинг бошларида рўй берди) дарров Сервантеснинг Дон Кихоти билан Ярослав Гашекнинг шоввоз Швейкининг хатти-ҳаракатларини кўз олдимга келтирган эдим. Уларнинг ҳаётида бир қараашда кўзага ташланмайдиган ички ўхшашликни излаган ва топгандай ҳам бўлгандим. Негаки, Сервантес «телба қиёфа»даги Дон Кихот образи орқали мавжуд шарт-шароитни тан олипци истамайдиган кишилар образини ҳаққоний яратиб берган. Бу гамгин қиёфа рицар ҳақоратланган ва эзилганиларга ҳомий бўлишни истайди, дунёдаги аўравонлик ва зулмни таг-томими билан юлиб ташлашга интилади, у жаҳонда адолат ва эркинлик ўрнатишни орзу қиласди. Ярослав Гашекнинг ўз севимли қаҳрамонини ардоқлаб айтган «улуг даврга улуг кишилар керак. Лекин Наполеон шухратига эришмаган, хеч ким томонидан тан олиммаган, ғамтарин қаҳрамонлар ҳам бор оламда... Бироқ динқат билан қаралса, уларнинг шухрати олдида ҳатто македониялик Искандарнинг шухрати ҳам иш эшолмай қолади», деган доно сўзларида ва Швейкининг хатти-ҳаракатида шу сўзларни тасдиқловчи ҳикмат бор. Уларнинг адолат тантанаси учун курашиларида мъълум бир ўхшашлик бор. Лекин буларнинг ҳар бири ўз ҳавосидан нафас олиб, якка ҳолда мавжуд тузумга қарши кураш олиб боради. Жюльенинг кураши — кўпроқ унинг норозилигига, жамият устунлари ҳисобланмиш амалдорларни ёмон қўришида, энг муҳими, ҳақиқатни севишида...

Жюльенинг илк бор тарбиячи сифатида Веррьеर шаҳрилиниг мәри жаноб де Реналь хонадомига ташриф қылганини кўз олдингизга келтиринг:

«Ҳайратдан де Реналь хонимниг тили калимага келмай қолди: улар бир-бирларига тикилишганича бир зум туриб қолишиди. Жюльен умри бино бўлиб бундай чиройли кийинган аёлни кўрмаган эди. Уни янада ажаблантирган нарса юзи сутдек ошиоқ бу хонимнинг у билан мулойим гапланигани бўлди. Де Реналь хоним деҳқон йигитчанинг аввалига докадек оқартіб қўрингани, энди эса лоладек қизариб кетган юзидан думалаётган йирпик-йирпик ёш томчиларига тикилиб турарди. Кейин хоним кўқ-қисдан худди ёш қизалоқларга ўхшаб қаҳқаҳа отиб кула бошлади. У ўз устидан хахолаб қулар ва хурсандлигидан ўзини сира тўхтата олмас эди. Тарбиячи деганлари шуми ҳали? У бўлса ўғилларига бақириб, уларни хивич билан савалайдиган исқирт ионин тасаввур қилиб юрибди».

Йигитни де Реналь хоним кутиб олади. «Баланд бўйли, қадди-қомати келишган де Реналь хоним бир вақтлар бутун вилоятда эпг соҳибжамол аёл ҳисобланган. Хушхулқ аёл сифатида шухрат топган бу хонимнинг кўпилар шайдоси бўлган. У табиатан гоят тортичноқ бўлиб, бундай сулув жувонларга ўхшаб ўзига зеб беришини хаёлига келтирмайди. Фақат осуда боғларда севимли ўғлонлари билан сайр қилиб юрса бас. Уни бирор кўр-

ган одам қувлик ва шумликини билмайдиган де Реналь хонимнинг чехрасидан нур ёгилиб туришини сезмаслиги мумкин эмас.

Жюльен билан де Реналь холим орасида тугилган муҳаббат шу қадар ҳарорат, эҳтирос билан ва шу қадар табиий ҳамда тиник тасвиранадики, китобхон беихтиёр равишда уларнинг мусаффо туйгуларига мафтун бўлиб қолади. Китобхонлар севишганлар билан бирга боғу роғларни сайр қилишади, тог-тошларга чиқишиади. Парижнинг турмуш тарзи, черковлари, роҳиблар, шаҳар мэрлари ва бошқа нуғузли кишилар билан танишади.

Шу тариқа қаҳрамонлар яшаган жамиятнинг ҳаққопий картинаси чизилади.

Тадқиқотчилар «Қизил ва қора» романни атрофида фикр юритгандарида Жюльеннинг ҳар бир хатти-ҳаракатидан Стендални излайдилар. Бу бир жиҳатдан қараганда тўғри. Адабнинг ҳаётида рўй берган воқеалар, аёлларга муносабатлари Жюльеннинг идеалларини тасдиқловчи «Ҳаёт жуда қисқа. Шундай экан, сен ифлослар олдида ҳеч қачон титраб-қақшама», деган сўзларни тез-тез учратамиз. Адид бир қаҳрамоннинг муҳаббат масаласида тутган йўллари ва қарашларида ҳам ўхшашлик изларини сезиш мумкин. Айтайлик, Стендаль одамлардаги шиддатлилик ва жўшқинликни алоҳида меҳр-муҳаббат билан ардоқлаб келган. Муҳаббат мавзусида маҳсус рисола ёзишининг боини ҳам шу туфайли бўлса ажаб эмас.

«Қизил ва қора» романни, эҳтимол, ўша рисоланинг маңтиций давоми эканини ким ҳам инкор қила олади?

Адабнинг эътиқоди ва тушунчасига кўра севгини тўрт хил турга ажратиш мумкини. Биринчиси, бу юрак амри ва фақат юрак билан содир бўладиган севги; иккинчиси, юрак амридан кўра ҳавас билан ва фақат ҳавас орқали уланадиган муносабатлар; учинчиси ва тўртипчиси маълум мақсадлар, хисоб-китоблар асосига қурилган «Муҳаббат» дир.

Жюльен билан де Реналь хонимнинг муҳаббати омонат муносабатлар ёники бир лаҳзалик ишқий туйгулар асосига қурилган эмас. Уларнинг туйгулари камалақ ранги сингари жимиirlab, товланиб турсалар ҳам шаффоғлиги, тиницилиги, гўзаллигини йўқотмайди.

Таникли француз ёзувчиси ва танқидчиси Андре Моруя «Қизил ва қора» романидаги тасвиранган хотин-қизлар образлари хусусида фикр юрита туриб, улар тасвирида схематизмнинг излари борлигини қайд қилиб ўтади. Билмадим, бу фикрлар қанчалик ҳақиқатга яқин келади. Аммо шуниси аниқки, де Реналь хоним ҳам, Матильда ҳам жонли қилиб тасвиранган. Аммо бу аёллар, ҳатто Жюльен ҳам ўзлари яшаб турган жамият билан идеаллари орасида узилишини хис қилмайдилар. «Қизил ва қора» романни қаҳрамонларининг ҳам заиф томонлари ана шу ҳақиқат билан тайинланади.

Стендалнинг шоҳона «Қизил ва қора» асари биринчи бор ўзбек тилига агадарилган. Гапнинг рости, таржимани бир оз ҳадиксираб, иккиланиб кўлга олдим. Стендаль сингари буюк санъаткорнинг маънавий интилиш-

ларини, бадиний бўёқларини ўзига хос тарзда ўзбек тилида гавдалантириш фақат истеъодли, адаб сўзларининг қадрини тушунадиган таржимоннинггина қўлидан келади. Роман таржимасини ўқиб, яна бир марта Жюльенининг оташия севгиси, де Реналь хонимининг изтироблари, қахрамонлар нафас олаётган муҳит, француз қидлоқлари, шаҳарлари тасвири тиниқ берилганини, энг муҳими, асарининг руҳи тўғри англанганини хис қиласди. Назаримда, роман анча мукаммал таржима қилинган.

Таржимон Ҳасан Тўрабековнинг ажойиб фазилати бор. У бирон асарни ўзбек тилига ўтироқчи бўлса, узоқ йиллар тайёргарлик кўради. Адабнинг ҳаётий ва ижодий йўли билад танишади. Адаб мансуб бўлган халқвиият тарихини ўрганиди, ойлаб архивларда ўтиради. Ниҳоят таржима қизиниётган асарининг руҳига кириб олгач, иш боцлайди. Ҳасан «Қизил ва қора» романни таржимаси устида бенг йилга яқин иш олиб борди. Айрим саҳналарни неча марта лаб қайта таржима қилгани ва қоницмаганининг гувоҳи бўлганиман.

Жюльен тўппончадан икки марта ўқ узиб, де Реналь хоним ҳаётига қасд қилишида айбланиб, қамалади. Шунга қарамай, де Реналь хоним сал-пал ўзига келиб олгач, севгилисни излаб, қамоқхонага келади. Жюльенин кўргач, «ҳатто менга тўппончадан икки марта ўқ узганингдан кейин ҳам сепи севаман», деб юборганини билмай қолади.

«Стоит мне только тебя увидать, всякое чувство долга, все у меня проходит, все я — одна сплошная любовь к тебе; и даже, покалуй, слово... «любовь» — это еще слишком слабо. У меня к тебе такое чувство, какое только разве к Богу можно питать: тут все — и благоговение, и любовь, и послушание... По правде сказать, я даже не знаю, что ты **мне** такое внушишь... вот скажешь мне, чтобы я пырнула ножом тюремщика, **я** совершу это преступление и даже подумать не успею. Объясни **мне** это, пожалуйста пояснее, пока я еще не упала отсюда, мне хочется по настоящему понять, что такое происходит в моем сердце, потому что ведь через два месяца мы расстанемся... А впрочем, как знать, расстанемся ли мы? — сказала она улыбнувшись».

Таржимаси: «...Сепи кўрган заҳотим, бутун бурчларимни унутаман-қўиман, ҳамма нарса гойиб бўлиб, бутун вужудим сенга нисбатан муҳаббатга айланади. Ҳатто, чамаси, «муҳаббат» сўзи дилимдаги туйгуни тўла англата олмаса ҳам керак. Сени шу қадар севаманки, менимча, фақат худога нисбатан шундай туйгу хис этиш мумкин: бунда ҳаммаси бор — сажда қилиш ҳам, итоат ҳам. Очигини айтсанм, сенинг севгинг мен ў не кўйларга солишни ҳатто ўзим ҳам тушишмайман...мана, агар қамоқхона назоратчисига пичоқ санчгин, десант, мен дарҳол шу жиноятни қиласман, ҳатто ўйлаб ҳам ўтирумайман. Илтимос, бу ердан чиқиб кетмасимдан аввал шуни менга аникроқ қилиб тушунтириб бер, дилимда ислар кечаятганини чинакамига тушуниб олмоқчиман, зеро, икки ойдан сўнг биз видолашамиз... Даравоқе, яна ким билсан, видолашармикнимиз ҳали? — деди хоним жилмайиб».

Мен бу ерда сўзма-сўз таржима хусусида гапираётганим йўқ. Мен бу ерда Жюльен билан де Реналь хоним мумалаларидағи нозик ишқталар алиқ ҳис килинганилиги ва аниқ берилганини айтиб ўтмоқчиман. Ўйлай-мизки, таржиманинг қиммати, ўзинга яраша фазилатлари маҳесус ўрганилар.

«Қизил ва қора» романни Жюльенning ўлими билан туғайди. Жюльен умр бўйи ҳақиқат излади, мавжуд қонуни-қоидаларидан қоникмади, у ҳаётдаги адолатсизликларга, мунофиқликка, эркинликнинг бўғилишига қарши исён қилди. Стендалининг буюклиги шундаки, у ўз даврининг ҳак-коний манзарасини маҳорат билан тасвирлаб берди.

Пирмат Шермуҳамедов

Китобхонга

Буюк июль воқеалари содир бўлиб, инсон фантазиясини бўғиб қўювчи йўналиш пайдо бўлганида мазкур асар чоп этилишга тайёр эди. Қўйидаги саҳифалар 1827 йили ёзилган, дея тахмин қилишга бизда тўла асос бор.

БИРИНЧИ ҚИСМ

Хақиқат, аччиң ҳақиқат.
Дантон

I

Шаҳарча

Put thousands together — less bad.
But the cage less gay.

*Hobbes.*¹

Веррьеर, чамаси, бутун Франш-Контэ вилоятида энг хушманзара шаҳарчалардан бири бўлса керак. Томлари қизил черепицадан чўққили қилиб қурилган опиоқ уйлар тепалик ёнбагрида қатор бўлиб туришарди. Бирон паст жой йўққи, олампаноҳ қаштан дарахти қад кўтартмаган бўлсин. Ду дарёси шаҳар истеҳкомларидан бир неча юз қадам пастроқда шарқираб оқарди, бу истеҳкомларни бир вақтлар испанлар қурилган экан, лекин ҳозир бўлар ха-робага айланганди.

Шимол томондан Веррьеерни Юра тизма тоғининг баланд тармоғи муҳофаза қилиб турарди. Верра тоғининг кунгурадор чўққилари октябрь ойининг илк изгириниданоқ қор билан қопланарди. Тоғдан каттагина сой оқиб тушади; сой Ду дарёсига бориб қўшилгунига қадар Веррьеерни кесиб ўтади-да, йўл-йўлакай беҳисоб тахта тилиш машиналарини ҳаракатга келтиради. Бу жўигина саноат шаҳарликлардан кўра кўпроқ дехқонларга ўхшаб кетадиган ахолининг каттагина қисмини маълум даражада тўйдирарди. Бироқ шаҳарчани бойиттан нарса тахта тилиш корхоналари эмасди; Мулюз газламаси деб аталган гулдор мато ишлаб чиқариш умумий фаровонликиниг маибай эди. Наполеон тахтдан қулаганидан сўнг Веррьеердаги деярли барча уйларниг пештоқдари газламадан келган даромаддан янгиланганди.

Шаҳарга киришининг биланоқ аллақандай баҳайбат машинанинг гумбурлаган товуши қулотингизни қоматга

¹ Мингзаб киниларни бир жойга йигитнг,— гўё яхшига ўхшайди бу ҳол. Лекин каталакла улар асло бўлишмас, хушнуд.

Гоббс

келтиради. Ҳайқириб оқаётган сой устидаги чархпалак-нинг айланишидан ҳаракатга келувчи йигирмата ҳайбатли гурзи йўлни титратганича шарақлаб сандон устига урилади. Бу гурзиларниң ҳар бири кунига минг-минглаб мих ишлаб чиқаради. Ўн гулидан бир гули очилмаган қўжлик-кина қизлар гурзилар тагига темир парчаларини узлуксиз қўйиб туришади. Гурзиларниң зарбидан сўнг ўша темир парчаси дарҳол михга айланади-қўяди. Францияни Гельвецияидан ажратиб турувчи тог ёнбагридаги шаҳарчага илк бор келган сайёҳ айниқса ана шу дагал косибчиликни кўрганида лол қолади. Агар Веррьеरга қадам қўйган сайёҳ катта кўчадан ўтиб бораётган йўловчиларниң қулоқлари ни. қоматга келтираётган бу ажойиб мих фабрикасининг кимга қарашли эканлигини суриштириб қолгудек бўлса, унга чўзибгина: «Ҳа-а, фабриқани сўрайпсизми — жаноб мэрга¹ қаралиши у», деб жавоб қилишади.

Мабодо сайёҳ Ду соҳилидан тепаликнинг қоқ чўққисига қадар чўзилиб кетган Катта кўчада бир неча минут туриб қолса, виқор билан қадам ташлаб бораётган повча, басавлат кишига қўзи тушиши турган гап.

Ўша одам пайдо бўлган заҳоти барча ўткинчилар шошилиб шляпаларини бошларидан олишади. Унинг соchlарига оқ оралаган. Эгнидаги кийимлари кулранг. У бир неча орденлар кавалери. Пешонаси кенг, қирғийбурун бу одамнинг истараси иссиқ кўринади. Умуман, унинг чеҳрасида чекка шаҳарнинг мэригә хос сиполик билан баъзан қирқ саккиз, элликларни уриб қўйган кишиларда ҳам учрайдиган ёқимтойлик уйғунлашгандек туюлади. Бироқ тез орада парижлик сайёҳ бу одамнинг башарасида қандайдир калтабинлик ва тасаввури қашпоқлигидан далолат берувчи гердайиш ва ўзига бино қўйиш ифодасини сезиб, ҳафсаласи пир бўлади. Ҳар қалай унинг бутуни истеъоди ўзидан қарздор бўлган одамлардан қарзини айни вақтида ундириб олиш-у, ўз қарзларини тўлашни эса иложи борича чўзиш қобилиятидангина иборат эканлиги сезилиб қолади.

Веррьеर шаҳрининг мэри жаноб де Реналь ана шунаقا одам. У виқор билан қадам ташлаганича кўчани кесиб ўтади-да, мэрияга кириб, сайёҳнинг қўзидан ғойиб бўлади. Агар сайёҳ сайр қилишда давом этса, юз қадамча юргач, бекиримгина уйга кўзи тушади. Уйни ўраб турган темир панжара ортида эса ажойиб боғ кўзга ташланади. Боғнинг

¹ Мэр - Францияда муниципалитет бошқармаси бошлиги, шаҳар бошлиги (тарж.).

наригий ёгода эса нақ уфқقا қадар Бургундия тепаликлари чүзилиб кетган — буларнинг бари гүё күзга ором баҳш этиш учунгина яратылғандек туюлади. Бу манзара сайёхни боядан бери нафасни сиңа бошлаган майдада тамагирлик руҳи билан заҳарланган мұхитни унүтишга мажбур этади.

Үнга бу үй жаноб де Ренальға қарапшли эканлигини айтишади. Йүнілған тошдан терилған бу ажойиб үйни Веррье мәри катта михозлик фабрикасидан олган даромади ҳисобига қурған экан. Ҳозир эса у үйга пардоз берәётганимеш. Айтишларича, жаноб де Реналь қадимги испан авлодига мансуб бўлиб, унинг аждодлари Веррьерга Людовик XIV бу ерларни забт этишидан анча илгари келиб, ўрнашиб қолишган экан.

1815 йилдан бошлаб жаноб де Реналь ўзининг фабрикант эканлигидан ор қила бошлади. Ахир 1815 йили жаноб де Реналь тақдирнинг тақозоси билан Веррье шаҳрига мэр бўлиб қолган эди-да. Нақ Ду дарёсининг соҳилига қадар погона-погона бўлиб тушган ажойиб парк ҳам жаноб де Реналнинг темир-терсак буюмлар ишлаб чиқариш соҳасидаги чуқур билимлари учун муносиб мукофот бўлган. Паркнинг ҳар бир погонаси зил тош девор билан мустаҳкамланган.

Францияда Германиянинг Лейпциг, Франкфурт, Нюрнберг ва саноат тараққий тоиган бошқа шаҳарлар атро-фидаги қаби хушманзара боғларни кўришга умид қилмасағиз ҳам бўлади. Франш-Контэда ер-мулкингиз погона-погона қилиб қурилған тош деворларга қанча сероб бўлса, қўшиларингиз сизни шунчак кўши ҳурмат қилишади. Жаноб де Реналнинг деворлари кетма-кет қалашиб қурилған бояни ҳамшаҳарларини қойил қолдирганига яна бир сабаб шуки, унинг айрим қисмларини жаёноб мэр нақ олтин баҳосида сотиб олганидир. Масалан, Веррьерга кираве-ришда сизни ҳайратга солған тахта тилгични олинг. Үшандан сиз яна томининг у бошидан бу бошигача етадиган кенг тахтага улкан ҳарфлар билан ёзилған Сорель исмига ҳам эътибор берган эдингиз. Ана шу тахта тилгич бундан олти йил муқаддам ҳозир жаноб де Реналь богининг тўртичи погонаси деворини қураётган, ерга жойлашган эди.

Жаноб мэр қанчалик димогдор бўлмасин, ўлгудай ўжар ва баджаҳл кекса Сорелни кўндиргуничча анча хушомад қилиб, қўнглини овлашга мажбур бўлди. Ниҳоят, чол ўз тахта тилгич манинасини бошқа жойга кўчиришга рози бўлиши учун бир талай олтин луидорни санаб беришга тўғ

ри келди. Тахта тилювчи арраны ишга соладиган жамоат аихори масаласига келсак, жаноб де Реналь ўзининг Париждаги алоқаларини ишга солиб, сувни бошқа ўзандан оқизишга мұваффақ бўлди. Бундай муруваттага эса у 1821 йил сайловларидан сўнг эришган эди.

У Сорелга беш юз қадамча қўйироқдан, Ду дарёсининг соҳилидан бир арпани ўрнига беш арпани ер берди. Гарчи янги жой қарагайдан тахта тилиш учун аввалгисига қарангандан анча қулайроқ бўлса-да, Сорель ота,— уни бойиб кетганидан сўнг шундай атай бошлашган,— қўшинисининг сабрсизлиги ва молнарастлигидан фойдаланиб, ундан мўмайгина олти минг франкни ундириб олди.

Тўғри, маҳаллий билармонлар бу битимни матъқуллапімаган эди. Бундан тўрт йил муқаддам яқшанба қунларининг бирида мәрлик-кийимини кийиб олган жаноб де Реналь черковдан қайта туриб, узоқдан қария Сорелини кўриб қолди. Чол ёнида учта ўғли билан унга илжайиб қараб турарди. Бу илжайиш жаноб мәрнинг дилига гулгула солиб қўйди, ўшандан бүён, ерии қимматга олмадиммикан, деган фикр унинг қалбини ўртаб келади.

Веррьеर жамоатида обрў қозонмоқ учун иложи борича кўпроқ девор қуриш, лекин баҳор кезлари Юра дарасидан Париж томон ўтиб борадиган анови итальян гишт терувчиларининг бирор жимжимасига асло учмаслик лозим. Бундай янгилик киритмоқчи бўлган эҳтиётсиз қурувчи ўла-ўлгунча тентак деган ном олади-ю, Франш-Контэда жамоат фикрини белгилаб берувчи эҳтиёткор ва мўътадил кишиларнинг ҳурматидан мосуво бўлади.

Вижданан айтганда, бу билагонлар зўравонликини шуничилик ҳаддидан ошириб юборардиларки, оқибатда Париж деб аталмиш буюк республикада яшаган ҳар қандай одам ҳам кичкина шаҳарчада мутлақо яшай олмайди. Франциянинг кичкина шаҳарчаларида жамоат фикрининг,— яна қанақа фикр дениг! — ҳукмронлиги худди Америка Қўшма Штатларидаги каби жуда бемаъни нарса бўлади.

Жаноб мэр

Обрў! Ҳали сиз буни бўлмагур нареа деб ўйлайсизми, афандим? Аҳмоқларнинг ҳурмати, гўдакларнинг ҳайрати, боёнларнинг ҳасади-ю, доноларнинг нафрати.

Барнав

Жаноб де Реналнинг бахтига Ду дарёсидан ўттиз-ўттиз беш метрча чамаси юқорироқда, тепалик ёнбағрида жойлашган шаҳар хиёбони бўйлаб улкан тирговуч девор қуриш зарурати туғилиб қолди. Бу иш унинг шаҳар ҳокими сифатидаги обрўсини янада ошириб юборарди, албатта. Хиёбон шундай қулай ерга жойлашгани туфайли бу ердан Франциянинг энг хушманзара кўриницларидаи бири намоён бўларди. Бироқ ҳар йили баҳорда ёмғир сувлари хиёбоннинг у ер-бу ерини ўпираиб кетар ва йўлкалар ўнқир-чўнқир бўлиб, сайд қилишга мутлақо ярамай қоларди. Барчанинг жонига теккан бу ишкулайлик жаноб де Реналнинг иётиқболида ўзининг шаҳарга ҳокимлик қилиб турган даврини баландлиги етти қулоч ва кенглиги бир ярим қулоч келадиган девор қуриш билан агадийлаштириши заруратини тақозо қилди.

Бу деворни деб жаноб де Реналь уч марта Парижга сафар қилиб келди, чунки ҳозиргисидан оддинги ички ишлар министри Веррьеर хиёбонида девор қурилишига тиш-тирниги билан қаршилик қилган эди. Ҳозир бўй деворнинг панжараси ердан бир қулочча чамаси кўтарилиб турибди. Шу кунларда, гўё Франциянинг барча министрлари — собиқ ва ҳозиргиларнинг жигига тегаётгандек, уни мармар тахталар билан безашпяти.

Яқинигинада тарқ этилган Париждаги балларни эслаб, кўқимтири бўлиб товланиб турган бу катта мармар тахталарга кўксимни берганимча Ду водийсини жуда кўп томоша қилганиман. Йироқда, дарёнинг чаи соҳилида беш-олтига жарлик кўзга ташланади. Жарликларнинг тубида офтобда ярқираб оқаётган жилгалар яққол кўриниб турибди. Улар у ер-бу ерда шалола ҳосил қилиб, настга қараб интилишади-да, ниҳоят, шовуллаб Ду дарёсига оқиб тушишади.

ди. Бизнинг төгларда офтоб жазиллатади, қоқ пешинда, қуёш наизага келганды эса хиёбонда орзулар огушига чўмган сайёхни ажойиб чинорлар ўз соясига олади. Ўтрипди тупроқ эвазига бу чинорлар жуда тез ўсиб, унинг сербар япроқлари офтобда ялтираб туради,— чунки жаноб мэр ўзининг бутун улкан тирговуч девори бўйлаб тупроқ тўкишни бујорган; муниципал советниг қаршилик қилишига қарамай, у хиёбонни тахминан икки қулочга кенгайтирди (гарчи у ультраоялист, мен эса либерал бўлсам-да, унинг бу ишидан хурсандман). Шу боисдан ҳам хиёбоннинг мазкур погонаси мэрнинг ҳамда Веррьеердаги бева-бечоралар уйининг ҳозир ҳам ҳузур-ҳаловатда янгаётган директори жаноб Валенопинг фикрича, Лэдаги Сен-Жермен погонасидан сираям қолишмас эмиш.

Менга қолса, камина Садоқат Хиёбонининг фақат битта камчилигидан норозиман. Хиёбоннинг бу расмий номи ўн беш ёки йигирма жойда мармар тахталарга ёзилган бўлиб, бунииг учун жаноб де Реналь яна битта крест билан мукофотланган. Менимча, Садоқат Хиёбонининг камчилиги улкан чинорларнинг расвоси чиқарилганидадир: уларни бошлиқларнинг буйругига биноан беаёв бутаб туришар экан. Уларни каллаклаб, юмaloқ шох-шаббасиз қилмасдан ўз ҳолига кўйиб беришганида эди, улар энг кўримсиз сабзвавотга ўхшаб қолмай, Англия чинорлари каби кўркам бўлишлари мумкин эди. Бироқ жаноб мэрнинг ҳукми қатъий бўлиб, жамоатга қарашли барча дараҳтлар йилига икки марта аёвсиз бутаб турилади. Маҳаллий либералларнинг айтишичा�,— бу муболага, албатта,— гўё жаноб викарий Маслон дараҳтлар каллакланганда қирқиб ташланган шох-шаббаларни ўмариб кетиц одатини чиқарганидан бўён шаҳар bogонининг қўли узунроқ бўлиб қолганиниш.

Ушибу навқирон руҳоний бундан бир неча йил муқаддам аббат Шелан ва чор атрофдаги бир неча кюреларнинг ишини назорат қилиб турмоқ учун Безансондан юборилган эди. Истебфога чиққач, Веррьеерга келиб қолган, итальян кампанияси иштирокчиси, мэрнинг айтишича, бир вақтнинг ўзида ҳам якобинчи, ҳам бонапартчи бўлмиш кекса полк табиби бир куни жаноб мэрга бу ажойиб дараҳтлар каллакланиш натижасида фақат расвоси чиқаётганини таъида қилишга журъят этди.

— Мен сояни яхши кўраман,— деб жавоб қилди жаноб де Реналь Фахрий Легион ордени кавалери полк табибига иисбатан йўл қўйилиши мумкин бўлган бир такаббурлик билан,— ~~мартини~~ кўраман, шунинг учун

ҳам соя солиб турсин, деб дарахтларни каллаклашии буюрдим. Бу дарахтлар соя беришдан бўлак ҳеч нимага арзимайди. Масалаи, ёнгоқнинг йўрғиги бошқа: ундан даромад олса бўлади.

Веръерда ҳамма парсани ана шу улуг сўз ҳал қиласди: даромад — бутун аҳолиинг тўртдан уч қисми эртаю кеч фақат шу тўғрида ўйлади.

Даромад олиши — сизга жуда гўзал кўринган бу шахарчада барча ишни бошқарадиган омил ана шу сўзлардан иборат. Веръерга келиб қолган ажнабий одам шаҳарчани ўраб турган соя-салқин водийлар чиройига мафтун бўлиб, аввалига, бу ернинг одамлари гўзаллик шайдоси экан, деган хаёлга боради: чиндан ҳам бу ернинг одамлари ўз ўлкаларининг чиройи ҳақида тинимсиз гапиришади. Улар ўз она юртларини ғоят қадрлашади, чунончи, бу ерлинг табиати чет элликларни ўзига жалб этади. Сайёхларнинг пуллари эса маҳаллий меҳмонхона эгаларининг ҳамёнини қаппайтиради. Бу ҳол, ўз нафбатида, солиқ ҳақидаги қонунга биноан шаҳар ғазнасига мўмайгина даромад келтиради.

Очиқ куз кунларининг бирида жаноб де Реналь рафиқаси билан Садоқат Хиёбони бўйлаб сайр қилиб юрарди. Де Реналь хоним ёнида гердайганча қадам ташлаб бораётган эрининг гап сотишига қулоқ солар экан, хиёбонда шаталоқ отиб юрган уч ўғлининг хатти-ҳаракатини безовталаниб кузатарди. Ёши ўн бирларга кириб қолган катта ўғли ўқтин-ўқтин панжара ёнига ютуриб бориб, унинг устига чиқмоқчи бўларди. Шунда, Адольф, деб чақирган мулојим овоз эшитиларди-ю, бола ўзининг шўх ниятидан воз кечишга мажбур бўларди. Кўринишидан ўттизларга кириб қолган бўлса-да, де Реналь хоним ҳали анча хушрўй эди.

— Парижлик бу димогдор кейин бу қилмишидан афусланиб юради,— деди жаноб де Реналь ранжиган оҳангда, унинг одатда рапгпар юзи япада бўзариб кетгандек эди.— Саройда унинг таибини тортиб кўядиган баъзи дўстларим бор...

Гарчи икки юз бет давомида сизларга вилоят ҳақида ҳикоя қилиш ниятида бўлсан-да, ҳар қалай, узундан-узоқ гап сотиши ва вилоятликларпинг аломат суҳбатларини такрорлаб жонингизга тегиш даражасида золим эмасман.

Мэрнинг нафратини қўзгатган парижлик бу димогдор жаноб Аппер бўлиб, бундан икки кун бурун у қамоқхона билан Веррьеर етимхонаси у ёқда турсин, ҳатто жаноб мэр

ҳамда шаҳарнинг энг кўэга кўринган уй эгалари қарамоги-даги қасалхонага ҳам кириб чиқсан эди.

— Хўш, нима қилибди,— деб журъатсизлик билан жавоб қилди де Реналь хоним,— йўқсиллар мулкининг сариқ чақасига ҳам хиёнат қилмай сарф-харажат қиласизлар ахир. Шундай бўлгач, Париждан келган ўша жаноб сизларга нимаям қила оларди?

— У жаноб бу ерга фақат бизни қоралаш учун келган, кейин бориб, либерал газеталарда бошимизга тухмат ёғдира бошлайди.

— Лекин сен уларни ҳеч қачон ўқимайсан-ку ахир, азизим.

— Аммо ўша якобинча мақолаларни нуқул юзимизга солишгани солишган, бу ишларнинг бари бизнинг асабимизни қўзгайди ва эзгу ишларимизга халал беради. Йўқ, шахсан мен бу иши учун жаноб кюрени ҳеч қачон кечирмайман.

III

Йўқсиллар мулки

Ҳар қандай фитналардан
холи юрадиган шафқатли кюре
қишлоқ аҳолиси учун худонинг
марҳамати.

Флери

Шуни айтиб ўтиш керакки, бу ердаги тоғларнинг ҳаётбахш мусаффо ҳавоси туфайли сиҳат-саломатлиги ғоят яхши бўлган саксон ёшли қария, Веррьеर кюреси қамоқхона, қасалхона ва ҳатто етимхонага истаган пайтда кириш ҳуқуқига эга эди. Парижда кюренинг номига тавсиянома ёздириб олган жаноб Аппер ушбу синчков шаҳарчага эрталаб роппа-роса олтида етиб келиб жуда ақлли иш қилди. У дарҳол руҳонийнинг ўйига борди.

Франция пәри ва шу музофотдаги помешчиклар орасида энг бадавлати марказ де ля Молнинг мактубини ўқир экан, кюре Шелан чуқур ўйга толди.

«Мен кекса бир одамман, боз устига бу ерда мени яхши кўришади,— деди у ниҳоят ўзига ўзи оҳиста,— улар журъат этишмайди». Сўнг у парижлик меҳмон томон ўгирилди

ва кўзларида кексалигига қарамай, таваккал билан бўлса-да, олижаноб иш қилаётганидан қувонаётганини қўрсатувчи ажиб бир ёлқин йилт этиб деди:

— Майли, юрипг, афандим. Лекин бир илтимосим бор: кўражак нарсаларимиз ҳақида қамоқхона қоровули ва айниқса етимхона назоратчилари олдида миқ этиб оғиз очмаслигинги лозим.

Жаноб Аниер кекса кюренинг нақадар мард одам эканини тушунди, у муҳтарам руҳоний билан биргаликда қамоқхона, касалхона ва етимхонани айланиб чиқди, кўп-лаб саволлар берди, бироқ жавобларининг галати эши-тилишига қарамай, бир оғиз ҳам таънали сўз айтмади.

Бу кўрик бир неча соат давом этди. Руҳоний жаноб Апперни тушлик қилиш учун уйига таклиф этган эди, бироқ меҳмон, ҳали бир талай хат ёзишим керак, деган баҳонада уникига боришдан бош тортди,— у олижаноб ҳамроҳининг обрўсига ортиқ шутур етказишни истамасди. Соат учларда кўрикни тугатиш учун улар етимхонага боришида-да, сўнг яна қамоқхонага қайтишиди. Эшик олдида уларни қамоқхона қоровули — барзангি маймоқ қарши олди: унинг разил башараси кўркув зўридан баттар жирканчли бўлиб кетганди:

— Тақсир,— деди у кюрени кўрган заҳоти,— сиз билан бирга келган ушбу зот жаноб Аппер эмасмилар мабодо?

— Шундай бўлса пима қилибди? — деди кюре.

— Ахир бу хусусда кечак қатъий буйруқ олганман,— жаноб префектнииг ушбу буйругини олиб келган жандарм туни билан от чоптириб келибди.— Ўша буйруқда, жаноб Аппер қамоқхонага мутлақо киритиласин, дейилган.

— Сизга шунни айтипим мумкинки, жапоб Нуару,— деди кюре,— мен билан келган ушбу меҳмон чиндан ҳам жаноб Аниер бўладилар. Қамоқхонага истаган пайтимда кириш ва истаган одамни бошлаб келишга ҳақим борлигидан хабарингиз бўлса керак, ҳар қалай.

— Шундайликка шундайку-я, жаноб кюре,— деб жавоб қилди қоровул товушини пасайтириб ва худди таёқ ўқталиб буйруқни бажарилгага мажбур этишा�ётган итдек бошини қуий солди.— Аммо, жаноб кюре, менинг хотиним, бола-чақам бор. Мабодо устимдан шикоят тушса, мени ишдан қувишади, унда холимиз нима кечади, ахир бола-чақамни шу ердан оладиган маопи билан бўқаман.

— Мен ҳам қавмдан маҳрум бўлишни асло истамасдим,— деб жавоб қилди соғдил кюре, ҳаяжондан товуши титраб.

— Сизнинг йўлингиз бошقا! — деди жонланиб қоро-

вул.— Сизнинг саккиз юз ливр рентаигиз ва бир парча бўлса ҳам ўз ерингиз бор, жаноб кюре. Буни ҳамма билади.

Бу воқеа ҳақида бичиб-тўқиб оғиздан-оғизга ўтган ва муболагали тафсилотлар билан бойитилган турли-туман мишишлар сўнгги икки кун давомида Веръер шаҳар-часини алғов-далғов қилиб юборганди. Худди ана шу воқеа ҳозир жаноб де Реналниг рафиқаси билан хиёл аразлашиб қолишига ҳам сабаб бўлди. Эрталаб жаноб де Реналь етимхона директори жаноб Валено билан биргаликда ўзининг қаттиқ норози эканини изҳор этмоқ учун кюренинг хузурига борди. Жаноб Шелапнинг биронта ҳам хомийси йўқ эди; кекса руҳоний бу сұхбатнинг оқибати ёмон бўлиши мумкинлигини ҳис этди.

— Нимаям дердим, жаноблар, чамаси, саксон ёшга кирганда бу ўлкада хизматдан четлаштирилган учинчи руҳоний бўладиганга ўхшайман. Бу ерга қелганимга эллик олти йил бўлибди. Мен илк бор қадам қўйганимда ҳали қишлоқ бўлган бу шаҳарчанинг деярли барча аҳолисини ўзим чўқинтирганман. Ҳар куни ёш келин-куёвларни нижкоҳлаб қўяман. Бир вақтлар эса уларнинг боболари билан бувиларини никоҳлаган эдим. Веръер менинг оиласам бўлиб қолган, бироқ уни тарқ этишдан қўрқиш мени виждонимга хилоф иш қилишига мажбур эта олмайди. Ўша меҳмонни кўрган заҳотим мен ўзимга ўзим: «Эҳтимол бу парижлик жаноб чиндан ҳам либералдир,— ҳозир улар жуда кўпайиб кетишган,— аммо у бизнинг маҳбусларимиз ва етимларимизга нима ҳам ёмонлик қилиши мумкин?» — деган саволни бердим.

Бироқ жаноб де Реналь ва айциқса етимхона директори жаноб Валено айтиётган таъналар борган сайин ҳақоратли тус ола бошлади.

— Майли, жаноблар, қавмни мендан тортиб олинг,— деди мўйсафид кюре товуши қалтираб.— Мен бари бир бу ерларни тарқ этмайман. Бундан қирқ саккиз йил муқаддам меңга бир парча ер мерос қолганини ҳамма билади. Ўша ердан йилига саккиз юз ливр даромад оламан. Худди ана шу пулга яшайверман. Сизга очигини айтсам, жаноблар, хизмат ҳақимдан сира ҳам пул жамғарган эмасман. Эҳтимол, шу бойисдан бўлса керак, ишдан бўшатишларидан сира ҳам қўрқмайман.

Жаноб де Реналь рафиқаси билац жуда аҳил яшарди, бироқ хоним журъатсизлик билан: «Ўша парижлик жаноб бизнинг маҳбусларга нима ҳам ёмонлик қиласарди?» — деб саволини такрорлаганида у нима деб жавоб қилишини бил-

май зардаси қайнаган эди, шу найт де Реналь хоним бирдан қичқириб юборди. Унинг иккинчи ўғли панжара устига сакраб чиқиб, гарчи девор нариги ёқдаги узумзордан уч-тўрт одам бўйи баланд бўлса-да, унинг устидан югурга бошлаган эди. Бола чўчиб кетса йиқилиб тушишидан қўрққан де Реналь хоним уни чақиришга журъат этмади. Ниҳоят, болакай ўзининг жасурлигидан гул-гул очилиб, онаси томон ўгирилди-ю, унинг оппоқ оқариб кетганини кўриб, панжарадан сакраб тушди-да, унинг олдига югуриб келди. Болани яхшилаб койишди.

Бу воқеа эр-хотинни мавзууни ўзгартиришга мажбур этди.

— Мен анови арракашнинг ўғли Сорелни уйимизга олишга жазм этдим,— деди жаноб де Реналь,— у болаларимизга қараб юради, бўлмаса зумрашалар жуда ҳаддиларидан ошиб кетишияти. Бу талаба йигит деярли руҳоний эмиш; у лотип тилини жуда яхши билади ва болаларимизни ўқишига мажбур этади, кюренинг айтишича, йигитча жуда талабчан эмиш. Мен унга уч юз франк маош белгилайман-да, овқатини кўтараман. Унинг хулқ-атворидан бир оз шубҳаланган эдим. Ахир у Фахрий Легион орденининг кавалери анови табиб чолпинг эркатоий эди-да. Ўша чол қандайдир қариндошлигиши баҳона қилиб, Сорелларникига келганди-ю, ўша-ўша уларникида боқим бўлиб қолган эди. Эҳтимол, бу одам аслида либералларнинг махфий агенти бўлгандир, чол бу ернинг мусаффо ҳавоси зиқнафас касалига даво эканини баҳона қиласди, аммо ким билсин? У *Буонапарт* билан Италия қампанияларининг барida қатнашган, аммо айтишларича, ҳатто империя учун сайлов бўлганида ҳам «йўқ» деб жавоб ёзган экан. Ўша либерал Сорелнинг ўғлини ўқитибди ва унга ўзи билан келган бир талай китобларни мерос қолдирибди. Мен дурадгор Сорелнинг ўғлини болаларимга тарбиячи қилиб олишини хаёлимга ҳам келтирмагандим, албатта. Бироқ кюре билан бутунлай юзкўрмас бўлишимга сабаб бўлган ўша воқеадан бир кун аввал у менга Сорелнинг ўғли уч йилдан буён илоҳиётдан сабоқ олаётгани ва семинарияга кирмоқчи эканини айтган эди. Ҳемак, бу йигитча либерал эмас, бунинг устига лотин тилини билади.

— Аммо бу ўринда яна баъзи бир мулоҳазалар бор,— деб давом этади жаноб де Реналь рафиқасига маъҳодор назар ташлар экан.— Жаноб Валено каратасига қўшиш учун бир жуфт ажойиб норманд отларини харид қилганидан жуда гердайиб юрибди. Лекин болаларининг гувернери ўйқ.

- У ҳали ўша Сорелни ўзига оғдириб олиши ҳам мумкин.
- Демак, режамни маъқуллайсан,— деди дарҳол жаноб де Реналь ҳозир айтган ажойиб фикри учун хотинига қараб миннатдорлик билан жилмаяр экан.— Бўпти, келишдик.
- Эҳ, азизим, ҳамма ишни дарров ҳал қилиб қўя қоласан-а.
- Чунки мен шунақа иродали одамман. Энди анови кюремиз ҳам бунга ишонч ҳосил қиласди. Ўзимизни алдашдан фойда йўқ — теварак-атрофимизда либераллар тўлиб ётибди. Манави барча мануфактурачилар мени кўриша олмайди, бунга ишончим комил, улардан икки-учтасининг ҳамёни анча қапнайиб қолган. Шунинг учун ҳам улар жаноб де Реналниг болалари гувернер назоратида сайр қилиб юришини бир кўриб қўйгашлари маъқул. Шундан кейин бир оз попуклари пасайиб қолади. Менинг бобом болаликларида доим гувернерлари бўлганини бизга тез-тез ҳикоя қилиб берардилар. Тарбиячи менга тахминан юз эқюга тушади, лекин начора, бизниг мавқеимизни назарда тутгандга бу харажат обрўни сақлаш учун керак.
- Қўққисдан қабул қилинган бу қарор де Реналь хонимни ўйлатиб қўйди. Баланд бўйли, қадди-қомати келишган де Реналь хоним бир вақтлар бутун вилоятда энг соҳибжамол аёл ҳисобланарди. Унинг бутун қиёфасида, ўзини тутишида қандайдир ёш қизларга хос соддадиллик сезилиб турарди. Бу сода назокат, эҳтимол, бирор парижликни пинҳоний эҳтироси билан ўзига мафтун этиши мумкин эди. Бироқ де Реналь хоним ўзининг шундай таассурот қолдириши мумкинлиғини билганида уялгасидан ер ёрилиб, ерга кириб кетгудек бўларди. Унинг қалби ҳар қаңдай танизлик ва мунофиқликдан бутунилай холи эди. Айтишларига қараганда, етимхона директори, катта мулж эгаси жаноб Валено унинг кўнглини олишга анча уринибди-ю, бироқ ҳеч ниманинг уддасидан чиқа олмабди. Шундан сўнг де Реналь хонимнинг хушхулқ аёл сифатидаги шухрати янада ошиб кетди, чунки жаноб Валено айни кучга тўлган, портул, икки юзи қин-қизи: ва бакенбардлари қон-қора киши бўлиб, вилоятда «келишган эркак» деб аталган дагал, беҳаёва шангидан чиқа олмабди. Табиатан юят тортинчоқ де Реналь-хонимнинг кайфини сал нарсага ўзгариб тургани боисидан жаноб Валенонинг доимо ҳовлиқиб юриши ва шангиллаб галириши унинг зардасини қайнатарди. Хоним Ҳеръерда кўнгил очиш деб аталган нарсалардан ўзини олиб қочиб юриши туфайли шаҳардаги

гийбатчилар, у ўз насл-насаби билан кеккайди, деб гап тар-қатиши. Бу нарса унинг хаёлига ҳам келмаган эди, бироқ шаҳарликлар унинг уйига камроқ келадиган бўлишганида хоним жуда хурсанд бўлди. Бу ерлик хонимчалар уни тен-такроқ деб ҳисоблашларини ҳам яширмай қўй қолайлик, чунки де Реналь хоним эрига сиёsat қила олмас ва унга Париж ёки Безансондан башанг шляпа харид қилдиришнинг ўрни келиб қолганда ҳам имкониятни қўлдан бой берарди. Унга фақат ажойиб bogларида сайр қилишига халал беришмаса бўлгани эди, бундан ортигини у илтимос қилмасди ҳам.

Де Реналь хоним қувлик-шумликни билмасди: эри ҳақида ҳукм юритиш у ёқда турсин, у билан кечётган ҳаётининг зерикарли бўлиши мумкинлигини у хаёлига ҳам келтирмасди. Унинг фикрича,— дарвоке, бу ҳақда у унча бош қотириб ҳам ўтирумасди,— эр хотири ўртасида бундан бошқача назокатлироқ муносабатнинг ўзи бўлиши мумкин эмасди. Хоним жаноб де Ренали у ўз ўғилларининг келажаги ҳақидаги режаларини ҳикоя қилганида кўпроқ яхши кўтарди. Жаноб де Реналь эса ўғилларидан бирини ҳарбий, иккинчисини амалдор, учинчисини эса руҳоний қилиб етиштириш ниятида эди. Умуман, хоним жаноб де Ренали уйларига қадам ранжида қиладиган барча эркакларга қараганда хушчақчақроқ деб ҳисобларди.

Бу хотин кишининг ўз эри ҳақидаги оқилона фикри эди. Веррьеर шаҳрининг мэри амакисидан мерос қолган беш-ўнта латифа туфайли тили ўткир ва айниқса одобли одам сифатида обрў қозонган эди. Кекса капитан де Реналь революцияга қадар герцог Орлеанский олий ҳазратлари-нинг пиёдалар полқида хизмат қилган бўлиб, Парижга борган кезлари валиаҳд шаҳзоданинг уйига кириб туриш имтиёзига эга эди. Ўша ерда у де Монтессон хоним, машҳур де Жанлис хоним ва Пале-Роялнинг ихтироочиси жаноб Дюкреларни кўриш шарафига мусассар бўлганди. Ушбу зотларнинг бари жаноб де Реналь айтадиган латифаларда доим тилга олинарди. Аммо бора-бора хийла нозик ва ҳозирги кунда қўичиликнинг хотирасидан кўтарилиган тафси-лотларни пардали қилиб айтиш унинг учун анча мушкул иш бўлиб қолди ва шу боисдан жаноб мэр герцоқ Орлеанский ҳётига тааллуқли латифаларни алоҳида тантанали йигинлардагина тилга оладиган бўлди. Боз устига ўртага пул аралашмаган пайтларда ғоят назокатли киши бўлгани туфайли жаноб де Реналь адолатли равишда Веррьеернинг энг катта асилзодаси ҳисобланарди.

Oma va ūgil

E sarà mia colpa, se così è?

Machiavelli.¹

«Йўқ, рафиқам чиндан ҳам ақлли,— дерди ўзига ўзи Веррьеर мәри әртасига әрталаб соат олтида кекса Сорелнинг устахонаси томон тушиб борар экан.— Гарчи ўз устулигимни кўрсатиб қўйиш учун бу ҳақда ўзим гап очган бўлсан-да, айтишларига кўра, лотин тилини сув қилиб ичиб юборган бу муллабачча Сорелни стимхона директори, анови тиниб-тинчимас Валено илиб кетини мумкинилигици ҳатто хаёлимга ҳам келтирмаган эдим. Ўз болаларининг гувернери ҳақида-ку, у роса оғиз кўпиртиради-я, албатта. Хўш, ўша гувернерни ёлладим ҳам дейлик, нима, уйимда ридо кийиб юрадими?»

Жаноб де Реналь бу хусусда бир қарорга келолмай иккиланиб борар экан, шу пайт узоқда Ду дарёсининг соҳилида, бозор томон борадиган йўлнинг шундоқ устида териб қўйилган йўгон ходаларни ўлчаётган норгул дехқонга кўзи тушди. Яқинлашиб келаётган мәрни кўриб дехқон, чамаси, унча хурсанд бўлмади, чунки йўгои ходалар йўлни тўсив қўйган бўлиб, уларнинг бу ерда ётиши қонунга хилоф эди.

Кекса Сорель,— ҳалиги дехқон ўшанинг худди ўзгинаси эди,— ўғли Жюльен ҳақидаги жапоб де Реналининг таклифини эшитиб ҳам ғоятда ажабланди, ҳам қувониб кетди. Бироқ у жапоб мәрнинг гапларини қовогини солиб, ғоят ҳорози ва лоқайд бир қиёфада тигладики, бу ернинг тоғларида туғилиб-ўслан одамлар ўз қувликларини шу йўсингда яширас эдилар. Испанилар асорати даврида қул бўлган бу одамлар ҳанузгача Миср фаллоҳининг ушбу хусусиятини ўзларида сақлаб келардилар.

Кекса Сорель аввалига жаноб мәрнинг ҳурматини жойига қўйиб, ўзи ёддан биладиган узундан-узоқ олқиши

¹ Асланда ўзи шундай бўлгач, менда нима айб?..

Mакиавелли

сүзлары билан жавоб берди. У башарасидаги макрли ва ҳатто қув ифодани янада күпроқ тасдиқловчи бир илжайиш билан ҳеч қандай маъно англатмайдиган ушбу сўзларни мингиллаб айтар экан, шухта, ақлли кекса дәхқон нима саббдан шундай муҳтарам зот унинг текинхўр ўғлини ўз уйига олмоқчи бўлаётганини тушунишга ҳаракат қиласади. У Жюльендан гоятда норози эди, жаноб де Реналь эса худди ана шу Жюльен учун сира кутитмаганда йилига уч юз франк таклиф қилмоқда, емиши ва ҳатто кийим-кечагини ҳам ўз зиммасига олмоқда эди. Кекса Сорель қандайдир бехосдан қўйган ана шу шартни ҳам жаноб де Реналь дарров қабул қила қолди.

Мэр чолнинг бу талабидан эсанкираб қолди. «Сорель менинг мурувват кўрсатганимни сезмаяпти ва чамаси, таклифимдан унча хурсанд ҳам эмас, ҳолбуки боши осмонга етиши керак эди,— дерди у ўзига ўзи,— демак, бир нарса аниқ: кимдир унга мендан аввал шундай таклифни айтган, хўш, Валенодан бўлак кимнинг ҳам қўлидан келарди бу иш?» Жаноб де Реналь, узил-кесил бир битимга келиш учун Сорелнинг қатъий ваъдасини оламан, деб бехуда овора бўлди; кекса мужикнинг муғамбирлиги уни гоятда ўжар қилиб қўйганди,— у нуқул, ўглим билан гаплашиб олишим керак, дерди; бадавлат отанинг ёнида сариқ чақаси бўлмаган ўғли билан маслаҳатлашганини вилоятда ким кўриб, ким эшлитибди дейсиз? Бу хўжақўрсинга қилинадигам иш, холос.

Сувнинг кучи билан ишловчи тахта тилини устахонаси одатда анхорининг бўйида қуриладиган омборхонадан иборат бўлади. Унинг томи тўртта йўғон устунга ўрнатилган стропил устига қурилади. Омборхонанинг ўртасида тахминан икки-уч қулоч балаидликда каттагина, арра пастдан баландга чиқиб-тушиб турар, оддийгина механизм эса ходани аста у томон сижитарди. Анхорнинг суви чархпалакни айлантирас, у эса ўз навбатида арраки ҳам, ходани силжи тадиган механизмни ҳам ҳаракатга келтирас ва шу йўсинда ходалар тахта қилиб тилинар эди.

Кекса Сорель устахонасига яқинлашар экан, йўғон товуш билан Жюльенини чақирди: ҳеч ким жавоб бермади. У фақат зилдай болталар билан қарағай ходаларни йўниб, уларни тилишга тайёрлаётган наҳлавон катта ўғилларици кўрди. Ходага чизилган қора чизиқ бўйлаб йўнишга ҳаракат қилишар экан, улар ҳар болта уринида палаҳса-палаҳса пайраҳаларни ажратишарди. Улар оталари Жюльенини чақирганини эшлитицимади. Чол омборхона томон юрди, бироқ у ерга киргач, Жюльенини у кузатиб туриши лозим бўлган

арра ёнидан топа олмади. У уёқ-буёққа аланглаб, ўглини икки-уч қулоч юқорироқда ўтирганини күриб қолди. Жюльен стропил устига ўтириб олиб, арранинг ишлашини дикқат билан кузатиш ўрнига китоб ўқимоқда эди. Кекса Сорелнинг эпг ёмон кўрган нарсаси кенжека ўғлининг ана шу китоб ўқиши эди: у Жюльеннинг катта ўғилларига ўҳшамай нимжон эканлиги ва жисмоний меҳнатга ярамаслигини эҳтимол кечирган ҳам бўларди-ю, бироқ унинг китоб ўқишга ўчлигини сира ҳам ҳазм қила олмасди: чолнинг ўзи саводсиз эди.

У Жюльенни яна икки-уч марта чақириб кўрди, бироқ ўғли ҳеч нимани эшитмади. Йигитчанинг бутун дикқат-эътибори китобда эди ва бу ҳол, чамаси, отасининг ҳай-қириғини эштишига арранинг шовқинидан ҳам кўпроқ ҳалал бераётганди. Шундан сўнг қария, ёши ўтиб қолганига қарамай, чаққонлик билан арра тагида ётган хода устига, ундан эса томни тутиб турувчи кўндаланг тўсинга сакраб чиқди. Кучли зарб Жюльеннинг қўлидан китобни анҳор томон учирив юборди, иккинчи зарб эса Жюльеннинг бошига тушди, йигитча мувозанатни йўқотиб, пастга қулади. Агар отаси уни чап қўли билан илиб олмаганида у беш-олти қулоч баландликдан тўғри машинанинг ричаглари остига қулар ва ричаглар уни парча-парча қилиб ташлаган бўлар эди.

— Вой текинхўр-ей, ҳали сеп аррага қараш ўрнига жаънати китобларингни ўқийдиган бўлдингми! Хўп, ўқийдиган бўлсанг, уларни кечқурун, бекорчилик қилгани анови кюренинг олдига борганингда ўқи.

Зарбадан эсанкираб, қон-қора қонга беланган Жюльен ҳар қалай арра ёнидаги кўрсатилган жойга йўл олди. Унинг кўзлари жиққа ёш эди, шу тобда унга калтак оғриғидан ҳам ўзи жонидан азиз қўрадиган китобидан айрилиб қолгани алам қилмоқда эди.

— Бу ёққа туш, итвачча, сен билан гаплашиб олишим керак.

Машинанинг гумбурлашидан Жюльен яна отасининг буйругини эшитолмай қолди. Пастга тушиб улгурган чол эса яна тепага чиқиб ўтириши ўзига эп қўрмай, ёнгоқ қоқиладиган узуун таёқни олиб, ўғлининг елкасига туширди. Жюльен пастга сакраб тушган заҳоти кекса Сорель уни қўполлик билан турта-турта уй томон ҳайдаб кетди. «Худо билсии, у мени энди қандай калтақларкин», деб ўйларди йигитча. Шуни хаёлидан ўтказар экан, у ҳозиргина китоби учиб тушган анҳор томон ўқинч билан қараб қўйди,

бу унинг энг севимли китоби — «Илоҳий Елена мемориали» эди.

У икки юзи ловиллаб, ердан кўзини узмай борарди. Жюльен ўрта бўйли, кўринишидан анча нимжон, юз тузилини нотўғри бўлса-да, гоятда нозик, қиргийбурун, ўн саккиз ёки ўн тўққиз ёшлардаги бир йигитча эди. Унинг хотиржамлик пайтида ақл чақнаб турадиган катта-катта қора кўзларида ҳозир кучли нафрат акс этарди. Йигитчанинг қўнғир соchlари қошининг тепасигача ўсиб тушганидан нешонасими деярли ёпиб қўйган бўлиб, жаҳли чиққан кезлари унинг юзи гоятда қаҳрли кўринарди. Бир-бира га ўхшамайдиган беҳисоб башаралар орасидан кишини ҳайратга солувчи, ўзига хослиги билан ажralиб турадиган бундай башарани топиш амримаҳол эди. Самбитдай нозик қомати унинг кучли бўлмаса-да, аммо чаққон эканлигидан далолат бериб турди. Жюльен болалигиданоқ гоят ҳәёлпаст ва рангцар бўлганидан отаси, бу ўғлим узоқ яшамаса керак, яшаган тақдирда ҳам оила учун факат ортиқча ташвиш бўлади, деб ўйлаб юарди. Уйдагиларнинг бари уни ёмон кўришар, у ҳам ўз навбатида акалари билан отасидан нафратланар эди; якшанба куни шаҳар майдонида бўладиган ўйинларда у доим калтак ерди.

Бироқ сўнгги пайтларда унинг чиройли юзи баъзи ёш қизларнинг эътиборини ўзига торта бошлади. Аммо қўпчилик нимжонлиги учун ундан нафратланар эди, шу боисдан ҳам Жюльен полк табиби, кекса қариндошлари — бир куни жаноб мәрга чипорлар ҳақида ўз фикрини айтишга журъат этган ўши чолга чин кўнгилдан меҳр қўйиб қолди.

Истеъфога чиққан бу табиб баъзан кекса Сорелга ҳақ тўлаб, Жюльенини куи бўйи ундан қутқариб оларди-да, йигитчага лотин тили ва тарихдан сабоқ берарди. Тарихдан эса у фақат 1796 йилги итальян юришларинигина биларди. Бандаликни бажо келтирас экан, чол болага ўзининг Фахрий Легион крести, пенсиясидан қолган озгина пул ва ўттиз-кирқ жилдан иборат китоблариши васият қилиб қолдирди. Ана шу китоблардан энг қимматбаҳоси эса ҳозиргина жаноб мәрнинг алоқалари туфайли ўз ўзанини ўзгартирган шаҳар анҳорида гарқ бўлди.

Ўй остонасини ҳатлаб ўтган заҳоти Жюльен елкасида отасининг гурзидек қўлларини ҳис этди: у, отам энди роса калтакласа керак, деб ўйлаб қалтирай бошлади.

— Қани, жавоб бер, аммо ёлгои ганира кўрма! — деб ўшқирди чол ва забардаст қўллари билан уни, худди ёш бола қалайи солдатчасини бурганидек, ўзи томон ўгириб олди. Жюльенининг жиққа ёшга тўлган катта-катта қора

кўзлари кекса дурадгорнинг гўё унинг дилидаги барча сир-асорорини билиб олишга уринаётгандек қаттиқ тикилиб турган кул ранг кўзларига дуч келди.

V

B i t i m

Cunctando restituit rem.

Ennusis.¹

— Жавоб бер, лаънати китоб жинниси, гарчи ёлғон гапирмасдан туролмасанг ҳам менга ростини айт, де Реналь хонимни қаёқдан танийсан? У билан гаплашишга қачон улгура қолдинг?

— Мен у билан сирайм гаплашган эмасман,— деб жавоб қилди Жюльен.— Бу хонимни фақат черковда кўрганман холос.

— Демак, унга кўзингни лўқ қилиб тикилибсан-да, бетамиз махлуқ?..

— Ҳечам тикилганим йўқ. Черковда менинг кўзим парвардигордан бўлак ҳеч кимни кўрмаслигини ўзингиз биласиз-ку,— деб қўшимча қилди Жюльен калтакдан қутулиш умидида ўзини художўй кўрсатишга уриниб.

— Йўқ, бунда бир гап борга ўхшайди,— тўнгиллади қув чол ва бир зум жимиб қолди.— Лекин сен лаънати мунофиқдан бир нарсани билиб бўлармиди. Нима бўлгандаям сендан қутуладиган бўлдим. Сен кетсанг, арраконага фойдаси тегса тегадики, зиёни тегмайди. Жаноб кюренингми ёки бошқа бировнингми этагидан кириб енгидап чиқсанга ўхшайсан, улар сенга дурустгина жой тошишибди. Бор, лаш-лушларингни йиғиштир, сени жаноб де Реналникига олиб бораман, у ерда мэрнинг болаларига тарбиячиллик қиласан.

— Бунинг учун менга қандай ҳақ тўлапиади?

— Овқат, кийим-боғ ва яна уч юз франк маош.

— Мен малай бўлишини истамайман.

— Итвачча. Малай бўласан, деб сенга ким айтди? Мен ўз ўғлимни малайликка раво кўрамидим?

¹ Сусткашліги жонига ора кирди.

— У ҳолда мен ким билан овқатланаман?

Бу савол кекса Сорелни тараддуға солиб қўйди: у гапни кўлайтирса, бирор фалокат содир бўлишини англаб қолди; чол Жюльенни очопатдан олиб очоатга соганича роса сўқди-да, ниҳоят, уни ўз ҳолига қўйиб, маслаҳатлашиш учун катта ўғиллари олдига равона бўлди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, Жюльен уларнинг бари узун дастали болталарига таянишганича оиласи кенгаш қуришаётганини кўриб қолди. У отаси билан акаларига узоқ тикилиб турди-ю, лекин бари бир уларнинг нима тўғрисида гаплашишаётганини тушунолмаслигини англаб, арраконани айланиб ўтди-да, гафлатда қолмаслик учун арранинг нариги ёғига ўтириб олди. Жюльен ўз тақдирида кескин ўзгариш ясами лозим бўлган бу янгилик ҳақида бафуржка ўйлаб қўришни истарди-ю, бироқ шу тобда ўзининг мулоҳаза юрита олмаслигини ҳис этарди: хаёли уни ўқтин-ўқтин жаноб де Реналнинг ажойиб уйи томон олиб қочарди.

«Йўқ, хизматкорлар билан бир дастурхондан овқат егандан кўра,— дерди у ўзига ўзи,— яххиси, бу ишдан воз кечмоқ керак. Отам мени мажбур этишга ҳаракат қиласи, албатта. Йўқ, ўлсам ўламанки, рози бўлмайман. Ўн беш франку саккиз су пул тўплаб қўйганиман, шу бугун тундаёқ қочаман, биронта ҳам жандарм учрамайдиган тог сўқмоғидан тўғри кетсан, икки кундан сўнг Безансонга етиб оламан, у с尔да солдатликка ёзиламан, жуда бўлмаганда Швейцарияга қочиб ўтаман. Лекин у ҳолда мен учун истиқбол дарвозаси ёпилади, мўлжаллаб қўйган барча ишларимга йўл очиб берадиган рухонийлик унвонидан мутлақо умид узишга тўғри келади».

Хизматкорлар билан бир дастурхондан овқат ейишга писбатан бўлган нафрат Жюльенниң табиатига мутлақо хос эмасди. Ўзига йўл очиш учун у бундан мушкулроқ сиповларга ҳам бардош беришга ҳозир эди. Йигитда бу нафрат Руссонинг «Икрор» китобини ўқигач пайдо бўлганди. Киборлар жамиятини эса Жюльен шу ягона китоб орқалигина тасаввур этарди. Буюк армия маълумотномаси ҳамда «Илоҳий Елена мемориали» — унинг қуръони ана шу уч китобдан иборат эди. Жюльен шу китоблар учун ўлимдан ҳам қайтмасди. У шулардан бўлак биронта ҳам китобга ишонмасди. Кекса ишлаб табибининг гапига биноан у дунёдаги барча бошқа китобларни гирт ёлгон деб хисоблар ва уларни шуҳратпарастлик васвасасига мубтало бўлган муттаҳамлар ёзган, деб ўйлар эди.

Оташин қалб соҳиби Жюльен ажойиб хотирага ҳам эга

әди. Бутун келажаги бөлгөн кекса аббат Шеланинг мөхрини қозоңың үчүн у тавротни лотин тилида түйлиқ ёд олди: шу йүсүнде у де Мэстрниң «Папа ҳақида» китобини ҳам сўзма-сўз хотирасига жо қилди. Бироқ у бу китобларга мутлақо ишонмасди.

Худди келишиб олғандек, ота-бала Сореллар ўша куни бир-бирларига чурқ этиб оғиз очишмади. Кечқурун Жюльен илоҳиётдан сабоқ олмоқ учун кюре ҳузурига жўнади; бироқ у шошқалоқлик қизмасликка аҳд қилди ва отасига қилингани гаройиб таклиф ҳақида ҳеч нима демади. «Бу гапларниң бари шунчаки тузоқ бўлиб чиқса-чи,— деб ўзича гумон қиласди у.— Яхшиси, ўзимни бу таклифи унтиб қўйгандек кўрсатганим маъқул».

Эртасайга азонда жаноб де Реналь кекса Сорельга одам юборди. Чол мэрни бир-икки соат куттириб турди-да, ниҳоят, упикига етиб келиб, остона ҳатлаб ўтмасданоқ таъзим қила-қила кечирим сўрай бошлади. Кейин ўсмоқ-чилий-ўсмоқчилий ўғлининг хўжайин ва уй бекаси билан овқатланажагини, мөхмон келган кунлар эса — алоҳида хонада болалар билан тамадди қилажагини билиб олди. Жаноб мэр унинг ўғлини тезроқ ўз уйига чақириб олишга шошилаётганини кўриб ҳайратланган ва гумонсираб қолган Сорель борган сайин инжиқлик қила бошлади ва ниҳоят, ўғлининг ётоқхонасини кўрсатишни талаб қилди. Хона анча катта бўлиб, дурустгина жиҳозланган эди. Улар хонани кўришаётганида у ерга жаноб мэрниң уч ўғилчаси ётадиган учта каравотни ташиб киришмоқда эди.

Бу вазият кекса дехқон учун баъзи нарсаларни ойдинлаштиргандай бўлди, у дарҳол ўғлига бериладиган кийимларни кўрсатишни талаб қилди. Жаноб де Реналь стол тортмасини очди-да, у ердан юз франк пул олди.

— Марҳамат, мана пул, ўғлингиз газламафуруш жаноб Диораннинг олдига борсин-да, ўзига қора костюм буюртирсин.

— Агар кейинчалик ўғлимни олиб кетсан-чи,— деди кекса дехқон лаганбардорликни бир четга йигиштириб,— кийим-боши ўзига қоладими?

— Албатта.

— Хўп, яхши,— деди чўзиб Сорель.— Демак, энди унга ҳандай маош белгилашингиз ҳақида келишиб олсак бўлди.

— Бу нима деганингиз? — деди жаноб де Реналь.— Бу ҳақда кеча келишиб қўйган эдик-ку: мен унга уч юз франк маош белгилагандим, менимча, шу пул етарли бўлса керак, эҳтиёл, ҳатто кўплик ҳам қилас.

— Тұғри, сиз шундай таклиф қылған әдингиз, буни инкор этмайман,— деди янада чүзиброк кекса Сорель ва бекордан фақат бизнинг Франш-Контэ деҳқонларини яхши билмайдиган кишинигина қайратта солиши мүмкін бўлған ўта зийраклик билан жаноб де Реналнинг кўзига тикилганича қўшимча қилди: — Аммо бошқа жойда бундан дурустроқ тўлашлари ҳам мүмкин.

Бу гапни эшитиб мэрнинг башараси бужмайиб кетди. Лекин у дарҳол ўзини босиб олди. Ниҳоят, биронта ҳам сўз бекор айтилмаган икки соатлик пухта сухбатдан сўнг деҳқоннинг қувлиги бадавлат мэрнинг айёргидан устун чиқди. Давлатманд одамнинг ризқи унинг айёргигига боғлиқ эмас-да ахир. Жюльєннинг янги ҳётини белгиловчи бир талай пунктлар бўйича қатъяян битимга келинди, унинг маоши тўрт юз франкка қадар қўтарилибгина қолмай, жаноб мэр бу пулни ҳар ойнинг биринчи кунида тўладиган бўлди.

— Яхши. Мен унга ўттиз беш франк бераман,— деди жаноб де Реналь.

— Мухтарам мәrimиздай бадавлат ва саховатли бир одам,— деб ялтоқлик билан гапни илиб кетди чол,— жуфт бўлсин, деб ўттиз олти франк тўласалар ҳам ҳеч нима қўлмас.

— Яхци,— деди жаноб де Реналь,— лекин шу билан гапни тугатамиз.

Газабининг зўридан бу гал унинг товуши жуда қатъий эшитилди. Сорель дарҳол ортиқ харҳаша қилиб бўлмаслигини тушуниб қолди. Энди ҳужум қилиш навбати жаноб де Реналга келди. Кекса Сорель биринчи ой учун тўланиши лозим бўлган ўттиз олти франкни ўғлининг ўрнига ўзиundiриб олмоқчи бўлған эди, мэр бу пулни, унга тўлашдан қатъяян бош тортди. Жаноб де Реналь бу орада мазкур битимни тузиша ўзини қандай тутгани ҳақида хотинига ҳикоя қилиб беришини ўйлаб қолган эди.

— Менга бояги юз франкни қайтаринг,— деди у жаҳл билан.— Жаноб Диоранинг мендан бир оз қарзи бор. Ўглингиз билан бирга бориб, костюм учун мовутни ўзим олиб бераман.

Бу кескин ҳужумдан сўнг Сорель мәрга ўз хурматини изҳор қилишни лозим топди; у жаноб де Реналии осмонга қўтариб мақтаб ўи бенг минутча вайсади. Ниҳоят, чол ортиқ ҳеч нима ундира олмаслигига кўзи еттач, таъзим қила-қила эшик томон йўл олди. У сўнгги марта таъзим қилар экан:

— Ўглимни қасрга юбораман,— деди.

Жаноб де Реналнинг қўл остидаги шаҳарликлар мэрнинг кўнглини олгилари келганида унинг уйини шундай аташгувчи эди.

Устахонасига қайтгач, Сорель қанча қидирмасин, ўғлини топа олмади. Бу ишинг охири нима билан тугашидан чўчиб, шубҳаланган Жюльен тунда уйдан қочиб кетган эди. У ишончли жой тошиб, китоблари ва Фахрий Легион крестини яширишга қарор қилди. Йигит буларнинг барини Веррьеर узра қад кўтариб турган баланд тогда истиқомат қилувчи ёш тахтафуруш дўсти Фукенинг уйига олиб борди.

Жюльен у ердан қайтган заҳоти отаси унга бақира кетди:

— Ҳў, лаънати ялқов! Шунча йил сени боқдим, қанчадан-қанча сарф-харажат қилдим. Еган нон-тузингни оқлашни ўйлайсанми ҳеч? Латта-путтангни йиғиштиргин-да, жаноб мэрниги жўна!

Калтаклашмаганидан ажабланган Жюльен дарҳол жўнаб қўя қолди. Лекин отасининг кўзидан нари кетгач, қадамини секинлатди. У мунофиқлик нардасини юзига қалинроқ тортишга қарор қилди. Бунинг учун черковга кириб чиқса ёмон бўлмасди, албатта.

Сизни «мунофиқ» сўзи ҳайратга солаётган бўлса керак? Лекин ана шу разил қарорга келгунига қадар ёш дехқон озмунча изтироб чекдими?!

Жюльен ёш болалигига бир куни эгнига узун оқ плаш ва бошига қоп-қора жигали каска кийиб олган олтинчи полк драгунларини кўриб қолганди. Драгунлар Италиядан қайтишаётган бўлиб, отларини кекса Сорелнинг панжарадор дераазаси олдидаги қозиқларга boglab қўйишганди. Ўша-ўша Жюльен ҳарбий бўлишни орзу қила бошлаганди. Кейинчалик, ўсмирлик чоғида у кекса иолк табибининг Лоди кўприги ва Риволи яқинидаги Арколь деган жойда содир бўлган қонли жанглар ҳақидаги ҳикоясини завқ билан тинглади. Бу жанглар ҳақида ҳикоя қиласар экан, чол ўз крестига фахр билан қараб-қараб қўярди.

Бироқ Жюльен ўн тўрт ёшга тўлган йили Веррьеरда бундай кичик шаҳарча учун гоят ҳашамдор бўлган катта черков қурила бошлади. Черковнинг пештоқига тўртта мармар устун ўрнатилган бўлиб, бу устунлар Жюльеннинг қалбини ларзага солганди; кейинроқ уларнинг доворути бутун вилоятга тараалди, чунки худди шу устунлар шаҳар судъяси билан Безансондан юборилган ва иезуитлар жамиятининг жосуси ҳисобланган ёш руҳоний ўртасида адоват тугдирган эди. Судъя шўни деб маисабидан жудо

бўлишига сал қолганди, ҳар қалай, одамлар орасида шундай миш-миси тарқалган эди. Икки ҳафтада бир марта Бенсансонга бориб, айтишларига кўра, нақ епископ ҳазрати олийларининг ўзига учрашиб келадиган бу руҳоний билан ўчакишишнинг нима ҳожати бор эди унга.

Бу орада жўжабирдек жон шаҳар судъяси одамларга адолатсиздек кўринган бир неча ҳукм чиқариб қўйди: бу ҳукмларнинг бари «Конституционалист»ни ўқиб юрадиган шаҳарликларга қарши қаратилган эди. Охир-оқибатда содик фуқаролар голиб чиқиши. Аслида гап уч-тўрт франк устида кетганди. Бироқ бу арзимас жаримани тўлаганлар орасида михсоз уста — Жюльеннинг чўқинтирган отаси ҳам бор эди. Газабининг зўридан эс-хушини йўқотаётгай бу одам уйига келган заҳоти бақириб-чақира бошлади: «Дунёнинг тескари бўлиб кетганини қара! Йигирма йилдан бўён барча шу муттаҳам судъяни ҳалол одам деб юрганига ўласанми!» Жюльеннинг дўсти, полк табиби эса бу пайтга келиб бандаликни бажо келтириб бўлган эди.

Кутилмаганда Жюльен Наполеон ҳақида гапирмай қўйди, у энди руҳоний бўлишни жазм қилган эди. Аппархонада уни доим қўлида кекса кюре ҳадя қилган лотин тилидаги тавротни кўтариб юрганини кўришарди. Жюльен уни ёд олмоқчи эди. Йигитчанинг муваффақиятларидан ажабланган меҳрибон чол кечқурунлари вақтини аямай унга илоҳиётдан сабоқ бера бошлади. Жюльен чоннинг олдида художўйликдан бўлак биронта ҳам туйғусини наф майиш этмасликка аҳд қилган эди. Чехраси худди қиз боланикига ўхшашиб маъсум бу йигитчанинг қалбida ўзига йўл очиш учун ҳар қандай азоб-уқубатга ҳам чидашга ҳозирлик, метиндек қатъият яширинганини ким ўйлабди дейсиз.

Ўзига йўл очиш деганда, Жюльен аввало Верръерни тарк этипни ўйларди. У туғилиб-ўсган шахридан ғоят нафрлатланарди. Бу ерда кўрган нарсаларининг бари уни даҳшатга соларди.

Унинг ёш болалигиданоқ бехосдан руҳланиб кетиши одати бор эди. Йигитча ўзини Париж гўзалларига қандай танишириражакларини, ўзи бирор фавқулодда қаҳрамонлик кўрсатиб, уларнинг эътиборини қозонажаги ҳақида ширин хаёлларга бериларди. Нега улардан бирортаси Жюльепга кўнгил қўймасин экан, ахир Бонапартни ҳали у қашшоқлик пайтидаёқ оғатижон де Богарна хоним севиб қолган-ку? Кўп йиллар давомида Жюльен ҳар дақиқа номаълум ва қашшоқ поручик Бонапартнинг ўз қиличи кучи билан дунёга ҳоким бўлганлигини ўзига ўзи уқтириб кел-

ди. Бу фикр бошига огир кунлар тушганида унга таскин берар, бирор нарсадан қувонганида эса қувончига қувонч күшарди.

Черков қурилиши ва шаҳар судъяси чиқарган ҳукмлар бирдан Жюльеннинг кўзини очди: унинг миясига бир фикр келди, бир неча ҳафта давомида у фақат шу ҳақда ўйлади ва ниҳоят, бу фикр унинг бутун борлигини қамраб олди. Одатда оташин қалб соҳиблари ўзларига ихтиро бўлиб туюлган биринчи фикрга шундай бутун юракларини баҳш этишади.

«Бонапарт шуҳрат қозонганида Франция хорижийлар истилосидан қўрқарди, ҳарбий шон-шавкат зарур эди у пайтда. Шунинг учун ҳам у расм тусига кирганди. Энди бўлса қирқ ёшга кирган руҳоний юз минг франк маош олади. Наполеоннинг энг машҳур генералларига ҳам бундан уч марта кам пул тўлашарди. Уларга ишларида нафи тегадиган одамлар керак. Масалан, шаҳримиз судъясини олайлик. Шу пайтга қадар доно ва ҳалол киши сифатида ном чиқарган бир мўйсафид одам ўттиз ёшлик викарийнинг газабидан чўчиб, ўзини исподга қолдириб ўтирибди. Руҳоний бўлиш керак».

Икки йил давомида илоҳиятдан сабоқ олиб, художўйлиги жуда авжига чиққан кунларнинг бирида Жюльен бехосдан қалбини ўртаб келаётган оловни сездириб қўйди. Бу воқеа жаноб Шеланинг уйида содир бўлди,— бир куни руҳонийлар йигилган ионушта маҳали меҳрибон кюре Жюльенни меҳмонларга донолик мўъжизаси сифатида таништирган эди,— йигит бирдан Наполеонни қўкларга кўтариб мақтай бошлади. Шундан сўнг ўзини жазоламоқ учун ўнг қўлинини кўкрагига танғиб боғлади-да, ропнароса икки ой ўзига азоб бериб юрди. Бошқаларга у, хода кўтараётганимда қўлим лат еди, деб баҳона қилди. Ўзини-ўзи шу йўсинда жазолагандан сўнг Жюльеннинг кўнгли таскин топди. Кичкинагина тугуничасини қўлтигига қистирганича Веррьернинг ҳашамдор черковига кириб келаётган, кўришидан ўн еттилардан ошмагандек туюладиган, аслида эса ўн саккиз ёшлик бу нозиккина йигитча ана шунаقا одам эди.

Черков гира-шира, бўм-бўш бўлиб, байрам муносабати билан барча деразаларга тўқ қизил шарда тортилганди. Шу боисдан қуёш нурлари қандайдир живирлаб, черков ичини улугвор, кўркам қилиб кўрсатарди. Жюльеннинг аъзойи бадаи титраб кетди. У черковда ёлғиз эди. Йигит кўзига энг чиройли кўринган курсига бориб ўтирди, курсига жаноб де Реналнинг герби нақш қилиб ўйилган эди.

Ибодат маҳали тиз чўкиш учун қўйилган кичкина курсичада Жюльен китоб варагидан йиртиб олинган бир парча қогозни кўриб қолди. Қогоз худди бу ерга ўтирган одам ўқисин учун атайлаб қўйилгандек эди. Жюльен уни қўлига олиб, шундай сўзларни ўқиди:

«...иили Безансонда қатл этилган Людовик Женрел хаётининг сўнгги дақиқалари...»

Қогозининг орқа томонида бир сатрининг «биринчи қадам» деган икки сўзи сақланиб қолган экан.

— Бу қогозни курсичага ким қўйибдийкин? — деди Жюльен.— Эҳ, бечора,— деб қўшимча қилди у хўрсишиб.— Фамилияси ҳам меникига оҳангдош экан...— йигит қоғозни гижимлаб, бир четга ташлади.

Жюльен черковдан чиқаётганида меҳроб олдидаги жом тагига қон сачрагандек бўлиб туюлди, аслида бу муқаддас сув томчилари бўлиб, қизил дарпардадан тушган ёруғликда қонга ўхшаб қўринаётганди.

Ниҳоят, Жюльен кўнглига тушган ғулғуладан ўзи ҳам уялиб кетди.

«Наҳотки шунчалик қўрқоқ бўлсам? — деди у ўзи-га-ўзи.— Қани, олға!»

Кекса табиб ҳикояларида жуда кўп такрорланадиган бу хитоб Жюльенга қаҳрамонликка ундашдек туюларди. У шартта орқасига ўгирилди-да, тез-тез одим отиб, жаноб де Реналнинг уйи томон юриб кетди.

Бироқ йигит ўзига ўзи қанча далда бермасин, мэрнинг уйига йигирма қадамча қолганида унинг дадиллигидан ном-нишон ҳам қолмади. Панжарали чўян эшик очиқ бўлиб, Жюльенга у ғоят ҳашамдор қўрипди. Ана шу эшикдан ичкари кирмоқ лозим эди.

Лекин йигитнинг бу уйга қадам ранжида қилишидан яна бир одамнинг юраги увишмоқда эди. Қандайдир begona одамнинг ўз вазифасига кўра доим у билан болалари ўртасида гов бўлиб туриши ҳақидаги фикр табиатан ғоят тортичоқ бўлмиш де Реналь хонимнинг руҳини тушириб юборганди. Аёл ўғилларининг ёнида, ўз хонасида ухлашга одатланиб қолганди. Эрталаб болларининг каравотчасини тарбиячи учун мўлжалланган хонага ташиб ўтишар экан, у анча-мунча кўз ёши қилиб олди. У эридан ҳеч бўлмаса кенжা ўғли Станислав-Ксавьени ўз олдида қолдиришни илтимос ҳам қилиб кўрди. Бироқ жаноб де Реналь ўз аҳдида қатъий эди.

Умуман аёлларга хос куйинчаклик де Реналь хонимнинг қалбida ниҳоясига етган эди. У ҳозирнинг ўзидаёқ фақат лотин тилини билгани ва шу тилни деб унинг ўғил-

ларига бақирадиган ва уларни савалайдиган пахмоқ бош, түпори бир нусхани күз олдига келтириб қўйганди.

VI

Кўнгилсизлик

Non so più cosa son
Cosa faccio.

*Mozart (Figaro).*¹

Одатда биров қараб турса чўчийдиган де Реналь хоним ҳозир ўзига хос назокат билан енгил одимлаганича ойнабанд эшик орқали меҳмонхонадан боқقا чиқа туриб, дарвозахона олдида ранги оқарган, йиғлайвериб кўзлари қизарган ёшгина дехқон йигитчани кўриб қолди. Йигитча эгнига топ-тоза оқ кўйлақ кийиб, бинафша ранг сатиндаи тикилган камзулчасини қўлтиғига қисиб олганди.

Йигитчанинг чехраси шу қадар оппоқ, кўзлари шу қадар мулоим эдик, бир оз хаёлнарастлика мойил бўлган де Реналь хоним аввалига бу эрқакча кийиниб олган қиз замасмикин, деган хаёлга ҳам борди. Ахир у бирор илтимос билан жаноб мэрнинг ҳузурига келган бўлиши мумкин-ку. Чамаси, кўнгироқни босишга юраги дов бермай эшик олдида турган бу боёқиши қизга хонимнинг раҳми келиб кетди. Де Реналь хоним тарбиячи ҳақидаги ташвишли фикрларни бир зум унугиб, дарвоза томон йўл олди. Кичик эшикка қараб турган Жюльен хонимнинг яқинлашиб келганини сезмади. У нақ ёнгинасида аёл кишининг мулоим товушини эшитиб чўчиб тушди.

— Сизга нима керак эди, бўтам?

Жюльен шартта у томон ўгирилди-ю, хайриҳоҳлик билан қараб турган кўзларга кўзи тушиб, хижолатини ҳам унугиб қўйди: аёлнинг ҳуснини кўриб ҳайратга тушган йигитча дунёдаги барча нарсаларни, ҳатто бу ерга нима мақсадда келганини ҳам унуди-қўйди. Де Реналь хоним саволини тақрорлади.

— Бу уйга келишимдан мақсад, бу ерда тарбиячи бўлиб ишлапшим керак экан, хоним,— деди у ниҳоят кўз-

¹ Шеърларни ўзир Муҳаммад Алғ таржима қилган:

• Нё кечмоқда; билмайман. ҳолим. Не юмушга урмоқдаман қўл...
Моцарт. «Фигаро».

ларида ёш мильтираётгани учун апордек қизарыб, уларни сездиримай артиб олишга уринар экан.

Хайратдан де Реналь хонимнинг тили калимага келмай қолди: улар бир-бирларига тикилишганича бир зум туриб қолиниди. Жюльєп умри бино бўлиб бундай чиройли кийинган аёлни кўрмаган эди. Уни янада ажаблантирган нарса юзи сутдек оппоқ бу хонимнинг у билан мулоим гаплашгани бўлди. Де Реналь хоним дехқон йигитчанинг аввалига докадек оқариб кўринган, элди эса лоладек қизарыб кетган юзидан думаластган йирик-йирик ёш томчиларига тикилиб туарди. Кейин хоним қўққисдан худди қизалоқларга ўхшаб қаҳқаҳа отиб кула бошлади. У ўз устидан хаҳолаб кулар ва хурсандлигидан ўзини сира тўхтата олмас эди. Тарбиячи деганлари шуми ҳали? У бўлса ўғилларига бақириб, уларни хивич билан савалайдиган исқирип попни тасаввур қилиб юрибди.

— Сиз, тақсир, лотин тилини биласизми ҳали? — деб еўради у ниҳоят.

Ўзига «тақсир» деб мурожаат қилинганидан Жюльен шу қадар ҳайратга тушдики, ҳатто бир зум каловланиб ҳам қолди.

— Шундай, хоним,— тортинибгина жавоб қилди у.

Де Реналь хоним шу қадар хурсанд эдики, ҳатто:

— Ишқилиб, боёқищ болаларимни қаттиқ койимайсизми? — деб сўрашга ҳам журъят этди.

— Мен-а? — қайта сўради ажабланган Жюльен.— Нега койирканман энди?

— Йўқ, ростини айтинг, тақсир,— деб қўшимча қилди борган сайин қаттиқроқ ҳаяжонлана бошлаган де Реналь хоним,— уларга яхши муомала қилишни менга ваъда қила оласизми?

Жюльен шундай ясанган хонимнинг ўзига мутлақо жиддий равишда «тақсир» дея мурожаат қилишини сира ҳам кутмаган эди, болалигида у қанчалик орзу-хаёлларга берилмасин, доим, то эгнимга офицерлар киядиган башанг мундир киймагунимча, биронта ҳам олий зот хоним мен билан гаплашишни ўзига раво кўрмаса керак, деб ўйларди. Де Реналь хоним эса Жюльеннинг майин чехраси, катта-катта оҳу кўзлари, чиройли жингалак соchlарини кўриб мутлақо эсанкираб қолганди. Йигитча боя йўлда кела туриб, тетиклапиш учун бошини шаҳар фонтани ҳовузчасида ювиб олгани туфайли соchlари янада чиройлироқ бўлиб кетганди. Мана энди де Реналь хоним болаларининг қандай ахволга солиши мумкинлигидан чўчиб, қўнол маҳлуқ сифатида тасаввур қилиб юрган даҳшатли тарбиячининг

қиз боладек матьсум йигитча эканини күрди-ю, хурсанд-лигидан боши осмонга етди. Табиатан осойишта, мулайим де Реналь хоним учун құрқиб юрган нарсасининг бирдан аксипи күриши катта бир вөкеа эди. Ниҳоят, у ўзига келди-ю, боядан бери ўз уйининг эшиги олдида оддийгина күйлак кийган бу йигитча билан ёнма-ён тургалини күриб ҳайратта тушди.

— Қани юриинг, тақсир,— деди у бир оз хижолат тортиб.

Де Реналь хоним умри бино бўлиб шу қадар хурсанд бўлмаган ва бундай қаттиқ ҳаяжонланмаган эди. Ахир у озмуича ташвиш чекдими. Мана энди бўлса эвазига қўз олдида ажойиб ҳодиса юз бериб турибди. Демак, унинг ардоқлаб ўстирган ширинитойларп вайсақи ва исқирт пои қўлига тушмас экан-да. Улар даҳлизга киришгач, аёл ортидан тортинибгина келаётган Жюльєнга ўтирилди. Бундай ҳашамдор уйни кўриб, ҳайратта тунгани йигитнинг юзидан шундоқ сезилиб турарди. Шу боисдан ҳам у де Реналь хонимга япада ёқимлироқ кўришиб кетди. Аёл тарбиячини доим қора костюм кийган ҳолда тасаввур қилиб юргани учун ҳам кўзига сира ишонгиси келмасди.

— Наҳотки шу гап рост бўлса, тақсир? — деб такрор сўради де Реналь хоним бирдан, бу шунчаки англапил-мовчилигу мен бекорга қувонастган бўлсан-а, деган Фикрдан ваҳимага тушиб.— Сиз чипдан ҳам лотин тилини биласизми?

Бу савол йигитнинг иззат-нафсига тегди-ю, чорак соатдан бўён ширин хаёллар оғушида турган Жюльєн бирдан хушёр тортди.

— Шундай, хоним,— деб жавоб қилди у иложи борича совуқроқ оҳангда гапиришга ҳаракат қилиб.— Лотин тилини жаноб кюредан кам билмайман, баъзан меҳрибонлиги тутиб кетганда эса у ҳатто, бу тилни мендан ҳам яхшироқ биласан, дейди.

Шу тобда икки қадам парида турган Жюльєн де Реналь хонимга жуда баджаҳл кўриниб кетди. У йигитнинг ёнига келди-да, оҳиста деди:

— Ҳатто дарсларини яхни тайёрлашмаган тақдирда ҳам бола бечораларни биринчи кунлари саваламанг, хўпми?

Бу гўзал хонимнинг сўзларидаги ўтинч оҳангি Жюльєнга шундай таъсир қилдиким, лотиншунос сифатида обрўсими сақлаш ҳақидаги фикри бир зумда гойиб бўлди. Де Реналь хоним жуда яқин турганидан йигитнинг димогига аёл эгнидаги ёзлик кўйлакнинг хушбўй ҳиди

урилди, бу ҳол боёқиши дәхқон учун шу қадар фавқулодда бир нарса әдикі, Жюльєн шолгомдек қизарыб кетди ва әшитилар-әшитилмас ғүлдираб деди:

— Күркманг, хоним, сиз нима десанғиз, ҳаммасини бажо келтираман.

Худди шу пайт, болалар қақидаги ташвишдан бутунлай фориғ бұлғандан кейингина, де Реналь хоним ҳайрат ила Жюльєннинг ғоят чиройли йигит эканлигини сезиб қолди. Унинг қиз боланикідек латиф чөхраси, хижолат чекиб туриши табиатан тортынчоқ бўлган бу аёлга кулгили туълмади, аксинча, эрқаклар учун ҳусн мезони ҳисобланган салобат уни чўчитган бўларди холос.

— Неча ёшга кирдингиз, тақсир? — деб сўради у Жюльєндан.

— Яқинда ўн тўққизга тўламан.

— Катта ўглим ўн бир ёшда,— давом этди де Реналь хоним энди бутунлай кўнгли жойига тушиб.— У сизга деярли ўртоқ бўлади, яхши гапирсангиз бас, доим айтганингизни қилади. Яқинда отаси уни бир тарсаки урган эди, бола боёқиши бир ҳафта касал бўлиб ётди, отаси қаттиқ урмаган эди ҳам ўзи.

«Мен-чи? — деб хаёлидан ўтказди Жюльєн.— Қандай катта фарқимиз бор-а. Қуни кеча отам мени дўппослаган эди. Бойваччалар хўш баҳтли одам-да».

Ёш тарбиячининг дилидан нелар кечастганини пайқашга урина бошлаган де Реналь хоним унинг юзидаги маъюслик аломатини ўзича журъатсизликка йўйди-ю, йигитга далда бермоқчи бўлди.

— Испингиз нима, тақсир? — деб сўради у ўзига ром қилувчи хушимуомалалик билан. Жюльєн ўзи ҳам англамаган ҳолда аёлнинг жозибасига мафтун бўлиб қолди.

— Испим Жюльєн Сорель, хоним, умримда биринчи бор бегона уйга қадам босаётганим учун ҳам ўзимни йўқотиб қўйдим; сизнинг ҳомийлигингизга муҳтожман. Яна бир илтимос — биринчи паллада кўпгина ишларда уқувсизлик қилишиб мумкин, шуни кечирсангиз. Ночорлик боисидан мактабда ўқиган эмасман, Фахрий Легион орденининг кавалери ва полк табиби бўлмиш қариндошимиз ҳамда муҳтарам кюре, жаноб Шеландан бўлак биронта одам билан дурустроқ таплашган эмасман. Жаноб Шелан сизга мен ҳақимда бор гапни айтиб бориши мумкин. Акаларим нуқул мени дўппослашарди, агар улар мен тўғримда бирор ножӯя гап айтишса, сира ишонманг, баъзи иншларда янглишсам, мени кечиринг, дилимда гараз деган нарса бўлиши мумкин эмас.

Жюльен бунчалик узундан-узоқ гапирада экан, аста-секин хижолатдан қутулиб, ўзини босиб олди; у де Реналь хонимнинг юзидан кўз узмай тикилиб турарди. Табиатпинг ўзи инъом этган чинакам жозибанинг кучи, айниқса бу фазилат сохибининг ўзи буни сезмаса, ана шундай таъсири бўлади. Аёллар ҳусни бобида ўзини жуда билимдон хисоблаб юрадиган Жюльен шу дамда, бу аёлнинг ёши йигирмадан ошмаган, деб онт ичишга тайёр эди. Бирдан унинг миясига, хонимнинг қўлини ўпишим керак, деган фикр келди. Шу заҳотиёқ бу фикрдан Жюльеннинг ўзи ҳам қўрқиб кетди-ю, бироқ кейинги лаҳзада: «Менга фойдаси тегадиган бу иши қилмасам, гирт қўрқоқлик қилган бўламан. Боз устига, шундан сўнг бу гўзал хоним ҳозиргина аррахонани тарк этган бир бечора ишчи йигитта нисбатан такаббурлик қилмайдиган бўлиб, бир оз попуги пасаяди», деб ўзига ўзи далда берди. Эҳтимол, Жюльен яrim йилдан буён якшанба кунлари қизлардан: «Чиройли йигитча экан», деган гапни кўп эшитганини эслагани учун ҳам шундай ботир бўлиб кетгандир. Йигит шу йўсида иккилиниб турар экан, де Реналь хоним биринчи паллада болаларга қандай муносабатда бўлиш лозимлигини қисқача тушуптира бошлади. Ўзини тийинига зўр бериб уринганидан ранги баттар оқариб кетган Жюльен қандайдир гайри табиий оҳангда деди:

— Хоним, мен болаларингизни сираям урмайман, парвардигорни шафе келтириб қасамёд қилишим мумкин,— у шундай деб де Реналь хонимнинг қўлидан тутишга журъат этди-да, уни лабига босди. Аёл йигитнинг бу қилимишидан аввалига ҳайратга тушди, кейин бир оз ўйлаб кўргач, жаҳли чиқди. Кун жуда иссиқ эди, шу боисдан унинг ҳарир шол рўмол билангина ёшилган қўлини Жюльен лабига босганида елкасига қадар очилиб кетди. Орадан лаҳза ўтмай де Реналь хоним дарҳол газабланмагандан ичиди ўзини ўзи койий бошлади.

Жаноб де Реналь даҳлиздаги говур-гувур гапларни эшитиб, кабинетидан чиқиб келди-да, одатда мэрияда пиқоҳ маросимини ўтказаётгай пайтдагидек, улугвор ҳамда оталарча бир оҳангда Жюльенга қаратада деди:

— Болалар билан учрашмасингиздан аввал сиз билан гаплашиб олишим зарур.

У Жюльенни хонага бошлаб кирди-да, чиқиб кетмоқчи бўлган хотинини тўхтатиб, эшикни ёпди ва савлат билан креслога ўтирди.

— Жаноби кўре менга сизнинг боадаб йигит эканингизни айтган эди. Бу ерда ҳурматингиз жойида бўлади,

агар ишингиздан маминун бўлсам, келажакда дурустроқ мансабга эришишингизга ёрдам бераман. Бундан бўён қарииндош-уругларингиз билан ҳам, ёру биродарларингиз билан ҳам учрашмаганинг маъқул, негаки уларнинг қилиқлари-ю, хатти-ҳаракатлари менинг болаларимга тўғри келмайди. Мана сизга биринчи ой учун ўттиз олти франк, лекин бу пулдан отангизга сариқ чақа ҳам бермасликка сўз берасиз.

Жаноб де Реналь бу ишда шанд бериб кетгани учун чолни сира кечира олмасди.

— Энди эса, тақсир, ҳа, айтгандай, мен ҳаммага сизни «тақсир» деб аташни буюрдим, баобрў кишилар уйидагистиқомат қилишининг афзал томонларини ҳали ўзингиз кўрасиз,— энди эса, тақсир, болалар сизни бу калта камзулда кўрмаганлари маъқул. Хизматкорлардан биронтаси бу кишини кўрдими?— сўради у хотинига мурожаат қилиб.

— Йўқ, кўришмади, азизим,— деб жавоб қилди чуқур хаёлга чўмиб ўтиргандай де Реналь хоним.

— Ундай бўлса жудаям яхши. Манавини кийиб олинг,— деди жаноб мэр ажабланиб қараб турган йигитга ўз сюртугини узатар экан.— Ҳозир сиз билан мовутфурш жаноб Дюраннинг олдига борамиз.

Орадан бир ярим соатча вақт ўтгач, бошдан-оёқ қора кийим кийган янги тарбиячи билан уйга қайтар экан, жаноб де Реналь хотинининг ҳамон ўша жойда ўтирганини кўрди. Хоним Жюльенини кўргач, кўнгли бир оз жойига тушди, тарбиячи кўз ўнгига бўлганидан аёл ундан ортиқ чўчимади. Жюльен эса энди уй бекасини ўйламай қўйгапди; ҳаётга ва кишиларга нисбатан бўлган инсончилалигига қарамай, шу тобда унинг қалби худди ёш боланикidek эди: назарида уч соат бурун черновда кўрқувдан қалтираб ўтирганидан бўён орадан йиллар ўтиб кетгандек туюлди. Бирдан у де Реналь хонимнинг қовоқ уйиб ўтирганини кўрди-ю, қўлини ўпишга журъат этгани учун аслнинг жаҳли чиққанини пайқади. Бироқ мутлақо кийиб ўрганмаган янги костюм туфайли эндигина қалбida кўтарилиб келаётган фаҳрланиш туйғусидан ўзини йўқотаёзган ва шу билан бирга дилидаги қувончни яширишга уринаёзган Жюльенининг барча хатти-ҳаракатлари қандайдир жўшқин тус олган эди. Де Реналь хоним уни ҳайрат билан кузатиб турарди.

— Сипороқ бўлинг, тақсир,— деди йигитга қараб жаноб де Реналь,— агар ўғилларим ва хизматкорлар олдидаги обрў қозонмоқчи бўлсангиз, ўзингизни вазминроқ тутинг.

— Афандим,— деди жавобан Жюльен,— бу янги кийимимда ўзимни поқулай ҳис этапман. Қамбағал деҳқон, бўлганим туфайли умрим бино бўлиб қалта камзулчадан бўлак кийим киймаган эдим. Ижозат этсангиз, бир оз ёлгиз қолмоқ учун ўз хонамга борсам.

— Хўш, қалай, топган тарбиячимиз ҳақида нима дейсан? — деб сўради хотинидан жаноб де Реналь.

Дилида ўзи ҳам англаб етмаган қандайдир истак туғилган де Реналь хоним эридан ҳақиқатни яширди.

— Бу қишлоқи йигитча менга унча ёқмади. Сизнинг илтифотларингиздан сурбетлашиб кетмаса, деб қўрқаман — у ҳолда бир ой ўтар-ўтмас унинг жавобини бериб юборишингизга тўғри келади.

— Нимаям дердим, жавобини берсак бераверамиз-да. Тўғри, юз франкка яқин чиқим бўлади, лекин бу орада верръерликларнинг кўзи жаноб де Реналь болаларининг тарбиячиси борлигига кўнишиб қолади. Агар у ишчилар киядиган камзулчасида юрса, бунга эришиб бўлмайди. Уни ҳайдаган тақдиримизда эса, турган гап, мовутфурӯшдан ҳозир олиб келган анови икки кийимлик мато ўзимда қолади. Унга фақат устахонадан эгнига кийдириб келган анови кийимларни бериб юбораман.

Жюльен ўз хонасида бир соатга яқин ёлғиз ўтири, бироқ де Реналь хоним бу вақтнинг қандай ўтиб кетганини ҳам сезмай қолди, болаларга энди уларнинг тарбиячилари бор эканлигини айтишган эди, улар оналарини саволга кўмиб ташлашди. Ниҳоят, хонасидаи Жюльен чиқиб келди. Энди у мутлақо бошқа одам бўлиб, ўзини сипо тутяпти, дейиш кифоя қилмасди, йўқ, бу сиполикнинг тимсоли эди. Уни болаларга таниширишган эди, Жюльен уларга қарата вазминлик билан шундай бир оҳангда сўзладики, ҳатто жаноб дё Реналнинг ўзи ҳам ёқасини ушлаб қолди.

— Мепинг бу ерга келишимдан мақсад, жаноблар,— деди у болаларга ўз нутқининг охирида,— сизларга лотин тилини ўргатишидир. Дарсда жавоб бериш қандай бўлиши ўзингизга маълум. Мана бу муқаддас китобга бир назар ташланг,— шундай деб у болаларга қора муқовали кичкинагина китобчани кўрсатди.— Инжил деб аталмиш ушбу китобда Исо Алайҳиссаломнинг ҳаёти баён этилган. Мен дарсингизни муттасил ана шу китоб бўйича сўрайман. Энди эса мендан дарс сўрашингиз мумкин. Марҳамат, китобни олинг.

Болаларнинг каттаси Адольф китобни қўлига олди.

— Бирор саҳифани очинг-да,— деб давом этди Жюльен,— истаган оятингизнинг биринчи сўзини айтинг.

Мен эса ҳаётда барчамизга ибрат бўлиши лозим бўлган бу муқаддас китобни, то ўзинизгиз тўхтатмагунингизча, ёддан ўқий бераман.

Адольф китобни очиб, бир сўзни ўқиган эди, Жюльен худди она тилида сўзлаётгандек, сира тутилмай бутун са-хифани ёддан айтиб бера бошлади. Жаноб де Реналь хотининг гердайиб қараб қўйди. Отаси билан онасининг ажабланишаётганини кўрган болалар Жюльенга бакрайиб қараб туришарди. Меҳмонхона эшигига хизматкор пайдо бўлди; Жюльен лотин тилида гапираверди. Хизматкор аввалига таққа тўхтаб қолди-да, сўнг хиёл ўтмай ғойиб бўлди. Кейин эшик ёнига оқсоч аёл билан ошпаз қиз келди, Адольф шунгача китобнинг саккиз жойини очиб улгурган, Жюльен эса, ўша-ўша сира тутилмай инжилни ёддан ўқиётган эди.

— Е парвардигор! Шунақаям барно йигит бўладими, ўзи ёшгина-ю, дарров руҳоний бўлиб олибди-я, — деди бе-ихтиёр табиатан юмшоқ қўигил ва ўта художўй ошпаз қиз.

Жюльенning лотин тилини бундай яхши билиши жаноб де Реналнинг иззат-нафсига тегди: у янги тарбиячини имтиҳон қилини хайдига ҳам көлтирмаган бўлса-да, бирор лотинча иборани эслашга урина бошлади; ниҳоят, у Горацийning битта шеърини эслади. Бироқ Жюльен лотин тилида инжилдан бўлак ҳеч нимани билмасди. Шу боисдан у қовогини уйиб деди:

— Мен ўзимни руҳонийликка тайёrlаяшман. Руҳонийлик унвони эса бундай шаккок шоир асарларини ўқишини ман этади.

Жаноб де Реналь гўё Горацийники бўлмиш яна бир қатор шеърларни ўқиди-да, ўғилларига Горацийning ким эканлигини тушунтира бошлади. Бироқ болалар Жюльенга қойил қолганларидан анграйишиб, оталарининг гапига мутлақо эътибор бермадилар. Улар Жюльендан кўз узиш масди.

Хизматкорлар ҳамон эшик олдида анграйиб туришарди. Жюльен синовни давом эттиришга қарор қилди.

— Хўш, энди Станислав-Касавье ҳам менга инжилнинг бирор оятини таклиф қилсин.

Болаларининг энг кичиги Станислав гурурланганидан чөхраси ёришиб, оятнинг биринчи сўзини ҳижжалаб ўқиган эди, Жюльен бутун сахифани ёддан айтиб бера бошлади. Гўё жаноб де Реналь ўз тантанасидан ҳузур қилсин учун атайлаб қилгандек, Жюльен сурани ёддан ўқиб турган пайтда меҳмонхонага ажойиб норманд йўргаларининг эгаси жаноб Валено билан вилоят префектининг ёрдам-

чиси жаноб Шарко де Можирон кириб келишди. Шу во-
қеадан сүнг Жюльенга ҳамма «тақсир» деб мурожаат қи-
ладиган бўлди, ҳатто хизматкорлар ҳам унинг бу унво-
нини тан олиши.

Кечқурун бутун Веррьеर бу мўъжизани кўрмоқ учун
мэрнинг уйига ёпирилиб келди. Жюльен барча саволларга
қовогини солиб, сиполик билан жавоб қилас, натижада
сұхбатдошлари унга бачканга саволлар беришга ботиниш-
мас эди. Шаҳарда унинг шухрати шу қадар тез тараалдики,
орадан бир неча кун ўтар-ўтмас, биронтаси ўзига оғдириб
кетмасайди, деб чўчиб қолган жаноб де Реналь йигитга
икки йил ишлаш хусусидаги шартномага имзо чекишини
таклиф қилди.

— Йўқ; афандим,— деб совуққина жавоб қилди Жюль-
ен,— агар мени ҳайдасангиз, мен кетишга мажбур бўла-
ман, сизнинг зимманинг ҳеч қандай мажбурият юкламай
фақат менинг қўл-оёғимни боғлаб берадиган бундай шарт-
номаadolat юзасидан бўлмайди. Мен унга имзо чекмайман.

Жюльен обрў сақлаб, ўзини шу қадар сипо тутдики,
унинг бу уйга келганидан бўён бир ой ўтмасданоқ ҳатто
жаноб де Реналнинг ўзи ҳам уни хурмат қила бошлади.
Кекса кюре энди жаноб де Реналь ҳамда Валено жаноб-
лари билан алоқани бутунлай узиб юборгани туғайли
Жюльеннинг Наполеонга бўлган ихлоси ҳақида ҳеч ким
уларга етказа олмасди: унинг ўзи эса Бонапарт тўғрисида
фақат даҳшат билан гапиради.

VII

Сайланма ўҳшашик

Дилингга озор бермай, кўнглинг-
ни ололмайдилар.

Хозирги замон муаллифидан

Болалар уни жонларидан яхши кўришар, Жюльен эса
уларга мутлақо бефарқ қарап эди; унинг хаёли узоқ-узоқ-
чарда кезиб юради. Болалар қанчалик тўполон қилиш-
масин, у ҳаммасига бардош берарди. Совуққон, одил ва
холис бу йигит яхши тарбиячи эди. Болалар уни яхши кў-
риб қолишганинг боиси у пайдо бўлганидан бўён улар
ортиқ зерикмай қўйишганди. Жюльеннинг ўзи эса унга
дастурхоннинг бир четидан жой берган мазкур киборлар.

жамиятидан қаттиқ нафратланар эди. Эҳтимол, унинг нафратини худди ана шу дастурхоннинг чети қўзғатгандир. Баъзан бирор зиёфат пайти стол ёнида ўтирас экан, у атрофидаги кишиларга писбатан нафратини сездириб қўйишига сал қоларди. Авлиё Людовик байрами куни у стол ёнида жаноб Валенонинг сафсата сотилини эшитиб ўтириб, оз бўлтмаса дилидагини сездириб қўйй деди. Шундан сўнг у болалардан хабар олини лозимлигини баҳона қилиб боққа қочиб чиқди.

«Ҳалоллик ҳақида гап сотишларига ўласанми,— дерди хаёлан Жюльен.— Гёё дунёда ҳалолликдан бўлак бирорта фазилат йўқдай, шу билан бирга йўқсиллар мулкига хўжайин бўлиб олганидан буён давлатини икки-уч чандон кўпайтириб олган одамнинг товонини ўнай дейишади. Имоним көмилки, жаноб Валено ҳатто давлат анови шўрпешона ташландиқ болаларга ажратган пулнинг ҳам каттагина қисмини түя қиласди. Сагирлинг ҳақига хиёнат-ку ахир бу. Вой маҳлуқлар-ей! Вой тўнгизлар! Ўзим-чи, ўзимнинг ташландиқ боладан нима фарқим бор; ҳамма — отам, акаларим, бутун оиласиз мени кўргани кўзи йўқ».

Ана шу авлиё Людовик байрамидан бир неча кун аввал Жюльен оятларни ёдида тақрорлаб, Садоқат Хиёбонидан юқорироқда жойлашган Бельведер деб атаётмиш дараҳтзорда сайр қилиб юрган пайтда қўққисдан пастқам сўқмоқларнинг бирида акаларига дуч келиб қолди. Унинг ажойиб қора костюми, ўзини вазмин тутиши ва акаларига нисбатан очиқдан-очиқ нафрати бу қўпол ишчи йигитларнинг шу қадар газабини қайнатиб юбордики, улар Жюльенга ташланиб, уни ҳушидан кетгунча дўйиослашди. Боёкиш қоп-қора қонга беланганича ерга чўэзилиб қолди. Жаноб Валено ва префект ёрдамчиси ҳамроҳлигида сайр қилиб юрган де Реналь хоним тасодифан шу дараҳтзорга кириб, бехуш ётган Жюльенни кўриб қолди-ю, уни ўлдиришибди, деб гумон қилиб, капалаги учиб кетди. Аёл қаттиқ изтиробга тушганини кўриб, жаноб Валенонинг рашки қўзиди.

Бироқ у бекор ташвиш қилган эди. Жюльен де Реналь хонимнинг гўзаллигини тан оларди-ю, лекин ана шу гўзаллиги учун ҳам ёмон кўрарди, ахир унинг ҳаётда муваффақият қозонини йўлида биринчи тўсиқ аёлнинг шу гўзаллиги бўлиб, йигит унга қоқилишига сал қолганди. У биринчи кун де Реналь хонимнинг хуснига маҳлиё бўлиб, унинг қўлини ўлгани аёлнинг эсидан тезроқ чиқсин учун ундан иложи борича ўзини олиб қочиб юради.

Де Реналь хонимнинг оқсочи Элиза бир кўришдаёқ навқирон тарбиячини севиб қолди: у ўз бекасига тинимсиз шу ҳақда гапиради. Элизанинг муҳаббати хизматкорлардан бирининг қалбида Жюльенга нисбатан адоват туғилишига сабаб бўлди. Кунлардан бирида Жюльен ўша одамнинг Элизага қараб: «Уйимизда ўша исқирт тарбиячи пайдо бўлганида берি мени билан гаплашганинг ҳам келмай қолди», деганини ўз қулоги билан эшитди. Жюльен бундай сифатлашга мутлақо муносиб эмасди, албатта. Лекин шунга қарамай, келишган йигит бўлгани учун ҳам ўзига кўпроқ оро бера бошлиди. Шуидан сўнг жаноб Валено ҳам уни баттар ёмон кўриб қолди. У барчага эшиттириб, ёш аббатга бундай олифталик мутлақо ярашмайди, деб юрарди. Этаклари узун қора камзул кийгаян Жюльен шу туришда кўпроқ жуббасини счиб қўйгал роҳибга ўхшаб кетарди.

Де Реналь хоним Жюльеннинг ўқтии-ўқтии Элиза билан гаплашиб турганини кўрарди. Аёл суриптириб, бунинг боиси ёш тарбиячининг кийим-боши тахчиллигида эканини билиб олди. Ич кийимлари жуда кам экан, шу сабабдан ҳам йигит тез-тез шуларни юваб беришни Элизадан илтимос қилиб турар экан. Ўзи хаёлига ҳам келтирмаган бундай қашшоқликни кўриб, де Реналь хонимнинг кўнгли бузилиб кетди; аёл унга бир неча жуфт кўйлак совға қилмоқчи бўлди-ю, лекин юраги дов бермади. Ана шу ички ихтилоф Жюльен туфайли унинг дилига озор етказган биринчи оғир туйгу бўлди. Шу пайтга қадар эса Жюльеннинг исми аёл учун соғ маънавий қувончнинг тимсоли бўлиб кетган эди. Жюльеннинг қашшоқлиги ҳақидаги фикрдан тинчлигини йўқотган де Реналь хоним бир куни эрига, совға тариқасида Жюльенга ич-кийим олиб берсанкин, деб оғиз очди.

— Бемаъни гап,— деди жавобан жаноб де Реналь.— Ишидан рози бўлсақ, ўзи бизга яхши хизмат қилаётгани бўлса, нега энди унга совға қилишимиз керак экан? Агар кўнгилдагидек ишламайтганини сезганимизда эди, унда бошқа гап. У ҳолда тарбиячимизни яхшироқ ишлаши учун рағбатлантиришимиз лозим бўларди.

Де Реналь хонимга эрининг бундай нуқтаи назари кишини хўрлаш бўлиб кўринди: бирор уйларида Жюльеннинг пайдо бўлгунига қадар аёл бундай гапларга эътибор ҳам бермagan бўларди. Энди эса, ҳар гал навқирон аббатнинг гарчи анча оҳори тўкилган бўлса-да, ораста костюмига кўзи тушар экан, аёлнинг дилидан беихтиёр:

«Бечора йигит, бундай саришта юришнинг қандай улдасидан чиқаркин-а...» деган хаёл кечарди.

Аста-секин Жюльенга етишмайдиган барча нарсалар аёлнинг асло жигига тегмай, аксинча, унинг қалбидаги раҳм-шафқат хиссини уйготадиган бўлиб қолди.

Де Реналь хоним бир қараашда овсардек туюладиган аёллар сирасига кираарди. Унинг ҳеч қандай ҳаётий таж-рибаси бўлмай, суҳбат чоги у ўзини кўрсатишга уринмасди. Нозик ва мағрур қалб соҳибаси бўлган бу аёл ҳар қандай инсон сингари баҳт сари интилар экан, тақдир тақозоси билан теварак-атрофини ўраб турган бу қўпол кишиларнинг нима қилишаётганига кўпинча шунчаки эътибор бермасди.

Агар бирор маълумоти бўлганида эди, де Реналь хоним ўзининг соддадиллиги ва ақли тийраклиги билан кишилар эътиборини ўзига тортган бўларди; бироқ бадавлат меросхўр сифатида у «Исо Алайҳиссаломнинг муқаддас юраги» орденининг ашаддий мухлислари бўлган ҳамда иезуитларнинг душмани ҳисобланган барча французлардан қаттиқ нафратланадиган роҳибалар қўлида тарбия топган эди. Хоним монастирда ўқитишган барча бўлмагур нарсаларни тез кунда унуби юборишга ақли етди-ю, бироқ бунинг ўрнини бирор бошқа маълумот билан тўлдира олмади ва бутунлай жаҳолатда яшайверди. Бадавлат меросхўр бўлганидан одамларнинг унга хушомад қилишлари ва ўзининг гоятда художўй бўлгани хонимнинг одамови бўлишига сабаб бўлди. Кўринишидан у жуда итогатгўй, ўз иродасидан бутунлай воз кечгандек туюларди. Шунинг учун ҳам веръерлик жаноблар доим уни ўз хотинларига ибрат қилиб кўрсатишар ва бундан жаноб де Реналь гоят фахрланиб юрар эди; аслида эса хонимнинг одатдаги руҳий ҳолати ўтакетган такаббурлик оқибати эди. Мағрурлик тимсоли сифатида эслаб юриладиган бирор малика ҳам ўз сарой аҳлининг қилаётган ишига мана шугоятда мулоим ва камсуқум кўринган аёл ўз эрининг барча ишлари ёки айтган гапларига эътибор берганидан кўра кўпроқ эътибор берган бўлса ажаб эмас. Жюльен келгунига қадар хоним эътибор берадиган ягона нарса унинг ўз болалари эди. Уларнинг тоби қочиши, уларнинг ташвиши-ю, қувончи қалбини бутунлай банд этиб қўйганди, Де Реналь хоним умри бино бўлиб Безансондаги «Исо Алайҳиссаломнинг муқаддас юраги» монастирида тарбия кўраётган кезлари меҳр қўйган парвардигордан бўлак ҳеч кимни севмаган эди.

Гарчи хоним бу ҳақда бировга айтишни лозим топма-

ган бўлса-да, бироқ ўғилчаларидан биронтасининг хиёл эти увишса ёхуд иссиғи қўтарилса, у дарҳол гўё фарзанди нобуд бўлгандек ўртана бошларди. Оилавий ҳаётининг биринчи йиллари у очилиб-сочилиб кетган қезлари эрига ўз кечималарини ҳикоя қилмоқчи бўлганида жалоб де Реналь елкасини қисиб илжаяр ва хотинларининг тентаклиги ҳақида бирор сийқаси чиққан гапни айтиб қўя қоларди. Бундай ҳазиллардан, айниқса, болаларнинг бетоблиги хусусидаги ҳазиллардан де Реналь хоним зил кетарди. Ешлик йилларини ўтказган иезуитлар монастиридаги ялтоқи хушомад ўрнига у ана шу нарсага эга бўлган эди. Қайгу уни тарбиялади. Бу дилсиёҳлик ҳақида у ҳатто энг яқиу дугонаси Дервиль хонимга ҳам бир оғиз гап айтмади. Бунга унинг ғурури йўл қўймасди. Шунинг учун ҳам у барча эркаклар ўз эри, жаноб Валено ва префектнинг ёрдамчиси Шарко де Можиронга ўхшаган бўлса керак, деган ишонч билан юраверди. Қўполлик ва даромад, мансаб ҳамда мукофотга алоқаси бўлмаган барча нарсага ўта бепарволик, ўзларига ёқмайдиган ҳар қандай фикрга нисбатан кўр-кўрона нафрат — эркак зоти учун буларнинг бари хонимнинг наздида уларнинг этик ҳамда фетр шляни кийиб юриши каби табиий бир нарсадек туюларди.

Бироқ орадан шунча йил ўтишига қарамай де Реналь хоним бари бир ўзи ораларида яшашга мажбур бўлган бу пулдорларга қўнига олмади.

Навқирон дехқон йигитча Жюльєннинг бундай муваффақият қозониши ҳам ана шундан эди. Шу олижаноб ва мағрур қалб соҳибига бўлган хайриҳоҳлик хоним юрагига ўзининг янгилик жозибаси билан қандайдир ширин ҳаловат бахш этди.

Де Реналь хоним тез орада Жюльєннинг энг оддий нарсаларни билмаслигини (бу ҳол ҳатто унинг кўнглини ийитарди) ва бир оз қўполлигини кечириб юборди. У аста-секин бу қўполликни бартараф этишга муваффақ бўлди. Хоним йигитча энг оддий нарсалар ҳақида ҳам жуда таъсирли қилиб гапиришини ҳис этди. Масалан, унинг кўчани кесиб ўтаётганида елиб бораётган дехқон араваси босиб кетган ит ҳақидаги ҳикоясини олайлик. Бундай бахтсиз ҳодиса жаноб де Ренальнинг қўпоп кулгисига сабаб бўларди, бу ўринда эса хоним Жюльєннинг қопқора ва чиройли қошлари изтироб билан чимирилганини кўрди. Бора-бора унга мәрдлик, руҳан олижапоблик, инсонийлик каби фазилатлар фақат ана шу навқирон аббатгагина хосдек туюла бошлади. Бу фазилатлар таъсирида ўз қалбида уйғонгаи хайриҳоҳлик ва ҳатто қойил қолиш

туйгуларини хоним энди ёлгиз Жюльенгагина бағищлаган зди.

Парижда Жюльен билан де Реналь хоним ўртасидаги муносабат осоигина ҳал бўла қоларди, аммо Парижда муҳаббат романлар маҳсулни ҳисобланади. Навқирон тарбиячи ва унинг тортичноқ бекаси уч-тўртта роман ўқигач ёки Жимназ театрида ижро этиладиган қўшиқларни тинглагач, дарҳол ўз муносабатларини аниқлаб олган бўлар эдилар. Романлар уларга ўзларини қандай тутишни ўргатган, тақлид қилиш учун намуналар кўрсатган бўларди: қарабисизки, ҳатто, эхтимол, ўзи истамаган ҳолда ҳам Жюльен шухратпастлик юзасидан беихтиёр ўша романларда тасвирланган муҳаббатга тақлид қилиб қўя қоларди.

Лвейрондаги бирон кичик шаҳарча ёки Пиреней тоги этакларида ҳар қандай тасодиф масалани бир зумда ҳал қилган бўларди — одатда иссиқ иқлимининг таъсири шуниқа бўлади. Бизнинг сербулут осмонимиз тагида эса камбагал йигитча шоиртабиат бўлгани учун пул сарф қилиш лозим бўлган қувончларга интилганидан ҳам шухратпаст бўлиб қолади. У ҳар куни фақат болаларининг ташвиши билан яшайдиган ва ўзининг юриш-туриши учун романлардан намуна изламайдиган ўттиз ёшлиқ гоят нокиза аёлни кўради. Ҳамма нарса аста-секин давом этади, чунки вилоятда иоқеалар жуда оҳиста ривожланади ва бу табиий ҳол, албатта.

Ўқтин-ўқтин навқирон тарбиячининг муҳтоҷлигини ўйлар экан, де Реналь хоним таъсирланиб кетиб, кўзига ёш ҳам оларди. Бир куни Жюльен унинг ана шундай йиглаб ўтиргани устидан чиқиб қолди.

— Ҳа, хоним, бирор фалокат рўй бердими?

— Йўқ, дўстгинам,— деб жавоб қилди хоним унга.— Болаларни чақиринг, сайд қилгани чиқамиз.

Аёл тарбиячининг қўлтиғидан тутиб, унга таянган зди, бу ҳол Жюльенга жуда ғалати туюлди. Бунинг устига хоним уни биринчи бор «дўстгинам», деб атаганди.

Сайд қилиб, уйга қайтишар экан, Жюльен унинг ўқтин-ўқтин қизарип кетаётганини пайқади. Бир пайт, хоним қадамини секиплатди.

— Мен холамнинг ёлгиз меросхўри эқанимни сизга айтишган бўлса керак,— деб гап бошлади у Жюльенга қарамасдан,— ҳолам жуда бадавлат, ўзи Безансонда яшайди. У доим менга турли совгалар юбориб туради. Ўғилларим эса шундай яхши ўқишяптики... ажабланасан киши. Шу

боисдан миннатдорчилигим рамзи сифатида мендан кичкинагина бир сояға қабул этишингизни илтимос қилмоқчиман. Бу шунчаки арзимас пул, ички кийим олишингиз учун бир неча луидор холос. Фақат, биласизми... — деб қўшимча қилди у баттар қизарив ва жимиб қолди.

— Нимани билишим керак экан, хоним? — деб сўради Жюльен.

— Бу ҳақда,— деди шивирлаб аёл бошини қуий солиб,— бу ҳақда эримга айтмаганингиз маъқул.

— Мен кичик бир одамман, хоним, лекин ювиндихўр эмасман,— деб жавоб қилди Жюльен қўвлари газабдан чақнаб ва тўхтаб қаддини ростлади.— Сиз бу ҳақда ўйлаб кўришни лозим топмагансиз, албатта. Агар оладиган пулим ҳақида жаноб де Реналдан бирор нарсани яширгудек бўйсам, ўзимни энг тубан малайдан ҳам пастроқ ҳисоблардим.

Де Реналь хоним ўзини ер ёрилса ерга кириб кетгудек хис этди.

— Жаноб мэр,— деб давом этди Жюльен,— бу ерда истиқомат қила бошлаганимдан буён менга беш марта ўттиз олти франкдан пул берди. Мен ҳаракат дафтарчасини жаноб де Реналга, умуман истаган одамга, ҳатто мени кўрарга кўзи йўқ, жаноб Валенога ҳам ҳозирнинг ўзидаёқ кўрсатишм мумкин.

Шу гапдан сўнг ҳаяжонга тушиб, ранги оқарган де Реналь хоним унинг ёнида индамай бораверди. Улар уйга етгунларига қадар на униси, на буниси суҳбатни қайта бошлаш учун бирор баҳона топа олди.

Энди де Реналь хонимни севиб қолиш магур қалб соҳиби Жюльен учун мутлақо имкондан хориж нарсага айланди. Хонимнинг эса Жюльенга нисбатан хурмати ошди, у Жюльенга қойил қолди: йигит боплаб таъзирини берди! Унинг дилига беихтиёр озор берган хоним айбини ювмоқ ниятида энди Жюльен атрофида парвона бўла бошлади. Бу янги ташвишлардан хоним бир ҳафтагача қувониб юриб, охири Жюльенни бирмунча жаҳлидан туширишга эришди, бироқ йигит ўзига нисбатан хонимнинг майли борлигини хаёлига ҳам келтирмади.

— Боёпларнинг бари шунақа,— дерди у ўзига ўзи,— аввалига сени тупроқка қоринади, кейин эса гамзаю усул қилиб, айбларини ювмоқчи бўлишади.

Де Реналь хонимнинг қалби шу қадар ҳаяжон билан тўлиб-тошган, ўзи эса шу қадар иффатли эдики, кўнглидаги бор гапни ганиравермасликка жазм этганига қарамай, Жюльенга тўлиғи таклифи ва тарбиячининг бу таклифии

қандай рад этганини әрига гапириб беришдан ўзини тиёлмади.

— Қанақасига әнди? — деб жавоб қилди қазаби қайнаб кетган жаноб де Реналь. — Ўз хизматкорингиз таклифингизни рад этишига қандай йўл қўйдингиз ахир?

Эрининг бу гапидан жаҳли чиқсан де Реналь хоним унга эътиroz билдиришга уринди.

— Мен, хоним, — деб жавоб қилди шунда жаноб де Реналь, — мархум шаҳзода Кондэ ўз камергерларини ёш хотинига таништира туриб айтган иборасини такрорлаяпман холос. «Бу одамларнинг бари бизнинг хизматкорларимиз», деган әди у. Мен де Безавалнинг мемуарларидан обрў сақлаш хусусида гоят ибратли бу жойини сизга ўқиб берган әдим. Дворянин бўлмаган ҳар қандай кимса уйингизда маош олиб истиқомат қиласр экан, у сизнинг хизматкорингиз бўлади. Мен ўша жаноб Жюльен билан гаплашиб қўяман ва унга юз франк ҳадия этаман.

— Эҳ, дўстгинам, — деди қалт-қалт титрар экан, нафаси ичига тушиб де Реналь хоним. — Фақат, илтимос, пул бераётганингизни хизматкорлар кўрмасин.

— Ҳа, албатта. Улар ҳасад қиласидар, бунига асослари ҳам бор, — деди жаноб де Реналь хонадан чиқар экан, юз франк бераман, деб жуда катта кетмадиммикин, деб ўйлади.

Де Реналь хонимнинг дард-дуиёси шу қадар қоронги бўлиб кетган әдики, у деярли ҳушидац кетиб креслога йиқилди. «Ана әнди у Жюльенни хўрлайдиган бўлди. Бунга эса мен айборман». У дилида әрига нисбатан нафрат ҳис этиб, юзини кафтлари билан ёниб олди. Энди хоним, ҳеч қачон эримга дилимдаги гапни очиқ айтмайман, деб сўз берди.

Шундан сўнг у Жюльенни кўргач, аъзойи бадани титраб, юраги щундай сиқилдики, тили калимага келмай қолди. У саросимага тушиб, йигитнинг иккала қўлидан ушлади-да, маҳкам қисди.

— Хўш, қалай, дўстгинам, — деди у ниҳоят энтикиб, — эримдан хурсандмисиз?

— Нега хурсанд бўлмай энди, — деб жавоб қилди Жюльен алам билан илжайиб. — Хурсандчилик ҳам ганими. У киши менга юз франк инъом этдилар ахир.

Де Реналь хоним унга иккilanгандай тикилиб қолди.

— Қани, қўлингизни беринг-чи менга, юринг энди, — деди у тўсатдан Жюльен илгарилари унда сира сезмаган бир қатъийлик билан.

Веръерлик китобfuрууш ўтакетган либерал сифатида

ном чиқарганига қарамай, хоним Жюльен билан бирга китоб дўконига боришга аҳд қилган эди. Дўконда у болаларига совға қилиш учун ўй луидорга бир печта китоб тацлаб олди. Бироқ бу китобларнинг бари, хонимниң билишича, Жюльен ўқишини истаган китоблар эди. У пештакта ёнидаёқ ўғилларига ҳар бири ўзига теккан китобни олиб, исмини ёзиб қўйишини буюрди. Де Реналь хоним Жюльенини тақдирлаш йўлини топганидан қувониб турар экан, ёш тарбиячи жавонларга териб қўйилган турли-туман китобларни ҳайрат билан кўздан кечирмоқда эди. Шу пайтга қадар у бундай ёзиқли жойга кирмоққа журъат этмаганди, унинг юраги гуниллаб ураётганди. Жюльен де Реналь хонимниң дилида нималар кечаетганини пайқаш у ёқда турисин, ҳатто бу гапларни хаёлига ҳам келтирмасди, шу тобда у қандай қисса ўзининг руҳонийлик шаънига доғ туширмай туриб, бу ердан бир нечта китоб олиш ҳақида бош қотирмоқда эди. Ниҳоят, у, агар ҳийла ишлатсан, эҳтимол, жаноб де Реналга ўғилларининг ёзув машқлари учун шу ернинг машҳур дворянлари тўғрисида ёзилган китоблар ғоят мос мавзу бўлади, деган фикрни уқтиришим мумкин бўлар, деб ўйлаб қолди. Жюльен бир ойча уринганидан сўнг оҳиря ўз режасини рўёбга чиқаришга муваффақ бўлди. Иигит бу ишни шу қадар усталик билан амалга ошириди, натижада орадан бир оз вақт ўтгач, у яна бошқа бир нарсани таклиф этишга журъат этди ва бир куни жаноб де Реналь билан сұхбатлаша туриб, олинасаб мэр учун бирмунча мушкул томони бўлган имконият ҳақида шама қилди: гап либерал деб ном чиқарган китобфурушнинг бойишига ёрдам бериб, унинг китоб дўконига обуна бўлиш хусусида борарди. Жаноб де Реналь катта ўглим келажакда ҳарбий мактабда ўқиса, гап очилиши мумкин бўлган баъзи асаллар ҳақида юзаки бўлса-да тасаввур хосил қилиб қўйса ёмон бўлмасди, деб эътироф этди, албатта. Бироқ Жюльен унинг эътироф этипидан нарига ўтмаслигини фаҳмлаб қолди. Шундан сўнг у, чамаси бу ерда қандайдир гап бор-у, лекин мен уни тушуна олмаяпмал, деган фикрга келди.

— Менимча, тақсир,— деди у бир куни жаноб де Реналга,— Реналь деган улуг зотнинг фамилияси китобфурушнинг ифлос рўйхатига тиркалиб қолса, бу ҳол сизнинг шаънингизга мутлақо тўгри келмаса керак, албатта.

Жаноб де Реналнинг юзи ёришиб кетди.

— Аммо келажакда бирорта одам,— деб давом этди Жюльен оцикора хушомадгўйлик билан,— уйга китоб берувчи китобфурушнинг обуначилари рўйхатида илоҳиётни

ўрганувчи бечора студентнинг исми шарифини кўриб қолса, унинг номига ҳам дод тушган бўлур эди. Либераллар менинг ўтакетган куфр китобларни ўқиганликда айблацилари мумкин. Яна, ким билсии, улар менинг исмим ёнига ўша ифлос китобларнинг номини ёзиб қўйинишдан ҳам қайтмаслар.— Шу пайт Жюльен гапидан адашганилигини пайқаб қолди. У мэрнинг яна саросимага тушиб қовоғи солинаётганини кўрди. Шундан сўнг у жимиб қолди. «Ҳа-ҳа, қўлга тушдингми, энди ич-ташиингни жуда билиб олдим», деб хәслидан ўтказди у.

Орадан бир неча кун ўтди. Бир куни болаларнинг каттаси жаноб де Реналнинг олдида Жюльендан «Ҳафталик»да эълони чиқсан бир китобнинг қандайлигини сўраб қолди.

— Анови якобиничиларга калака бўлмаслик ва шу билан бирга жаноб Адолъфининг саволларига жавоб бермоғим учун менга имконият яратиш мақсадида китоб дўконига хизматкорларингиздан биронтасини, айтайлик, малайингизни обуна қиласангиз бўлармиди?

— Мана бу гапни яхши ўйлаб топибсиз,— деди қувониб кетган жаноб де Реналь.

— Лекин, ҳар қалай, эҳтиёт бўлиш керак,— деб давом этди Жюльен жиддий, ҳатто бирмунча гамгин қиёфада. Одатда баъзи кишилар анчадан бўён интилиб келаётган мақсадларига эришаётганиларини кўрсалар, ўзларини шундай тутадилар.— Ҳа, эҳтиёт бўлиш керак, токи хизматкорингиз бирорта роман олишга зинҳор журъат этмасин. Агар бу хавфли китоблар уйда пайдо бўлса, оқсоchlарингизни, жумладан, ўша хизматкорингизнинг ўзини ҳам зинойлига бошлиши мумкин.

— Сиёсий памфлетлар-чи, уларни унудингизми? — деб викор билап қўшимча қилди жаноб де Реналь. У болаларининг тарбиячиси ўйлаб топган бу ҳийлага қойил қолганини билдиргиси келмасди.

Жюльенниг ҳаёти ана шундай кичик ҳайла-найранглар билан ўтётган бўлиб, бу найранглар муваффақияти уни де Реналь хоним қалбидан осонгина уқиши мумкин бўлган мойнлилардан кўра кўпроқ қизиқтирап эди.

У шу найтгача қандай руҳий ҳолатда бўлса, энди жаноб мэрнинг уйида яна ўша ҳолатга тушди. Отасининг аррабонасидағи каби, бу ерда ҳам Жюльен атрофидаги одамлардан қаттиқ нафратланар ва улар ҳам ўз павбатида уни ёмон кўришларини ҳис этар эди. Кун сайнин префект ёрдамчиси, жавоб Валено ва хонадоннинг ўзга дўстлари ўзлари шоҳид бўлган у ёки бу воқеа ҳақида мuloҳаза юри-

тишларини тинглар экан, Жюльен уларнинг тасаввури воқеликдан қанчалик йироқ эканлигини яққол кўрарди. Баъзан у дилида бирор ишга қойил қолса, атрофидагилар бу ишдан бениҳоя ғазаблапишарди. Шу боисдан у пукул ичида: «Қандай маҳлуқлар-а. Вой аҳмоқлар-сий!» — деб хитоб қиласди. Энг қизиги шунда эдик, Жюльен ўзини шундай тақаббур кўрсатгани билан кўп ўринларда улар гаплашаётган ишлар ҳақида ҳеч бало тушиумасди.

Кекса табибни ҳисобга олмаганда, у умри бино бўлиб ҳеч ким билан очиқчасига ганилашмаган эди. Чол эса Бона-партийни итальян юришилари ѝ жарроҳликни биларди, холос. Энг азобли операциялар ҳақидаги батафсил ҳикоялар унинг ёшлик гурурга таъсир қилас ва ўзига мафтуни этар эди.

— Мен миқ этмай чидаган бўлардим,— деди у ўзига ўзи.

Де Реналь хоним биринчи марта у билан болаларнинг тарбиясига алоқаси бўлмаган мавзуда сұхбатлашмоқчи бўлганида Жюльен унга жарроҳлик операциялари тўғрисида ҳикоя қила бошлади. Хоним шунда ранги оқариб, ундан жим бўлишни илтимос қилди.

Жюльен эса шундан бўлак ҳеч нимали билмасди. Гарчи бу хонадонга келганидан бўёни унинг ҳаёти де Реналь хоним билан доимий мулоқотда ўтаётган бўлса-да, улар ёлгиз қолишиб дегунча иккови ҳам дарҳол жимиб қолишинади. Одамлар орасида, меҳмонхонада у ўзини қанчалик камтарин тутмасин, хоним унинг кўзларида хонадонларига қадам ранжида қиладиган барча кишиларга нисбатан ақлий устунлик ифодасини сезарди. Бироқ, икковлари ёлгиз қолди дегунча Жюльен эсанкираб қоларди. Бу ҳолдан де Реналь хонимнинг юраги сиқиларди, чушки у аёллик зеҳни билан йигитнинг бундай эсанкирашига сабаб асло нозик туйгулар эмаслигини яхши фаҳмларди.

Билмадим, кекса табиб ҳикоя қилиб берган киборлар жамияти тўғрисидаги қайси тасаввурдан экан, Жюльен аёллар бор жойда умумий сұхбат пайти орага жимлик чўйса, гўё бу нокулай жимликка ўзи айбдордай, ғоят нокулай аҳволга тушарди. Аммо аёл киши билан ёлгиз ўзи қолганида орага шундай жимлик тушса, у минг карра кўлроқ азоб чекарди. Унинг исчанларникideк жўшиқин тасаввuri эркак киши аёл билан ёлгиз қолганида нималарни гапириши кераклигига шама қилас, бундан эсанкираб қолгани пайтларида кўз ўнгидаги мутлақо ақл бовар қилмайдигани нарсаларни намоён этар эди. Жюльен ўзича қандай гапларни айтишга журъят этмасди дейсиз! Аммо шу билан

бирга орадаги нокулай жимликини бузишга унинг сира ҳам юраги дов бермасди. Шу боисдан ҳам де Реналь хоним ва болалар билан сайр қилиб юрган кезлари бадфөйл кўрина-диган Жюльен бундай руҳий изтиробдан баттар қовогини солиб оларди. Бундай пайтларда у ўзидан жуда ҳам иафрратланиб кетарди. Агар у озиб-ёзиб ўзини гапиришига мажбур қила олганида ҳам бирор бемаъни гап айтарди. Энг ёмони шу эдик, Жюльен ўз хатти-ҳаракатининг бемаънилигини сезибгина қолмай, ҳатто уни бир оз ошириб ҳам юборарди, бироқ шу билан бирга йигитининг ўзи кўра олмайдиган бир нарсаси бор эди, бу унинг кўзлари эди. Бу кўзлар шу қадар чиройли эдик, баъзан улар яхши актёрлар каби энг оддий нарсага ҳам ажойиб бир маъно бахш этиб, оташин қалбини акс эттириб турарди. Де Реналь хоним Жюльен иккови ёлгиз қолганида фақат бирор кутилмаган ҳодиса таъсирида хушомад гаплар ўйлаб топиш заруратини упугтаи пайтидагина самимий гапира олишини сезиб қолди. Хонадоннинг дўстларидан ҳеч қачон ўз янгилиги билан кишини ром этувчи бирор ажойиб фикр эшитиб ўрганмаган де Реналь хоним аҳён-аҳёида бўлиб турадиган ва Жюльеннинг ақли ярқ этиб кўринадиган бундай суҳбатлардан ҳузур қиласди.

Наполеон қулаганидан сўнг вилоятда назокатга ўрии қолмаган эди. Ҳар бир одам ўзидан қўрқадиган бўлиб қолганди. Фирибгарлар конгрегациядан таянч изларди, мунофиқлик эса ҳатто либераллар орасида ҳам авжига чиқканди. Қаёққа қарасанг хунобгарчиллик. Одамлар фақат мутолаа қилиш-у қишлоқ хўжалиги билан овнардилар.

Художўй холасининг бадавлат меросхўри, эндигина ўн олти баҳорни кўрган пайтида ёши ўтиб қолган дворянга узатилган де Реналь хоним умри бино бўлиб севги деган нарсанинг кўчасига кирмаган ва унинг қандайлигини ҳис этмаган эди. Фақат хонимнинг руҳопий пири, меҳрибон кюре Шелангина, жаноб Валено унинг кўнглини овлашга уринганида унга севги ҳақида гапирган ва шундай бир жирканч манзарани чизиб берган эдик, бу сўз де Реналь хонимнинг тасаввурнида ўтакетган қабиҳлик билан баробар бўлиб қолганди. Қўлига тасодифан тушиб қолган бир неча романлардан ўқиб билганлари эса унга мутлақо уйдирма ва гайритабиий бир гандек туюларди. Апа шу бехабарлик боисдан Жюльеннинг меҳри юрагидан уриб қолган де Реналь хоним лаззатли туйгулар оғушида яшар ва бирор ишда ўзига таъна қилишини ҳатто хаёлига ҳам келтирмасди.

Кичик ҳодисалар

Then there were sighs, the deeper for suppression.
And stolen glances, sweeter for the theft,
And burning blushes, though for no transgression.

Don Juan, c. I. st. 74.¹

Табиатан фариштадек мулойим, шуннингдек, ҳозир хузур қилиб юрган де Реналь хоним оқсоч қиз Элизани эслаган заҳоти хибл феъли айнирди. Бу қиз дурустгина месросга эга бўлгач, гуноҳларига тавба қилиш учун кюре Шелланинг хузурига келганида чолга Жюльен билан турмуш қуриш истаги борлигини айтган эди. Ўз севимли шогирдининг баҳти очилаётгани учун чин қўигилдан хурсанд бўлган кюре, Жюльендан оқсоч қизнинг таклифи унга мутлақо тўғри келмаслигини эшишиб ғоятда ажабланди.

— Эҳтиёт бўлинг, бўтам,— деди кюре қошлиарини чимириб,— қалбингиздаги түғёндан сақланмогингиз даркор; агар ўз истеъдодингизга бўйсунсангиз ва фақат уни деб шундай дурустгина бойликдан воз кечсангиз мен сиздан ғоят хурсанд бўлур эдим. Верръерда руҳоний бўлиб хизмат қилаётганимга, мана, эллик олти йил тўлди, аммо шунга қарамай, мени ишдан олиб ташласалар керак. Мен бунга жуда афсусланипмаи, лекин ҳар қалай менинг саккиз юз ливр рентам бор. Сизга бундай тафсилотларни айтишдан мақсадим, сиз руҳонийлик уивони билан бойлик ортираман, деб умид қилманг, демоқчиман холос. Агар ҳукмдорларга мулозамат қилгудек бўлсангиз, сиз муқаррар охиратингизни куйдиргайсиз. Эҳтимол, фаровошлика эришарсиз, аммо бунинг учун йўқсилларни рањитмогингиз, префект ёрдамчиси, мэр, умуман ҳар бир нуфузли одамга хушомад қилмогингиз ва уларнинг инжиқликларига чидамогингиз даркор: бундай хулқ-атвор, яъни авом тили билан айтганда, «яшаши билмоқ», покиза юрай деган од-

¹ Хўрсивиндан қўрқару чукур-чукур хўрсинар,
Нигоҳингта дуч келиб хузур ичра қотар тин,
Қип-қизариб, юзига бир ажиб ол ранг инар.

Байрои. «Дон Жуан», 1 боб, 74-банд.

дий одам учун ҳам доимо түгри келавермайди, бизнинг кашибимизда эса икки йўлдан бирини ташлашга түгри кела-ди: ё бу дунёда фарогатда яшамоқ, ё охиратда баҳтга эришмоқ,— ўртача йўл йўқ. Боринг, азиз дўстим, буни яхшилаб ўйлаб кўринг, уч кундан кейин келиб менга узил-ке-сил жавоб бергайсиз. Баъзан табиатингизда қандайдир машғум бир жўшқинлик борлигини пайқаб ўқиаман. Бу эса сизнинг бу дунё фарогатларидан сўзсиз воз кечол-маслигингиздан, қаноатингиз йўқлигидан далолат беради, ҳолбуки бу фазилатлар черков аҳли учун гоят зарурдир. Биламан, сиз ақл-иқтидорингизга кўра узоққа боргайсиз, аммо очиқ айтишга ижозат этинг,— дея қўшимча қилди меҳрибон кюре кўзларига ёни олиб,— агар сиз руҳонийлик унвонини қабул этсангиз, имонингизни сақлаб қололмай-сизми, деб қўрқаман.

Жюльен хижолат чекиб қаттиқ таъсиrlантанига тан берди; у умрида биринчи бор кимдир уни яхши кўришини хис этди-ю, кўнгли бузилиб йиглаб юборди ва кўз ёшларимни ҳеч ким кўрмасин, деб Веррьеर узра қад кўтарган тоддаги ўрмонга қочиб кетди.

«Менга нима бўлди? — дея сўрарди у ўзидан-ўзи.— Шу меҳрибон чол учун ҳаётимни қурбон қилишга ҳам тайёрман, ахир худди ана шу одам менинг аҳмоқлигимни исботлаб берди-да. Мен учун энг муҳими худди ана шу одамини чалгитиш эди, у бўлса менинг бутун ич-ташимни кўриб турибди. У айтган маҳфий жўшқинлик юқори мартабага эришиш истагимдир. У мени руҳоний бўлишга иполойик деб ҳисоблаяпти, мени бўлсан ўша беш юз луидор рентадан ихтиёрий воз кечсам, чол менинг тақводорлигим, истеъ-додимни гоят юқори баҳоласа қерак, деган хаёлга бориб юрибман».

«Бундан бўён,— дея уқтиради ўзига ўзи Жюльен,— мени фақат табиатимни синааб кўрилган хусусиятларигагина таяниб иш кўраман. Мени шундай ҳузур қилиб кўз ёши тўқади, аҳмоқлигимни исботлаб бергац одамни шундай яхши кўради, деб ким ҳам ўйлабди дейсиз?»

Орадан уч кун ўтгач, Жюльен биринчи кунданоқ рўкач қилини лозим бўлган баҳонани топди, бу баҳона аслида тухмат эди, лекин бари бир эмасми? Бир оз иккилапиб тургач, у торгиниб кюрга битта сабаб борлигини, унинг қанақа сабаб эканлигини айтольмаслиги, чунки бу учинчи бир одамниг шаънига дое туширажагини айтди. Гўё ана шу сабаб туфайли бошиданоқ унинг бу никоҳга кўнгли чопмаган эмиш, шубҳасиз, бу гап Элизанинг шаънига дое туши-рарди. Кекса кюрга бу гапларнинг бари ёш руҳоний

қалбидә ёпиши лозим бүлган илохий оловга мутлақо ўхшамайдыган беҳуда жүшқинликдан далолат берәтгандек туулди.

— Азиз дүстим,— леди у Жюльенга,— сиз ўзингизни зўрлаб руҳоний бўлгандан кўра, қишлоқда кўнгли очиқ, бадавлат, оиласарвар, обрўли, ўқимишли киши бўлиб яшаганингиз минг карра афзал эди.

Жюльен бу панд-насиҳатга ҳам жуда яхши жавоб бера олди, у зарур сўзларни топди, яъни жонкуяр семинаристга мос келадиган ибораларни топиб айтди, бироқ гапларнинг оҳангига ва кўзларининг ёниб туриши кекса Шеланин чўчишиб кўйди.

Лекин бу гаплардан Жюльен ҳақида бирор ножӯя хуласа чиқариш ярамайди: йигит бу важ-корсонларни тоят эҳтиёткорлик билап, пишиқ-пухта ўйлаб айтган эди. У ўз ёшига писбатан ҳар қалай анча устомонлик қилди. Ганириш оҳангига ва хатти-ҳаракати масаласига келганда эса, ахир у қишлоқда, оми одамлар орасида ўсган бўлиб, ибрат олишга муносаб одамларни кўрмаган эди-да. Кейинчалик у шундай уста одамлар билан муомала қила бошлагач, хатти-ҳаракати, имо-ишоралари ҳам гапга чечалиги каби камолотга эришди.

Де Реналь хоним оқсоч қизнинг меросга эга бўлганидан бўён негадир маъюс тортиб қолганини кўриб, ажабланиб юради: қиз ҳар куни кюрененинг ҳузурига борар ва чолнинг олдидан йиғламсираб қайтарди; ниҳоят, Элизанинг ўзи хонимга дардини айтди.

Бу гапни эшишиб де Реналь хонимнинг тоби қочиб қолди, унинг гоҳ иситмаси кўтаришар, гоҳ эти увишиб титрай бошларди, тунларни эса мижжа қоқмай ўтказарди; у фақат оқсоч қиз ёки Жюльен ёнида бўлган пайтдагина ўзини хотиржам ҳис этарди. Хоним бу икки ёш турмуш қургандаридан сўнг қандай баҳтиёр ҳаёт кечиришларидан бошқа нарсани ўйламасди. Уларнинг беш юз луидордан иборат ренталари ҳисобига турмуш кечирадиган кичкинагина гарип кулбалари хонимга жуда ажойиб тууларди. Жюльен Веррьеरдан ўн чақиримча паридаги Бро шаҳарчаси магистратурасига ишга киради, албатта. У ҳолда хоним вақт-вақти билан йигитни кўриб туриш имконига эга бўлади.

Де Реналь хонимга ўзи ақлдан озаётгандек туулди: у тоби қочгани ҳақида эрига айтди ва охири чиндан ҳам кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолди. Кечқурун оқсоч қиз унига овқат олиб келганида де Реналь хоним унинг йиглаётганини кўрди. Хоним зардаси қайнаб Элизани койиб берди-ю,

аммо шу захоти яна кечирим сўради. Элиза ҳўнграб юборди, сўнгра ҳиқиллаб, агар ижозат этсангиз бошимга тушган кулфатларни айтиб берсам, деди.

— Майли, гапиришг,— деб жавоб қилди де Реналь хоним.

— Биласизми, хоним, у менга уйланишдан бош тортди; чамаси, ғаламислар мени унга ёмонлаганга ўхшайди, у бўлса ишониб юрибди.

— Ким бош тортди сизга уйланишдан?— дея сўради де Реналь хоним нафаси оғзига тиқилиб.

— Жаноб Жюльендан бошка ким бўларди?— деди ҳўнграб оқсоч қиз.— Жаноб кюре уни қўндиришига анча уриндилар, чунки жаноб кюре, фақат оқсоч бўлиб хизмат қилгани учунгина ор-номусли бир қизга уйланишдан бош тортиш яхши эмас, деяптилар. Жаноб Жюльенниг ўзи ҳам оддий бир дурадгорнииг ўғли-ку ахир, сизниги хизматга келгунига қадар унинг ўзи ҳам ниманинг ҳисобига кун кўрган эди?

Де Реналь хоним ортиқ қулоқ солмай қўйган эди: у шу қадар баҳтиёр эдики, ақлидан озишига сал қолди. Хоним Элизани, чиндан ҳам Жюльен унга уйланишдан бош тортгани ва йигитнииг қарори қатъий экани, унинг ҳали аҳдидан қайтиб, бирор оқилона қарорга келишига ҳеч қандай умид йўқлиги ҳақидаги гапларни бир неча бор такрорлашга мажбур этди.

— Уни қўндиришига уриниб кўрамаи,— деди де Реналь хоним оқсоч қизга.— Жюльен билан ўзим гаплашман.

Эртаси куни нонуштадан сўнг де Реналь хоним Жюльеннииг бутун бир соат давомида Элизага уйланишдан ва унинг бойлигидан бош тортганини такрор тинглаб ҳузур қилиши ниятида ҳам ўз рақибасининг мағфаатларини ҳимоя қилган бўлди.

Жюльен аста-секин эҳтиёткорликни йигиштириб қўйди-да, де Реналь хонимнииг оқилона насиҳатларига анча бамаъни жавоб қайтара олди. Ишунча кундан бери чеккан изтиробларида сўнг қалбида тўлиб-тошган жўшикни қувонч хонимнииг мадорини қуритди. У хушидан кетиб йиқилди. Хоним ҳушига келиб, хонасига олиб кириб ётқизишгач, у ўзини ёлгиз қолдиришларини илтимос қилди. У беҳад ҳайрон эди.

«Наҳотки мен Жюльенни севиб қолган бўлсам?» — дея сўради у ниҳоят ўзидан-ўзи.

Ҳар қандай бошига пайтда қалбини ларзага келтириб, виждан азобига солиши мумкин бўлган бу кашфиёт энди хонимга ўзи бир четдан лоқайдлик билан кузатиб турган

қандайдыр ғаройиб парсадек туюлди. Унинг изтироблардан адо бўлган қалби энди ҳеч нимани ҳис этмасди, ҳеч нимадан ҳаяжонланмасди.

Де Реналь хоним бир кўнгли тикиб-чатиб овунмоқчи бўлди-ю, бироқ шу заҳоти қаттиқ ухлаб қолди. Уйғонганидан кейин эса бу гапларнинг бари унга унчалик қўрқинчли бўлиб туюлмади. У ўзини гоятда баҳтиёр ҳис этганидан ҳамма нарса кўзига яхши кўринарди. Бу самимий ва соддадил қишлоқи хоним илгари ўзи туйиб кўрмаган бирор кайфият ёки похушликни ўтқирроқ ҳис этмоқ учун ҳеч қачон қалбини ўртаб ўтирумас эди. Хонадопларида Жюльен пайдо бўлгунига қадар Париждан бўлак барча ерларда ҳар қандай уй бекаси зиммасига тушадиган уй-рўзгор ишлари билан бутуслай башд бўлган де Реналь хонимнинг севги эҳтиросларига бўлган муносабати тахминан бизнинг лотеряга бўлган муносабатимизга ўхшаб кетарди: биз эса лотеряни гирт муттаҳамлик деймиз ва тентак одамгина омади келишига ишониши мумкин, деб ҳисоблаймиз.

Тушки овқатга занг уришди, де Реналь хоним болалар билан қайтиб келаётган Жюльенинг товушини эшишиб, лоладек қизариб кетди. Севиб қолганидан буён бир оз қувлик қилипни ўрганиб олган хоним нега бирдан қизариб кетганига боши қаттиқ оғриётганини баҳона қила бошлиди.

— Бу хотинларнинг ҳаммаси ўзи шунаقا,— деди хаҳолаб кулаганича жаноб де Реналь.— Доим бирор жойлари оғриб юради.

Де Реналь хоним бундай ҳазилларга қанчалик кўниги кетган бўлмасин, бироқ бу гал жуда қаттиқ ботди. Шунинг учун ҳам бу қўигилсиз туйгудан кутулмоқ учун у Жюльенга ўгирилиб қаради: шу тобда йигит ҳаддан ташқари бадбашара бўлганда ҳам бари бир хонимга жуда ёқсан бўларди.

Жаноб де Реналь сарой зодагонларига қаттиқ тақлид қилар ва илк баҳорнинг илиқ қунлари бошланиши билан Вержига кўчиб ўтарди: бу фожиали «Габриэла афсонаси» билан шухрат қозонган кичкина қишлоқча эди. Кўҳна готик черковнинг хушманзара харобаларидан бир неча қадам нарида жаноб де Реналнинг тўрт минорали қадимги қасри қад кўтарганди. Қаср атрофида эса Тюильри богига ўхшатиб ўйлига икки маротаба каллаклаб туриладиган шамшод ва қорақайн хиёбонларидан иборат бօг барпо этилганди. Соққа севимли сайргоҳ — олмазор туташиб кетган эди. Бу мевазор бօг этагидаги саккиз ё ўн туп ёнгоқ эса ҳайқириб, тарвақайлаб кетганди.

— Бу лаънати ёнгоқларниг ҳар бири,— дея тўнгилларди жаноб де Реналь хотини дараҳтларни завқ билан томоша қилган кезлари,— ҳосилни ярим арнанга камайтиради: бугдой уларниг соясида ишишиб етилмайди.

Де Реналь хоним табиат гўзаллигини гўё биринчи борҳис этгандек эди, у қувончдан ўзини йўқотиб, ҳамма нарсадаи завқлапарди. Уни руҳлантириб турган туйгу хонимни шаддод ва тадбиркор қилиб қўйганди. Улар Йержига кўчиб ўтишганидан сўнг орадан икки кун ўтгач, жаноб де Реналь мэрлик вазифасини бажармоқ учун шаҳарга қайтиб кетган заҳоти де Реналь хоним ўз ҳисобидан ишчи ёллади. Жюльен унга мевазор bog атрофини айлантириб, баҳайбат ёнгоқларга қадар торгина йўлка қилишни ва унга қум сепиб қўйишини маслаҳат берган эди. Шунда болалар эрта аzonдан обёвлари шудрингда ҳўл бўлишидан қўрқмай сайр қилишлари мумкин бўларди. Бир куннинг ичидәёқ бу маслаҳат амалга ошиди. Де Реналь хоним иичиларга йўл-йўриқ кўрсатиб юраркан, бутун кунни Жюльен иккovi жуда хушчақчақлик билан ўтказди.

Веррьеर мэри шаҳардан қайтгач, тайёр йўлкани кўриб, ғоятда ажабланди. Де Реналь хоним ҳам, ўз навбатида, унинг келганини кўриб жуда ҳайрон бўлди: у дунёда шундай одам борлигини бутунлай унтиби қўйган эди. Жаноб де Реналь деярли икки ой давомида хотинининг ўзбошимчалигидан газабланиб юрди: хотин деган ҳам у билан маслаҳатлашмай шундай катта иш қиладими ахир? У де Реналь хоним бу харажатларни ўз зиммасига олгани учун ҳам бир оз ҳовридан тушиб қолди.

Хоним бутун вақтини болалари билан боғда ўтказар ва улар билан биргалашиб капалак қуввлар эди. Улар шаффоф ипак матодан халта тикиб олиб, шулар билан бечора танга қанотлиларни тутишарди. Бу тушуниб бўлмайдиган номни де Реналь хонимга Жюльен ўргатгай эди, чунки хоним Бензисондан жаноб Годарниг ажойиб китобини олдириб келган бўлиб, Жюльен унга бу ҳашаротларниг гаройиб одатлари ҳақида ҳикоя қилиб берарди.

Капалакларни катта картон ромга тўғнағичлар билан аёвсиз санчиб қўйишарди. Бу ромни ҳам уларни Жюльен мослаб бергаиди.

Ниҳоят, де Реналь хоним билан Жюльен ўртасида сухбат учун мавзу топилди, шунинг учун йигит энди орага жимлик чўйканда чекадиган оғир азобдан қутуди.

Улар гарчи энг оддий нарсалар хусусида бўлса-да, берилиб сухбатлашишар эди. Доим бирор қўнгил хуши билан банд бўлган бу жўнин ҳаёт тинимсиз меҳнат қилишга

мажбур бўлиб қолган оқсоч Элизадан бўлак барчанинг кўнглига жуда ёқарди. «Ҳеч қачон, ҳатто Верръердаги уйимизда бал бериладиган карнавал кунлари ҳам,— дерди у,— хоним ўз кийимларига бунчалик кўп эътибор бермасдилар, энди у киши кунига икки-уч марта кўйлак алмаштирадиган бўлиб қолдилар».

Бирор кимсага хушомад қилиш ниятимиз йўқлигидан биз бадани ажойиб ва гўзал бўлган де Реналь хоним энди кўйлакларининг енгини қалта ва ёқасини анча очиқ қилиб тикири бошлаганини ишкор этиб ўтирмаимиз. Хоним гоят хушбичим бўлиб, бундай кўйлаклар уига жуда ярашар эди.

— Сиз кундан-кунга ёшариб кетяпсиз, хоним, илгари ҳеч қачон бундай ёш кўринмас эдингиз,— дейишарди унга баъзан Верръердан Вержига тушлик қилгани келиб турдиган дўстлари (биз томонларда ани шундай хушомад қилишади).

Қизиқ,— бизда бу гапга қўнгина одамлар ишонмаслиги ҳам мумкин,— аммо де Реналь хоним ўзига оро берар экан, чиндан ҳам ҳеч қандай мақсади йўқ эди. Шунчаки у бу ишидан лаззатланарди, шу боисдан Жюльен ва болалари билан капалак тутицидан бўшиади дегунча у қўлига игна олар ва Элиза билан биргаликда ўзига янги кўйлак тикар эди. У Верръерга фақат бир марта, ўшандай ҳам ёзги кўйлак учун Мюлуздан эндигина келтирилган янги мато харид қилиш ниятида борди.

У ердан эса Вержига ёшгина қариндоши — бир жувонни бошлаб келди. Эрга текканидан сўнг де Реналь хоним ўзи ҳам сезмаган ҳолда бир вақтлар Исо қалби монастирида бирга ўқиган Дервиль хоним билан дўстлашиб қолганди.

Дервиль хоним иуқул ўз холаваччаси де Реналь хонимнинг ҳар хил «галати гаплари»дан қулиб юради. «Вой, бунақа ганлар менинг ҳатто хаёлимга келмасди», дерди у. Парижда ўткир сўз деб аталадиган ва қўйқисдан миясига келадиган бу хайларни де Реналь хоним бўлмагур гап деб ҳисобларди ва эрининг олдида айтишига уяларди, бироқ Дервиль хонимнинг олдида у илҳомланиб кетарди. У миясига келган гапни аввалига ийманибгина айтар, аммо дугоналар узоқ вақт ёлғиз қолишган кезлари де Реналь хоним анча жопланар ва улар биргаликда бўладиган эрталабки соатлар хурсандчилик билан бир зумда ўтиб кетар эди. Бу гал келишда сермулоҳаза Дервиль хонимга холаваччаси илгаригидек қувноқ бўлмаса-да, аммо анча баҳтироқ кўринди.

Жюльен ҳам, ўз павбатида, қиплоққа күчиб келишганидан буён худди ёш болага ўхшаб қолғанды ва ўз шотирдлари қатори жон-дили билан капалак қувиб юрарди. У ўзини огир-вазмин тутишга ва турли ҳийла-найранг ишлатишга мажбур бўлган шароитдан қутулиб, бу ғала-го вурдан йироқ, осуда жойга келиб қолди, энди биронинг кўз-қулоқ бўлиб юришидан, де Реналь хонимдан хайиқиндан кутулган Жюльен ўйин-кулгига берилиб кетди. Умуман, унинг ёшида, боз устига, ер куррасидаги энг ажойиб тоглар орасида ҳаётий қувончлар ана шундай ўткир ҳис этилади.

Дервиль холим биринчи кунданоқ Жюльенга бошқача кўринди, йигит шу заҳоти унга янги йўлканинг ёнғоқлар остидаги бурилиш жойидан қандай гўзал манзара намоён бўлишини кўрсатишга ошиқди. Чиңдан ҳам бу ерлар энг хушманзара Швейцария ва Италия кўлларида сираям қолишмасди, ҳатто, эҳтимол, ўтиб ҳам тушарди. Агар ўша ердан икки қадам нарида бопланган тоғ ёнбагридан юқори кўтарилисангиз, кўз ўнгингизда қиялаб кетган чуқур жарлик пайдо бўлади. Жарлик ёнбагри то дарёгача эманзор эди. Қувноқ, эркин ва ҳатто маълум даражада уй ҳокими — Жюльен икки дугонани ана шу ерга, тик қоялар чўққисига бошлаб келди ва уларининг бу улугвор манзарадан завқланишларини кўриб ҳузур қилди.

— Менга бу манзара худди Моцарт музикасидек таъсир этади,— деди Дервиль хоним.

Веррье атрофидаги тогларининг гўзаллиги Жюльен учун акаларининг ҳасадгўйлиги ва доим бирор нарсадан норози бўлиб юрадиган золим отасининг тўнгиллаши билан заҳарланган эди. Вержида эса ҳеч нима унга бу аламли хотираларни эслатмасди. У умрида биринчи марта душманларсиз яшамоқда эди. Жаноб де Реналь шаҳарга жўнаган кезлари,— шаҳарга эса у тез-тез бориб турарди,— Жюльен китоб ўқирди. Тезда у тунлари чироқни гултувак остига яшириб мутолаа қилиш ўрнига мириқиб ухлайдиган, кундузи эса болалар билан машгулот ўтказмаган пайтлари китобини қўлига олиб, ўша қоялар устига чиқиб кетадиган бўлди. Чуни китоб унинг ҳаётдаги ягона устози ва доимий завқ мапбай эди. Тушкунликка тушган кезлари шу ерга келса яйрарди, илҳоми қайнарди, дили таскин топарди.

Наполеоннинг аёллар ҳақидаги баъзи гаплари, у ҳокиммият тепасида турган пайтларида шуҳрат қозонгандан ўёки бу романлар тўғрисидаги айрим мулоҳазалар энди Жюльепининг ҳаёлида шундай фикрлар тугдиардики, бу фикрлар одатда у тенги йигитларда анча илгари пайдо бўларди.

Кунлар исиб кетди. Улар кечки пайтлари уйдан бир неча қадам паридаги улкап аргуви тагида ўтиришга одатланиб қолиши. У ер қоп-коронги эди. Бир куни Жюльен ўзининг жуда яхши сўзлаётгани ва икки ёш жувон унинг гапларини жон қулоқлари билан тинглаётганларидан хузур қилиб, алланима ҳақида жўшиб гапиради. У тўлқинланиб қўлини силкитар экан, қўли бехосдан одатда боғларда қўйиладиган ёғоч стул суяничигига таяниб ўтирган де Реналь хонимнинг қўлига тегиб кетди.

Хоним дарҳол қўлини тортиб олди: шу пайт Жюльеннинг миясига, бундан буён қўлим тегиб кетган кезлари хоним қўлини тортиб олмаслигига эришмоғим лозим, деган хаёл келди. Ана шу ўзи бажариши лозим бўлган бурч туйғуси ҳамда кулгили бўлиб кўриниш ёки тўғрироги, ўзини хўрланган деб ҳис этишдан қўрқиш бир зумда унинг бутун қувончини заҳарлаб қўйди.

IX

Чорбогдаги оқшом

Жаноб Гереннинг «Дидона»си —
ажойиб хомаки сурат.

Стромбек

Эртасига эрталаб Жюльен де Реналь хоним билан учрашганида унга бир неча бор жуда галати назар ташлади: у хоними яқинда тўқнашиши лозим бўлган душмандай кузатарди. Жюльен нигоҳларининг кечадан буён бундай кескин ўзгарини де Реналь хонимни саросимага солиб қўйди: Жюльен билан жуда мулойим гаплашяпти-ку ахир, унинг бўлса негадир жаҳли чиқяпти. Аёл ундан кўзини узолмай қолди.

Дервиль хоним шу ерда экаллигидан фойдаланиб Жюльен жуда кам гапирадар ва фақат қўнгилга тугиб қўйган ўша пияти ҳақида ўйлар эди. Куни бўйи у ўзига илҳом бахш этган ўша китобни ўқиб, руҳига далда берилга уринди.

У болалар билан машгулотини одатдагидан анча илгари тутатди. Шундан сўнг де Реналь хонимни қўриб, яна бутунлай бурч ва шон-шуҳрат ҳақида хаёлга толди ва шу бугуноқ нима бўлса ҳам хоним қўлини қўлимдан тортиб олмайдиган бўлиши керак, деган қарорга келди.

Қуёш огиб бораётган бўлиб, ҳал қилувчи дақиқа яқинлашмоқда эди, Жюльенning юраги гуниллаб урарди. Қони қорая бошлади. Бугун тун жуда қоронги бўлишинни сезиб, йигитнинг елкасидан тог қулагандай бўлди. Иссик шамол қувиб бораётган, настлаб сузаётган наға-паға булатлар бутун осмонии қоплаб олиб, момақалдироқ бўлишидан дарак бераётганди. Дугоналар алламақалгача саир қилиб юришиди. Бу оқшом улар нима иш қилишмасини, Жюльенга бошқача туюлаверди. Улар ҳиссиятга мойил баъзи одамлар учун гўё муҳаббат лаззатини кучайтирадиган бу дим ҳаводан ҳузур қилишарди.

Ниҳоят, ҳаммалари ўтиришди — де Реналь хоним Жюльенning ёнига, Дервиль хоним эса дугонасининг нариги ёгига жойлашди. Фикри-ёди ҳозир бажариладиган иш билан банд бўлган Жюльен бирон нима тўғрисида гапира олмас эди. Гап ганига қовушмасди.

«Наҳотки биринчи бор яккама-якка олишувга чиққасимда ҳам мана шундай қалтираб, шалвиллаб ўтирасам-а?» — деб дилидан ўтказди Жюльен, чунки ўзидан ҳам, бошқалардан ҳам ўлгудай гумонсираган Жюльен ҳозир ўзининг қандай аҳволда эканини яхши тушунарди.

У бундай илҳақ бўлиб азоб чекишдан кўра ҳар қандай хавф-хатарни афзал кўрган бўларди. У ҳатто бир неча бор, қани энди де Реналь хонимни бирор иш билан уйга чакиришса-ю, у боғдан кетса, деб фалакдан илтижо ҳам қилди. Ўзини бундай зўрлаб тутиб туриш Жюльен учун шу қадар оғир эдики, ҳатто унинг овози ҳам ўзгариб қетди. Буни сезиб де Реналь хонимнииг ҳам овози қалтирай бошлади; бироқ Жюльен буни ҳатто сезмади ҳам. Қалбida бурч билан журъатсизлик ўртасида кетаётган аёвсиз курашдан унинг асаблари шу қадар тараанглашган эдики, у ҳозир ўзидан ташқарида юз бераётган бирон нарсани кўришга қодир эмасди. Минорадаги соат чорак кам ўн бўлганидан хабар бериб бонг урди, у эса ҳамон бирор қарорга келолмай ўтиради. Ўзининг кўрқоқлигидан ғазаби қайнаган Жюльен ичиди: «Соат ўнга бонг урган заҳоти куни бўйи дилимга туғиб юрган ишни қиласман, акс ҳолда хонамга бораман-да, пешнамадан отаман», деб қўйди.

Мана, ҳаяжондан ўзини бутунлай йўқотиб ўтирган Жюльен юраги така-пука бўлиб зориқиб кутган сўнгги дақиқа ҳам етиб келди, баланд минорадаги соат унинг тепасида ўн марта дангиллади. Бу машъум жомнинг ҳар бир дангиллаши унинг юрагини ўйнатиб, гўё титрашга мажбур эттаётган эди.

Ниҳоят, сүнгги ўзинчи марта даңгиллаб, ҳали ҳавода янграб турған пайтда Жюльен қўлини де Реналь хоним томонга узатди-да, унинг қўлини ушлади, хоним дархол қўлини тортиб олди. Жюльен нима қиласётганини ўзи ҳам билмай, яна хонимнинг қўлидан тутди. У қанчалик ҳаяжонланган бўлмасин, аёлиниг қўли муздек эканини ҳис этиб, беихтиёр ажабланди. У қўлини жон-жаҳди билан қисди, қўл чиқиб кетишга яна бир бор уриниб кўрди-ю, ниҳоят, унинг кафтида жимиб қолди.

Жюльен яйраб ҳузур қилди — бу де Реналь хонимни севиб қолганидан эмас, балки ниҳоят, бу даҳшатли қийноқ тугаганидан эди. Дервиль хоним ҳеч нимани сезмасин учун у гап бошлини лозим тоиди, — унинг товушни жарагандор ва дадил эшитилди. Де Реналь хоним эса, аксинча, ҳаяжондан энтиқиб-энтиқиб сўзлаганидан Дервиль хоним, дугонамининг тоби қочди шекилли, деган хаёлга борди-да, уйга қайтишини таклиф қилди. Жюльен хатарни сезиб қолди: «Агар де Реналь хоним ҳозир меҳмонхонага кириб кетгудек бўлса, яна кун бўйи менга азоб берган ўша аҳмоқона аҳволга тушаман. Мен унинг қўлини ҳали бу ҳуқуққа бутунлай эришдим, дейиш даражасида кўп ушлаганим йўқ».

Дервиль хоним яна бир бор уйга киришини таклиф қилган эди, шу заҳоти Жюльен итоаткорлик билан жимиб қолган қўлини маҳкам қисди.

Ўрнидал тура бошлигани де Реналь хоним қайтиб жоийга ўтириди-да, аранг эшиттириб деди:

— Чинданам бир оз тобим қочиб турибди, лекин тоза ҳавода ўтириш яхшироққа ўхшайди.

Бу сўзлар Жюльенини шунчалик қувонтириб юбордики, у ўзини осмоннинг еттичи қаватида ҳис этди: йигит ҳар қандай муғамбирилкни унутиб шу қадар сухандонлик билан сўзлай бошладики, унинг гашларини тинглаб ўтирганикки дугонага шу тобда Жюльендан ёқимлироқ одам дунёда йўқдай туюлди. Аммо унинг тўсатдан қўзиган бу сўз-моллигига маълум даражада юраксизлик аломати ҳам бор эди. У, ишиқилиб момақалдириқдан дарак берувчи манови кучли шамол асабига тегаётган Дервиль хоним бир ўзи уйга кириб кетмасайди, деб қаттиқ чўчиётганди. У ҳолда Жюльенининг де Реналь хоним билан ёлгиз қолишига тўғри келарди. Йигит беихтиёр юрак бетлаб беканинг қўлидан ушлаган бўлса-да, бироқ эди у де Реналь хонимга лоақал бир оғиз сўз айтишга ожизлик киларди. Агар хоним жуда мулойимлик билан бўлса ҳам бирор нима деб таъниа қилгудай бўлса, у ўзини маглуб ҳис этарди-ю, ҳозиргиша эришган галабаси саробга айланарди-қўярди.

Жюльенининг бахтига, бу кеча унинг ҳаяжонли кўтариши нутқлари ҳатто у ҳақида ўқтий-ўқтий болаларга ўхшаш тортиночоқ, дейдигаи ва ҳеч қизиқ жойи йўқ деб хисоблайдиган Дервиль хонимни ҳам ўзига ром этди. Қўли Жюльенининг кафтида тинчгина турган де Реналь хонимга келсақ, у ҳозир гўё бехуш одамдек, ҳеч ишимани ўйламасди. Ривоятга кўра, нақ Карл Шерюракнинг ўзи ўтказгани улкан аргувон остида кечган бу соатлар унинг учун умрининг охиригача энг бахтиёр дамлар бўлиб қолди. У шамолининг қалин аргувон япроқлари орасида хўрсипшиши, ёга бошлигани ёмгириниг сийрак томчилари япроқларга чирсиллаб урилишини ҳузур қилиб тингларди. Жюльен ўзини гоятда хурсанд қилиш мумкин бўлган бир нарсага эътибор бермади: де Реналь хоним шамол оёқлари остига қулатиб юборган гултувакни кўтараётган холовачасига ёрдам бериш учун бир зум ўриидан турди ва ноилож унинг кафтидан қўйини тортиб олди, бироқ жойинга қайтиб ўтиргани заҳоти, гўё бу анчадан бўён одат тусига кириб қолгандай, деярли ўз ихтиёри билан қўлини унга топширди.

Аллақачон ўн иккига занг урган бўлиб, уйга кириш пайти келган эди, улар хона-хоналарига тарқаб кетишди. Ўз севгисидан мутлақо маст бўлган де Реналь хоним шундай бир масъуд кайфиятда эдик, қилган иши учун ўзидан ўшқалаш унинг ҳатто ҳаёлига ҳам келмади. У тун бўйи мижжак қоқмай чиқди, бахтиёрликдан сира ҳам уйқуси келмасди. Куни бўйи қалбидаги тортиночоқлик ва ғурур ўртасидаги курашдан бутунлай силласи қуриган Жюльен эса дархол донг қотиб ухлаб қолди.

Уни эрталаб соат бешда уйготишди, агар де Реналь хоним билганида,— унинг учун қандай оғир зарба бўлиши мумкин бўлган шу нарсани қайд қилиш керакки,— Жюльен ҳатто уни эсламади ҳам. У ўз бурчини, қаҳрамонона бурчини бажарди холос. Йигит шу фикрдан маст бўлиб, хонасини ичидан қуфлаб олди-да, яна боницатдан ҳузур қилиб ўз қаҳрамонининг жасорати ҳақидаги ҳикояни ўқишига киришиди.

Нонунтага чақиришганида у Буюк Армийнинг операциялари тўғрисидаги батафсил маълумотларни ўқийвериб, ўзининг кеча қозонган галабасини унубтиб ҳам қўйган эди. У емакхонага тушар экан, ҳазил аралаш: «Бу аёлга, сизни севиб қолдим, деб айтиш керак бўлади», дея ҳаёлидан ўтказди.

—Вироқ у ўзи ўйлаган хумор кўзлар ўрнига жаноб де Реналининг баджаҳл башарасини кўрди. Жаноб мэр икки соат

бурун Верръердан келган бўлиб, ҳозир Жюльенниг эртабаб болалар билан шугуллашмаганидан гоятда норози эканини мутлақо яширмаасди. Бирор нарсадан норози бўлган ва бу норозилигини ошкора изҳор этишга ўзини ҳақли деб хисоблаган йайтда бу димогдор одамдаи жирканчроқ кимсани тасаввур қилиб бўлмасди.

Эрининг ҳар бир заҳаролуд сўзи де Реналь хонимнинг юрагига наизадек санчилмоқда эди. Бироқ Жюльеннинг ҳамон димоги шундай чог, бутун хаёли бир неча соат давомида тасаввуридан ўтган буюк ишиларда эдики, дарҳол ма нови дагал воқеликка қайтиши йигит учун анча мушкул бўлди: жаноб де Реналиниг қўнопол ташбеҳлари унииг онгига деярли етиб бормаётган эди. Ниҳоят у:

— Тобим қочиб турган эди,— дея жавоб қилди.

«Йигит, бу сўзларни шундай бир дагалтиқ билан айтдики, табиатан жizzаки бўлган Верръер мэридан мулойимроқ одаминиг ҳам жаҳли чиққан бўларди: жаноб де Реналь бир кўнгли Жюльенни дарҳол қувиб юбормоқчи ҳам бўлди. Бироқ иш хусусида сира ҳам шошилмаёликни одат қилиб олгани туфайли ўзини тўхтатиб қолди.

«Бу ярамас бола хонадонимда бир оз обрў орттириди,— дея хаёлидан ўтказди у.— Валено уни дарҳол болаларига тарбиячи қилиб олса керак, ё бўлмаса Элизага индамай уйланиб кетавериши ҳам мумкин, у ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам ичидан мендан кулиб юради».

Лекин ана шу жўяли мулоҳазаларига қарамай жаноб де Реналь ўз норозилигини шундай қўнопол сўзлар билан изҳор қила бошлидики, аста-секин Жюльеннинг ҳам жаҳли чиқиб кетди. Де Реналь хоним кўз ёшлигини аранг тийиб турарди. Улар стол ёнидан туришган заҳоти хоним Жюльеннинг ёнига келиб, унииг қўлтиғидан тутди-да, боққа чиқиб сайд қилишни таклиф этди, у йигитдинг қўлига дўстона таяниб олди: Бироқ де Реналь хоним нима деб тасалли бермасин, Жюльен нуқул:

— Бойнлар ана шунақа бўлар экан,— дея оҳиста жавоб қиларди.

Жаноб де Реналь уларнинг ёнида бораарди, уни кўриб Жюльеннинг газаби янада жўш уради. У бирдан де Реналь хонимнинг ўзига очиқдан-очиқ таяниб олганини сезиб қолди-ю, ижирганиб кетди: у хонимни қўпполлик билан итариб юборди-да, қўлини тортиб олди.

Унинг бахтига жаноб де Реналь бу янги беадабликни сезмай қолди, буни фақат дугонасининг йиғлаб юборганини кўрган Дервиль хоним пайқади. Худди шу пайт

жаноб де Реналь боғнинг нариги четини кесиб ўтган ва ўзгалаарга юриш ман қилинган йўлкадан юришга журъат этган дехқон қизчага тош ота бошлаган эди.

— Жаноб Жюльен, ўтинаман, ўзингизни босинг, хар қандай одамнинг ҳам кайфияти бузилади-ку ахир,— деди унга қараб Дервиль хоним.

Жюльен унга чексиз нафрат билан совуқ назар ташлади.

Бу нигоҳ Дервиль хонимни ҳайратта солди, аммо у йигитнинг бу қаравши билан нима демоқчи эканлигини пайқаганида янада кўпроқ ажабланарди: у ҳолда хоним Жюльенинг кўзларидан интиқом олишини уққан бўларди. Робеспьерлар, турган гап, худди ана шундай хўрлик тортилган дақиқаларда юзага келади.

— Бу Жюльенингига жуда қаҳри қаттиқ экан-ку, мен ундан чўчиб қолдим,— деди аста Дервиль хоним дугонасига қараб.

— Негаям жаҳли чиқмасин ахир? — деда жавоб қилди де Реналь хоним.— Болалар жуда яхши ўқишияти. Бунинг учун у озмунча меҳнат қилдими ахир. Шундай экан, бир кунгина эрталаб улар билан машғулот ўтказмаса нима бўлибди? Йўқ, ростини айтиш керак, эркаклар ўлгудай қўцол халқ бўлади.

Де Реналь хоним умрида биринчи марта дилида эридан ўч олгиси келди. Боёнларга нисбатан Жюльенинг қалбидан жўш ураётган кучли нафрат сиртига тепай деб турарди. Унинг бахтига шу пайт жаноб де Реналь боғбонни ҷақирди-да, биргаллашиб боғни кесиб ўтадиган ўша сўқмоқни тиканли шоҳ-шаббалар билан тўса бошлишди. Жюльен сайр найти ўзига нисбатан айтилаётган ширин гапларнинг биронтасига ҳам эътибор бермай борарди. Жаноб де Реналь улардан нари кетиши билан иккала дугона жуда чарчашганини баҳона қилиб, Жюльенинг икки қўлтиғидан олишиди.

Ҳаяжон ва саросимадан қизариб кетган бу икки аёл ўртасида борар экан, Жюльен такаббурликдан оқарган юзи, баджаҳл қиёфаси билан улардан кескин фарқ қилиб турарди. Шу тобда йигит бу аёллардан ва дунёдаги барча нозик ҳис-туйгулардан нафратланарди.

«Хеч бўлмаса йилига беш юз франк даромадим бўлганида борми,— дерди у ўзига ўзи,— ўқишимга етса бўлгани эди! Эҳ ўшанда бу жанобга тупурган бўлардим».

Ана шундай мuloқазаларга берилиб кетган Жюльен иккала дугонанинг илтифотларига деярли эътибор бермас, қулогига кирган беш-олти оғиз сўз эса зардасини қайнатар, унга бемаъни, аҳмоқона, ожиз гап — хуллас, хотинларнинг сафсатаси бўлиб туюлар эди.

Суҳбат узилиб қолмасин учун бирор нарса дейиш ниятида де Реналь хоним йўл-йўлакай эрининг бир фермердан маккажӯхори пояси сотиб олгани ва бутун Веррьеердан ана шу фермер билан учрашиш учунгина келганини айтиб қолди. Бу срларда ўша пояни тўшакка тиқишар эди.

— Эрим энди бу ерга қайтиб келмайди,— дея қўшимча қилди де Реналь хоним.— У малай билан боғбонни чақириб кетди, энди учовланиб уйдаги барча тўшакларга қайтадан похол тиқиб чиқишиди. Бугун эрталаб улар биринчи қаватдаги ҳамма тўшакларга похол тиқишиди. Энди иккеничи қаватга кўтарилишади.

Жюльеннинг башираси ўзгариб кетди, у де Реналь хонимга ғалати қарашиб қилди-да, қадамини тезлатиб, бека билан илгарилаб кетди. Дервиль хоним ортда қолди.

— Мени қутқаринг,— деди Жюльен де Реналь хонимга.— Бу ишни ёлгиз сиз бажара оласиз, биласиз-ку ахир, анови малай мени ўлгудай ёмон кўради. Сизга ростини айтишим мумкин: менда бир портрет бор, уни тўшакка яшириб қўйган эдим.

Бу гашни эшитиб, де Реналь хонимнинг бирдан ранги оқариб кетди.

— Менинг хонамга ҳозир фақат сиз кира оласиз. Тўшакнинг дераза томонидаги бурчагини сездирмай титкилаб кўринг, кичкина қутича тонасиз: картоидан ясалган силлиқцина қора қутича.

— Портрет ўша қутичадами? — дея арапт сўради де Реналь хоним оёқлари майишиб кетаётганини ҳис этиб.

Лёлининг руҳи тушиб котганини пайқатган Жюльен дарҳол бундан фойдаланди.

— Сиздан яна битта илтимосим бор: ўтинаман, хоним, марҳамат қилиб ўша портретни очиб кўрмасангиз — бу менинг сирим.

— Сир дейсизми? — дея шивирлаб такрорлади де Реналь хоним.

Хоним гарчи ўз давлати билан кеккаядиган ва бойлик орттиришдан бўлак ҳеч нимани ўйламайдиган тақаббур одамлар орасида ўсиб вояга етган бўлса-да, қалбида уйгониган севги туфайли анча олиҳиммат бўлиб қолганди. Дили қанчалик ранжиган бўлмасин, у Жюльендан топшириқ-

ни бажарип учун билиши лозим бўлган баъзи тафсилотларни фидокорлик билан сўраб олади.

— Яхши,— деди у уй томон кета туриб,— демак, кичкина юмалоқ қутича, син-силлиқ қора қутича, дедингиз-а?

— Ҳа, шундай, хоним,— дея жавоб қилиди Жюльен хавф-хатар сезган кишиларда пайдо бўладиган қатъийлик билан.

Хоним худди қатлаға ҳукм қилинган одамлардек оппоқ оқариб иккинчи қаватга кўтарилиди. Шунчка изтироб чеккани етмагандек, у бирдан кўигли бехузур бўлаётганини сеади, бироқ Жюльенга ёрдам беришим лозим, деган фикр унга далда берди.

«Мен қандай бўлмасин ўша қутичани олишим керак», деди ўзига ўзи хоним.

Шу иайт у худди Жюльеннинг хонаси олдида хизматкор билан гаплашёйтган эрининг товушини эшишиб қолди. Лекин хонимнинг баҳтига улар болалар бўлмасига ўтиб кетишли. У тўшакнинг бир четини кўтариб, қўлини шу қадар шитоб билан похол ичига тиққанидан бармоқлари тирпалиб кетди. Гарчи оғриққа чидамсиз бўлса-да, бироқ, ҳозир у буни ҳатто сезмади ҳам, чунки шу пайт қўли силлиқ қутичага теккан эди. Хоним қутичани шартта олди-да, югуриб хонадан чиқиб кетди.

У эри кўриб қолиши мумкинлигидан қўрқмай қўйган заҳоти бу қутича ҳақидаги фикр унинг қалбини шу қадар изтиробга солдики, хоним чиңдан ҳам ҳушшини ўқотаёзди.

«Демак, Жюльен қандайдир аёлни севади, қўлимдаги манови қутичада эса ўша аёлнинг расми бор».

Рашқ ўтида ёпар экан, де Реналь хоним дармонисизланиб, даҳлизда турган стулга ўтириб қолди. Хонимнинг ўта соддалиги бу гал ҳам жонига ора кирди. Унинг борлайгини қамраб олган ҳайрат чекаётган изтиробларини бир оз бўлса-да, енгиллаштириб турарди. Даҳлизга Жюльен кириб келди, у хонимнинг қўлидан қутичани юлқиб олди-да, бир оғиз ҳам сўз айтмай ўз хонаси томон отилди ва дархол каминига ўт ёқиб, қутичани оловга итқитди.

«Наполеоннинг портрети-я,— дерди у бош чайқаб ўзига ўзи.— Унинг келиб-келиб узурпаторга бўлган чексиз нафратини намойиш қилиб юрган одамнинг сақлаб қўйганини айтмайсизми. Ашаддий роялист, бунинг устига мендан жаҳли чиқиб юрган жаноб де Реналь бу портретини топиб олганида борми?! Одам шунақаям эҳтиёtsиз бўладими: портрет орқасидаги оқ картонда қўлум билан битилган бир неча сатр ёзув бор. Уни ўқиган одамнинг Наполеон-

га сажда қилишимга гумони қолмайди. Қачон муҳаббат изҳор қилган бўлсан тагига кунини ёзиб қўйганимай. Сўнгги сатрни куни кечада ёзган эдим».

«Бутун обрў-эътиборим бир зумда барбод бўларди-кўярди,— дерди ўзига ўзи Жюльен қутичанинг ловиллаб ёнишини кузатар экан,— ахир менинг бутун бойлигим ана шу обрў-эътиборим-ку, шу орқали куни кўряниман... Ҳе, кўрган куним қурсин».

Орадан бир соат ўтгач, гоят чарчаган ва ўзига ўзи раҳми келиб кетган Жюльеннинг юраги жуда тошиб кетди. Де Реналь хоним билан тўқишиб қолганида йигит хонимнинг қўлини илгари сира ҳам ҳис этмаган бир самимият билан лабига босди. Ҳонимнинг чехраси баҳтиёрликдан гул-гул очилиб кетди-ю, лекин шу заҳоти рашқнинг зўридан уни итариб юборди. Боягина эшитган ҳақоратлардан аламзада бўлиб турган Жюльен эс-хушини йўқотаёди. У де Реналь хонимнинг тимсолида фақат бадавлат бекани кўрди холос, йигит нафрат билан хонимнинг қўлини қўйиб юборди-да, пари кетди. У қаттиқ хаёлга чўмиди богни кезиб юрар экан, бирдан аламзадалик билан илжайди.

«Худди ўзимга-ўзим хўжайинидаи бемалол сайд қилиб юрибман. Болаларга мутлақо эътибор ҳам бермайман. Агар шундай юраверсам, яна жаноб де Реналининг ҳақоратли таъна-тазарруларини эшитишга тўғри келади. Унинг эса шундай қилишга ҳаки бор».

Шуни хаёлидан ўтказар экан, Жюльен болалар бўлмаси томон югуриб кетди.

Болаларнинг кичиги,— Жюльен бу кенжатойни жуда яхши кўрарди,— унинг ёнига келиб эркаланга бошлаган эди, йигитнинг дилидаги дард-алам бир оз юмшагандек бўлди.

«Бу ҳали мендан нафратлапмайди,— дея ўйлади у. Лекин шу заҳоти, бу ҳам ожизликининг худди ўзгинаси, деган хаёлга бориб, дилида ўзини койиб берди.— Бу болалар мени худди кечада уларга олиб беришган ов итини эркалатгандек эркалатишади».

Нотавон күнгилга құттар жомашов

But passion most dissembles, yet betrays,
Even by its darkness; as the blackest sky
Foretells the heaviest tempest.

Don Juan, c. I, st. 73¹.

Жаноб де Реналь қасрдаги барча хоналарни айланиб чиқар әкан, янгитдан сомон тиқилған түшакларни күтариб хизматкорлар билан бирға яна болалар хонасига кириб келди. Бу одамнинг кутимаганда пайдо бўлиши сабр косаси тўлиб турган Жюльен учун сўнгги томчи бўлди.

У ранги оқариб, жаноб де Реналнинг ёнига шундай бир шижоат билан бордики, жаноб мэр уни илгари сира ҳам бундай важоҳатда кўрмаган эди. Жаноб де Реналь тўхтади-да, хизматкорларига ўгирилиб қаради.

— Афандим,— деди Жюльен,— наҳотки сиз болаларим ҳар қандай бошқа тарбиячи билан ҳам шундай муваффақиятга эришиши мумкин, деб ўйлаган бўлсангиз? Агар «йўқ» десангиз,— давом этди у жавобни кутиб ўтирамай,— у ҳолда болаларни ўз ҳолига ташлаб қўйибсан, дейишга қандай тилингиз борди?

Аввалига қўрқиб кетган жаноб де Реналь энди бир оз ўзига келиб, бу ярамас бола бекорга бундай дўқ урмаяпти, чамаси, бирорта одам унга кўп тўлашни таклиф қиласан-у, энди у бизиникидан кетмоқчи бўлса керак, деган хаёлга борди. Газабини босолмай қолган Жюльен эса:

— Мен сизсиз ҳам бемалол яшайвераман, афандим,— дея қўшимча қилди.

— Сизнинг шу қадар хаяжонланиб кетганингиздан гоят афсусланяман,— деди жавобан хиёл дудуқланиб жаноб де Реналь. Хизматкорлар шу ерда, улардан ўп қадамча нарида тўшикларни жой-жойига ёзишмоқда эди.

— Мен сиздан бошқа гапни қутяпман, афандим,— дея қичқирди баттар газабланган Жюльен.— Боя хонимлар олдида мени қандай ҳақоратлаганингизни бир эслаб кўринг-а.

¹ Пинхон эрур эҳтирос, аммо уйиб қовоғин

Ул нори ниҳонини ўзи этмақда ошикор.

Худди шундоқ осмон қора тун босган чоги

Бўрондан берур хабар, бир бўроқки, қаҳрвор.

Байрон. «Дон Жуан», I боб, 73-банд.

Жаноб де Реналь Жюльеннинг муддаосини жуда яхши тушунарди. Унинг дилида қаттиқ кураш кетмоқда эди.

Шу пайт ортиқ чидаёлмай қолган Жюльен унга қараб:

— Бу ердан чиқиб, түгри қаёққа боришни жуда яхши биламан, афапдим,— деде қичқирди.

Бу гапни эшитиб, жаноб де Реналь Жюльенни дархол жаноб Валенонинг уйида тасаввур қилиб кўрди.

— Хўп, яхши, тақсир,— деде тўнгиллади у ниҳоят гўё оғир операцияга рози бўлиб жарроҳга мурожаат қилаётган одамдай.— Илтимосингизни бажаришга розиман. Индиндан бошлаб — ўша куни худди биринчи число бўлали — ойига эллик франқдан маош оласиз.

Жюльеннинг хаҳолаб кулиб юборишига сал қолди: у шу қадар ҳайратга тушган эдики, дилидаги ғазабдан асар ҳам қолмади.

«Демак, бу маҳлуқдан ҳали кам нафратланган эканман,— деде хаёлидан ўтказди у,— бу разилнинг шундан бўлакча кечирим сўраш қўлидан ҳам келмаса керак».

Боядан бери бу машмашани оғзиларини очиб томоша қилиб турган болалар жаноб Жюльеннинг жуда жаҳли чиққани, лекин энди у ойига эллик франқдан маош олажагини ганириб бериш учун бодга юрган оналари томон югуришиди.

Жюльен гоят зардаси қайнаб турган жаноб де Реналга қиё ҳам боқмай, одати бўйича, болаларнинг ортидан чиқиб кетди.

«Бу лаънати Валено мени ҳозирнинг ўзидаёқ бир юз олтмиш саккиз франқка тушириб турибди,— дерди ўзига ўзи мэр.— Анови ташландик болаларнинг таъминоти масаласида унга қаттиқроқ шама қилиб қўйиш керакка ўҳшайди».

Орадан бир минут ўтар-ўтмас Жюльен яна унинг олдидаги пайдо бўлди:

— Қилган гуноҳларимга тавба қилмоқ учун пиrim — жаноб Шеланинг ҳузурига бормогим даркор, бир неча соатга кетаётганимдан сизни хабардор қилиб қўймоқчиман.

— Бемалол, азизим Жюльен,— деди жаноб де Реналь қандайдир сохта бир кулги билан.— Кечгача bemalol юраверинг. Истасангиз, эртага куни бўйи келмасангиз ҳам майли, азизим. Бобонга айтинг, отни эгарлаб берсин, Веррьеरга пиёда бормайсиз-ку ахир.

«Ҳаммаси равшан. У Валенога жавоб бергани кетди,— деде хаёлидан ўтказди жаноб де Реналь.— У менга ҳеч

қандай ваъда бермади-ку ахир, ҳай майли, бу тирмизакни ўз ҳолига қўйиб бериш керак, бир оз жаҳлидан туинси».

Жюльен жадал юриб, тог томон йўл олди. У ердаги катта ўрмонни кесиб ўтила, Вержидан тўгри Веррьеरга тушиш мумкин эди. Бироқ унинг ҳозир тўгри жаноб Шеланинг олдига бориш ишнати йўқ эди. Шу тобда у яна мугамбирлик билан мунофиқлик қилишни мутлақо истамасди. У кўнглига келган гапларининг поёни-соёнига етмоги ва жўш ураётган ҳис-туйғуларига эрк бермоги керак эди.

«Мен жангда галаба қилдим,— деди Жюльен ўзини ҳеч ким кўрмайдиган ўрмонга кирган заҳоти,— ха, мен галабага эришдим».

У ҳозиргина бошидан кечирган воқеаларни ўйларкан, ҳузур қилиб, кўнгли жойига тушди.

«Демак, энди мен ойига эллик франк маош олар эканман-да. Бу дейман, жаноб де Реналь жуда қўрқиб кетганига ўхшайди-ку. Лекин шимадан қўрқдийкин?»

Бир соат бурун унинг жуда газабини қайнатган бу бадавлат ва нуфузли одамнинг нимадан бундай қўрқиб кетгани ҳақида хаёл суриб борар экан, Жюльен аста-секин қандайдир ширии, роҳатбахш ҳис-туйғуга берилди. У бир зум ўзи оралаб кетаётган манови ўрмоннинг ажойиб гўзаллигига маҳлиё бўлиб қолди. Бир вақтлар тогдан узилиб тушган улкан харсанглар жарлик тубида айқаш-уйқаш бўлиб ётарди. Забардаст шамшод дараҳтлари нақ қояларининг чўққисига қадар ўсган бўлиб, уларниг ости муздеқ салқин эди, ҳолбуки бир неча қадам наридаги офтобрўяни қўёни шунчалик ёндирадики, у ерда туриб бўлмасди.

Жюльен улкан қоллар соясида бир оз дам олди-да, сўйиг борган сари юқорилаб, тоққа кўтарила ботплади. Тезда у кўзга аранг чалинадиган сўқмоққа бурилди. Бу ердан фақат эчки боқувчи чўпоиларгиша юришгувчи эди. У сўқмоқдан бир оз юргач, баланд қояга тирмасиб чиқди-ю, ниҳоят, ўзини бутун дунёдан мутлақо ажралган ҳолда ҳис этди. У баландликка кўтарилганидан лабларига табассум югорди: бу унинг орзуси ушалганини яққол қўрсатиб турарди. Мусаффо тог ҳавоси унинг дилини равшанлаштириб, ҳатто қандайдир қувонтириб ҳам юборганди. Веррьеर шаҳри мэри ҳамон унинг кўз ўнгига, дунёдаги барча бойилар ва барча сурбет одамларининг тимсоли сифатида гавдалапарди, бироқ унинг қалбида жўш ураётган нафрат қанчалик кучли бўлмасин, йигит дилида шахсан жаноб де Ренальга нисбатан ҳеч қандай гараз йўқ эди. Агар жаноб де Реналь билан учрашмай қўйса, бир ҳаф-

та ўтар-ўтмас унинг ўзини ҳам, қасрини ҳам, итларини ҳам, болаларию бутуни оиласини ҳам унутиб юборгап бўларди. «Билмадим, қай йўсипда уни шунча пулни қурбон қилишга мажбур этдим экац». Илиига эллик экюдан ортиқ-а, ахир. Уидан бир минут олдин эса даҳшатли хавфдан аранг қутулган эдим. Мана сенга бир кунда икки галаба; тўғри, иккинчисида менинг ҳеч қандай хизматим йўқ, ҳар қалай, бунга қандай эришганимниг сабабини аниқлаб олсан бўларди. Ҳай майли, кўнгилсиз мулоҳазаларимни эртагача қўя турайлик».

Жюльен август ойининг жазирама қуёшида мисдай қизиб кетган осмонга тикилганича баланд қоя устида турарди. Қоя остидаги майсазорда сўзанаклар тинимсиз чирилларди, улар тинганида эса ҳаммаёқ жимжит бўлиб қоларди. Шу тобда унга пастликдаги водийининг узоқ-узоқ жойларигача яқзол кўриниб турарди. Жюльенинг тенасидаги қоядан парвоз қилган қарчигай тоҳо-тоҳо бир кўриниб, улкан доира ясаб учмоқда эди. Жюльен беихтиёр бу йиртқич паррапдани кузата бошлади. Қушнинг вазмии ва қудратни парвози уни ҳайратга соларди, йигит унинг қудрати, унинг ёлгизлигига ҳавас қиласарди.

Наполеоннинг тақдирни ана шундай бўлган, эҳтимол унинг қисмати ҳам шундай бўлар.

XI

Кечки пайт

Yet Julia's very coldness still was kind,
And tremulously gentle her small hand
Withdrew itself from his, but left behind
A slight, so very slight that to the mind
Twas but a doubt.

Don Juan, c. I. st. 71¹

Бироқ Верръерда ҳам бирров кўринини бермоги лозим эди. Унинг омади келди. Жюльен кюрененинг олдидаи чиққан заҳоти иканоб Валенога дуч келиб қолди-ю, дарҳол унга маоши ошганилигини айтди.

¹ Унга ярашиб турар ҳаттоки кибру ҳано,
Ногоҳ титраб кетдию оппоқиниа қўлчаси
Йигитнииг қўлларидан сиргалиб чиқиб кетди,
Кетарикан, йигит қўзини оҳиста қисиб қўйди,
Сезиб бўлмас ҳолатда эдики, бу замзама:
«Наҳотки шундоқ бўлеа?» — деди хўрсанинг йигит.

Байрон. «Дон Жуан», I боб, 71-банд.

Вержига қайтгач, Жюльен коронги тушгунича кутиб турди-да, шундан кейингина бог томон равона бўлди. У бугун бошидан кечирган барча машмашалардан сўнг руҳан чарчаган эди. «Уларга нима дейман?» — дея безовта бўлиб ўйларди у, хонимлари ҳақида эслар экан, унинг худди ҳозирги руҳий ҳолати одатда аёлларни қизиқтирадиган барча майда тасодифларга жуда монанд эканлиги эса Жюльенинг хаёлига ҳам келмасди.

Дервиль хоним ва ҳатто унинг дугонаси ҳам кўпинча Жюльенинг тушуноямай қолишарди, лекин у ҳам ўз навбатида хонимларнинг гапини чалакам-чатти тушунарди. Шуҳратиааст йигит қалбида жўш урувчи эҳтирослар шиддати — таъбир жоиз бўлса — улугворлиги уларга ана шундай таъсир қиласди. Бу ғаройиб йигитнинг қалбида эса ҳар куни тўғонлар кўтарилиб турарди.

Бироқ бу оқшом bog томон йўл олар экан, Жюльен кўхликкина холаваччаларнинг орзу-истакларини бажонидил тинглашга мойил эди. Хонимлар уни кўзлари тўрт бўлиб кутиб ўтиришган экан. Жюльен де Реналь хонимнинг ёнига, ўзининг одатдаги жойига бориб ўтириди. Тезда коронги тушди. Йигит боядан бери олдидаги стул суюнчиғида кўриб турган опроқ қўлни кафтига олишга уриниб кўрди. Қўл аввалига иккиласиб турди-да, кейин шартта кафтидан силтаниб чиқди, Жюльен ўзидан хафа эканликларини яққол ҳис этди. Йигит ортиқча тирғилмай қувноқлик билан ўёқ-буёқдан гап сотиб ўтирган эди, бирдан жаноб де Реналининг қадам товуши эннитилиб қолди.

Жаноб мәршииг эрталаб айтган қўпол гаплари ҳамон Жюльенинг қулогида жаранглаб турарди. «Пулининг кучи туфайли кўнглига келганини қайтармайдиган манови тўнгизининг устидан бир кулмайманми, — дея ҳаёлидан ўтказди у. — Ҳозир, худди ўзининг олдида хотинининг қўлини ушлайман. Ҳа, ҳа, худди шундай қиласман, эрталаб у мени нафрат билан таҳқирлаган эди. Мен эса хотинининг қўлини ушлайман».

Шу дақиқадан бошлиб Жюльенининг табиатига мутлақо бегона бўлган хотиржамлик уни тарқ этди. Бу истак унинг бутун қалбини қамраб олди, шу тобда у бошқа ҳеч нарсани ўйлай олмасди. Шундай қилиш керакки, қўлини ушлаганда де Реналь хоним индамасин.

Жаноб де Реналь дарғазаб бўлиб сиёсатдан ганирмоқда эди: Веррьеरдаги икки-уч фабрикантиниң ҳамёни анча қашпайиб қолибди, чамаси, яқин орада улар буидан ҳам бадавлат бўлиб кетса керак, турган гап, сайлов пайтида

улар жаноб мәрниңг йүлиға түғаноқ бұладилар. Дервиль хоним диққат билан қулоқ солиб ўтиради. Бу сағсата со-тишдан зардаси қайнаган Жюльен стулини де Реналь хонимга яқынроқ сурди. Атроф шу қадар қоронги әдікі, ҳеч нима күрінмасди. У юрак бетлаб құлини хонимининг тир-сагидан юқорисигача ялангоч бежирим құли ёніга қўйди. У ҳаяжонланиб, бутун фикри, ҳаёли пароканда бўлиб кетди, у ўша ажойиб қўлга юзини теккизди-да, бирдан дадилланиб, уни лабларига босди.

Де Реналь хоним қалтираб кетди. Ахир эри бор-йўғи тўрут қадамча нарида ўтирган эди-да, хоним дарҳол құлини Жюльенга узатди ва шу билан бирга уни ўзидан хиёл нарига итариб қўйди. Жаноб де Реналь ҳамёнини қаппайтириб ётган анови муттаҳам ва якобинчиларни яниб, уларни лаънатлар экан, Жюльен узатилган қўлни эҳтирос билан кетма-кет ўпарди, лекин, эҳтимол бу бўсалар фақат де Реналь хонимгагина шундай эҳтиросли бўлиб туюлаёт-гаидир. Бўлмасам боёғини хоним ўзи учун машъум бўлган шу куни жони дилидан севишини ўзи ҳам тан олмай юрган одамининг ўзга бир маҳбубага қўнгил берганлиги ҳақидаги далилни қўлида тутиб турган эди. Жюльен уйда йўқлигига хоним куни бўйи ўзини жуда баҳтсиз ҳис этди ва бу ҳол уни бирмунча мулоҳаза юритишга мажбур қилди.

«Бу қанақаси, наҳот севиб қолган бўлсам? — дерди у ўзига ўзи.— Мен севиб қолдимми? Нима бало, эрим, бола-тақам бўлса ҳам бирдан севиб қолсам-а? Лекин мен қалбимда эримга нисбатан Жюльенини бир зумга бўлса-да, уни-тишимга йўл қўймайдиган манови мудҳиш васвасага ўҳшаш туйгуни сираям ҳис этмаган эдим-ку. Ахир Жюльен аслини олганда ҳали ёш бола-ку, у шунчаки мени жу-да ҳурмат қиласди. Бу васваса ўтиб кетади, албатта. Бу йигитчага нисбатан дилимда қандай ҳис-туйгу борлиги эрим учун бари бир эмасми? Жюльен билан қиласиган сухбатларимизни, унинг барча фантазияларини эшишса, жаноб де Реналь зерикиб ўларди; унга бу гаиларининг нима кераги бор? У ўз ишлари билан банд, боз устига мени Жюльенини деб уни бирор жиҳатдан камситаётганим йўқ-ку».

Илгари сира ҳис этмаган муҳаббат туйгусидан алданган бу соддадил аёл қалбида мунофиқликдан асар ҳам йўқ эди. У алданганини ўзи ҳам сезмаган бўлса-да, виждени беихтиёр безовта бўла бошлади. Жюльен боғда пайдо бўлганида хоним дилидаги ана шу курашдан изтироб чекмоқда эди. Де Реналь хоним Жюльенининг товушини эшилди-ю,

шу захоти унинг ёнига келиб ўтирганини кўрди. Хонимнинг юраги гўё баҳт унга қанот багищлагандек бир орзиқиб тушди. Бу баҳтиёрлик туйгуси шу икки ҳафта давомида ҳар қуни хонимнинг кўнглини банд этишдан ҳам кўра кўпроқ уни ҳар газ бениҳоя ҳайратга соларди. Бироқ орадан бир дақиқа ўтди. «Бу қанақаси бўлди? — деди хоним ўзига ўзи. — Демак, уни кўришим билан ҳамма гуноҳларини кечириб юраверар эканман-да». Унинг юраги орқасига тортиб кетди, худди ана шу пайт хоним қўлини тортиб олди.

Йигитнинг эҳтиросли бўсалари,— шу пайтга қадар хонимнинг қўлини ҳеч ким бундай ўпмаган эди,— Жюльен, эҳтимол, бошқа бирон аёлни севар, деган фикрни унинг миясидан дарҳол чиқариб юборди. Жюльен энди унинг олдида мутлақо бегуноҳ эди. Шубҳа натижасида туғилган аччиқ алам бир зумда гойиб бўлди, илгари ҳатто тушига ҳам кирмаган ҳузур-ҳаловат туйгусидан эса унинг қалби севги нашидаси ва чексиз қувонч билан тўлиб-тошди. Бойиб кетган фабриканларни сира унуполмай ўтирган Веррьеर мэридан бўлак барчага бу кеча жуда ажойиб туюларди. Жюльен ўзининг қора нияти, ширин орзуларини бутунлай упутиб қўйанди, ҳолбуки бу орзуларни рўёбга чиқармоқ учун қанчадан-қанча тўсиқларни сингиб ўтишин лозим эди. У умрида биринчи бор гўзалликнинг қудратли кучини ҳис этмоқда эди. Йигит ўзи учун сирам хос бўлмаган қандайдир мавҳум ва ширин хаёллар огушида ўтирап экан, таърифига тил ожиз бўлган, жозибаси билан мафтун этган манови ажойиб қўлни оҳиста қисиб эркалар ва қўзларини юмиди, аргувон япроқларишининг тунги майин шабададан шиндирашига, Ду сохилида жойлашган тегирмондаги итларнинг йироқдан хуришига қулоқ соларди.

Бироқ у ҳозир эҳтиросга берилмай, шунчаки қўнгилли ҳордиқ чиқараётган эди. Ўз хонасига қайтар экан, у фақат севимли китобини яна қўлига олгач, қандай ҳузур қилиб ўқишини ўйларди, чунки йигирма ёшли йигит учун кенг дунё ҳақидаги, бу дунёни қай йўсицида ҳайратга солинши тўғрисидаги фикр-мулоҳазалар ҳамма нарсадан ҳам устун турарди.

Аммо у бир оздан сўнг китобни бир четга суриб қўйди. Наполеоннинг зафарли юришлари тўғрисида хаёл сурар экан, у ўзининг бугуиги галабасига ҳам қандайдир бошқача қаарарди. «Ҳа, мен жангда голиб чиқдим,— деди у ўзига ўзи.— Шундай экан, бу галабадан фойдаланмоқ керак, ҳозирча чекинар экан, бу кеккайган асилзоданинг

попугини пасайтириб қўймоқ даркор. Иалолеон темирни ана шуцдай қизигида босган. Ундан уч кунга жавоб беришни талаб қиласман, шунда дўстим Фукени кўриб келишм мумкин. Агар жаноб де Реналь йўқ деса, унда бутунлай кетаман, деб пўниса қиласман, қаёққа борарди, жавоб беради албатта».

Де Реналь хоним қечаси билан мижжа қоқмай чиқди. Хонимга шу пайтга қадар ўзи умуман яшамагандек туюларди. У Жюльен қўлини эҳтирос билан ўнгани ўша ширин дамларни қайта-қайта эслар экан, қалбида ўша мастона туйғуни ҳис этарди.

Шу пайт бирдан унинг хаёлидан бевафолик деган даҳшатли сўз ялт этиб ўтди. Ҳиссий муҳаббат тушунчасига кирадиган барча жирканч ишлар, тубанлик, фосиқлик туйқусдан унинг кўз ўнгидан намоён бўлди. Хаёлида кўринган бу манзаралар эса нозик ва ажойиб образ — унинг Жюльєн ҳақидаги ва уни севишдек баҳт тўғрисидаги орзусини булғаётгандек эди. Келажак унинг кўз ўнгидан даҳшатли бир тарзда гавдаланаарди. Хоним барча ундан қандай нафратланишини тасаввур қила бошлиди.

Унинг учун бу даҳшатли дақиқалар эди — хоним қалбига аллақандай туйғулар уйгоиди. Хоним илгари сира кўрмаган ҳузур-ҳаловат мазасини энди татиб кўрмоқчи бўлган ҳам эди, даҳшатли азоб исканжасига гирифтор бўлди-қолди. У шундай изтироб чекиши мумкинлигини илгари сира ҳам тасаввур қилмаган эди, унинг мияси гангиг қолди. У бир дақиқа эримга Жюльенини севиб қолишдан чўчиётганимни айтсаммикин, деган хаёлга ҳам борди. У холда эрига Жюльен ҳақида барча гапларни айтиб беришга тўғри келади-ку. Баҳтига, шу пайт у бир вақтлар тўйи арафасида холаси қилган панд-насиҳатларни эслаб қолди. Холаси, хотин киши эрига ҳамма гапниям әтавермаслиги кераклигини, чунки эр ҳар қалай хотинига ишебатан ҳукмдор эканлигини унинг қулогига қўйган эди. Де Реналь хоним нима қиласини билмай гарансиб қолди.

У изтироб чекар экан, миясида бир-бирига зид бўлган фикрлар гужкон ўйпарди. Гоҳо у, Жюльен менси севмаса-я, деб чўчириди, гоҳо эса даҳшатга тушиб, ўзини жиноятчи ҳис этарди ва тўё эртагаёт бўйнига бевафо хотин деб ёзилган тахтачани осиб Верръердаги шаҳар майдонида бутун халқ олдида сазойи қилиб, қатл этишиётгандек сесканиб тушарди.

Де Реналь хонимнинг мутлақо ҳаёт тажрибаси йўқ

эди, шу бойсдан эс-хүши жойида пайтида ҳам, таңгри олдиде гунох қилиш — ҳали халойиң нафратига дучор бўлиш ва халқ олдида сазои этилиш билан баробар эмаслиги хаёлига ҳам келмасди.

Бевафолик ва унинг фикрича, бу бевафоликдан келиб чиқадиган шармандаликни бир лаҳзагина унугтан пайтларида хоним Жюльен билан маъсум ҳаёт кечирса, қандай ажойиб бўлишини ўйларди ва хотираларга берилиб кетиб, Жюльен бошқа аёлни севади, деган мудҳизи шубҳадан қалби ўртана бошларди. Портретни тортиб олишларидан қўрққани учунми ёки уни бирор кўриб қолса ўша аёлни бадном қилишдан чўчиганиданми, йигитнинг опроқ оқариб кетганини де Реналь хоним худди ҳозиргина кўриб тургандек эди. Аёл бу хотиржам ва олижаноб чеҳрада биринчи бор қўрқув аломатларини кўриши эди. Йигит хоним ёки болаларини деб бирон марта ҳам шунчалик ташвишга туцимаганди. Истироб чекиш учун бу яяги баҳона аёлнинг бусиз ҳам қайгу билан тўлиб-тошган қалбини қаттиқ ўртаб юборди. Де Реналь хоним бенхтиёёр инграб юборганди, оқсоч қиз уйғониб кетди. Хоним бирдан шам шуъласини ва тепасида этилиб турган Элизани кўриб қолди.

— Демак, у сизни севар экан-да? — деда қичқириб юборди у ҳушини йўқотиб.

Хонимнинг бахтига, бекасига бир бало бўлганини кўриб ажабланган оқсоч қиз унинг бу гаройиб сўзларига мутлақо эътибор бермади. Де Реналь хоним қандайдир эҳтиётсизликка йўл қўйганини тушуниб қолди.

— Иситмам кўтарилибди,—деди у қизга қараб,— алаҳсираганга ўхшайман, бирпаст ёнимда ўтиринг.

Ўзини тийишга мажбур бўлганидан у аста-секин кўнгли тинчиб, епгил тортиди ва эс-хушини йигиб олди. Хоним оқсоч қизнинг тикилиб қарашидан қутулмоқ учун газета ўқиб беришни буюорди ва «Ҳафталик»даги узуидан-узоқ бир мақолани ўқиётган қизнинг бир маромдаги товуши таъсирида аста-секин кўнгли бутунлай таскин тоиди. Шуидан сўнг де Реналь хоним Жюльен билан учрашиб қолганида уига иложи борича совукроқ муомала қилишга аҳд қилди.

Саёжат

Парижда яхши кийинған одамларга дуч келиш мүмкін,
вилоитта эса иродаси мустаҳкам одамлар күнроқ учрайди.

Сийес

Эртаси куни әрталаб соат бешларда,— де Реналь хоним ҳали ўз ётоқхонасидан чиқмаган әди,— Жюльен унинг эридан уч кунга жавоб олди. Шундан сўнг Жюльен бирдан хонимни кўргиси келиб қолди, йигит унинг ажойиб қўлини эслаганди. У боққа чиқди, де Реналь хонимдан ҳадеганда дарак бўлавермади. Албатта, агар Жюльен севтанида эди, хонимнинг биринчи қаватдаги қия очик дераза ортида турганини сезган бўларди. Хоним пешанасини ойнага тираганича йигитга тикилиб турарди. Ниҳоят, у тундаги аҳдини унутиб боққа чиқишга жазм қилди. Унинг одатда оппоқ оқариб юрадиган юзи ҳозир ловуллаб турарди. Бу соддадил аёл қаттиқ ҳаяжонда эди: қандайдир посамимилик ва ҳатто, чамаси, норозилик одатда унинг тиниқ қўзларида акс этадиган хотиржамлик ифодасига шарпа ташлаб турарди. Бу хотиржамлик гўё дунёдаги барча бемаза ташвишлардан ҳазар қилаётгандек аёл чехрасига ўзгача бир жозиба бахш этарди.

Жюльен тез-тез юриб аёлга яқинлашди, у хонимнинг елкасига наридан-бери ташланган шол рўмоли остидан кўриниб турган ажойиб қўлларига завқ билан тикиларди. Аёлнинг тунги изтироблардан ловуллаб турган ёноқлари әрталабки мусаффо ҳаводан янада қизариб кетгандек туялди. Унинг содда, назокатли, шу билан бирга илҳомбахш ҳусни,— оддий аёлларда бундай гўзаллик камдан-кам учрайди,— Жюльеннинг ўзи ҳам хаёлига келтирмаган кўнгил торларидан қайси бирини чертиб юборгандай бўлди. Жюльен аёлнинг бу гўзалигидан завқланиб, унга тикилиб борар экани, ўзини дўстона кутиб олишларига сираям шубҳа қилмасди, у ҳатто бу ҳақда ўйламасди ҳам. Хоним очиқдан-очиқ совуқ кутиб олганини кўрган йигит ҳанг-манг бўлиб қолди. Шу заҳоти у, бека ким эканлигимни менга писандга қилипти, деган шубҳага борди.

Унинг лабларидаги қувончли табассум бирдан сўнди-кўйди, у ўзининг бу хонадонда, айниқса, манови бадавлат

асилзода хоним қаршиисида қандай ўрин эгаллашини эслади. Йигитининг юзи бир зумда ўзгариб кетди, энди уининг юзида такаббурлик, ўзидаған газабланишидан бўлак ҳеч қандай ифодани уқиб бўлмасди. Хонимни бир соатдан бўён кутгани-ю, оқибатда уни шундай хўрлагапликлари унга қаттиқ алам қилди.

«Фақат аҳмоқ одамгина бирорларга жаҳл қилиши мумкин,— дея мулоҳаза қиласарди у ўзича.— Тош оғирлиги учун ерга тушади. Наҳот мени умрбод ён бола бўлиб қолаверсан? Наҳот мени бу одамларга иисбатан тўлаётган пулларига яраша муомала қилишини ўргана олмасам? Агар улар мени ҳурмат қилишларини, ўзимни ўзим ҳурмат қилишни истасам, у ҳолда бу одамларга уларниң бойлиги билан менинг муҳтоҷлигимгина шартнома тузганинги, қалбим эса уларниң кибру ҳавосидан минг чақирим наридалигини, уларниң пастанаш писандаш-ю, илтифотлари мутлақо таъсир қилмайдиган юксакликда эканлигини уқтириб қўймогим лозим».

Ғазаб, аламини кўнглига сигдира олмаган ёш тарбиячининг титраётган юзида мутакаббирлик, қаттиқ қаҳр ифодаси пайдо бўлди. Де Реналь хоним бутунлай саросимага тушиб қолди. Аёл боя Жюльєнни совуқ қарши олишга аҳд қилган эди. Энди кўз ўигида йигитпининг юзи бирдан шундай ўзгариб кетганини кўриб, унга раҳми келди, ташвишга тушибган ва ажабланган хонимнинг чехрасидаги илтифотсизлик ўрнини ҳамдардлик ифодаси эгаллади. Одатда эрталаб саломатлик ёки об-ҳаво тўғрисида айтиладиган шунчаки оддий сўзлар икковининг ҳам оғзида қолди. Мұҳаббат изтиробларини чекмаганидан тўғри фикр юрита оладиган Жюльєн де Реналь хонимга ораларидаги муносабатни дўстона деб хисоблаш ҳатто хаёлига ҳам келмаганини намойиш этишининг йўлини топди: у ўзининг жўнаб кетаётгани тўғрисида бир оғиз ҳам сўз айтмай, таъзим қилди-да, гойиб бўлди.

Аёл кечагина дўстона тикилган кўзларининг ҳозир нақадар ғазаб ва нафрат билан қараганидан ҳайратта тушиб, йигит ортидан кузатиб турар экан, унинг олдига катта ўғли югуриб келди ва онасининг бўйнига осилиб, қичқирди:

— Бизларда эса таътил бошлианди: жаноб Жюльєн жўнаб кетяптилар.

Бу гани эшитиб де Реналь хонимнинг юраги орқасига тортиб кетди, у боадаблиги учун ўзини гоятда баҳтсиз хис этарди, бироқ заифлиги туфайли юз карра кўпроқ азоб чекарди.

Бу янги воқеа унинг тасаввуридаги барча бошқа гапларни босиб кетди. Унинг аңдишали мулоҳазалари бир аумда тумтарақай бўлди. Эди хоним мафтун этувчи ошиқнинг севгиси олдида дош беришини эмас, балки ундан бир умр маҳрум бўлаётганини ўйлаб қолган эди.

У эрталаб ионушта тугагуничча типини тишига қўйиб чираб ўтириди. Лёлнииг ичидан қирилди ўтаётгани камлиқ қилгаандек, жаноб де Реналь билан Дервиль хоним нуқул Жюльєннинг жўнаб кетиши ҳақида гапирар эдилар. Жюльєн уч кунга жавоб сўраётib тик гапиргани Веррьеर мэрига бир оз ғалати туялган эди.

Турган гап, кимdir йигитчага кўпроқ тўлашга ваъда берганга ўхшайди, бунга шубҳаламаса ҳам бўлади. Бу таклиф жаноб Валенодан чиққами ёки боиқасиданми, гувернер учун йилига олти юз франк сарфлаш — ҳар қандай одамии ҳам ўйлантириб қўйиши мумкин. Кечаке Веррьеерда унга, чамаси, ўйлаб кўришлари учун уч кун қутиб туриш лозимлигини айтишган бўлишса керак, шу боисдан ҳам бугун эрталаб менга аниқ жавоб айтмаслик учун бу ярамас бола тоққа жўнаб қолди. Буни қараганг-а, келиб-келиб қандайдир зоти наст ҳунарманднинг раъийига қараб ўтирсан энди, бунинг устига сурбетлик қилишини айтмайсизми, кунимиз шунга қолгандан кейин нимаям қиласдик.

«Хатто Жюльєнни қандай ҳақорат қилганини ўзи ҳам тасаввур қила олмайдиган эримки, у бизникидан кетиб қолмаса эди, дея хавотирланётган экан, мен нима деб ўйлашим керак? — дерди ўзига ўзи де Реналь хоним.— Эҳ, бунинг ўйлайдиган нимаси бор экан — ҳаммаси тамом бўлди».

Йиглаб-йиглаб кўнглини бўйцатиши ва Дервиль хонимнинг саволларига жавоб беришдан қутулиш учун у боши қаттиқ оғриётганини баҳона қилида-да, ўз хонасига кириб ётиб олди.

— Хотинларнинг ўзи шунаقا бўлади,— дея тақорларди жаноб де Реналь.— Доим бирор жойлари оғриб туради. Жуда ғалати қилиб яратилган-да бу хотинлар.

Шундай дея қула-кула нари кетди.

Кутилмаганда қалбига оташ солган бахтсиз муҳаббатнинг қурбони бўлган де Реналь хоним тўлганиб ётар экан, Жюльєн хурсанд бўлиб, фақат тоглардагина учрайдиган ажойиб манзараларни томонча қилиб бораарди. У Вержиннинг шимол томонидаги довонии ошиб ўтмоги лозим эди. У юриб бораётган сўқмоқ улкан шамшод дарахтлари оралаб ўтиб, Ду водийсини шимол томондан тўсиб

турган баланд төг ёнбағридан илон изи бўлиб аста юқори-лаб кетарди. Ду дарёси жанубга қараб бурилиб кетган жойдаги тепаликларни ошиб ўтган йўловчининг кўз ўнгиде энди Бургундия ва Божоленинг серҳосил дала-лари намоён бўлди. Гарчи бу шуҳратиааст йи-гит бундай гўзалликларни кўрганда юраги жиз этмаса-да, у ҳар қалай гоҳо-гоҳо беихтиёр тўхтаб, бу кенг ва улуғ-вор манзарага кўз югуртиради.

Ниҳоят, у дўсти, ёш тахтафуруш Фуке истиқомат қила-диган хилват водийга етиш учун ошиб ўтиши лозим бўл-ган баланд тоғ чўққисига кўтарилиди. Жюльен шу тобда на дўсти Фукени, на биронта бошқа одамни кўришга оши-қарди. У чўққидаги қоялар орасида қарчигай сингари яшириниб ўтирас экан, ўзи томон келаётган ҳар қандай одамни йироқдан кўрган бўларди. Қоялардан бирининг тик биқинида у кичкинагина горни кўриб қолди. Йигит тоғга кирди-да, пана жойга ўрнашиб ўтириб олди. «Бу ерда мени,— дея дилидан ўтказди у хурсандликдан кўз-лари чақнаб,— бу ерда мени ҳеч ким топа олмайди». Унинг хаёлига шу ерда ўтириб, ўзининг баъзи мулоҳаза-ларини ёзиб қўйиш фикри келиб қолди. Бу мулоҳазаларни ҳар қандай бошқа жойда қофозга тушириш жуда хавфли эди. Тўртбурчак харсанг унга стол хизматини ўтади. Жюльен шундай берилиб кетдики, миёсида ғужғон ўйна-ётгап фикрларни ёзишга улгуролмай қолди; шу тобда у атрофидаги ҳеч нимани кўрмасди. Ниҳоят, у қофоздан кўзини уэди-ю, қуёшнинг йироқдаги Божоле тоғ тизмалари ортига қараб ботаётганини сезиб қолди.

«Шу ерда тунаб қўя қолсам-чи? — дея ўйлади у. — Но-ним бўлса бор, эркинман». Бу улуғ сўзини тилга олар экан, Жюльен завқдаи юраги лоп этганини сезди. Доим мугам-бирлик қилиб яшашга мажбур бўлганидан у ҳатто дўсти Фуке билан ҳам ўзини эркин ҳис эта олмасди. Бу кич-кинагина горда иягини кафтига тираганича ўз орзулари ва эркинлик туйғусидан маст бўлиб ўтирган Жюльен ўзини ҳеч қачон шундай баҳтиёр сезмаганди. У тоғлар ортига ботган қуёшнинг сўнгги шуъласи ҳам сўниб бораёт-ганини пайқамай қолди. Жюльен қоп-қоронғи горда ўти-риб, келгусида Парижда кечирадиган ҳаётини юраги ор-зиқиб тасавнур қиласди. Аввало унинг кўз ўнгиде гўзал бир аёл намоён бўлди, аёл шу қадар гўзал ва олижанобки, Жюльен бунақасини провинцияда сира учратмаган. Йигит ўша аёлни юрак-юрагида севади, аёл ҳам усиз яшай ол-майди... У доим ўз маҳбубаси билан бирга бўлади, мабодо уни тарк этса ҳам жуда қисқа муддатга, улуғ ишлар қилиб

шүхрат қозониш ва унинг севгисига муносиброқ бўлиш учунгина тарк этади.

Париждаги киборлар жамиятининг аянчли мұхитида ўсив улгайган бирор йигит, агар у Жюльен каби хаёл-параст бўлган тақдирда ҳам, бундай орзу-хаёлларга берилганини сезиб қолса, беихтиёр илжайиб қўярди, ахир: «Маҳбубасин тарк этса гар қайси бир ўғлон, бевафолик қиласар унга ҳар куни жонон!» — деган ҳақиқат барчага маълум-ку, бу ҳақиқат буюк ишлар қилиб шүхрат қозониш ҳақидаги орзуларни бир зумда унинг миясидан сиқиб чиқарган бўларди. Бироқ манави деҳқон йигитчанинг буюк жасорат кўрсатишига эса шунчаки бир тасодиф этишмайтгандек эди.

Бу орада қоронғи тун борлиққа аллақачон қора пардасини ёйган бўлиб, Фуке яшайдиган қишлоққача эса яна ўн чақирим йўл юрмоқ лозим эди. Горни тарк этишдан аввал Жюльен гулхан ёқди-да, боя ёзган барча қогозларини ўтга ташлади.

Жюльен кечаси соат бирда эшикни тақиллатганида дўсти уни кўриб ҳанг-манг бўлиб қолди. Фуке ҳисоб-китоб дафтари устида бош қотириб ўтирганидан ҳали ухламаган экан. У норгулдан келган, юз тузилиши хунукроқ, бурни муштдай, бесўнақай бир йигит бўлса-да, аслида жуда ҳам кўнгли очиқ, хушфөйл эди.

— Бунча бемаҳал келмасанг? Бу дейман, ўша жаноб де Реналь билан уришиб қолмадингми, ишқилиб?

Жюльен кечаги воқеаларни дўстига айтиб берди. У Фукедан ҳеч нарсани яширмаслик лозим, деб ҳисобларди.

— Меникида қола қол,— деди унга Фуке.— Кўриб турибман: жаноб де Ренални ҳам, Валенони ҳам, префект ёрдамчиси Можиронни ҳам, кюре Шеланини ҳам, уларнинг барча ҳийла-найрангларини ҳам энди яхши тушуниб олибсан. Ҳозир айни пудрат савдоси билан шугулланадиган пайтинг. Арифметика илмида мендан анча кучлисан, ҳисоб-китобни олиб бораардинг, ахир бу савдо-сотиқдан мўмайгина пул топијман. Аммо ҳисоб-китоб ишларига ваqt этишмайди, биронта одамни иширкатга олининг эса, муттаҳам чиқиб қоладими, деб кўрқасан. Фақат шуни деб худонинг берган куни бирор мўмай ишдан қуруқ қоласан киши. Мана бундан бир ой илгари манови Мишога олти минг франк ишлаб олишига имкон бериб қўйдим, Сент-Аманда яшайдиган Милионни айтијман, уни танийсан. Уни олти йил кўрмаган эдим, тасодифан Понтарльедаги ким ошиди бозорида учратиб қолдим. Хўш, ўша олти мингни ёки ҳеч бўлмаса, уч мингни сен ишлаб олсанг нима қиласарди? Агар

ўшанда ёнимда бўлганингда эди, ўна бир тўда тахтанинг баҳосини ошириб, барчасининг ҳафсаласини пир қилардиму мол ўзимизга қоларди. Менга шерик бўла қолсанг-чи.

Фукенинг бу таклифи Жюльеннинг дилини бир оз раинжитди: бу гаплар унинг хом хаёлларига мутлақо тўғри келмасди. Фуке ёлгиз ўзи ишарди, шунинг учун ҳам дўстлар Гомер қаҳрамонлариадай ўзлари овқат ишириб тамадди қилишар экан, дўсти Жюльенга тахтафурушлик қандай фойдали иш әканлигини исботламоқчи бўлиб унга ўзининг ҳисоб-китоб дафтарини кўреатди. Фуке дўстини жуда билимдон ва ҳалол одам деб ҳисобларди.

Мана, ниҳоят, Жюльен қора қарагай ходаларидан қурилган кичкинагина ҳужрада ёлгиз ўзи қолди. «Рости билан ҳам мен бу ерда бир неча минг франк ишлаб олишим мумкин, — деди у ўзига ўзи, — кейин, ўна пайтда Францияда нима расм бўлишига қараб, ҳарбий мундирними ёки руҳонийлик ридосиними бамайлихотир танлайвера-ман. У пайтга бориб ортирган жамғармаларим барча тўсиқларни бартараф этади. Тогдаги бу хилватгоҳда эса мен анови жаноби киборлар қизиқадиган барча муҳим материялар бобидаги жаҳолатдан аста-секин қутулиб оламан. Бироқ Фуке ҳали-бери уйланмоқчи эмас, ўзи эса, бу ерда ёлғизликтан қийналияман, дея нолиянти. Агар у ўз ишига ҳеч қандай дастмоя қўшолмайдиган бир одамини шерик қилиб олаётган экан, демак, у бу одамнинг ҳеч қачон упи ташлаб кетмаслигига умид қиласди».

— Наҳот мен дўстимни алдасам? — дея газаб билан хитоб қилиди Жюльен. Ишларини юришириш учун туллаклик қилиб юрган, бирорвга нисбатан меҳр нималигини билмайдиган бу галати йигит шу тобда меҳрибон дўстига хиёл бўлса-да, номардлик қилишни ҳатто ҳаёлига ҳам келтира олмасди.

Шу пайт бирдан Жюльеннинг чехраси ёришиб кетди — у дўстининг таклифини рад этинга баҳона топган эди. «Қанақасига эди? Етти-саккиз йил умрии беному нишон ўтказиш-а? Ахир у пайтга бориб йигирма саккизни уриб қўяман. Бонапарт бу ёшда ўзининг энг бўюк ишларини баҳариб бўлганди. Ҳеч ким танимайдиган мендай камтарин бир одам ким ошди бозорларида уралашиб юриб қандайдир муттаҳам мансабдорларнинг илтифотини қозониб, ниҳоят, бир оз нул ҳам жамғардим, дейлик. Лекин, ким билсин, ўша пайтга бориб қалбимда шуҳрат қозониши учун лозим бўлган илоҳий оловдан ҳеч бўлмаса учқуни қолармикин».

Эртасига эрталаб Жюльен масала ҳал бўлди, деб юрган меҳрибон Фукега ўта совуққонлик билан руҳонийлик мартабасига бўлган эътиқоди туфайли унинг таклифини қабул қила олмаслигини айтди. Фуке ажабланганидан каловланиб қолди.

— Бундай ўйлаб кўрсанг-чи, — дерди у дўстига, — ахир мен сени шерик қилиб оляпман, агар шерикчиликни истамасанг, у ҳолда йилига тўрт минг маош белгилай. Сен бўлсанг бунинг ўрнига, яна ўша жаноб де Реналининг уйига қайтсан, дейсан. Ахир у сени, қора ер қиласам дейди-ку. Икки-юз-уч юз одтин йиққанингдан кейин ўша семинариянигга бориб ўқийверасан, ким тўсқинлик қиласарди? Сенга яна бир нарсани айтиб қўйя: шу атрофдаги энг яхши қавмни сенга ўзим тўғрилаб бераман. Биласанми, — дей қўшимча қилди Фуке товушини насайтириб ўши жаноб ***, жаноб *** ва жаноб***ларнинг барига мен ўтиш етказиб бераман. Уларга мен аъло нав ўтин, эман гўлаларини олиб бораман, жаноблар эса синган шоҳ-шабба сифатида ҳақ тўлашади, турган гап, менга ҳам нафи тегади, албатта, пулдан фойда чиқаришнинг бундан яхшироқ усули бўлмаса керак.

Бироқ Жюльен ўз ганида қаттиқ туриб олди. Ниҳоят Фуке, дўстим бир оз ақлдан озибди, деган қарорга келди. Учинчи куни азоңда, тонг ёриша бошлаши билан Жюльен дўсти билан хайрлашиб чиқиб кетди; бугунги куни у тогдаги қоялар орасида ўтказмоқчи эди. Йигит ўша кичкина горни қидириб тоиди, бироқ энди унинг кўнгли нотинч эди: Фукенинг таклифи уни алагда қилиб қўйгаиди. У Геракл каби икки йўлдан бирини: ё эзгуликни, ё қусурни ташлаши, ташлаганди ҳам ё келаражакда дурустгина бойлик орттиришга имкон берадиган, ё ёшликтаги қаҳрамонона орзу-умидлар йўлини ташламоғи лозим бўларди. «Демак, менда чинакам қатъият йўқ экан, — дерди у ўзига ўзи. Ҳаммасидан ҳам унга ана шу гумон кўпроқ азоб бермоқда эди. — Ризқи рўзимни топиш учун сарфламоқчи бўлган ана шу саккиз йил ичида қаҳрамонона ишлар қилишига ундейдиган илоҳий кучдан аикралиб қоламан, деб қўқянмайми, демак, менинг тупрогим бошқа жойдан олингани. Улуг кишиларнинг зуваласи бошқача-роқ бўлади».

XIII

Нафис пайпоқ

Роман — бу катта йўлда қў-
лингда тутиб бораётган кўагу-
нинг ўзи.

Сен-Реаль

Вержидаги кўхна черковнинг хушманзара харобалари-
га яна кўзи тушар экан, Жюльен ўтган кунидан бери де
Реналь хонимни бирон марта ҳам эсламаганини ўйлаб
қолди. «Бу ердан жўнаб кетаётган куним бу аёл менга
орамиизда қандай масофа борлигини эслатиб қўйди, у мен
 билан гўё оддий қишлоқи болакай билан гаплашгандек
 гаплашди. Ҳа, албатта, у бир кун аввал қўлидан ушлашим-
 га ижозат этганидан афсусланаётганини кўрсатиб қўй-
моқчи бўлди. Лекин қўлиям жуда гўзал-да ўзи. Ажойибл
 Кейин бу аёлнинг нигоҳларини айтмайсизми, нақадар оли-
 жаноб кўзлар-а».

Фуке билан биргаликда олиб бориладиган пудрат ишла-
ри туфайли пича маблаг жамғариш имконияти Жюльен
хәёlinи бир оз олиб қочди. Йигит ўзининг атрофдагилар
кўз ўнгига нақадар қашшоқ ва арзимас одам бўлиб кўри-
нишини энди илгарига қараганда камроқ ўйлаб, камроқ
 қайгурадиган бўлиб қолганди. У гўё баланд тешаликка чи-
киб олган-у, у ердан туриб пастдаги қашшоқликни ҳам,
 ўзи учун катта давлат бўлиб туюладиган тўкин ҳаётни
 ҳам бамайлихотир кузатаетгандек эди. Жюльен ўз аҳво-
 лига файласуф кўзи билан қарайнти, деб бўлмасди, албат-
 та. Бироқ у тоққа қилган мана шу кичкина саёҳатидан
 бутунлай бошқа одам бўлиб қайтганини сезиш учун фаро-
 сати етарди.

Де Реналь хонимнинг илтимосига кўра ўз саёҳати ҳа-
қида ҳикоя қила бошлаган Жюльен бесканинг нақадар
 ҳаяжон билан тинглаётганини кўриб ҳайратга тушди.

Бир вақтлар уйланишга жазм қилиб юрган Фуке бир
 неча бор севги бобида ҳафсаласи пир бўлган эди; ўз дўсти
 билан сухбат пайтида у Жюльенга ана шу барча кўнгил-
 сизликларни очиқдан-очиқ гапириб берганди. Бир неча
 марта фурсатидан олдин севгилисининг висолига эриш-
 ган Фуке ҳар гал маҳбубаси илгари ҳам ўз муҳаббатини
 кимгадир инъом этганига ишонч ҳосил қилганди. Бу ҳи-
 коялар Жюльенни гоятда ҳайратга солди, у энди кўпгина

янги нарсаларни билиб олганди. Доим ўз хаёли билан бўлиб, ҳеч кимга ишонмай юрганидан у ишқ-муҳаббат соҳасида бир оз бўлса-да саводини чиқариши мумкин бўлган ишлардан бенихоя йироқ эди.

Жюльен дўстиникида ўтказган шу уч кун ичида де Реналь хонимнинг ҳаёти азоб билан ўтди, хоним турли хаёлга борар ва баттар қайгуар эди. У чиндан ҳам касал бўлиб қолди.

— Кечқурун бокқа чиқа кўрма,— деди дугонасиға Дервиль хоним Жюльенга кўзи тушгач.— Тобинг қочиб турибди, кечқурунлари эса салқин, баттар бўласан.

Жаноб де Реналдан доим, оддийгина кийинасан, деб таъна эшитиб юрадиган дугонасининг кутилмаганида нафис тўр пайпоқ ва Париждан келтирилган ажойиб туфлисини кийиб олганини кўриб Дервиль хоним ажабланди. Сўнгги уч кун мобайнинда де Реналь хонимнинг ягона эрмаги бичиши-тикиш бўлганди. У яқиндагина расм бўлган чиройли матодан ўзига ёзги кўйлак бичган ва тезроқ тикиб бер, деб Элизани ҳол-жонига қўймаганди. Қўйлак Жюльен қайтиб келганидан бир неча минут кейин битган эди, де Реналь хоним уни дарҳол кийиб олди. Унинг дугонасида энди ҳеч қандай шубҳа қолмади. «Севиб қолибди, бечора», деди ўзига-ўзи Дервиль хоним. Холаваччасининг нима сабабдан бундай галати бетоб бўлаётгани энди унга бутунлай аён бўлди-қўиди.

У де Реналь хонимнинг Жюльен билан қандай сұхбатлашганини кўрди — беканинг юзи гоҳ оқарап, гоҳ лоладек қизариб кетар эди. Унинг ташвиш тўла нигоҳи ёши тарбиячининг кўзларига қадалган эди. Де Реналь хоним мана ҳозир у ҳамма гапни тушуни ради-да, сўнг уларникида қолиш-қолмаслигини айтади, дея зориқиб кутмоқда эди. Жюльен эса бу тўғрида умуман ўйламаётгани боисидан ҳеч нима демасди. Ниҳоят, узоқ иккиланиб тургач, де Реналь хоним журъат этиб, дилидаги туйгуларни ошкор этувчи титроқ товуш билан сўради:

— Сиз шогирдларингизни ташлаб, бопқа жойга ишга ўтмоқчисиз шекилли?

Де Реналь хонимнинг маъюс нигоҳи ва товушидаги журъатсизлик Жюльенни ҳайратга солди. «Бу аёл мени севади,— деди у ўзига,— бироқ бир лаҳза заифлик қилганидан сўнг магурлиги туфайли дарҳол бу ишидан ишаймон бўлади ва менинг кетиб қолишимдан чўчимай қўйган заҳоти менга нисбатан яна димоги кўтарилади». У бир зумда ўзи учун зарарли бўлган бу аҳволни тасаввур қилиб кўрди-да, бир оз иккиланиб тургач, жавоб берди.

— Шундай ажойиб болалардан ажралып мени учун оғир бўлади, албатта. Боз устига оиласигиз ҳам бамаъни, лекин кетишимга тўгри келса керак. Ахир ҳар ким ҳам ўзиниям ўлаши керак-ку.

Жюльен «бамаъни» сўзини айтар экан, - киборларга хос бу сўзни у яқингинада луғатига киритган эди,— дилини кучли нафрат туйгуси қамраб олди.

«Демак, бу аёлнинг пазарида мени бемаъни эканман-да», дей хаёлидан ўтказди у.

Де Реналь хоним йигитнинг ақли ва чиройига қоийил қолиб, унинг гапларига қулоқ солар экан, юраги қиси-либ ўтиради, эҳтимол, хонадонигизни ташлаб кетарман, деб унинг ўзи айтди-ку ахир. Хонимнинг Жюльен йўқлигига Вержига келган барча веррьеरлик дўстлари эри қидириб топган бу ажойиб йигитни бирлари олиб, бирлари қўйиб мақташганди. Албатта улар болаларнинг ўқишидаги муваффақиятларида ҳеч балони тушунишмасди. Бироқ Жюльенниң инжилни ёдан билиши, бунинг устига уни лотин тилида ёдлагани веррьеरликларни шу қадар қойил қолдирган эдики, ҳойнаҳоӣ, улар буни юз йилдан кейин ҳам унутмасалар керак.

Аммо, Жюльен ҳеч ким билан сўзлашмагани боисидан, табиий, бу гаплардан бехабар эди. Агар де Реналь хоним хиёл совуқонроқ бўлганида эди, у йигитни шундай катта обрў ортиргани билан табриклаган бўларди. Шунда Жюльенниң ғурури дарҳол таскин топиб, у хоним билан мулойим ва дилкаш бир оҳангда гаплашган бўларди, боз устига беканинг янги қўйлаги унга жуда ёқкан эди. Қўйлакнинг чиройли чиққанидан ва бу ҳақда Жюльенниң айтган гапидан жуда хурсанд бўлган де Реналь хоним йигитга бояни сайр қилинчи таклиф қилди-ю, бироқ хиёл ўтмай юришга мадори йўқлиги маълум бўлиб қолди. Шундай сўнг у ўз қочогиниң қўлига таяниб олди. Аммо бундан кучига куч қўшилиши ўрнига, аксинча, йигитнинг қўлини ҳис этган заҳоти бутунлай силласи қуриди-қўйди.

Коронги тушди, улар стулларга ўтиришлари билан Жюльен илгари эришган имтиёзга қўра журъят этиб, ёнида ўтирган гўзал бекасининг қўлини лабига босди-да, сўнг уни дарҳол кафтига олди. Шу тобда у мутлақо де Реналь хоним ҳақида эмас, балки дўсти Фукенинг ўз маҳбубаларига қандай дадил муомала қилганини ўйларди, «бамаъни» сўзи ҳамон унинг қалбида тошдаї ботиб турарди. Кутимаганда хоним унинг қўлини маҳкам қисиб қўйди, бироқ Жюльен буидан сира ҳам хурсанд бўлмади.

Хоним бу кеча унга нисбатан намойиш этаётган хистайгулардан фахрланиш уёқда турсин, ҳатто дилида миннатдорчилек ҳам сезмади, аёлнинг гўзаллиги, нафосату назокати бугун унга деярли таъсир этмасди. Руҳий покизалик, ииятнинг холислиги, сўзсиз, ёшлик умрини узайтиради. Одатда гўзал аёллардан кўпчилигининг аввало юзи қариди.

Бу кеча Жюльеннинг кайфияти бузук эди; у ҳапузгача инсонни ижтимоий зинаюнинг у ёки бу погонасига жойлаб қўядиган тақдирдан газабланарди. Фуке унга бойлик орттиришининг тубан усулини таклиф қилганидан бўён унинг ўзидаи ўзи жаҳли чиқмоқда эди. Бутунлай ана шу хаёл билан банд бўлиб, аҳён-аҳёнда ўз хонимлари билан бир-икки оғиз гаплашиб қўяр экан, у ўзи ҳам сезмаган ҳолда де Реналь хонимнинг қўлини қўйиб юборди. Боёқиши беканинг юраги орқасига тортиб кетди: бундан у ўзига чиқарилган ҳукмни уққан эди.

Агар Жюльеннинг севгисига ишончи комил бўлганида эди, эҳтимол у ўз фазилатлари ёрдамида муҳаббат васвасасига дош берган бўларди. Бироқ Жюльендан умрбод айрилишдан қўрқиб турган ҳозирги пайтда у ўз туйгусига қаршилик қилмади, хоним шу қадар ҳушини йўқотиб қўйдики, Жюльеннинг париционлик билан стул суюнчиғига қўйиб ўтирган қўлини ўзи ушлаб олди. Хонимнинг бу ҳаракати навқирон шуҳратпарастни ҳушига келтирди: шу тобда у ўша барча кеккайган асилаода жанобларнинг бир қўриб қўйишиларини истарди. Бу жаноблар зиёфат пайти, у болалар билан столининг пойгак томонида ўтирганида Жюльенга ҳомийларча тиржайиб қарашган эди. «Йўқ, бу аёл мендан нафратлана олмайди,— деди у ўзига ўзи,— шундай экан, унинг гўзаллигидан юз ўгиришим яхши эмас. Мен ўзимни хурмат қилишни истар эканман, у билан ошиқ-маъшуқлик қилишим керак». Агар Жюльен дўстининг маҳбубалар ҳақидаги оддийгина ҳикояларини энитмаганида, эҳтимол, бундай фикр унинг миясига бутунлай келмаган бўларди.

Қўққисдан хаёлига келган бу фикрдан унинг бир оз димоги чог бўлди. «Бу икки аёлдан бири албатта менини бўлмоги лозим», деди у ўзига ўзи ва шу заҳоти, Дервиль хонимнинг қўнглини овлаш мен учун ёқимлироқ бўларди, деб хаёлидан ўтказди. Йўқ, бу аёл унга кўпроқ ёқади, деб бўлмасди. Жюльен бу хоним уни фақат тарбиячи сифатида билгани учун ҳам уни афзал кўрган бўларди. Де Реналь хонимнинг кўз ўнгига эса у биринчи бор мовут камзулуни кўлтигига қистирган косиббачча сифатида иайдо бўлганди.

Бироқ де Реналь хоним эшик олдида қўигироқ чалишга журъат этолмай турган ва салга лоладек қизарип кетадиган худди ўша ишчи йигитчани айниқса меҳр билан эсларди.

Ўз позицияларини кўздан кечирар экан, Жюльен, ҳойнаҳой, Дервиль хоним беканинг менга кўнгли борлигини иайқаган бўлса керак, шу боисдан унинг кўнглини овлаш бефойда, деган қарорга келди. Шундай қилиб, у ноилож де Реналь хоними ташашга мажбур бўлди. «Хўн, бу аёл ҳақида менга нималар маълум? — дея сўради ўзидан Жюльен.— Мен фақат бир нарсани биламан: саёҳатга бормасимдан олдин мен унинг қўлидан ушласам, қўлини тортиб оларди, энди эса мен қўлимни тортиб оляпман, у эса аксинча, қўлимни ушлаб қисиб қўйялти. Мендан нафратланиб юргани учун ундан қасос олишининг жуда ўрии келди. Худо билсан, унинг қанча ўйнашлари бўлганийкин! Эҳтимол, бу ерда учрашиш қулай бўлгани учунгина у мени ташлагандир?»

Афуски, ўта маданиятли бўлишнинг ёмон томони ҳам худди ана шунда. Хиёл маълумотга эга бўлган йигирма ёшли йигитнинг қалбида самимиятдан асар ҳам қолмайди. Самимият бўлмаса муҳаббат одами бездирадиган мажбуриятга айланади.

«Мен яна шунинг учун ҳам бу аёлнинг висолига етмоғим лозимки,— дея шивирлади Жюльеннинг қулогига унинг заиф гуури, агар келажакда биронта одам менга, шунчаки бир тарбиячи бўлгансан, деб юзимга соладиган бўлса, бу ишга мени муҳаббат мажбур қилган, дейишим мумкин».

Жюльен яна қўлини аста тортиб олди-да, сўнгра ўзи де Реналь хонимнинг қўлидан тутиб, уни қисди. Улар ярим кечага яқин меҳмонхонага чиқишигач, де Реналь хоним секинггина сўради:

— Демак, бизни тарқ этар экансиз-да? Бизни ташлаб кетасизми?

Жюльен хўрсаниб жавоб берди.

— Ҳа, кетиним керак, чунки мен сизни қаттиқ севиб қолдим, бу эса гуноҳ, ёпи руҳоний учун бу жуда катта гуноҳ.

Де Реналь хоним бирдан унинг қўлига таяниб қолди, таянганда ҳам шундай кескин бир ҳаракат билан таяндики, ёпоги Жюльеннинг ёниб турган юзига тегиб кетди.

Тунда бу икки одаминиг қалбини қамраб олган туйгулар бир-бирига мутлақо ўхшамасди. Де Реналь хонимнинг юрагида руҳий эҳтирос ҳукмрон бўтиб, бутун вужуди

муҳаббат нашидасига түлиб-тошганди. Муҳаббат савдоси әртароқ бошига тушиган ёш ишвагар қизча севги ҳаяжонларига ўрганиб қолади-да, эҳтиросли туйгу ёшига етганида бу соҳада янгилик жозибасини ҳис этмай қўяди. Бироқ ҳатто романлар ҳам ўқимаган де Реналь хоним учун бахтнинг барча қирралари янгилик эди. Ҳеч қандай машъум ҳақиқат ёки ҳеч бўлмаса келажак шарпаси унинг қалбини совита олмади. Хоним, орадан ўн йил ўтгандан кейин ҳам ҳозиргидай бахтли бўламан, дея ўйларди. Ҳатто бир неча кун илгари унга қаттиқ азоб берган аёллик фазилати ва жаноб де Реналга содиқ бўлишга онт ичгани ҳақидаги фикр ҳам бугун ҳеч қандай таъсир кўрсата олмади; хоним уни чақирилмаган меҳмондек хаёлидан қувиб солди. «Ҳеч қачон унинг ҳаддидан ошишига йўл қўймайман,— дерди ўзига-ўзи де Реналь хоним.— Биз Жюльсен билан шу ой давомида қандай яшаган бўлсан, шундай яшайверамиз. У менинг дўстим бўлади».

XIV

Инглиз қайчиси

Еноклари анордек ўп олти ёшли қизалогу юзига қизил суртганига доғман.

Полидори

Жюльенга келсан, у Фукенинг ўша таклифидан сўнг ўзини бутунлай бахтсиз ҳис этмоқда эди, у ҳеч бир қарорга келоммай қийналарди.

«Эҳ, чамаси иродам заифга ўхшайди. Наполеон пайти бўлгалида, унга ёмон солдат бўлар эканман. Ҳай майли, ҳеч бўлмаганда,— дея қарор қилди у, хонадон бекаси билан манови саргузаштим бир оз вақтга бўлса-да, кўнглимни хуш этади-ку».

Унинг бахтига бундай беадаблик ҳатто мана шу арзимас воқеада ҳам унинг асл руҳий ҳолатига мутлақо мос туши мас эди. Де Реналь хонимнинг янги башанг кўйлаги унинг дилига гулгула солиб кўйганди. Йигит учун бу кўйлак Парижнинг тимсоди эди. Унинг гурури тасодиғга ёки зарур пайтда жонига ора кирадиган тоңқирлигига таяниб иш кўришига йўл қўймасди. Фукенинг хикоялари

ва севги ҳақида инжилдан ўқиб олган озгина маълумотлари асосида у ўзи учун бўлажак қамнанийинт пухта ва батафсил плаанини ишлаб чиқди. Жюльен, гарчи ўзи таин олмаса-да, жуда эсанкираб қолгаи эди. Шу боисдан ҳам у ўна иланни ўзи учун ёзиб қўйишга ахд қилди.

Эрталаб де Реналь хоним меҳмонхонада бир дақиқа у билан ёлғиз қолди.

— Сизнинг исмингиз Жюльен, лекин яна бошқа исмингиз борми? — деда сўради хоним.

Ардоқлаб берилган бу саволга қаҳрамонимиз бирон нима деб жавоб бера олмади. Бундай имконият унинг пла-нида назарда тутилмаганди. Агар калласи ана шу аҳмоқона план билан байд бўлмаганда эди, унинг тоңқир ақли шу заҳоти жонига ора кирган, саволиниг кутилмаганда берилгани эса ҳозиржавобликка ундалаи бўларди.

Ўзининг эпсизлигидан Жюльен баттар хижолат чекди. Де Реналь хоним унинг бундай довдираб қолганини дарҳол кечирди. Йигитнинг бундай эсанкираб қолиши хонимга юракни ийтадиган соддадиллик бўлиб туюлди. Унинг фикрича, барча жуда ақлли деб ҳисоблайдиган бу йигитга худди ана шундай соддадиллик етишимасди.

— Бу тарбиячинг тушмагур менда қаттиқ шубҳа туғдирияпти, — деган эди унга бир неча бор Дервиль хоним.— У худди ҳамма ишни олдиндан ўйлаб қиласидек кўринади. Жуда писмиққа ўхшайди у.

Аҳмоқона довдираб қолгани ва де Реналь хонимининг саволига жавоб бера олмагани Жюльенга қаттиқ алам қилди.

«Мендек одам ўз олдимда гуноҳимни ювишим шарт», — деда ахд қилди у ва ўз бурчига биноан пайт пой-лаб туриб, бир ёхнадан иккинчи хонага ўтасётганларида де Реналь хонимни ўниб олди.

Бундан ҳам ножёя, ўзи учун ҳам, хоним учун ҳам ёқимсиз, боз устига телбаларча қилинни ўйлаб тонишнинг ўзи амримаҳол эди. Уларни кўриб қолишлари ҳеч гап эмасди. Де Реналь хоним, у ақлдан озмадими, деда ўйлаб қолди. Хоним кўрқиб кетди ва шу билан бирга қаттиқ жаҳли чиқди. Бу бемаъни қилиқ унга жаноб Валенони эслатди.

«Бу ерда у билан ёлғиз ўзим бўлганимда ҳолим нима кечарди?» — деда ўйлади у. Унинг қалбида севги орқага чекиниб, боадаб аёлга хос фазилатлар туғён қўтарди.

Шундан сўнг хоним шундай иш тутдики, болаларидан биронтаси доим ёнида бўлди.

Кун Жюльен учун гоят зерикарли ўтмоқда эди; у

ўтакетган эпсизллик билан ўзининг шайдо қилиш планини амалга оширишга уринарди. У де Реналь хонимга бирон марта ҳам түғри кўз билан қарамай, пукуд маънодор нигоҳ ташларди. Бироқ у шайдо қилиш у ёқда турсин, ҳатто назокатли бўлишни ҳам эплай олмаётганини тушиумайдиган даражада тентак эмасди.

Де Реналь хоним унинг буидай уқувсизлиги ва ўтакетган густоҳлигидан ҳайратга тушиб, бутунлай эсанкираб қолганди. «Эҳтимол, биринчи муҳаббати бўлгани учун ҳам шундай ақлли йигит гоҳ журъатсизлик қилаётган, гоҳ эсини йўқотиб қўяётгандир, — дея ниҳоят ўйлаб қолди хоним ва бу фикрдан қалбини ческиз қувонч қоплади. — Лекин шундай бўлиши мумкинимикин? Демак, менинг рақибам уни севмаган экан-да?»

Нонуштадан сўнг де Реналь хоним меҳмононага чиқди, уни кўргани Брэдаги префект ёрдамчиси жапоб Шарко де Можирон келган эди. Хоним баланд чамбарак олдига ўтириди-да, кашта тика бошлади. Унинг ёнида Дервиль хоним ўтирган эди. Худди ана шу пайт, кунипа-кундузи қаҳрамонимизнинг кўнгли де Реналь хонимнинг чиройлигина оёгини аста босиб қўйишни тусаб қолди, ҳолбуки шу дақиқада беканинг нафис тўр пайноғи ва Париждан келтирилган бежирим туфлиси префектининг серназокат ёрдамчиси эътиборини ўзига тортган эди.

Де Реналь хоним жуда қўрқиб кетди, у қайчиси, бир ўрам жуп ип ва барча ниналарини ерга тушириб юборди — бу билан у Жюльеннинг бемаъни қилигини стодан тушиб кетган қайчини илиб олишига бўлган беўхшов ҳаракат тарзида қўрсатмоқчи эди. Уларнинг бахтига инглиз пўлатидан ясалган қайчи синиб қолди. Шундан сўнг де Реналь хоним уни вақтида илиб олмагани учун Жюльендан ўпкалай бошлади:

— Ахир қўлимдан чиқиб кетганини қўрувдингиз-ку, бемалол илиб олишинигиз мумкин эди, бунинг ўрнига эса қош қўйман деб кўз чиқардигиз ва оёғимни қаттиқ туртиб юбордигиз.

Бундай қувлик префект ёрдамчисини чалтитди-ю, бироқ Дервиль хонимни алдаб бўлмади: «Бу чиройли йигитчанинг жуда қилиги совуқ экан-ку! — дея хаёлидан ўтказди аёл; провинциядаги киборлар жамиятида бундай хатолар сира кечирилмайди. Де Реналь хоним пайт нойлаб туриб Жюльеннинг қулогига:

— Эҳтиёт бўлинг, мени сизга буюраман, — дея шивирлади.

Жюльен қўполлигини ўзи ҳам тушунарди ва бундан

Қаттиқ пушаймон эди. У хонимнинг «мен сиага буюраман», сўзлари учун аччиқлансанмикин ёки йўқми, дея анчагина боши қотиб ўтири. Ниҳоят, у ўйлаб-ўйлаб, шундай мулоҳаза юрита бошлади: «У менга болалар ва уларнинг тарбиясига оид алоқадор бирор гап хусусида «буюраман», дейиши мумкин эди, аммо севгимга севги билан жавоб берар экан, икновимизни бутуилай тенг дея ҳисобламоги керак. Орада тенглик бўлмаса, бу қандай муҳаббат ҳам бўлди...» Шундан сўнг унинг бутун фикр-ҳаёли тенглик ҳақидаги турли чайналған гапларни ёслаш билан банд бўлиб қолди. У иуқул дилида жаҳл билан Корнеленинг бир неча кун илгари Дервиль хоним ўқиб берган бир шеърини такрорлади.

...муҳаббат тенглик демак

Тенглик қайди, деб юрмас хеч замонда муҳаббат.

Жюльен ўлиб-тирилиб дон Жуанга ўхшаб кўришишга ҳаракат қиласди, бироқ шу пайтга қадар биронта маъшуқаси бўлмагани туфайли кун бўйи ўзини гирт аҳмоқ одамдек тутди. У фақат бир ўринда тўғри мулоҳаза юритди. Ўзидан ҳам, де Реналь хонимдан ҳам аччиқланиб оқшом яқинлашаётгани ва яна бека билан қоронғида ёима-ён ўтириши лозимлигини даҳшатга тушиб ўйлар экан, у жаноб де Реналга кюрененинг олдига, Веррьерга бориши кераклигини айтди-да, нешиндан кейин дарҳол уйдан чиқиб кетиб, кечаси алламаҳалда қайтиб келди.

Жюльен жаноб Шеланинг уйига борганида, у ўз қавмидан кўчиб кетаётган экан, охири боёқиши чонни ишдан бўшишиби, унинг ўрнини эса викарий Маслон эгаллабди, Жюльен кекса кюргега кўмаклаша бошлади. Шу пайт миисида дўсти Фукега, черковга хизмат қилиш истеъодидига чин кўнгилдан ишонгани учун ҳам унинг дўстона таклифини рад этгани, бироқ ҳозир шундай ўтакетган адолатсизликнинг шоҳиди бўлганидан сўнг охиратини куйдирмаслик учун рухонийлик уивонидан воз кечсамикин, дея ўйлаб қолгани ҳақида хат ёзиш фикри туғилиб қолди.

Жюльен, агар қалбида маъюс тадбиркорлик қаҳрамонлик истагидан устун келгудек бўлса, тижорат билан шугулланмоқ учун кюрененинг ишдан олинишини баҳона килиши ҳақидаги бу ажойиб фикрдан боини осмонга етди.

Xұрөз қиңілірди

Лотинча ишиңдир «амор»,
Иниқдандир бори мараз,
Исподу оху озор,
Гарқы ёш, гурбат, гараз.

«Ишк ғерби» құшиқлар китоби

Үзини асессиз равища, жуда айёрман, деб ҳисоб-лайдиган Жюльєннинг диліда хиёл бүлса-да, қувлик бүлганида эди, әртасига у үзини Веррьерга қылған саё-хати патижасида эришган ажойиб мұваффақияти билан табриклаган бўларди. Жюльєн ғойиб бўлди-ю, унинг бар-ча хатолари унуттилди-қўйди. Бироқ куни билан унинг қовоғидан қор ёғиб юрди, фақат кечқурун қош қорая бошлиганидан кейингина унинг миясига шу қадар гаройиб бир фикр келдики, бу фикрини у мислесиз жасорат билан дарҳол де Реналь хонимга хабар қилишини лозим тоиди. Улар боддаги жойларига бориб ўтиришлари биланоқ Жюльєн хатто бутуилай қоронги тушишини ҳам кутмас-дан, де Реналь хонимнинг номига дөг тушириши мумкини-лигини сира ўйламай, унинг қулология шивирлади:

— Хоним, бугун тунда соат роппа-роса иккода хонан-гизга кираман, сиз билан гаплашиб оладиган зарур гапим бор.

Жюльєп, бека бирдан рози бўлса-я, деган фикрдан қўрқиб, даг-даг титрарди. Мафтукор дон Жуан роли уни шу қадар эзиб юборган эдикки, агар ўзига эрк берса, ўша хонимларини кўрмаслик учун бир неча куни хонасига ҳамалиб олган бўларди. У кечаги ажойиб хулқ-атвори билан бир куни олдин осонгина эришган барча ютуқларини қора ер қылганини яхши тушупарди ва шу боисдан ҳам энди үзини қандай тутишини билмай қолганди.

Де Реналь хоним Жюльєннинг юрак ютиб айтган бу густоҳ тақлифига чин қўнгилдан чиққан қаҳр-ғазаб билан жавоб қиласди. Йигит унинг бу қисқа жавобида нафрат сезгандек бўлди. Шубҳасиз, деярли шивирлаб айтилған бу

жумлада «Э сени!» деган сүз ҳам бор эди. Жюльен, болаларга ниманидир айтишим керак, деган баҳонада уларниң олдига кириб кетди-да, қайтиб келгач, де Реналь хонимдан иложи борича узокроққа, Дервиль хонимниң ёнига ўтиреди. Шу йүсніда у беканинг құлини ушлаш имкониятидан ўзини бутунлай маҳрум этди. Сұхбат жиддий тус олди ва Жюльен бир неча марта бирдан боши қотиб, жимиб қолғанини ҳисобға олмаганда, жуда ақалы гаптар айтиб ўтиреди. «Уч күн бурун, — дерди у ўзига-ўзи, — де Реналь хоним менге очиқдан-очиқ мойиллигини сездирғанды. Ышанды, у энди менини, деб ўйлаб қолган здим! Яна уннің илтифотини қозониш учун бирор ҳийла ўйлаб топишым керак».

Жюльен шундай мушкүл ахволга тушиб қолишига ўзи айбдор бўлиб, руҳан жуда эзилган эди. Бинобарин, муваффақиятга эришгудек бўлса, у баттар эсанкираб қолиши турған ган эди.

Соат ўн иккиларга яқин ҳаммаси хона-хонасига тарқалишгач, у дили хуфтон бўлиб Дервиль хоним мендан қаттиқ нафратланади, де Реналь хонимниң ҳам менга муносабати ундан яхши бўлмаса керак, деган қарорга келди.

Таъби ғоятда тирриқ бўлган, бениҳоя хўрлиги келган Жюльенининг сира уйқуси келмади. Бироқ йигит муноғиқликни йигиштириб қўйиб, ўз режаларидан воз кечишини ва де Реналь хоним ҳузурида ёш бола каби кундалиқ қувончларга қаноат қилиб яшашни хаёлига ҳам келтирмасди.

У бош қотириб, турли ҳийла-найранглар ўйлаб топар, бироқ орадан бир дақиқа ўтгач, буларниң бари мутлақо бемаъни ган бўлиб туюларди; хуллас, у ўзини бениҳоя баҳтсиз ҳис этиб ётар экан, бирдан қасрдаги катта соат иккى марта боңгурди.

Ҳаворий Пётр хўрзанинг қичқириғини эшитиб қандай ўзига келган бўлса, бу садо Жюльенини ҳам шундай хушигга келтирди. У қандай мудҳиши воқеа содир бўлганини аиглади. Йигит хонимга сурбетларча ўша ганини айтганидан сўнг бу ҳаёда бирои марта ҳам эсламаган эди — ахир бу ганини энитиб беканинг қаттиқ жаҳли чиққан эди-да!

«Мен унга соат иккода олдингизга кираман, дедим, — дей ўзича мулоҳаза юритарди у ўриидан турар экан, — оддий дехқонининг боласи бўлганини учун ҳам мей экоҳил ва тўнори бўлишим мумкин, Дервиль хоним буни менга очиқдан-очиқ шама қилди, лекин мен

жиллақурса ҳеч нарасага арзимайдиган одам эмаслигими-
ни исботлайман».

Чиндан ҳам Жюльен ўз матонати билан фахрланса
арзигудек эди: шу пайтгача у ўзини шу қадар даҳшатли
равишда зўрламаганди. Ўз хонасиning эшигини очиб
йўлакка чиқар экан, даг-даг қалтираб, тиззалири буки-
либ кетаверганидан у деворга суюниб қолди.

Жюльен атайлаб шишиганини киймаган эди. Йўлак-
ка чиққач, у жаноб де Ренальнииг эшиги олдига бориб
қулоқ солди: у ердан кучли хуррак овози эшитилмоқда
эди. У бутуилай ўзини йўқотиб кўйди. Демак, хонимнииг
олдига кирмаслик учун ҳеч қандай баҳона қолмади. Ле-
кин, — ё парвардигор! — беканинг хонасида у нима қи-
лади ахир? Шу тобда унинг миясида ҳеч қандай режка
йўқ эди, ҳатто режка тузиб қўйган тақлирда ҳам у хо-
зир шундай бир саросимага тушиб қолган эдики, бари
бир бу режжани бажара олмасди.

Нихоят, у бундан кўра ўзимга бориш минг марта
осонроқ эди, дея ўйлаганича, ўзини-ўзи зўрлаб, де Ре-
наль хонимнииг ётоқхонаси ёнидаги қичкина даҳлизга
кйрди. У қўллари қалтираб тутқични тортган эди, эшик
қаттиқ гичирлаб очилди.

Хона ёргуф эди, камин устида соябонли туиги чироқ
ёқиб қўйилганди, — ана холос, — бир ками шу эди ўзи!
Жюльенини кўриб де Реналь хоним сапчиб ўрнидан тур-
ди. «Бадбахт!» — дея қичқирди у. Бир зум иккенинг ҳам
саросимага тушиб қолиши. Ани шунда Жюльен барча
хом хаёлларини унуди-ю, асл ҳолига тушди-қўйди. Шун-
дай дилбар аёл томонидан муҳаббатининг рад этилиши
унга дунёдаги энг катта баҳтесизлик бўлиб туюлди. Хоним-
нииг таъпалаларига жавобан Жюльен унинг оёғига йиқил-
ди-да, тиззасидаи қучоқлаб олди. Бироқ аёл газаб билан
уни койинида давом этаверган эди, Жюльен бирдан ҳўнг-
раб йиғлаб юборди.

Орадан бир неча соат ўтгач, Жюльен де Реналь
хонимнииг ётоқхонасидан чиқиб келганида, у ҳақда,
одатда романларда айтиладигандек, энди унинг армони
қолмади, дейини мумкин эди. Чиндан ҳам хоним
қалбида севги ўйғота олган ва аёлнииг латофати кутил-
маганда уни ўзига мафтун қилиган Жюльенга шундай
галаба инъом этгандики, у ўша бесўнақай ҳийла-най-
раиглари билан бу галабага ўлсаям эринчолмаган бўларди.

Лекин ҳатто энг лаззатни онларда ҳам ахмоқона кибр-ҳа-
восининг қули бўлган бу одам ўзини хотинларни шайдо
қилувчи учар қилиб қўрсатишга уринар ва ўзидағи

барча жозибали хислатларни бир пул қилишга ўлиб-тирилиб ҳаракат қилар эди. Ўзи уйғотган әхтиросдан, чүчиш натижасида янада жүш урган мұхаббатдан лаззатланиш ўрнига у нуқул ўз бурчини ўйларди. У ўзи ўйлаб чиқарған идеалдан хиёл четлашса, кейинчалик қаттиқ пушаймон бўлишидан, ўзини-ўзи ҳурмат қилмай қўйишидан қўрқарди. Хулласи қалом, Жюльєнни олий тартибдаги инсон эканлигипи таъкидловчи худди ана шу туйғулари бошига қўнаётган баҳтдан лаззатланишига ҳалал бермоқда эди. Ёноқлари апордек ўп олти ёшли қизги на балга бориш олдидан юзига қизил суртишин шарт деб ҳисоблайди. Жюльєнни қўриб ўлгудек қўрқиб кетган де Реналь хоним аввалига бутунлай ўзини йўқотиб қўйди, кейин эса ҳаяжонининг зўридан ўзини босолмай қолди. Жюльєннинг кўз ёшлари, унинг умидсизликка тушгани хонимнинг эс-хушини олиб қўйди.

Ҳатто мурод ҳосил бўлиб, энди йўқ дейишга ҳожат қолмаганидан кейин ҳам хоним бирдан астойдил газабланиб йигитни итариб юборар ва шу ондаёқ яна ўзи унинг қучогига отилар эди. Буларнинг барини у сира ҳам атайлаб қилаётгани йўқ эди. У энди ўзини, бутунлай бадном бўлдим, дея ҳисоблар экан, жаҳаннам шарпасидан қочиб, Жюльєннинг қучогига яширинарди ва әхтирос билан уни эркалай бошларди. Хуллас, қаҳрамонимизнинг роҳат-фароғати учун унинг ўзи бу аёл қалбида уйғотган табиий жўшқинликка қадар барча нарса мавжуд бўлиб, фақат йигит бундан лаззатлана олса бўлгани эди, Жюльєн хонадан чиқиб кетганидан кейин ҳам аёл анчагача әхтиросли ҳаяжондан қалтираб, қилган гуноҳидан даҳшатга тушиб ётди.

«Е тангрим! Севги бахти деганлари шуми ҳали? Бор гап шуми?!» — ўз хонасига кириб олганидан сўнг Жюльєннинг миясига келган биринчи хаёл ана шу бўлди. Ҳозир у чин кўнгилдан ҳайратга тушиб, қандайдир довдираб қолганди. Одатда, анчадан буён итилиб келган нарсасига эришса, ипсон қалбини ана шундай ҳис-туйгулар қоплади. Чунки у доим бир нарсани истар эди, аммо энди армони қолмади, хотиралар эса ҳали йўқ. Жюльєн параддан қайтган солдат каби, барча тафсилотларни хотирасидан бирма-бир ўтказа бошлади. «Бурч амири билан бажаришим лозим бўлган бирор нарсани унутмадиммикин? Ролимни яхши бажардиммикин ишқи-либ?»

Қандай ролни дейсизми? Аёлларни ўзига мафтуни этишга ўрганиб қолган одам ролини-да, албатта.

Эртаси куни

He turns his lip to hers, and with his hand
Call'd back the tangles of her wandering hair.
Don Juan, c. I, st. 170¹

Яхшиямки, Жюльенниң бахтига, де Реналь хоним ҳайратта тушиб, эсанкираб қолган эди, бир зумда үзи учун дунёда энг азиз инсонга айланған бу йигитнинг ҳатти-ҳаракати қанчалик бемаъни эканлигини сезмади.

Кун ёриша бошлагач, аёл Жюльендан тезроқ чиқиб кетишни илтимос қилингат тутинди.

— Е парвардигор, — дерди у,—агар эрим ивир-ши-виirimизни эшишиб қолса борми, мени ўлди, деяверинг.

Шу пайтгача хәёлида турли-туман гашларни ўйлаб қўйган Жюльен улардан бирини эслади:

— Ҳаёт билан видолашсангиз афсусланармидингиз?

— Ҳа, ҳозир жудаям афсусланардим! Лекин бари бир сизни севганимдан пушаймон бўлмасдим.

Жюльен ўз қадрини ерга урмаслик учун хонимнинг олдидан кун бутунлай ёришиб бўлганидан кейин ҳеч қандай эҳтиёткорлик қилмай чиқиши лозим топди.

Ўзини тажрибали эркак қилиб кўрсатиш ҳақидаги аҳмоқона фикр миясини чулгаб олганидан унинг ҳар бир қадамини тинимсиз назорат қилиб бориши, ҳар қалай, йигитга бир жиҳатдан фойда келтирди: улар де Реналь хоним билан ионушта маҳали учрашиб қолишганида у ўзини гоятда эҳтиёткор тутди.

Хоним эса. Йигитга ҳар қараганда лоладек қизариб кетар ва шу билан бирга бир зум ҳам Жюльенга қарамай туролмасди, у хижолат чекаётганини ҳис этар ва жон-жаҳди билан буни яширишга ҳаракат қилгандан баттар уяларди. Жюльен фақат бир марта бошини кўтариб, унга қаради. Де Реналь хоним аввалига унинг бардошига қойил қолиб ўтирди. Бироқ йигит унга бошқа қарамаганидан сўнг қўрқиб кетди: «Наҳот у энди мени севмай қўйган бўлса! Эвоҳ! Унинг учун қариб қолганиман, ахир ундан ўн ёш каттаман-а!»

Улар емакхонадан боққа чиқишаётганида хоним бирдан

¹ Лабларига лаб босди ул, беозоргина
Тола сочни олиб қўйиб қиз манглайдан.

Байрон. «Дон Жуан», 1 боб, 170-банд.

Жюльенинг қўлини ушлаб, уни маҳкам қисди. Муҳабатнинг бундай намоён бўлишини сира кутмаган ва қаттиқ ҳайратга тушган йигит хонимга қўзлари ёниб қараб қўйди. Нонушта найти аёл унга жуда гўзал кўринган эди. Тўғри, у ерга қараб ўтирганди, бироқ унинг бутун хаёли хонимнинг беқиёс латофатини тасаввур қилиш билан банд эди. Жюльенинг оташин нигоҳи де Реналь хонимнинг юрагига таскин берди, у аёлнинг қалбидаги ҳадиксирашни бутунлай тарқатиб юборгани йўқ, албатта, бироқ худди ана шу ҳадиксираш унинг эри олдидағи виждан азобини деярли бўғиб қўйганди.

Нонушта маҳали ушбу жаноб ҳеч нимами сезмади, бироқ Дервиль хоним тўғрисида бундай деб бўлмасди: бу аёл, де Реналь хоним якар ёқасида турибди, дея хулоса чиқарганди. Бутун куй бўйи у, мардана дўстлик туйгусига бўйсуниб, дугонаси ўзини қандай даҳшатли хавф-хатарга қўяётганини машъум бўёқларда тасвиirlаб бермоқ учун уни турли учиринклар билан безор қилди.

Де Реналь хоним Жюльен билан ёғиз қолишни сабрсизлик билан кутмоқда эди: йигит ҳали ҳам уни севадими ёки йўқми — у тезроқ шуни сўрашни истарди. Табиатан бениҳоя беозор бўлишига қарамай, у дугонасига бир неча марта, мени ўз ҳолимга қўй, деб айтмоқчи ҳам бўлди.

Кечқурин Дервиль хоним ҳийла ишилатиб, де Реналь хоним билан Жюльенинг ўртасига ўтириб олди. Ҳозир Жюльенинг қўлини маҳкам қисиб, уни лабимга босаман, деб орзу қилиб юрган де Реналь хоним йигит билан бир оғиз ҳам гаплаша олмади.

Бу тўсиқ унинг қалбидаги изтиробни кучайтирди, холос. Шу тобда у афсус-надомат билан ўзини-ўзи ёзгиromoқда эди. Ўтган кеча хонасига кириб келганида у Жюльенин телбалиги учун шу қадар қаттиқ койиган эдики, энди бирдан бугун келмаса-я, деб ҳавотирлаимоқда эди. У боғни вақтли тарк этиб, хонасига кирди-да, ичкаридан қулфлаб олди. Бироқ бетоқат бўлиб бир жойда ўтира олмади. У йўлакка чиқди-да, Жюльенинг эшиги олдинга бориб қулоқ солди. Аммо ҳадиксираш ва эҳтиросдан қанчалик азоб чекмасин, ичкарига киришга журъат этмади. Шундай қиласа унга жуда ҳам наст кетадигандек туюлди, чуники провинцияда бундай қилинклар майна-бозлик қилини учун битмас туганимас мавзу ҳисобланарди.

Баъзи хизматкорлар ҳали уйтоқ эди. Охири эҳтиёткорлик юзасидан де Реналь хоним ўз хонасига қайтишга мајбур бўлди. Икки соат кутиши унга тинимесиз азобда ўтга икки асрдек туюлди.

Бироқ ўзи «бурч» дея атайдиган нарсага гоят содиқ бўлган Жюльен тузиб қўйган планидан хиёл бўлса-да, четга чиқмаслик шарт деб ҳисобларди.

Соат кечаси бирга занг чалгани заҳоти у хонасидан аста чиқди-да, жаюб де Реналинг қаттиқ ухлаб ётганига ишонич ҳосил қилгач, беканинг олдига кирди. Бу гал у ўз ролини ижро этиш ҳақида камроқ ўйлагани учун маъшуқаси оғушида ўзини баҳтлироқ ҳис этди. Энди унинг кўзи очилиб, қулоги эшига бошлаган эди. Де Реналь хонимининг ўз ёши тўгрисида айтган гапи эса унинг ўзига бўлган ишончини бирмунча оширди.

— Ё худойим! Мен сиздан ўн ёш каттаман ахир! Наҳот мени севишининг мумкин бўлса? — дея такрорлади хоним. Чунки бу фикр унинг қалбини ўртамоқда эди.

Жюльен унинг нима сабабдан буидай хафа бўлаётганини тушунмасди. Бироқ у аёлнинг сидқидилдан хафа бўлаётганини кўриб, ўзининг кулгили кўрининишдан чўчиғанини деярли унутиб қўйди.

Насл-насаби ласт бўлгани туфайли унга хизматкор-ўйнаш қаби муносабатда бўлишлари ҳақидаги аҳмоқона хавфсираш гойиб бўлди. Жюльеннинг жўшқинлиги унинг тортинчоқ маъшуқаси қалбига ором бағищлагани сайин хоним аста-секин кўнгли жойига тушиб, севиклисига разм сола бошлади. Уларнинг баҳтига бугун Жюльеннинг қиёфасида кечаги ташвиш аломатлари деярли сезилмасди. Кечаги учрашув эса шу ташвиш туфайли унинг учун лаззатланиш эмас, балки шунчаки бир галаба бўлиб қолганди. Агар де Реналь хоним Жюльеннинг роль ижро этаётганини сезиб қолганида борми, бу қайгули кашфиёт унинг бутун баҳтини абадулабад заҳарлаган бўларди. Буни у ёшларидаги катта фарқнинг аянчли оқибати, деб ҳисобларди, албатта.

Гарчи де Реналь хоним мухаббат масалалари хусусида ҳеч қачон ўйлаб кўрмаган бўлса-да, провинцияда севги бобида сўз кетганида, ёшлардаги фарқ давлатмандликдаги тафовутдан сўнг мазах қилиш учун энг севимли мавзу эканлигидан хабардор эди.

Орадан бир неча кун ўтди, Жюльен бекасини ёшликка хос жўшқинлик билан бениҳоя севиб қолди.

«Йўқ, чиндан ҳам у жуда меҳрибон аёл, пақ фарипининг ўзгинаси, — дея мулоҳаза юритарди йигит ўзича, — гўзаллигини айтмайсизми, унга тенг келадигани бўлмаса керак ўзи».

У роль бажарини ҳақидаги фиқрии деярли миясидан чиқариб ташлади. Бир куни самимийлиги тутиб кетган

пайтда хонимга у ҳатто ўзининг барча ҳадиклари ҳақида гапириб ҳам берди. Унинг бу икрори қандай жўшкни муҳаббат билан қарши олинганини билсангиз эди! «Демак, у мендан бошқа ҳеч кимни севмаган экан-да!» — дея шавқ ила такрорларди ичиди де Реналь хоним. Хоним ҳатто сиз эъзозлаб юрган анави портрет кимниги эди, деб сўрашга ҳам журъат этди. Жюльен бу эркак кишининг портрети эди, деб қасам ичди.

Аҳён-аҳёнда, иисбатан совуққон бўлган ва мулоҳаза юрита олган пайтлари хонимнинг бутун вужудини чексиз ҳайрат туйгуси қоплаб оларди, дунёда шундай баҳт мавжуд экан-у, у эса буни ҳатто хаёлига ҳам келтирмабди.

«Эҳ! Жюльен билан ўн йил илгари учраша қолсам нима бўларди-я, — дея ҳаёлан хитоб қиласарди у, — ўшанда ҳар қалай анча кўҳликиниа эдим».

Турган гап, Жюльеннинг миясига бундай Фикрлар келмасди. Унинг севгиси ҳали маълум дараҷада шухрат-шарастликдан озуқа оларди: у ҳеч ким писанд қилмайдиган қашлоқ, йўқсил бир йигит бўла туриб, шундай гўзал маъшуқага эга бўлганидан боин осмонда эди. Унинг завқшавқи, ўз маҳбубасининг гўзаллиги олдида сажда қилиши охири хонимнинг ёшларидағи фарқдан ҳадиксирашини бирмунча тарқатиб юборди. Агар хонимнинг хиёл ҳаётий тажрибаси бўлганида эди (маърифатлироқ жамиятда ўттиз ёшли аёл бундай тажрибани аллақачон орттирган бўларди), у бундай муҳаббат узоққа борармикин, дея қўрқиб, тинимсиз азоб чекарди, чунки бу севги ҳамма нарса янгилик бўлгани, барча туйгулар кишини ҳайратга солиб, нафсониятни қитиқлаётгани учунгина яшайдандек туяларди.

Жюльен ўзининг иззатталаб орзуларини унугтган кезларида де Реналь хонимнинг ҳатто шляпаларидан тортиб кўйлакларигача маҳлиё бўлиб томоша қилиши мумкин эди. Йигит уларнинг муаттар исини туйиб, маст бўлгувчи эди. У беканинг ойнали жавонини очиб, у ерда ҳукм сурган гўзаллик ва тартибдан баҳра оларди. Бундай пайтларда маъшуқаси Жюльеннинг пинжига кириб, унга тикилиб турарди, унинг ўзи эса келинлар одатда никоҳ арафасида тўй саватига териб қўядиган барча сарпо билан қимматбаҳо тақинчоқларни завқ билан томоша қиласарди.

«Шундай одамга эрга тегишим мумкин эди-ку ахир! — дея ўйларди де Реналь хоним. — Бундай оташқадб инсон камдан-кам топилади. У билан яшаш қандай лазатли бўлар эди-я!»

Жюльен маеаласига келсақ, у умри бино бўлиб ҳеч қачон аёллар артиллериясининг бу қудратли замбаракларига бундай яқин келган эмасди. «Бундан гўзалроқ либослар Парижда ҳам топилмаса керак!» — дея хитоб қиласди у ўзича. Бундай дақиқаларда у энди ўз баҳтига раҳна солиши мумкин бўлган ҳар қандай тўсиқни ҳам писанд қилмай қоларди. Маъшуқасининг чин кўнгилдан завқ-шавқда берилиши, унинг сурури алоқаларининг биринчи кунлари Жюльенни тадбиркор ва бемаъни қилиб кўрсатган ўша аягчли мулоҳазаларни бутуилай унугашга мажбур этарди. Шуидай дамлар бўлардики, ўзининг доимий риёкорлик қилиш одатига қарамай, уни севадиган бу аслизода хоним олдида хаёт қондаларидан мутлақо бехабар эканлигига иккор бўлиш Жюльенга қандайдир изҳор қилиб бўлмайдиган бир қувонч бағишларди. Маъшуқасининг олий насаби беихтиёр Жюльенниң ҳам нуфузини оширмоқда элди. Де Реналь хоним ҳам, ўз навбатида, барча келажаги порлоқ, дея башорат қилаётган бу искеъодли йигитга ҳар хил майда-чуйда ишларга раҳнамолик қилишдан руҳан лаззатланарди. Ҳатто префект ёрдамчиси ва жаноб Валенонинг ўзи ҳам Жюльенга қойил қолишганди, шу боисдан хоним энди, бу одамларининг бари мен ўйлаганчалик ахмоқ эмас экан шекилди, дея ўйлаб қолганди. Елғиз Дервиль хонимгина Жюльенга нисбатан бундай ҳис-туйғуларни намойиш этишдан ўзини өлиб қочарди. Ўз гумонидан қаттиқ изтиробга тушган ва эзгу насиҳатлари бутуилай эс-ҳушини йўқотиб қўйган дугонасининг зардасини қайнатаётганини кўрган Дервиль хоним ҳеч қандай изоҳ бермай Вержидан жўнаб кетди: дарвоқе, ундан изоҳ сўрашга журъат ҳам этишмади. Де Реналь хоним аввалига бир оз йиглаб олди-ю, бироқ тезда ўзини илгаригига қараганда анча баҳтироқ ҳис эта бошлади. Дугонаси жўнаб кетганидан сўнг у деярли ҳамма вақтини ўйнаши билан ўтказадиган бўлиб қолди.

Жюльен ҳамма вақтини маъшуқаси билан ўтказган пайтларда жуда ҳузур қиласди, боз устига, узоқроқ ёлғиз қолган кезлари Фукенинг таклифи ҳамон унинг кўнглини безовта қилмоқда эди. Бу янги ҳаётининг биринчи кунларида шундай дақиқалар ҳам бўлган эдикি, шу пайтга қадар қалбида севги ҳис этмаган ва ҳеч ким томонидан севилмаган Жюльен мугамбирлик қилмай, ўзини самимий тутишдан гоят лаззатланиб, де Реналь хонимга бир неча бор шу кунгача ўзининг ҳаёти мазмунини ташкил этган шуҳратпарастлиги ҳақида ғапириб беришга жазм этди. У Фукенинг негадир ҳанузгача ҳаёлидан нари

кетмаётган таклифи түгрисида хойим билан маелаҳат-лашмоқчи бўлди-ю, аммо арзимас бир воқеа унинг бутун самимиятига чек қўйди.

XVII

Биринчи мувовин

O, how this spring of love ressembleth
The uncertain glory of an April day,
Which now shows all the beauty of the sun,
And by and by a cloud takes all away!

*Two gentlemen of Verona.*¹

Бир куни кечга яқин қуяботар найти боғният овлоқ ерида, шилқим одамларнинг назаридан узоқда маъниуқасининг ёнида ўтирас экан, Жюльен қаттиқ хаёлга чўмди. «Қандай баҳтиёр дамлар! — дея ўйларди у. — Яна қанча вақт шундай ҳузур-ҳаловатда яшаркинман?» Унинг фикр-хаёли қандайдир қарорга келишдек оғир вазифа билан банд эди. Йўқсил одамининг болалик даврини мұқаррар равишда якунлаб, ёшлиқ налласининг биринчи йилларини заҳарловчи баҳтесизликни англаш туйгуси уни эзаётган эди.

— Эҳ, — деб юборди у беихтиёр, — очигини айтганда, Наполеонни ёш Француэларга худонинг ўзи етказган эди! Ким босади энди унинг ўрнини, барча бу баҳтисиз ёшлар усиз нима қилишади энди! Уларнинг ҳатто мендан бадавлатроқ бўлганиларнинг ҳам маблаги фақат ўқиш учун араанг этади. Йигирма ёшда бирор вазифани әгаллаб, ҳаётда ўзига йўл очмоқ учун керакли одамларга пора беришга эса пуллари йўқ! Нимаики қилмайлик, — дея қўшимча қилди у чуқур хўрсипиб, — бу машъум хотира бизни умрбод таъқиб этади ва биз ўзимизни ҳеч қачон баҳтиёр ҳис этмаймиз.

Бирдан у де Реналь хонимнинг қовоги солиниб, юзида совуқ ва кибрли бир ифода найдо бўлганини сезиб қол-

¹ Ишқ баҳори бамисоли апрель айёми
Хар лаҳзаси ўзгарувчан, қараб турсангиз.
Гоҳи офтоб нури ичра балқийди чунон,
Гоҳ самони қоплаб олар қон-қора булат.

ди,— хонимнинг назарида буидай фикр юритиши фақат хизматкорларгагина ярашарди. Унга болалигиданоқ, сен жуда бойсан, дея уқтиришган эди, шунинг учун у Жюльенини ҳам ҳудди ўзилик бадавлат эканлиги ўз-ўзидан маълум-ку, деб ўйларди. Аёл Жюльенини иконидан ҳам кўнроқ севарди, ҳатто йигит кўриамак ва ёлгончи бўлиб чиқсан тақдирда ҳам уни яхини кўраверарди, пул эса унинг назарида ииста нўчогидек бир нарса эди.

Бироқ Жюльен, турган гап, бунииг фаҳмига бормасди. У бирдан хонимнинг қошлиари чимирилганини кўриб, осмону фалакдан ерга қулагандек бўлди. Аммо у ҳар қалай довдираб қолмади ва шу заҳоти қандайдир баҳона ўйлаб тоиди-да, шундоқ ёнғинасида, чим суиада ўтирган асилзода хонимга ҳозир ўзи атайлаб такрорлаган бу гапларининг барини тօғдаги ўша тахтафурӯш дўстининг олдинга борганида эшиттанини шама қилди.

— Бунақа одамлар билан оишачилик қилмаиг бўлмасам,— деди де Реналь хоним ҳозиргина меҳр барқ уриб турган чехрасида ҳамон совуқ ижирганиш ифодасини сақлаб.

Де Реналь хонимнинг буидай чимирилини ёки тўғрилоги, ўзининг эҳтиётсизлигидан пушаймон бўлишини Жюльенининг нуч хаёлларига биринчи зарба бўлди. «У жуда меҳрибон ва дилбар аёл,— дерди у ўзига-ўзи,— ва у чиндан ҳам мени севади, бироқ у душман лагерида ўсиб вояга етган. Албатта, улар яхини маълумот олган, бироқ маблаги бўлмагани туфайли дурустроқ ишга ўриаша олмаган шундай жасур ва ҳалол кишилардан кўрқмоқлари керак. Агар бизга улар билан тенгма-тенг олишувга имкон берганиларида, барча бу дворянчаларнинг ҳолига маймун йиглаган бўларди! Мана, мени Веррьеर шаҳрининг мёри деб фараз қиласйлик, шияти ҳолис, ҳалол одаммаи, ҳашир жаноб де Реналь ҳам аслида шундайди-ку. Лекин эҳ, уларнинг роса танобини тортган бўлардим-да, ўзим, ўна викарийнам, ўша жаноб Валеноиням барча ҳийла-пайрангларнин фонтэтгани бўлардим! Веррьеерда адолат қарор топинини кўрадингиз ўшанди! Уларнинг искеъдоди ҳалал бермасди-ку меинга. Ақд бобида уларнинг бари кўзи очилмаган мушук боласига ўҳшайди ахир».

Жюльенининг баҳти ўша куни чиндан ҳам мустаҳкам бир нарсага айланини мумкин эди. Бироқ охиритача самимий бўанини қаҳрамонимизнинг юраги дов бермади. У бутун жасоратини тўплаб жангга отилмоги, отилганди ҳам дарҳол отилмоги лозим эди. Де Реналь хоним Жюльенининг сўзларини энгитиб ҳайратга тушган эди, чуни унинг атрофида одамлар тиимай, янги Робеспьер-

жине пайдо бўлишидан қўрқмоқ қерак, бунақа одам паст табақадан бўлган маълумотли ёшлар орасидан чиқиши мумкин, дея таъкидлашарди. Де Реналь хоним яна аинчага довур қовогини солиб ўтирди. Жюльєнинг назарида у жўрттага шундай қилаётгандек эди. Хоним эса қизиқ устида буидай ўринисиз гаплардан газабланганини айтиб қўйиб, энди фақат беихтиёр уни раңжитадиган бирор гап айтмадиммикин, дея ўйламоқда эди. Унинг ҳар хил шилқим одамлардан йироқда бўлиб, ўзини баҳтиёр ҳис этадиган пайтлари юятда покиза ва соғдил кўринадиган юзида ҳозир ана шу дилсиеҳлик акс этмоқда эди.

Жюльєн энди ўз орзу-истакларини овоз чиқариб айтмайдиган бўлди. У бирмуича вазмини тортди ва илгаригидек эс-хушини йўқотар даражада ошиқи бекарор бўлмагани туфайли, энди де Реналь хоним билан учрашмоқ учун унинг хонасига борини чидан ҳам эҳтиётизлик бўлади, дея ўйлаб қолди. Яхиниси, хонимининг ўзи унинига келени, агар хизматкорлардан биронтаси уни йўлакда кўриб қолса, у доим бирор баҳонани рўкач қилини мумкин, ахир беканинг ўз уйида юриши учун баҳонадан кўни борми.

Бироқ буиниг ҳам ўз иоқулай томонлари бор эди. Жюльєн дўсти Фуке орқали китоб дўконида ўзи ёш руҳоний сифатида ҳатто оғизга олишга юраги дов бермайдиган баъзи китобларни топтирган эди. Бу китобларни у фақат кечаси ўқинига журъат этарди. Шу боисдан ҳам у баъзан тунда келиб халал беришларини истамай қолганди. Ҳолбуки яқинигача, боғдаги ўша сухбатга қадар у хоним билан учрашув ҳақида ўйласа, китоб ўқиш кўнглига сигмай қоларди.

Де Реналь хонимининг шарофати билан энди у китоблардан қўнгина нарсаларни кашф эта бошлиди. Киборлар жамиятига мансуб бўлмаган ёш йигит табиатан қанчалар истеъодди бўлмасин, ҳар турли майдада-чуйда нарсаларни билмаса, ақли боши берк кўчага кириб қолади. Жюльєн ана шундай майдада-чуйда нарсаларни тортинимай хонимдан суринтириб билиб оларди.

Ўзи ҳам кўпгина соҳалардан бехабар бўлган аёлнинг севги воситасида олиб бораётган бу тарбияси унинг учун чинакам баҳт эди. Жюльєн жамиятини ўша пайтда қандай бўлса шу ҳолича тасаввур қилини имконига эга бўлди. Унинг ақли бу жамиятининг қадим замонларда, буидан икки минг йил муқаддам ёки ҳатто олтмиш йил илгари, Людовик XV ва Вольтерлар замонида қандай бўлганини ҳақидаги ҳикоялар билан булганимади. Йигитнинг кўзидағи

парда очилғандек бўлди. Шундан сўнг унинг иақадар хурсанд бўлганини бир кўрсангиз эди! Ниҳоят, Веръерда содир бўлаётган барча воқеалар унга тушунарли бўлди-қўйди.

Биринчи павбатда унга бундан икки йил муқаддам Безансон префекти атрофида бошлилган гоитда чалкаш фитиалар намоён бўлди. Бу фитиаларни Париждан, жуда нуфузли кишилардан келаётган мактублар қўллаб-куватлаб турмоқда эди. Бу ҳаракатларниң бари шу атрофдаги энг художўй одам жаноб де Муарони Веръер шаҳрида мэрниң иккинчи эмас, балки биринчи муовини қилиб тайинлашга қаратилгани эди.

Жаноб де Муаронинг рақиби аллақандай жуда бадавлат фабрикант бўлиб, уни ҳар нима қилиб бўлса-да, иккинчи муовин дарајасига суриб қўймоқ лозим бўларди.

Ниҳоят, Жюльенга илгари жаноб де Реналинида барча маҳаллий оқеуяклар йигиладиган зиёфатлар пайти уни ҳайратга солиб юрган ҳамма ивир-шивир гаплар аёи бўлди. Бу мумтоз жамият биринчи муовинлик лавозимига худди ана шу одамниң тайинланишидан гоит мағфаатдор эди. Бу номзодни шаҳарда уларниң ўзларидан бўлак ҳеч ким билмасди. Хусусан, либераллар мутлақо бехабар эдилар. Бунига катта аҳамият берилишининг боиси Веръерниң энг катта кўчасини уч қулочга кенгайтириш лозимлигида эди, чунки бу кўча бундан буён қирол ўтадиган йўл бўлиб қолганди.

Шундай қилиб, бузилиши лозим бўлган шу кўчада учта уйи бўлган жаноб де Муаро аввалига биринчи муовин, кейинчалик эса мэр лавозимини эгаллашга муваффақ бўлса (жаноб де Реналини тез орада депутатликка ўтказишади, деган гап бор эди), у зарур бўлган пайтда кўз юмид қўя қолар, натижада жамоат йўлига тушган уйлар хиёл қайта қурилиб, яна юз йил туравериши мумкин бўларди. Жаноб де Муаронинг гоят художўй ва шубҳасиз, ҳалол одам эканлигига қарамай барча унинг гапга унашига ишонарди. Чунки жаноб де Муаро жўжабирдек жон эди. Бузилини лозим бўлган анави уйлардан тўқизтаси эса Веръерниң энг казо-казо одамларига қарашли эди.

Жюльенининг назарида, бу фитна Фонтенуа бўсагасидаги жангдан ҳам каттароқ аҳамиятга молик эди. Бу жанг ҳақида эса у биринчи марта Фуке юборгани қитоблардан бирида ўқиганди. Жюльен кечқурунлари күренинг олдига бориб шуғуллана бошлаганидан буён ўтган шу бені йил ичидаги уни кўпгина нарсалар ҳайратга солганди. Аммо ҳаётини илоҳиётни ўрганишга бағишилган, би-

ринчи фазилати камтарлар үшін итоат бўлган йигит кекса кюргега бирор савол билан мурожаат қилишини нокулай деб ҳисобларди.

Кунлардан бирида де Реналь хоним эрининг малайига қандайдир иш буюрди. Бу Жюльенни ёмон кўрадиган ўша хизматкор эди.

— Лекин бугун жума-ку, хоним, шу ойдаги охирги жума, — деде маънодор оҳангда жавоб қилди бекага хизматкор.

— Хўп яхини, бораверинг, — деди де Реналь хоним.

— Демак, бугун у апави пичанхонага борар экан-да, бир вақтлар у ер черков бўлган экан, яқинда уни қайтадан очишшибди, — деди Жюльен. — У ерда улар нима қилишади ўзи? Шу сирниг тагига сира столмадим-да.

— Қандайдир савобли ташкилот дейишади, лекин у жуда бошича эмини, — деде жавоб қилди де Реналь хоним. — Аёлларни у ерга киритишмайди. Мен фақат у ерда уларниг бир-бирларини «сессираб» гапиришларини биламан холос. Мана, масалан, апави малайимиз у ерда жаноб Валенони учратиб қолиб, у билан «сессираб» гаплашса, бу кеккайтан аҳмоқини Сен-Жан уни сессираганидан сира яқаҳли чиқмайди, аксинча, жавобан ўзи ҳам уни сессирайди. Агар уларниг у ерда нима иш қилишларини батафсилроқ билишини истасангиз, мен ўрни келганди, Можирон билан Валенодан бу ҳақда сўраб олишим мумкин. Биз ҳар бир хизматкоримиз учун у ерга йигирма франкдан аъзолик бадали тўлаймиз, — чамаси, бир кун келиб тўқсон учинчи йилдаги каби террор бўшланса, улар бизни бўғизлаб кетмасликлари учун шундай қилинса керак.

Вақт аста-секин ўтиб бормоқда эди. Жюльен хом хаёлларга берилиб юраги сиқилган пайтлари ўз маъшуқасининг гўзаллигини эсларди-да, кўнгли жойига тушарди. Улар душман лагерларга мансуб бўлганлари сабабли маънодор ва зерикарли сухбатлардан ўзини тийишига мажбур бўлган Жюльен, ўзи ҳам сезмаган ҳолда, хоним уни қапчалар баҳтиёр этастганини кучлироқ ҳис этарди ва борган сайни унинг таъсирига бериларди.

Баъзан улар эди кўпгина парсаларни тушунадиган бўлиб қолган болалар олдида хотиржам ва андишали сухбат чегарасидан чиқмай ўтиришга мажбур бўлган кезлари, Жюльен севгидан чақнаб турган кўзларини хонимга тикиб, ажойиб бир итоаткорлик билан униг дунёни қандай тузилганлиги ҳақидаги ҳикояларини тинглаб ўтиради. Гоҳида шундай ҳам бўлардики, йўл қурилиши

ёки йирик пудрат ишлари билан боғлиқ бўлган бирор моҳирона қаллоблик тўгрисида ҳикоя қилас экан, де Реноаль хоним таажжубланиб ўтирган Жюльєнниң юзига қараб туриб, бирдан ёлгиз эмасликларини унутиб қўярди, шунда Жюльєн уни тергаб қўйишга мажбур бўларди. Чунки хоним паришонлик билан унга худди ўз болалариdek тортинимай, оддийгина муомала қила бошларди. Ҷарвоқе, аёлга баъзан Жюльєнни худди ўз боласи каби севадигандек туюларди. Чиндан ҳам у йигитниң болаларча соддалик билан берган юзлаб саволларига тинимсиз жавоб бермасмиди ахир? Ҳолбуки, яхши оиладан чиқсан бола бундай нарсаларни ўн беш ёшидаёқ жуда яхши билиб олган бўларди. Бироқ орадан бир зум ўтмасданоқ у яна йигитта ўз хукмдори янглиг завқ-шавқ билан тикиларди. Хоним унинг ақл-заковатига шу қадар қойил қолардик, баъзан ҳатто ваҳимага тушиб қоларди, бу ёш аббатчанинг бир кун келиб улуғ одам бўлажагига у кундан-кун қаттиқроқ ишонч ҳосил қилмоқда эди. Аёл баъзан уни салжам папа деб, баъзан эса Ришелье каби бош министр сифатида тасаввур қиласарди.

— Сен машхур бўлиб кетадиган пайтингача ўлмай юрамициман? — дерди у Жюльєнга. — Катта одамга ҳозир йўл очиқ: қирол ҳам, черков ҳам буюк одамларга муҳтој, бизнинг салонларда ҳар куни шу хақда Гапирашади ахир. Агар Ришельега ўхшаган бирор одам пайдо бўлиб, барча бу инфоқ ва фитналар бўронинг чек қўймаса, ҳалокатга учрашимиз муқаррар.

XVIII

Қирол Веррьеरда

Ёки сиз томирида қони қотиб қолган, юрак деган нарсадан маҳрум бўлган ҳалқ сифатида, ўлакса сингари ахлатхона сари супурриб ташлашга арзигайсиз, холос.

Епископниң авлиё Климент ибодит-хонасида ўқиган хутбаси

З сентябрь куни, кечқурун соат ўнда Веррьеерниң бош кўчасидан от чоптириб ўтган жандарм бутун шаҳарни алгов-далгов қилиб юборди. У қирол*** аъло ҳазратлари «яқшанба куни ташриф буюришини лозим топганлари» тўғрисида хабар олиб келганди — воқеа эса сешан-

ба күни содир бўлмоқда эди. Жаноб префект фахрий қоровуллик учун ёш йигитлардан ташлашга ижозат этди, ёки бошқачароқ қилиб айтганда, шундай қилишини буюрди; ахир қиролни иложи борича тантана ва дабдаба билан кутиб олмоқнинг тадоригини кўрмоқ лозим эди-да. Шу заҳоти Вержига чопар юбориши. Жаноб де Реналь тунда шаҳарга от чоптириб келганида бутуни шаҳар ғала-говур эди. Ҳар бир кимса бирор нарсанинг тақлиф қиласи, унча-мунча ташвиши бўлмаган одамлар эса қиролнинг шаҳарга кириб келишини томоша қўлмоқ учун тезроқ биронта балконни ижарага олишга ошиқишарди.

Лекин фахрий қоровулга кимни қўмондоқ қилиб тайинлашса экап? Жаноб де Реналь, бузилиши лозим бўлган уй эгаларининг манфаати кўзланса, қўмондоқликни жаноб де Муаронинг худди ўзига топшириш мақсадга мувофиқ бўлур эди, деб ўйлаб қолди. Бу парса унинг учун биринчи муовин лавозимини эгаллашта ҳуқук берадиган ёрлиқдек бўлиб қолиши мумкин эди. Унинг художўй одам эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ эди; тақводорлик бобида ҳеч ким жаноб де Муаронинг олдига туша олмасди, бироқ ҳамма бало шунда эдикни, — у умри бино бўлиб эгарда ўтиргаганди. Ўттиз олти ёшга кирган бу жаноб ниҳоятда юраксиз бўлиб, отдан йиқилишдан ҳам, кулгили ахволга тушиб қолишдан ҳам ўлгудай қўрқарди.

Мэр уни эрталаб соат бешда ўз ҳузурига чақиртириди.

— Кўриб турибисизки, афандим, сизни маслаҳатлашиб олмоқ ниятида чақиртиридим. Одатда бундай маслаҳатга биринчи муовин чақиртириларди, зоро, барча ҳалол одамлар сизни шу лавозимда кўришини исташяпти. Бизнинг бадбаҳт шаҳримизда фабрикалар ўоят тараққий топган, либераллар партияси миллионлаб маблағга эга, у ҳокимиятни ўз қўлига олишини истайди ва бу йўлда ҳеч нимадан қайтмайди. Қирол манфаати, монархия манфаати ва энг аввало мұқаддас черков манфаати тўгрисида ўйлагомғимиз даркор. Фикрингизни айтсангиз, афандим, сизнингчча, фахрий қоровулга қўмондоқлик қилишини кимга топширасак экан?

Отлардан ўлгудай қўрқинига қарамай, жаноб до Муаро охири бу фахрли унвонни машаққатли бурч сифатида ўзи қабул қилишга жазм этди.

— Ўзимни муносиб тутиш қўлимдан келади, — деди у мәрга қараб.

Жуда оз вақт қолган эди, ҳали бундан етти йил мұқаддам, аллақайси шаҳзодани кутиб олиш пайти кийил-

ған формали мундирларни тартибга солмоқ лозим эди.

Де Реналь хоним болалари ҳамда Жюльен билан Вержидан эрталаб соат еттида стиб келди. Унинг меҳмонхонасида либералларининг хотиилари тўлиб кетганди, улар ҳозир партияларнинг иттифоқини намойиш қилмоқ лозимлигипи баҳона қилиб, хонимдан жапоб мэрни ана шу фахрли қоровулликдан ҳеч бўлмаса бир ўринни эрлари учун ажратишга кўидиришни илтимос қилишди. Улардан бири, агар эримни сайлашимаса, у аламидан ўзини албатта синган деб эълон қиласди, дея ишонтироқчи бўларди. Де Реналь хоним тезда уларнинг ҳаммасини чиқариб юборди. У алланимадан қаттиқ ташвишга тушгандек кўринарди.

Жюльен хоним нега ҳаяжонланайтганини ундан яшираётганига аввал жуда ҳайрон бўлди, кейин эса жаҳли чиқди. «Ўзим ҳам шундай деб ўйловдим, — дея ҳаёлдан ўтказди у алам билан. — Қирозни ўэ уйидаги қабул қилишдек улуғ бахт унинг бор муҳаббатидан устун келди. Бу тўс-тўполондан у эс-ҳушини йўқотиб қўйди. Бу табака васвасаси барҳам топиб, хоним ҳушига келгач, у мени яна сева бошлайди».

Қизиги шундаки, бу ҳаёлдан кейин у ўз маъшуқасини янада қаттиқроқ севиб қолгандек туюлди.

Бутун уйда обойчи усталар ишламоқда эди. Жюльен бека билан бир-икки оғиз гапланиб олмоқчи бўлиб узоқ пайт пойлади-ю, аммо бунинг удласидан чиқа олмади. Ниҳоят, йигит хоним Жюльеннинг хонасидан унинг қандайдир кийимини олиб чиқаётган пайтда унга дуч келди. Атрофда ҳеч ким йўқ эди. У хоним билан гаплашмоқчи бўлган эди, аёл унинг гапига қулоқ солмай қочиб кетди. «Ўзим ҳам гирт аҳмоқ бўлмасам, келиб-келиб шу аёлни севамайми: у шу қадар ўзини кўреатгиси келяптики, худди эрига ўхшаб эсидан огиб қоляпти».

Ростиини айтганда де Реналь хоним бу соҳада ҳатто эрини ҳам ора йўлда қолдириб кетди. Жюльенни ранжитиб қўйишдан чўчиётгани сабабли унга айтишга журъят этолмаётган кучли бир орез унинг дилини эгаллаб олганди: хоним Жюльенни манови мотамсаро кийимларини ҳеч бўлмаса бир кунгина ечиб қўйишга астойдил мажбур қилмоқчи эди. У ўзи каби соддадил аёлга мутлақо хос бўлмаган ажойиб бир эпчиллик билан аввалига жаноб де Муарони, сўнgra префект ёрдамчиси жаноб де Можиронни, Жюльенни ҳам фахрий қоровуллардан бири қилиб тайинлашга кўидирди. Ҳолбуки шу ўринига маҳаллий бадавлат фабриканларининг ўғилларидан беш олти йигит дазъвогар эди, шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, улардан иккитаси

ўзининг намунали тақвоси билан ажралиб турарди. Ўзининг файтонига шаҳардаги энг кўхли аёлларни ўтқазмоқчи ва шу йўсинада ажойиб нормаид йўргалари билан барчани қойил қолдирмоқчи бўлиб юрган жаноб Валено ўзи жинидан баттар ёмон кўрадиган Жюльенга отларидан бирини беринига рози бўлди. Бироқ фахрий қоровулликка тайинланган кўнгина йигитларниг полковниклар тақадиган кумуш эполетли башаиг кўк мундирлари бор эди. Йўқлари эса омонатга олининганди. Булар етти йил муқаддам фахрий қоровуллар ясан-тусан қилиб кийиб юрган ўши мундирлар эди. Де Реналь хоним ҳар нима қилиб бўлса-да, Жюльенга янги мундир кийдиришини истарди, аммо уни Ієзансонда буюртиринига ва у ердан бутун формани, қурол, учбурчак шляпа -- хуллас, фахрий қоровулга керак бўлган барча наресаларни олиб келтиришга улгурмоқ учун бор-йўги тўрт кун вақти қолганди. Энг қизиги, хоним негадир Жюльенга мундирини шу ерда, Верръериниг ўзидан буюртма қилишга кўрқди. Бу наресани у Жюльенга ҳам, бутун шаҳарга ҳам кутилмаган тухфа сифатида тақдим қилмоқчи эди.

Ниҳоят фахрий қоровул масаласи ва жамоатчилик фикрига таъсир ўтказиш ташвиши бир ёқлик бўлгач, мәрининг тантанали диний маросимга тайёргарчиллик кўриш ишларига ҳам аралашмоғига тўғри келди. Қирол Верръерга ташриф буюрганида пайтдан фойдаланиб, шаҳардан икки чақиримча наридаги Брей-ле-Ога қўйилган машҳур авлиё Климент хокими ҳам зиёрат қилиб ўтмоқчи экан. Шу боисдан иложи борича кўпроқ руҳонийларни тўплаш матлуб эди, бу эса анча мушкул вазифа бўлиб чиқди: янги кюре жаноб Маслон бу маросимда жаноб Шеланинг ҳам иштирок этишига бутунлай қарши эди. Жаноб де Реналь унга бундай қилиш ўтакетган эҳтиётизлик бўлажагини исботлайман, деб роса овора бўлди. Қиролиниг мулозимлари орасида бутун аждодлари қадим замонлардан бўён, авлоддан-авлодга шу провинциянинг губернатори бўлиб келабтган маркиз де ля Моль ҳам бор эди. У эса аббат Шеланин ўттиз йилдан бери таинрди! Тургац гап, Верръерда бўлганида у албатта чолни йўқлаб қолади. Агар маркиз бу ерда жаноб Шеланин ёмон кўриб қолишганидан хабар топса борми, кўрасиз шунда машманини. У шундай одамки, ёнинг барча мулозимларини олиб, тўғри чолнинг кулбасига боравериши ҳам мумкий. Бундан кўра тареаки ургани яхин эмасми!

— Мен учун эса,— дей жаноб қилди аббат Маслон,— агар у қавмимизга қадам кўйгудек бўлса, шу ернииг

ўзиди ҳам, Безансонда ҳам бундан ортиқ шармандалик бўлмайди. Худо сақласин, ахир у яисенист-ку.

— Нима дессангиз деяверинг-ку, қадрли аббат, — дея эътироуз билдириди уига жаноб де Реналь, — лекин мен Веррьеердаги ҳукумат вакилларининг жаноб де ля Молдан шундай дакки ейишларига йўл қўя олмайман. Сиз маркизни билмайсиз: у саройда одоб сақлади, бу ерда, провинцияда эса у шундай қизиқчи ва майнабозки, ўрии келиб қолса одами калака қилишидан хурсанд бўлади. Ахир у шунчаки қўнгил очиш учун ҳам бизни анати барча либераллар олдида гирт аҳмоққа чиқариб қўйиши мумкин.

Ниҳоят, уч кунлик музокарадаи сўнг, шанбадаи якшабага ўтар кечаси аббат Маэлошининг кибр-ҳавоси қўркувнииг зўридан жасур бўлиб кетган жаноб мэрининг юраксизлиги олдида таслим бўлди. Шундай сўнг аббат Шеланга тилёғламалик билан мактуб йўллаб, чолдан, агар кекса ёши ва сиҳат-саломатлиги имкон берса, Брей-ле Одаги авлиё хокими тантанали зиёрат қилиши маросимида қатнашини илтимос қилишди. Жаноб Шелан инодиакон сифатида ўзига ҳамроҳ бўлиб борадиган Жюльен учун ҳам таклифнома талаб қилиб олди.

Якшаба куни аzonлаб теварак-атрофдаги тогларда жойлашган қўшилоқлардан оқиб кела бошлаган дехқонлар Веррьеернинг бутуи кўчаларини тутиб кетди. Қўёш чараклаб турарди. Ниҳоят, ненинидан кейин, соат учларга яқин бутун оломон ҳаяжонга келди: Веррьеердан етти-саккиз чақирим наридаги баланд қоя устида катта гулхан ёқилган эди. Бу сигнал қаролининг департамент чегарасига қадам ранижида қилганидан дарак берарди. Шу захоти барча қўнгироқлар боиг урди-ю, шаҳарга тегишли эскигини испан замбараги бундай улуг воқеадан ҳамманинг шоду хуррамлигини ифодалаб кетма-кет ўқ уза бошлади. Шашар аҳолисининг ярми томларга чиқиб кетганди. Барча аёллар балкоппларда жойлашиб олишганди. Фахрий қоровул олга юрди. Барча ялтироқ мунидирларни завқ билан томоша қиласар, бирор ошинасини кўрсатса, бошига бирор қариридошини таниб қоларди. Одамлар ўқтин-ўқтин ваҳидмага тушиб эгар қошини чанглаб олаётган жаноб де Муаронинг қўрқоқлигидан кулишарди. Аммо ўшу пайт киминингдир луқмаси ҳамманинг эътиборици ўзига тортди-ю, халойиқ барча бошқа нарсаларни унүтиб қўйди; тўққизинчи қатордаги биринчи сувори жуда хушбичим ва чиройли йигит бўлиб, аввалига ҳеч ким уни таниёлмади. Кейин бирдан чор атрофда даргазаб хитоблар эши-

тила бошлади, барчанинг юзида газаб ва ҳайрат акс этди, — хуллас, ғала-ғовур кўтарилиди. Одамлар жаноб Валенонинг норманд йўргаларидан бирида от ўйнатиб кетаётган бу йигит дурадгор Сорелнинг ўғли эканлигини билиб қолиши. Ҳамма бир овоздаң мэрни яниб кетди. Айниқса либералларнинг фигони ошиди. Бу қанақаси энди! Аббатчасига кийиниб олган бу косиббачча болаларининг тарбиячиси бўлгани учунгина уни фахрий қоровуллар сафига қўшиш сурбетлик эмасми ахир! Бадавлат ва муҳтарам фабриканлар — жаноб фалончи ва жаноб писмадончиларнинг ўрнига-я!

— Нега энди авави жаноблар бу сурбет болани, бу таги настни яхшилаб адабини беришмайди! — чийилларди банкирининг хотини.

— Йигитчалим ҳақини қўймайди, кўряпсизми, ёнида қиличи бор, — дея эътироуз билдириди унинг олдида турган одам.— Башарангга қилич солвориши мумкин, шундай қилиш қўлидан келади унинг.

Киборлар жамиятига мансуб кишиларнинг мuloҳазалари бир оз хавфлироқ эди. Ҳонимлар бир-бирларидан, наҳот бу ярамас қилиқ учун фақат мэрдан ўпкалаш керак бўлса, — дея сўрашарди. Ахир, умуман олганда, у шу пайтга қадар зоти паст одамларни унчалиқ жини сўймасди-ку.

Шунча гап-сўзга сабаб бўлган Жюльен эса бу пайтда ўзини дунёда энг баҳтиёр одам деб ҳис этарди. Табиатан довюрак бўлгани учун у отни тоғдаги бу шаҳарчанинг кўпгина йигитларига қараганда яхшироқ миниб бораради. Аёлларнинг кўзидан у уларнинг бари ўзи ҳақида гапиришаётганини яққол сезмоқда эди.

Унинг яп-янги эполетлари бошқаларига нисбатан кучлироқ ялтирас, тагидаги от эса ўқтин-ўқтин саичиб қўярди; хуллас, у бениҳоя лаззатламоқда эди.

Улар эски қалъа деворлари ёнига етиб боришганида замбаракнинг кутилмагандаги гумбурлашидан чўчиб кетган от уни сафдан олиб чиқди-ю, Жюльеннинг қувончи ичига сигмай кетди. У қандайдир мўъжиза билан эгардан қулаб тушмади ва шу дақиқадан эътиборан ўзини қаҳрамон деб ҳис эта бошлади. Хаёлан у Ианолеоннинг адъютанти эди-ю, шу аснода душман батареяси устига от суреборарди.

Аммо яна бир кимса ўзини ундан ҳам баҳтлироқ ҳис этмоқда эди. У аввалига Жюльенни шаҳар ратушаси ойнасидан кузатиб турди, сўнгра файтонга ўтириб, айланасига елиб кетди ва худди йигитнинг оти сафдан суреборди.

никан пайтда уларга етиб олди-ю, қўрқувдан қотиб қолди. Шундан сўнг Файтон яна елдек учиб, шаҳарни бошқа дарвозасидан, қирол ўтиши лозим бўлган йўлнинг шундок четидан чиқди-да, фахрий қоровулни олдинга ўтказиб, ундан йигирма қадамча орқада, рицарлар пайтидагидек чангга бурканган ҳолда кета бошлади. Жаноб мэр аъло ҳазратларини қутлаб табрик нутқи айтиш шарафига муяссар бўлганида ўн минг деҳқон бараварига: «Яшасин қиролимиз!» — дея қичқириб юборди. Орадан бир соат ўтгач, регламентда назарда тутилган барча нутқларни эшитиб бўлган қирол шаҳарга кириб келар экан, кичкина замбарак унинг шарафига тинимсиз ўқ узиб турди. Шу пайт кичкина бир бахтсизлик содир бўлди. Йўқ, Лейпциг ва Монмираль остонасида ўз илмини оширган тўпчи канонирлар эмас, балки бўлажак биринчи муовин жаноб де Муаро фалокатга учради. Унинг байтали жапоб де Муарони йўлда учраган ягона кўлмакка аста йиқитиб юборди; тўс-тўполон кўтарилиди, чунки қиролнинг каретасига йўл очмоқ учун боёғиши де Муарони кўлмакдан зудлик билан тортиб олишга тўғри келди.

Аъло ҳазратлари ажойиб янги черковимиз олдида лутф айлаб, каретадан тушини лозим топдилар. Шу муносабат билан черковнинг қирмизи дарпардалари тутилиб, безатиб қўйилганди. Шундан кейин тушки зиёфат бўлиши, сўнгра қирол яна каретага ўтириб, авлиё Климент хокини зиёрат қилишга жўнамоги лозим эди. Қирол черковга кириб кетгани заҳоти Жюльен жаноб де Реналнинг уйи томон елиб кетди. У ерда йигит хўрсина-хўрсина зангори мундири, эполетлари ва қиличини ечиб қўйди-да, яна оҳори тўкилган қора костюмни кийиб олди. Шундан сўнг у яна отига мииди ва бир неча минутдан сўнг гоятда хушманзара тепаликнинг қоқ чўққисига жойлашган Брей-ле-Ога етиб борди. «Халичнинг руҳланиб кетганини қаранг-а, одамлар ҳамон ёпирилиб келишяпти, — дея ўйлади Жюльен. — Верръерга деҳқонлар тиқилиб кетгани сабабли кўчадан юриш амри маҳол бўлиб қолди, манови эски монастирь атрофида ҳам ўн мингта яқин киши тўпланибди. Эҳтимол ундан ҳам кўпроқдир». Бир вақтлар «исёнчилар»нинг ваҳшийлиги туфайли ярим харобага айланган бу монастирь Реставрация даврида ўзининг бутун ҳашамати билан қайта тикланган эди. Теварак-атрофда қандайдир мўъжизадар ҳақида гапира бошладилар. Жюльен аббат Шеланий қидириб тоғган эди, чол аввалига шогирдини яхшилаб койиди-да, сўнг унга ридо билан жубба узатди. Жюльен

тезда кийиниб олди ва аббат Шелан билан бирга Агдада нинг ёш епископини қидириб топиш учун жўнади. Бу прелат жаноб де ля Молниинг жияни бўлиб, яқиндағина епископлик мартабасига эришганди, муқаддас қадамжойни қиролга кўрсатиш каби шарафли вазифа унинг зинмасига юклаган эди. Бироқ епископнинг ҳозир қаердалигини ҳеч ким билмасди.

Барча руҳонийлар бетоқат бўлиб туришарди. Улар ўз ҳукмдорларини қўхна монастирининг нимқоронги гумбазлари остидаги йўлакда кутиши мөқдада эди. Брэй-ле-О монастирининг 1789 йилга қадар йигирма тўрт каноникдан иборат бўлган қўхна капитули ҳақида тўла тасаввур ҳосил қилмоқ учун йигирма тўрт руҳонийни чақиришишган эди. Улар чорак кам бир соат кутишгач, епископимиз ҳали жуда ҳам ёш-да, дея надомат чека-чека, охири капитулнинг ректори ҳазратшинг олдига кириб, қиролнинг ҳадемай келиб қолиши, шу боисдан ҳам тезроқ черковга бориш кераклигини айтиши лозим, деган қарорга келишди. Еши улуғлиги боисидан жаноб Шелан ректор эканлиги маълум бўлди. Чол гарчи Жюльєндани хафа бўлса-да, унга қараб ортимдан юр, дегандек ишора қилди. Жюльєннинг эгнидаги жубба ўзига жуда ярашиб турган эди. У қандайдир ҳийла-найранглар ишлатиб, ажойиб жингалак соchlарини сип-силлиқ қилиб олганди; аммо бенарвониги туфайли Жюльєннинг узуи жуббаси этаги остидан Фахрий қоровул шпорлари кўришиб турарди.

Улар епископнинг апартаментига стиб боришиганида олифта кийинган димогдор хизматкорлар кекса қуренинг саволига истар-истамас жавоб қилиб, ҳозир ҳазратнинг олдига кириш мумкин эмаслигини айтишди. Чол уларга олижаноб Брэй-ле-О капитулининг ректори сифатида ўз черковининг епискони ҳузурига истаган пайтда кириш ҳуқуқига эга эканлигини тушунтиromoқчи бўлган эди, хизматкорлар уни мазах қила бошлишди.

Жюльєннинг магрут қалби малайларнинг бундай сурбетлигидан газабга келди. У ҳужралар қатор кетган йўлакка оғилиб кирди-да, йўлида учраган ҳар бир эшикни итариб кўра бошилади. Бир кичкина эшик очиқ экан, Жюльєн ҳазратнинг эгнига қора ливрея кийиб, бўйнига занжир оғсан шахсий хизматкорлари турган ҳужрага кириб қолди. Йигит у ерга шу қадар шитоб билан кириб бордики, мазкур димоғдор жаноблар, бу одамини ҳойнаҳой епископининг ўзи чақирган бўлса керак, дея ўйлаб уни тўхтатинига журъат этишимади. Жюльєн яна бир исча қадам юргач, ўзини тотик услугуда қурилган деярли

қоп-қоронги залда күрди. Залнинг ҳамма деворларига тезоб суртилған эман тахталар қопланған эди. Учи кунгуралы балаңд деразаларниң биттасидан ташқари ҳаммаси гишт билан бекитиб ташланғанди. Құйол қилиб терилған бу гиштлар ҳеч нима билан ёнілмаган бўлиб, ўймакор тахталарниң кўхна ҳашами ёнида тоят аяичли кўринарди. 1470 йилларда қандайдир гуноҳини ювиш учун Карл Шерюрак томонидан қурилған ва бургундиялик аитикварларга яхши маълум бўлган бу залнинг деворлари бўйлаб балаңд нақшинкор креслолар қўйилғанди. Креслоларда ранг-барагт бўёкларга бўялган барельефлар тарзида Апокалипсисниң¹ барча мўъжизалари тасвирланған эди.

Сувалмаган гиштлар ва оҳак бир оз хунук қилиб турган бу залнинг гамгин ҳашамати Жюльенниң қалбини ларзага солди. У турган жойида қотиб қолди. Залнинг нариги четидаги ёруг тушиб турган ягона дераза олдида у роми қимматбахо ёғочдан ясалған тавақали катта ойнага кўзи тушибди. Эгнига нофармой жубба ва тўр ридо кийган, аммо бом яланг бир йигит ойнадан уч қадам нарида турарди. Мазкур ойна бу ерда ниҳоятда поўриицек туюларди; уни ҳозиргица шаҳардан олиб келишгани аниқ эди. Жюльен йигитниң ниҳоятда жаҳли чиқиб турганини сезиб қолди: у ўиг қўлни ойна томонга чўзганича вазминлик билан аллакимни чўқинтириб, фатво бермоқда эди.

«Бу қанақаси бўлди? — дея хаёлидан ўтказди Жюльен. — Чамаси, маросим олдидан бажарилиши лозим бўлган бирор урф-одат бўлиб, уни ана шу ёш руҳоний зиммасига юқлашган бўлса керак. Эҳтимол, у епископиниң ёрдамчисидир. У ҳам анави малайларга ўхшаб қўпол жавоб берса керак. Хе, жин урсин, — нима бўлса бўлди, — уриниб кўрамиз».

У тўғрига, ўша ягона деразага ва улуғвор бир ҳаракат билан аллакимни тинимсиз чўқинтираётган ўша йигитга тикилганича бу улкан зални кесиб ўта бошлади.

Жюльен яқинлашиб боргани сари бу одамниң кўриниши нақадар дарғазаб эканлигини яққолроқ ҳис этарди. Унинг энидаги тўр ридониниң ниҳоятда кўркамлиги йигитни ўша серҳашам ойнадан бир неча қадам нарида тўхташга мажбур қилди.

«Лекин, ҳар қалай, ундан епископиниң қаердалигини сўрашим керак», — дея аҳд қилди у ниҳоят. Бу залнинг машъум гўзаллиги Жюльенни тўлқинлантириб юборган эди ва у

¹ Апокалипсис — христиан диний китобларидан бири. Бу китобда «охир замон» тўғрисида башоратлар көлтирилган.

оядынданоқ ҳозир бошига ёғилажак қўпол сўзлардан ба-
дани жимирилай бошлаганди.

Йигит Жюльенни ойнада кўриб қолди-да, у томон
ўгирилди ва бир зумда жаҳлидан тушиб, гоятда мулойим
овоз билан сўради:

— Хўш, тақсир, ниҳоят у тайёр бўлгандир ахир?

Қаҳрамонимиз ҳайратдан данг қотиб қолди. Йигит
ўгирилиб қараганида Жюльен унинг бўйнидаги нишонли
санамни кўриб қолди. Бу Агда епископининг худди ўзи
эди. «Ёшлигини қаранг-а, — дея хаёлидан ўтказди Жюль-
ен.— Мендан нари борса етти-саккиз ёш катта холос...»

Шу тобда у ўзининг шпорларидан уялиб кетди.

— Ҳазратим,— дея жавоб қилди у ийманибгина,—
мени ҳузурингизга капитул ректори жапоб Шелан
юбордилар.

— Ҳа-а, мен у киши ҳақида жуда қўп яхши гап-
ларни эшитганман,— деди жавобан епископ ниҳоятда
хушмуомалалик билан. Бундай илтифотдан Жюльеннинг
унга бўлган ихлоси янада ортиб кетди. — Мени лутфан
кечиргайсиз, тақсир, сизни бошқа одам деб ўйлабман. Ҳо-
зир митрамни олиб келишлари керак эди. Парижда уни
шу қадар ёмон ўрашибдики, тепасидаги бутун кимхоби
тижимланиб кетибди. Шунақаям расвои-радди маърака
қилишадими ахир, — дея қўшимча қилди ёш епископ.—
Буни қаранг, энди мени яна кутишга мажбур қилишяпти.

— Агар ҳазратим ижозат этсалар, бориб митрангизни
олиб келишим мумкин.

Жюльеннинг чиройли қўзлари епископга ўз таъсирини
ўтказди.

— Илтимос, олиб келинг, тақсир, — жавоб қилди епис-
коп ўзига мафтун этувчи бир хушмуомалалик билан. — У
менга ҳозироқ керак. Бутун капитулини куттириб қўйга-
нимдан, тўғриси, жуда хижолатдаман.

Жюльен зал ўртасига етганида ўгирилиб қараган эди,
епископининг яна фатво бера бошлаганини кўрди. — «Бу
қанақаси бўлди ўзи? — дея хаёлидан ўтказди у яна. —
Бугунги маросим олдидан риоя қилиниши лозим
бўлган бирор урф-одат бўлса керак-да, албатта». Шахсий
хизматкорлар турган ҳужрага кириши биланоқ Жюль-
еннинг кўзи уларнинг қўлидаги митрага тушди. Йигит-
нинг амиrona нигоҳига беихтиёр бўйсуниб, бу
жаноблар епископ ҳазратларининг митрасини унинг қў-
лига топширишиди.

Жюльен уни ифтихор билан ичкарига олиб кирди. Зал-
га киргач, у қадамини секинлатди. Жюльен митрани

қўлида бениҳоя иззат-икром билан тутиб борарди. Епископ ойна олдидаги креслода ўтиради, бироқ унинг ўнг қўли ора-сира ҳоргин бир ҳаракат билан яна фатво берарди. Жюльен унга митрасини кийишда ёрдамлашиб юборди. Епископ бошини силкитиб қўйди.

— Ах-а, қимирламаянти,— деди у Жюльенга мамнун оҳангда. — Энди, марҳамат қилиб сал четроқ туринг.

Шундан сўнг епископ тез-тез юриб, зал ўртасига борди-да, сўнгра тантанавор бир ҳаракат билан чор атрофга фатво берганича аста ойнага яқинлаша бошлади. Унинг чехрасида яна қаҳр ифодаси пайдо бўлди.

Жюльен ҳайратдан данг қотиб туарди; у гаи нимадалигини тушунгандек эди-ю, бироқ бунга ишонишдан ҳайиқарди. Епископ тўхтади-да, юзидағи қаҳрли ифода бирдан гойиб бўлди. Жюльен томон ўгирилиб қаради.

— Хўш, митрам ҳақида нима дейсиз, тақсир, бошимда яхши турибдими?

— Бағоят яхши, ҳазратим.

— Жуда орқага сурилиб қолган эмасми ишқилиб? Шу денг, бош кийим энсага сурилиб қолса, одам овсарроқ кўринади, нешонангизга бостириб кийганингизда эса, офицерларининг киверига ўхшаб қолади.

— Менимча, у бошингизда жуда яхши турибди.

— Қирол ўз атрофида ёши улуг руҳонийларни кўришга одатланган, уларнинг бари бағоят салобатли ва сипо одамлар. Шу боисдан ҳам мен, айниқса ўшимни на зарда тутганда, бирмуича енгилтак бўлиб кўринишни истамасдим.

Шундай дея епископ яна у ёқдан-бу ёққа юриб фатво бера бошлади.

«Ҳаммаси равшан,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен ниҳоят бояги гумонига эрк беришга журъат этиб.— У машқ қилияпти, у фатво беришга ўрганяпти».

— Мана энди тайёрман, — деди епископ орадан бир неча минут ўтгач. — Боринг, тақсир, жаноби ректор билан капитулдаги жанобларни огоҳлантириб қўйинг.

Орадан бир оз вақт ўтгач, жаноб Шелан ва у билан бирга иккى нафар ёши улуг руҳоний ажойиб нақш билан безатилган катта эшикдан кириб келишиди. Жюльен бу эшикни биринчи марта кирганида ҳатто сезмаган ҳам эди. Бу гал у, рутбага биноан, ҳаммадан орқада туршига мажбур бўлди. Епископни у энди фақат эшик олдида тўдалашиб турган руҳонийларининг елкаси оша кўра оларди.

Епископ аёста юриб зални кесиб ўтди, у эшикка яқинлашганида руҳонийлар процессия ташкил этиб, сафга

тизилиши. Бир минут тайсалланиб тургач, процессия забурнинг бир оягини куйлаганича олга қараб юрди. Епископ санам юришининг энг охирида, жаноб Шелан билан яна бир кекса руҳоний ўртасида борарди. Жюльен энди аббат Шеланинг шогирди сифатида епископга жуда яқин ўтиб олди. Улар Брэй-ле-О монастирининг узуи йўлакларида юриб кетишмоқда эди; қуёш авжига чиқиб қиздираётганига қарамай, у ер зах ва нам эди. Ниҳоят, улар черков эшигининг олдига чиқиши. Бу тантанали юришдан Жюльенинг қалби чексиз қувончга тўлган эди. Епископнинг ёшлиги унинг иззатини қитиқлар, мазкур прелатнинг¹ хушмуомалалиги, унинг жозибадор назокати эса Жюльенинг эс-хушини олиб қўйган эди. Бу хушмуомалалик жаноб де Реналинг ҳатто кайфияти жуда яхши бўлиб турган пайтидаги муомаласидан ҳам кескип фарқ қиласиди. «Жамиятини юқори погонасига яқинлашган сарнинг, — дей хаёлидан ўтказди Жюльен, — кишини ўзига ром қиласидан шундай илтифотли одамларни кўпроқ учратасан».

Санам юришида иштирок этаётган руҳонийлар черковнинг ён эшигидан ичкари кириши. шу пайт кўхна гумбазлар бирдан каттиқ гумбур-гумбурдан силкиниб кетди, Жюльенинг назаридан улар ҳозир қулаб тушадигандек эди. Аммо бу яна ўша кичкина замбаракчанинг ваҳимаси экан, уни бу ерга ҳозиргина тўрт жуфт отғизиллатганича сургаб келган эди. Отларни бир четга олишган заҳоти замбаракча лейпциглик тўпчилар қўлида гўё олдидан пруссияликлар тургандек мипутуга беш мартадан кетма-кет ўқ уза бошлади. Аммо замбаракнинг бу ажойиб гумбуралиши Жюльенини ортиқ ҳаяжонлантирмасди, у энди Наполеон ҳақида ҳам, ҳарбий шоп-шуҳрат тўгрисида ҳам ўйламай қўйганди. «Ўзи ёшгина-ю, — дей ўйларди у, — Агданинг епископи бўлиб олибди. Бу Агданинг ўзи қаердайкин? Айтгаңдай, у қанча маош оларкин? Чамаси, иккни юз, уч юз минг франк олса керак ўзим».

Ҳазратнинг хизматкорлари серҳашам тахтиравон олиб кириши; жаноб Шелан унинг дастларидаи бирини ушлади, лекин аслида уни Жюльен кўтариб борарди, албатта. Епископ тахтиравоннинг соясига ўтди. Буни қандай улдалаганини билмаймиз, лекин у чиндан ҳам кекса бўлиб қўрипарди; қаҳрамонимиз уига бениҳоя қойил қолганди. «Маҳорат ва айёрлик билан истаган нарсага эришиса бўлади», — дей ўйлади у.

¹ Прелат — католик черковида юқори мансабли руҳоний (тарж.).

Черковга қирол кириб келди. Жюльен уни ўзидан бир неча қадам нарида кўриш шарафига мусар бўлди. Епископ овозини аъло ҳазратларининг кўнглига гоятда хуш ёқадиган даражада титратиб тантанавор нутқ айтди-да, қиролни табриклади. Брей-ле-Одаги барча маросимлар тасвирини такрорлаб ўтирмаймиз, — департаментимиздаги барча газеталар икки ҳафта давомида фақат шу тўгрисида ёзишиди. Епископининг нутқидан Жюльен қиролнинг Карл Шерюрак авлоди эканлигини билib олди. Орадан кўп вақт ўтгач, Жюльенга, хизмат юзасидан, ана шу маросимга сарфланган маблағни текшириб кўришга тўғри келди. Ўз жиинига епископлик нишони олиб берган жаноб де ля Моль уига меҳрибонлик кўрсатиб, барча сарф-харажатни ўз зиммасига олган экан. Фақат Брей-ле-Одаги маросимнинг ўзи уига уч минг саккиз юз франкка тушибди.

Епископининг нутқи ва қиролнинг жавобидан сўнг аъло ҳазрат тахтиравонининг ичига қирди; сўнгра у бенихоя художўйлик билан меҳробнинг шундоқ ёғинасидаги ёстиқчага тиз чўқди. Клироснинг¹ атрофида полдан икки погона юқорида қатор-қатор креслолар қўйилганди. Жюльен гўё Римдаги сикстин капелласида, ўз кардинали олдида ўтирган мулоzим сингари пастки погонада, жаноб Шеланининг оёғи ёнида жойлашиб олганди. Шундан сўнг қисқагина ибодат маросими бўлди — ҳаммаёни бухўрининг тутуни, замбарак ва мушкетларнинг олатасири тутиб кетганди. Теварак-атрофдаги барча мўмин одамлар шод-хуррамлиқдан маст эдилар. Шундай бир куннинг ўзи якобиничи газеталарининг юзлаб сонидаги таргигботни чиппакка чиқариши турган гап эди.

Қиролдан олти қадамча нарида жойлашган Жюльен унинг чиңдан ҳам астойдил ибодат қилаётганини кўриб турарди. Шу пайт у биринчи марта бўйи унча баланд бўлмаган ўткир шигоҳли одамини кўриб қолди; унинг кийимида деярли зардўзи йўқ эди. Бироқ ана шу жуда сипо кийим устидан кўксида елкаси оша боғланган зангори лента яққол кўзга ташланарди. Бу одам қиролга Жюльенининг таъбири билан айтгаида, ҳамма ёғи зардўзи бўлганидан ҳатто мовути ҳам кўриимайдиган мунидир кийган кўнгина аркони давлатларга қараганда яқинроқ турарди. Бир неча минутдан сўнг йигит бу одамининг

¹ Клирос — черков меҳробининг икки тарафида куйловчилар турдиган маҳсус жой (тарж.).

жаноб де ля Моль әканлигини билиб олди. Жюльенга, у димоғдор ва ҳатто такабурдай түюлди.

«Анави хушрўйгина епископга ўхшаб хушмуомала бўлиш бу маркизиниг қўлидан келмаса керак, — дея дилидан ўтказди у. — Эҳ! Руҳонийлик увони зўр куч-да: у инсонни мулойим ва доно қилиб қўяди. Лекин қирол бу ерга хокни зиёрат қилгани келган-ку, мен эса ҳеч қандай хокни кўрмаяпман. Бу авлиё Климент деганилари қаердайкин?»

Енида турган ёшгина хизматкор Жюльенга муқаддас хок шу бинонинг энг тепасига, Алангали Мезанага қўйилганини айтди.

«Алангали Мезана дегани нимаси бўлди?» — дея ўйлади Жюльен. Бироқ у ҳозир ҳеч нима сўрашин истамасди. У зўр диққат-эътибор билан кўз ўнгида ўтаётган маросимни кузата бошлади.

Монастирга аъло ҳазратлардан биронтаси ташриф буюрганида этикет каноникларга епископни мўътабар меҳмон билан ёлгиз қолдирмоқни тақозо этади. Бироқ Агда епископи, тепага кўтарилар экан, аббат Шеланга ўзи билан бирга чиқишии таклиф қилди. Жюльен эса устози ортидан чиқишига журъат этди.

Улар жуда баланд зинапоядан юқори кўтарилиб, кичкинагина эшикча олдида тўхташди. Эшикчанинг чорчўпига бошдан-оёқ зарҳал қопланган эди. Чамаси, бу иш кечагина қилинган кўринарди.

Эшикчанинг шундоқ олдида Веррьеернинг энг асилзода оиласларидан бўлган йигирма тўрт қиз тиз чўкиб туарди. Эшикши очишдан аввал епископнинг ўзи ҳам барчаси кўҳликкина бўлган бу қизларнинг ўртасида тиз чўқди. У баланд овоз билан ибодат қилар экан, қизларнинг бари унинг ажойиб тўр ридоси, савлатли қадди-қомати, навқирон ва мулойим чехрасига қараб тўймагандек, ундан кўзларини узмай туришиди. Бу манзара қаҳрамонимизнинг ақлидан заррача ном-нишон қолдирмади. Шу тобда у инквизиция учун сидқидилдан жангга киришига тайёр эди. Эшикча бирдан очилиб кетди. Шунда ҳозир бўлган одамларнинг кўз ўнгида мўъжазгина бутхона намоён бўлди. Унинг ичини аланга қоплагандек туюларди. Бутхона меҳробида мингга яқин шам ёқиб қўйилганди. Шамлар саккиз қатор терилган бўлиб, қаторларни бир-биридан ажойиб гулдасталар ажратиб туарди. Соғ бухўрнинг муаттар ҳиди ибодатхонацинг эшигидан наға-наға бўлиб чиқмоқда эди. Бутхона жуда кичкина эди-ю, бироқ бошдан-оёқ янгидаш зарҳал

югуртилган деворларнинг тепаси кўрипмайдигандек туяларди. Жюльенинг чамасида меҳробдаги баъзи шамларнинг бўйи уч-тўрт қулоч келарди. Кизлар бундай ажойиботни кўриб, беихтиёр қичқириб юборишди. Бутхонаининг кичкина даҳлизига фақат ана шу йигирма тўрт қиз, икки руҳоний ва Жюльенларгина киритилган эди.

Тезда қирол ҳам юқори кўтарили. Унинг ёнида фақат иканоб де ля Моль билан биринчи камергери бор эди. Ҳатто унинг шахсий соқчилари ҳам ташқарида, қиличларини ялангочлаб тиз чўккан ҳолда қолишган эди.

Аъло ҳазрат олдида турган баҳмал ёстиққа шитоб билан тиз чўқди. Зарҳал қопланган эшикка қисиб қўйилган Жюльен фақат ана шундан кейингина қизчалардан бирининг ялангоч елкаси оша авлиё Климентнинг ажойиб ҳайкалани кўра олди. Авлиё меҳробининг тўрида, рим аскари либосида ётарди. Унинг бўйнида катта жароҳат қорайиб кўринар ва ундан қон сизиб чиқаётгандек туялар эди. Ҳайкалтарош уни зўр маҳорат билан ишлабди: авлиёнинг сўниб бораётган хиёл юмуқ кўзлари қандайдир илоҳий маънога тўла бўлиб, эидигина сабза ураётган мўйлови гўё шивирлаб дуо ўқиётгандек бир оз очиқ лабларига соя ташлаб турарди. Бу манзарани кўриб, қаҳрамонимизнинг ёнида турган ёшгина қизча йиғлаб юборган эди, бир томчи кўз ёши тўгри Жюльенининг кўлига томди.

Қирқ чақиримча атрофидаги барча қишлоқларда бонг ураётган қўйгироқларининг узоқ акс-садосигина бузиб турган илоҳий бир сукунатда ибодат қилиб бўлгач, Агда епископи қиролдан нутқ ирод этиш учун ижозат сўради. У қисқа, аммо жуда таъсирли хутбасини тингловчиларнинг қалбини ларзага солган оддийгина сўзлар билан тутатди.

— Ёш христиан қизлари, сиз ҳозир соҳибқироннинг қодир ҳудога хизмат этгувчи руҳоний олдида тиз чўккан ҳолда кўрганингизни абадулабад унутмагайсиз. Тангринг қуллари бу заминда ожиздурлар ва таъқиб этилурлар. Улар кунлари битгандан азоб чекиб ўладурлар, буни сиз авлиё Климентнинг шу кунга қадар қон оқиб турган жароҳатидан ҳам кўриб турибсиз, аммо улар дорилқазода тантана қилгайлар. Шундай экан, о, ёш христиан қизлари, бу кун хотирасини сиз умрбод қалбингизда сақлагайсиз ва муниқирдан нафраташгайсиз! Сиз қудратли, қаҳрли ва шу билан бирга сершафқат парвардигорга абадий содиқ қолгайсиз!

Шу сўзларни айтгач, епископ улўгвор бир ҳаракат билан ўрнидаи турди.

— Шу ҳақда қасамёд қилгаймисиз?! — дега хитоб қилди у қўлларини юқори чўзиди.

— Қасамёд қилгаймиз! — дейишди қизлар хўнг-ҳўнг йиглашар экан.

— Қасамингизни қодир худо номи ила қабул этгаймен, — деди епископ хулоса қиласкац овозини гулдуратиб. Шу билан маросим тугади.

Қиролининг ўзи ҳам йиғламоқда эди. Орадаи анча вақт ўтиб, Жюльен ўзини бирмуича босиб олгаидан кейингина у Римдан Бургуидия герцоги Филиппи Раҳмдилга юборилган авлиёнинг суюклари қаерга қўйилганини сўради. Унга суюклар ана шу ажойиб мум ҳайкал ичига жойлаб қўйилганигини тушунтиришиди.

Қирол ҳазратлари бутхонага боришида унга ҳамроҳ бўлган барча асилзода қизларга «Мункирдан нафратлашнамаи. Умрбод таъзим этгайман» деган сўзлар ёзилган қизил лента тақиб юришга ижозат этишини лозим топди.

Жаноб де ля Моль дехқонларга ўн минг шиша вино тарқатини тўгрисида фармойини берди. Кечқурун Веррьеरда эса либераллар ўз уйларида роялистларга қараганда юз чандон яхшироқ иллюминация қилдилар. Жўнаб кетиц олдидан қирол жаноб де Муаронинг уйига ташриф буюриб, уни баҳтиёр этди.

XIX

Ўйламоқ — демак, азоб чекмоқ

Оддий бўлмаган түйгулар
кундалик воқеаларининг мутас-
сиблигига эҳтиросларнинг чина-
кам баҳтесизлигини тўсив қўяди.

Барнив

Жаноб де ля Молга ажратилган хонадаги жиҳозларни жой-жойига қўя туриб Жюльен тўрт буқланган бир ваарақ қалин қоғозни тониб олди. Қоғознинг биринчи сахифасида у «Қирол орденлари ва ҳоказо, ва ҳоказо мукофотларининг кавалери, Франция пэри, шавкатли маркиз жаноб де ля Молга» деган ёзувни ўқиди.

Бу идиш-товоқ юувучи хотиники каби қингир-қийшиқ хат билан ёзилган илтимоснома эди:

«Жаноб маркиз!

Мен, умрим бино бўлибдик, тавғиқ билан яшаб келайтган мўмин бир одамман. Касофатли 93-йилдаги Лион қамалида бомба тагида қолганиман. Илоҳий сирлардан воқиф бўлиб турман ва ҳар якшанба нешин пайти қавмимиз черковига бориб ибодат қиласман. Ҳеч қачон муқаддас пасхани бузган эмасман, ҳатто лаънати 93-йилда ҳам. Уйимдаги ошиаз хотин, — революцияга қадар менинг хизматкорларим нўн эди, — уйимдаги ошиаз хотин ҳар жума куни гўшитсан овқат тайёрлайди. Веръверда ҳам барча мени ҳурмат қиласди ва журъат этиб айтаманки, ҳаёли равишда. Санам юриши пайтида эса шундоқ тахтиравонининг олдида, жаноб кюре билан жаноб мэрнинг ёнида бораман. Алоҳида бирор воқеа бўлганида эса черковимизга шам олиб бораман. Одатда ўз ҳисобимдан энг йўғонини сотиб оламан. Шу гашларининг бари ҳақида ёзма гувоҳномаларим бор, улар Парижда молия министрлигида сақланади. Сиздан шуни илтимос қилгайманким, Веръвердаги лотеря маҳкамаси нозирлигини менга топширсангиз, чунки яқинда у бари бир нозирсиз қолади, ҳозиргисининг ахволи чатоқ, ўлим тўшагида ётилти, иннайкейин, сўнгти сайловларда нотўғри овоз берган ва доказо.

де Шолен».

Ушбу илтимосноманинг ҳошиясига де Муаронинг имзои қўйилган тавсия хати ёзилган бўлиб, у шундай сўзлар билан бошланарди:

«Кечак мана шу илтимосгўйнлиг ишончли одам эканлигини хабар қилиш шарапишга мужассар бўлгои эдим...» ва доказо.

«Гап бу ёқда дениг, -- хаёлидан ўтказди Жюльен, -- ҳатто ана шу зехии пўстак Шолен ҳам менга қандай йўлдан боринни кўрсатиши».

Қиролииниг Веръверга ташриф буюрганидан бўён орадан бир хафта ўтди. Навбатма-навбат -- қиролииниг ўзи, Агда енискони, маркиз де ля Моль, ўн минг шиша вино ва ўшандаги отдан йиқилгач, фақат бир ойдан кейинги на орден олиши умидида ўйидан сургалиб чиқсан бечора Муаро мавзу бўлгани ҳисобсиз ёлгои гашлар, бемаъни олди-қочдилар ва аҳмоқона тийбатлар бирин-сприи унутилди-ю, бироқ дурадгорнинг ўғли, анави Жюльен Сорелни

қандай сурбетлик билан фахрий қоровул сағиға тиқиши-тириб киритилгани түрлесидаги мишишлар тұхтамади. Кафеда ўтириб олиб, әрталабдан кечгача тенглик ҳақида оғиз күніртирадиган бадавлат мануфактурачиларниң бу хусусдаги гаплариниң бір өштесаңғыз әди. Бу бемаъни иш анати димогдор де Реналь хонимдан чиққан! Бунда уни нима мажбур қызды, дейсизми? Нима бўларди — ўша муалавачча Сорелининг чиройли кўзлари-ю, хушрўй чехраси-да.

Жаноб де Реналининг хонядони яна Верикига қайтгапидан сўнг орадан кўн ўтмай болаларниң кеникаси Станислав-Кеавье касал бўлиб қолди. Шундан сўнг бирдан де Реналь хонимниң виждони қаттиқ азобланга бошлади. У дилидаги эҳтиром учун биринчи марта ўзини изчил ва бешафқат равишда ёзғиришга тутиди; гўё мўъжиза содир бўлиб, хоним муҳаббат уни қандай даҳшатли гуноҳга ботирганини яқдol кўргандек әди. Ўзининг гоятда художкүй бўлининг қарамай, таңгри олдида қылган гуноҳининг қанчалик катта эканлиги ҳақида у шу пайтга қадар ўйлаб кўрмаган әди.

Бир вақтлар Исо Қалби монастирида униң қалби худога бўлган чексиз севги билан ёнарди. Энди эса у таңгридан худди ана шундай чексиз кўрқа бошлиганди. Унинг қалбини пора-пора қиласётгани бир-бирига зид туйгулар шуниси билан даҳшатли әдик, хонимниң дилидаги қўрқув ақл-идроқига тамомила бўйсумай қўйган әди. Жюльен ҳар қандай ақлли панд-насиҳат хонимни тиничтиш ўрнига, аксинча, униң зардасини қайнатаётганини аяглаб қолди, чунки бу гаплар унга иблиснинг ваявасаси бўлиб туюларди. Бироқ Жюльеннинг ўзи ҳам кичкина Станиславни жуда яхши кўрар, хоним эса боласининг дарди ҳақида фақат у билан гапташа олар әди: Станиславниң аҳволи күпдан-күп оғирлашиб борарди. Де Реналь хоним тинимен тавба-тазаррудан қийналиб, тунлари мисқка қоқмай чиқарди; у кун буйи қовоғини согланича чурқ этиб оғиз очмай ўтирас, мабодо оғиз очгудек бўлса, шу заҳоти таңгри олдида ҳам, одамлар олдида ҳам ўз гуноҳига иқрор бўлиши турган гап әди.

— Ўтнаман сиздан, — дерди унга Жюльен улар ёлгиз қолған кезлари, — ҳеч ким билан гаплатманг. Сиз чекаётгани азобларни ёлгиз мей билай. Агар мени ҳалиям сал севсанғыз, чурқ этиб оғиз очмай, сизнинг иқрориингиз билан ўғлиниң Станислав тузалиб қолмайди.

Бироқ унинг панд-насиҳатлари хонимга таъсир қилмасди, у де Реналь хоним, худонинг ғазабини кўзгатдим, энди унинг раҳм-шафқатига сазовор бўлмоқ учун ё Жюльендан нафратланмоғим, ёхуд ўғлимдан жудо бўлмогим лозим, деган фикрни миясига қуийб олганидан бехабар эди. Худди ана шу ўйнашидан нафратланишга ожиз бўлгани учун ҳам аёл ўзини шу қадар баҳтсиз ҳис этарди.

— Мени ўз ҳолимга қўйинг, — деди у бир куни Жюльенга. — Худо ҳаққи, ўтинаман сиздан, бизнинг уйдан кетинг: сиз шу ерда мен билан бирга бўлганингиз учун ҳам ўғлим ҳалок бўляпти.

— Тангри мени жазолаяпти, — деди қўшимча қилди у овозини пасайтириб. — Унинг қаҳрига учрадим, худонинг иродаси вожиб бўлгай. Мен даҳшатли гуноҳ қилдим, тавба қилиш ҳатто хаёлимга ҳам келмади. Ахир бу — худо мендан юз ўгирганининг биринчи ишони-ку, энди мен икки қатла жазоланмоғим лозим.

Жюльенинг қалби ларзага келди. Йигит буларнинг бари мунофиқлик, шунчаки баландпарвоз гаплар эмаслигини яхши тушунарди. «У менга бўлган муҳаббати туфайли ўғлини ҳалок этётганига чиндан ҳам ишонади ва шу билан бирга, бечора, мени ўғлига қараганда қўпроқ севади. Шу боисдан ҳам, — энди бунга ҳеч қандай шубҳа йўқ, — виждан азобидан юраги тилка-пора бўляпти, ҳақиқий юксак түйғу деб шуни айтсалар керак-да. Фақат бир нарсага ҳайронмаи, у мендек камбагал, яхши тарбия кўрмаган, илмсиз ва қўп ўринларда тўпори бир одамнинг нимасини шу қадар севиб қолдийкин?»

Бир куни кечаси боланинг аҳволи жуда оғирлашиб қолди. Соат иккиларга яқин жаноб де Реналь уни кўргани кирди. Иситманинг зўридан алангада алаҳсираб ётган бола отасини танимади. Де Реналь хоним бирдан эринини оёғига ийқилди. Жюльен ҳозир у бор ганини эрига айтиб, ўзини жувонмарг қиласхагини тушунди.

Уларнинг баҳтига хонимнинг бундай бемаъни харакатидан жаноб де Реналининг жаҳли чиқиб кетди.

— Бўйти, саломат бўл! — деди у эшик томон йўналар экан.

— Йўқ! Сен менинг гапимни эшит! — деди қичкирди хоним тиз чўкканича, уни тўхтатиб қолишга уриниб. — Сен ҳақиқатни билмогинг керак. Билиб қўй, ўғлимни ўзим ўлдиряпман. Унга ҳаёт баҳш этгандим, энди ўзим уни қайтариб оляпман. Фалак мени жазолаяпти! Тангри олдида гуноҳ қилдим, мен қотилман!

Мен ўзимни ўзим бадном этмоғим, сазои қилмогим лозим, — эхтимол шундай қылсаам яратганинг раҳми келар.

Агар жаноб де Реналининг хиёл фаҳм-фаросати бўлганида эди, у ҳамма гапни тушунган бўларди.

— Кўкнорихаёт гапларингни қўй! — дея хитоб қилди у тиззасидан ушламоқчи бўлган хотинини четлатар экан.

— Кўкнорихаёт буларнинг бари! Сиз, Жюльен, эртага эрталаб доктор чақиринг, — шундай ден у ухлагани жўиади. Де Реналь хоним деярли ҳушидан кетиб полга қўлади-ю, бироқ уни тутиб қолмоқчи бўлган Жюльеннинг қўлини талваса ичиди итариб ташлади.

«Мана эрига хиёнат қилган хотинининг гуноҳи, — дея ўйлади Жюльен. — Анави муттаҳам поплар ҳақ деган гап ақлга тўғри келадими ахир? Паҳотки бошдан-оёқ гуноҳга ботган бу кишилар гуноҳнинг аслида нима эканлигини билишса?.. Йўқ, ақл бовар қилмайди бу гапга!»

Жаноб де Реналь хонадан чиқиб кетганидан бўён орадан йигирма минутча вақт ўтди. Ана шу пайт ичиди Жюльен ўзи севадиган аёлнинг тиз чўкиб, бошини ўғлининг тўшагига юзтубан қўйганича ҳудди ҳушидан кетган одамдек қимир этмай турганини кўрди. «Мана буни ҳақиқий аёл деса арзиди, — дея ўйларди у. — Ҳозир у бутунлай умидсизликка тушган. У фақат мени севгани учун шу аҳволга тушди.

Вақт аста-секин ўтиб боряпти. Унга қандай фойдам тегиши мумкин? Бир қарорга келиш керак. Энди гап менда ҳам эмас. Одамлар билан, уларнинг фисқ-фасоди билан нима ишим бор? Лекин унга қандай ёрдам берсам экан?.. Уни ташлаб кетайми?.. У ҳолда боёқиши бошига тушган кулфати билан ёлгиз ўзи қолади-ку. Анави тўнка эрининг зиёни тегадики, фойдаси тегмайди. У ўзининг разил табиатига кўра хотинига бирор дагал гап айтишдаи ҳам тоймайди. Боёқиши ақлдан озиши, ўзини деразадаи ташлаши мумкин ахир!

Агар уни ёлгиз қолдирсан, кўриқламай қўйсам, эрига бор гапни айтиб, иқрор бўлади. Ким билади, у тўника ўзини қандай тутаркин? Бирдан, бўлажак меросга ҳам қарамай, жанижал кўтариши мумкин. Хоним яна қилган гуноҳи ҳақида, — ё шарвардигор, — анави разил аббат Маслонга ҳам иқрор бўлиши мумкин; у шундоқ ҳам олти яшар боланинг касаллигини баҳона қилиб, бу ерга танда қўйиб қолди. Турган гап, бежиз қатнаётгани йўқ. Хоним шу қадар умидсизликка тушган, худонинг қаҳридан шу қадар кўрқиб қолгаши, аббатнинг қанақа одам эканли-

гини унугиб ҳам қўйган,— ҳозир бу одам унинг учун руҳоний холос».

— Чиқиб кет бу ердан,— деди кутилмагани де Реналь хоним қўзларини очиб.

— Эҳ, сенга қандай ёрдам бермоқни билниш учун минг марта жонимни фидо қилган бўлардим! — дея жавоб берди Жюльен. — Сени ҳеч қачон шундай севмаган эдим, фариштам, ёки тўғрироги, сени ҳозиргина чичакамига сева бошладим. Сендан йироқда ахволим не кечади ахир, боз устига мени деб баҳтесиз бўлганингни ўйлайвериб ақлдан озмайманми! Менинг изтиробларимни гапирмай ҳам қўя қолайлик. Ҳўп, мен кетаман, кетаман, севгилим! Лекин эринг билан сенинг ўртангда туриб, сени қўриқламай қўйсан, мени чиқиб кетишими биланоқ ҳамма ганини унга айтиб берасан — у ҳолда ҳалок бўлдим, деявер. Ўзинг ўйлаб кўр, ахир у сени уйдан шарманда қилиб қувади, бу машманча бутун Верръер, бутун Безансоннинг оғзидан тушмай қолади. Бор магзавани бошингга тўқишиди, бундай шармандаликан сўнг ҳеч қачон қаддингни тиклай олмайсан.

— Ўзим ҳам худди шуни истаяпман! — дея хитоб қилди аёл шартта ўриидан туарар экан. — Майли, азоб чекаман, менга бу ҳам кам!

— Лекин бундай шармандалик ўглингни ҳам баҳтсиз қиласди ахир.

— Йўқ, ёлгиз ўзим шармисор бўламан, ҳаммасини бўйнимга оламан, майли, мени ҳақорат қилишсин, қаро ерга қоришиян, эҳтимол ўндан сўнг ўғлим омон қолар. Шарманда бўлсан, одамларнинг кўз ўпгида ўзимни жувонмарг қиласам, сазойи бўлганим шу эмасми?! Ноқис ақлим билан тушуниш имча, тангри йўлига қилишим мумкин бўлган энг катта қурбонлик ўн эмасми ахир?..Шундан кейин у раҳм қилиб, меннаг бу хўрлигими қурбонлик ўрида қабул этар ва ўғлимга шифо берар. Агар бундан ҳам каттароқ қурбонлик бўлса, айт — уни ҳам бажо келтираман.

— Ундан қўра мени ўзимни жазолаб қўя қолай. Ахир мени ҳам айборман-ку, мени ҳам! Истайсанми, тарки дунё қиласман. Бу зоҳидларча ҳайт, эҳтимол, худонинг раҳмими келтирас. Ё парвардигор! Станицавининг дардини менига берсанг бўлмасмиди...

— Ах! Сен уни яхни қўрасаними ҳали! — дея қичқириб юборди де Реналь хоним унинг қучогига отилар экан.

Бироқ у шу заҳоти даҳнатга тушиб, йигитни ўзидан нарига итарди.

— Ишонаман, сенга ишонаман! — деди у инграб яна тиззасыга йиқилар экан. — Сен менинг ягона дүстимсан! Нега эди Станиславнинг отаси сен эмассан-а! Шунда сени ўғлимдан ҳам кўпроқ севганим бу қадар даҳнатли гуноҳ бўлмаеди.

— Ёнингда бўлишга икозат бер ва мен шу дақиқадан бошлаб сени фақат уканг сифатида севадиган бўйлай. Шу тариқа бир оз бўлса-да, гуноҳимизни ювамиз, — эҳтимол, шундан сўнг худонинг раҳми келар.

— Мен-чи? — деда қичқириб юборди хоним ўриидан сакраб туриб, икки қўли билан Жюльєннинг бошини ушлаганича уни ўзидан хиёл четлатиб, кўзларига тикилар экан. — Мен нима қизай? Мен сени биродарим сифатида сева оламанми? Сени укам сифатида севиш ўғлимдан келармикин?

Жюльєннинг кўзларидан дув-дув ёпи оқмоқда эди.

— Майли, сен нима десанг — шу! — деди у аёлининг оёғига йиқилар экан. — фақат нима қилишим керак-лигини айт! Ҳаммасини бажо келтираман, бошқа чорам йўқ эди. Эс-хушимни йўқотганимдан не қиласримни билмай қолдим. Агар кетсам — сен бор гапни эрингга айтиб берасану ўзингин абгор қиласан, сен билан бирга эринг ҳам тамом бўлади. Бундай шармандалиқдан кейин у ҳеч қачон депутат бўла олмайди. Агар ёнингда қолсам — шу одам туфайли ўғлим ҳалок бўлди, деб ўйлайсан ва фарзанд додига чидаёлмай ўзинг ҳам нобуд бўласан. Майли, ҳўп десанг, бир уриниб кўрайлик, — мен кетаман. Гуноҳимиз учун мен ўзимни жазолашимни ва сени бир ҳафтага тарқ этишимни истайсанми? Сен қаерга десанг, ўша ерга бораман. Хоҳласанг, Брей-ле-О монастирига кетишм мумкин. Лекин мен йўғимда эрингга ҳеч қандай гап айтмасликка ошт ич. Ўзинг ўйлаб кўр: агар унга бор гапни айтсанг, менинг бу ерга қайтиб келишим мумкин бўлмай қолади.

Аёл ваъда берди. Шундан сўнг Жюльєн уйни тарк этди, бироқ орадан икки кун ҳам ўтмай хоним уни чақиририб олди.

— Сен бўлмасанг ичган қасамим устидан чиқолмайманми, деб қўрқаман. Агар сен ёнимда бўлмасанг, агар нигоҳинг билан, сукут сақла, деда мудом буюриб турмасанг, бор гапни эримга айтиб қўяман! Бу гурбатнинг ҳар бир соати менга бир кундек туюляпти.

Ниҳоят, боёқиши онага фалакнинг раҳми келди. Станислав аста-секин согая бошлади. Бироқ әди хонимнинг ороми йўқолгаиди, у қилган гуноҳининг нақадар

даҳшатли эканини ва илгариги рухий осойишталик уни бутунлай тарк этганини яхши тушунарди. Виждан азоби унинг дилига ўринашиб олди ва у фақат энди юраги тоза одам учун муқаррар бўлган моҳиятини касб этди. Ҳаёт де Реналь хоним учун энди тоҳ жанинат, тоҳ дўзах бўлиб туяуларди. У Жюльенни кўрмаган найтлари жаҳанинамга тушиб қолгандек бўлар, йигитнииг оёғига бош урганида эса, ўзини жанинда кўрар эди. «Мен энди ҳеч борада ўзимни алдабтаним йўқ, — дерди у Жюльенга ҳатто бутун юраги билан ишқ-муҳаббатга берилган пайтларда ҳам. — Биламан, мен ҳалок бўлган одамман, менга шафқат йўқ энди. Сен ёш боласан, сен ваевасага учдинг холос, сени йўлдан урдим. Сени худо кечириши мумкин, мен эса энди бир умр лаънатга қолдим. Буни аниқ биламан: чунки мен кўрқяпман — ўз олдида дўзахни кўрса ким ҳам кўрқмайди дейсан? Лекин аслида ҳатто афсуслашаётганим ҳам йўқ. Агар ҳаммаси қайтадан такрорланганида ҳам мен яна шу гуноҳни қилган бўлардим. Ишқилиб, яратган парвардигор бу дунёда мени болаларим орқали жазоламаса бўлди — шунгаям шукур қиласман. Лекин ҳеч бўлмаса сен, менинг Жюльеним, — дея хитоб қиласарди у бошига бир дақиқада, — айт-чи менга, баҳтилимисан ишқилиб? Сенй қандай севишимни сезясанми?»

Худди шундай фидойи севигига муҳтоҷ бўлган Жюльенининг кибр-ҳавоси ва ҳадикесирашга мойил бўлган табиати деярли ҳар дақиқа очиқ-оидин намоён бўлаётгани бундай буюқ хокисорлик олдида дош бера олмади. У энди де Реналь хоним олдида сажда қилингана ҳам тайёр эди. «У асиззода хоним, мен эса оддий бир косибининг ўғлиман, лекин у мени севади... Йўқ, у мени шунчаки кўнгилхуни учун ўйнаш қилиб олинган мазай деб хисобламайди». Дилидаги ана шу ҳадикдан қутулиб олгач, Жюльен муҳаббатиниг бутун төлбаликлари, унинг барча шубҳаю гумонларини яхин хис этадиган бўлиб қолди.

— Азизим! — дерди унга хоним йигитнииг баъзан унинг севисига шубҳалана боилаганини фаҳмлагач. — Айрилиниимизга жуда оз қоади. Мен ҳеч бўлмаса бирга ўтказинимиз мумкин бўлган ана шу оғина вақт ичида сени баҳтиёр қилинни истайман. Шонилайлик, жонгинам, эҳтимол эртага бирга бўлини насиб қиласас. Агар фалак мени болаларим орқали жазолайдиган бўлса, у ҳолда менинг гуноҳим учун улар побуд бўлаётганини ўйламай, фақат сени севинч учун яшанига қашча уриямайни, бари бир бу иш қўлимдан келмайди — мен ақддан бааман. Ах, қани энди, ўшанда сен боёқини Станславиниг дардини

Ўзиннга олишни истаганингдек, мен ҳам сенинг гунохинги ўз зиммамга ола билсам!

Рухий ҳолатидаги бу кескин бурилини Жюльєнниң ўз маъшуқасига бўлган туйғусининг ўзини ҳам бутунлай ўзгартириб юборди. Энди унинг муҳаббати гўзадликдан завқланиши-у шундай ажойиб маъшуқага эга бўлинидан фахрланини туйғусидангина иборат эмасди.

Шу кундан эътиборан толе уларга яида кулиб бокди, дилларидағи алланга эса яида куччироқ ёна бошлади. Гўё уларниң қандайдир бир телбалик чулғаб олгандай эди. Четдан қараганды эҳтимол улар жуда баҳтлидек туюларди, бироқ энди улар севгиларининг бириничи палласидаги ором, қувоич ва хузур-ҳаловатларини йўқотиб қўйишганди. Ӯшайда де Реналь хонимни фақат бир нарса — Жюльєн мени чинакамига севармикин, деган фикр ташвишга соларди. Энди бўлса уларниң баҳти кўпинча жиноятга ўхшаб кетарди.

Баъзан энг баҳтли, энг ҳаловатли дақиқаларда де Реналь хоним бирдаи:

— Е парвардигор! Мана у жаҳаним, мен уни кўряпман! — деда қичқириб юборар ва талваса ичиди Жюльєнниң қўлларини маҳкам қисарди. — Е тангрим, ахир бу дўзах азоби-ку! Лекин мен шунга муносибман! — Шундай деда аёл Жюльєни қаттиқ багрига босар ва деворга чирмашиб ўсан печакгулдек унга ёнишганича жимиб қоларди.

Жюльєн, бу безовта қалбни юпатаман, деб беҳуда овора бўларди. Хоним унинг қўлларини ушлаб, кетма-кет ўнарди-ю, бироқ орадан бир дақиқа ўтмай яна сумрайганича қотиб қоларди.

— Жаҳаним, — дерди у, — жаҳаним мен учун худонинг марҳамати деган гаи: демак, яна бир неча куни ёргу дунёда у билан бирга ўтказган бўламан... Аммо тириклигимдаги жаҳаним, бу — болаларимниң ўлими... Лекин, эҳтимол, шундай қурбон эвазига гуноҳларимдан фориг бўларман. Эй худо, бундай даҳнатдан ўзинг сақлагайсан! Бечора норасидаларда не гуноҳ, парвардигор! Ёлиз мен айбдорман олдингда! Ҳамма айб ўзимда — мен эрим бўлмаган одамии севиб қолдим.

Баъзан, Жюльєнниң назарида, де Реналь хоним бир оз тишиб қолгандек туюларди. Аёт ўзи бениҳоя севадиган одаминиң ҳаётини заҳарламаслик учун ўзини босинига харакат қиласди.

Вақт ана шундай бир-бирига зид бўлган севги туйғулари, қувоич ва изтироблар билан яшин тезлигидан

ўтиб бормоңда эди. Жюльен энди узоқ хәел сурин одатини мутлақо тарк этганды.

Күнлардан бирида суддаги тортищувли шини бүйича Веррьеңга борған оқсоч қыз Элиза у ерда жаңоб Валенога дүч келиб қолди. У билан сұхбатланы түриб, қыз уининг Жюльендан жуда дарғазаб экананғини фаҳмлади. Үниңг үзи ҳам энди тарбиячини жуда ёмон күрар ва тез-тез жаңоб Валено билан уининг гүйбатини қылыштыраади.

— Агар сизге борғани айтесе, ағандым, үзимга ёмон бүләди... — деди у жаңоб Валенога. — Бой бойта боқар, дегаңларидек, иш жиғдий тус олғаннанда хүйкайнилар доим бир-бирларининг ёнини олишади... Бечора хизматкор бирор ганин оғзидан гүллаб қүйеңе борми, уин сира кечиришмайды...

Ана шу оддийгини мұқаддимадан сүнг, синчивликдан бетоқат бүлған жаңоб Валено, тезроқ ганинг пүскәлласенин айт, дея қысталап қылаверғач, оқсоч қыз уининг иззат-нағсига оғир ботадиган баъзи нарасаларни айтіб берди.

Жаңоб Валено олти йил давомида, минг ағасуски, барчанинг күз ўнгыда парвона бүлиб келған бу хоним шаҳардаги эңг гүзәл аёл, үзининг истехзоли мұомаласи билан уин шолғомдек қызаришта мажбур этадигал бу қалондымға фаришта, буни қараңгы, келиб-келиб тарбиячиликка күтариған аиави косиббаччани ўзига ўйнаш қилиб олибди! Етимхона директори жаңобларига бу ҳақорат ҳам етишмагандек, де Реналь хоним маълум бўлишича, ўз ўйнашини қаттиқ севар экан.

— Ростини айтесе, — деди оғир хүрсениб оқсоч қыз, — жаңоб Жюльен бунга әришмоқ учун мутлақо ҳаракат қылғани ҳам йўқ; у бекамизга ҳам эл қатори совукқина мұомала қиласарди.

Элиза бунга фақат Вержида тамоман ишонч ҳосил қилибди, лекин уининг фикрича, бу севғи мөжароси анчадан буён давом этиб келдайтынини.

— Ўшанды жаңоб Жюльенниң менги уйланишдан бол тортишнан худди ана шу сабаб бўлған, албатта, — дея қўшимча қизди у адам билан. — Мен ахмоқ бўлсанам, де Реналь хонимдан маслахат сўраб, у кинидан тарбиячи билан гапнаниб кўринини илтимос қилиб юрибман.

Ўша куниёқ кекуруи жаңоб де Реналь шаҳардан ўзи ёзилған газетаси билан бирга уйида содир бўлаётган воқеалар батағсиз баён этилған имаосиз мактуб ҳам олди. Жюльен жаңоб де Реналининг кўкимтири қогозга ёзилған бу мактубни ўқиб туриб, бирдан оқариб кетганини ва ўзига

бир неча бор қаҳр билән қараб қүйганини сезиб қолди... Бутун кечә давомида жапоб мәршинг нимадандыр таъби тирриң бўлиб юрди; Жюльєнниң унга Бургундиядаги энг асилзода оиласларининг шайкараси ҳақида сўраб қилған хушомадлари ҳам фойда бермади.

XX

Имзосиз мактублар

Do not give dailiance
Too much the rein; the
strongest oaths are straw
To the fire i'the blood.

Tempest!

Улар ярим кечага яқин хона-хоналарига тарқалишар экан, Жюльєн найт пойлаб туриб, маъшуқасининг қулогига шивирлади:

— Бугун учрашишимиз мумкин эмас, эрингиизда шубҳа туғилған; имоним комилки, у боя ўқиб туриб роса «ух» тортган ўша узуидан-узоқ мактуб биз ҳақимизда ёзилған юмалоқ хат бўлса керак.

Уларниң баҳтига, Жюльєн хонасининг эшигини ичкарида қулфлаб олди. Де Реналь хонимининг миясига, Жюльєнниң хавффираши бугун кўришимаслик учун шунчаки бир баҳона бўлса керак, деган бўямагур фикр келиб қолди. У бутунлай ақл-хушини йўқотиб, одатдаги вақтда Жюльєнниң хонаси томон равона бўлади. Жюльєн йўлакда қадам товушини эшигига заҳоти чирокни ўчириб қўйди. Кимдир унинг эшигини очмоқчи бўлади, — лекин ким бўлди бу одам? Де Реналь хонимининг ўзими ёки унинг рангичи эрими?

Орталаб азоңда Жюльєнни яхши кўрадиган оишаз аёл унга бир китоб келтириб берди; китобининг муқопасига итальян тилида бир неча сўз ёзилған эди: *guardate alla pagina¹³⁰* ².

¹ Эшигини тийиб ол — йўқса, бу онлар
Оловли қонинда борутдек ёнтай.

Шекспир. «Бурон». IV парда. I кўриниш.

² 130 саҳифага қаранг (*игада*).

Бундай эхтиётсизликдан Жюльенинг нақ юраги орқасига тортиб кетди, у шонча ниша кўреатилган саҳифани очган эди, тўғнигич билан китобга қадалган хатга кўзи тушди. Хат имло қоидаларига мутлако риоя қилинмай, палапартиш ёзилган бўлиб, унинг ҳамма ёғига кўз ёшлири томган эди. Одатда де Реналь хоним имло хусусида жуда ботартиб бўлганидан унинг ҳаяжонидан далолат берувчи бу тафсилот йигитни шу қадар тўлқинлантариб юбордики, у маъшуқасининг бундай эхтиётсизлигини унтиб ҳам қўйди.

«Сен бугун тунда мени ўз олдингга киритишни истамадинг, шундайми? Баъзан мен аслида сенинг дилингдаги гапларни охиригача ҳеч қачон аинглаб етган эмасман, дёя ўйлаб қоламан. Сен менга тикиласану нигоҳинг юрагимга ваҳима солади. Мен сендан қўрқаман. Ё парвардигор! Наҳот мени ҳеч қачон севмаган бўлсанг? Агар шундай бўлса, майли, эрим севгимиз тўғрисида бор ганини била қолсин, майли, у мени болаларимдан жудо этиб, бирор чекка қишлоққа умрбод бадарга ҳам қилсин. Балким, таңгриининг ихтиёри шудир. Нимаям дердим, у ҳолда бу дунёдан тезда кўз юмаман. Сен бўлсанг! — сен бераҳм махлуқ бўлиб қоласан.

Демак, мени севмайсан-а? Менинг телбаликларим, виждон азоби ҳақида тинимсиз зорланишим жонининг тегдими? Иисофесиз! Мени ҳалок қилмоқчимисан? Мана жуда осон йўли. Тўгри Веррьеरга боргии-да, мана шу хатни бутун шаҳарга, ундан ҳам яхшиси, — жаноб Валенога кўрсат. Унга сени севишимни, — йўқ, бундай шаккокликдан худонинг ўзи сақласин! — сенга сажда қилишимни, мени учун ҳаёт фақат сени кўрганимдан кейинигина боиланганини, ҳатто киши турли-туман орзулар уммонига гарқ бўладиган ёшлик пайтимда ҳам дунёда сен менга инъом этганчалик баҳт бўлиши ҳаёлимга ҳам келмаганини, сенга ҳаётимни бағишилаганим, имонимни қурбон этганимни — ҳамма-ҳаммасини айтиб бер. Буим ганими, керак бўлса, сен учун бундан ҳам кўпрогийн қурбон қилингта тайёрмана. Буни ўзинг яхши биласан.

Бироқ ўша одам қурбон деган нарсанинг шималигини тушунармикин? Йўқ, сен жигига тегиши учун унга айтиб кўй, мен ҳеч қандай гийбатдан қўрқмайман ва мени дунёда ёлғиз бир нарса — мени учун ҳаёт ришиласи бўлмиш танҳо одамнинг совиши чўчитади холос. О, ҳани энди ҳозир ҳаёт билан видолаисам, жонимни қурбон қилсан ва болаларим учун ортиқ қайгурмай кўйсан, нақадар баҳтиёр бўлардим!

Жонгинам, сира шубхა қилмаслигингиз мумкин: агар ўша мактуб чиндан ҳам юмалоқ хат бўлса, уни, турган гаи, худди ўша маҳлуқ ёзган. У абллаҳ, мана, олти йилдирки, ўзининг дўриллаган овози, от миниш санъети ҳақидаги ҳикоялари, ўзига бино қўйини ва беқиёс фазилатлари тўғрисидаги гапларни тақрорланиши билан мени тинименз таъкиб этиб келади.

Ўша юмалоқ хат бор ганими ўзи аслида? Ноинсоф! Сен билан шу ҳақда бир гапланиб олишни истардим. Йўқ — бир ҳисобда яхши қилгансан. Ахир сени, эҳтимол, сўнгги марта қучиб туриб, ҳозиргидек, совуққонлик билан мулоҳаза қила олармидим. Энди биз баҳтга илгаригидек осонги на эриша олмаймиз. Бундан сиз хафа бўлармиципиз? Ҳар қалай дўстингиз Фуке бирор қизикроқ китоб юбормаган куиларда хиёл диллингиз сиёҳ бўлса керак. Лекин бари бир қурбонлик қилинди, ўша юмалоқ хат бўлганими ёки йўқми, — бари бир эртага мен эримга имзосиз мактуб олганимни айтаман ва сени нима қилиб бўлса-да, бирор нарсани баҳона қилиб, қурумсоқлик қилмай, дурустроқ ҳақ тўлаб отаңгникига жўнатиб юборишини талаб қиламан.

Афсуски, дўстгинам, бирор икки ҳафтага, эҳтимол бир ойга ажralишимизга тўғри келади! Аҳ, мен биламан, ишонаман, сен ҳам мен каби азоб чекасан. Лекин ўша юмалоқ хат келтириши мумкин бўлган фалокатнииг олдини олмоқ учун шундан ўзга чора йўқ. Бу мен тўғримда эримга ёзилган биринчи хат эмас. Илгари бундай хатлар устидан қандай қулганимни билсанг эди!

Энди менинг битта мақсадим бор: у ҳам бўлса эримни бу хатни жаноб Валено юборганига ишонтириш, имоним комил, аслида ҳам ўзи шундай бўлса керак. Агар бизни-кидан кетишингга тўғри келса, албатта Верръерда жойлашиб олишга ҳаракат қил, мен эса шундай йўл тутаманки, эримнииг ўзи бу аҳмоқларга биз мутлақо аразлашмаганингимизни кўреагиб қўймоқ учун бирор икки ҳафтага шаҳарга кўчиб тушишини истаб қолади. Сен эса Верръерда бўлганингда ўша одамларини барчаси билан, ҳатто либераллар билан ҳам дўстлашиб олинига ҳаракат қил. Ўша хонимларимизнииг бари сени бошлирига кўтариб юрининг тайёр эканликларини жуда яхши биламан.

Жаноб Валено билан жанжаллаша кўрма, бир вақтлар пўниса қилганингдек, унинг қуаогини кесиб олма тагин, — аксинча, у билан иложи борича хушмуомала бўл. Ҳозир биз учун энг муҳими сенинг жаноб Валенопингни

ёки бирор бошқа одамнинг болаларига тарбиячи бўлиб ишга кираётганинг тўгрисида гап тарқатини.

Худди ана шу инга менинг эргинам ҳеч қачон йўл қўймайди. Мабодо йўл қўйгудек бўлса — нимаям қиласдик! Ҳар қалай, сеп Верръерда яшайсан, шунда бальзи-баъзида учрашиб туришимиз мумкин бўлади, — болалар сени шу қадар яхши кўришади, турган гап, сенинг олдингга олиб боришларини илтимос қилишади. Ё парвардигор, болаларим сени яхши кўришгани учун ҳам уларга меҳрим янада кўпроқ ортаётганини сезиб турибман. Қандай гуноҳ ахир бу! Ё таңгрим, нима билан тугаркин бу ишларнинг бари?.. Эс-хушимни бутунлай йўқотиб қўйдим... Ҳўш, хуллас, ўзингни қандай тутинни тушунсанг керак: беозор ва мулойим бўл, илтимос, ўша қўрс тўнкаларга дилингдаги нафратингни сездириб қўйма, — тиз чўкиб илтижо қиласдан сендан, ахир сен билан бизнинг тақдиримиз ўша одамларга боғлиқ. Эримининг эса сен билан жамоат фикри қандай тақозо этса, худди шундай муомала қилишига мутлақо шубҳаланмасанг ҳам бўлади.

Сенинг ўзинг менга юмалоқ хат тайёрлаб берасан: бир оз сабр-тоқатли бўлгин-да, қўлингга қайчи олиб, китобдан мени қуида ёзган сўзларни қирқ ва уларни манови қўкимтири қофозта текисроқ қилиб ёпиштириб чиқ, — бу қофозни менга жаноб Валено совға қилган. Хонангда тинтув бўлиши мумкин, шу боисдан ҳам сўзларни қирқиб олган китобни ёқиб юбор. Агар китобдан керакли сўзларни бутунилигича тона олмасанг, у ҳолда эринмай уларни ўзини ҳарфма-ҳарф тузиб чиқ. Сени қийнаб қўймаслик учун мени юмалоқ хатни жуда қисқа қилиб ёздим. Эвоҳ, агар сен мени ортиқ севмасанг, у ҳолда менинг ўзим йўллаётган мактуб сенга бениҳоя узун бўлиб туюлса керак.

Имзосиз мактуб

«Хоним,

Сизнинг барча саргузаштларингиз менинг аён, бу ишларга чек қўйишдан манфаатдор шахслар эса, — огоҳлантириб қўйилган. Сизга нисбатан ҳали дилимдан бутунлай ўчиб кетмаган хис-туйгуларга амал қилиб, Сизга ўша йигитча билан бўлган алоқангизни буткул узиб юборишни тақлиф этаман. Агар сиз оқиласлик қилиб, маслаҳатимга кирсангиз, у ҳолда эрипгиз яқинида олган хабарни ёлғон деб ўйтайди. Мен ҳам унга янгишаётганини исботлаб ўтирумайман: билиб қўйинг, Сизнинг сирингиз менинг

қўлимда, қаршимда тиз чўкмогингиз даркор! Менинг иродамга бўйсуннишингиз лозим бўлган фурсат келди».

Ушбу хатнинг сўзларини ёпишириб бўлишинг биланоқ (жаноб директорнинг гапириш услубини танидингми?) дарҳол боққа чиқ, — мен сени кутиб оламан.

Мен қишлоққа бораман ва у ердан гамгин бир қиёфада қайтаман, мен чинданам адойи тамом бўлганга ўхшайман. Ё тангрим! Қандай ишга журъат этаётганимни бир ўлаб кўргин-а, — яна бу машмашанинг ҳаммаси фақат сенга у юмалоқ хат олгандек кўрингани учун бўляпти. Шундай қилиб қутим ўчган ҳолда гўё менга аллақандай потаниш одам келтириб берган мана шу мактубни эримга узатаман. Сен эса болалар билан катта ўрмоннинг йўли бўйлаб сайр қилгани жўна ва иешинга қадар қайтиб келма.

Юқори қоядан сенга капитархонамиз яққол кўриниб туради. Агар ҳаммаси қўнгилдагидек тугаса, мен ўша ерга оқ дастрўмол осиб қўяман, акс ҳолда эса у ерда ҳеч нима бўлмайди.

Хўш, сенинг ўзинг-чи, ноинсоф, наҳот юрагинг сенга сайрга жўнашдан олдин менга бир амаллаб севишинг ҳақида икки оғизгина айтиб қўйиш лозимлигини уқтирмаётгани бўласа? Майли, нима гап бўлганда ҳам бир нарсадан қўнглинг тўқ бўлсан — агар бир-биримиздан бутунлай жудо бўлсан, мен сенеиз бир кун ҳам яшай олмайман. Аҳ, мен ярамас она эканман! Жонгинам Жюльєн, бу бемаъни сўзларни сенга нима учун ёзаётганимни ўзим ҳам билмайман, мен буни мутлақо ҳис этаётганим ҳам йўқ, мен сендан бўлак ҳеч ким тўгрисида ўйлай олмайман, ўша сўзларни ҳам мени койимаслигинг учунгина ёздим. Ҳозир, сендан жудо бўлишим мумкинлиги ҳақида ўйлар эканман, мунофийлик қилишдан не ҳожат? Ўзим сајда қиладиган одамга ёлгон гапиришдан кўра сенга ёвуз бўлиб кўринисам кўрина қолай. Мен бусиз ҳам умримда жуда кўп ёлгон гапирдим. Ҳай майли, начора, агар мендан совиган бўлсанг, сени кечираман. Бу хатни устидан ўқиб чиқишига ҳам вақтим йўқ. Ростиини айтганида эса — сенинг қучогингда ўтказган ўша масъуд кунлар учун ҳатто ҳаётимни қурбон қилишга тўгри келган тақдирда ҳам бу ҳол менга арзимас бир нарса бўлиб кўринади. Ўша лаззатли кунлар менга анча қимматроққа тунишини ўзинг яхши тушунасан».

Жаноб билан сұхбат

Alas, our frailty is the cause, not we.
For such as we are made of, such we be.

*Twelfth Night.*¹

Бутун бир соат давомида Жюльєн болалардек севиниб, керакли сұзларни қириңіб ва ёништириб ўтиради. У хонадан чиққан захоти оназары билан келдігінде үз шогирдларынға дуч кезді; хоним хатни уининг құлдан шундай бир қатъият билан олдикі, бундай хотиржамалык йигитнинг күнгелігі бирмұнча гулгула ҳам солди.

— Елими қуидімі ишқилиб? — дея сұради хоним.

«Яқнанғанда виқидон азобида әс-хүшини йүктаёзған аәл шуми ҳали? — ҳаёлдан ўтказди у. — У нима қилмоқчи ўзи?» Бу ҳақда уининг ўзидан сұраш эса турурлы Жюльєнга хүрлікдей туғолди, лекин чамаси йигит унга ҳеч қаңың бугуидагидек қойил қолмаганди.

— Агар бу шиннің охирі бахайр бўлмаса, — дея күшинчама қилди хоним ўша-ўша совуққонлик билап, — менин бутун бойлигимдан мосуво қилишади. Манови қутичанин тогда бирон жойга күміб қўйиниг. Балки бир күн келиб менинг бор мол-мұлким фақат шу бўлиб қолар.

Шундай дея у қызил саҳтиён жиңдега солинган биллур қутичанин узатди. Қутича жавоқиротга — олтин ва гавхар тақиначоқларга тўла эди.

— Хўп, энди бораверинг, — деди у Жюльєнга.

Хоним болаларини ўпди, кичик ўғли Станиславин эса у ҳатто иккі марта багрига босди. Жюльєн тоңдай қотиб турарди. Аәл у томон ҳатто кўз қирини ҳам ташламай, тез-тез одимлаб нари кетди.

Жаноб де Реналь юмалоқ хатни очиб ўқиганидан бўён ўзини қўярга жой топа олмай қолганди. Дуэлга чиқишига сал қолган 1816 йилни хисобга олмаганда, умри бино бўлиб уининг қалби бу қадар ларзага тушмаганди, адолат юзасидан шуни ҳам тан олиш керакки, ҳатто нешанаасидан ўқ ейиш хавфи ҳам уининг дарди дүйесини буичалик қоронги қизмаган эди. «Аәл кишиниңг ёзувиға ўхшайди,—

¹ Ожиза аәл деймиз! Бизда не гунох,
Ахир аәлни шундай яратса эгам!

дея ўйларди у.— Агар шундай бўлса, қайси аёл ёзганийкин бу хатни?» У Верръердаги барча таниш хонимларни бирмабир кўз ўнгидан ўтказди-ю, бироқ уларнинг биронтасидан шубҳаламади. «Эҳтимол бу хатни эркак киши тўқигандир уни бир аёлга айтиб туриб ёздиргандир? У ҳолда бу эркак ким бўлди?» Уининг яна боши қотиб қолди, ха, албатта, уни кўролмайдиган одамлар кўп, танишларнинг кўпчилиги уни ёмоц кўришади. «Бориб хотиним билан маслаҳатлашин керак!» — дея ўйлади у одати бўйича ва боядан бери буқчайиб ўтирган креслосидан турмоқчи бўлди.

Лекин энди ўриидан турган ҳам эдикни, шу захоти пешнасига шап этиб урди: «Эҳ, жин урсин! — деб юборди у.— Ахир ҳозир мен худди ана шу хотинимта ишонмаслигим керак-ку. У душман энди менга!» Шуларни хаёлидан ўтказар экан, алам ва газабдан уининг кўзларига тирқираб ёш келди.

Ўзининг тошбағирлиги учун адолатли равишда жазосини тортар экан,— худди ана шу совуққонлик провинциал доноликнинг асосини ташкил этади,— жаноб де Реналь шу тобда дунёдаги барча кишилар орасида энг яқин икки дўстидан хавфсирамоқда эди.

«Менинг, шулардан бўлак, ҳеч бўлмаса ўнтағина дўстим борми ўзи? — дея ўйларди у хаёлан ҳар бири қанчалик ҳамдард бўлиши мумкинлигини тасаввур қилишга уриниб, уларни бирма-бир кўз ўнгидан ўтказа бошлади.— Ҳаммаси, ҳаммаси,— деб газаб билан қичқириб юборди у,— бошимга тушган бу шармандаликдан бениҳоя хурсанд бўлади!» Яхшиямки у асосли равишда, ҳамма менга ҳасад қиласди, деб ҳисобларди. У қирол қадам рашжида қилиб, лутфан хонадонида туаб қолиш баҳтига сазовор этган ҳашаматли уйни яқинда ажойиб қилиб пардоzlагани етмагандай, Вержидаги қаerини ҳам тузатиб, яигидай қилиб қўйганди. Қаerининг бутун пештоқи яигидан оқланган, деразаларга эса ажойиб яшил қонқалар ўринатилганди. Жаноб де Реналь ана шу дабдабани эзлар экан, кўнгли бир лаҳза таскин тонди. Чиндан ҳам энди уининг қаerи ўп-ўн беш чақирим наридан яцқол кўзга ташланар, номигагина «қаer» деб аталадиган ҳамда вақт ўтиши билан ранги ўнгигб кетган бошқа ўйлар эса уининг олдида ғоятда почор кўринарди.

Жаноб де Реналь фақат бир одам — қавм черкови оқсоқолинингни ҳамдардлик изҳор қилиб, кўз ёни тўкишига умид қилини мумкин эди, аммо у жалтафаҳм дунёдаги ҳар қандай нарсага ҳам кўз ёши қиласверарди. Буни

қараңғы, келиб-келиб у суюниши мүмкін бұлған ёлгиз кимса ана шу одам бўлиб чиқди.

«Менинг бошимга тушиган бу күлфатта ишма тенг кела олади?!— деда хитоб қилди у фигони фалакка чиқиб.— Одам деган ҳам шу қадар ёлгиз бўладими!»

«Наҳот шундай бўлса?— сўради ўзидан-ўзи чиндан ҳам ожиз бу одам.— Наҳотки бошимга күлфат тушганида ҳатто маслаҳатлашадиган биронта одамим бўлмаса? Чунки бу баҳтсизлик қиляпти, мен буни яққол хис этиман. Ах, Фалькоз, ах, Дюкро!» — деда қичқириб юборди у алам билан. Бу иккى одам унинг ёшликтаги дўстлари бўлиб, жаноб де Реналь 1814 йили ўзининг такаббурлиги билан уларнинг ҳафсаласини пир қилган эди. Улар болаликданоқ ўзларини у билан тенг кўришта одатланишган эди, у эса бирдан ўзини баланд ола бошлади, чунки дўстлари оддий оиласдан чиққан йигитлар эди.

Улардан бири, веррьелик қоғозфурӯш доно ва самимий Фалькоз департаментнинг бош шаҳрида босмахона сотиб олиб, у ерда газета чиқара бошлаган эди. Конгрегация¹ уни хонавайрон қилишга қарор қилди: унинг газетасини тақиқлашди, босмахонага эгалик қилиш хақидаги рухсатномасини эса тортиб олишди. Ана шундан кейин аҳволи таңг бўлиб қолдию у ўн йил ичиде биринчи бор жаноб де Ренальга хат ёзди. Веррьеर мэри қадимги римлиқ каби жавоб беришни лозим топди: «Агар қиролнинг министри лутфан менинг фикримни сўрагудек бўлса, мен уига, провинциядаги барча матбаачиларга шафқатсиз қирон келтиринг, босмахона ишига эса тамаки каби монополия жорий этинг,— деда жавоб қилган бўлардим». Яқин дўстига ёзилган ва бир вақтлар бутун Веррьеерни қойил қолдирган бу мактубни жаноб де Реналь энди даҳнат билан эсламоқда эди. «Шундай обрў-эътиборга, давлатга, орденларга эга бўлган мендек бир одам бир кун келиб шу ишимдан цупаймон бўламан, деб ким ҳам ўйлабди дейсиз». Бу даҳнатли тунни жаноб де Реналь апа шу зайлда, гоҳ ўзидан, гоҳ атроғидаги барча одамлардан газабланиб ўтказди, бироқ яхшиямки, хотинининг изига тушиш унинг хаёлига келмади.

«Мен Луизага ўрганиб қолганиман,— дерди у ўзига ўзи.— У менинг ҳамма шиларимдан хабардор. Агар эртага қайтадан уйланни имкониятига эга бўлганимда, унинг

¹ Конгрегация — католик чёрковида монах жамоаларининг бирлашмаси (тарж.).

ўринни босадиган аёлни сира ҳам тополмасдим». У, эхтимол, хотинимда гуноҳ йўқдир, деган фикр билан ўзига тасалли бермоқчи бўлди; бу машманнага бундай мунисабат ундан катъий чораадар кўринини талаб этмас ва жаноб мэр учун жуда кулай эди; ахир бу дунёда бўхтоига учраган аёллар кам дейсизми.

«Лекин бу қанақаси бўлди, — деда қичқириб юборди у бирдан ва талиасага тушиб, хонада ўйқдан-буёқка юра бошлади. — Нима, менинг латта ёки аллақандай кўчада қолган ялангоёқманими? Унинг ўйини билан устимдан кулишига қандай йўл кўйиним мумкин ахир? Бу ахволда бутун Веррьеर менинг бўши-бабёвлитимдан куладиган бўлиб қолади-ку. Шармъе тўғрисида нималарни гапиришимайди дейсиз, бу одам хотини ҳамманинг кўз ўнгидага эрига хиёнат қилинни билан бутун шаҳарга машҳур эди. Унинг иомини айтишлари биланоқ барча илкай бошлайди. У яхши адвокат, лекин унинг сухандонлигини ким ҳам эсларди? Ҳа-я, Шармъе де Бариарни айтип-сиз-да, дейишади одамлар, — боёқнига уни исподга қолдирган одамининг иемини тиркаб шундай лақаб қўйишга!».

«Худога шукур, — дерди, у ўзига-ўзи орадан бир неча дақиқа ўтгач, — худога минг қатла шукурким, менинг қизим йўқ, демак оналарини қашчалик жазоламай, бу нарса болаларининг тақдирига таъсири қилмайди, менинг лаънати йигитчани хотиним билан жиноят устида тутиб олишим ва икковини ўлдириним мумкин. У ҳолда бу машманша фожиага айланади ва ҳеч ким устимдан кулолмайдиган бўлади». Бу фикр кўнглинига хуш ёқсан жаноб де Реналь унинг барча тафсилотларини ўйлай бошлади.

«Жазолар маҳмуаси у ҳолда менинг томонимда бўлади, боз устига, ини қандай тус олмасин, бизнинг конгрегация ва суддаги дўстларим менинг қутқариб қолинининг улдасидан чиқадилар». У овничогини олиб, уни кўздан кечира бошлади, — илкоч жуда ўтқир эди. Лекин шу пайт жаноб де Реналь бирдан ҳалқоб-ҳалқоб қонни тасаввур қилини уни ваҳима боеди.

«Мен ўша сурбет тарбиячини ўласи қилиб калтаклашм ва уйимдан қувиб юборишим мумкин. Аммо бутун Веррьеерда, ҳатто бутун департаментда роса жаңжал кўтарилади! Суд Фалькозининг газетасини ёниш ҳақида хукм чиқариб, бони муҳаррирни қамоқдан озод қилишигач, уни олти юз франк машин оладиган хизмат жойидан қувиб юборишида менинг ҳам қўлим бўлган. Айтишларига қаранганди, ўша ёзувчи Безансонининг қаерибадир яна бош кўтарганимиш. Ўша одам пайтдан фойдаланиб менинг роса

шарманда қилиши мүмкін. Еу ишпі у шу қадар әпчиллік билан амалга оширадики, ҳатто уни судга ҳам беролмай қоласаи. Судга бало борми... У аblaқ гапи ростлигини исботламоқ учун судда жиркандың мишишларни қалаштириб ташламайдымы ахир. Жамиятда ўз обрүсими сақтай биладиган мен каби асилзода одам, турган гап, ана шу барча плебейларниң нафратини құзгатади. Номимни Париждаги ўша ифлос газеталарда тилга олишади — ё парвардигор, қандай дақшат бу! Реналларнинг қадимдан машхұр номини майнабозлар ерга топташса-я... Агар бирор жойға сафарға отлансы, номимни ўзgartиришим керак бўлади. Шарманда! Менинг бутун гурурим, бутун қудратимни ташкил этган шундай шопили номдан маҳрум бўлсам-а. Бундан ҳам баттари бўладими ахир.

Агар хотинимни ўлдирмай, уни шунчаки шарманда қилиб уйдан қувиб юборсам-чи? Унда Безансондаги холаси бор мол-мұлкини құш құллаб унга тутқазмайдыми ахир?! У ҳолда хотиним Парижга жүнайди-да, у ерда ўша Жюльен билан айшини суриб яшайверади, турган гап, бутун Веррьеर бундан хабар топадио мен яна аҳмоқ бўлиб қолавераман». Шу пайт бечора эр чироқнинг шуъласи хира тортаётганини сезиб қолди: тонг ёриша бошлиғанди. У тоза ҳавода нафас олиш учун боққа чиқди. Бу пайтга келиб у асосан веррьеерлик дўстлари бу машмашани әшишиб, нақдар ҳузур қилишларини ўйлаганидан жанжал кўтармасликка деярли қарор қилиб қўйганди.

Бог бўйлаб қилган сайри уни бир оз тинчиди. «Йўқ! — дея хитоб қилди у.— Хўш, нима учун хотинимдан воз кечишим керак экан? Ахир у мен учун фойдали одам-ку». У хотинисиз уйининг қанчалар беҳаловат бўлишини даҳшатга тушиб тасаввур қилиб кўрди. Унинг барча қарин-дош-уругларидан фақат маркиза де Р... ўтакетган тентак ва баджаҳл камниргина қолған эди.

Албатта бу жуда оқилона мұлоҳаза эди-ю, бироқ унга амал қилмоқ учун боёқишига табиат инъом этганидан кўра қўйроқ ирода талаб этиларди. «Агар хотинимни ҳайдаб юбормасам-чи,— дея мухокама қиласади у,— мен ўзимни биламан: бирор күн у менинг жаҳлимни чиқаради, ана шунда бор ганин юзига тўкиб соламан. У магрур аёл, биз жаңжаллашиб қоламиз, бу машмаша эса — холасининг меросини олгунига қадар ҳам содир бўлиши мүмкін. Ана ўшанда менинг устимдан қулишларипи томонча қиласаиз. Хотиним болаларини яхши кўради: охир-оқибатда бу бойликнинг бари болаларга қолади, албатта. Лекин мен-чи! Мен Веррьеерда гирт тасқара бўлиб қоламан-ку. Кў-

риб қўйиниглар уни, ҳатто хотинини ҳам эшлаб ололмади, дейинимайдими ахир. Ундан кўра шубҳа-гумонларимни ичимда сақлаб, ҳеч нимани сурншитирмай юраверсам-чи? У холда истайманми-йўқми, мазаммат гаплардан ўзимни тийишни керак бўлади».

Бироқ орадан бир дақиқа ўтга, жаноб де Реналь қадрининг ерга урилганидан алам қилиб, хиёнатни фош қилинининг турли усулларини эслай бошлади. Одатда казино ёки Оликаоб жамоатдаги билъярд ўйини пайти биронта майнабоз алданган эр хақидаги ёлғон-яшиқ гайлар билан ошиаларини кулдириш учун ўйинни тўхтатиб, шундай усуллар ҳақида ҳикоя қилар эди. Ҳозир ўша ҳазилларинг жаноб де Реналга нақадар шафқатсиз бўлиб туюлаётганини билсангиз эди!

«Эй, тангрим! Нега менинг хотиним ўлиб кетмаган-а? Шунда ҳеч ким менинг устимдан кулмаган бўларди. Бева бўлиб юраверардим. Ярим йил умримни Парижда ўтказардим, казо-казолар орасида ўралашиб юардим». Бироқ кўнгли бевалик ҳақидаги орзулар билан бир лаҳза таскин топиб тургач, у яна, ҳақиқатни билиш усуллари тўғрисида бош қотиришга тутинди. Хўш, айтайлик, тунда, ҳамма уйқуга кетгач, Жюльєннинг эшиги олдига бир ҳовуч кепак сениб қўйса-чи? Шунда эрталаб аzonда оёқ изини кўриш мумкин бўларди.

«Йўқ, бундай қилиш ярамайди! — дея газаб билан қичқириб юборди у.— Бу худонинг ғазаби Элиза кепакни албатта кўради-ю, бутун хонадонга бир зумда менинг рашик қилаётганим маълум бўлади-кўяди».

У казинода эшитган яна аллақайси ҳикояда қандайдир бир одам хотини билан унинг ўйнаши эшигига суднинг муҳри каби мўм билан қил ёпиштириб қўйган ва шу ўйсинда ўзининг баҳтесиз эканлигига ишонч ҳосил қилган экан.

Шунча гумонсираш ва иккиланишлардан сўнг у, ниҳоят шубҳасига ишонч ҳосил қилишининг энг яхши йўли шу бўлса керак, деган қарорга келиб, буни қандай амалга ошириш ҳақида ўйлай бошлаган ҳам эдикни, бирдан хиёбоннинг муюлишида боядан бери, бундан кўра ўлгани яхши эди, деб ўйлаб юрган худди ўша аёлга дуч келиб қолди.

Хоним қинилоқдан қайтиб келмоқда эди. У Вержи черковига эрталабки ибодатга борганди. Совуқон файла-суфинг ишониши қийин бўлғаи, аммо хоним шунга қарамай сидқидилдан ишонадиган ривоятга кўра, ҳозирги кунда бутун қавм қатнайдиган бу черков бир вақтлар сенъор Вержи қасрининг ибодатхонаси бўлган экан. Де

Реналь хоним ибодат пайти негадир ҳадеб шу түгрида ўйлади. Унинг кўз ўнгида нуқул фақат бир манзара намоён бўларди: эри овда гўё тасодифан Жюльєни ўлдиради кечқурун эса хоними унинг юрагини сийшга мажбур қиласди.

«Хозир менинг тақдирим ҳикоямни эшишта туриб, унинг нималарни ўйлашига боғлиқ,— дерди ўзига-ўзи аёл.— Бу машъум чорак соат ҳаммасини ҳал қиласди, кейин эса, эҳтимол, у билан умрбод гаплашмасман ҳам. Ахир у беақл одам, мулоҳаза билан иш юритмайди. Ёйламасам мен ақлини ишлатиб, унинг нима қилиши ёки нима дейиши мумкинлигини олдиндан фаҳмлашга ҳаракат қилган бўлардим. Бизнинг тақдиримиз эса унинг қарорига боғлиқ, ҳаммаси унинг ихтиёрида. Шу билан бирга қисматимиз яна менинг усталигимга, бу калтафаҳм зўравонининг фикр йўналишини у ёки бу томонга бура олишимга ҳам боғлиқ,— ахир жаҳли чиққандা у мулоҳаза қилиб ўтирумайди, мияси айниб қолади. Ё парвардигор! Бу ишни амалга оширмоқ учун қанчалик маҳорат, қанчалар совуққонлик керак, қаердан оламан уларни мени?»

Бироқ хоним боққа кириб, узоқдан эрини кўргани заҳоти худди мўъжиза содир бўлгандек дарҳол ўзини босиб олди. Жаноб де Реналнинг соchlари ҳурпайганидан, кийим-бошининг тижим-ғижим бўлиб кетганидан унинг туни билан мижика қоқмай чиққани яққол сезилиб турарди.

Аёл очилган ва сўнгра яна конвертга солингган хатни эрига узатди. У хатни беихтиёр қўлига олди-да, хотинига телбаларча тикилди.

— Манови жирканч мақтубни,— деди хоним,— менга аллақандай шубҳали бир нусха бериб кетди. У сизни танир эмиш, сиз унга ҳатто қандайдир яхшилик ҳам қилган экансиз. Бу воқеа ҳозиргина, нотариуснинг боги орқасидан ўтаётганимда содир бўлди. Мен сиздан фақат бир нарсани талаб қиласман: авви жаноб Жюльєни дарҳол, ҳозирнинг ўзидаёқ отасиникига қайтариб юборсангиз.

Де Реналь хоним бу даҳшатни ганин айтиш заруратидан тезроқ қутулиш ниятида бу жумлани шопа-пиша, ҳатто керагидан бирмунча олдироқ айтиб юборди.

Сўнгра, бу ганин эннитгач, эрининг хурсанд бўлиб кетганини кўрдию қувончидан қалтираб кетди. Эри унга тикилиб қолганидан аёл Жюльєнининг юмалоқ ҳат ҳақидаги гани тўғри чиққанини тушунди. Шуни тушунди-ю бу очик-ойдии кўнгилсизликдан хафа бўлини ўринга дилида Жюльєнга таҳсии ўқий бошлиди. «Қандай заковат! Қандай ажойиб сеэгирлик! Ёйламасам, ҳеч қандай

ҳаёт тажрибаси бўлмаган ёшгина йигит-а ўзи! Кела-жакда нақадар юксак чўққиларга кўтарилиши мумкини бу йигит! Афсус! Муваффақиятларга эришгач, у мени унугиб юборади».

Ўзи сажда қиласидан одамга беиҳтиёр қойил қолганидан унинг дилидаги барча қўркувлар бир зумда тарқалиб кетди.

Хоним тоққирлиги учун ўзини мактаб қўйди. «Мен Жюльенга муносиб экайман», деда хаёлидан ўтказди у завқланиб.

Ўзини тутиб туролмасликдан чўчиган жаноб де Реналь бир оғиз ҳам сўз айтмай қўлидаги имзосиз мактубни ўқий бошлиди. Бу хат китобдан қирқиб олинган ва кўкимтирик қозогза ёпиширилган сўзлардан иборат эканлигини эса китобхон яхши эсласа керак. «Яна янги хўрлик, буният чеки борми ёки ўйқми ўзи,— деда хаёлидан ўтказди жаноб де Реналь дармонсизликдан оёқда аранг турар экан.— Яна янги ҳақорат, бу гапларнинг ҳаммаси устида бош қотириш керак. Яна денг, бутун машмаша хотинимнинг касофати билан бўлянти!» Жаноб де Реналнинг оғзига қўпол сўқинишлар қелди-ю, бироқ Безансондан олишини лозим бўлган меросни эслаб, тилини аранг тийиб қолди. Аламини пимадан олишни билмай, қўлидаги манови иккинчи имзосиз мактубни гижимлади-да, ўйлакдан тез-тез юриб нари кетди. У бир дақиқага бўлса-да, хотинидан узоқлашмоғи лозим эди. Орадан бир оз вақт ўтгач, у бирмунча жаҳлидан тушив қайтиб келди.

— Ганини чўзиб ўтирамай, дарҳол Жюльенининг жавобини бериб юбормогингиз керак,— деди хоним эрига у ёнига қайтиб келган заҳоти,— ким бўлибди ўзи у — оддий бир дурадгорнинг ўғли-да. Сиз унга бир неча экю ортиқ ҳақ тўласангиз бўлди, у ўқимишли одам, ўша жаноб Валеноникидами ёки префект ёрдамчиси Можиронникидами — осонгина иш тошиб олади — уларнинг ҳам болалари бор-ку ахир. Шу боисдан у ҳатто хафа ҳам бўлмайди.

— Аҳмоқ хотиниларга ўхшаб бўлмағур гапларни вадирайсаниз, хоним,— деда бўкириб берди жаноб де Реналь,— худо хотиниларга ҳусидан бергану ақлдан қисган-да, фаҳм-фаросат деган нарса нима қиласин уларда! Жиддийроқ гаига эътибор бериш ҳатто хәёлингизга ҳам келмайди,— ҳеч бирор масаланинг тагига етишини истайсанизми ўзи? Бу енгилтаклигининг, бу дангасалигиниз билан капалак тутишга ярайсиз холос. Ожиз одамсизлар барингиз, биз оила бошликлари учун нешананинг шўрисизлар ҳаммангиз...

Де Реналь хоним әрининг ганини бўлмади, у узоқ таъириб, шу ерликлариниг таъбири билан айтганда, *роса зағрини сочди*.

— Афандим,— деда жавоб қиади хоним ниҳоят,— менинг энг қимматбаҳо нарсаси — номуси ҳақоратлаинган аёл сифатида ганирийман.

Де Реналь хоним бу оғир сухбат давомида ўзини жуда вазмин тутди, зеро унинг Жюльен билан бир уйда яшаш ёки яшамаслиги ани шу сухбатиниг итижасига боғлиқ эди. У ҳар бир сўзни пухта ўйлаб, әрининг газабини жиловлаб оладиган, уни керакли йўналишга бурадиган гапларнигина айтарди. Эрининг ҳақоратли қичқириқлари унга мутлақо таъсири қилмасди, аёл үларга қулоқ солмай, бу пайтда: «У менидан хурсанд бўлармикини ишқилиб?» — деда фақат Жюльен ҳақида ўйларди.

— Сиз шунча совга-саломлар бериб, аллада азиз қилиб юрган бу қишлоғи йигитчанинг эҳтимол ҳеч қандай айби ҳам йўқдир,— деди у ниҳоят.— Лекин, ҳар қалай, ўшани деб менинг умримда биринчи марта шундай ҳақорат эшигдим... Мана шу жиркаич қоғозни ўқиб чиққач, афандим, менинг ўзимга ўзим сўз бердим: уйингизда ё у турсин, ё мени турай, биттамиз чиқиб кетмоғимиз лозим.

— Нима, мени ҳам, ўзингизни ҳам исенодга қўйиб, жанжал кўтармоқчимисиз? Верръерда анчагина одамнинг боши осмонинг етади бу ганини эшитса!

— Ҳа, рост айтдингиз, сиз доно рахбарлигинги билан ўзингиз, оизлангиз ва бутуни шаҳар учун әриниган фарованиеликни қўчиллик кўролмайди... У ҳолда менинг Жюльенга сиздан бир ойга жавоб сўраб, ҳурматли дўсти, тогда яшиайдиган аниви тахтафурушинига жўнашини таклиф қиласман.

— Менинг эса сизга ройкорчилик қилишини мани этаман,— деди чўрт кесиб жаноб де Реналь, лекин анча хотиржамлик билан,— аввало сиздан у билан ташлашмасликини талаб қиласман. Жаҳлинигиз чиқса, менинг у билан уриштириб қўясаниз, у жанобиниг қандай жиззаки эканини биласиз-ку ахир.

— Бу йигитчада тамиз деган нарса йўқ,— деда әрининг ганини излиб кетди де Реналь хоним.— Эҳтимол, у ўқимишли ҳамдир,— буни сиз яхшироқ биласиз,— лекин аслида у оддий бир косиб. Әлизага уйланиндан бош тортгач, ундан бутуилай ҳафсалам пир бўлди, ахир бу қизнинг яхнигина мол-дуиёси бўлса, нима керак унга яна? Әлизанинг баъзан жаноб Валено билан хуфия учраниб туринини айтмасангиз, бошка нима айби бор?

— Ҳа-а,— деди җүзіб жаңоб де Реналь қошларини чимирганича,— Шунақа деңг-а? Буни сизға Жюльенинің ўзи айтдими?

— Ішік, буни рүйирост айтмади. Ахир у доим умрини рухонийликка багынладамоқчи эканлығы ҳақида ган сотиб юради, лекин танымға ишонаверинг, бу майдада одамларнің ҳәттідегі асосий мақады — ризіқ-рұзини таъминлаш. Аммо у бир неча марта менің Әлизаннің бу еирли сайрларидан хабардор эканлығини шама қылды.

— Мен эса бу гаптардан мутлақо бехабарман,— яна ғазаби қайнаған хитоб қылды жаңоб де Реналь, ҳар бир сүзині чертиб-чертіб айттар экан.— Түмшүгимнің тағида шундай гаптар бўлаётган экан-у, мен эса гафлатда юрибман... Бу қанақаси бўлди? Ҷемак, уларнің орасида, Әлиза билан Валеношинг ўртаснда қандайдир алоқа бор экан-да?

— Буларнің бари эски гаптар, азизим,— дея кулиб жавоб қылди де Реналь хоним,— әхтимол, уларнің орасида анатинақа ҳеч гап бўлмагандир ҳам. Ахир бу гаптарнің бари ҳали ўна мухтарам дўстингиз Валено, бутун Веррьеरда мен билан ўзининг орасида аллақандай бегараз муҳаббат бор, дея мини-миш тарқалишини истаб юрган кезлари бошланган.

— Бир вақтлар ўзим ҳам шубҳаланган эдим-а,— дея хитоб қылди жаңоб де Реналь жаҳл билан пешапасига шашатилар экан, чиндан ҳам бугун уннінг бошига, томдан тараша тушгандек, кутимаган кашфиётлар ёғилмоқда эди.— Нега менің бир оғиз айтмадингиз ўшаандай!

— Мұхтарам директоримизнің кіткесінан бир әрқалығы деб дўстларнің орасига инфоқ солишининг нима кераги-бор эди! Агар билишни истасаңыз, бизнің донрамизда ундан вақти-вақти билан ҳис-хаяжонға тұла ва ҳатто бир оз ишқиң мактублар олиб турмайдын биропта ҳам аёл йўқ.

— У сизға ҳам ёзғанми?

— У хат ёзинин жуда яхши күради.

— Ҳозирининг ўзидәёқ менің ўша хаттарни күрсатынг, мен сизға буюраман,— деди жаңоб де Реналь худди бўйи бирдан бир қулоч ўстаси одамдек.

— Э, йўқ, ҳар қалай ҳозир эмас,— дея жавоб қылди аёл тоятда хотиржамлик билан, ҳатто деярли бегам оҳангда.— Мен уларни сизға жаҳлингиздан туңганингизда, бишқа бирор күн күрсатаман.

— Ҳозироқ күрсатасаныз, жин урсии!— дея ўшиқирди жаңоб де Реналь ўзини бутунашай йўқотиб ва шу билан

бирға ана шу ўн иккى соат ишида бириңчи марта сүгіл тортиб.

— Ана шу хатларни деб директор биләп жаңикаллашымаңынка ватъда беринг менгі,— деди де Реналь хоним бенихоя ёқимай овоз билән.

— Жаңикаллашымаңын, йўқми, лекин уйдан алави ташлаңдық болаларни тортиб олишим мүмкін,— деда давом этди эри ўша-ўша қаҳр-газаб билән.— Аммо ўша хатларни дархол менгі беришингизни талаб қыламан, ҳозириниг ўзидаёқ. Қаерда улар?

— Езув столимнинг тортмасида, лекин бары бир сизга калиткин бермайман.

— Мен қалитсиз ҳам очиб оламан уларни,— деда қичқирди у хотинининг хопаси томон деярли югурғыб кетар экан.

У чиндан ҳам Нариждан көлтирилгап ва нақлиникор қызил ёғочдан ясалған құмматбаҳо єзув столимнинг тортмасини сим чивиқ биләп бузыб очди. Илгарилари жаңоб де Реналь бу стояда бирор дөг-дүрги күриб қолса, уни камзулининг этаги биләп артар эди.

Де Реналь хоним қантархона томон отылди-да, зина-поинининг бутун бир юз йигирма ногонасыдан юрганича юқори күтарилди, у ошоқ дастрұмопининг бир учини кичкинагина деразанинг темир нақарағасынға боялаб қўйди. Шу тобда у ўзини дүниёда әнг баҳтани аёл деб ҳис этарди. У кўзлари жиңқа ёшга тўлиб, тогдаги қалин ўрмонга тикиларди. «Эҳтимол, Жюльен ҳозир ўша сершох шамшодлардан бирининг остида ана шу баҳтли ишорани кутиб-турғандир», дерди у ўзига-ўзи. Хоним дилида сўзанакларининг тишиниз чириллаши-ю. Қушларнинг чугур-чугуридан норози бўлиб, аччага довур қулоқ солиб турди. Агар ана шу кишини безор қиласын чириллашу чугур-чугур бўймаганида, эҳтимол, униң қулогига ўша томондаги баланд қоялардан Жюльенининг индиёна қичқириги эшитилгай бўлармиди. У юраги орзикіб, дарахтларнинг учлари иёйсиз майсазорга ўхшатиб турған тен-текис яшил деворга тикиларди. «Наҳот шунинг фаҳмига бормаса,— деда шивирларди у ҳаяжонланиб,— ўзининг ҳам мендек баҳтиёр эканligини бирор йўл билан маълум қиласа бўлмайдими». Хоним әринининг уни қидириб бу ерга кеаниб қолниши мумкинligини чўчиб эслаганидан кейиннеги-на қантархонадан настга туиди.

У хонага кирганида эри ҳамои газабидан тушмай жаңоб Валевонинг чучмал жумлаларига ишона-нинша кўз юргутироқда эди. Чамаси, бу мактубларни илгари ҳеч

ким бу қадар ҳаяжон билан ўқимагаш бўлса керак ўзи.

Де Реналь хоним эрининг хитоблари унга бир ичча оғиз сўз айтишга имкон берадиган дақиқани нойлаб турди-да, сўнгра ган қотди:

— Ҳар қалай, бояги таклифимни тақоррлаймиз, Йюльен вақтинча бирор ёққа жўнаши керак. У лотин тилини қанчалик яхши билмасин, бари бир қўйол ва беодоб косиблигича қолади. Ҳар куни у, чамаси, назокат юзасидан деб ўйласа керак, менга беўхнов хушомад гаплар айтади. Бу гапларни у аллақандай романлардан ўқиб олса керак...

— Ҳеч қанақа роман-номан ўқимайди у, — дея хитоб қилди жаиоб де Реналь. — Буни аниқ биламаш. Нима, мени қўзи кўр, уйнда шималар бўлаётганини спра кўрмайди, деб ўйлайсизми?

— Агар бу аҳмоқона хушомадларни бирор китобдан ўқиб олмаган бўлса, демак, уларни ўзи тўқиб чиқарар экан. Буниси баттарроқ эмасми! Эҳтимол, у Верръерда ҳам мени тўгримда шундай гапларни айтиб юрар... Ҳўп, майли, узоққа бориб ўтирумайлик, — дея қўшимча қилди де Реналь хоним, гўё бу ган ҳозиргина миясига келиб қолган одамдек. — Шундай гапларни у Элизанинг олдида ганирганининг ўзи етарли эмасми, ахир бу деярли жаиоб Валено-нинг олдида ганириши билан баробар-ку.

— Айтмоқчи, — бўкириб юборди жаиоб де Реналь хонадаги барча парсаларни зирпллатиб столга мушт туширап экан. — Ахир манови имзосиз мактуб билан Валенонинг хати бир хил қоғозга ёзилган ку!

«Хайрият-е...» — дея хаёлидан ўтиказди де Реналь хоним. У ўзини бу кашфиётдан бутуилай довдираб қолгандек кўрсатди ва ортиқ бир оғиз ҳам сўз айтотмаслигини хис этиб, хонавиниг тўрига ўтди-да, дивангага ўтириди.

Шу дақиқада эътиборан у ўзини жангда галаба қозонди, деб хисоблаши мумкини эди, хоним дарҳол имзосиз мактубининг тахминий муаллифи олдига бориб, у билан гацзаниб ўймоқчи бўлгани жаиоб де Реналии арағ тўхташиб қодди.

— Ҳозир, етарли дараикада далил-исботга эга бўлмай туриб, жаиоб Валено билан жаизкалланини гирт тентаклик бўлинини наҳот тушумасангиз! Сизга ҳасад қилишади, афандим. Ҳўш, ким айбдор буига? Сизнинг истеъодингиз, сизнинг доно раҳбарлагигиз, нозик дидингиз. Қурған иморатларининг шундан далолат бермайдими ахир. Мен олиб келган сен-чи? Айниқса, севимли холажонимдан қоладиган катта меросин айтмайсизми, ўзингиз биласиз, одамларининг назарида у мил-мил бойник бўлиб кўринади.

Ана шүларшынг бари сизни Веррьеңда шубхасиз биринчи одам қилиб қўйяни.

— Сиз менинг насл-насабимни унутянесиз,— деди жаноб де Реналь хиёл ишкайиб.

— Ҳа, сиз шу атрофдаги асилзода дворянлар орасида энг одисиз,— дея бажонидим илиб кетди эрининг гапини де Реналь хоним.— Агар қироллининг ихтиёри ўзида бўлганида ва у одамларни насл-насабига қараб тақдирлай олганида, сиз ҳеч шубхасиз аллақачон пэрлар¹ лалатасида бўлардингиз. Хўш, шундай ажойиб мавқега эга бўла туриб, сиз ҳасадчи одамларга гийбат учун баҳона топиб бермоқчимисиз?

Жаноб Валено билан унинг ўша қасофат имзосиз мактуби хақида гапланши — бу демак бутун Веррьеңга, Веррье ҳам гапми, бутун Бевансонга ва ҳатто бутун департаментга, Реналлардан бирни эҳтиётсизлик билан ўзига яқинлантирган ярамас бир буржува уни ҳақорат қилибди, деган гапни тарқатиш билан баробар эмасми? Агар қўлинигизга тушган унбу хатларга шинониб, жаноб Валено билан менинг ўртамда бирор ган бор, деб ўйлагудек бўлсангиз, у ҳолда мени ўлдиришингиз мумкин эди,— мен бундай иказога муносиб бўлардим,— лекин унга газабингизни зинҳор сездирмаслигингиз керак. Қўшинилар устулигингиз учун сиздан ўч олишнинг пайтини пойлаб юришганини унутманг: ёдингиздами, минг саккиз юз ўн олтинчи йили баъзи бир одамларпинг қамоққа олинишида сизнинг ҳам қўлинигиз бор эди. Томда қўлга туширишган ўша қочоқни айтпмаи...

— Бу дейман, дилингизда менга нисбатан на хурмат, на меҳр-муҳаббат борга ўхшайди,— дея хитоб қилди жаноб де Реналь бу хотиралардан қайгуриб.— Ўша машъум воқеа деб ҳанузгача пэр бўлолмай юрибман!

— Менимча, азизим,— деди жавобан жилмайиб де Реналь хоним,— бир кун келиб мен сиздан ҳам бадавлатроқ бўлиб кетаман; мана, ўн икки йилдирки, сизнинг хотинингизман ва шу боледан уйда мен билан ҳам ҳисоблашмогингиз, айниқса бугунги воқеа хусусида раъйимга қарашингиз керак. Агар мендан қандайдир жаноб Жюльенни афзал кўргудек бўлсангиз,— дея қўшимча қилди у раижиган оҳаигда,— уйдан кетиб, қишини холамникида ўтказишм мумкин.

Бу жумла жуда ўз вақтида айтилган эди. Унда назоқат билан хиёл ниқобланган қатъият сезилиб турарди; у жаноб де Реналии бир қарорга келишга мажбур этди. Би-

¹ Пэр — феодализм даврида Франциядаги олий дворянлик узвони (тарж.).

роқ у провинцияда яшовчи кипиларга хос одатига биноан ўз далил-исботларини қайта-қайта тақрорлаб, яна узоқ гапирди. Хотини унинг күйглини бўшатиб олишига халал бермади — жаноб мәрининг товушнида ҳамон зарда сезилиб турарди. Ниҳоят, икки соат давом этган бу беҳуда валақлашдан кечаси билан газабидан қутуриб, ухламай чиқсан жаноб де Ренальнинг бутуилай силласи қуриди. У жаноб Валено. Жюльен ва ҳатто Элизага ишбатан қандай муомала қилиш хусусида узил-кесил бир қарорга келиб қўиди.

Бу оғир можаро пайтида ўн икки йилдан бери дўсти бўлиб келган одамнинг сидқидилдан қайғураётганига де Реналь хоним ичидан бир-икки бор ачишгандек бўлди. Аммо ҳақиқий севги худбии бўлар экан. Боз устига, у минут сайин эрининг кеча олган имзосиз мактуб ҳақида гапириб бериниши кутмоқда эди, бироқ жаноб мэр бу тўғрида оғиз очмади. Де Реналь хоним эса тақдирини ҳал қила-диган бу одамнинг миясида ўша мактубдан сўнг қандай хаёллар пайдо бўлганини билмагунга қадар ўзини хатардан бутуилай холи деб ҳисоблай олмасди. Зоро, провинцияда эркакларнинг айтгани айтган, дегани деган. Хотинидан шикоят қилиган эр кулги бўлади, бироқ Францияда бу ҳолат кун сайин хавфсизроқ бўлиб бормоқда, хотин эса, агар эри нул бермай қўйса, кунинг ўн беш су учун ўлиб-тирилиб ишлайдиган чўрипинг аҳволига тушиб қолади, бунинг устига баъзи саховатли кимсалар, унинг хизматидан фойдалансак исоди тегмасмикин, деб иккиланиб ҳам қўшишади.

Ҳарамхонадаги канизак ўз султонининг бошидан сув ўғириб ичса аразиди: султон бениҳоя қудратли, канизак қанча ҳийла-найранг ишлатмасин, унинг иҳтиёридан қочиб қутула олмайди. Итиқом бобида ҳукмдор қонхўр ва золим бўлади, аммо бир жиҳатдан олижапоб ҳамдир — ханикарнинг битта зарби-ю, ҳаммаси тамом. Бироқ XIX асрда эр хотини олдида барча меҳмонхоналар эннингни ёптириб, уни жамоа нафратига дучор қилиб ўлдиради.

Хонасига қайтгач, де Реналь хоним дарҳол ўзининг нақадар хавф остида қолганини якқол хис этди: хонаси-даги нарсаларнинг айқаш-уйқаш бўлиб ётганини кўриб, у мутлақо эсанкираб қолди. Унинг нафис ишланган барча қутичаларнинг қулфи бузилган, паркетининг бир неча тахтачиси эса бутуилай қўпориб ташлашган эди: «Йўқ, у менга шафқат қилимасди,— дея хаёлидан ўтказди хоним.— Рангли ёғочдан ишланган паркетни аямаганини қарапанг-а,

бўлмасам нақадар ардоқлаб келарди уши. Болалардан биронтаси кўчадан оёгиини артмай кирса борми, нақ жони ҳиқилдогига келарди. Энди бўлса расво қилиб ташлабди!» Бу ваҳшиёна қутуриш маиззараси жуда осон эришилган галабадаи сўнг дилида уйгонган виждан азобини бир зумда пароканда қилиб юборди.

Тушки овқатга бир неча минут қолгацда болалар билан Жюльен қайтиб келди. Десерт найти, хизматкорлар хонадан чиқиб кетишгач, де Реналь хоним унга қараб совуққина оҳангда деди:

— Сиз менга бир неча марта, бирор икки ҳафтага Веръерга бориб келсан, деб истак билдирган эдингиз, Жаноб де Реналь рози бўлдилар. Истаган пайтингизда кетаверишингиз мумкин. Лекин болаларишнг вақти бекор ўтмаслиги учун ҳар куни сизга уларнинг ёзма ишларини етказиб берадилар. Сиз уларни текшириб турасиз.

— Мен сизга фақат бир ҳафтага жавоб бераман,— дея кескин оҳангда қўшимча қилди жаноб де Реналь.

Жюльен унинг юзидағи безовталиқ аломатларини пайқади: жаноб де Реналининг қаттиқ ташвишга тушгани яққол сезилиб турарди.

— У, чамаси, ҳали қатъий бир қарорга келмаган кўрипиди,— дея шивирлади у маъшуқасининг қулогига, улар меҳмонхонада бир зум ёлгиз қолишган пайтда.

Де Реналь хоним унга тушки овқатга қадар содир бўлган воқеаларни ўша-пиша ҳикоя қилиб берди.

— Тафсилотларини эса бугун кечаси эшитасиз,— култи аралаш қўшимча қилди у.

«Аёлнинг макри деб ўшуни айтадилар-да,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Бизни алдашни буичалар яхши кўришмаса булар!»

— Менимча,— аинчайин киноя билан деди у,— гарчи муҳаббат кўзингизни кўр, қулогингизни нар қилиб кўйган бўлса-да, у ақлингизни хийла пешлабди ҳам: сизнинг бугунги хатти-ҳаракатларингизга қойил қолмай иложим йўқ. Лекин бугун кечаси учрашиш ақлга тўғри келмаса керак. Бизни бу ерда душманлар қурниб олган. Элизанинг мендан нақадар нафратланинни бир ўйлаб кўринг-а.

— Сизнинг менга иисбатан эътиборсизлигиниз эса, чамаси унинг нафратидан сиражам қолишмайдиганга ўхшайди.

— Ҳатто эътиборсиз бўлган тақдирда ҳам, ҳар қалай, мени деб балога қолманг, олдини олишим керак. Жаноб де Реналининг хаёлига Элиза билан гаплашиб кўриш фйкри келиб қолиши ҳеч гап эмас,— шунда у оқсоч

Қиздан дарҳол ҳамма гапни билиб олади. Сўнг у қўлига қурол олиб, эшигим олдида яшириниши мумкин ва...

— Шунақа денг! Демак, юракдан ҳам бор экан-да,— деди де Реналь хоним асилзода аёлларга хос такаб-бурлик билан.

— Мен ҳеч қачон ўзимнинг довюраклигимни гапириб наст кетмайман,— деди жавобан хотиржамлик билан Жюльен.— Менимча, бу насткашлик. Бу ҳақда одамнинг ишига қараб ҳукм юритмоқ керак. Сиз эсангиз,— деда қўшимча қилди у хонимнинг қўлидан тутиб,— сизни нақадар севишишни, бу айрилиқдан олдин сиз билан хайрлашиш имкониятини қанчалар зориқиб кутаётганимни ҳатто тасаввур ҳам қилолмайсиз.

XXII

1830 йилда шундай йўл тутар эдилар

Сўза инсонга дилидаги фикрни яширмоқ учун ато этилган.

Ҳазрат Малагрида

Жюльен Веррьеरга бориши биланоқ де Реналь хонимга нисбатан адолатсизлик қилганидан ўзини-ўзи ёзгира бошлади. «Агар хонимнинг бардоши чидамай, жаноб де Реналь билан ўша можарони охиригача етказа олмаганида, мен уни бемаза бир аёл деб ўйлаган ва ундан нафратлангац бўлардим. У ана шу мушқул аҳволдан ҳақиқий дипломат каби қутулиб чиқди, каминанинг бўлса, буни қарапки, маглуб бўлған душманимга раҳми келиб ўтирибди. Бунда қандайдир мешчанларга хос разолат бор; менинг иззат-нафесим азият чекди, чунки жаноб де Реналь ҳам эркак зотидан. Камина ҳам мансуб бўлиш шарафига эришган буюк ҳамкорлик дейдилар бушиг отини; ҳўп аҳмоқман-да ўзим ҳам».

Жаноб Шелан ишдан бўшатилгач, қавмга тегишли уйини тарқ ишигга мажбур бўлганида маҳаллий либераллардан кўнгина ҳурматли ва бадавлат одамлар уига ўз уйларидан бошина беришини таклиф қилдилар. Бироқ чол барча таклифларни рад этди. У ижарага олган икки хонада ҳозир китоблари айқаш-уйқаш бўлиб ётарди. Жюльен бутун Веррьеरга руҳоний одамнинг қандай бў-

лиши дозимлигин бир күрсатиб қўймоқ учун отаси-
нига бориб, ўтадан кўпроқ қарагай тахта олди-да,
уларни катта кўчанинг у боиндан бу боинигача елкасида
кўтариб келди. Сўнгра илгариги ошиаларининг биридан
асоббларни олиб, жавон яеади ва жаноб Щеланинг
барча китобларини унга териб қўйди.

— Мен бўлсан бу дунёнинг ишлари сени бутуилай
ўз домига тортиб кетдимикин, деб кўркувдим, — леди қуво-
ниб қетганидан кўзига ёш олиб кекса кюре. — Ана энди
ўша айнигни ювдинг — мен фахрий қоровул мунидирини
кийиб нарадга чиққанингни айтганим. Сен, бўтам, ўшандага
ўзингга амчагина душман орттириб олувдинг.

Жаноб де Реналь Жюльенга ўзининг шаҳардаги ўйида
яшашни буюрди. Бўлиб ўтган гаплардан ҳеч кимният
хабари йўқ эди. Шаҳарга келганинг учинчи куни ўз
хонасида ўтирган Жюльен кимсан — префект ёрдамчиси
жаноб де Можиронининг худди ўзларини қабул қилиш
шарафиға муссесар бўлди. Жюльен ниҳоят бу жанобининг
ташриф буюришидан асосий мақсадини англаб олгунига
қадар бутун икки соат давомида одамлар орасидаги қабо-
ҳат, давлат маблаги тасарруфида бўлган кишиларининг
напоклиги ва шу туфайли бечора Франциянинг нақадар
хавф хатар остида қоластгани ва ҳоказо, ва ҳоказолар
тўгрисидаги тумтароқсан шикоятлар, бўлар-бўлмас гаплар-
ни эшишиб ўтиришга мажбур бўлди. Улар зинапояга чиқи-
ниб, деярли қувинга учраган боёқни тарбиячи бирор
баҳти чонган департаментининг бўлажак префектини обрў-
сига яраша иззат-икром билан кузатастганида бу муҳтарам
зот дафъатан Жюльенинг ишларига қизиқиб, унинг пул
хусусидаги беқисе камеуқумлиги ва ҳоказо, ва ҳоказо
фазилатларини кўкларга кўтариб мақтай бошлади. Ни-
ҳоят, жаноб де Можирон отазарча бир меҳрибонлик билан
йиғитининг елкасидан қучди-да, унга жаноб де Реналининг
уйини тарқ этиб, ўзга бир амалдорнинг болаларига тарбия-
чи бўлиб шига ўтишини таклиф этди. Ўша амалдор, қирол
Филипп каби, фалакдан унга фарзанд ато этгани билан
бир қаторда, бу фарзандларининг жаноб Жюльен билан
кўшини бўлиб дунёга келганидан бениҳоят миннатдор
эмис. «Тарбиячига у ерда һақдигина саккиз юз Франкдан
хақ тўлашади, боз устига ой сари эмас, — бу гирт шарман-
далик-ку ахир, — дерди жаноб де Можирон, — балки йил-
нинг ҳар чорагида, ўшандага ҳам олдиндан санааб беришади».

Шундан сўнг гапириши навбати, ниҳоят, бир ярим
соатдан бўён лоақал бир оғиз сўз айтольмай сицилиб ўтирган
Жюльенга келди. Унинг жавоби чиңдан ҳам ғоятда

дабдабали, энг мұхими эса епископииң мактубидай узундан-узоқ бўлди. Бу жавобда истаган нарсани таҳмий қилишта имконият беризди-ю, ижобий маънодаги биронга ҳам сўз айтилмади. Уйдан жаноб де Реналга нисбатан бекиёс ҳурматни ҳам, Веррьеर жамиятини жуда кадрлашни ҳам, мұхтарам префект ёрдамчиси жаиобларининг ўзларидан бенихоя миниятдорликни ҳам уқии мумкин эди. Ўзидан ҳам мунофикроқ одамга дуч келиб қолганидан чинакамига ҳайратга тушган префект ёрдамчисининг уйдан аниқроқ жавоб олишига бўлған барча уринишлари бехуда кетди. Мануқ қилиш имконияти туғилиб қолганидан боши осмонга етган Жюльен энди бир оз бошқачароқ сўзлар билан, лекин ўша-ўша маънода жавоб қайтаришда давом этарди. Ўтмишда палатадаги эндигина бошланай деб турган тўс-тўнодониниг олдини олиб, мажлиси тиҷгина тутатмоқчи бўлған биронта ҳам сухандон министр бир вақтининг ўзидан шунчалик кўи ганирмаган ва шунчалик оз нарсанни айтмаган эди. Жаноб Можирониниг ортидан эшик ёнилиши биланоқ Жюльен худди телба одамдек қаҳқаҳа уриб кула боилади. Сўнгра мунофиклик илҳоми бекор кетмаслиги учун у ҳозирги таклифи батағсиял баён қилиб ва ожизона маслаҳат сўраб жаноб де Реналга тўққиз саҳифадан иборат хат ёзди... «Лекин бу муттаҳам менга иш таклиф қилған одамниң иомини айтмай кетди. Чамаси, бу менинг Веррьерга сургун қилинишимни ўзининг имзосиз мактубининг натижаси деб ўйлаётган жаноб Валено бўлса керак».

Хатни жўнатга, у қузининг очиқ кунларидан бирда, аzonlab иловасин тўла майсазорга чиқиб қолган овчи каби мамнун бўлиб, жаноб Шеландан маслаҳат сўраш иятида уйдан чиқди. Бироқ у меҳрибон кюреенинг уйига етмасданоқ, барча ҳимматларини шу бугунга атаб қўйған тақдир унга жаноб Валенониң ўзини дучор қилди. Жюльен шу заҳоти унга жуда боин қотиб қолганини айтди: мана у — ичор бир йигит дилинда илоҳиётга майл ҳис этиб, ўз ҳаётини тапгри белгилаб берган шу вазифага багишламоқчи эди, аммо бу фоний дунёда ишончининг майли ҳамма нарсанни ҳам ҳал қизавермаэ экан. Бу дунё ҳалол меҳнат қилмоқ ва ўз уламо ҳамкасабаларига муносиб бўлмоқ учун ўқимоқ даркор экан: Безанеон семинариясида иккни йил таҳсил кўриш лозим бўлиб, буига аничагина маблар талаб қилинаркан. Бундан эса нул йигиш зарур ва ҳатто бемалол айтиш мумкинки, зарургина эмас, балкин музаддас бурч бу, деган холоса чиқаркан. Бу ишни эса ой сари сарфлашаб кетадиган олти юз франкдан кўра, айтайлик, йилниң

қар чорагида нақдина олинадиган саккиз юз франк билан амалга ошириш осонроқ бўларкан. Бошқа жиҳатдан олганда эса, яратган парвардигор уни навқирон Реналларга дуч қилиб, болаларга нисбатан қалбида шунчалар меҳрмуҳаббат уйготган экан, бу билан шу норасидаларни тарк этмаслик, бошқа жойга ишга ўтмаслик лозимлигини башорат қилмаётганимикин?..

Жюльен ҳозирги кунда Империя давридаги кескин ҳаракатлар ўрнини эгаллаган бундай сухандонлик бобида шу қадар камолотга эрицган эдикি, охири бу сафсата сотишдан ўзининг ҳам кўнгли айниб кетди.

Йигит уйга қайтди. У ерда уни жаноб Валенонинг башибанг ливрея кийган малайи кутиб турган экан. У бугуниги тушки зиёфатга таклифнома топшириши учун Жюльеннинг бутун шаҳар бўйлаб қидирибди.

Жюльен бу жанобнинг уйида илгари ҳеч қачоп бўлмаган эди: бундан атиги бир неча кун илгари йигит, уни қандай қилиб яхшилаб қалтақласам, аммо шу билан бирга ахлоқ тузатиш полициясининг қўдига тушмасам, дея орзу қилиб юрганди. Гарчи зиёфат соат бирга белгиланган бўлса-да, Жюльен ҳурмат юзасидан етимхона директори жанобларининг кабинетига соат ўн икки яримда кириб боришни лозим тоиди. У хонага қадам босганида жаноб директорни бир талай иш папкаларини олдига ёзиб, стол ёнида савлат тўкиб ўтирган ҳолда кўрди. Унинг узун қилиб ўстирган қоп-қора чакка соқоллари, патила-патила сочлари, энсасига қўндириб олган фаси, оғзидағи улкан трубка, йўрмадўзи туфли, кўкраганин уёқдан-буёққа кесиб ўтган йўғон олтии занжирлар,— хуллас, аёлларни жигаридан уриш бобида ўзини оғатижон эркак деб ҳисобладиган провинциал корчалоннинг бутун бу дабдабаси Жюльеннинг ҳурматини қозониш ўрнига, аксинча, унинг бу жанобни боплаб қалтақлаш ҳақидаги орзусини кучайтириб юборди.

У ўзини Валено хонимга лутфан таниширишларини илтимос қилди, аммо бека бу лайтда пардоз-андоз билан банд бўлиб, уни қабул қила олмас экан. Бунинг эвазига у жаноб директорнинг ўзлари қандай кийинишларини томша қилиш шарафига мұясир бўлди. Шундан сўнг улар Валено хонимнинг бўлмасига ўтишли, уй бекаси кўзларида ёш билан Жюльенга ўз болаларини танишитирди. Веръернинг энг мўътабар аёлларидан бўлмиш бу хоним бугуниги тантана муносабати билан эркакларникидек қўпол юзига упа-эликни роса чаплаб ташлаганди. У болаларини танишитирас экан, бутун оналик шавқ-завқини намойиш этишини лозим топди.

Жюльен де Реналь хонимни эслади. Унча-муича нарса-га ишонавермаслик одати бўйича, Жюльен уларни беижтиёр таққослаш натижасида пайдо бўлган пайтларни истисно қўлиганди, хотираларга берилишин ёқтирмаеди. Бироқ ҳозир маъшуқасига унинг меҳри жуда товланиб кетди. Директорининг уйидаги нарсаларни кўргач, унинг авзойи баттар ўзгариб кетди, уни бутун уйни айланаб чиқинига мажбур этишганди. Бу ердаги анижомларниң бари ажойиб, ҳозиргина магазиндан келтирилгандек яи-яиги эди. Унга дарҳол ҳар бир жиҳозининг баҳосини айтиб туришди. Аммо Жюльенга бу нарсаларниң бари қандайдир жиркач туюлар, ҳамма анижомлардан ўғирлик пулнинг ҳиди келиб турар ва уйдаги барча одамлар, ҳатто хизматкорлар ҳам, олдинданоқ ўзларниң нафратдан олиб қочаётгандек кўришарди.

Солиқ йигувчи, ўлпои инспектори, җандарма офицери ва яна икки-уч амалдор хотинлари билан ташриф буюришиди. Уларниң ортидан бир ўча боён либераллар кириб келишиди. Шундан сўнг ҳадумани дастурхўга таклиф қилинди. Жюльенниң, кайфияти наҳоятда бузилган эди, бу ҳам етмагандек шу пайт у ана шу емакхонанинг шундоқ ёнгинасида, девор ортида баҳтсиз етимлар ўтиргани, Жюльенга кўз-кўз қилиб, уни ҳайратга солинимоқчи бўлишгани манови дидесиз асъаса-дабдабанинг барини сотиб олиш учун пулни эҳтимол ўша боёқлишларининг ризқ-рўзидаи уриб қолинганилигини ўйлаб кетди.

«Улар ҳозир оч ўтирган бўлишса керак», деба хаёлидан ўтказди у ва томогига бир нарса тиқилиб қолгандек бўлди: шу тобда у бирор тишлам овқатни ютиш у ёқда турсин, ганиришга ҳам деярли мажоли қолмаганди. Бироқ орадан чорақ соатча вақт ўтгач, у ўзини бундан ҳам баттар ҳис этди. Узоқдан вақти-вақти билан кўчада айтиладиган беҳаё қўшиқ элас-элас эшитила бошлади: уни етимхона бандиларидан бири айтмоқда эди. Жаноб Валено ўзининг олифта кийиниган малайларидан бирига тикилиб қараган эди, у дарҳол гойиб бўлди, бир лаҳзадан сўнг қўшиқ эшитилмай қолди. Худди шу пайт бошқа бир малай Жюльенининг олдидағи яшил қадаҳга рейивеин қўйган эди, Валено хоним дарҳол унга бу вилонинг ҳаршишаси, йўл харажатини ҳисобга олмаганди, умарга тўқиз франкдан тушаётганини хабар қилди. Жюльен яшил қадаҳни қўлига олди-да, жаноб Валенога қараб деди:

- Мана, ўша ифлос қўшиқини ҳам айтмай қўйиниди.
- Айтиб ҳам кўришенин-чи, жин урсени,— деди жаво-

бап толибона оқангда директор.— Мен бу ялангоёқларга овозини ўчиришни буюрдим.

Буниси энди Жюльєн учун жуда ортиқча эди: у бу доира одамларининг муомала услубини ўзлаштириб олганди, бироқ ҳис-туйгу бобида ҳали улардан жуда йироқ эди. У тез-тез риёкорлик ниқобини юзига тортиб туриш одатига қарамай, кўзидан бир томчи ёш юмалаганини ҳис этди.

У яшил қадаҳ билан юзини пана қилди, аммо Рейн виносидан бир ҳўшлам ичишга мажоли етмади. «Қўшиқ айтишни тақиқласа-я,— дея такрорларди у ўзича.— Ё парвардигор! Сеп ҳали чидаб ўтирибсанми шунга?»

Бахтига, унинг қўнгли бемаврид бузилганини ҳеч ким сезмади. Солиқ йигувчи қиролни мадҳ этувчи қўшиқ бошлаб юборди. Ҳамма нақоратга жўр бўла бошлагач, Жюльєннинг виждони тилга кирди. «Мана у — сен эришмогинг мумкин бўлган сассиқ фаровоилик. Лекин сен бундай турмушдан фақат мана» шундай шароитда ва худди ана шу одамлар билангина лаъзатланинг мумкин. Эҳтимол, йигирма минг франк тўланадиган ишга ўрнашиб ҳам оларсан, лекин сен еганинг олдингда, смаганинг орқангда бўлиб, кайф-сафода яшашинг учун бир бечора бандига қўшиқ айтишни тақиқламогинг лозим бўлади: сен у бечоранинг ризқ-рўзидан уриб қоласан-да, зиёфатлар берасан, сен кайф қилиб ўтирганингда эса, у янада бахтсизроқ бўлади. О, Наполеон! Одамлар обрў-эътиборни жангу жадалларда қозонадиган сенинг вақтинг қандай ажойиб эди-я! Аммо йўқсилни азоб-уқубатта солиб, разолат билан юқори кўтарилиш...»

Сирасини айтсам, Жюльєннинг монологида намоён бўлган заифлик менинг унга бўлган ҳурматимга путур етказди. Шу туришда у катта бир мамлакатнинг ҳаёт тарзини тубдан ўзгартирмоқчи бўлган, аммо шу билан бирга, виждонимга сира ҳам заҳм етмаса, дейдиган ўша сариқ қўлқопли фитначиларга муносиб сафдош бўларди.

Дафъатан Жюльєн яна ўз ролига қайтишга мажбур бўлди. Уни бу серназокат меҳмонхонага бир оғиз ҳам сўз айтмай, орзу-хаёлларга берилиб ўтириш учун чақиришмаган эди-ку ахир.

Шу кунда Безансон ва Узес академияларининг мухбир аъзоси, собиқ гул-газлама фабриканти столининг нариги ёғидан туриб, сизининг Инжилни ўрганиши бобида эришган ажойиб муваффақиятларингиз ҳақидаги гаплар ростми, дея сўраб қолди.

Бир зумда ҳамма жим бўлди-кўйди. Икки академия-

нинг аллома аъзосининг қўлида қаёқдандир лотин тилида чоп этилган Инжил пайдо бўлди. Жюльен унинг саволига жавоб бериб улгурмасданоқ у одам тусмолла~~б~~, китобнинг бир саҳифасини очди-да, кўзи тушган биринчи лотин жумласини ўқиди. Жюльен жумланинг давомини ёдан айта бошлади. Хотираси унга панд бермади ва барча меҳмонлар бу мўъжизани одатда зиёфат охирида намоён бўладиган бир жўшиқинлик билан олқишлий кетдилар. Жюльен хонимларнинг пардоз-андоз қилинган чеҳралариға кўз югуртириди, улардан баъзилари кўхликини эдилар. У хушовоз, сарнақш солиқ йигувчининг хотинига қаради.

— Мен, тўғриси, лотин тилида шу қадар узоқ гапириб хонимларни толиқтириб қўяётганимдан хижолат чекяппман,— деди у ўша аёлнинг кўзларига тикилиб.— Агар жаноб Рюбиньо (икки академиянинг аъзоси) лотин тилидаги истаган бир жумлани лутфан ўқиб берсалар, мен уни ёдан давом эттириб ўтирумай, дарҳол француз тилига таржима қилиб беришга уриниб кўрардим.

Бу иккинчи синовда ҳам у катта муваффақият қозонди.

Меҳмонлар орасида бир неча бадавлат либераллар ҳам бор эди,— бироқ бу баҳтиёр оила бошлиқлари ўз болалари учун стипендия олишни умид қилиб юришар ва шу сабабли худодан келган ваҳийга бўйсуниб, бирдан ҳукумат тарафдори бўлиб қолишиганди. Аммо бу нозик сиёсий пайрангга қарамай жаноб де Реналь уларни ўз уйида қабул қилишни истамасди. Жюльенни орқаворатдангина биладиган ва уни факт қиролни кутиб олиш куни от ўйнатиб кетаётганида бир мартағина кўрган бу меҳрибон одамлар энди унинг оташин мухлиси бўлиб чиқишиди. «Ўзлари ҳеч балони тушунмайдиган Инжил тилини эшитиш бу аҳмоқларнинг қачон жонига тегаркин?»— деда ўйларди Жюльен. Бироқ бунинг акси бўлиб чиқди — бу тил ўзининг гаройиблиги билан уларни завқлантиради: меҳмонлар хаҳолаб қулишмоқда эди. Бироқ бу майнабозчилик Жюльеннинг жонига тегди.

Соат олтига занг уриши биланоқ у вазминлик билан ўриидан турди-да, эртага жаноб Шелаңга дарсни айтиб бермоқ учун Лигорионинг илоҳиётга доир янги китобидан бутун бир бобни ёд олмоги лозимлигини айтди.

— Зеро менинг қасби корим,— деда ёқимли жилмайиб қўшимча қилди у,— бирорлардан дарс сўраши билан бирга ўзимнинг ҳам дарсларни айтиб бермотимдан иборатдир.

Барча меҳмонлар қойил қолишиб, хандон ташлаб кулишиди: бу тоифа ўтқир сўз Веръерда жуда қадрланарди. Жюльен тик тургани учун киборлар жамиятиниг барча

65 қоидаларига хилоф равиша, ҳамма ўрнидан турди — ҳақиқий талантнинг қудрати шунаقا бўлади. Валено хоним уни яна чорак соат тутиб қолди: Жюльен албатта болалар катехизисни ёддан қандай ўқишларини эшитиб кўрмоги лозим эди; болалар жуда ҳам қўйол хатоларга йўл қўйишиарди, бироқ буни ундан бўлак ҳеч ким сезмасди. У эса болаларга улар йўл қўяётган хатоларни кўрсатиб беришни лозим топмади. «Қандай жаҳолат — диний ақоиднинг энг асосий жойларини билишмаса-я», дея ўйлади у. Нихоят, Жюльен таъзим қилиб чиқиб кетмоқчи бўлди-ю, бироқ тишини-тишга қўйиб Лафонтеннинг янада масалини тинглашига тўғри келди.

— Бу жуда ахлоқиз музаллиф,— деди Жюльен Валено хонимга қараб.— Мессир Жан Шуаре ҳақидаги машҳур масалида у дунёдаги барча мустаҳиқ нарсалар устидан кулади. Ҳамма жиддий шарҳловчилар уни кескин қоралашиб мөнда.

Чиқиб кетишдан олдин Жюльеннини янада тўрт-беш жойга зиёфатга таклиф қилинди. «Бу йигит департаментимизнинг ифтихори-ку, ахир!» — дейишарди бараварига кайфлари анча ошиб қолган меҳмонлар. Улар ҳатто, Жюльен Парижга бориб, ўз маълумотини тутатмоги учун унга жамоат маблагидан алоҳида қарор билан маълум миқдорда пул ажратиб бериш керак, дейишгача бориб етишди.

Ўйламай айтилган бу таклиф емакхонада ҳар мақомга солиб муҳокама қилинап экан, Жюльен дарвозадан ўтиб, кўчага чиқишига улгурди. «Вой аглаҳлар, оббо аглаҳлар-ей», — мусаффо ҳаводан ҳузур қилиб нафас оларкан, учтўрт марта такрорлади у.

Шу дақиқада у — жаноб де Реналнинг уйида унга айтиладиган барча назокатли ширин гаплар замирида ётган нафратомуз табассумлар ва қибр-хавога анчага довур кўника олмай юрган Жюльен ўзини ҳақиқий зодагондек ҳис этарди. Энди йигит бу икки хонадон ўртасидаги улкан фарқни яққол тасаввур қила бошлади. «Хўп, ҳатто қўшиқ айтишлари ман этиладиган ўша бадбахт бандиларнинг ризқи-рўзидан уриб қолинадиган шулларни унутдик ҳам дейлик,— дея муҳокама юритарди у йўл-йўлакай.— Меҳмонларни зиёфат қила туриб, уларга ҳар бир шиша винонинг нархини айтиш жаноб де Реналнинг хаёлига ҳам келмаган бўларди. Манови Валено бўлса, нуқул ўзининг бойлигини пени қилгани иш қилган, агар у ўз

¹ Катехизис — христианларда диний ақидалар савол-жавоб тарзида қисқача баён қилинган китоб (тарж.).

уий, ўз чорбоги ва ҳоказолари тўғрисида гапираётган пайтда ёнида хотини бўлса, бу жаноб албатта: «Сенинг уйинг, сенинг чорбогинг», дейишни лозим кўрадилар.

Бу хоним чамаси шахсий мулк туйгусидан шу қадар лаззатланардики, ҳатто зиёфат устида ҳам ғавғо кўтаришга уялмади, битта қадаҳини синдириб қўйиб, дўжнасининг сонини бузгаи малайни роса қаргади. Ўша малай ҳам ҳақини қўймай, хонимга ўтакетган сурбетлик билан жавоб қилди.

«Роса топишган эканлар ўзиним! Ўғирлайдиган пулларининг ярмини беришган тақдирда ҳам улар билан бир уйда яшашга рози бўлмасдим. Бир кун эмас-бир кун уларга бўлган нафратимни яшира олмай, албатта ўзимни сездириб қўйган бўлардим».

Лекин шунга қарамай, де Реналь хонимининг насиҳатига амал қилиб у ҳар қалай яна бир неча марта шундай зиёфатларга боришга маъжбур бўлди. Жюльен машҳур бўлиб кетди: фахрий қоровул мўнидириини кийғани учун уни афв этишди ёки ушиниг ҳудди ана шу эҳтиётизлиги, балким, ҳозир мувваффақият қозонишига сабаб бўлгандир. Тез орада бутун Веррьеर фақат кимнинг устун келиши ва бу аллома йигитни ким ўз тарафига оғдириб олиши хақида гапира бошлади — хўш, жаноб де Ренальми ёки етимхона директорими? Бу жаноблар жаноб Маслои билан биргаликда триумвират ташкил этиб, кўп йиллардан бўён шаҳарда ўз ҳукмларини ўтказиб келишарди. Мэрга ҳасад қилишарди, либераллар ундан ҳасрат қилишса арзирди, лекин у ҳар қалай дворянин эди ва ҳукмдор бўлиш пешонасига ёзилганди, аммо Валенонининг отаси эса ўғилчасига ҳатто олти юз ливр рента ҳам қолдирмаганди. Шу боисдан ҳам бир вактлар уипиг хом олма раигидаги кийимбошини кўриб раҳми келиб юрган одамлар эди жаноб Валенонинг норманд отлари, олтин занжирлари, Парижда тикилган костюмлари, хуллас, ушиниг ҳозирги шон-шавкатига ўлгудек ҳасад қилмай иложлари йўқ эди.

Ўзи учун янги бўлган бу одамлар гирдобида Жюльен битта ҳалол одамини учратгандек бўлди: бу теварак-атрофдагилари якобинчи деб ҳисоблайдиган Гро исемли бир математик эди. Фақат ўзининг нафратини қўзгатадиган гапларнигина овоз чиқариб айтишга онт ичган Жюльен жаноб Гро олдида бу қоидага амал қилишидан чўчириди. Вержидан унга болаларининг ёзма ишлари солинган қалин-қалин пакетлар юбориб туришпарди. Жюльенга ўз отаси билан тез-тез кўришиб туришни маслаҳат кўришганидан у бу мушкул заруратга ҳам бўйсунишга мажбур бўлди. Хуллас,

у..шу зайлда дурустгина обрў қозона боплади, лекин бир куни эрталаб у кимнингдир иозик қўллари кўзига текканидан уйгониб кетди.

Бу — де Реналь хоним эди, у шаҳарга келган ва зинапоядан юғурганича настда ўзларининг севимли ормаклари — қўлга ўргаиган қўён билан овора бўлиб қолган болаларидан бир дақиқа оддин юқори кўтарилиганди. Бу ажойиб дақиқа, афсуски, жуда оз давом этди: болалар қўёни ўз дўстларига кўреатин учун ошиқиб, хонага югуриб киришлари биланоқ, де Реналь хоним тойиб бўяди. Жюльен уларнинг барини, ҳатто қўёни ҳам қувонч билан қарни оғди. У яна ўз оиласига тушиб қолгандек бўлди, йигит бу болаларни қашчалик яхши кўришини, улар билан нақадар меҳри товланиб гашлашаётганини яққол ҳис этиб турарди. Уларнинг қўнгирироқдек товуни ҳам, болаларча хатти-ҳаракатларида сезилиб турган самимийлик ва олика-ноблик ҳам уни ҳайратга солмоқда эди; Жюльен Веръерда ўтказган шу кунлар ичиди ўзи шоҳид бўлган дагал мумомала, жирканч ивлар ва фикр-мулоҳазалардан хотирасини тозаланига эҳтиёж сезарди. У ердаги одамлар ҳар бир инида ва ҳар доим қоқишиб кетинидан қўрқиншар, бойлик билан қанишоқлик ўртасида тинимиз кураш кетарди. У иенингиз зиёфатга боргаги хонадонларда қовурдоқни шу қадар муҳокама қилиб кетишардиви, Жюльенниң мезбонлар учун номуси келар ва нафратдан оғзидағи овқат томонига тицилиб қоларди.

— Йўқ, сиз асилзодалар чиндан ҳам фахрлансангиз арзир экан, — дерди у де Реналь хонимга. Сўнгра у тишини-тишинга қўйиб интироқ этишга мажбур бўлган барча зиёфатларни тасвиirlаб берди.

— Бу дейман, азизим, жуда машҳур бўлиб кетибениз-ку! — Шундай дея аёл ҳар тал Жюльенни кутаётганида юзига уна-элик чашлаб оладиган Валено хонимни тасаввур қиради-да, хаҳолаб кула боплади. — Менимча, у езиниг юрагингиздан урмоқчи бўјса керак.

Ионунта ишонтда жонли ўтди. Болалар уларни ишкулай аҳволга сабиб қўйишлари лозимдек туюларди, бироқ улар қайтанга ишдикка шодлик қўшиб юборниди. Бечоралар Жюльенни яна кўришаётганидан хуреандликларини қандай изҳор қилишларини билоямай қолиниганди. Хизматкорлар, турган ган, уларга аллақачон жаноб Валено ниң болаларини ўқитинига рози бўлиши учун Жюльенга ортиқча ўқки юз франк таклиф қилишаётганини айтиб бўлинганди.

Ноңунта устида ўша оғир касалықдан сүнг ҳали ҳам юзига қон югурмаган кичкина Станислав-Кеавье дафъатан онасидаң ўзининг кумуш идишилари билан манови кумуш кружкасін исек пул туришини сұраб қолди.

— Нега керак бўлиб қолди бу сезига?

— Мен уларни сотаман-да, бизнискіда яшайверса лақиллаб қолмаслиги учун шулинин жапоб Жюльенга бераман.

Жюльен кўзларига ёни олиб уни ўпа кетди. Де Реналь хоним йиглаб юборди, Жюльен эса болани тиззасига ўтқазиб, «лақиллаб қолди», дейини яхни эмаслигини, фақат малайларгина шундай гапиришларини тушунтира бошлади. Уининг бу изоҳларини де Реналь хоним ҳузур қилиб эшитадётганини кўргач, Жюльен «лақиллаб қолди» деган маъниога тўғри келадиган ҳар хил кулгили мисоллар тўқиб чиқара бошлади.

— Тушундим, — деди Станислав. — Масалдаги қаргаям лақиллаб қолған; у оғзидағы прислоқини тушириб юборган, тулки уни илиб кетган, чунки тулки хупомадгўй бўлганда.

Шодликдан ўзини йўқотиб қўйған де Реналь хоним ўқтип-ўқтип ўрнидан туриб болаларини ўна бошлар, бунинг учун эса у ҳар гал Жюльенга таянишини лозим эди.

Шу пайт бирдан эшик лаинг очилиб, хонага жапоб де Реналь кириб келди. Уининг бадқовоқ ва порози башараси ўзи кириб келган заҳоти сўнгай шод-хуррамликининг бутуилай тескариси эди. Де Реналь хонимининг раиги оқарриб кетди: у хозир, шу туринда хеч нарсанни инкор қила олмаслигини сезарди. Жюльен дарҳол эътиборини ўзига жалб этиб, жапоб мәрга баланд овоз билан Станислав сотмоқчи бўлған кружка ҳақида ҳикоя қила бошлади. «Пул» деган сўзини эшитгач, жапоб де Реналь аввалига шунчаки одати бўйича қовоғини солиб олди. «Менинг одимда нўл ҳақида ган очишса, — дерди у, — бу доим ҳамёнимдан бирор нарсанни сугуриб олинига муқаддима бўлади».

Бироқ бу гал ган фақат пул эмаеди, уининг шубҳа-гумонлари кучайиб кетди. Хотини ва болаларининг у йўғида гул-гул очилиб ўтиришлари у каби майманликка берилган одамга сира ҳам ёқмаеди, албатта. Хотини ўқувчиларига потаниш ибораларини тушунтираётган Жюльенининг қандай ажойиб мисоллар тўқиб чиқараётгани ҳақида унга фахр билан ҳикоя қила бошлади.

— Ҳа-ҳа, — деди жапоб де Реналь жавобан, — у шундай қилиб болаларни мендан бездиради-да, — улар учун менга

ниебатай юз кәрра ёңишироқ бүлшің унга деген гац эмес, ғұнки мен болаларнинг күзида фаяқтап бошлиқмай холос. Ҳа, бизда ҳамма нареа, түб атайлаб қылғандай, қонуний ҳукуматин хунук күрсатилингә қаратылғаны. Бечора Франция!

Бироқ әрининг бундай порозилигинин тағсилотларини сурештириб ўтиришга де Реналь хонимнинг ҳуши йўқ эди. Унинг дәлілде бутун ўн иккисі соат өткін Жюльєн билан бирга ўтказиш умиди учқуилади. У шаҳарда аичагина нареа харид қылмоги лозим эди. Шу бойыдан у, тушликни қовоқхонада қылама, деб туриб олди. Эри қанчалик эътиroz билдиրмасин, қанча жаҳл қылмасин, хоним ўз ганида қаттиқ тураверди. Болалар ҳозирги аёллар бенихоя завқ билан талаффуз этадиган «қовоқхона» сўзини эшишибоқ башлари осмонга етди.

Жаноб де Реналь хотини кирган биринчи атторлик дўконидаёқ уни тарқ этди: у баъзи бир одамлар билан учрамомги лозим эди. Уйга жаноб мэр эрталабкидан ҳам баттарроқ қовоғини солиб қайтди: у бутун шаҳар унинг ўзи билан Жюльєн ҳақида ганираётганига ишоич ҳосил қылған эди. Аслида биронта ҳам кимса унинг иззат нағсига тегадиган минимилар ҳақида оғиз ҳам очмаганди. Жаноб мэрининг қулоғига етган барча гаплар ҳаммани қизиқтириб қолған савол: Жюльєн олти юз франк маони билан уникіда қоладими ёки саккиз юз франк тўламоқчи бўлаётган етимхона директори жаноблариникига кетадими, детан масалага таалуқларни эди.

Бу директор де Реналини кўчада кўриб қолганида уни жуда совуқ қарини олди. Бу аичайин усталик билан ишлатилган пайранг эди: провинцияда ўйламай қилинган ишлар, кўзга ташланадиган хатти-ҳаракатлар шу қадар кам учрайдик, кейинчалик уларни роса астар аврасини ағдариб, ҳар мақомга солиб муҳокама қилишади.

Жаноб Валеню Нариждан тўрт-беш юз чақирим берироқда муттәҳам деб атападиган одамлар сирасидан эди, ўзи шунақа бир тоифа — табиатан сурбет ва догоули одамлар бўлади. 1815 йилдан бошлаб у әрининг мұваффақиятлари ажойиб фазилатларининг камол тоининига имкон берди. У, айтиш мүмкинки, жаноб де Реналининг соясидан бутун Веррьерга ўз ҳукмини ўтказиб келарди, бироқ раҳбарига қараганда аича гайратлироқ бўлган ва ҳеч қандай қинтиришидан ҳазар қылмайдиган бу одам ҳар ишта тумшунгии тиқарди, доим югуриб еларди, кимгадир хат ёзарди, ким биландир ташланарди, ҳеч қандай ҳақоратин нисанд қила мадди. У шу йўсунда, ҳеч нарсага датво қилемай юриб,

алоха черков бишнилдари күзида ўз мәрииниг обрүсими айча тушириб қўйди. Жаноб Валено шундай йўл тутарди: у маҳаллий дўкондортарга мурожаат қилиб: «Орайиздан икки нафар гирт аҳмоқни ташлаб беринг», — дерди, суд аҳлидан: «Менга иккита энг подон одамни кўреатинг», — дея ўтишарди, табиблардан эса: «Менга ҳеч нарсадаи қайтмайдиган иккита қаллобни тавсия этинг», — дея илтимос киларди. Шу йўенида ҳар бир касбдан энг қабиҳ одамларни тўйлаб олгач, жаноб Валено уларга: «Келинг, бирга хукмронлик қиласмиш», — деб таклиф қилди.

Бу тўданинг қиариқлари жаноб де Реналининг энсасини котиради. Валенонинг разилона табиати ҳар қандай ҳақоратга, ҳатто анави аббатча Маслоининг жамоат оладида берган даниномларига ҳам дош бераверарди.

Бироқ ана шу фарогат ичра жаноб Валено истаган одам унинг юзига солишта ҳақли бўлган, — буни у жуда яхши тушишарди, — аччик ҳақиқатлардан ўзини баъзи баъзида ҳар қалай ҳимоя қилиб қўйиниша мажбур эди. У жаноб Аниер ташриф бўюрганидан сўнг ҳадикенраб, ёёги кўйтгағ товуқдай югуриб қолди. У уч марта Безансонга бориб келди, ҳар бир почта билан у даста-даста хатлар юборарди, бальзи нарсаларни эса уйига қони қорайгаんだ келадиган аллақандай номаъдум иусхалар олиб кетишиарди. У ўнанда кеке кюре Шеланин вазифасидан бўшаттиришинга эршишиб, каттагина ҳатога йўл қўйди ишклили. Зоро, унинг шу қасосидан сўнг киборлар жамиятидан бўйган кўйгина художкўй хонимлар Валенони гирт аплахга чиқариб қўйдилар. Бундан ташқари, унга кўреатиаган бу ёрдам уни катта викарий де Фрилер жанобларига бутуилай қарам қилиб қўйди; Валено энди ундан галати тоғириқлар ола бошлиди. Ва сасага учиб, имзосиз мактуб ёзганида унинг инилари ана шу ахволда эди. Бунинг устига хотини Жюльєни албатта болаларига тарбиячи қилиб олмоқчи эканини айтиб қолди: жаноб Валенонинг шуҳратнараст табиатига бу фикр мойдек ёқиб тушди.

Жаноб Валено шининг бу кетинида ўзининг собиқ сафдони жаноб де Реналь билан очиқласига гаплашиб олинидан қочиб кутуломаслигини тушишарди. Турган гап, жаноб де Реналь унга ҳақоратни гаплар айтади. Бу нарса жаноб Валенони уча безовта қиласмасди, бироқ жаноб де Реналь Безансонга ва ҳатто Нарийкта ҳат ёзини мумкин. Қарабсанки, Веррьерга кутулмагандага бирор министрнинг жиийичаси келади-да, ундан етим хонани торттиб олади. Шундан сўнг жаноб Валено либераллар билан яқинланисам ёмон бўлмасди, деб ўйлаб қолди, шу бонсдан ҳам

уларнинг баъзилари Жюльен ҳаммани қойил қолдирган ўита зиёфатга таклиф этилгаандилар. Улар сўзсиз мэрга қарши қурашда жаноб Валенога кучли таянч бўлишлари мумкин эди. Ҳўш, сайлов бўлиб қолса-чи, етимхонани қўлида сақлаб қолиш ва помақбул одам учун овоз бериш — бир-бирига мутлақо зид нарсалар эканлиги ўз-ўзидан маълум-ку ахир. Бу мураккаб сиёсатни жуда яхши тушуниадиган де Реналь хоним Жюльенининг қўлтигидан тутганича бир дўкондан иккичи дўконга ўтиб борар экан, булатнинг барини унга батағенл тушунтириб берди, улар гапга берилиб кетиб, ўзлари ҳам сезмаган ҳолда Садоқат хиёбонига бориб қолиниди ва у ерда бир исчо соат вақтни худди Вержидаги каби деярли ҳузур-халоватда ўтказиниди.

Бу орада собиқ бошлиги билан узил-кесил гаплашиб олишдан қочиб юрган жаноб Валено уни учратиб қолганида жуда ғердайди. Бу пайраинг унга жуда асқатди-ю, бирроқ жаноб мэрнинг бусиз ҳам расво кайфияти баттар бузилди.

Маниманлик ва разынона ҳасислик орасидаги бу қураш натижасида жаноб де Реналь тушиб қолган аҳволдан ҳам аяичлироқ ҳолатни тасаввур қилиш амримаҳол эди. Бунинг устига илгари ҳеч қачон ўз болаларини ҳозир қовоқ-хонаага кириб борган пайтдагидек қувноқ ва мамнуун ҳолда кўрмаган эди. Ўз руҳий ҳолатига бутуилай тескари бу кайфият унинг зардасини қайнатиб юборди.

— Мен, афтидан, оиласда ортиқчага ўхшайман, — деди у товушини маҳбобатлироқ қилишга уриниб.

Бунга жавобсан хотини товушини пасайтириб, яна Жюльенини жўнатиб юбориши зарурлиги ҳақида гап очди. Йигит билан ўтказган шу баҳтли соатлар хонимнинг бундан икки ҳафта муқаддам ўйлаб қўйган режасини амалга оширмоқ учун зарур бўлган қатъиит ва ишончини мустаҳкамлаган эди. Бечора мэр, бошқа ташвишларининг устига-устак, яна бир нарсадан гаранг бўлиб қолганди: шаҳарда унинг қурумсоклиги устидан очиқ-ойдин кулиб юришгани унга яхши маълум эди. Ҳамма ўғрилар қатори қўли жуда очиқ бўлган жаноб Валено авлиё Иосиф жамоаси, Биби Марям конгрегацияси, Муқаддас Маросим уюшмаси ва ҳоказо, ва ҳоказо жамоалар фойдасига сўнгги марта хайр-эҳсон йигиш найтида ўзини жуда олиҳиммат қилиб кўрсатганди.

Жаноб де Реналининг исми шарифи эса бир исчо борроҳиблар томонидан берган ионасининг ҳажмига қараб усталик билан тузилган Веррье ва унинг атрофида яшов-

чи дворянлар рўйхатининг энг охирида тилга олинганди. У, даромадим бўлмаса нима қиласай, деб ўзини оқлашга уринди-ю, бироқ беҳуда овора бўлди. Ҳазрат руҳонийлар бунақа нарсалар хусусида ҳазилни ёмон кўрадилар.

XXIII

Амалдорнинг қайғуси

Il piacere di alzar la testa
tutto l'ahno e ben pagato da
certi quarti d'ora che bisog-
na passar.

Casti.¹.

Майли, бу одам ҳадиксираб юрар экан, уни ўз ҳолига қўяйлик, малайтабиат одам талаб қилинадиган жойга мард ва олижаноб бир йигитни ишга олсин, деб ким айтибди унга? Унинг хизматкор танлай билмаслигига ким айбдор? XIX асрнинг одати ўзи шу — агар биронта қурратли асилзода мард одам билан тўқнап келиб қолса, бу одамии у ё ўлдиради, ё қувгин қилиб, қамоққа тиқади, ёки щу қадар хўрлайдики, боёқишининг қайгу-алам туфайли ўлиб кетишдан бошқа чораси қолмайди. Бу ўринда эса ҳозирча тасодифан азоб-уқубат мард одамнинг зиммасига тушмаётган эди. Франциянинг кичик шаҳарчалари ва масалан, айтайлик, Нью-Йоркдаги сайлаб қўйилган ҳукумат органларининг бошига битгац бутун бало шундаки, дунёда жаноб де Реналь каби кимсалар ҳам мавжудлигини унтишга мутлақо имконият бўлмайди. Атиги йигирма минг аҳолиси бўлган шаҳарчада худди ана шундай одамларнинг айтгани айтган, хартия берилган мамлакатдаги бундай кишиларнинг фикри эса чипдан ҳам даҳшатли нарса бўлади. Олижаноб ва довюрак бир одам сизнинг дўстингиз бўлиши мумкин эди, бироқ у сиздан тўрт юз-беш юз чақирим нарида яшайди ва сиз тўғрингизда шаҳрингизнинг одамлари фикрига қараб ҳукм юритади, жамоат фикри эса асилзода, бадавлат ва мўътадил бўлиб туғилиши баҳтига мұяссар бўлган аҳмоклар томонидан яратилади.

¹ Бутун йил давомида гердайиб юрмоқ учун бирон чорак соат азоб чекилса, бало ҳам урмайди.

Улардан фарқ қиласиган одамнинг ҳолигавой деяверинг!

Тушки овқатдан сўнг бутуни оила Вержига жўнаб кетди, бироқ орадан бир кун ўтгач, Жюльен уларнинг барини яна Веррьеरда кўрди.

Улар келишганидан сўнг бир соат ўтар-ўтмас Жюльен де Реналь хонимнинг ундан иманидир яшираётганини кўриб, қаттиқ ҳайратга тушди. У хонага кирган заҳоти эри билан гаплашиб ўтирган хоним дарҳол жимиб қолар ва ҳатто унинг чиқиб кетишини кутаётгандек бўларди. Жюльен бир зумда бу ҳолнинг бошқа тақорорланмаслиги чорасини кўрди. У дарров сипо тортиб, хонимнинг гапларига совуқцина жавоб қила бошлади, де Реналь хоним буни пайқади, лекин сабабини суриштириб ўтирамади. «Менинг ўрнимга бошқа одам топиб олмадимикин ишқилиб? — дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен. — Ахир ўтган куни мен билан жуда нозланиб гаплашган эди-ку! Лекин, айтишларича, бу асилзода хонимлар доим шундай қилишар экан. Қироллар ҳам ҳамиша шундай йўл тутишади: биронта министр уйига боргач, истеъфога чиққани ҳақидаги фармонии ўқийдиган куни улар ўша боёқишга гоятда серилтифот бўладилар».

Жюльен пайдо бўлиши билан дарҳол узилиб қолаётган ўша сухбатларда гап нуқул Веррьеर шаҳрига тегишли бир катта уй ҳақида кетаётганини пайқаб қолди; бу черковнинг шундоқ қаршисида, гавжум ерда жойлашган эски, лекин кенг ва қулай уй эди. «Аммо ўша уйнинг яиги ўйнашга қандай алоқаси бўлиши мумкин?» — дея бош қотиради Жюльен. Шундан кейин у дили ранжиб, ўзича Франциск I нинг ажойиб бир қўшигини тақорорлай бошлади. Бу қўшиқ унинг учун янги эди, зеро уни де Реналь хонимдан эшитганига ҳали бир ой ҳам бўлмаганди. Бўлмасам бу қўшиқнинг:

Барқарорлик недир — билмас аёл ҳеч қачон,
Кимки унға ишонибди тентакдир аён,—

каби ҳар бир мисраси қандай аҳд-паймоилар, қандай оташин бўсалалар билан инкор этилган эди-я.

Жаноб де Реналь почта каретасида Безансонга жўнади. Бу сафар ҳақидаги қарор жуда зудлик билан, қандайдир икки соат ичидан қабул қилинган шекилли, мәрининг қиёфаси жуда ташвишли кўринарди. Безансондан қайтгач, у стол устига кулранг қозозга ўралган катта бир тугунни ташлади.

— Мана ўша аҳмоқона иш,— деда түнғиллади у хотининг қараб.

Бир соатдан сўнг Жюльен эълонлар ёпишириб юрадиган одам келиб, ҳалиги катта тугунни олиб кетганини кўриб қолди, у дарҳол ўша одамнинг изидан югурди. «Хозир, эълон ёпишириладиган биринчи бурчакдаёқ ўша сирни билиб оламан».

Ҳалиги одам эълонпинг орқа томонига слим суртар экан, у сабрсизлик билан кутиб турди. Қоғоз деворга ёпиширилган заҳоти синчковликдан бетоқат бўлиб турган Жюльен жапоб де Реналнинг хотини билан сұхбатида тез-тез тилга олинадиган ўша уйнинг ким ошиди савдосига қўйилиб, ижарага берилажаги тўғрисидаги батафсил эълочини ўқиди.

Савдо эртага соат иккода, шаҳар ратушасининг залида ўтказилар экан. Хукм учинчи шам ўчганидан сўнг кучга киаркан, Жюльеннинг жуда ҳафсаласи пир бўлди, лекин ҳар қалай эълон савдо куни арафасидагина осилаётгани унга галати туюлди. Савдода иштирок этишли истовчи одамларнинг кўпчилиги буидан бехабар қолмайдими ахир? Дарвоҷе, икки ҳафта олдинги число билан белгиланган эълонда гарчи Жюльен уни турли жойда бошдан-оёқ уч марта ўқиб чиқсан бўлса-да, бу тўғрида ҳеч гап айтилмаганди.

Йигит уни бир кўрмоқчи бўлиб ўша уй томон йўл олди. Дарбон, Жюльеннинг келганини сезмай, сирли оҳангда қўшнисига гап тушунтиromoқда эди:

— Э, нимасини айтасан. Бекор овора бўлишади... Жаноб Маслон унга уйни роппа-роса уч юз франкка ижарага беришни ваъда қилган. Мэр қайсарлик қилмоқчи бўлиб кўрганди, уни дарҳол епископатга, катта викарий де Фрилернинг ҳузурига чақиртиришди.

Шу пайт улар Жюльенини кўриб қолишидио қаттиқ хижолатга тушишди ва ортиқ бир оғиз ҳам сўз айтишмади.

Эртасига Жюльен белгиланган вақтда ўша ким ошиди савдосига борди. Хирагина ёритилган залда бир талай ҳалойиқ йигилган эди, бироқ одамлар бир-бирларига галати қараб қўйилпарди. Сўнгра барча столга қаради, Жюльен у срдаги қалайи идишида уч дона шам қолдиганинг ёниб турганини кўрди. Суд нозири: «Уч юз франк, жаноблар», деда қичқирди.

— Уч юз франк, дейди-я! Жинни-пинни бўлишганми... — деди қандайдир бир одам ёнидаги ишеригига. Жюльен тасодифан уларпинг ўрталарига туриб қолганди.

— Ахир, унинг баҳоси саккиз юздан ҳам ортиқ-ку. Қани, бир баҳосини ошириб кўрай-чи.

— Болшининг қотириб нима қиласан, огайни. Жаноб Маслон, жаноб Валено, епископ, яна анави катта викарий де Фрилер ва бутун тўданинг жигига тегишдан бирон фойда чиқадими сенга?..

— Уч юз йигирма,— дея қичқирди бошқаси.

— Эшакдай ўжар экансан-да ўзининг, — сўкиниди унинг шериги.— Ана, қара, мэрнинг жосуси турибди,— дея қўшимча қилди у Жюльєн томонга бош иргаб.

Жюльєн ўзи ҳақида бундай ҳақоратли гапни айтган ўша одамининг жазосини бериб қўймоқ учун шартта улар томон ўғирилди, бироқ франш-контзлик икки огайни унга мутлақо эътибор бермай турпшарди. Уларнинг совуққонлиги унга ҳам ўтди. Шу пайт сўнгти шам қолдиги ҳам лип этиб ўчди, суд нозиги чўзиқ овоз билан халойиққа уйнинг уч юз ўттиз франк звазига тўққиз йил муддат билан префектура идорасининг бошлиги де Сен-Жиро жаноблалига берилажагини эълон қилди.

Мэр залдан чиқиб кетган заҳоти ғала-говур гаплар бошланди.

— Мана шаҳар газнасига ортиқча ўттиз франк, Грожонинг тентаклигидан тушган даромад,— дерди бир одам.

— Лекин жаноб де Сен-Жиро Грожонинг роса адабини беради хали,— дейишарди жавобан унга бошқалар.— Қўрасан, ўша ўттиз франкии бурнидан булоқ қилиб чиқариб олади.

— Шунақаям абллаҳлик бўладими,— дерди Жюльєнинг чан томонида турган бир бақалоқ.— Шундоқ уйни-я, мен унга саккиз юз франк берардим. Кейин унга фабрикамни кўчириб келардим-да, фойдаям кўрган бўлардим.

— Хўш, нимаям қила олардингиз,— дея жавоб қилдӣ унга либераллардан бўлган ёш бир фабрикант.— Ахир де Сен-Жиро конгрегациянинг аъзоси-да. Тўрттала боласининг ҳаммаси стипендия олади. Боёқини камбагал! Тирикчилигини ўтказсин, деб унга беш юз франк совга қилишди холос.

— Буни қараанг-а, мэрнинг ўзиям ҳеч нима қилолмади,— дея гап қотди учинчи бир одам.— Бўлмасам ўтакетган роялист ўзи — фақат ўғрилик қилмайди.

— Ўғрилик қилмайди, дейсизми? — гапни илиб кетди яна бошқа биттаси.— Юлдузни бенарвои уради у. Уларнинг ҳаммаси бир гўр, тоғсанларини бир жойга тўплашади-да, йилнинг охирида бўлашиб олишади. Уни қараанг, ана

Сорелнинг ўгли турибди, қани, юринглар, яхшиси бу ердан кетайлик.

Жюльен ким ошди савдодан кайфияти ниҳоятда бузилиб қайти, де Реналь хоним жуда маъюс эди.

— Ким ошди савдосига борувмидингиз? — дея сўради у.

— Ҳа, хоним, у ерда мени жаноб мэрнинг жосуси деб аташди.

— Аҳ, қани энди у гапимга кириб, шу кунларда бирон ёққа жўнаб кетганида эди!

Шу пайт ниҳоятда хафа бўлган жаноб де Реналь кириб келди. Тушки овқат маҳали ҳеч ким «чурқ» этиб оғиз очмади. Жаноб де Реналь Жюльенга болаларни Вержига кузатиб боришини буюрди; улар маъюс бир кайфиятда йўлга тушишди. Де Реналь хоним эрига:

— Энди бу ишларга кўникиб кетсангиз бўларди, дўстим, — дея тасадди берарди.

Кечқурун ҳаммалари индамай камин ёнига ўтиришди, сукунатни фақат қорақайин шалёnlарининг чирсиллаб ёнишигина бузиб турарди. Баъзан энг аҳил оиласларда ҳам шундай ғамгин дақиқалар бўлади ўзи. Шу пайт ногаҳон болалардан бири хурсанд бўлиб қичқириб юборди:

— Кўнгироқ! Кўнгироқ жиринглайти!

— Э, жин урсин! Агар бу миннатдорчилик билдириб, жонимга тегиш учун келгани жаноб де Сен-Жиро бўлса, дилимдаги бор гапни башарасига тўкиб соламан. Ҳадидан ошиб кетди улар! У жаноб Валенодан миннатдор бўлиши керак, мен эса фақат иснодга қолдим. Агар анави лаънати якобинчи газеталар мени калака қилгудек бўлса, ким деган одам бўламан?!

Хизматкор эшикни очган эди, унинг ортидан хонага чакка соқоли тимқора, жуда келишган бир жаноб кириб келди.

— Жаноб мэр, мен синьор Жеронимо бўламан. Мана, Неаполитания элчинонасиининг атташеси кавалер де Бовезининг мактуби; у бу хатни сиз учун буидан тўққиз кун муқаддам, жўнаётган пайтимда ёзиб берди, — дея қувноқлик билан қўшимча қилди синьор Жеронимо де Реналь хонимга қараб қўяр экан.— Хоним, сизнинг амакиваччангиз ва менинг яқин дўстим синьор де Бовези сизни итальян тилини билади, деб айтгандилар.

Қувноқ неаполитаниялик бу диққинафас кечани дафъатан жонлантириб юборди. Де Реналь хоним меҳмонни албатта зиёфат қилишга жазм этди. У бутун уйни оёққа турғизди; хоним нима қилиб бўлса-да, бугун Жюльенни

икки марта юзига жосус деб аташганини унинг хаёлидан чиқариб ташламоқчи эди. Машҳур хонанда синъор Жеронимо деярли оқсусук бўлса ҳам жуда қувноқ одам эди, ҳозирги кунда бу икки хислат Францияда бир-бирига мутлақо зид бўлиб қолган. Зиёфатдан сўнг у де Реналь хоним билан бирга битта кичкина дузт ижро этди-да, сўнгра турли қизиқ воқеалардан ҳикоя қилиб уйдагиларнинг вақтини чог қила бошлади. Кечаси соат бирда Жюльен болаларга бориб ухлаш кераклигини айтганида, улар яна бир оз ўтиришга рухсат сўраб, илтимос қилишди.

— Яна биттагина ҳикоя эшитайлик,— деди болаларнинг каттаси.

— Бу ҳикоя ўзим ҳақимда, синъорина,— деди синъор Жеронимо.— Бундан саккиз йил муқаддам, ҳозир сизга ўхшаб ўқувчи бўлиб юрган кезларим, мен Исполитания консерваториясининг талабаси эдим... Айтмоқчиманки, ўшанда менинг ҳам ёшим жудди сизникдек эди, бироқ менга ажойиб шаҳар Веррьеернинг машҳур мэрига ўғил бўлиш насиб қилмаганди.

Бу сўзларни эшитиб жапоб де Реналь оғир хўрсинди-да, хотинига қараб қўйди.

— Синъор Цингарелли,— дея давом этди ёш хонанда талаффузини жўрттага бузиб, буни эшитиб болалар хандони ташлаб кулишарди,— менинг ўқитувчим синъор Цингарелли жуда қаттиқўл одам эди. Консерваторияда уни ёмон кўришарди, синъор Цингарелли эса, барча ўзини гўё уни жуда яхши кўрадигандек тутишни хоҳларди. Мен дам-бадам дарслардан қочиб кетардим. Ўшанда кичкина Сан-Карлино театрига борардим-да, дунёдаги энг ажойиб музикани тинглардим,— лекин, ё раббим!— театрга кириш учун тўлаш лозим бўлган саккиз су шулни қаердан тоансам экан? Шундай катта шул-а!— деди у болаларга кўз юргутириб, улар эса қиқирлаб кула бошлашарди.— Қунлардан бирида Сан-Карлино театрининг директори синъор Жиованносе менинг қандай қўшиқ айтишимни эшитиб қолдида,— ўшанда ёшим ўн олтида эди,— «бу бола нак ҳазинанинг ўзи-ку»; деди.

— Сени театримга ишга олишимни истайсанми, болакай?— дея сўради у мендан.

— Қанча ҳақ тўлайсиз?

— Ойига қирқ дукат.

Ахир, жаноблар, бу оз эмас, кўн эмас, бир юз олтмиш франк дегани бўлади-я! Менга жудди олдимда жанинат дарвозаси очилгандек туюлди.

— Бу ёги нима бўлади,— дедим мени **Жиованнионега**,
қаттиқўл синъор Цингарелли менга жавоб берармикин?

— *Lascia fare a me.*

— Бу ишни менга қўйиб беринг,— дея қичқириб юборди болаларниг каттаси.

— Мутлақо тўғри, навқирои синъор. Шундай қилиб, синъор **Жиованнионе** менга қараб: «Саго*, авваламбор манови шартномага қўл қўй», деди. Мен қўл қўйдим. Шу захоти у менга уч дукат узатди. Умримда бириичи марта шундай катта пулни қўлга олишим эди. Сўнгра у менга қаидай ҳаракат қилиши лозимлигини тушунтирди.

Эртаси куни даҳшатли синъор Цингареллиниг олдига менин қабуд этишин илтимос қилиб бордим. Кекса хизматкор менин унинг хонасига олиб кирди.

— Ҳа, шумтака, менда нима ишинг бор? — дея сўради Цингарелли.

— Маэстро! — дедим менинг унга. — Барча гуноҳларимга тавба қилиш учун ҳузурингизга келдим, энди сира ҳам девордан ошиб, консерваториядан қочиб кетмайман. Энди илгарига қарагандиа икки карра кўпроқ ҳафсала билан ўқийман.

— Агар сенинг бекёс бас овозингни бузиб қўйишдан қўрқмаганимда, сен ярамасни, қуруқ ион билан сув бериб, авахтага тиқиб қўярдим. Бирор икки ҳафта жазоингни тортардинг ўшаңда.

— Маэстро,— дея гап бошлидим мен янга,— энди мен бутун консерваторияда сизнинг энг намунали ўқувчингиз бўламан, *crede te a me***. Лекин битта илтимосим бор, уни рад этмасангиз: агар биронта одам келиб, сиздан менинг бирор театрда қўшиқ айтишамга рухсат сўраса, илтимос, ижозат берманг. Ўтина маи, унга жавоб бера олмайман, деб айтинг.

— Сендай такасалтангни сўраш кимнинг ҳам хаёлига келарди? Сенинг консерваториядан кетишингга йўл қўяр экаиманми мен? Менинг устимдан кулянисан шекилли? Қани, йўқол бу ердан! Жўна дарров! — дея қичқириди у орқамга тепишга ҳаракат қилиб. — Эҳтиёт бўл, бола, худди авахтага тиқиб, ион билан сувга ўтқазиб қўяман-а.

Орадан бир соат ўтгач, синъор **Жиованнионе**нинг ўзи директориинг олдига кириб келди.

— Ҳузурингизга катта бир илтимос билан келдим,— деди у,— мурувватингизни аямасангиз, баҳтим сизга bog-

* Ализим (*италь*).

** Галимга ишонинг (*италь*).

лиқ бўлиб қолди,— Жеронимони менга берсангиз, шу қиши театримда ашула айтса, шунда қизимни эрга бериб юборган бўлардим.

— Ўша шумтакани бошинигга урасанми? — дея қичқириди унга Цингарелли.— Бу гапни ҳатто эшитишни ҳам хоҳламайман. Нега берар эканман уни?! Бундан ташқари ҳатто мен жавоб берган тақдирда ҳам унинг ўзи консерваторияни ташлаб кетишга сира рози бўлмайди: у ҳозиргина бу ҳақда онт ичди.

— Хўп, агар иш фақат шунга қараб қолган бўлса,— деди жавобан виқор билан Жиованионе, чўнтағидан менинг шартномамни олар экан,— *carta canta* — мана унинг имзоси.

Шунда Цингареллининг шу қадар фигони фалакка чиқдики, қўнғироқнинг ипини узиб юборишга сал қолди.

— Ҳайдалсин, — дея қичқириарди у,— ҳозирнинг ўзидаёқ Жеронимонинг консерваториядан қораси ўчирилсин! — ўзи эса газабдан қалт-қалт титрайди.

Шундай қилиб мени ҳайдашибди, роса кулдик-да кейин ўзиям! Ўша куниёқ кечқурун мен *Moltiplico* ариясини ижро этдим: Полишинель уйланмоқчи бўлади ва хўжаликка нималар сотиб олиши кераклигини бармоғида санаб ўтириб, нуқул янглишиб кетаверади.

— Илтимос, афандим, марҳамат қилиб бизга шу арияни айтиб берсангиз, — деди де Реналь хоним.

Жеронимо арияни ижро эта бошлаган эди, ҳаммалари роса хахолаб кулишибди. Синъор Жеронимо ўзига ажратилган хонага ухлагани жўнаганида кечаси иккига занг урган эди; у ўзининг ёқимтойлиги, назокати ва қувноқ табиати билан бутун оиласи ўзига мафтуни этганди.

Эртаси куни жаноб де Реналь билан де Реналь хоним унга Франция қиролининг саройи учун тавсиянома ёзив беришибди.

«Ҳаммаёқда ана шундай қаллоблик,— дея ўзича мулоҳаза юритардий Жюльен.— Мана ҳозир синъор Жеронимо олтмиш минг маопи оладиган ишга Лондонга жўнайди. Ўша Сан-Карлино театрининг директори эпчиллик қилмаганида унинг ажойиб овози халқقا, эҳтимол, ўн йил кейинроқ маълум бўлармиди... Йўқ, чин сўзим, менга қолса Репалдан кўра Жеронимо бўлган маъқул. Тўғри, бунақа одамни жамиятда унчалик ҳурмат қилишимайди, лекин унинг манови ким ошди савдосига ўхшашиб қўнгилсизликлар ҳам бўлмайди, боз устига ҳаёти ҳам бирмунча нашъали кечади».

Жюльен ўзига-ўзи ҳайрон эди: жаноб де Реналният

бўм-бўні уйида ёлгиз ўтказган шу бир неча ҳафта давомида у ўзини жуда баҳтиёр ҳис этганди. Нафрат туйгуси ва қайгули фикрлар унинг қалбини фақат зиёфатлардагина чулгаб олар, бошқа пайтларда эса бутун уйда ёлгиз ўзи бўлиб, мутолаа қилини, ёзиши, хаёл сурини мумкин эди, зеро унга ҳеч ким халал бермасди. Минут сайин пасткаш бир одамнинг раъйига қарашиб, буниси ҳам етмагандек — турли найранглар ёки мунофиқона сўзлар билан унга хушомад қилиш зарурати йўқлигидан йигит бемалол ўзининг ҳавоий орзуларига берилавериши мумкин эди.

Эҳтимол, баҳт худди шу ерда, шундоқ ёнгинасида-дир? Ахир шу тахлит ҳаёт кечирмоқ учун кўп пул талаб қилинмайди-ку: Элизага уйланса ёки Фукега шерик бўлса бас...Аммо сайёҳ баланд тоғ тепасига чиққач, унинг чўққисида ҳузур қилиб дам олади. Агар бу сайёҳни ўша ерда умрбод дам олишга мажбур этишса, у баҳтли бўлармикин?

Де Реналь хонимнинг қалбини даҳшатли хаёллар чулгаб олганди. Бу ҳақда ҳеч кимга айтмайман, деб аҳд қилган бўлишига қарамай, у ким ошиди савдоси билан боғлиқ бўлган ҳамма галини Жюльенга айтиб берди. «Мен уни деб барча қасамларимни бузадиганга ўхшайман», дея ўйларди у.

Агар эрининг ҳаёти хавф остида қолса, аёл уни қутқариш учун сира ўйлаб ўтирумай жонини фидо қилган бўларди. Хоним ҳиммат кўрсатиш мумкин бўлган жойда кўра-била туриб иажот қўлини чўзмаса, гўё ўзини жиноятчидек ҳис этиб, қаттиқ виждан азобида қоладиган худди ўша олижаноб ва романтик одамлар тоифасидан эди. Бироқ баъзан шундай даҳшатли кунлар ҳам бўлардики, аёл, қани энди тул қолсаму, Жюльенга эрга тегсам, қандай баҳтли бўлардим-а, дея ўйлаб қоларди.

Йигит унинг ўғилларини уларнинг отасидаи ҳам кўпроқ яхши кўтарар, болалар ҳам унинг қаттиққўллигига қарамай, Жюльенни жуда севиб қолинганди. Хоним, агар Жюльенга турмушга чиқса, ўзи учун ҳар бир дарахти қадрли бўлган Вержини тарк этишга тўғри келишини жуда яхши тушунарди. У Парижда қандай ящаши мумкинлигини, ўғиллари у ерда ўқишини қандай давом эттиришлари ва барча уларга қандай қойил қолинини тасаввур қиласди. Ўғиллари, унинг ўзи, Жюльен — хуллас, ҳаммалари жуда баҳтиёр бўлишарди шунда.

XIX асрда никоҳнинг аҳволини қаранг! Эр-хотин гарчи никоҳга қадар бир-биirlарини севган бўлсалар-да, тез ора-

да оиласи шаҳарга кўчиб келганинг эртаси куни азонлаб соат олтида аббат Шелан Жюльенга одам юборди.

— Мен сиздан ҳеч нарсани ўрамоқчи эмасман,— деди у йигитга,— ва сиздан ўтишаман, агар бу камлик қисса: буюраман: — менга ҳеч гап айтманг, лекин талаб қиласман: сиз уч кун ичиди ё Безансон семинариясиага, ёки ҳамон сизни ишга олишига тайёр турган дўстингиз Фукенинг олдига жўнайсиз. Мен ҳаммасини ўйлаб, ҳаммасини тўғри-

батдан асар ҳам қолмайди. Боз устига, аллақайси бир файласуфнинг айтишига қараганда, ишлашлари шарт бўлмаган бадавлат эр-хотин орадан кўн вақт ўтмай зерикканларидан нима қилишларини билмай қоладилар, зеротинчгина оиласи қувончлар тезда уларниг кўнглига уради. Шундан сўнг фақат табиати жуда совуқ аёлларгина муҳаббат ҳақида орзу қилмайдилар.

Бу фалсафий муллоҳаза туфайли мен де Реналь хоними кечиришга мажбур бўлдим, аммо Веръерда уни афв этишимаганди. Аксинча, бутун шаҳар, гарчи хоним буни ҳаёлига ҳам келтирмаган бўлса-да, унинг ишқий можароси ҳақида гапирмоқда эди. Ана шу можаро туфайли куз фасли шаҳарда ҳаёт одатдагидек зерикарли бўлмади.

Куз ва қишининг бир қисми кўз очиб-юмгунча ўтиб кетди. Вержи ўрмонларини тарқ этиш пайти келди. Веръердаги киборлар жамияти ўзи отаётган барча лаънат тошлари жаноб де Реналга унча таъсир этмаётганини кўриб, аста-секин галаёнга кела бошлади. Орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас, баъзи муҳтарам зотлар, ўзларининг одатдаги ҳалодликларини тақдирлаш ниятида фисқ-фужурга бажонидил берилиб, жаноб мэрнинг кўнглига шубҳа солишнинг кетидан тушдилар. Бироқ улар бу ишни иложи борича эҳтиёткорлик билан амалга оширимоқда эдилар.

Зимдан иш олиб бораётган жаноб Валено Элизани беш нафар аёли бўлган бир мўътабар оиласа ишга жойлаб қўйди. Ўзининг айтишича, қиши фасли бекор қолишдан чўчиган Элиза бу оиласа ишламоқ учун жаноб мэрникида оладиган маошининг учдан икки қисмига ҳам рози бўлди. Сўнгра бу қизнинг ҳаёлига ажойиб бир фикр келиб қолди: у Жюльенниг ишқий саргузаштларини барча тафсилотлари билан унисига ҳам, бунисига ҳам ҳикоя қилиб бермоқ учун аввалги кюре, жаноб Шелан ва янгиси — жаноб Маслонининг олдига бориб, тавба қилишга жазм этди.

Мэрнинг оиласи шаҳарга кўчиб келганинг эртаси куни азонлаб соат олтида аббат Шелан Жюльенга одам юборди.

— Мен сиздан ҳеч нарсани ўрамоқчи эмасман,— деди у йигитга,— ва сиздан ўтишаман, агар бу камлик қисса: буюраман: — менга ҳеч гап айтманг, лекин талаб қиласман: сиз уч кун ичиди ё Безансон семинариясиага, ёки ҳамон сизни ишга олишига тайёр турган дўстингиз Фукенинг олдига жўнайсиз. Мен ҳаммасини ўйлаб, ҳаммасини тўғри-

лаб қўйдим, лекин сиз дарҳол жўнашишгиз ва Веръерда ҳеч бўлмаса бир ўйл давомида кўришимаслигигиз даркор.

Жюльен ҳеч нима деб жавоб бермади. У иззат-нафс юзасидан, жаноб Шеланинг бу жонкуярлиги учун хафа бўлсаммикни ёки йўқми — ахир у менинг отам эмас-ку, дея ўйлаб қолгаанди.

— Эртага худди ана шу пайт яна ҳузурингизга келаман,— дея жавоб қилди у кекса кюргета.

Жаноб Шелан, йигитча менинг хурмат қилади, шу боисдан ҳам у сўзиз ганимга кўниши керак, деган хаёлда яна узоқ гапирди. Жюльен тўё қўй оғзидан чўп олмаган кинидай «чурқ» этиб оғиз очмай бош эгиг туради.

Ниҳоят, чол унга жавоб берди, йигит ҳамма ганинг айтиб бермоқ учун де Реналь хонимнинг олдига югарди. Бироқ хоним қаттиқ ташвишланиб ўтирган экан. Эри ҳозиргина у билан анча очиқласига гаплашган эди. Жаноб де Реналинг журъатсизлиги ва бу журъатсизликни янада кучайтирувчи Бозансондан келадиган мерос умиди унга, хотиним мутлақо бегуноҳ, деган фикрда қаттиқ туришини тақозо этганди. У хотинининг олдига кутилмаган бир кашифиётини айтиш учун кирган эди: маълум бўлишича, Веръер жамоатчилиги жуда галати кайфиятда экан. Турган гап, одамлар ишақ ганиришити, буларнинг бари ҳададгўйларининг кирдикори — лекин нима қилиш керак ахир?

Бир дақиқа де Реналь хоним, Жюльен жаноб Валенопининг таклифини қабул қилиши ва Веръерда қолиши мумкин, деган фикр билан ўзига тасалли бермоқчи бўлди. Бироқ энди у бултургидек журъатсиз ва соддадил аёл эмасди; машъум севгиси ва виждан азоби унинг ақлини нечараб қўйган эди. Эрининг ганини тинглар экан, у вақтича бўлса-да, айрилиқнинг муқаррар эканлигига ғалам билан ишонч ҳосил қилмоқда эди. «Мендан ўироқда Жюльен яна ўзининг ҳавоий орзуларига берилади, ҳамёнида сариқ чақаси бўлмаган одам учун бу тоят табиий бир ҳол-ку. Мен-чи! Ё тангрим! Мен жуда бадавлатман — аммо бу бойлигим баҳтли бўлишим учун сира ҳам ёрдам бера олмайди. У менинг унуга юборади. Жуда дилбар йигит у! Албатта уни севишади, унинг ўзи ҳам севиб қолади. Эҳ, мен баҳти қора... Ундей десам, нимадан шикоят қилинин керак экан? Таңгри адолатли, ахир мен гуноҳ қилишдан ўзимни тийишга уришиб ҳам кўрмадим-ку,— шундан сўнг худо менинг жазолаб, эс-хушимдан жудо қиласди. Бўлмасам, Элизанинг кўнглини тониб, уни ўзимга оғдириб олсан бўлмасмиди — бунинг нима қийин жойи бор экан! Мен

эса бу ҳаңда ҳатто ўйлаб ҳам күрмадим.. Севгимдан маст бўлиб юравердим. Мана эди ҳаммаси барбод бўлди».

Бир нарса Жюльєни қаттиқ ҳайратга солди: у де Реналь хонимга жўнаб кетишига тўғри келиши ҳақидаги мудҳиш янгиликни айтганида, аёл сира худбиилик қилмай, эътиroz билдириб ўтирмади. Унинг фақат кўз ёшларини араиг-тийиб турганни сезиларди холос.

— Дўстинам, ҳозир сиз билан биз қатъий бўлмоғимиз керак.— Шундай деба у йигитга эсадлик учун бир тутам сочини қирқиб берди.— Нима бўлишимни билмайман,— деди у.— фақат мени ўлиб кетгудек бўлеам, болаларни ҳеч қачон тарқ этмасликка вазъда бер. Болаларнинг ёнида бўласаними ёки узоқдами, уларни ҳалол одал қилиб тарбиялашга ҳаракат қилас. Агар яна революция содир бўйсан, барча оқсуякларни қириб ташлашлари турган гаи, уларнинг отаси эса хорижга қочса керак — зеро ўшаңда томда ўлдирилган дехқон воқеасида унинг ҳам айби бор. Ўғилларимни уннутма... Қани, қўлини бер. Алвидо, жонгипам! Бирга бўлишимизнинг сўнгги дақиқадари кечмоқда. Ана шу даҳнатли қурбонликни келтирганимиздан сўнг одамлар олдида номусимини—сақлашга қурбим етар, деб умид қиласман.

Жюльєн хониминиң ох-воҳ қизинини кутган эди. Бу одийгиниа видолашув сўзлари унинг қаабини ўртаб юборди.

— Йўқ, йўқ, мени бундай хайрлашини иштамайман! Хўн, кетганим бўлсан, уларнинг бари шунни иштанинти, жумладан ўзингиз ҳам. Лекин уч қундан сўнг кечаси олдингизга келаман.

Де Реналь хонимининг кўз ўигида ҳамма нарса бир зумда ўзгариб кетди! Жюльєнининг ўзи у билан яна бир бор учрашишини истадими, демак, чиндан ҳам уни севар экан! Барча изтироблар дарҳол гойиб бўлиб, хонимининг қалбини бекиёс қувонч қонлади. У ўзини қуниек сингил сезди. Севгиясини яна бир бор кўринига бўлгани ишонч сўнгги минутларда уни ўртаётган барча ранж-аламларини босиб кетди. Шу дақиқадан боштаб де Реналь хонимининг ўзини тутини ҳам ўзгарди, юзида ҳам қандайдир ўзгача олижаноблик, ҷадиллик ва гайритабиний бир фазилат аке этиди.

Кўн ўтмай уйга жапоб де Реналь қириб келди, у ҳаддан таниҳари даргизаб эди. Ана шунда у хотинига, ниҳоят, бундан иккни ой муқаддам олған имзосиз мактуб ҳақидаги бор ганини тўкиб солди.

— Мени ўша лаънати мактубни Казишога олиб бориб,

ҳаммага күрсатаман. Үша Валенонинг қандай шундай экан-лигини одамлар билиб қўйинискин! Мен у чувишни сонга киритдим, Верръернинг эиг бадавлат киниларидан бири, қилиб қўйдим. Мен унинг шармандасини чиқараман, у билан олиниаман. Йўқ! Ҳаддидан ошиб кетди у!

«Шундан сўнг мени тул қолиним мумкин, ё раббим! — деди бир зум хаёлидан ўтказди де Реналь хоним. Лекин шу заҳоти у ўзига-ўзи деди: — Агар бу дуалга ҳалал бермасам, ҳалал бериш эса, турган гаш, қўлимдан келади, мен ўз эримнинг қотили бўлиб қоламан».

У эрининг маиманлигидан ҳеч қачон шундай усталик билан фойдаланимаган эди. Қандайдир икки соат ичидаги хоним, жаноб де Реналини ўзи келтирган далил-исботлар ёрдамида, уни жаноб Валено билан иложи борича дўстона муносабатда бўлиши ва ҳатто Элизани яна қайта ишга олини лозимлигига ишонтира олди. Барча кулафатларининг сабабчиси бўлган бу қизни яна кўришга жазм этиши учун де Реналь хонимдан озмунчай матонат талаб этилмади. Бироқ шундай қилишини унга Жюльен маслаҳат берганди.

Ниҳоят, уни уч-тўрт марта тўғри йўлга солиб юборишгач, бутун Верръерда фисқ-фужурниҳоятда авжига чиққан ҳозирги иайтда Жюльенинг шахарда қолини ва жаноб Валенонинг болаларига тарбиячи бўлиб ишга киришидан ёмони йўқлигига жаноб де Реналини ақди етди, бу эса унинг ҳамёнига қаттиқ зарба бўлиб тушиарди. Жюльенинг эса етимхона директорининг шундай серфойда таклифини кабул қилингига ҳеч қандай шубҳа йўқ эди; бироқ жаноб де Реналини тантана қилиши учун, аксиича, Жюльенинг шахардан жўнаши ва Безансондаги ёки, айтайлик, Дијондаги семинарияга ўқишга кириши мақбул эди. Лекин уни жўнаб кетишга қандай кўндиреа экан, сўнгра — йигит у ерда имманинг ҳисобига куни кўради?

Ҳамёнига путур етиши муқаррар эканлигиги кўрган жаноб де Реналь хотинидан ҳам баттар изтироб чека бошилади. Хоним эса эри билан бўлган ўша оғир сухбатдан сўнг ўзини, ҳаёт билан видолашини аҳд қилиб ўлдирадиган миқдорда страмоний ичиб юборган, лекин ҳали ўлмаган жасур кинидек ҳис этмоқда эди, — ўша одам энди инерция билан яшиарди, лекин энди дунёда ҳеч нарса билан қизиқмасди. Людовик XIV ҳам ўла туриб: «Мен қирол бўлган пайтимда...» — деб юборган экан. Ажойиб ибора!

Эртасига эрталаб жаноб де Реналь яна битта имзосиз мактуб олди. Бу гал ҳат анча ҳақоратли сўзлар билан ёзилганди. Унинг ҳар бир сатрида очиқдан-очиқ қўйоллик

билаң уиннг ақволига ишора қилинганди. Шубҳасиз, бу биронта майдың ұсағдүйниң иши әди. Бу хат унда яна жаңиб Валено билаң дүэлга чиқиши истагиши үйготди. Уиннг ботирзиги тутиб, дархол ҳаракат қилишга жазм әтди. Шундан сүйг үйдан чиқиб, куролсоз устанинг дүкөнинг кириди-да, иккі дона пистолет ташлад, уларни үқлашып буюрди.

«Йүк, ростдан ҳам,— дея мұлоқаза юритарды у,— император Наполеоннинг қатиққұл ҳокимиияти қайта тиклаиди, дейзик, мен бирориннег сариқ чақасига ҳам хиёнат қылған эмасман, виждоним олдидә покман. Менинг ягона айбим — үзгеларниң жиһоятыға күз юмиб келганим, лекин етолим тортмасида мени бутунлай оқтайдыған ишончли ҳүжікатлар ётибди».

Де Реналь хоним әрининг совуқ қаҳр-газабидан ҳазилакам құрғымади, тул қолиниң ұқындағы дахшатлы фикр яна уиннг дилиге гүзгула сола бошлади, аёл бу фикрини бир азобда хәйлидан чиқариб ташлади. У әри билаң уиннг хонасида қамалиб отди. Аёл бир неча саат давомида әрини бу шаштидан қайтаришга уриниб бехуда овора бўлди; сүнгги юмалоқ хат жаңиб де Реналиннег жазавасиниң қўзгаб қўйғанди. Алоҳа, у ҳар қалай әрини жаңиб Валенопининг қулоқ-чаккасига шанаюлоқ урті шиятидан қайтариб, бундан ҳам мушкулроқ боніқа бир қарорга келишта, яъни Жюльєннинг семинарияда бир йиллик үқиши учун олти юз франк тўлашга кўндира олди. Жаңиб де Реналь болаларига тарбиячи ёлланши жазм этган ўша кунга юзинчи марта лаънат ўқир экан, юмалоқ хатни унутиб қўйди.

Унга фақат бир фикр сал тасалди бермоқда әди: жаңиб де Реналь бу йигитчанинг хом хәйларидан ўз маңфаати йўлида усталик билан фойдаланиб, жаңиб Валенопининг таклифини рад этингина кўндира олеам, унга олти юз франкдан камроқ тўлашним ҳам мумкин деб умид қилмоқда әди. Лекин бу ҳақда у хотининг айтмади.

Де Реналь хоним Жюльєнга етимхона директори ҳаммага энциттириб таклиф қилинг саккиз юз франклик ишдан уни деб воз кечар экан, демак, Жюльєн жаңиб мәрнинг раъйнинг қараёттаци ва шу боисдан ҳам спир уялиб ўтирамай, ўша цулини олаверишини лозимлигини уқтиргуинга қадар аинча овора бўлди.

— Ўзингиз ўйлаб қўринг ахир,— дея қайсаарлик билан такрорлади Жюльєн,— уиннг таклифини қабул қилиши ҳатто хәйлимга ҳам келгап эмас. Сиз мени ба маъни ҳаёт кечирининг шу қадар ўргатиб қўйдингизки,

бу одамларининг разиллигига мутдақо чидаб тураламасдим.

Бироқ шафқатсиз зарурат метин қўли билан Жюльенниг продасини букиб қўйди. У Веррьеер мәридан бу пулни қарзга олаётгани ва уни беш йил мобайнида процентлари билан қайтаражаги ҳақида тилхат беринини ўйлаб, ўз нафсониятига таскин бермоқда эди.

Де Реналь хонимнинг бир неча минг франк пулни ҳамон тогдаги кичкина горда яшириб қўйилганди. Аёл Жюльенинг рад этиши ва қайтага жаҳли чиқиб кетишидан чўчиб, қўрқа-ицса шу пулни унга таклиф қиласди.

— Наҳот сиз,— дей жавоб қиласди Жюльен,— севгимиз хотираси мен учун жирканчли бўлиб қолишни истасангиз?

Нихоят, Жюльен жўнаб кетди. Жаноб де Реналь бенихоя баҳтиёр эди, зоро у йигитга нуя тақлиф қилган ўша машъум дақиқада бу синовга дош берини Жюльенининг қўлидан келмади. У пулни олишдан қатъяни бош тортди. Жаноб де Реналь кўзларида ён билан Жюльенини қучоқлаб олди. Жюльен ундан ўз хулқ-атвори ҳақида аттестат сўраган эди, таъсирланиб кетган мэр унинг фазилатларини кўкларга кўтариб мақташ учун сўз тоғолмай қолди. Қахрамонимизнинг бени дундор жамгармаси бор эди ва яна шуича пулни у Фукедан қарз олини мўлжаллаб қўйганди.

У қаттиқ ҳаякоиланган эди. Бироқ шунча севгисини қолдириб кетаётган Веррьеердан уч-тўрт чақирим узоқлашган заҳоти у Бозанеон қаби катта шаҳар, чинакамига катта қалявани кўришга мусесар бўлини қандай баҳт эканлигидан бўлан ҳеч иймани ўйламай қўйди.

Ана шу қисқа уч кунлик айрилик давомида де Реналь хоним мұҳаббатининг энг шафқатсиз алдовларидан бирига берилиб, кўр-кўрона яшади. Унинг шу кундаги ҳаётига чидаса бўларди, зоро ҳозирги аҳвол ва келакансати мудҳини кулфат ўртасида Жюльен билан сўнгги учрашув бор эди. У ана шу учрашувга қадар қояган вақтнинг соат ва минутларини санаб ўтириди. Нихоят, учинчи кун кечаси йироқдан Жюльенинг шартли ишорасини эшилди. Йигит қанчадан-қанча хавф-хатарни сингиб унинг олдига келган эди.

Шу дақиқадан бошлиб хоним: «Уни сўнгги марта кўрниман», деган ҳаёлдан бўлак ҳеч нарсани ўйлай олмади. У севиклисенинг жўниқин суюнлариға жавоб бермаедигина эмас, бағки шу туринида у ҳатто икони үзилай деб тургага жасадга ўхшарди. У Жюльенин севајагини айтинга ўзини ўзи маижбур қилганида бу сўнлар шу қадар

хиссиз эшпітилардикі, қайтана бунинг аксиинің үйлаш мүмкін еди. Улар бир-бирларидан жудо бўлаётгандар ҳақидағи даҳшатли фикр ҳозир унинг бутун борлигини әгаллаб олганди. Жюльєн одатдагидек гумонсираб менин үнүтиб юборишибди, деб үйлашига сал қолди. Бироқ унинг шу борада айтган аччиқ киноясига жавобап аёл ҳеч нарса демади, фақат кўзларидан йирик-йирик ёш томчилари думалади-ю, кўллари талваса билан унинг қўлини қисди.

— Эй худойим! Гапнингизга қандай қилиб ишопай ахир,— дерди Жюльєн маъшуқасининг уни севиши ҳақидағи онда-соңда айтган ишопарсиз сўзларига жавобан.— Сиз одатда Дервиш хонимга ёки бирон-бир бошқа дугонангизга юз карра кўпроқ дўстона муомала қиласиз.

Караҳт бўлиб қолган де Реналь хоним унга нима деб жавоб беришни билмасди.

— Бундан ҳам ортиқ азоб бўладими инсонга! Фақат ўлишим қолди... Юрагим музлабтганини сезяпман.

Унинг берган жавоби ана шу бўлди, Жюльєн ўндан бошқа ҳеч сўз эшитмади.

Ериша болплаган тоғ уларга видолашув найти келганини эслатганида де Реналь хонимнинг кўзларидаги ёш дарҳол қуриб қолди. У Жюльєннинг деразага қандай қилиб арқон боғлашига индамай қараб турди ва унинг бўсаларига мутлақо жавоб қилмади.

— Мана, ниҳоят, ниятингизга ҳам етдингиз,— деди Жюльєн.— Энди виждонингиз азоб чекмайдиган бўлди. Мабодо болаларингиздан биронтасининг хисб тоби қочиб қолгудек бўлса, уларни ўзим гўрга тиқяимаи, деб үйламай-сиз ҳам.

Бироқ унинг бу гани ҳам беҳуда кетди.

— Афсус, Станиславини ўйолмай кетянесиз,— деди хоним совуққина.

Жюльєн бу тирик мурданинг жонисиз қучоқлашларидан қаттиқ ҳаяжонланиб тушиб кетди ва бутун йўл давомида шундан бошқа нарсани ўйлай олмади. Унинг юраги порапора бўлиб, тоғдан оциб ўтар экан, то Веррье минораси кўздан гойиб бўлгунича бот-бот орқасига ўгирилиб қараб қўярди.

Катта шаҳар

Қандай гала-ғовур! Одамларнинг кўилигини айтмайсизми, яна хар бирининг ўз ташвиши бор! Йигирма яшар йигитнинг миясида келажак ҳақида қандай режалар тузилемайди дейсиз! Буларнинг бари уни севгидан қанчалар четга буриб юборди-я.

Барнав.

Ниҳоят, йироқда, тепаликнинг устида улкан қора девор кўринди — бу Безансон қалъаси эди. «Қани энди, — деди у ўзича хўрсиниб, — қани энди мен бу мўътабар истеъкомга семинарист сифатида әмас, балки бу ернинг ҳимояси учун қолдирилган гарнизон полкларидан бирининг подполучиғи бўлиб келсам».

Безансон Франциянинг энг гўзал шаҳарларидан бири бўлибгина қолмай, унда кўплаб зукко ва олижаноб одамларни учратиш мумкин эди. Бироқ Жюльєн бор-йўғи оддийгина қишлоқи йигит эди ва у машхур одамлар билан танишиш имкониятига эга әмасди.

У дўсти Фукедан оддий костюм олган бўлиб, барча шаҳарликлар кийиб юрадиган ана шу кийимда кўтарма кўприк устидан ўтди. Йигит 1674 йилдаги қамал ҳақида жуда кўн нарса ўқиган эди ва шу боисдан семинариядада қамалиб ётишдан аввал у қалъа деворларини томонга қилмоқчи бўлди. Икки ёки уч марта уни соқчилар ушлаб олишларига сал қолди: чунки у ҳарбийлар пичанини ўғринча сотиб, йилига ўн-ўн беш франк ишлаб олиш имкониятидан маҳрум бўлмаслик учун авомни киритмайдиган жойларга ҳам тумшуғини суқсан эди.

Юксак деворлар, чуқур хандақлар, тўпларнинг ваҳимали оғзи бир неча соат давомида унинг бутуи диққат-эътиборини ўзига жалб этиб турди, бироқ хиёбондан ўта туриб, у катта бир кафени кўриб қолди. У қойил қолиб тўхтади: йигит ҳаддан ташқари катта эшиклар тепасида улкан ҳарфлар билан ёзилган «Кафе» сўзини қайта-қайта ўқиди-ю, аммо кўзларига ишонмай тураверди. Ниҳоят, у юрак бетлаб ичкари кирдию ўзини узуилиги ўттиз-қирқ қадам, баландлиги эса камидан уч-тўрт одам бўйи келадиган узуи залда кўрди. Бугун барча

нарса Жюльенни ўзининг янгилиги билан мафтун этмоқда эди.

Икки бильярдда ўйин кетаётган экан. Маркёрлар бақириб ҳисобни эълон қилишарди, ўйинчилар томоншабинлар ўраб турган бильярд атрофида уёқдан-буёққа югуришарди. Одамларнинг оғзидан чиқаётган тамаки тутуни уларнинг боши узра кўқимтири булутга ўхшаб сузарди. Жюльен этаги узун ва кенг-мўл камзул кийиб, елкалари хиёл букчайган, чакка соқоллари гаройиб бу норгул одамларнинг оғир-оғир қадам босишлирини қизиқиб томоша қилмоқда эди. Кўхна Бизонтийнинг мазкур олижаноб ўглонлари фақат бақириб гаплаша олардилар, улар ўзларини ҳайбатли жангчилар қилиб кўрсатишга уринардилар. Жюльен завқланиб турган жойида қотиб қолди. Йигит бу улуғвор пойттахт шаҳар — Безансоннинг поёнсизлиги ва дабдабасига мафтун бўлиб қолганди. Бильярд олдида ҳисобни бақириб эълон қилаётган манови димогдор жанобларнинг биронтасидан бир чашка қаҳва сўрашга унинг юраги дов бермади.

Бироқ пеитахта ортида ўтирган қиз печқадан уч қадам нарида тугунини қўлтигига қистирганича, қиролнинг ажойиб ганчдан ясалган оппоқ бюстини диққат билан томоша қилаётган қишлоқи йигитнинг кўҳликкина юзига дарров эътибор берди. Қадди-қомати келишган, баланд бўйли, ишлайдиган жойига яраша сатанг кийинган бу франш-контэлик қиз бошқа ҳеч ким-эшитмаслиги учун Жюльенни оҳистагина: «Афандим! Афандим!» — дея икки марта қақирган эди. Жюльен қизнинг анчайин ишва билан қараб турган шаҳло кўк кўзларига кўзи тушгач, унинг ўзига мурожаат қилаётганини тушунди.

У душман устига бостириб бораётган жангчи каби ёшгина нозанин ўтирган пеитахта томон шитоб билан юрди. Бу кескин ҳаракатдан унинг тугуни қўлтигидан чиқиб ерга тушди.

Шу тобда бизнинг қаҳрамонимиз ўн беш ёшидаёқ кафега виқор билан кириб кела оладиган парижлик навқирон лицеистларга ғоятда аянчли кўринган бўларди! Бироқ ўн беш ёшида шундай ажойиб таълим кўрган бу ўспиринлар ўн саккиз ёшга бориб, ўртамиёна йигит бўлиб қоладилар. Баъзаң провинцияда учрайдиган бундай жўшқин тортинчоқлик гоҳо ўзини енгиб, иродани мустаҳкамлайди. Жюльен биринчи бўлиб ўзи гап бошлашни лозим топган бу қизга, боз устига шундай нозанинга яқинлашар экан, журъатсизлигини енганидан сўнг дадиллашиб гапнинг ростини айтишга аҳд қилди.

— Хоним, мең Безансонга умримда биринчи кели-

шим. Ҳақини тұлаб, бир чашка кофе билан нон олсам, дегандим.

Қиз жилмайды да, қизарып кетди; у анови бильярдчилар бу гүзәл йигитчага әътибор беріб, уни қалака қилиш маса эди, дея хавотирланғанды. Шунда йигитча құрқиб кетады да, бу ерга ортиқ келмай қўяди.

— Мана бу ерга, менинг олдымга ўтириңг,— деди у шундоқ ёғинасида турған мармар столча томон бош иргаб. Қимматбаҳо ёғочдан ишланған ва зал томон туртиб чиққан улкан пештахта столчани бильярдчилардан деярли пана қилиб турарди.

Қиз кишининг ҳавасини қўзгайдиган хипча белини намойиш қилиб, пештахта узра эгилди. Жюльен бунга әътибор берди ю, фикр-хәёли дарҳол бошқа томонга бурилиб кетди. Нозапин унинг олдига чашкача, қанд ва бир бурда нон қўйди. У Жюльенга қаҳва қуйиб берсени учун официантни чақирғиси келмади, у келган заҳоти қиз Жюльен билан бошқа ёлғиз қоломаслигини тушучарди.

Жюльен ўзича бу соchlари оқиш қувноқ нозанини гоҳ-гоҳида қўз ўнгида гавдаланаётган баъзи хотиралари билан таққослаб, хаёлга чўмди. У ўзига нисбатан қандай оташин севги уйғотганини эслагач, тортичоқлигидан асар ҳам қолмади. Нозанин учун эса унга бир қарашининг ўзи кифоя эди: у ўзига керакли бўлган барча гапларни Жюльеннинг қўзларидан уқиб олганди.

— Бу ерни шу қадар тутунга тўлдириб юборишики, нафас ололмайсан киши. Эртага өрталаб соат саққиздан олдин, вақтлироқ нонушта қилгани келинг. Ўша пайтда мен бу ерда деярли ёлғиз бўламан.

— Исиминг нима? — дея сўради Жюльен қойил қолган тортичоқ одамдек мулойим жилмайиб.

— Аманда Бинз.

— Сизга бир соатлардан сўнг мановинга ўхшащ кичкина бир тугунча юборсам майлими?

Нозанин Аманда бир лаҳза ўйга толиб қолди.

— Мени ҳам тергаб туришади, — деди у. — Сиз илтимос қилаётган нарсанинг менга зиёни тегмаса, деб қўрқаман, лекин манови картага адресимни ёзib бераман, сиз уни тугунчангизга ёпишириб, қўрқмасдан бемалол юборабе-ришингиз мумкин.

— Менинг исимим Жюльен Сорель, — деди йигит. — Безансонда па қариндош-уругим, на таниш-билиш им бор.

— А! Тушунаман, — деди қиз хурсанд бўлиб. — Сиз, демак, хуқуқшунослик мактабига кирмоқчи экан-сиз да?

— Афсуски, йўқ,— деди жавобан Жюльен.— Мени семинарпияга ўқишга юборишиди.

Амандаинг чехрасидан ҳафсаласи қаттиқ пир бўлгани сезилди. Қиз официантин чақирди,— энди у ҳеч нимадан кўрқмай кўйган эди. Официант ҳатто Жюльенинг башарасига ҳам қарамай, уига қаҳва қўйиб берди.

Аманда пештахта ортида ўтирганича хўраидалардан иул олмоқда эди, Жюльен қиз билан гаплашишга журъат этганидан ўзича жуда фахрланиб ўтиради. Бильярдлардан бирининг олдида қаттиқ баҳс кетмоқда эди. Ўиничларининг бақириб-чақиришлари улкан залда акс садо бериб, қандайдир тиимисиз ҳайқириққа айланардики, Жюльен буни эшишиб, инҳоятда ажабланди. Аманда кўзлариниң ерга тикканча хаёлга чўмиб ўтиради.

— Агар истасангиз, мадемуазель,— деди у дафъатан хотиржам бир дадиллик билан,— мени ўзимни сизининг қариндошингиз қилиб кўрсатиш имумкин.

Йигитнинг ўзига бўлгали бу алломат ишончи Амандага жуда ёқиб тушди.

«Йўқ, у қандайдир фирибгар эмас»,— деди хаёлидан ўтказди қиз. Сўнгра у, пештахта томони биронта одам келмаётганимкини, деб залин кузатаркан, Жюльенга қарамай, тез-тез деди:

— Мени Жаалисандан бўлламан, бу Дижонининг ёнида. Сиз ҳам ўзингизни жаалисликман деб айтинг, яъни онамининг қариндоши бўласиз.

— Албатта шундай деб айтаман.

— Ёзда, ҳар пайшанба қуни соат бешларга яқин жаноб семинаристлар шу ердан, кафенинг шундоқ ёнгинасидан ўтишиади.

— Агар ўшанда мени эсласангиз, мен ҳам шу ердан ўтаётганимда, кўлинингизга бинафша олиб эшик олдига чиқинг.

Аманда уига ажабланиб қаради, бу нигоҳ Жюльенини шер қилиб юборди. Лекин у ҳар қалай бирдан:

— Сизни беҳад севиб қолганга ўхшайман,— деганида қулогигача қизариб кетди.

— Секирироқ галиринг!— деди жавобан қўрқиб кетган қиз.

Жюльен Вержида тасодифан қўлига тушиб қолган «Яги Элоиза»нинг титилиб кетган томидан бир неча жумлани эслашга ҳаракат қиласарди. Йигитнинг хотираси бу гал ҳам уига пайд бермади: у нозанин Амандани қойил қолдирив, ўн минутча «Яги Элоиза»ни ёддан ўқиди. У ўзининг жасурлигидан боши осмонга стиб турган эди,

бирдан Франш-контэлик гўзал қизининг чехраси совуқ бир тус олди. Кафе эшигига унинг ўйнашларидан бири кўринган эди.

Йигит елкасини ўйнатиб, ҳуштак чалганича пештахта олдига келди-да, Жюльенга тикилиб қаради. Ҳамма нарсани доим бўрттириб тасаввур қиласидиган Жюльенинг кўз ўнгида дарҳол муқаррар дуэль манзараси намоён бўлди. У ранги оппоқ оқариб, олдидаги чашкани нарироқ сурдида, гердайиб дикқат билан рақибига тикилди. Ўша рақиб бошини эгганича, такаллуфсизлик билан қадаҳга ароқ қуяр экан, Аманда имлаб Жюльенга пастга қарашни буюрди. Жюльен унинг амрига бўйсунди ва ҳозир рўй беражак воқеадан бўлак ҳеч нимани ўйламай, оппоқ оқарганича, жангга шай бўлиб икки минутча қимир этмай ўтири; чиндан ҳам шу дақиқада у жуда сўлим эди. Жюльенning нигоҳи рақибини ҳайратга солди; у ароқни бир симиришда ичиб, Аманда билан икки оғиз гаплашиб олдида, сўнгра қўлларини кенг камзулининг чўнтағига тиқиб, Жюльенга қараб-қараб қўйганича, ҳуштак чалиб, бильярдлардан бири томон равона бўлди. Фазабдан эс-хушини йўқотиб қўйган Жюльен ўрнидан сапчиб турди; бироқ у дуэлга чақириш учун нима қилиш кераклигини билмасди. Йигит тугунини стол устига қўйди ва бездай безрайиб бильярд томон йўл олди.

Бир хаёли унга беҳуда: «Агар Безансонда биринчи куниёқ дуэлга чиқсанг — сен учун руҳонийлик мартабаси тамом бўлади», дея ўқтиради.

Бир хаёли: «Бари бир, лекин шундан кейин ҳеч ким, сурбетнинг олдида қўрқоқлик қилди, демайдиган бўлади!» — дерди.

Аманда йигитнинг ўқтамлигини дарҳол сезди: унинг тортичноқлиги, уқувсизлиги олдида бу хислати айниқса кўзга яққол ташланарди. Қиз шу заҳоти анови камзул кийган барзангидан Жюльенин афзал кўрди. У ўрнидан турди-да, ўзини кўчадан ўтиб кетаётган аллақандай одамини қузатаётгандек кўрсатиб, шоша-пиша йигит билан бильярд ўртасига туриб олди.

— Ўша жанобга олайиб қарашдан сизни худо сақласин, у менинг поччам бўлади.

— Буниси билан нима ишим бор? Нега у менга ўқраяди?

— Нима, мени баҳтсиз қилмоқчимисиз? Тўғри, у сизга қаради, ҳали у эҳтимол сиз билан гаплашар ҳам. Ахир мен унга сизни ҳозиргина Жанлисдан келган холаваччам деб айтдим. Унинг ўзи Франш-контэдан, Бургундияда

эса Долдан нарига ўтган эмас. Сиз унга миянгизга келган гапни айтаверишингиз мумкин.

Жюльенинг ҳамон иккиланиб турганини кўриб, ёлгоняшиқни бичиб-тўқишга жуда чечан бўлган бу пештахта маликаси шоша-ниша қўшимча қилди:

— Рост, у сизга кўз ташлади, лекин у мендан кимлигингизни сўрагандагина сизга қаради. Ўзи шунаقا содда одам, ҳамма билан шундай муомала қиласди, сизни хафа қилиш унинг ҳатто хаёлига ҳам келганий йўқ.

Жюльен сохта поччадан кўзини узмай турарди, ўша одам нариги четдаги бильярдинг олдига бориб, ўйинда иштирок этиш учун натта согиб олди. Жюльен унинг бор овози билан: «Қани, сизларга ҳозир бир кўрсатиб қўяман!» — дей бақирганини эшилди. У нозанин Аманданинг ёнидан лип этиб ўтди-да, бильярд томон бор қадам босди.

Аманда унинг қўлидан тутиб қолди.

— Марҳамат қилиб аввал пулни тўланг,— деди қиз.

«Ҳа, рост-а,— дей хаёлидан ўтказди Жюльен,— у пулни тўламасдан қочиб кетишимидан қўрқянти». Аманда ундан баттар ҳаяжонланаётган эди, унинг икки юзи лов-лов ёниб турарди, қиз қайтимни жўрттага чўзиб санар экан, оҳистагина:

— Дарҳол кафедан чиқиб кетинг, бўлмасам мен сизни севмай қўяман! Ростини айтсан, сиз мөнга жуда ёқиб қолдингиз,— дей такрорларди.

Ниҳоят, Жюльен имиллаб кафедан чиқиб кетди. «Балки, ҳар қалай, ўша тўнғизнинг олдига боришин ва худди ўзига ўхшатиб қўзига тикилиб қўйишим керакдир?» — деб сўрарди у ўзидан ўзи. Ана шу тараддуд туфайли у кафе олдидаги хиёбонда яна деярли бир соатча қақ-қайшиб турди: у ҳамон, ўша дилозор чиқиб қолармикин, деган умидда эди. Бироқ барзангি чиқавермагач, Жюльен кафе олдидан нари кетди.

Унинг Безансонга келганига бор-йўги бир неча соат бўлди-ю, баъзи ишлар учун ўзидан ўикалашга тўгри келянти. Кекса табиб ўзининг подагра касалига қарамай, бир вақтлар унга бир неча марта қиличбозликдан сабок берган бўлиб, ҳозир қаҳр-газаби жўшиб турган Жюльен ишлата олиши мумкини бўлган бутун қурол ана шу эди. Бироқ рақибига ўз газабини, шаналоқдан бўлак, қай йўсида намойиш этишини билганида эди, йигитни бу мушқулот ҳам тўхтатиб қололмаган бўларди, иш муштлашувга бориб тақалганида эса, унинг рақиби, ҳалиги барзанги Жюльенни яхшилаб дўппосларди-ю, шу билан ҳаммаси тамом бўларди-қўярди.

«На ҳомийси, на пули бўлган мен каби бир камбагалга,— деда мулоҳаза юритарди Жюльен,— семинария нимаю қамоқхона нима — фарқи кам. Шаҳар кийимимни биронта меҳмонхонада қолдириш керак, қора костюмимни ҳам ўша ерда кийиб ола қолардим. Агар бирор кун семинариядан бир неча соатга чиқа олсан, мен шу кийимда Аманданинг олдига боришим мумкин бўларди». Жюльен буни яхши ўйлаб топди-ю, бироқ йўлида учраган меҳмонхоналарининг биронтасига ҳам киришга журъат этмади.

Нихоят, у «Элчилар меҳмонхонаси»нинг ёнидан иккичи марта ўтаётганида, унинг ташвишли нигоҳи ўзи ҳали анча ёп, икки юзи қип-қизил, тийраккина семиз бир жувоннинг қувноқ кўзларига тушди. Йигит унинг ёнига бориб, аҳволини гапириб берди.

— Майли, бемалол, яхши йигит,— деда жавоб қилди унга «Элчилар меҳмонхонаси»нинг бекаси,— мен шаҳар кийимингизни жон-деб сақлаб қўяман, иннайкейин, уни тез-тез шамоллатиб туришга ҳам ваъда бераман, бунақа об-ҳавода мовут кийимни узоқ тахлаб қўйиш ярамайди.

У калитни олиб, ўзи Жюльенни хонага қузатиб борди ва унга қолдириб кетаётган нарсаларининг барини қогозга ёзиб қўйишини маслаҳат берди.

— Вой худойим-ей, бу кийимингиз ўзингизга бирам ярашибдики, азизим аббат Сорель!— деди унга семиз жувон Жюльен кийимини алмаштириб ошхонага, унинг олдига киргач.— Биласизми, мен ҳозир сизни яхшилаб меҳмон қиласман. Безовта бўлманс,— деда қўшимча қилди у товушини насайтириб,— бунииг учун сиз бор-йўғи йигирма су тўлайсиз, боциқа одамлардан эса мен эллик су оламан: сизнииг ҳамёйчангизга раҳм қилиш керак-да, ахир.

— Менинг ўн луидор пулим бор,— деди бирмунча фахрланиб жавобан Жюльен.

— Ё худойим!— чўчиб хитоб қилди бека.— Буни шунақа баланд овоз билан гапириб бўларканми ахир? Бизнинг Брезансонда ким кўп — фирибгар кўп. Кўз очиб юмгунингизча киссангизни уриб кетишади. Энг муҳими, ҳеч қачон қаҳвахоналарга борманг, улар ўша ерда тўлиб ётибди.

— Шунақа денг!— деди Жюльен. Беканинг бу гапи уни ўйлатиб қўйганди.

— Сиз меникидан бўлак ҳеч қаерга борманг, сизга қаҳвани ҳам ўзим дамлаб бераман. Ёдингизда бўлсин,

сизни бу ерда доим дўстона кутиб олишади, овқатни ҳам йигирма суга оласиз, гапимга шонаверинг, сизга яхши маслаҳат беряпман. Қани, энди дастурхон ёнига ўтириинг, овқатни сизга ўзим келтираман.

— Йўқ, ҳозир томогимдан овқат ўтмайди,— деди унга Жюльен,— жуда ҳаяжонланяпман, ахир бу ердан чиқиб, тўғри семинарияга бориним керак.

Бироқ раҳмдил аёл йигиттага унинг чўнтакларини турли егулик билан тўлдирганидан кейингина жавоб берди. Ниҳоят, Жюльен ўзинишг даҳшатли бандихонасига равона бўлди. Бекаostonага чиқиб унга йўл кўрсатиб қолди.

XXV

Семинария

Уч юз ўттиз олти тушкни овқат — 83 сантимдан, уч юз ўттиз олти кечки овқат — 38 сантимдан, унвонига яраша лозим бўлган одамларга шоколад, хўш, шу ишда қанча пул ишласа бўлади?

Безансонлик Валено

Дарвозадаги тилла суви югуртирилган бут узоқдан кўриниб турарди; у ўша дарвозага аста яқинлашиб борди, унинг оёқлари майишиб-майишиб кетмоқда эди. «Мана у, ер юзидағи жаҳанинам, мен у ердан қайтиб чиқмасам керак энди!» Ниҳоят, у қўнгироқ чалишга журъят этди. Кўнгироқ овози худди одам яшамайдиган бинодаги каби узоқ акс садо бериб жаранглади. Орадан ўн минутча ўтгач, дарвоза олдига бошдан-оёқ қора кийим кийган рангпар бир одам келди. Жюльен унинг юзига бир кўз ташлади-ю, дарҳол ерга қаради. Бу дарбонинг башараси жуда галати эди. Унинг кўқимтирир укки кўзларининг қорачиги худди мушукникига ўхшаб кенгайиб турарди; киприк қоқмай туриши эса, унинг раҳм-шафқат нималигини билмаслигидан далолат берарди; ингичка лаблари сўйлоқ тишлари устида ярим доира бўлиб очилган эди. Лекин шу билан бирга унинг башарасида ҳеч қандай иялат сезилимасди, тўғрироги, унда бутуилай ҳиссизлилак акс этгандики, худди ана шу нарса одатда ёш йигитлар-

ни жуда құрқитиб юборади. Жюльен бу художжүй одамға пазар ташлаганида уиниг хұмрайған башарасидан пайқаган иғона туйғу — бу дорилбақода нағи тегиши мумкин бұлған нарсалардан бұлак барча нарсаларға иисбатан чексиз пафрат әди.

Йигит ўзини ўзи мажбур қилиб, ҳалиги одамға қаради; юраги ҳаддан ташқари гүниллаб ураётгалидан уиниг тили араппап калимага келди; у товуши титраб, семинария директори жаңиб Пирарии құрмоқчи эканлигини айтди. Ҳалиги одам «чурқ» этиб оғиз очмай, ортимдан юринг, дегандек ишора қилди. Улар ёғоч панжаралы кеңг зинапоядан иккинчи қаватта күтарилишиди. Погоналари мутлақо қийшайыб, деворнинг қарши томонига оғиб қолған зинапоя худди ҳозир қулаб тушадигандек әди. Улар тепасида оддий ёғочдан ясалған ва қора бүекқа бўялған улкан қабристон хочи осиглиқ кичкина эшик олдида тўхташди; эшик қийинчилик билан очилди, дарбон Жюльенни деворлари оҳақ билан оқланган пастак бир хонага олиб кирди. Деворларда вакт ўтиши билан қорайиб кетган иккита катта картина осиглиқ әди. Шу ерда Жюльенни ёлгиз қолдиришиди; у қўрққанидан тахта бўлиб қолғанди, юраги гүниллаб урар, йиглагиси келарди, бироқ йиғлашга юраги дов бермасди. Бутун бинода оғир бир сукунат чўкканди.

Уига бир кечак-ю, бир кундуз бўлиб туолғап чорак соатдан сўнг дарбоннинг мудҳиш башараси хонанинг нариги томонидаги эшикда пайдо бўлди; у индамай Жюльенга ортидан юришни ишора қилди. Жюльен бошқа хонага ўтди; бу хона биринчисидан каттароқ бўлиб, у ҳам деярли қоп-қоронги әди. Деворлар ҳам худди ўшандай оқланган әди-ю, бироқ уларга ҳеч нима осилмаганди. Жюльен ичкари кира туриб, факат бурчакка, эшик ёнига кўйилған ёғоч каравот, бир жуфт тўқима стул ва қора қарагай тахтасидан ясалаб, устига ҳеч нима қопланмаган битта кичкина креслони кўрди холос. Хонанинг нариғи четида, ойнаси саргайиб кетган, токчасига ифлос гўлтуваклар кўйилған кичкина дераза олдидағи стол ёнида у эгнига эски жубба кийған бир одамнинг ўтирганини кўрди, у одам нимадандир жуда даргазабдек кўринарди: у олдида турган дастадан кичик-кичик қозоз нарчаларини олиб, икки-уч сўз ёзарди-да, сўнг уларни стол устига териб қўярди. У Жюльенга эътибор бермади. Йигит эса хона ўртасида, эшикни ёниб чиқиб кетган дарбон қаерда қолдирған бўлса, ўша ерда қиммир этмай турарди.

Шу зайдада ўн минутча вакт ўтди; эски жуббали одам эса ҳамон ёзарди. Жюльен шу қадар ҳаяжонланған ва

күркіб кетған әдіки, оёғида араңг турарди; пазарда ҳозир қулаб тушадигандек әди. Бироита файласуғ, әхтимол: «Гүзәллик шайдоси бұлған юракка хүнук нареа шуидай таъсир қилас», дейиши мумкін әди. Балки у яңглишарды ҳам.

Стол ёнида ўтирган одам бошини күтарди. Жюльен буни дарров сезмади, аммо у ҳатто буни сезганидан кейин ҳам, гүё үзига тикилған даҳшатлы нигоҳдан караҳт бўлиб қолтандек, қимир этмай тураверди. Жюльенинг хира төртган кўзлари бу одамнинг қизил дор босған узуифоқ юзини араңг илгаб олди; бу доғлар унинг мурданинг кидек қоисиз пешонасидагина йўқ әди. Қизил доғли ёноқлар билан оптоқ пешона орасида чақнаб турған кичкина кичкина қора кўзлар ҳар қандай ботир одамнинг ҳам юрагига гулғула солиши мумкін әди. Қалин ва силиқ тим қора соchlар бу улкан пешонанинг икки четига ёпишиб турарди.

— Буёққа келинг, гапимни эшитяпсизми ёки йўқми? — деди нихоят ҳалиги одам бетоқат бўлиб.

Оёғида араңг турған Жюльен хиёл олдинга юрди-да, ийқилай-ийқилай деганича, докадек оқариб, ёғочдан ясалған, бўйлмаган ва устига парча-парча қоғозлар терилған кичкина столчадан уч қадам берида тўхтади.

— Яқинроқ келинг! — деди жубба кийған одам.

Жюльен, худди таяниш учун бирон парса излаётгандек, қўлларини олдинга чўзиб яна бир қадам олга юрди.

— Исмингиз?

— Жюльен Сорель.

— Сиз анча кечикиб келдингиз, — деди ўша одам яна даҳшатли нигоҳни унга қадар экан.

Жюльен бу нигоҳга ортиқ дош бера олмади: у гүё бирон нарсани ушлаб қолмоқчи бўлғандек қўлларини олдинга чўзди-да, гурс этиб полга қулади.

Ўша одам қўнгироқ чалди, Жюльен бутунлай ҳушидан кетмаган әди, лекин на бирон нарсани қўрарди, на оёқ-қўлини қимирлата оларди. Бироқ у яқинлашиб келаётған қадам товушини эшитди.

Уни кўтариб ёғочдан ясалған, бўйлмаган бояги кичкина креслога ўтқазиб қўйнишди. У даҳшатли одамнинг дарбонга айтган ганини эшигти:

— Унинг тутқаноги бор шекилли. Шуниси етмай турувди!

Жюльен нихоят кўзларини очганида қизил юзли одам жойида ҳамон ёзиб ўтирган әди, дарбон гойиб бўлганди.

«Бардош бермогим керак,— деди ўзига-ўзи науқирон қаж-рамошимиз,— энг мұхими еса ҳозирғи ақвөлимиң сездир-маслигим лозим (унинг күнгілә қаттық айнимоқда эди). Агар менге бирои нараса бўлса, худо билсин, улар мен тўгримда нима деб ўйлайдилар». Нихоят, ҳалиги одам ёзишидан тўхтади-да, Жюльенга кўз қирини ташлади.

— Саволларимга жавоб бера оласизми?

— Ҳа, тақсир,— деди аранг Жюльен.

— А! Хурсандма.

Қора одам ўриидан хиёл туриб, қарагай тахтадан ясалган столининг тортмасини гийціллатиб очди-да, нима-нидир қидириб, уни сабрсизлик билан титқилай бошлади. Алоҳа у аллақандай хатни топиб, секин жойига ўтирида ва яна, гүё Жюльенниң бор жонини олмоқчи бўлаётгандек, унга тикилди.

— Сизни менга жаноб Шелан тавсия қилган, у бутуни спархияда * энг яхши қавм руҳонийси эди. Чин саҳоват-пеша бу одам менинг ўтиз йиллик дўстим бўлади.

— Демак, мен жаноб Пирар билан сұхбатлашиш шара-фига муяссар бўлибман-а?— деди Жюльен эшитилар-эши-тилмас.

— Шунақага ўхшайди,— деди чўрт кесиб семинария директори, унга норози бўлиб қарап экан.

Унинг митти қўзлари янада кучлироқ чақнади ва лабларининг чети ўз-ўзидан лишиллаб уча бошлади. Шу туришда ўлжасини ейишга ҳозирланган йўлбарснинг оғзи-га жуда ўхшаб кетарди.

— Шелан қисқагина ёзибди,— деди у худди ўзи билан ўзи гаплашаётгандек.— Intelligenti paisa **. Бизнинг замонамизда ҳар қандай хат ҳам ниҳоятда узун бўлади.

У овозини чиқариб ўқий бошлади: «Сизнинг ҳузурин-гизга қавмимиздан бўлган Жюльен Сорелни юборяпман, мен уни деярли йигирма йил муқаддам чўқинтирган эдим: у бадавлат дурадгорнинг ўғли, бироқ отаси унга сарик чақа ҳам бермаяпти. Жюльен тангри йўлида сидқидилдан хизмат қилмоқчи. Зеҳи ва хотирадан унга худо берган, ақли ҳам жойида. Лекин унинг бу интилиши узоққа борар-микин? Юракданмикин у?»

— Юракданмикин?— тақрорлади аббат Пирар ҳайрои бўлиб ва Жюльенга қараб қўйди: аммо энди аббатнинг нигоҳи боягидан хиёл юмшаган эди.— Юракданмикин?—

* Епархия — маъмурӣ черков округи (*тарж.*).

** Тушунадиган одамга оз гап ҳам етади (*лот.*).

дэя товушиини пасайтириб таクロлади у яна ва хатниг давомини ўқий бошлади:

«Сиздан Жюльен Сорель учун стипендия белгилашин илтимос қиласан, у шунга муносиб, зоро керак бүлган барча имтиҳонларни топшириши қўлидан келади. Унга улуҳиятдан, Боссюэ, Арио ва Флерининг ажойиб кўҳна улуҳиятидан бир оз сабоқ бердим. Магарам бундай стипендиат Сизга тўғри келмаса, уни менга қайтариб юборинг. Сизга яхши маълум бўлган етимхона директори уни саккиз юз франқ маош билан болаларига тарбиячи қилиб олмоқчи. Худога минг қатла шукурким, аҳволи руҳиям жойида. Бoshимга тушган оғир кулфатга аста-секин кўпикиб боряпман!».

Аббат Пирар имзога етгач, бир оз тўхтаб турди-да, сўнгра: «Шелан», дэя хўрсенинг қўйди.

— Аҳволи руҳияси жойида экан,— деди у.— Унинг саховати бу мукофотга муносибдур. Яратган парвардигор вақт-соати келганида менга ҳам шундай осоишталиқ ато этармикин?!— У нигоҳини кўкка тикди ва чўқиниб қўйди. Жюльен бу муқаддас ишорани кўргач, мазкур маҳфилга кирган дақиқадап бошлаб боссан даҳшатли ваҳиданинг аста-секин тарқала бошлаганини ҳис этди.

— Бу ерда руҳонийлик узвонига эришмоқни орез қилиб юрган уч юз йигирма бир нафар талабам бор,— деди ниҳоят аббат Пирар жиддий оҳангда, аммо майинроқ овоз билан.— Улардан фақат етти ёки саккизтасигина аббат Шелаига ўхшаган одамлар томонидан тавсия қилинган, шундай қилиб сиз уч юз йигирма бир талабанинг ичидаги тўққизини бўласиз. Бироқ менинг хайриҳоҳлигим раҳмдилликдан ҳам, талабни сусайтиришдан ҳам иборат эмасдур, аксинча, багоят қунт билан ўқимогингиз ва иллатларини тузатмоғингиз лозим бўлади. Бориб эшикни қулфлаб келинг.

Жюльен бир амаллаб бутун хонани кесиб ўтди. Эшик олдида у шаҳар чеккасидаги ям-янил бөгларга қараган кичкинагина деразага кўзи тушди. У дараҳтларга назар ташмаган эди, худди эски дўстларини кўриб қолгандек, анча енгил тортди.

— Loguerisne linguam latīnam (Лотин тилида гашлаша оласизми)?— дэя сўради аббат Пирар, у стол ёнига қайтгач.

— Ita, pater optime (Ҳа, падари бузрукворим),— деди жавобан Жюльен аста-секин ўзига келар экан. Аслида эса аббат Пирар ана шу ярим соат ичидаги барча кинилар ичидаги «бузруквор» дейшигга сира араимайдигандай туялган эди.

Сүхбат лотин тилида давом этди. Аббатиң күз қарашы аста-секин юмшай бошлади; Жюльен борган сайин дадиллашиб борарди. «Агар ёлғондакам тақво мени шу қадар довдиратиб күйса,— дея ўйлади у,— ўзим ҳам ғирт латта эканман-да! Аслида бу одам ҳам жаноб Маслонга ўхаш муттаҳам бўлса керак»,— Жюльен деярли ҳамма пулини этигининг қўнижига яшириб қўйганидан ўзича хурсанд бўлиб қўиди.

Аббат Пирар Жюльенни улуҳиятдан имтиҳон қилди ва унинг билими нақадар кенглигини кўриб, ҳайрон қолди. Муқаддас диний китоблар хусусида йигитдан батафсил сўрай бошлаганида унинг ҳайрати янада ошди. Бироқ навбат қисса-ул анбиёга келганида у Жюльенниң авлиё Василий ва ҳоказолар тўғрисида тасаввурга эга бўлиш ўёқда турсин, ҳатто бу исмларни умуман эшитмаганилигига ишонч ҳосил қилди.

«Мана, протестантликка бўлган мойиллик ўзини кўрсатди-қўиди,— дея хаёлидан ўтказди Пирар,— бу ҳалокатли мойиллик учун мени Шеланини доим койиб келардим. Муқаддас диний китоблар хусусида чуқур, жуда чуқур билим берибди у!» (Жюльен ҳозиргина унга, гарчи ундан бу ҳақда сўрамаган бўлса-да, «Борлиқ китоби», «Бешкитоб» ва ҳоказолар ёзилишининг тахминий даври ҳақида баъзи бир мулоҳазаларни баён қилиб берган эди.)

«Хўш, муқаддас китоблар ҳақида тинимсиз муҳокама юритишиниг оқибати нима бўлиши мумкин?— дея ўйларди аббат Пирар.— Нима бўларди, ўзича изоҳлашга, яъни ашаддий протестантизмга олиб боради бу. Ва бу анчайин хавфли билимлар билан бир қаторда қисса-ул анбиёдан ҳеч нима билмаслик! Ҳолбуки бу нарса ушбу фикр-мулоҳазаларни маълум дараражада мувозанатга соглаш бўлур эди».

Бироқ Жюльенга папанинг диний ҳокимияти хусусида савол бериб, ундан кўҳна Галль черковининг низомлари ҳақида эшитишин куттган семинария директори йигитниг жаноб де Местр китобини деярли бошдан-оёқ ёддан айтиб берганини кўриб, ёқасини ушлади.

«Бу Шелан тушмагур жуда галати одам-да ўзи,— дея хаёлидан ўтказди аббат Пирар,— чол бу китобни йигитчага, уни жиҳдий қабул қилма, деб бермагандир ахир?»

Йигитниг жаноб де Местр таълимотига чипдан ҳам ишониш ёки ишонмаслигини билиб олиш иятида аббат унга бехуда саволлар берарди.

Жюльен унга китоб бўйича жавоб қайтарарди. Шу

дақиқадан әътиборан у апча дадиллашиб, ўзини бутуплай босиб олди. Үзоқ имтиҳондан сүнг, унинг назарида, аббат Пирар хўжакўрсингагина қовогини солиб тургандек туюлди. Чиндан ҳам, мана, ўн беш йилдан бўён қоидага мувофиқ семинарист-талабаларига нисбатан қаттиққўл бўлмаганида, семинария директори мантиқ учун ҳам Жюльєнниң юз-кўзидан ўниб олган бўларди — йигит унинг барча саволларига гоятда аниқ, пухта ва равшан жавоб берган эди.

«Нақадар жасур ва соглом ақл! — деда ўйлади у. — Бироқ сорғус debile (жисми заифроқ экан)».

— Тез-тез шунақа йиқилиб турасизми? — деда французычалаб сўради у полга ишора қилиб.

— Умримда бириичи марта шундай бўлишим,— деди жавобан Жюльєн ва ёш боладек қизариб қўшимча қилди: — Дарбонининг башараен мени жуда қўрқитиб юборди.

Аббат Пирар хиёл илкайиб қўйди.

— Фоний дунёниг беҳуда дабдабаси ана шунга олиб келади. Сиз, сохта табассум жилваланиб турган башараларга ўрганиб қолгансиз чоги. Ҳақиқат шафқатсиз бўлади, тақсирим. Бироқ бизниг дорилфанодаги қисметимиз ҳам шундай шафқатсиз эмасми аслида? Сиз ушбу ожизлик — ташки қўринишнинг бекорчи чиройига ўта таъсирчалик оғингизни заҳарлаб қўймасин учун ўзингизни жуда эҳтиёт қилмогингиз даркор.

— Агар сизни,— деда давом этди аббат Пирар яна мампуният билан лотин тилига ўтар экан,— агар сизни менга аббат Шеландек бир одам тавсия қилмаганида, мен сиз билан, чамаси, ўзингиз ўрганиб қолган ўша бесар дунёвий тилда сўзлашган бўлардим. Сиз илтимос қилган тўла стипендия бу, айтишум мумкинким, деярли иложи йўқ нарса. Бироқ аббат Шелан эллик олти йил давомида ҳаворийлардек қилга мөҳнати эвазига семинарияда биттаю битта стипендияга эга бўла олмаса, ўта адолатсизлик бўлур эди.

Шундан сўнг аббат Пирар ўзинииг ризолигисиз ҳеч қандай маҳфий жамият ёки уюшмага аъзо бўлиб кирмасликни маслаҳат берди.

— Шундай қиамаеликка сўз бераман! — деда хитоб қилди Жюльєн ҳалол одамга хос сидқидиллик билан.

Ана шунда семинария директори бириичи бор жилмайиб қўйди.

— Мазкур нбора бу ерда мутлақо ўринеиз,— деди у. — Зоро у фоний дунё кишиларини кўп ўриниларда янгишмоқча, баъзан эса жиноятга бошлайдиган лафзни эслатади.

Авлнё Ний Бешинчииң Unam ecclesiam ақойди үн еттинчи параграфига билюап сиз менгә сүзсиз итоат этмогингиз даркор. Мен еизининг диний бошлигиниз бұламап. Мазкур махфилда, бұтам, әшитмоқ — итоат этмоқ демакдир. Қаша пулнегиз бор?

«Мана, индаллоесига ҳам етиб келдік,— дея дилидан ўтказди Жюльен.— Худди шунинг учун ҳам мен бирнасда «бұтам»ға айланып қолдим».

— Ўттыз беш франк, тақсирам.

— Барча сарф-харажатларынгизни қуыт билан ёзив беринг: кейинчалик бу ҳақда менгә ҳисабот бермогингиз лозым бўлади.

Бу оғир суҳбат уч соат давом этди. Сўнгра Жюльен бориб дарбонни чақириб келди.

— Жюльен Сорелни бир юз учинчи ҳужрага жойлаштиринг,— деди унга аббат Пирар.

У Жюльенга алоҳида хона бермокда эди,— бу эса катта илтифот ҳисобланарди.

— Унинг парсаларини ҳам ола кетинг,— дея қўшимча қилди семинария директори.

Жюльен пастга қараб, яхдонни оёги остида ётганини кўрди, у уч соат давомида уни кўриб турган, бироқ ташимаган эди.

Улар бир юз учинчи рақамли ҳужрага боришиди. Бу бинопиниг юқори қаватига жойлашган каталақдеккина ҳужра эди. Жюльен унинг деразаси қалъа деворига қараганини кўрди. Деворнинг ортида эса Ду дарёсининг париги соҳилида жойлашган гўзал водий кўзга ташланарди.

«Қандай ажойиб маизара», дея хитоб қилди Жюльен, бироқ гарчи ўзига-ўзи мурожаат қилаётган бўлса-да, йигит сўйзларнинг маънисига уича тушумади. Жюльен Безансонга қадам қўйган шу қисқа вақт ичида олган шунча кучли таассуротлар унинг бутунлай силласини қуритган эди. У дераза ёнида турган ёлғиз ёғоч курсига ўтириди ва дарҳол қаттиқ ухлаб қолди. У кечки овқатга занг уришганиларини, уйқу олдидан ибодат қилингига қўйгироқ чалинганини әшитмади; уни унугиб қўйишганди.

Қўёшнинг илк нурлари уни эрталаб барвақт уйготиб юборди, у кўзини очиб, полда ётганини кўрди.

Одамзод ёки бадавлат кишига етишмайдиган нарса ҳақида

Бу ёргу дунёда иккаю ёлгизмай, мен билан деч кимининг ици йўқ. Кўза ўнгимда муваффақиятга эришаётган барча кишилар ҳәсизлик ва бағритошликлари билан ажразиб турадилар, мен эса бупдан хислатлардан мутлақо маҳрумдирмен. Кўигилчалигим ва муруватлилигим учун улар мендан нафратланадилар. Эвон, мен тезда ё очликдан, ёхуд одамларниң шу қадар бешафкат эканликларидан ранжиб ўлиб кетсан керак.

Юнг

Йигит кийимларини паридан-бери тозалади-да, шошаниша пастга тушди. У кечикиб қолибди. Назоратчи уни қаттиқ койиб берди, аммо Жюльен ўзини оқлаш ўрнига қўлларини қовуниширди.

— Рессави, ратег ортите (Гуноҳкорман ва айбимни бўйнимга оламан, тақсирам), — деда жавоб қилди у қайгули бир оҳангда.

Ишилпг бундай бошланиши Жюльенга катта муваффақият келтирди. Айёрроқ семинаристлар дарҳол унинг бу соҳада фур эмаслигини пайқашди. Дарслар ўртасидаги танаффус пайти Жюльен барчанинг ўзига қизиқиб қараётганини сезди. Бироқ семинаристлар фақат унинг сирсақлаётгани ва одамови эканлигини кўришди холос. Йигит ўзи учун белгилаб қўйган қоидага риоя қилиб, уч юз йигирма бир ҳамкарасининг барига душман деб қаарар, аббат Пирар эса унинг назарида душманларининг энг хавфлиси бўлиб туяларди.

Орадан бир неча кун ўтди. Жюльен ўзига пир танламоги лозим эди. Унга рўйхат беришиди.

«Э, худойим! Мени ким деб ҳисоблашяпти улар ўзи? — деда хаёлидан ўтказди у.— Нима улар, буниң шунчаки расмият эканлигини билмайди, деб ўйлашяптими?» Ва у аббат Пирарни танлади.

Бу иши ўзи учун ҳам қилувчи қадам эканлиги уининг хәёлига ҳам келмади. Биринчи кунданоқ ўзини уининг дүести деб эълон қилиган асли веррьеरлик бир семинаристча, она сути оғзидан кетмаган бир болакай Жюльенга, агар сиз семинария директорииниг ёрдамчиси жаңоб Кастанэдин таплаганингизда мақсадга мувофиқроқ бўлур эди, дея тушунтириди.

— Аббат Кастанэд жаңоб Пирарнинг ғирт душмани, Пирарни эса яисенист деб шубҳа қилишади, — дея қўшимча қилди у Жюльеннинг қулологига шивирлаб.

Ўзининг ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилаётганига ишончи комил бўлган қаҳрамонимиз боғсан илк қадамларнинг ҳаммаси худди сир танлаши каби ўта енгилтаклик бўлиб чиқди. Ҳаёлтарастликка мойил бўлган барча одамларга хос ўзбилармоилик туфайли алданган Жюльен дилидаги инятларини амалга ошган далил деб ўйлар ва ўзини бекиёс мунофиқ деб ҳисоблар эди. Бу янгилишиш шударажага бориб стардикни, Жюльен ҳатто заиф одамлар қўллайдигап бу санъатда эришаётган муваффақиятлари учун ўзига-ўзи таъна ҳам қилиб қўярди.

«Афсус! Лекин бу менинг ягона қуролим-ку ахир! — дея мулоҳаза юритарди у. — Агар бошқа вақт бўлганида эди, мен ризқи рўзимни душманинг кўз ўнгига ўзи учун ўзи далолат берадиган ишлар билан топган бўлардим».

Ўзининг хулқ-атворидан мамнун бўлган Жюльен атрофга разм сола бошлади: бу ердаги барча нарсалардан тақводорликининг иси келаётгандек туюларди.

Семинаристлардан ўига яқин киши авлиёҳон деб ном чиқаришгаиди: бокира Тереза ёки ўз тамғасига эга бўлмоқ учун Апенинидаги Верни тогига чиққан авлиё Франциск каби уларнинг муаккиллари бор эди. Бироқ бу катта сир бўлиб, уларнинг дўстлари бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очиш масди. Бечора авлиёҳонларининг ўзлари эса деярли лазаретдан чиқмай ётишарди. Яна юзтacha талабанинг кучли эътиқоди бекиёс қунт билан ўйгулашгаиди. Улар гоят тиришиб ўқинигаидан араиг сургалиб юришарди, бироқ бу ҳаракатиниг фойдаси кам эди. Икки ёки уч кипни ҳақиқий истеъоди билан кўзга ташланарди. Уларнинг орасида Шазель деган бир йигит ҳам бор эди, бироқ Жюльен улардан ўзини олиб қочар, ўз павбатида улар ҳам уни учча хуш кўришмас эди.

Уч юз йигирма бир семинаристдан қолгани шуичаки жоҳил ва саводсиз йигитлар эди, улар ўзлари эрталабдан кечгача ёд оладиган лотин сўзларининг маъносини дуруст-

роқ түшүнтириб ҳам бериша олмасди. Бу талабаларниңг деярли ҳаммаси, эртаю кеч ер чопиб күп кечирғандан күра лотин тилидаги бир неча сүзин ёдлаб олиб, ризқи рүзин топин осонроқ, деб ҳисоблайдиган оддий қишлоқи йигитлар эди. Ана иш барча кузатышлар асосида Жюльен биринчи күнлардан оқ, күдә тез муваффакиятта эришамаи, деб күнглигә туғиб қўйганди. «Ҳар қандай ишда ҳам мияси ишлайдиган одамлар керак, чунки кимдир ишлаши ҳам зарур-ку,— мuloҳаза юритарди у ўзича.— Наполеоннинг армиясида мен сержант бўлардим, манови бўлажак поплар орасида эса мен катта викарий бўламан».

«Бу бечора йигитларниңг ҳаммаси,— дея ўйларди у,— оғир меҳнатда суюги қотган ва бу ерга келгунларига қадар қатигу қора ион билан күн кечирғанлар. Боёқишлилар у ерда, ўз кулбаларида мол гўштини йилига бор-йўғи беш-олти мартағина кўрадилар, Рим солдатлари урушни дам олиш пайти деб ҳисоблаганлари каби, бу оми мужиклар ширин семинария ҳаётига бутунлай мафтуни бўлиб қолишган...»

Жюльен уларниңг хўмрайган кўзларида қоринлари тўйғандан кейин мампун бўлишни овқатланишдан олдин лаззатланишини ўйлашдан бўлак ҳеч қандай маъни уқа олмасди. Қаҳрамонимизнинг атрофидаги одамлар ана шундай бўлиб, Жюльен улар орасида ном чиқармоги лозим эди. Бироқ турли фанлардан, масалан, дөгматика, черков тарихи ва хоказолардан, хуллас, семинариядаги ўтиладиган барча фанлардан биринчи бўлиш талабалар назарида ҳаддан ташқари ўзига бино қўйини ҳисобланарди, Жюльен бундан бехабар эди ва ҳеч ким унга бу ҳақда гапирмоқчи ҳам эмасди. Вольтер замонидан бери, *ишонмаслик ва шахсий фикрнинг* худди ўзгинаси бўлган ҳамда ҳалқин ишонмаслик каби ярамас одатга ўргатган иккى налатали бошқариши системасидан бўён француз черкови ўзининг ҳақиқий душманни китоблар эканини тушуниб қолган эди. Итоаткорлик — унинг назарида энг катта фазилат ана шу эди. Илм соҳасида, ҳатто илоҳиёт фанида катта ютуқларга эришмоқ асосли равинида унга шубҳали туюларди. Зоро маърифатли одаминиңг Съејес ёки Грегуарга ўхшаб душман томонига ўтиб кетининга ким ҳам халал бера оларди? Қаттиқ хавфсираб қолган черков ягона најкот маибаи сифатида пашага ёнишиб олганди. Фақат папагина шахсий фикрға чек қўйини ҳамда ўзининг дабдабали ва тақвога тўза сарой маросимлари ёрдамида фоний дунё кишиларининг маънавий бузук ақлига хиёл бўлса-да, таъсир кўрсатиши мумкин эди.

Семинарияда айтиладыган барча гапларда астойдил рад этилувчи бу турли-туман ҳақиқатларни элас-элас илғаб олар экан, Жюльен аста-секин руҳий тушкунликка туша бошлади. У күп шугулланар ва рухоний учун жуда фойдалы, бироқ унинг назарида, ўта сохта ва ўзи учун мутлақо қизиқарсиз бўлган турли-туман билимларни тезда ўзлаштириб олмоқда эди. Йигит, бу ерда менинг шундан бошқа ишим йўқ, деб ҳисобларди.

«Наҳот мени ҳамма унугтиб юборган бўлса?» — дея ўйларди у.

Жюльен жаноб Пирарнинг Дижон штемпели қўйилган талайгина хатларни олиб, уларни ёқиб юборганидан бехабар эди. Гарчи бу мактублар одоб чегарасидан чиқмай ёзилган бўлса-да, уларда жўшиқин эҳтирос сезилар ва бу севгии даҳшатли виждан азоби таъқиб этаётгани аён бўларди. «Яиаям яхши,— дея ўйларди аббат Пирар,— бу йигит ҳар қалай имонли аёлни севган экан-ку».

Бир куни аббат Пирар яна бир мактубни очиб кўрди. Кўз ёшлари томавериб, ёйилиб кетганидан бу хатнинг фақат ярмисинингина ўқиса бўларди: бу Жюльен билан абадий видолашув эди.

«Ниҳоят,— деб ёзилган эди хатда,— яратган парвардигор мендан марҳаматини аямай дилимга нафрат солди. Йўқ, йўқ, гуноҳимнинг сабабчисидан эмас, зеро, у ўла-ўлгунимча мен учун дунёдаги энг азиз одам бўлиб қолаверади, гуноҳнинг ўзидан нафратлана бошладим мени, қурбонлик келтирилди, дўстгинам. Кўриб турибсизки, кўплаб кўз ёшлари эвазига эришдим бунга. Сиз ниҳоятда яхши кўрган болаларимнинг гамини ейиш устун келди. Тангри-таолонинг қаҳри қаттиқ, лекин унинг марҳамати ҳам кеңгидир — энди у оналарининг гуноҳи учун болаларни жазоламайди. Алвидо, Жюльен, одамларга нисбатан адолатли бўлинг». Хатнинг охиридаги ана шу видолашув сўзларини деярли ўқиб бўлмасди. Мактубга, гарчи Жюльенниң жавоб қайтармаслигига умид билдирилган, мабодо жавоб қайтарганда ҳам эс-хушини йига бошлаган бир аёл қизармай ўқий оладиган дараражада одоб билан ёзиш илтимос қилинган бўлса-да, Дижон адреси илова этилганди.

Жюльенниң руҳий тушкунлиги аллақайси бир тужкор семинарияга ҳар порциясини 83 сантимдан сотадиган таҳчилик овқат билан биргаликда унинг соглигига таъсир эта бошлаган пайтларда бир куни эрталаб унинг ҳужрасида дафъетан Фуке пайдо бўлиб қолди.

— Ниҳоят сени топдим-а. Миннат эмас-ку, лекин атай

сени күриш учун Безансонга бешинчи бор келишим. Шу дегин, ҳар гал дарвоза олдида бир түнка нусхага дуч келаман. Ҳатто семинариягинаң эшиги олдига қоровул ҳам қўйиб кўрдим. Жин ургур, нега ҳеч кўчага чиқмайсан?

— Ўзимни-ўзим синаб юрибман.

— Бу дейман, жуда ўзгариб кетибсан-ку. Алоҳа сени кўрадиган кун ҳам бор экан-ку! Иккита беш франклик муллаҗиринг хозир ақдимни киритди: мен, аҳмоқ, шу пулни биринчи келганимдаёқ берсан бўлмас эканими.

Икки дўётишиг сухбати сира тамом бўлай демасди. Бирдан Жюльенинг раиги оқариб кетди, Фуке унга:

— Айтмоқчи, биласаними, ўқувчилариигининг онаси жуда тақвога берилиб кетди,— деб қолди.

Шундай дея у одатда оташни қалб соҳиби учун энг азиз нарсалар ҳақида галирилганда, ногаҳон уни қаттиқ изтиробга соладиган бир такаллуғесизлик билан ҳикоя қила бошлади:

— Ҳа, оғайни, шу дегин, жуда художўй бўлиб қолган. Айтишларича, зиёратгоҳларга борармиш. Бироқ де Реналь хоним босқиц Шеланинг ортидан узоқ жосуслик қилиб юрган анови аббат Маслонини роса шарманда қилди. У ўша поп билан гаплашиши истамай, гуноҳига тавба қилиш учун Дижон ёки Безансонга борар экан.

— У Безансонга ҳам келиб турадими? — лов этиб қизарганича сўради Жюльен.

— Ҳа, тез-тез келиб туради,— деди жавобан ажабланниб Фуке.

— Ёнингда «Конституционалист» нинг бирон нусхаси

— Нима дединг? — дея қайта сўради Фуке.

— Ёнингда «Конституционалист» нинг бирон нусхаси борми, деб сўрайман,— дея такрорлади Жюльен жуда хотиржам оҳангда.— Бу ерда, Безансонда унинг ҳар нусхасини ўттиз судан сотишади.

— Буни қара-я! Ҳатто семинарияда ҳам либераллар бор экан! — дея хитоб қиласи Фуке аббат Маслониниг чучмал овозига тақлид қилиб, мунофиқона оҳангда.

Агар бир воқеа содир бўлмаганида дўсти билан бу учрашув қаҳрамонимизда жуда кучли таассурот қолдирган бўлини мумкин эди. Эртаси куни у тентак бола деб хисоблайдиган веррьеерлик ёш талаба ган орасида айтган бир сўз Жюльенинг миясида мұхим бир кашфиётнинг туғилишинга сабабчи бўлди: у семинарияга кирган кунидан буйй барча хатти-харакати тинимсиз хатодан иборат бўлибди. У энди алам билан ўз устидан кулемоқда эди.

Аслида у ҳаётидаги ҳар бир мұхим қадамни пухта ўйлаб босарды-ю, бироқ икир-чикирларга диққат қылмасди, семинариядаги донишманндар эса фақат икир-чикирларғагина әзтибор беришарди. Шундай қилиб, у дахрий деб ном чиқарғанды. Күилаб майда-чуйда хатолар унинг айбини ошкор қымбакта еди.

Уларнинг фикрича, у шу зайдада дахшатли гунохга ботған эди: у иуфузли зотларнинг фикрига кўр-кўрона бўйсуниб, уларга таассуб қилиш ўрнига ўзи ўйлар, ўзи ҳукм юритарди. Аббат Пирар унга ҳеч қандай ёрдам бермади, кафоратхонадан бўлак бошқа бирор жойда у билан бир оғиз гаплашмади, ўша ерда ҳам у ганиришдан кўра кўпроқ қулоқ соларди. Агар у аббат Кастанэдни пир қилиб ташлаганида эди, ҳаммаси мутлақо бошқача бўларди.

Бироқ Жюльен ўзининг ўта эҳтиётсизлик қилганини сезган заҳоти зерикмай қўйди. У қусурнинг қанчалик чуқур илдиз отганини аниқламоги лозим эди. Шу мақсадда у ўртоқларини ўзидап ҳуркитиб юрган такаббурлигини йигишириб, мъълум дараражада очилиб юришга жазм қилди. Худди ана ўнда талабалар ундан ўч ола бошлидилар. Улар Жюльеннинг ганиришга уринишларини шундай бир нафрат билан қарши олдиларки, бу кўпроқ таҳқирилашга ўхшаб кетарди. У энди семинарияга кирганидан буён унга ёмонлик қилмаган, душманлар сонини кўпайтирмаган ёки биронта муносиб семинаристнинг, ҳеч бўлмаса, бониқалар қатори жоҳил бўлмаган бирор талабанинг унга нисбатан ихлосини оширган бирср соат,— айниқса дарслар орасидаги танаффус пайти,— бўлмаганини билиб олди. У тузатиши лозим бўлган қусур жуда катта бўлиб, бу вазифа ёоятда мушкул эди. Шу дақиқадан әзтиборан Жюльен доим сергакланиб юрди: у ўзини бутуплай бошқа одам қилиб кўрсатмоғи лозим эди.

Масалан, у кўзидаги ифода туфайли анча ташвиш чекди. Бундай жойларда одамлар бекорга доим ерга қараб юришмайди-ку ахир. «Веръерда юрганимда ўзим тўғримда қандай хаёлларга бормасдим,— дея ўзича мулоҳаза юритарди Жюльен. — Мен яшаямсан, деб ўйлардим, аслида эса фақат яшашга ҳозирлик кўраётгани эканман, мана энди ҳаётининг ичига тушиб қолдим ва у мен учун чекимга тушган ролни охирига қадар ижро этганимча шундай давом этаверади. Атрофимини фақат ашиаддий душманлар ўраб олган. Минут сайнин мунофиқлик қилиш — нақадар оғир заҳмат,— дерди у ўзига-ўзи. — Ахир бунинг олдида Гераклнинг қаҳрамонликлари ҳам бир пави бўлиб қолади!

Замонамиз Геракли — бу ёшлиқ вақтидан бери тақаббур ва жizzаки сифатида танилган, ўн уч йил давомида ўзининг бениҳоя мулойимлиги билан қирқ кардинални алдаб келган Сикст Бешинчи бўлади».

«Демак, бу ерда билимнинг сариқ чақалик ҳам қадри йўқ экан! — дерди у ўзига-ўзи алам билан.— Догматика, қисса-ул анбиё ва ҳоказо фанларда эришилган ютуқлар хўжакўрсингагина рағбатлантирилар экан. Шу хусусда бу ерда айтиладиган гапларнинг бари менга ўхшаган лақмалар илинадиган тузоқнинг ўзгинаси. Афсус! Менинг ягона устунлигим — бу, тезда муваффақиятга эришувимда, ана шу бўлмағур сафсаталарни осонгина ўзластириб олиш қобилиятида эди. Демак, уларнинг ўзлари ҳам бунинг баҳосини билишаркан-да, бу гапларга ўзим каби муносабатда бўлишар экан-да! Мен аҳмоқ бўлсан фахрланиб юрибман! Худди ана шу доим биринчиликни олишим туфайли мен шунча ашаддий душман орттиридим-ку ахир. Мендан анча кўпроқ нарсали биладиган Шазель ҳам ўз иишоларида атайлаб тоҳ у, тоҳ бу бемаъни ганини ёзади ва шу туфайли эллигинчи ўринда сургалиб келади, мабодо баъзан биринчи ўринга чиқиб қолган тақдирда ҳам бу фақат диққатсизликнинг натижаси бўлади. Эвоҳ, аббат Пирар бир оғизгина сўзи билан мени қутқариб қолиши мумкин эди-ку».

Жюльен ўз хатоларини англаганидан бери қўлига тасбех олиб ҳафтасига беш вақт ибодат қилиш, Исо қалби ибодатхонасида қироат билан забур ўқиш ва шунга ўхшаш зоҳидона тақвадорлик машқлари унинг учун энг қизиқарли машғулот бўлиб қолди. Ҳолбуки бу ишларнинг бари унинг учун илгари ўлгудек зерикарли бўлиб туюларди. Ўз хатти-ҳаракатларни диққат билан назорат қилиб борар экан, Жюльен асосан ўз қобилиятига шайдо бўлмасликка ва дарров, минут сайнин христианлик бобида камолотнинг янги ишонасига кўтарилганидан далолат берувчи бирор хайрли имп қиласидиган намунали семинаристларга ўхшаб олишга ҳаракат қилмади. Ахир семинарияда ҳатто қайнатиб пиширилган тухумни ҳам художўйлик йўлида янги муваффақиятларга эришилганидан далолат берадиган қилиб ейиш мумкин эди-да.

Бу сатрларни ўқиб, кинояли жилмаядиган китобхон, яхшиси, аббат Целилнинг Людовик XVI саройидаги бир асилзода хонимнинг уйида иопушта пайти, тухум тановул қила туриб, қанча хатога йўл қўйганини бир эслаб кўрсин.

Жюльен аввало поп-сыра*, яъни семинаристининг бутун ташки қиёфаси, унинг юриши, қўлжарини қимирилатиши, кўз қараши ва ҳоказолар бутунлай тарки дунё қилганидан, аммо шу билан бирга, ҳали дорулфапонинг омонатлигини тушуниб, дорулбақоға юз ўғирмаганилигидаи далолат берувчи бир руҳий ҳолатга эришишга иштиди.

Коридорининг барча деворларида Жюльен доим писта-кўмир билан ёзилган: «Абадий фарогат ёки жаҳанинамда мум қайнаб турган қозондаги абадий қийноққа писбатан олтмиш йиллик синов нима деган гап?» — жумласига дуч келарди. Энди бу гапларни ўқиганида қаҳрамонимиз нафрратланмайдиган бўлиб қолганди. Йигит бу шиорни доим кўз ўнгига сақламоқ кераклигини тушунган эди. «Хўш, умр бўйи мен нима билан шугулланаман? — дея сўрарди у ўзидан-ўзи. — Мўминларга жаинат ваъда қиласман. Уларга бунинг нима эканлигини амалда қандай кўрсатиш мумкин? Ўзим билан қавмининг ташки кўришинидаги фарқ орқали, холос».

Бирок кўп ойлар давомида қуит билан машқ қилишдан кейин ҳам Жюльенининг қиёфасидан унинг нималарни ўйлаётганини билиб озиш мумкин эди. Йигитнинг кўз қараши, лабларини қимирилатиши ҳамма парсанни қабул қиласиган ва азоб чекиншга қадар ҳар қандай синовларга дош бера оладиган кўр-кўронга эътиқоддан сира ҳам далолат бермасди. Жюльен ҳатто энг қўйол қишлоқи йигитлар ҳам бу жабҳада ундан устун эканликларини кўриб ўксинарди. Ахир улар учун мияларида ҳеч гап йўқлигини сезидирмасликдан осони йўқ эди-да.

У кўр-кўронга эътиқод билан ҳар нарсага тайёр, ҳар нарсанни қабул қилиб, ҳар қандай синовга дош бера оладиган кимса қиёфасига кирмоқ учун озмунча уринидими. Бундай қиёфани итальян монастирларида кўплаб учратиш мумкин бўлиб, биз фопий дунё кишилари учун унинг ажойиб намуналарини Гверчино ўзининг диний картиналарида қолдирган**.

Катта байрам кунлари семинаристларга тушки овқат пайти сосиска билан тузланган карам беришарди. Даструрхон устида Жюльенининг ёнида ўтирадиган талабалар унинг шундай лаззатли таомга мутлақо бефарқ қарашини сезиб қолдилар, — уларнинг назарида бу катта жиноят эди. Ўртоқлари буни аҳмоқона мунофиқликнинг жирканч кў-

* Бегуноҳлик (лат.).

** Лувор музейида «Аквитания герцоги Фраициск ўз совутларини ечиб, роҳиблар кийимини киймоқда» картинасини томоша қилинг. №1150.

риниши деб ҳисоблардилар. У энг кўп душманни худди ана шу қилиғи билан орттирди. «Манови бойваччага бир қаранг, нимасига кеккайди у,— дейишарди улар,— ҳей, дунёдаги энг ширин овқатга тунурмоқчи қилиб кўрсатади ўзини, сосиска билан тузланган карамга-я! Ҳў, газанда! Такаббурлигингдан ўргилдик сени!»

Аслида у овқатини охиригача смай тарелкасида қолдираётib, ўзини-ўзи жазоламоқ ниятида қандай фидойиликка бораётганини кўрсатиб қўйиш учун ўртоқларидан биронтасига қолаётган карамга ишора қилиб: «Инсон худога бўлган муҳаббатини изҳор қилмоқ учун ўз ихтиёри билан азоб чекишдан ортиқ жазога маҳкум эта оладими ўзини?» — деб қўймоғи лозим эди.

Бироқ бундай шарсаларни осонгина тушуниб олмоқ учун Жюльєннинг тажрибаси камлик қиласарди.

«Холимгавой! Ўртоқларим, манови қишлоқи йигитларнинг жаҳолати улар учун катта афзаллик келтирияпти! — дея хитоб қиласарди Жюльєн умидсизликка тушган кезлари.— Улар семинария остонасига қадам қўйишганида, устозларига бу тўпори йигитларнинг миёсидан мен бу ерга келтирган ва уларни яширишга қанча уринмайин, ҳамкарабаларим башарамдан уқиб олаётган тури-туман дунёвий фикрларни қувиб чиқаришга тўғри келмайди».

Жюльєн ҳасадга ўхшаб кетадиган бир қизиқиши билан қишлоқи йигитлар орасидаги энг тўпориларининг хулқатворини ўрганарди. Уларнинг устиларидағи мовут камзулчасини ечиб олиб, эгниларига қора кийим кийдиришшайтганида, бу йигитларнинг бутун маълумоти таңга пулга, франш-контёйклар таъбири билан айтганда, нақдина муллажирингга бўлган чексиз хурматдан ташкил топарди.

Одатда бу сирли, баландпарвоз сўз билан улар нақд пулни қанчалар эъзозлашларини изҳор этардилар.

Семинаристлар учун бутун баҳт, Вольтер қаҳрамонлари каби, асосан яхшилаб қорин тўйдиришдан иборат эди. Жюльєн уларнинг деярли ҳаммаси яна пафис мовутдан кийим кийган ҳар қандай одам олдида сајда қилишга тайёр эканликларини сезиб қолди. Бу туйгу моддий бойликларни тақсимлаш бобида қонуларимиз белгилаб берган ўша адолатнинг қандай баҳоланиши ёки, тўғрироги, қанчалик қадрланимаслигидан далолат берарди. «Ўнашмагин арбоб билан, арбоб ураг ҳар боб билан!» дея такрорлашарди улар ўзаро сұхбатларида.

(Юра водийларидан бадавлат одамини арбоб дейишарди.) Шундан сўнг уларнинг ҳаммадан бадавлатроқ бўлган

кимсалар, яъни ҳукуматни нақадар ҳурмат қилишларини тасаввур қылса бўларди!

Жаноб префектининг номи тилга олиниганинг ўзидаёқ тавозе билан табассум қиласлик,— бу франш-контзлик деҳқонларининг назарида ўта эҳтиётсизлик саналарди. Эҳтиётсизлик қилган қашшоқ одам эса дарров очликка гирифтор бўлади.

Дастлабки пайтларда Жюльен қалбини чулгаб олган нафрат туйгусидан жуда дилтанг бўлиб юрди. Аммо кейинчилик дилида раҳм-шафқат уйғонгаңдек бўлди: ўртоқларидан кўпчилигининг оталари қиши кезлари кечқурун кулбаларига қайтганларида уйларида на бир бурда ион, на бир дона каштан, на биронта картошка бўлган пайтлар кўп бўлганди-да ахир. «Агар улар,— дерди ўзига-ўзи Жюльен,— бахтли одам деганда, биринчидан, яхшилаб қорин тўйдирган, кейин яхни кийинган кимсани тушунсалар, бунинг нимаси ажабланарли экан! Барча ўртоқларимнинг вазифаси битта: бошқача қилиб айтганда, бу йигитлар руҳонийлик унвони уларга ана шу буюк бахтдан мунтазам лаззатланишга, яъни доим тўқ юриш ва қишида иссиқ кийиниши имкониятини беришига қаттиқ ишонадилар».

Бир куни Жюльен бир ёш хаёлпарат семинаристнинг ўртогига шундай деганини эшишиб қолди:

— Нега энди мен бир вақтлар чўчқабоқар бўлган Сикст Бешинчига ўхшаб пана бўлишим мумкин эмас экан?

— Фақат итальянларгина пана бўлишади,— дейя жавоб қилди унга ўртоги.— Бизнинг орамизда албатта биронта одам катта викарий ёки позирликка кўтарилиш шарафига муяссар бўлар. Кейин, қарабсанки, епископ ҳам бўлиб кетиши мумкин. Мана, Шалонда епископлик қилаётган жаноб И... ни ол, ахир у бочкасознинг ўғли бўлади. Бу-ёгина сўрасанг, менинг отам ҳам бочкасоз.

Бир куни докторида дарси найтида аббат Пирар Жюльенини чақиртириб қолди. Бечора йигит ўзи руҳан ва жисман сиқилиб юрган бу муҳитни бир озга бўлса-да, тарқ этиши имконияти туғилганидан боши осмонга етди.

Жаноб директор Жюльенини семинарияга кираётган куни уни жуда қўрқитиб юборган бир алиозда қабул қилди.

— Қани айтинг-чи, маони ўйни қартасида нималар деб ёзилган?— дей сўради у Жюльенга тикилиб қаарар экан, бу ишоҳдан йигит ер ёримади-ю, ерга кириб кетмади.

Жюльен қартада:

«Аманда Бинэ, «Жираф» қаҳвахонаси, соат саккизгача. Үзингизни жаписликман, дейсиз ва менинг онамга қариндош қилиб күреатасиз», деган ёзувиң үқиди.

У нақадар даҳшатли хавф остида қолганини дархол тушунди: аббат Кастанәдвинг айгоқчилари унинг хужрасидан бу адресини ўғирлаб чиқинибди.

— Мен мазкур остоинани ҳатлаб ўтган қуним,— деда жавоб қилди аббат Пирарниң ишномасига тикилиб, зеро унинг даҳшатли ишохига дош бера олмай қолғанди,— бениҳоя қўрқкан эдим: жаноб Шелан бу ерда чақимчилик ҳам, турли-туман ёвузликлар ҳам бўлиши, тухматчи ва чақимчи талабалар рагбатлантирилиши хусусида мени огоҳлантирган эдилар. Яратган тағриниң ихтиёри шу бўлиб, ёш руҳонийлар ҳаёт қандай бўлса уни шу ҳолда кўрмоқлари ҳамда дилларида фоний дунё ишларига нисбатан нафрат туймоқлари лозим экан.

— Менга шу бўлмагур гапларни айтишга қандай журъат этяпсиз!— деб хитоб қилди газаби тошиб аббат Пирар.— Вой, ярамас-е!

— Веръерда,— хотиржамлик билан давом этди Жюльен,— акаларим агар бирор нарсада ҳасад қилгудек бўлсалар, мени дўйнослашарди.

— Мақсадга кўчинг! Мақсадга!— деда қичқириб юборди жаноб Пирар тоқати тоқ бўлиб.

Жюльен сира кўрқмасдан вазмилик билан давом этди:

— Безансонга келган қуним, соат ўн иккиларда қорним очиб, қаҳвахонага кирдим. Дилем бу фосиқлик маконига иисбатан нафратга тўла эди, бироқ мен бу ерда меҳмонхонага иисбатан арzonроққа ионушта қилин мумкин бўлса керак, деб ўйладим. Қандайдир аёл, чамаси ўша қаҳвахонанинг бекаси бўлса керак, бу шаҳарда янги одам эканлигини кўриб, менга раҳми келди... «Безансонда фирибгарлар кўп,— деди у менга,— шунинг учун ҳам сиздан хавотирдаман. Агар бирор кор-ҳол бўласа, менга муројкаат қилинг, бу ерга биронта одамии юборинг, лекин у фақат соат саккиздан олдин келсин. Мабодо семинариядаги дарбон буёққа келишдан бош тортса, сиз унга менинг холаваччам бўлиб, ўзингиз Жаписедан эканлигинизни айтинг...»

— Бу сафсалаларининг барини текшириб кўрамиз!— деда хитоб қилди аббат Пирар. У бир жойда ўтира олмай, хонада ўёқдан буёққа юрмоқда эди.— Ҳозироқ хујрангизга жўнац!

Аббат унинг ортидан бориб, устидан қулфлаб қўйди.

Жюльен шу заҳоти тагига ўша машъум қарта яшириб қўйилган яхдони томон отилди. Ҳамма нарса жойида эди, бироқ у калитини доим ўзи билан олиб юрган бўлса-да, кўпгина нарсаларнинг тахи бузилганди. «Ҳар қалай баҳтим бор экан,— деди ўзига-ўзи Жюльен,— бу ерда ҳеч балони тушунмай юрган кезларим шахарга чиқиш ижозатидан фойдаланмай жуда яхши қилибман. Бўлмасам, аббат Кастаңэд буни менга неча бор жуда меҳрибонлик билан таклиф қилган эди-я. Бунинг маънисини энди тушундим. Ахир мен аҳмоқлик қилиб кийимимни ўзгартириштим ва нозанин Аманданинг олдига равона бўлишим мумкин эди — ана ўшанда тамом бўлардим-кўядим. Улар мени шу йўсинда ҳалок этишдан умидларини узишгач, шундай далил-исботнинг бекор кетишини истамай, бориб чақиб қўя қолишибди».

Икки соатдан сўнг уни яна директор ҳузурига чақиришди.

— Сиз менга ростини айтибсиз,— деди у Жюльенга анча жаҳлидан тушиб,— лекин бундай адресни сақлаб қўймоқлик — шу қадар катта эҳтиётсизликки, сиз бунинг оқибатини ҳатто тасаввур ҳам қилолмайсиз. Бадбаҳт йигит, ҳатто ўн йилдан кейин ҳам у сизга жуда панд бериши мумкин.

XXVII

Ҳаёт тажрибасининг бошланиши

Бизнинг замонамиз, дейсизми, ё раббим! Ахир бу қиёмат-қойимнинг ўзи-ку: унга қўл тегизганини худо уради.

Дидро

Жюльен ҳаётининг шу палласидан аниқ ва ишонарли фактларни жуда кам тасвирлаётганимиз учун китобхони бизни кечирса керак. Биз қўлимизда шундай фактлар кам бўлгани учун бундай қилмадик, аксинча, аммо қаҳрамонимиз семинарияда дуч келган воқеа-ҳодисалар биз бу саҳифаларда риоя қилмоқчи бўлғаш мўътадил колорит учун ҳаддан ташқари қайгули бўлса керак. Баъзи бир нарсалардан азият чеккан менинг замондошларим бундай воқеа-ҳодисалар ҳақида эсласалар даҳшатга тушадилар

ва бу ҳол ҳар қаңдай лаззатини, ҳатто әртак ўқиши лаззатини ҳам заҳарлайди.

Жүльсен юзидағи ифода ва имо-ишоралар билан мунофикациялық қилишнинг уичалик үддасидан чиқа олмаётганды; шундай дақиқалар бўйлардики, унинг қалбини чуқур пафрат туйгуси қамраб олиб, у ҳатто қаттиқ умидсизликка тушарди. Йигит, бундай жирканч жабҳада сира ҳам муваффақиятга эриша олмасам керак, деб ўйларди. Агар биронта одам, уни хиёл бўлса-да қўллаб юборганида эди, унинг бардоши аинча мустаҳкамланган бўларди, ахир у енгиги ўтмоги лозим бўлган тўсиқлар уичалик катта ҳам эмасдида. Бироқ у уммон ичра ташлаб кетилган кичкинагина қайиқдек яккаю ёлгиз эди. «Агар бирор нарсага эришган тақдиримда ҳам,— дерди у ўзига-ўзи,— бутун умр ана шу ифлос одамлар орасида яшамогим керак бўлади! Фақат пешинда ейиладиган ёғлиқ қўймоқ орзуисида яшовчи суллоҳлар ёки ҳеч қаңдай жиноятдан қайтмайдиган мановинақа аббат Кастанэдлар орасида-я. Албатта, улар ҳокимиётгага эришадилар, лекин ишмапниг эвазига! Ё раббим!

Иссоқ иродаси ҳар қаңдай тўсиқни сингиши мумкин. Бу хақда жуда кўп ўқиганман, лекин дилимдаги бу нафратни енгиги ўтишга бардошим етармикип? Буюқ одамларга жасорат кўреатини осон эди, қаңдай хатар қутқу солмасин, уларга бу хавф гўзал бўлиб кўришарди, лекин менинг атрофимни ўраб турган нарсаларнииг нақадар жирканчлигини ўзимдан бўлак ким ҳам тушуна оларди дейсиз?

Бу унинг ҳаётидаги энг қийин палла эди. Ахир у Безансонда гаризон бўлиб турган анати ажойиб полклардан бирига осонгина хизматга кириши мумкин эди! Еинки лотин тилидан муаллимлик қиласа ҳам бўларди — ҳар қаңдай бемалол кунини кўриб юравериши мумкин эди! Бироқ унда юксак мартабалар, порлоқ келаjak ҳақидаги орзулардан воз кечини лозим бўларди, ҳолбуки, у фақат ана шу орзулар билан тирик бўлиб, улардан воз кечини унинг учун ўлим билан баробар эди. Мана унинг қайгули кунларида бирининг тафсилотлари.

«Мен ўзимга бинис қўйиб, манови қинчлоқи йигитларга ўхшамаслигимдан нақадар хурсанд бўлиб юрадим-а! Мана, энди ҳаётда етарли дараискада тажриба орттиридим ва тафовут нафрат тугдиражагини тушуниб олдим»,— бир куни эрталаб у ўзига ани шундай деди. Бу улуг ҳақиқатини у энг алам қиласидаги муваффақиятсизликларининг биридан сўнг пайқади. У бутуни бир ҳафта давомида авлиёҳон деб ном чиқарган талабалардан бирига яхши кўринишга ҳаракат қилиб юради.

Улар ҳовлида сайр қилишар экан, Жюльен итоатгүй-лик билан ўша талабанинг ўлгудек зерикарли сафсатасига қулоқ солмоқда эди. Дабдурустдан ҳавони қора булут қоплади-ю, момақалдироқ гулдураб, чақмоқ чакди. Шунда авлиёхон талаба Жюльенини бор кучи билан ўзидан нари итариб, қичқирди:

— Менга қараңг, ўзинг учун ўл етим, деганилар! Мени чақмоқ уришини истамайман, худо эса сизни ёнириб кул қилиши мумкин, чунки сиз Вольтер каби даҳрийсиз.

Жюльен газабдан тишларини тижирлатганича чақмоқ чақаётган осмонга тикилиб, хитоб қилди: «Баттар бўлай, бўроң пайтида ухлаб қолганим учун мени чақмоқ ура қолсин! Ҳай майли, бошқа бир художўйиниг кўнглини овланига уришиб кўрамиз».

Кўнгироқ чалиниб, аббат Кастанэд олиб борадиган қисса-ул амбиё дарси бошланди.

Аббат бугун оталарининг оғир меҳнати ва йўқсиллигидан ўлгудек қўрқиб кетган бу қишлоқи йигитларга уларнинг назариди қандайдир даҳшатли нарса бўлган ҳукумат фақат худонинг срдаги сояси томонидан тоширилгани учунгина амалий ва қонуний кучга эга эканлигини тушуптирмоқда эди.

— Худо йўлига ҳаётингизни багишлаб, риёзат чексангиз, папанинг табаррук илтифотига мушарраф бўлгайсиз, сиз унинг қўлига асо бўлинг,— дея қўшимча қилди у,— ана шунда сиз бирониниг буйругига бўйсунмайдиган ва ўзингизга ўзингиз бошлиқ бўладиган ажойиб ва сердаромад жойига эга бўласиз, бу жой сизга умрбод бериладурким, у ерда маошининг учдан бирини ҳукуматдан олсангиз, қолган учдан иккисини сизнинг панд-насиҳатларингизга итоат этгувчи қавмингиз келтириб беради.

Дарсдан сўнг аббат Кастанэд синфдан чиқиб ҳовлида тўхтади, бугун дарснини зўр дикқат-эътибор билан тиингланган шогирдлари уни ўраб олди.

— Чиндан ҳам руҳонийлар тўгрисида, — дерди у атрофини ўраб олган семинаристларга,— попи қандай бўлса; қавми ҳам шундай бўлади, деб жуда тўғри айтишган. Мен тогда руҳонийси катта шаҳардаги дин пешволаридан ҳам кўпроқ даромад туширадиган баъзи қавмларни ўз кўзим билан кўргаиман. У бўлади, бу бўлади, муллажиринг жонивор сувдай оқиб келаверади. Семиз хўрозд, тухум, ёғ-гўшт ва ҳоказо ноз-пезъматлар ҳақида ганирмай ҳам кўя қозайлик. У ерда руҳонийиниг олдига тушадиган одам бўлмайди, биронта тўй-ҳашам усиз ўтмайди, аллада

азиз, тұрвада майиз бўлиб юради у, хуллас, ҳурматини жойига қўйишади.

Жаңоб Кастанәд хонасига кириб кетиши билан тұда тарқалыб, кичик-кичик гурухларга бўлиниб кетди. Жюльєн бу гурухлардан биронтасига ҳам қўшилмади: талабалар, гўё у қўтирип итдек, ундан ўзларини олиб қочишарди. У гурухлардаги талабаларининг «дов ёки чув», деб галма-гал танга отишпәётганини кўрди. Агар танга дов келса, ўртоқларди унга назр-ниёзи мўл бўлган қавмга эга бўлар экан-сиз, дейишарди.

Сўнгра турли ҳикоялар бошланди. Мана, аллақайси ёш бир руҳоний қўлини иижилга қўйиб қасам ичганидан сўнг, бир йил ўтар-ўтмас кекса кюренинг оқсочига битта семиз қуённи тухфа қилибди, шуидан сўнг чол уни ўзига викарий қилибди. Орадан бир неча ой ўтгач, кекса кюре бандаликни бажо келтирибди-ю, ҳалиги йигит ажойиб қавмга эга бўлибди-қўйибди. Бошқа биттаси эса жуда бой қавмдаги муниципалитет қолган кюргега усталик билан ўринибосар бўлиб олибди: у фалаж бўлиб қолган кекса кюре тановул қилгани ўтирган заҳоти югуриб келар экан-да, жўжани қойилмақом қилиб кесиб бераркан.

Барча соҳалардаги ёш йигитлар каби семинаристлар ҳам бундай ҳийла-найрангларнинг кучини анча бўрттириб тасаввур қилишардик, зеро бунинг ёш йигитлар хаёlinini ўзига ром этадиган қандайдир гаройиб томони бор эди.

«Мен ҳам ўзимни шундай гапларга одатлантиришим керак», — деде ўйларди Жюльєн. Агар улар сосиска ёки бой қавмлар ҳақида сўзлашибмаса, гап черков таълимидаги кундалиқ ишлари, епископлар билан префектлар, кюрелар билан мэрлар орасидаги ихтилоф тўғрисида кетарди. Ана шунда Жюльєн уларнинг дилида яна бошқа бир худо борлигини сезиб қолардик, у биринчисидан ҳам даҳшатлироқ ва қудратлироқ бўлиб, бу бошқа худо пана эди. Улар ўзаро секингина, — ўшанада ҳам фақат жаңоб Пирар эшитиб қолмаслигига ишончлари комил бўлганида, — пана ҳар бир префект, ҳар бир мэрия шахсан ўзи шу боисдангиша тайинламайдики, бу ишини у черковнинг катта ўғли деб эълон қилган Франция қиролига тошириб қўйган, деде ивиғ-шивир гаплашиб юришарди.

Ана шунда Жюльєннинг хаёлига де Местрнинг ўзига яхши маълум бўлган пана ҳақидаги китоби ёрдамида обрў орттириши фикри келиб қолди. У чиндан ҳам ўртоқларини ҳайратта солди, бироқ бу унинг боинига яна фалокат келтирди. Талабаларга Жюльєн уларнинг дунёқарашларини ўзларидан ҳам яхшироқ баён қилиб бергани ёқмади.

Жаноб Шелан Жюльенга иисбатаң ҳам, ўзига иисбатан ҳам катта өхтиётсизликка йўл қўйган эди. Чол уни сафсата сотмай, тўгри фикр юритишига ўргатган эди-ю, аммо кичкина одам учун бундай одат жиноят ҳисобланишини айтмоқни унуганди, зеро тўғри гап туққанингга ёқмайди.

Шундай қилиб, Жюльеннинг сухандонлиги унинг учун яиги жиноят бўлиб чиқди. Семинаристлар уни гийбат қила-қила, алоха, унга иисбатан дилларидағи бутун даҳшатни изҳор қиласидиган ном топишиди: улар Жюльенга *Мартин Лютер* деб лақаб қўйишиди,— ўзи фахрланиб юрадиган ўша иблисона мантиқи учун ҳам бу лақаб унга жуда мос келади, дейишарди улар.

Еш семинаристлардан кўпчилигининг рапги Жюльенникидан тиникроқ эди, кейин ундан чиройлироқ йигитлар ҳам бор эди-ю, бироқ унинг қўллари опшоқ бўлиб, у ўта озодаликка риоя қилиш одатини яшира олмасди.

Мазкур фазилат қаҳрамонимиз тақдир тақозоси билан тушиб қолган бу ҳасрат маҳфилида сираям мақтовга арзийдиган нарса ҳисобланмасди. Унинг атрофидаги исқирт қишлоқи йигитлар дарҳол Жюльенни ахлоқи бузукқа чиқариб қўйишиди. Биз қаҳрамонимизнинг бошига тушган беҳисоб қийинчиликларни тасвирлайвериб, китобхоннинг жонига тегмоқчи эмасмиз. Масалан, бақувватроқ семинаристлардан баъзилари Жюльенни калтакламоқчи ҳам бўлдилар, шунда у темир циркуль билан қуролланиб, уни ишга солажагини ишора қилди. Ахир ишора чакимчи учун айтилган сўздек асосли далил бўла олмайди-да.

XXVIII

Санам юриши

Барчайниг қалби ларзага келган эди. Жонкуир мўминаларнииг ҳаракати билан чиройли қилиб безатилган ва кум сенилган торгина готик кўчаларга ташрининг ўзи тушиб келгандек туюларди.

10 и г

Жюльен ўзини тентак ва арзимас бир одам қилиб кўрсатишга қанчалик уринмасин, бари бир ўқитувчиларга

ёқмасди. «Ахир, ҳар қалай,— дея ўйларди у,— устозларимизнинг бари анча нозиктабиат одамлар, уларни минглаб кишилар орасидан бекорга танлаб олишмаган-ку. Нега энди менинг мўмилигим уларга таъсир қилмаяпти?» Жюльенning иззарида, фақат биргина одам унинг ҳар нарсага ишонинига ҳозирлиги ва ўзини гўл қилиб кўрсатишга уриниши туфайли алдангандек туоларди. Бу одам соборда ўтказиладиган барча байрам маросимларининг бошқарувчи-си аббат Ша Бернар эди. Мана, ўи беш йилдирки, пуқул унга соборнинг бош руҳонийси қилиб тайинлашни ваъда қилишарди, ҳозирча эса у семинарияда ваъз айтиш санъати курсини олиб борарди. Бу предметдан Жюльен бошидан-ноқ, ҳали кўзи очилмаган пайтдан буён деярли доим биринчи бўлиб келарди. Аббат Шапиниг унга очиқдан-очиқ мурувват кўрсатиши ҳам ана шундан бошланган эди: у дамбадам дарсдан сўнг Жюльенning қўлтигидан дўстона тутиб, у билан боғда сайр қиласарди.

«У мендан пима истайди?» — дея ўйларди Жюльен. У аббатининг собордаги диний ашқол-дашқоллар, ридожуббалар ҳақида соатлаб қилган ҳикояларини ҳайратга тушиб тингларди. Елғиз ким хоб жуббанинг ўзи, мотам пайтлари кийиладиганини ҳисобга олмаганда, ўи етти дона экан. Қариб қолган маслаҳатчи хоним де Рюбампрэдан умид катта экан; тўқсон ёшли бу хоним ажойиб Лион шойисидан тикилган зарбоф тўй либосларини камида етмиш йилдан буён сақлаб келаркан.

— Бир тасаввур қилиб кўринг-а, дўстим,— дерди аббат Ша бирдан тўхтаб, завқ-шавқ билан кўзларини юмар экан,— ўша кўйлаклар таёқдай қотиб тураверади, зари шу қадар кўп! Безансондаги барча хурматга лойиқ одамларнинг айтишларича, маслаҳатчи хонимнинг васиятига биноан соборимизнинг хазинасига тантана пайтлари кийиладиган тўрт-беш байрам ридосидан ташқари яна ўи дона жубба қўшилар экан. Мен эса бундан ҳам қўргигига умид қиласман,— дея қўшимча қиласарди аббат Ша товушини пасайтириб,— маслаҳатчи хоним бизга яна саккиз дона тилла суви югуртирилган кумушдан ясалган қандил қолдирадилар, дея умид қилишга баъзи асослар бор. Айтишларича, қандилларни Бургундия гўрцоги Карл Шерюрак Италияда харид қилган эмиш, зоро хонимнинг ажоддларидан бири унинг севимли министри бўлган экан.

«Нега у бу увадалар ҳақида менга ҳикоя қиласяпти? — ажабланарди Жюльен.— Қанча вақтдан бери усталик билан нимагадир тайёргарлик кўряпти-ку, лекин гапининг

индаллосини айтмаяпти. У менга ишонмаса керак. Чамамда, ўқитувчиларимизнинг ичида энг айёрига ўхшайди. уларниң бирор икки хафтадан сўнг мақсадларини илгаб олса бўлади. Айтгандай, буни тушунии мумкин; ахир ўн беш йилдан бўси боёқишиниг иззат-нафси азият чекиб келади-да!»

Бир куни кечқурун қиличбозлик дарси найтида Жюльенни аббат Пирарининг хузурига чақиришди, аббат упга шундай деди:

— Эртага Лоши Масихо байрами. Жаноб аббат Ша Бернар соборни исатишда сизнинг ёрдамингизга муҳтоҷ, марҳамат қилиб унинг олдига бориниг ва айтганиларини бажаринг.

Лекин шу заҳоти аббат Пирар уни тўхтатиб, ҳамдардлик билан қўшимча қилди:

— Бу имкониятдан фойдаланиб, шаҳарни саир қилиш ёки қилмаслик ҳақида ўзингиз ўйлаб кўрининг.

— Incedo per ignes (Махфий душманларим бор), — дея жавоб қилди Жюльен.

Эртаси куни азоилаб Жюльен кўзини ерга тикканича, собор томон равона бўлди. У атрофида уйгонаётган шаҳарнинг гала-говури ва югур-югурини ҳис этгач, анча ёнгил тортди. Санам юришини кутиб, ҳамма ёқда уйлариниг пештоқларини безашмоқда эди. У семинарияда ўтказган бутун вақт унинг назарида бир дақиқа бўлиб кўринди. Йигит Верики ҳақида ва ҳозир учратиб қолиши мумкин бўлгани нозания Аманда Бинэ тўгрисида ўйлай бошлади, чунки униң қаҳвахонаси шундоқ йўлнинг устида эди. У севимли соборининг эшиги олдида турган аббат Ша Бернарии узоқдан кўрди; аббат чехраси қувноқ, кўзлари кулиб турадиган семиз бир киши эди. Бугун у гул-гул очилиб турарди.

— Сизни кутаётган эдим, бўтагинам! — дея қичқирди у Жюльенни узоқдан кўрган заҳоти. — Хуш келибен! Бугун қаттиқ меҳнат қилмогимиизга тўгри келади, иш анча оғир бўллади. келинг, понушиша қилиб, куч йигиб олайлик. Кейин соат ўнларда, сўнгги ибодат маҳали тановул қиласиз.

— Илтимос, тақсир,— деди вазминлик билан Жюльен,— мен бир сония ҳам ёлтиз қолмасам, девдим. Марҳаматингизни аямай, эътибор берсангиз.— дея қўшимча қилди у бошлари узра қад кўтарган минорадаги соатни кўрсатиб,— мен хузурингизга бир минути кам бешда стиб келдим.

— Ҳа-а! Сиз ярамас семинаристларимиздан қўрқяп-

сизми? Улар ҳақида ўйлаб нима қиласиз? — деди аббат Ша.— Четида тикан ўсгани билан йўл ёмон бўлиб қолармиди? Йўловчи ўз йўли билан кетаверади, ёвуз тиканлар эса жойида шумшайиб тураверсин. Уларга эътибор қилманг, қани, қадрли дўстим, бўлмасам ишга киришайлик энди, инга!

Аббат Ша, иш оғир бўлади, деб бекорга айтмаган экан. Кечак соборда тантанали дафи маросими бўлиб, шу боисдан байрамга тайёргарлик кўриш мумкин бўлмаган экан. Энди эса қандайдир икки-уч соат ичидаги уч қатор бўлиб саф тортган ва баландлиги ўни метрдан кўпроқ келадиган готик устуналарининг ҳаммасига бошдан-оёқ қирмизи Дамашқ матосидан ўраб чиқмоқ керак эди. Жаноб епископ шу ишни деб Париждан, почта қаретасида келиши учун йўлкирасини тўлаб, тўрт нафар қопламачи чақиртирган эди. Бироқ бу жаноблар, ўзлари ҳамма ишни бажаришга улгурмаётган бўлсалар-да, безаисонлик уқувсиз ҳамкасларига ёрдам бериш ўрнига, кесатиқ гаплар билан уларни баттар гангитиб қўймоқда эдилар.

Жюльєн нарвонга ўзи чиқмаса бўлмаслигини тушуниди, унинг чаққонлиги ана шу ерда асқатди. У маҳаллий қопламачиларга раҳбарлик қила бошлади. Аббат Ша унинг қандай чапдастлик билан бир нарвойдан тушиб, иккинчи нарвонга чиқишни завқ билан томоша қиласди. Ҳамма устуналарга Дамашқ матоси ўраб бўлингач, асосий меҳроб тепасидаги катта тахтиравонга беш боғлам юмшоқ парни қандай қилиб ўриятишини муҳокама қила бошлишди. Тахтиравонининг заррини ёғоч чамбари итальян мармаридан ясалган саккизта баланд устуна ўриатилган эди. Аммо таҳт тепасига -- тахтиравон ўртасига стиб олиш учун эски ёғоч бўғотдан юриб ўтмоқ лозим бўларди. Бўғотнинг тўсилари эса, эҳтимол, курт еган бўлиб, у ердан ўни беш метрча баландликда осилиб турарди.

Нарвонглик димогдор қопламачилар бу муаллақ йўлкани кўргач, анича попуклари пасайиб қолди; улар тахтиравонга қараб-қараб қўйинчиганича баҳделашиншар, муҳокама қилишар, бироқ биронтасининг ҳам тепага чиқинига юраги дов бермас эди. Жюльєн нар боягламларни ўзига тахтиравонининг қоқ ўртасига ўриаштириб қўйди. Жюльєн нарвойдан пастга тушгач, аббат Ша Бернар уни қучоқлаб олди.

— Optime¹,-- дей қичқирди меҳрибон бақалоқ.— Мен

¹ Багоят аъло (лот.).

буни албатта ҳазратти бузрукниң ўзларига гапириб бералман.

Соат ўнда улар хурсандчилик биләң, ионушта қилишди. аббат Ша илгари ҳеч қачон ўз черковини шу қадар безатылган ҳолда күрмаган эди.

— Шу дөңг, бүтәгинам,— дерди у Жюльенга,— волидай муҳтарамам мазкур мүътабар ибодатхонада стул ижарага бериш билан шугулланғанлар, шу боисдан ҳам мени маълум дараҗада, мазкур ажойиб бино боқиб катта қилган, десам ҳам бўлади. Робеспьернинг терори бизни хонавайрон этди, бироқ мен, ўшаңда ёшим саккизда эди, хонадонларга бориб ўқиладиган ибодатларда хизмат қила бошлигандим, ибодат кунлари эса менга овқат беришарди. Жуббани ҳеч ким мендан яхшироқ ўрай олмасди: баъзан дөңг, биронта ҳам заррини попуги қайрилиб қолмасди. Наполеон тоат-ибодат қилишга қайта ижозат бергапидан сўнг, мен бу мүътабар митрополияда назоратчилик қилиш бахтига мусассар бўлдим. Йилига беш марта у менинг кўз ўнгимда ана шундай зеб-зийнатлар билан ясатилади. Лекин ҳеч қачон у бугуингисек кўркам бўлмаганди, Дамашқ матолари ҳеч қачон устунларга бу қадар чиройли қилиб ўралмаганди.

«Мана ҳозир у, ниҳоят, менга сирипи айтади,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Ўзи ҳақида гапира бошлидими, демак, ҳозир кўнглидагини тўкиб солади!» Бироқ ҳаяжонланиб турганига қарамай, аббат биронта ҳам бемулоҳаза сўз айтмади. «Бўлмасам анчагина меҳнат қилди. Хурсанд бўлишини айтмайсизми! — дея ўйлади Жюльен.— Винониям талайгина ичди. Мана буни одам деса бўлади! Ибрат олсан арзиди! Дарҳол мукофотлансан!» (Бу изборани Жюльен кекса табибдан ўрганиб олган эди.)

Жюльен епископ бошчилик қиласидиган тантанали маросимда иштирок этмоқ учун ридосини қиймоқчи бўлди.

— Ўгрилар-чи, азизим, ўгрилар-чи! — дея қичқирди шунда аббат Ша. — Сиз уларни ўйламайсиз ҳам! Ҳамма санам юришига жўнаса, черков бўм-бўш бўлиб қолади, шунда сиз билан мен қўриқчилик қилмоғимиз лозим бўлади. Кейин устунларниң насигига ўралган манови заррини кимхобларниң фақат бир-икки нарчасигина етишмаса бир нави. Ахир бу кимсан де Рюбамирэ хонимнинг тухфаси-я. Бу кимхоб унга қиролнинг машҳур аждодидан мерос қолган, зари соғ олтин-а, азизим! — дея завқ билан шивирлаб қўшимча қилди аббат Жюльенниң қулогига.— Ҳеч қандай аралашмаси йўқ! Мен сизга сўл қанотни кузатиб туришни топшираман, у ердан ҳеч қаёққа жилманг. Мен эса ўнг

қанот билап баш нефга¹ күз-қулоқ бўлиб тураман. Яна тавбаҳоналарга ҳам яхшилаб дикқат қилинг: ўғриларниң айгоқчилари, анави бузуқ хотинилар худди ўша ерга яширинишида ва сизнинг алаҳсиб қолишингишни кутишади.

У гапини тугатиши билапоқ соат чоракам ўн иккига заңг ҷалди. Ва шу заҳоти катта қўнгироқ боиг урди: у қаттиқ даранглаб акс-садо берар, бошқа қўнгироқлар унга жўр бўлишар эди. Бу дабдабали садолар Жюльєни ўзига мажлиё қилиб қўйди. Унинг хаёли гўё қафаасдан қутулиб чиқсан қушдек юксак-юксакларга парвоз этиб кетди.

Иоани Чўқинтирувчи кийимидағи норасида болалар муқаддас тухфалар олдига сочиб юборган атиргул япроқлари ва бухўрининг хушибўй ҳидидан йигит баттар завқланди.

Қўнгироқнинг улуғвор садоларини эшитиб, Жюльєн бу ҳар бирига эллик сантимдан ҳақ тўланадиган йигирма кишининг меҳнати экандигини, уларга эса, эҳтимол қавмдан ўн беш-йигирма чоглиқ одам ёрдам бераётганидан бўлак ҳеч нарсани ўйламаслиги лозим эди. У яна арқонлар анча чириб қолганини, ҳавозаларнинг путури кетгапини, қўнгироқнинг ўзи ҳам хатарли эканини, зеро у ҳар икки юз йилда бир марта қулаг турини ҳам ўйлаб кўрмоғи лозим эди, йигит тагии жом урувчиларнинг маошини бирон йўл билан қисқартириш, ёхуд уларнинг меҳнати эвазига ёрлиқ биланми, ёки дарёдан сув багишилагандек, черковнинг хайр-эҳсонидан бошқа бирор нарса биланми ҳақ тўлашни ҳам ўйлаб кўрса ёмон бўлмасди. Шунда черков ҳазинасига зиён тегмаган бўларди.

Бироқ шундай доно Фикрларга берилиш ўрнига Жюльєннинг кўнгли манови улуғвор садолардан кўтарилиб, осмону фалакда кезиб юради. Ундан ҳеч қачон яхши поп ҳам, уддабурон бошлиқ ҳам чиқмаса керак! Сал нарсагаям оғзи қулогига стадиган кишидан дурустроқ одам чиқади дейсизми? Нари борса рассом бўлади-да. Ана шу ерда Жюльєннинг ўзида семинариядаги ўртоқлари бўлғанида турган гап, эллик одамдан кўнироги соборнинг катта қўнгироги садосини эшитгач, жом урувчига қандай маони тўланишидан бўлак ҳеч шимани ўйламаган бўларди. Ахир улар ҳалқ нафрati ва якобиничиликдан ўлгудек қўрқишидаи, чунки якобиничилар ҳар бир хопадонда тонилади,

¹ Неф — биношипг устуналар қатори билан ажратилган қисми (тарж.).

деявериб уларниң жонини олиб қўйиншган ва шу боисдан улар воқееликка тўғри баҳо беришини ўрганиб олишган эди. Улар Барем каби гениал пухталик билан ибодат қилувчи-ларниң кўигли қай дараҷада ийини жом урувчиларга тўланаётган маошга арзиш ёки арзимаслигини чамалаб кўра бошлашарди. Бироқ агар Жюльен соборининг моддий маидаати тўғрисида ўйлаган тақдирда ҳам унинг хаёли бари бир бошқа томонга олиб қочган бўларди: у, чамаси, черков совети учун қирқ франкни тежаб қолишининг эвини қиласди-ю, лекин йигирма беш сантимлик сарф-харажатдан қочиш имкониятини кўлдан бой берарди.

Қуёш чараклаб турган ажойиб кунда оломон шаҳар маъмурлари бир-бирларидан ўтишга ҳаракат қилиб қурдирган чиройли муваққат меҳроблар олдида тўхтай-тўхтай Безансон бўйлаб силжиб борар экан, черков сув қўйгандек жимжит эди. Унинг ичи гира-шира ва салқин эди. Ҳаммаде ёқин гуллар ва бухўрининг ёқимили ҳиди тутиб кетганди.

Бу сукунат, ёлгизлик ва черковниң кенг залларидағи салқиндан Жюльенин ширин мудроқ босди. У бинонинг бошқа қапотини пазорат қилиб юрган аббат Шанинг безовта қилишидан чўчимасди. Ўзига кузатиб туриш тоширилган сўл қапотда аста сайд қилиб юрар экан, унинг руҳи омонат жисмни деярли тарқ этган эди. Жюльен мутлақо хотиржам эди, у кафоратхоналарда бир неча тақводор аёллардан бўлак ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилганди; шу тобда унинг кўзлари очиқ эди-ю, аммо ҳеч пимани кўрмасди.

Аммо у яхши кийиншган икки аёлнинг тиз чўкиб турганни кўргач, бир оз ҳушига келди: улардан бири кафоратхонада, иккичиси эса шундоқ ёнгинасида, настаккина курсичада ибодат қилмоқда эди. У шу тобда кўзлари ҳеч нимани кўрмаса ҳам дафъатан у, ё ўзига топширилган вазифа маъсузиятидами, ёки аёлларниң хушбичимлигига қойил қолганидами, кафоратхонада ҳозир руҳоний йўқлигини эслаб қолди. «Қизиқ,— дея ҳаёлидай ўтказди у,— шу қадар художкўй эканлар, нега бу башанг хонимлар ҳозир кўчадаги меҳроблардан бири олдида ибодат қилишмаяшти? Агар бу хонимлар аслизода бўлишса, у ҳолда нега биронта балконда, ҳамманинг кўз ўнгида савлат тўкиб ўтиришмади? Кўйлагининг баданига чиройли ёнишиб туришини қаранг! Нақадар гўзал экан-а!» Шуларни дилидан ўтказар экан, йигит аёлларниң юзини кўришг умидида қадамини секиплатди.

Тавбаҳонада тиз чўкиб турган аёл бу сув сенгандай жимжитликда Жюльенининг қадам товушини эшишиб, аста

бошини ўгириб қаради. Шундан сўнг у бирдан қичқириб юборди-ю, ҳушидан кетди.

Ҳушидан кетгач, у чалқанчасига йиқила бошлаган эди, шундоқ орқасида ўтирган дугонаси унга ёрдамга отилди. Шу заҳоти Жюльен йиқилиб тушаётган хонимнинг елкаси ва бўйини кўриб қолди. Унинг кўзи ўзига яхши таниш бўлган ажойиб дурлар шодасига тушди. У де Репаль хонимнинг соchlарини ташнганидан сўнг ҳоли не кечганини билсағиз эди! Бу ўша эди. Дугонаси йиқилиб тупмаслиги учун унинг бошини суяб турган аёл эса Дервиль хоним эди. Жюльен эс-ҳушини йўқотиб, улар томон отилди. Агар Жюльен вақтида уларни суяб қолмаганида, де Репаль хоним ўз оғирлиги билан дугонасини ҳам йиқитиб юборган бўларди. У ўз елкасида де Репаль хонимнинг орқага ташланган бошини, унинг мурданикидек оппоқ оқариб кетган чеҳрасини кўрди. Йигит Дервиль хонимга уни тўқима стулга сунятириб ўтқазишда ёрдамлашиб юборди.

Дервиль хоним ўгирилиб қаради-ю, шундан кейингина уни таниб қолди.

— Кетинг, тақсир, дарҳол кетинг! — деди у газабнок оҳангда. — У сизни кўрмаса бўлгани. Сизни кўриб даҳшатга тушмайдими ахир, — сизни танимасдан илгари қандай баҳтли эди-я. Ахлоқи бузуқ одам экансиз. Кетинг! Заррача номусингиз бўлса, дарҳол кетинг бу ердан.

Бу гап шундай бир амирона оҳангда айтилган, Жюльен эса шу қадар эсанкираб қолган ва эс-ҳушини йўқотган эдики, у дарҳол нари кетди. «У доим мендан иафрлатланарди», дея ўйлади у Дервиль хоним ҳақида.

Худди шу пайт черковда оломон олдида келаётган попларнинг пингиллаб оят ўқиши эшитилди: санам юриши иштирокчилари қайтиб келмоқда эди. Аббат Ша Бернар бир исча бор Жюльенни чақирди; аммо йигит унинг овозини эшиitmади; ниҳоят, аббат Жюльеннинг олдига келиб, рамақда жони қолган йигитни қўлидан ушлади-да, уни бекиниб турган устун ортидан олиб чиқди. У Жюльенни епископга таништирмоқчи эди.

— Мазаңгиз қочибди, бўтагинам, — деди у Жюльеннинг ранги докадек оқариб, деярли қимирлашга мажоли етмай турганини кўргач. — Бугун жуда кўп ишлаб юбордингиз. — Шундай дея аббат унинг қўлтиғидан тутди. — Қани юринг, сув сепувчи ўтирадиган манови курсида, менинг орқамда ўтирасиз, мен эса сизни пана қилиб тураман. (Улар энди черковга кираверишда, катта эшик ёнида туришарди.) Тинчланинг, ҳазрати бузрук етиб келгунларига қадар ҳали йигирма минут вақтингиз бор. Ўзингиз-

га келишга ҳаракат қилинг, ҳазрати бузрук ўтаётгандаридан, мен сизни сијаб турғизаман, ёшим бир жойга бориб қолған бўлса-да, ўзим жуда бақувватман.

Бироқ епископ кўришганида, Жюльен шу қадар титраб турардик, аббат Шауни епископига танишириш пиятидал воз кечишга мажбур бўлди.

— Хафа бўлманг, бўтам,— деди у йигитга,— мен яна бир мавридини топарман.

Кечқурун аббат семинария ибодатхонасига ўи қадоқ шам элтиб беришини буюрди. Унинг айтишича, бу шамларни ўз вақтида жуда эпчиллик билан ўчирган Жюльен тежаб қолған эмиш. Бу гангга ишонини қийин эди. Бечора йигитнинг ўзи шу тобда ўчиб қолған шамии эслатарди, у де Репаль хонимни кўрганидан сўнг бутунлай эс-хушини йўқотиб қўйганди.

XXIX

Биринчи галаба

У ўз замонасици, ўз ўлкаси-
ни яхши ўрганиб олди, энди
унинг егани олдида, емагани
ортида бўлади.

«Даракчи»

Бир куни эрталаб қаттиққўл аббат Пирар уни ҳузурига ча-
қириб қолганида Жюльен соборда содир бўлган ўша воқеа-
дан сўнг ҳамон ўзига келолмай, чуқур хаёлга чўмиб юрган
эди.

— Ҳозиргина жаноб аббат Ша Бернардан хат олдим,
мактубида у сизни жуда мақтабди. Айтишим мумкини,
сизнинг хулқ-атворингиздан бирмунча хурсалдман. Гарчи
бу хислатларигиз дарҳол кўзга ташланмаса-да, сиз жуда
эҳтиётизлик билан бемулоҳаза иш қиласиз. Лекин шу
билан бирга юрагингиз тоза ва ҳатто олижанобдирсиз,
ақл-идроқингиз ҳам тийрак. Ҳуллас, сизда аллақандай
истеъдод учқунларини кўраётирманким, уни қадрламоқ
даркор бўлади.

Мен шу ерда ўи беш йил заҳмат чекдим, энди мазкур
маҳфилини тарқ этмоққа мажбурмен: менинг жиноятим
шундан иборатки, семинаристларни ўз ҳолига қўйиб бер-
дим ва сиз меинга кафоратхонада маҳфий жамиятларни

на ўағбатлаптирдім, на таъқиб этдім. Бироқ бу ердан жүнаб кетмоқдан аввал сизга бирор яхпілилк қылса деймай. Агар яхдошингиздан тошилган ўша қарта Аманда Бинэниң адреси бўлмаганида мен икки ой бурун сизнинг ғамиигизни егаи бўлардим. Мен сизни Таврот ва Ишқил бўйича репетитор этиб тайинлайман.

Қалби миннатдорчилик туйгусига тўлиб тошилган Жюльен худога шукронга келтирмоқ учун аввал тиз чўқмоқчи бўлди-ю, бироқ юраги самимирироқ бўлишга даъват этди. У аббат Пирарниң ёнига келди-да, унинг қўлини ўпди.

— Бу нимаси бўлди? — деда қичқирди жаҳл билан директор, аммо Жюльениң кўзларидағи ифода ҳозирги қилган ишидан анча кўпроқ нарса ҳақида ҳикоя қилмоқда эди.

Аллақачонлардан бери нозик руҳий кечинмаларни учратмай кўйган аббат Пирар унга гоят ажабланиб қараб турарди. Унинг бундай узоқ тикилиши директорниң дилидагини сездириб қўйди: унинг товуши қалтираб кетди.

— Ҳа, ҳа, бўтам, мен сенга меҳр қўйиб қолдим. Худо шоҳид, беихтиёр шундай бўлди. Менинг бурчим адолатли бўлмоқлик, мен ҳеч кимдан нафратланмаслигим ҳам, ҳеч кимни сўймаслигим ҳам даркор. Келажакда ҳаётинг оғир бўлади. Сенда пасткаш кишиларга ҳақорат бўлиб тувладиган хислатларни сезадурман. Ҳасад ва бўхтон сени умрбод таъқиб этади. Тақдир сени қаёққа йўлламасин, тенгдошларниң сендан доим нафратланадилар, агар ҳатто сенга ўзларини дўст қилиб кўрсатган тақдирларида ҳам фақат сени ҳалок этмоқ ниятида шундай қиласидилар. Сенга фақат бир нарса ёрдам қилиши мумкин: ўзингга бино қўйганинг учун жазо тариқасида сенга иисбатан муқаррар равишда нафрат қўзгатадиган хислатлар ишъом этган худодан бўлак ҳеч кимга суюнма. Сенинг ахлоқиниң ҳар қандай таъналардан юқори бўлмоғи лозим — сен учун ягона пажот йўли ана шунда. Агар ҳақиқатга оғишмай риоя қиласанг, душманларниң бир кун әмас-бир кун албатта забуни бўлгай.

Жюльен илиқ сўз энитмаганига шу қадар кўп вақт бўлган эдики, — майли, бу оқизлигини кечирамиз, — кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. Аббат Пирар унинг елкасидан қучиб, бағрига босди, шу тобда иккови ҳам ҳузур қиласидиган эди.

Жюльен қувончидан ўзини қўярга жой тона олмай қолди, бу қаҳрамонимиз эришган биринчи галаба бўлиб, ундан келиб чиқадиган имтиёзлар эса бениҳоя улкан эди. Фақат кўп ойлар давомида бир дақиқа ҳам ёлғиз қола олмай, юмшоқроқ қилиб айтганда ярамас, кўп ўриинларда эса тоқат

қилиб бўлмайдиган даражада жирканч синфдошлари орасида яшашига маҳкум этилган одамнига бунинг қадрига етарди. Уларнинг бақириб-чақиришларининг ўзи сезгир одамни жинни қилиб қўйиши мумкин эди. Ўпкадан худо бергаи, қорни тўқ, тоза кийинига бу музиклар ўз севинчларини қичқириб изҳор қиласаларида гина қўигиллари жойинга тушарди.

Энди Жюльен ёлгиз ёки деярли ёлгиз ўзи, бошқалардан тахминан бир соат кейин овқатланарди. Унда богининг қалити бўлиб, йигит у ерда ҳеч ким бўлмаган пайтлари сайр қилиши мумкин эди.

Жюльен энди ўзидан камроқ нафратлана бошлаганларини кўриб, жуда ҳайрон бўлди, у бўлса, аксинича баттарроқ ёмон кўриб қолишига керак, деб ўйлаган эди. Энди талабалар унинг гапга аралашмай юришини аҳмоқона манманлик деб ҳисобламай қўйтандилар, бўлмасам у ана шу ҳаммага аёи бўлган хислати туфайли ўзига озмунча душман ортиридими! Унинг атрофида яшайдиган бу тўпори йигитларга Жюльеннинг одам ёқтиирмаслиги энди ўз қадр-қимматини билиш бўлиб туюларди. Бора-бора ундан деярли нафратланимай қўйдилар, айниқса энди унинг шотирдлари бўлиб қолган ва Жюльен жуда назокат билан муомала қиласалиган настки курс семинаристлари уига ихлос қўя бошлаган эдилар. Аста-секии унинг тарафдорлари ҳам пайдо бўла бошлади, уни *Мартин Лютер* деб атани эса энди ноўрин ҳазил ҳисобланарди.

Лекин унинг дўстлари, унинг душманларини санаб ўтиришдан не ҳожат? Буларнинг бари қабоҷатдан нарига ўтмайди, бизнинг тасвиримиз эса ҳаққоний бўлганин сайни қабиҳроқ бўлиб бораверади. Аммо халқининг ахлоқини тарбиялаш билан фақат шулар шугулланади-ку, уларсиз халқининг аҳволи не кечади? Бирон куни келиб газета попнинг ўринини боса олармикин?

Жюльен репетитор қилиб тайинланганидан бўён семинария директори у билан гувоҳларсиз гаплашишдан ўзини олиб қочиб юрди. Бу унинг эҳтиёткорлиги эди. Бу эҳтиёткорлик ўзи учун ҳам, шогирд учун ҳам фойдали бўлса-да, аввало, синов эди. Қаттиқўл яненеист аббат Пирар, агар биронта одам сенинг назаринингда баъзи фазилатларга эга бўлса унинг оразу-мақсадлари йўлига тўсиқ қўйиш керак, деган қоидага қаттиқ амал қиласалди. Унингча, агар ўша одамининг фазилатлари ҳақиқий бўлса, у барча тўсиқларни енгид ўта оларди.

Ов мавсуми бошланди. Фуке Жюльеннинг оиласи помидаяк семинарияга кийик билан тўнгиз юборини лозим

топди. Ов қылпигаң бу ҳайвопларни коридорга, ошхона билән емакхона ўртасига қўйишди. Семинаристлар таю-
вул қылгани кета туриб, уларни ўна ерда кўришди. Тала-
балар уларни қандай қизиқиц билан томоша қылғалари-
ни бир кўрсангиз эди! Тўнгиз, ҳатто ўник ҳолда ҳам пастки
синф семинаристларининг юрагини ёради, улар қўрқа-
писа унинг қозиқ тишини ушлаб кўришарди. Бутун ҳафта
давомида барча семинаристлар ана шу нимталарни гапи-
риб юришди.

Жюльеннинг оиласини жамиятининг ҳурмат қилиниши
лозим бўлган табақасига қўшиб қўйган бу туҳфа унга нис-
батан бўлган ҳасад ва нафратга қақшатқич зарба берди.
Жюльен бойлиқ билан эъзозланадиган устунилик ҳуқуқига
эришди. Яхши ўқийдиган семинаристлардан Шазель ва
бошқалар унга хушюмад қила бошлидилар ва ҳатто, боши-
дан ота-онасиининг бадавлат эканлигини маълум қилмай,
уларни пулга нисбатан беихтиёр ҳурматсизлик қилишга
мажбур этгани учун Жюльендан ўпкалас ҳам юрдилар.

Бу пайтда рекрут сафарбарлиги ўтаётган бўлиб, Жюль-
ен семинарист сифатида ҳарбий хизматдан озод қилинган
эди. Йигит буни эшитгач, қаттиқ изтиробга тушди. «Мана,
йигирма йил муқаддам мени қаҳрамонлик майдонига бош-
лаши мумкин бўлган шу дақиқа ҳам мени учун бутуилай
ўтди-кетди!»

Бир куни у ёлгиз ўзи семинария богида саир қилиб
юриб, деворни тузататганинг гишт терувчиларнинг суҳбати-
ни эшитиб қолди.

— Мана, бизнинг навбатимиз ҳам келди. Янги чақириқ
эълон қилишибди.

— Ҳа, *анависи* бўлганида жон деб бораверардик-а!
Бугун гишт терувчи бўлсанг, эртасига офицер бўлиб
кетардинг, ҳатто генерал ҳам бўлиш мумкин эди, шуна-
касиям бўлган, дейишади.

— Энди, оғайни, бунақаси бўлмайди! Аскарликка фа-
қат яланг оёқлар боришиади. Муллажирииги бўлганлар
уйда қолишади.

— Фақир бўлиб тугилган умрбод фақирилигича қолаве-
ради, бор гап шу, ошиа.

— *Уни* ўлди дейишади, шу гап ростмикин? — дея гапга
аралашди учинчи гишт терувчи.

— Бў гапни, ошиа, ҳамёни катталар тўқиб чиқарини-
гани! Бўлмасам-чи, роса юрагини олиб қўйган эди-да улар-
нинг.

— Унинг даврини олгину ҳозирги даврни қара, осмон
билайн ер дейсан! Таажжуб, маршалларининг ўзи унга

хиёнат қилишди-я! Дунёда шунақа сотқинлар ҳам бўлар экан-да!

Бу сұхбат Жюльенга бирмунча тасалли берди. У йўлида давом этар экан, хўрсанинб, ўзича:

«Мана у, ягона подиоҳ, эл эъзозлар унинг ароҳин»
дека такрорларди.

Имтиҳонлар пайти кеади. Жюльен жуда яхши жавоб берарди: у ҳатто Шазель ҳам ўзининг барча билимларини намойиш қилишга харакат қилаётганини яққол кўриб турарди.

Биринчи куни ўша машҳур катта викарий де Фрилер томонидан тайинланган жаноб имтиҳон олувчилар ўзларига аббат Пирариниг севимли шогирди деб айтишган анави Жюльен Сорелини рўйхатнинг биринчи, ҳеч бўлмаса иккичи сатрига ёзишга мажбур эканликларидан роса таъблари тирриқ бўлди. Семинарияда, Жюльен бош имтиҳон варақасида ҳам барча файлардан биринчи ўрининг чиқади, демак, епископ ҳазратларининг уйидаги зиёфатга ташриф буюриш шарафига ҳам у муяссар бўлади, деб баҳс бойлашмоқда эди.

Бироқ сўнгги имтиҳон пайти у азиз-авлиёларга доир саволга жавоб берадиганида, бир маккор руҳоний унга авлиё Иероним ва унинг Цицеронга бўлган иштиёқи тўғрисида бир неча савол берди-да, сўнгра Гораций, Виргилий ва бошқа мажусий шоирлар ижоди ҳақида гапочди. Жюльен ўртоқларига билдирамай бу муаллифларнинг кўплаб шеърларини ёд олган эди. У ўз мувваффакиятидан руҳланиб, қаерда турганини уптишиб қўйди ва имтиҳон олувчининг такориј саволига жавобан илҳом билан Горацийнинг қасидаларини ёддан ўқиб, уларни изоҳлаб бера бошлади. Имтиҳон олувчи илҳомланиб шеър ўқиётган Жюльенни йигирма минутга ўз ҳолига қўйиб берди-да, сўнг бирдан газабли тус олиб, шундай нопок ишга вақтини бекор сарфлагани ҳамда миясими наҳс ва бефойда гоялар билан булгатгани учун унга қаттиқ таинбек бера бошлади.

— Мен аҳмоқман, тақсир, сиз мутлақо ҳақсиз,— деба жавоб қилди Жюльен итоаткорлик билан, пиҳоят, ўзига қандай фириб берганинни тушиуниб.

Имтиҳон олувчининг бундай ҳийласи ҳатто семинаристларга ҳам цасткашлиқ бўлиб туюлди-ю, бироқ Бенсансоңда махфий жамиятлариниг бутун бир шохобчасини йўлга қўйган ва Парижга юбориб турадиган маълумотлари билан судъялар, префектлар ва ҳатто гарниizon штабининг

«олий башлықлариниң ҳам апратадын маккор одам, аббат де Фрилер жаңа обларды учун құдратлы құлдары, билан Жюльєнниң исемі қаршиисига «198» рақамини әзіб қўйнишга халал бермади. Аббат шу йўл билан ўз дунимани, яисенист Пирарниң таъбини тирик қилини имконияти туғиляб қолганидан хурсанд эди.

Мана, ўи йилдирки, жаңоб де Фрилер қўлидан келган ҳамма ишларни қилиб, уни семинария директори лавозимидан туширишта ҳаракат қилиб юрарди. Аббат Пирар Жюльєнга ўргатдан ахлоқ қоңдаларига ўзи ҳам амал қиласади, у соғдил ва диёнатни бўлиб, иғвогарлик билан шугулланмас ва ўз вазифасини сидқидилдан бажарап эди. Аммо бахтга қарини, таңгри уни баджаҳл қилиб яратгани әдикни, бундай одамлар ранж-алам ва нафратдан қаттиқ изтироб чекадилар. Унга нисбатан айтилган ҳақоратли гаплардан биронтаси ҳам бу оташқаб одамда из қолдирмай ўтмасди. У шу пайтга қадар ҳам юз марта истеъфога чиққан бўларди-ю, бироқ таңгри белгилаб берган бу лавозимда ҳақиқатан ҳам фойда келтираётганишга сидқидилдан ишонарди. «Мен мунофиқлик ва бутнарастлик йўлига гов солијман», дерди у ўзига-ўзи.

Имтиҳонлар бошланган пайтга келиб у Жюльєн билан иккى ойча гапланимай юрган эди, бироқ имтиҳон натижалари ҳақида расмий билдириш хати олиб, назаридан семинарияниң фахри ҳисебланган ўз шогирдининг исеми қаршиисида «198» рақамини кўргач, тоби қочиб, бир ҳафтача кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолди. Бу қаттиққўл одам энди зийраклик билан Жюльєнга кўз-қулоқ бўлиб туришдангина таскип топмоқуда эди. У Жюльєнда на кек сақлаш, на ўч олини истаги, на рӯҳан тушикуллик аломатлари борсигига ишонч-хосил қилгач, терисига сигмай кетди.

Орадан бир печа ҳафта ўтгач, Жюльєнниң помига хат келди. Йигит уни кўрди-ю, аъзойи баданида титроқ турди: конвертга Париж штемпели босилган эди. «Ниҳоят, де Реналь хоним менга бир вақтлар берган ваъдасини эслабди», деда хаёлидан ўтказди у. Поль Сорель деб имзо чеккан ва ўзини унинг қарипдоши деб атаган қандайдир жаңоб Жюльєнга беш юз франклик чек юборибди. Хатда, агар Жюльєн машҳур лотин муаллифларини бундан бўён ҳам шундай иштиёқ билан ўргашаверса, ҳар йили шунчадан тул олиб туражаги айтилган эди.

«Ҳа, бу де Реналь хоним, бу ўнининг меҳрибонлиги!— деда кўнгли ийиб ўйларди Жюльєн.— У менга тасалли бермоқчи бўлибди; лекин нега биронта ҳам дўстона сўз ёзмабди?»

Йигит бу хусусида қаттиқ яңглишган эди; ўз дугонаси Дервиш хонимиине таъсирига тушиб қолған де Реналь хондым ны күпларда ўз қылмашыдан қаттиқ пушаймон бўлиб юрган эди. У бутун ҳаётини тубдан ўзгартириб юборган бу ажойиб йигитни баъзап бенгтиёр эслаб қоларди-ю, бироқ унга мактуб йўллашга журъат этмасди.

Агар семинария тили билан гапиришга жазм этадиган бўлсак, биз эҳтимол бу беш юз франкинг пайдо бўлишини мўъжиза деб тан олардик ва бу тухфани Жюльенга инъом этмоқ учун тақдир қурол қилиб ташлаган жаноб де Фрилернинг ўзлари юборган бўлса керак, деб айтган бўлардик.

Буидан ўи икки йил муқаддам жаноб аббат де Фрилер Безансон шаҳрига қўлида кичкина бир чамадон билан кирдиб келган эди. Айтишларича, ўнанда унинг буд-шуди ана шу чамадонга жо бўлган экан. Энди эса у шу атрофдаги ёнг бадавлат помешчиклардан бири бўлиб қолган эди. Аста-секин бойини жараёнида у аллақайси ер-мулкининг ярмини сотиб олган экан, ўша мулкининг қолган ярми эса мерос тариқасида жаноб де ля Молга ўтибди. Ана шу ер-мулк бу муҳтарам зотлар орасида катта тортишувнинг келиб чиқишига сабаб бўлибди.

Ўзининг Париждаги нуфуз ва саройдаги лавозимларига қарамай, жаноб маркиз де ля Моль Безансонда, айтишларича, префектларни ишга қўйиб, ишдан оладиган катта викарийга қарши кураш олиб бориш анча хавфли эканини сезиб қолди. Бироқ бюджетда назарда тутилган бирор қулайроқ баҳона билан ўзига эллик минг мукофот пули унидириб олиб, қандайдир эллик минг франк учун аббат де Фрилер билан тортишувга чек қўйиш ўрнига маркиз ўз сўзида қаттиқ туриб олди. У ўзини ҳақ деб ҳисобларди: нақадар мустаҳкам далил бу — ҳақлик!

Лекин марҳамат қилиб бизга бир нарсани айтинг-чи, дунёда одам қилиши, ҳаётда ўз ўйлини топиб олишига қўмаклашиб юбориши лозим бўлган ўғли ёки бирор қариндоши топилмайдиган судъя зоти бормикин ўзи?

Зоро, бу ҳақиқатни кўзи кўр одам ҳам уқиб олмоғи учун жаноб аббат де Фрилер суднинг биринчи ҳукмини ўз фойдасига чиқаришга эришганидан сўнг орадан бир ҳафта ўтгач, епископ ҳазратларининг каретасида ўз адвокати олдига бориб, унга ўз қўли билан Фахрий Легион крестини топширди. Рақиб томоннинг буидай қатъий ҳаракатидан бирмунчча эсанкираб қолған ва адвокатларининг ҳали-замон таслим бўлишидан чўчиган маркиз де ля Моль маслаҳат сўраб аббат Шеланга мурожаат қилди, у эса ўз навбатида, маркизга жаноб Пирарни тавсия этди.

Биз баби этаётгай вөкөалар содир бўлгапида уларниң орасидаги муносабат бир неча йилдан бери давом этиб келәётган эдп. Жаноб Пирар бу ишга жон-жакади билан киришиб кетди. Маркизниң адвокатлари билан муттасил учрашиб турар экан, аббат унинг даъвосини яхшилаб ўрганиб чиқди ва маркизниң ҳақлигига ишонч ҳосил қилгач, кудратли катта викарийга қарши курашда очиқдан-очиқ жаноб де ля Моль тарафини олди. Бу беадаблик жаноб де Фрилерниң иззат-нафсиға қаттиқ тегди. Келиб-келиб қандайдир арзимас яисенист унга қарши чиқиб ўтиrsa-я?

— Ўзини қудратли деб ҳисоблайдиган манови сарой асилзодалярниң ҳолини бир кўриниг.— дерди аббат де Фрилер ўзининг яқин дўстларига.— Жаноб де ля Моль ўзларниң безансонлик айгоқчилариға арзимас бир крестча олиб беришини ҳам лозим тоимадилар, агар уни ишдан олиб ташлапса, парво ҳам қилмайдилар. Бўлмасам, бу муҳтарам пэр, менга ёзишларича, ҳар хафғада қандай ғулори ленталарини тақиб олиб, адлия министрининг ким бўлинидан қатъи назар, унинг меҳмонхонасиға ташриф буюар эканлар.

Аббат Пирарниң барча ҳаракатларига қарамай, жаноб де ля Моль, гарчи адлия министри билан, хусусан, унинг идораси билан доим яхши муносабатда бўлса-да, олти йиллик уриинишлардан сўнг факат даъволашишда бутунлай сигилмади холос.

Иккovi ҳам сидқидилдан шугулланыётган шу иш юзасидаи аббат Пирар билан мунтазам ҳат ёзишиб турар экан, маркиз охир-оқибатда аббатниң зукко ақлига қойил қолди. Аста-секии, жамиятда тутган ўрииларидағи улкан тафовутга қарамай, уларниң ёзишмалари дўстона рух касб этди. Аббат Пирар турли йўллар билан зугум ўтказиб, уни истеъфога чиқишига маъбур этмоқчи эканликларини маркизга хабар қилди. Унинг фикрича, Жюльен учун атайлаб ўйлаинган жирканч фирибгарликдан газаби қайнаған аббат бу воқеани бошдан-оёқ маркизга ёзиб юборди.

Ўзиниң ниҳоятда бадавлат эканлитига қарамай бу мансабдор сира ҳам хасис эмасди. Шу пайтга қадар у даъволашув туфайли қилинган почта харажатларининг ўриини қоялаш учун аббат Пирарни бир оз пул олишга кўндирилмай келарди. Ана шунда унинг миясига аббатниң севимли шогирдига беш юз франк юбориш фикри келиб қолди.

Жаноб де ля Моль ҳатто ўз қўли билан илова ҳати ҳам ёзиб юборди. Шундан сўнг у аббатниң ўзи ҳақида ҳам эслади.

Күнлардан бир кун аббат Пирап бир эилик ҳат-олди, ҳатда уйдан бир мұхым иш юзасидан Бөзансон қасабалари-дан биридаги аллақайсі мәхмөнхонаға дарқол етиб келиши-ни илтимос қилишганды. Мәхмөнхонада уни жаноб де ля Моллинг иш бошқарувчысы қарши олды.

— Жапоб маркиз менға ўз карталариниң сизнинг ихтиёриңгизга беріб қўйишни топширдилар,— деди унга бошқарувчи.— У киши, сиз манови ҳат билан танишиб чиққанингиздан сўнг, тўрт-беш күнлардан кейин Парижга жўнашдан бош тортмасалгиз қерак, деб умид қиласидилар. Сиз белгилашини лозим тоғган мұхлат ичида эса, мен жаноб маркизиниг шу ердаги, Франш-Контэдаги ер-мулкларини айланиб чиқаман. Шундан сўнг, сиз истаган пайтда Парижга жўнаймиз.

Ҳат қисқагина эди:

«Менинг қадрли аббатим, ўша провинциал галвалар-ниң баридан қутулинг-да. Парижниң мусаффо ҳавосидан нағас олини учун бу ерга келинг. Сизга ўз экипажимни юборяпман — Сизнинг қарорингизни тўрт кун кутишни буюрдим. Ўзим эса Сизни Парижда сесашба қунигача кутаман. Парижниң шундоқ ёнгинасида жойлашган ажойиб қавмлардан бирини Сизнинг тасарруғингизда қолдирмоқ учун Сиздан тақсир, биргина «ҳа» деган сўзни кутияпти. Бўлажак қавминги орасидаги энг бадавлат одам Сизни ҳеч қачон кўрган эмас, бироқ унинг Сизга нақадар содик эканини тасаввур ҳам қила олмайсиз, бу одамниң кимлигини билмоқчи бўлсангиз, у

маркиз де ля Моль».

Қаттиққўл аббат Пирап, ўзи ҳам билмаган ҳолда, душманларга тўлиб-тошган ўз семинариясини жуда яхши кўрарди, мана ўи беш йилдирки, унинг бутун фикр-хәли ана шу семинарияга багишлиган эди. Жапоб де ля Моллинг мактуби аббатга худди уни оғир, лекин мұқаррар операция қилиши учун келган жарроҳдек таъсир этди. Уни ишдан олишлари аниқ эди. Аббат бошқарувчи билан уч кундан сўнг учрашишга келишиб олди.

Қирқ саккиз соат давомида у жуда иккилапи юрди. Нихоят, аббат жаноб де ля Молга ҳат ёзди ва енискои ҳазратларига мактуб битди. Мактуб экклезиастик услубининг ҳақиқий дурдонаси бўлди-ю, бироқ хиёл узуироқ чиқди. Чукур хурмат эҳтиром билан сугорилган бундай бежирим

иборалардан яхширогини ўйлаб топиш амримаңол эди. Бироқ жаңоб де Фрилерни ўза бошлиги олдида бирор соат мушкул ахволга солин учун мұлжакалланған бу мактубда жиғдий шикоят учун барча асослар бутун тафсилотлари билап баён этилғанды. Бу зугумларга, тироқ орасидан кир излашларгача аббат олти йилдаи бүён бардош беріб келар экан. Лекин охири епархияни тарқ әтмоққа жазм қилибди.

Унинг омборидан ўтии ўғирлаштар экан, итини заҳарлашибди ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Мактубни ёзіб тутаттач, аббат барча семинаристлар қатори соат саккизда ухладыған Жюльєнни үйғотиб келишини буюрды.

— Епископниң саройи қаерда жойлашганини биласизми? — деди мурожаат қылди у Жюльєнга соғ лотин ти-лида. — Бу мактубни ҳазрати бузрукка әлтиб берасиз. Сизни бүрилар галасига юбораётганимни яширмайман. Сиз фактат күз ва қулоқ бўлмоғингиз даркор. Жавобларингизда ҳеч қандай ёлғонга йўл қўйманг, лекин савол берувчи одам сизга зиёни келтирса, эҳтимол, чин кўнгилдан хурсанд бўлишини ҳам унутманг. Бу маконни тарқ әтмоқдан аввал сизга шундай синовдан үтмоққа имконият берадётганимдан багоят хурсандман, бўтам, зеро сиз әлтиб берадиган унибу мактуб менинг истеъфога чиқмоқ ҳақидаги аризам эканлигини сиздан сир тутмоқчи эмасман.

Жюльєн турган жойида қотиб қолди. У аббат Пирарга қаттиқ меҳр қўйған эди. Шу тобда Жюльєнниң эҳтиёткорлиги унга: «Бу ҳалол одам семинариядан кетгач, Исо қалби партияси мени қувгии қилади ва эҳтимол, бутунлай ҳайдаб юборади», деда бехуда таъкидламоқда эди.

У ўзи ҳақида ўйлай олмасди. Жюльєн тараффудуга тушив қолғанди, чунки у устозига бир гап айтмоқчи эди-ю, бироқ уни оғир ботмайдыған қилиб айтишиниң йўлини тополмай гаранг бўлиб турарди.

— Хўпи, нима гап, дўстгинам? Нега кетмай турибсиз?

— Гап шундаки, — деди ийманибгина Жюльєн, — эшишимчча, сиз семинариядада шунича йил раҳбарлик қилиб сира пул жамгармаган экансиз. Менинг эса олти юз франк пулим бор...

Кўз ёшлари гапиришга халал бермоқда эди.

— Бу ҳам эътиборга олинади, — деда совуққина жавоб қылди семинарияниң собиқ директори. — Саройга тезроқ жўнаинг, вақт ҳам кеч бўлиб қолди.

Тасодифан бу кеча епископ қабулхонасида жаңоб аббат де Фрилер павбатчи экан. Ҳазрати бузрукниң ўзлари эса

и рефектуралдаги зиёфатта кетгап эканлар. Шундай қилиб, Жюльен мактубни жаңоб де Фрилернинг ўзига тошириди, бироқ йигит унинг кимлигидан бехабар эди, албатта.

Жюльен аббатнинг епископ номига ёзишган хатни та-
каллуфеззик билан очганини кўриб, ҳайратта тушди.
Катта викарийнинг чиройли юзида аввалига хурсандлик,
таажижуб акс этди, кейин эса ташвишли бир ифода пайдо
бўлди. Аббат мактубни ўқир экан, унинг хуснига қойил
қолган Жюльен унга яхшилаб разм солишга улгурди. Агар
юз тузилишининг аллақайси жиҳатларида ўтакетган қув-
лик акс этиб турмаганида, бу аббат жуда салобатли кўри-
ниши мумкин эди. Мабодо у ўзининг чиройли юзидағи ифо-
дани бир лаҳзагина унутса, ёлғончилиги ҳам сезилиб қола-
дигандек туюларди. Унинг олдинга туртиб чиққан бурни
ажойиб тўғри чизиқ ҳосил қиласди-ю, бироқ баҳтга қарши
бу басавлат чехрани тулканинг тумшугига ўхнатиб қўяр-
ди. Хонаси келганда шуни ҳам қайд қилмоғимиз керакки,
жалоб Пирарнинг истеъфосига ғоят қизиқиб қолган аббат
жуда башанг кийинган эди. Илгари биронта ҳам руҳоний-
нинг бундай кийинганини кўрмаган Жюльенга бу ҳол жуда
ёқиб тушди.

Орадан анча вақт ўтганидан сўнг Жюльен аббат де Фри-
лернинг алоҳида истеъоди нимадан иборат эканлигини
билиб олди. У ўз епископи, Парижда яшашга ўрганиб қол-
ган ва Безансонда ўзини худди сургуни қилингандек ҳис
этадиган ширинесўз қариянинг кўнглини овлашга уста
экан. Епископининг кўзи ожиз бўлиб, балиқдан пиширилган
таомларни жопидан ҳам яхши кўраркан. Аббат де Фрилер
эса епископи ҳазратлари ташовул қилаётганида, балиқ қил-
таникларини олиб ташлаб бераркан.

Жюльен истеъфо ҳақидаги аризани қайта ўқиб чиқаёт-
ган аббатга индамай тикилиб турар экан, дафъатан эшик
шарақлаб очилади. Хонага шоша-ниша башанг кийинган
малай кириб келди. Йигит эшик томон ўтирилиб қарашга
аранг улгурди: у кўксига хоч осган жиккаккина чолин кўр-
ди. Жюльен дарҳол тиз чўқди-ю, икки букилиб таъзим қил-
ди; епископ унга қараб мулойим жилмайганича ўтиб кетди.
Хушрўй аббат епископининг ортидан ичкари кириб кетди-ю,
қабулхонада ёлгиз ўзи қолган Жюльен атрофидаги ҳаша-
матини бемалол томоша қила бошлади.

Узоқ мухожирлик мashaққатларидан зукко ақли чиниқ-
қап Безансон епископи етмиш беш ўшга борган қария бў-
либ, у ўн йилдан сўнг нима бўлиши ҳақида мутлақо тац-
виш қилмасди.

— Кўзлари тийрак анави семинарист ким бўлди? —

дея сүради епископ.— Ахир улар менинг уставимга биноан аллақачоң ётган бўлишлари керак эмасмиди?

— Кафолат бериб айтишим мумкини, бунисининг кўзида уйқудан асар ҳам йўқ, ҳазрати бузрук. У бизга багоят мұдым хабар келтирди: епархиянгизда қолган ягона янсенист истеъфога чиқиши ҳақида ариза берибди. Ниҳоят, анави ярамас аббат Пирар ундан нима исташларини тушунибди.

— Шунақами! — деди қувлик билан жилмайиб епископ.— Баҳс бойлашим мумкин, сиз унинг ўринига танлаган одамнингиз аббатга сира ҳам тенг келолмайди. Шу боисдан ҳам, сиз буидай одамларининг қадрига стмогингиз учун мен уни эртага тушлик зиёфатга таклиф қиласман.

Катта викарий янги директор ҳақида гап очмоқчи бўлди. Бироқ бугун иш билан шугулланишга хуши бўлмаган прелат унга қараб деди:

— Бошқасининг келишига ижозат этмоқдан аввал ма-на бунисининг қандай кетишини бир кўрайлик-чи. Анави семинаристни бу ёққа чақиринг, порасиданинг тили ҳақиқатини сўйлагай.

Жюльенини чақиришди. «Ҳозир икки инквизиторга дучор бўлмам», — деда ўйлади у. Йигит қалбида илгари сира ҳам бундай жасорат ҳис этмагаиди.

У хонага кириб келганида жаноб Валенодан ҳам ба-шангроқ кийинган икки поргул хизматкор епископ ҳаз-ратларини ечинтиришимоқда эди. Прелат аббат Пирар ҳа-қида гап очишдан аввал Жюльенининг ўқишибаги муваффақиятлари тўғрисида сўранни лозим тоиди. У докторатдан бир неча савол бердию йигитнинг жавобларини эшиг-гач, лол бўлиб қолди. Сўнгра у классиклар — Виргилий, Гораций ва Цицеронлар ижоди ҳақида савол берди. «Ана шу муаллифлар менга панд беришганди, ўшаларни деб бир юз тўқсан саккизинчи ўринни олгандим,— деда хаёлидан ўтказди Жюльен.— Энди кўрқадиган жойим йўқ, ўзимизни кўреатишига уриниб кўрамиз». У чиндан ҳам ўзини кўрсата олди, классикларни ўзи ҳам жуда яхши биладиган прелат қойил қолди.

Префектурадаги зиёфат чогида машхур бир қиз Магда-лия ҳақиқаги поэмани ўқиган эди. Кўнгли адабиёт тўғрисида сухбат қуришини истаб турган епископ Горацийнинг бой ёки камбагал ўтганини семинарист билан берилиб му-ҳокама қиласар экан, тезда аббат Пирарни ҳам, ўзининг бар-ча ишларини ҳам унтиб қўйди. Прелат у ёки бу қасидани ёддан ўқир экан, баъзан хотираси панд бериб тутилиб қоларди, ана шунда Жюльен камсукумлик билан шеърни

келган жойидан давом эттириб, охиригача ўқиб берарди. Епископни айниңса бу ўринда Жюльенниң сұхбат рухидан чиқиб кетмай, лотин тилидаги йигирма ёки ўттис шеърци, худди семинариядаги кундалық ишлар ҳақида ҳикоя қилаётгандек, ўзини әркни тутиб ўқиб бергани ҳайраттаға солди. Улар Виргиллий ҳақида узоқ гаплашиб ўтирийді. Сұхбат охирида прелат ён семинаристни мақтаб қўйишдан ўзини тутиб турға олмади.

— Сиз илму фанда катта муваффақиятларга эришибсиз.

— Ҳазрати бузрук,— дея жавоб қилди уига Жюльен,— семинариягиз сизга яна бир юз түқсан еттита мақтовин-гизга муносиб ўқувчини тақдим этиши мумкин.

— Бу нима деганингиз? — сүради прелат бундай рақамдан ҳайраттаға тушиб.

— Сиз ҳазрати бузрукларига маълум қилиш шарафига мүяссар бўлган бу гапни расмий гувоҳнома билан тасдиқлашим мумкин. Бу йилги семинария имтиҳонларида мени ҳозир ҳазрати бузрукларининг мақтовига мушарраф этган худди шу фанлардан жавоб бериб, бир юз түқсан саккизинчи ўринни олдим.

— А-а! Демак, бу аббат Ниарнинг севимли шогирди экан-да! — дея хитоб қилди епископ қула-қула, жаноб де Фрилерга қараб қўяр экан.— Ўзинм шунақа бўлса керак, деб ўйлаган эдик. Лекин бу ҳалол уруш. Шундай эмасми, дўстгинам,— дея қўшимча қилди у Жюльенга қараб,— сизни бу ёққа юбориш учун ҳойнаҳой ётгани жойигиздан тургазишган бўлишса керак-а?

— Ҳа, ҳазрати бузруклари. Мен, Лоши Масихо байрами куни соборни безашда жаноб аббат Ша Бернарга ёрдам берини учун борганимни мустасно қилганда, умрим бино бўлиб семинариядан ёлғиз ўзим чиққан эмасман.

— Optime,— деди епископ.— Демак, ўша пар боғламларини тахтиравон чамбарига ўринатиб, жасорат кўреатган одам сиз экансиз-да? Мен ҳар йили уларни кўрганимда сесканцуб тушаман ва бу пар боғламлари биронта одаминиг бошига етмаса эди, деб қўрқаман. Дўстгинам, шу кетишда сиз ҳали жуда ўсасиз. Бироқ мен сизнинг, шубҳасиз, ажойиб мартабага эришишингизда гов бўлмоқчи ва сизни очдан ўлдирмоқчи эмасман.

Шундай дея епископ бисквит билан май келтириши буюрди. Жюльен хузур қилиб бу таомлардан татиб кўра бошлади. Аббат де Фрилер эса ундан ҳам ўтиб тунди, зеро у одамларнинг севиниб, иштаҳа билан тановул қилишлари епископга ёқишини яхши биларди.

Кечанинг шундай кўнгилли ўтаётганидан борган сайин мамиун бўлиб бораётган прелат Жюльен билан черков тарихи ҳақида гаплашмоқчи бўлди-ю, дарҳол Жюльен уни тушуни маётганини сезди. Шундан сўнг у Константин давридаги Рим империясида ҳукм сурган урф-одатлар ҳақида сўз очди. Мажусийликнинг сўнгги даврига ҳам XIX асрда ҳаётдан ҳафсаласи шир бўлиб, зерикаётган кўпгина кишиларни эзib турувчи руҳий безовталик ва гумонсираш хос эди. Епископ Жюльен ҳатто Тацитнинг номини ҳам эшитмаганини кўрди.

У шу муносабат билан ўз ҳайратини изҳор қилган эди. Жюльен соддагина қилиб семинария кутубхонасида бу муаллифнинг асарлари йўқтигини айтди.

— Ах, шунақа деңг, яхши, буни эшитишдан жуда хурсандман,— деди қувноқлик билан епископ.— Сиз мушкулимни осон қилдингиз: ўн минутдан бери, сиз туфайли бугунги кечанинг кўнгилли ўтгани учун сизни қандай хурсанд қилсан экан, деб бошим қотаётган эди. Ўз семинариямда ўқийдиган талабанинг олим бўлиб чиқшини сира кутмаган эдим. Гарчанд бу руҳонийларга хос тухфа бўлмасда, сизга Тацитни совға қилмоқчиман.

Прелат ажойиб муқовали саккиз томни келтиришни буюрди-да, биринчи томнинг биринчи бетига лотин тилида Жюльен Сорелга мукофот тариқасида илтифотли ҳадионома ёзиб берди. Епископ лотин тилини нозик томонларигача билиши билан фахрланиб юради. Хайрлаша туриб, у Жюльенга бутун суҳбатдан фарқли ўлароқ жуда жиддий оҳангда деди:

— Йигитча, агар ўзингизни оқилона тутсангиз, вақтсоати келиб менинг епархиямдаги янги яхши қавмни тасарруфингизга оласиз; бу қавм менинг саройимдан узоқ бўлмайди, албатта. Лекин оқил бўлмоқ лозим.

Тацитнинг томларини кўтариб олган Жюльен епископ саройидан таажжубланиб чиқиб кетганида вақт яrim кеча бўлган эди.

Ҳазрати бузрук унга аббат Пирар ҳақида бир оғиз ҳам сўз айтмади. Лекин Жюльенни ҳаммасидан ҳам кўпроқ епископнинг бекиёс назокати ҳайрон қолдирди. У илгари хуштабиатлик ўзини шундай эркин тутиш билан уйгунлашиб келишини ҳатто тасаввур ҳам қилолмасди. Йигит уни тоқатсизланиб кутаётган қовоги солиқ аббат Пирарни кўрганида епископ билан ўнинг ўртасидаги тафовутдан беихтиёр ҳайратга тушди.

— Quid tibi dixerunt (Сенга нима дейишди)? — дея қиҷириб сўради аббат уни узоқдан кўрган заҳоти.

Жюльен епископ билан сұхбатили лотин тіліда хиёл тутилиб қысқа қила бошлади.

— Французчалаб гапириңг ва ҳазрати бузрук айтган гапларнинг барини оқизмай-томизмай айтиб беринг,— деди семинарияниң собиқ директори одатдаги құрслиги билан.

— Епископдан ёш семинаристта хүп ғалати совға бүлибди-ку! — деде түнгіләди у Тацитининг ажойиб томларини варақтар экан. Шу тобда четига зардал юргутирилған бу китоблар уни дақшатга солаёттандек тууларди.

Барча тағсилотлари билан тұла ҳисеботни эшитиб бүлгач, севимли шогирдига құжрасын бориш учун ижозат этганида кечаси соат иккى бүлгай әди.

— Тацитининг ҳазрати бузрук ҳадяпома ёзған биринчи томини менга қолдириңг,— деди у Жюльенга.— Бу лотинча жумла мен кетганимдан сүңг мазкур маҳфилда сиз учун балогардон бүләди. *Egit, fili mi, successor meus tanquam leo quaerens quet devoret* (Зоро сен учун, бұтам, менинг ўрнимга келган одам кимни ютиб юбориши билмай қайқирадыған шернинг ўзгинаси бүлгай).

Әртаси куни әрталаб Жюльен ўртоқларининг унга жуда ғалати муомала қилишаётганини сезиб қолди. Бунга жағобан у баттар тұмтайиб олди. «Мана,— деде хәлидан ўтқазди у,— жаноб Шиарнинг истеъфога чиқипининг оқибати ҳам сезилиб қолди. Буни әнді ҳамма билади, мен эса унинг севимли шогирди ҳисобланаман. Уларнинг муомаласыда қаидайдыр ичиқоралик бор». Бироқ Жюльен бу ичиқораликининг нимадан иборат эканини сира англай олмасди. Аксинча, семинария ётоқхонаси бўйлаб ўтиб борар экан, ўзига қадалган нигоҳларда у нафратдан асар ҳам сезмасди. «Бу қанақаси бўлди? Биронта тузоқ бўлса керак. Ҳай майли, эҳтиёт бўламиз». Ниҳоят веррьеरлик ёш семинарист қиқирилаб қулганича унга: «*Cornelii Taciti орега отпia*» (Тацит асарларининг тұлық түплами),— деди.

Баланд овоз билан айтилған бу сўзларни эшитгач, барча Жюльенни епископнинг ажойиб совғаси билангина эмас, балки у билан иккى соат сұхбатлашиб. ўтириш шарафига мұяссар бўлгани билан ҳам табриклай кетди. Ҳамма гап уларга майда-чуйдасигача маълум экан. Шу дақиқадан эътиборан ҳеч ким унга ҳасад қилингага журъят этмай қўйди; унга очиқдан-очиқ хушомад қыла бошлацди; кечагина у билан ниҳоятда кеккайиб гаплашған аббат Кастанэднияг ўзи Жюльеннинг қўлтиғидан олиб, уни уйига конуштага таклиф қилди.

Бироқ фалак Жюльенга жуда ёмон бир феъл ато этганди: бу түпори йигитларнинг сурбетлиги унга қанча азоб берган бўлса, энди уларнинг тилёгламалик қилиши шунча нафратини қўзгар ва кўнглига мутлақо ёқмас эди.

Пешинга яқин аббат Пирар ўз шогирдлари билан хайрлашар экан, уларга жиддий ианд-насиҳат билан мурожаат қилишини лозим топди.

— Сизлар бу дунёдаги иззат-эҳтиромга, ижтимоий устунилкка интиласизларми, ҳукамолик қилиш қонунлари устидан кулиш ва одамларни адолатга хилоф равишда ҳақорат этиш лаззати сизларни йўлдан оздирадими? Ёки охиратшизини ўйлайсизми? Орангиздаги энг ялқов талаба ҳам қўзини очса бас, у бу икки йўлни яққол кўра олади.

У семинариядан остона ҳатлаб чиқини билан Исонинг Муқаддас қалби партиясидан бўлган тақводорлар ибодатхона томон югурдилар ва: *Минг қатла шукурким, ўзинга, худо*, дея қуйлай бошладилар. Бутун семинарияда биронта ҳам тирик жон собиқ директорнинг ианд-насиҳатларини жиддий қабул қилмади. «Истеъфога чиқиши осонми ахир», дейишарди улар бир-бирларига қараб. Биронта ҳам семинарист ўзини турли йирик таъминотчилар билан иш юритишга имкон берадиган лавозимдан ўз хоҳиши или воз кечининг ишоналигига дараҷада гўл ҳисобламас эди. Аббат Пирар Безансоннинг энг яхши меҳмонхонасига кўчиб ўтди ва йўқ ишларини баҳона қилиб, у ерда икки кун туришга қарор қилди.

Епископ уни тушки овқатга таклиф этди ва катта викарий де Фрилернинг жигига тегмоқ ниятида аббат Пирарга ўзини кўрсатиш учун имкон беришга ҳаракат қилди. Улар овқатдан сўнг шарбат ичиб ўтиришган эди, туюқсиндан аббат Пирарнинг пойтахтдан ўн беш чақирим наридаги ажойиб Н... қавмига ишга тайинлангани ҳақида Париждан хабар келиб қолди. Мехрибон прелат уни чин кўнгилдан табриклади. Бу воқеалардан у нозик бир сиёsat борлигини уқди, бундан унинг кўнгли очилиб, дилида аббатнинг истеъдодига таҳсии ўқиди. У жаноб Пирарга лотин тилида ажойиб аттестация ёзib берди, тўнгиллаб норозилигини баён этишга журъат этган аббат де Фрилерга эса жим ўтиришини буюрди.

Кечқурун епископ ўз қувончини ҳикоя қилиб бермоқ учун маркиза де Рюбамирэнинг уйига жўнади. Безансондаги бутун киборлар жамияти бу ажойиб янгиликдан лол қолган эди. Бу гайритабиий мурувватдан барчанинг боши қотиб қолган эди. Аббат Пирарни, эҳтимол, епископ бў-

либ кетар, деб башорат ҳам қила бошладилар. Фаросатли-роқ қишилар, жаңоб де ля Моль министр қилиб күтарили-гаң бўлса керак, деб ўйладилар ва ҳатто бу кечада жамиятда виқор билан пайдо бўлишини лозим тоонган аббат де Фрилер-нинг маҳобати устидан қулишга ҳам журъат этдилар.

Эртаси куни эрталаб аббат Пирарниң ортидан одамлар орғанишб юриши: у маркизнинг ишлари бўйича суд томон юриб борар экан, дўкоандорлар эшикдан бошларини чиқа-риб қарашарди, судда уни биринчи марта хушмуомала-лик билан қабул қилишди. Ўзи қўрган парсалардан жуда газаби қайнаган қаттиққўл янсенист маркиз де ля Моль учун ташланган адвокатлар билан алламаҳалгача маслаҳат-лашиб ўтири-да, сўнгра Парижга жўнади. Аббат каретага қадар кузатиб борган ва ундан гербларни завқ билан то-моша қилган икки-уч мактабдош дўстига семинарияни ўн беш йил давомида бошқарганидан сўнг Безансондан атиги бенг юз йигирма франк билан жўнаётгани,— у жамгара олган маблагнинг бори шу эканлигини айтишдан ўзини тийиб турга олмади. Дўстлари кўзларига ёш олганларича у билан қучоқлашиб хайрлашдилар-да, сўнгра бир-бирла-рига қараб: «Меҳрибон аббат шу ёлгонни айтмаса ҳам бўларди. Ахир бу кулгили-ку», дейишли.

Пул деганда ўзлариниң томдан ташлайдиган бу насткаш одамлар аббат Пирар олти йил давомида ёлгиз ўзи, ҳеч кимниң ёрдамисиз Мария Алакок, Исонинг Муқаддас қалби нартияси, исезуитлар ва ўз епископига қарши кураш олиб борар экан, фақат ўзининг юксак соф-диллигидангина мадад олганини тушунишга қодир эмас-дилар.

XXX

Шуҳратпарат

Ягона олижаноб унвон — бу герцоглик унвони, маркиз — бу-нинг қандайдир кулгили томони бор, лекин оғзингиздан герцог сўзи чиққан заҳоти ҳамма беих-тиёр ўғирилиб қарайди.

«Эдинбург шарғловчиси»

Аббат маркизнинг соф оқсуякларга хос қиёфаси ва шу билан бирга қандайдир ҳазил-мутойибага мойил гапларидан қаттиқ ҳайратга тушди. Дарвоқе, бўлажак министр

унай акобиrlарға хос бўлган; юзаки қаратанида жуда боадабу, лекин тушинадиган одам учун ҳақорат бўлиб туюладиган сертакаллуф мулозаматларсиз қабул қилиди. Бу мулозаматлар вақтии бекорга сарфлани бўларди, маркиз эса жиддий ишларда анчайин муҳим роль ўйнарди ва шу боисдан ҳам вақтни бекорга сарфлай олмасди.

Мана, ярим йилдирки, у йирик бир сиёсий ўйин олиб борарди. Бу ўйин кабинетни муайян бир составда тузилиши учун қирол билан мамлакатни ризолик беришга мажбур этиши, кабинет эса бунинг учун миннатдорчилик тариқасида унга герцог унивони бериши лозим эди.

Кўп йиллар давомида маркиз ўзининг безансонлик адвокатидан Франш-Контэдаги суд сансалорлиги ҳақида аниқ бир ҳисобот талаб қилиб беҳуда овора бўлиб келарди. Бироқ машҳур адвокат ўзи ҳам тушиумайдиган нарсани маркизга қандай қилиб ҳам тушунтира оларди дейсиз?

Аббат унга топширган бир нарча қогоз масалага бутунлай ойдинлик киритди-қўйди.

— Азизим аббат,— деди унга маркиз беш минутга етартмас вақт ичида одоб юзасидан ҳол-аҳвол сўраб ва шахсий характердаги савол-жавобларга чек қўйиб,— азизим аббат, мен ўзимнииг барчага маълум хотиржамлигимга қарамай, оддийгина, лекин шу билан бирга анча муҳим бўлган икки нарса — ўзимнииг оиласи ва ўзимнииг ишларим билан шугулланишга сира ҳам вақт топа олмайман. Оиласининг аҳволи тўғрисида гамхўрлик қиласман ва бу маънода имкониятларим жуда катта. Шу билан бирга, ўз ҳузур-ҳаловатим тўғрисида ҳам ўйлайман, бу эса бўлак барча ишлардан юқорироқ турмоги лозим, албатта. Ҳар қалай, менинг назаримда шундай бўлиши керак,— деда қўшимча қилиди у аббат Шиарнинг ҳайратга тунганини сезгач. Гарчи аббат андишли одам бўлса-да, у маркиздек бир чол одамнииг ўз ҳузур-ҳаловати тўғрисида шундай очиқдан-очиқ гапиришидан ҳайрон бўлиб қолганди.

— Тўгри, Парижда ҳам заҳматкашлар бор,— деда сўзида давом этди эътиборли мансабдор,— лекин улар бешинчи қаватнииг аллақаेрида истиқомат қилишади. Агар мен биронта одамии ўзимга яқин қилиб олсан, у шу захоти иккинчи қаватдан тураржой олади, унинг хотини эса ўзига қабул куни белгилайди: бошқача қилиб айтганда, унинг барча меҳнати, барча гайрат-шижоати оқсусяк бўлиб олишига ёки шундай бўлиб кўришинига қаратилиади. Ризқ-рўз ҳақида ўйламай қўйған дақиқадан эътиборан бу уларнииг ягона ташвишига айланади.

Менинг суд процессларим ва ҳатто, аникроқ қилиб айтгаңда, ҳар бир процессим учун алоҳида адвоқатларим борки, улар ўлиб-тирилиб ишлайдилар: мана, биттаси иккى кун илгари сиз касалидан вафот этди. Лекин менинг умумий шилларим учун, буни бир тасаввур қилиб кўринг-а, тақсир, мана уч йилдирки, ёзишмаларимни олиб боришга жазм этгач, қиласётган иши ҳақида хиёл бўлса-да жиддийроқ ўйлаб кўрадиган одам тоғомлай гаранс бўлиб юрибман. Лекин бу гапларининг бари шунчаки муқаддима холос.

Мен сизни ҳурмат қиласман ва ишонч билан айтишим мумкинки, гарчи биринчи марта кўриб турган бўлсан-да, яхши кўраман. Менинг секретарим бўлишини ва бунинг учун саккиз минг франк ёки упдан иккى баробар кўпроқ маош олишини истайсизми? Мен бундан янга фойда ҳам кўраман, ганимга ишонаверинг. Шу билан бир қаторда мен ўша ажойиб қавмингиз биз бир-биримиздан ажралиб кетишни истаб қолгунимизга қадар ўз номинигизда қолишининг ҳам гамини еб қўяман.

Аббат бу таклифни рад этди-ю, бироқ сухбатининг охирида, маркизининг қандай мушкул аҳволга тушиб қолаётганини аниқ тасаввур этгач, миясига бир фикр келиб қолди.

— Менинг семинариямда,— деди у маркизга,— бир бечора йигит қолди. Агар янгалинмасам, энди уни қаттиқ қувгинига солиниса керак. Яхшиям у оддий талаба эмас, бўлмасам уни аллақачон ин расега (монастиръ зиидонига) ташлашган бўларди.

Шу пайтга қадар ўша йигит фақат лотин тили билан муқаддас диний китобларни ўрганиб келди, лекин бир кун келиб у ё ажойиб воиз, ёки аллома руҳоний бўлиб етишиши мумкин. Унинг ким бўлишини билмайман, лекин юрагида муқаддас ўт бор, у жуда ўсиб кетса ажаб эмас. Агар бирор кун келиб, бизда иш ва одамларга муносабати хиёл бўлсанда, сизникига ўхшайдиган кинни епископ қилиб тайинланса, унинг эътиборини шу йигитга қаратмоқчип бўлиб юргани эдим.

— Ўша йигитчагиз қайси табақадан ўзи?

— Уни бир тоглик дурадгорининг ўғли, дейиншади. Лекин, менимча, у биронта бадавлат одамининг никоҳсиз хотиндан туғилган фарзаиди бўлса керак. Бир куни унинг,— имзосизмиди ёки бирорининг имзоси кўйилганмиди, аниқ эсимда йўқ,— беш юз франклик чек иловава қилинган ҳат олганини кўрганим бор.

— А! Бу Жюльєн Сорел-ку,— деди маркиз!

— Унинг исмини қаёқдан биласиз? — деда сўради

таажикублангац аббат ва шу захоти ўз саволидан хиколат чекиб, жимиб қолди.

— Буни мең сизга айтмайман! — деди жавобан маркиз унинг хиколатда қолганини сезиб.

— Хўши, гап бундай! — деб давом этди аббат. — Уни тарбиялаб секретарь қилиб олсангиз бўлармиди, ўзи жуда гайратли ва боақл йигит, хуллас — уриниб кўришинигизга арзиди.

— Нега уриниб кўрмас эканман? — деди жавобан маркиз. — Лекин у полиция бонлиги ёки бошқа биронтанинг порасига учиб, бу ерда менинг ортимдан жосуслик қиладиган одам бўлиб чиқмайдими ишқилиб? Менинг ягона хавфсирайдиган жойим ана шу.

Аббат Пирар Жюльеннинг ғоят ҳалол йигит эканлигини айтиб, бу хусусда унинг кўнглини тинчитгач, маркиз ҳамёнидан минг франклик нул чиқарди.

— Мана буни йўл харажати учун Жюльен Сорелга юборинг, у менинг олдимга келсин.

— Фақат Парижда яшаш одатингиз туфайлигина, жаюб маркиз, бизнинг ахволимизни шундай деб ўйлагнигиз мумкин. Сизнинг мавқеенгиз шу қадар юксакки, биз бечора провинциаллар, айниқса незуитлар билан дўстлашмаган руҳонийларнинг қандай зулм остида яшашини ҳатто тасаввур ҳам қила олмайсиз. Улар Жюльен Сорелга жавоб беришмайди ва менга, у касал ётибди, хатингиз почтада йўқолди ва ҳоказо шунга ўхшаш баҳоналарни рўкач қилиб қутулиб кетишади.

— Бўлмасам, бир-икки кундан кейин министрдан еписконга хат ёэдириб оламан, — деди маркиз.

— Сизни огоҳлантиришим лозим бўлган бир нарсани унугубмана, — деди аббат. — Гарчи ўзи наст табақадан чиқкан бўлса-да, у жуда магрур йигит, агар унинг иззат-нафисига теккудек бўлсангиз, ишингизга мутлақо пафи тегмаслиги мумкин, бу билан сиз уни фақат бефаҳм қилиб кўясимиз.

— Бу гап менга ёқади, — деди маркиз, — мен уни ўғлимга ўртоқ қилиб қўяман. Қалай, етарлами шу?

Орадан бир қанча вақт ўтгач, Жюльен потаниш кўл билан ёзилгац бир мактуб олди, конвертга Шалон шаҳрининг иномпели босилган ва хатга безансонлик бир савдо гарининг шемига ёзилгац чек илова қилинган эди. Хатга потаниш одамининг имзоси чекилган эди-ю, лекин Жюльен уни очиб кўргач, юраги ораиқиб кетди: саҳифанинг ўртасидаги ўп учинчи сўз устига сиёҳ томизилиб, катта дод туширилганди — бу улар аббат Пирар иккови келишиб олган шартли белги эди.

Орадаи бир соат ўтар-ўтмас, Жюльєни епископ са-
ройига чақиришишди. У ерда уни оталарча меҳ-
рибонлик билан қабул қилишди. Тинмай Горацийни ёд
ўқир экан, ҳазрати бузрук жуда назокатли сўзлар айтиб,
Жюльєни Парижда кутаётгани ажойиб истиқбол билан
табриклиди. Енискои, чамаси, бушинг учун миниатдорчи-
лик тариқасида батъзи бир изоҳотларни энитмоқчи эди.
Бироқ Жюльєн аввало ўзи ҳам ҳеч нарсадаи хабари бўл-
магани учун уига ҳеч ийма айти олмадики, буидан ҳаз-
ратнинг уига бўлган хурмати гоят ошиб кетди. Енискои
сарайининг амалдор руҳонийларидаи бири мэрнинг номига
хат ёзib юборган эди, жаноб мэрнинг шахсан ўзи кўп вақт
ўтмай имзо чекилган сафар гуваҳномасини келтириб бер-
ди. Гуваҳномада сайдёнинги исми шариғи учун очиқ жой
қолдирилган эди.

Кечаси соат ўи иккига яқин Жюльєн дўсти Фукенинг
үйига кириб борди. Фуке, соглом фикр юритишин туфайли,
дўсти олдида найдо бўластган истиқболдан хурсанд бўлиш
ўриниг кўпроқ таажжуубга тушди.

— Бу ишларининг барни сенинг давлат идорасида бирор
манрабини эгалланинг билан тугайди,— деди либераллар-
нинг бу тарафдори,— оқибатда бир кун эмас бир кун би-
ропта шундай иш қиласанки, бу ишинг учун газеталар сени
бадном қилишади. Мени айтди дерсан, у ерда шарманда
бўласан. Сўзларим ёдинга бўлсан, ҳатто соф молиявий
нуқтан назардан ҳам, тахта билан ҳалол савдо қилиб юз
луидор топиш ва ўзининг хўжайини бўлиб юриш,
хукуматдан, гарчи уига Сулаймон пайгамбар бошлилик
қилган тақдирда ҳам, тўрт минг франк маош олгандан
кўра минг чаандон афзалроқ.

Бироқ Жюльєн бу мулоҳазаларни қишлоқи бойнинг
бемаъни калтабинлиги деб тушуниди. Ниҳоят, унинг
учун буюк воқеалар саҳнасига чиқиши фурсати келди ахир.
У манови чексиз ишончнинг камрому, кенг имкониятлар-
нинг кўпроқ бўлишини истарди. Унинг дилида ҳозир очлик
ваҳимасидан асар ҳам йўқ эди. Назаридан жуда зукко,
ўлгудай айёр ва мунофиқ, лекин Безансон ёки Агда енис-
коплари каби ниҳоятда назокатли одамлар тўлиб-тошиб-
ётган Париждек шахри азимга бориб қолиши бахти Жюльєн
учун ҳозир барча бўлак нарсалардан устуни эди. У дўстига
бу ўринда ўз ихтиёrim билан иш тутмай, балки аббат
Пирарнинг амрига итоат этяпман, деб жавоб қилди.

Эртаси куни пешинга яқин йигит ўзини дунёда энг
бахтиёр одам деб ҳис этганича Веррьеерга кириб келди:
у де Реналь хоним билан учрашиш умидида эди. Лекин
аввало у биринчи ҳомийси, кенса аббат Шеланини зиёрат

қилишта борди. Қария уни қовогини солиб қарши олди.
— Үзингизни мендан хиёл бўлса-да, миннатдор деб
ҳисоблайсизми? — деди Жюльенга аббат Шелан, ҳатто
унинг саломига ҳам алиқ олмай.— Ҳозир мен билан ўти-
риб нонушта қиласиз, бу вақт ичидагизга сизга бошқа от тониб
келишади, сўнгра сиз ҳеч ким билан учрашмай
Веррьедан жўнаб кетасиз.

— Әшиитмоқ — демак, итоат этмоқ,— деда жавоб қилди
Жюльен семинаристларга хое гамгии бир қиёфада. Шундай
сўнг улар фақат улухият ва лотин тили ҳақидагина
гарапашиб ўтиришиди.

Жюльен отни миниб, тўрт-бени чақирим юргач, ўрмон
четига етиб борди, ўёқ-буёққа аланглаб теварак-атрофда
биронта тирик жоп йўқлигига ишонч ҳосил қиласи-да,
ўрмон ичига кириб кетди. Кунботарда у биринчи дуч кел-
ган ҳовлидаги аллақайси дехқондан отни Веррьерга бериб
юборди ва бир оздан сўнг қандайдир узумзорга кириб,
хўжайиндан парвонини уига сотишни илтимос қилди.
Узумзор эгаси парвонини сотибгина қолмай, уни Вер-
рьераги Садоқат хиёбони тепасидаги дараҳтзорга қадар
элтиб бершига ҳам рози бўлди.

— Биз бир бечорамиз, сиз қочоқ рекрут... ёки контра-
бандист бўлсангиз керак-да,— деди ўша дехқон Жюльен
билан хайрлашар экан.— Ҳай, майли, менинг нима ишим
бор! Парвон учун яхшигини ҳақ тўзадигиз, ҳасислик қил-
мадингиз. Үзимнинг ҳаётимда ҳам соатларга татийдиган
дақиқалар кўп бўлган, ахир.

Туни қоп-қороғиги эди. Соат бирларга яқин Жюльен ел-
касида парвон билан Веррьерга кириб келди. У тўғри жа-
ноб де Реналинг ажойиб богини кесиб ўтадиган анҳор
бўйига тушиб борди. Анҳор баландаги бир ярим одам
бўйи келадиган икки девор орасидан оқарди. Жюльен нар-
вонини тираб деворга осонгина чиқиб олди. «Соқчи итлар
мени қандай қарши олишаркин? — деда ўйлади у.— Ҳам-
маси ана шунга болглиқ». Итлар вовиллашганича уига таш-
ланишган эди. Жюльен аста ҳуштак чалиб кўйди. Шундан
сўнг улар йигитнинг обғига суйкалиб, уига эркалана
бошлиди.

Гарчи баланд темир панжаранинг барча эшиклари
қулфигаб қўйиаган бўлса-да, у бирин-кетин погонадан по-
гонага чиқиб, шихоят, сира қийналмай де Реналь хоним
ётадиган хонанинг ердан уч метрча баландликда бокқа
қараган деразаси одига етиб борди.

Дераза қонъасида Жюльенга яхини таниш бўлган юрак
шаклидаги кичкина түшук бор эди. Бахтга қарши бу

кичкана туїпукда бугун түнгі чироқ шуыласи күрінімасди.

«Е парвардигор! — деда ўйлади у. — Бугун де Реналь хоним бошқа хонада ухлаётган әкан-да! У қаерда ётиши мүмкін? Бутун оила Веррьеरда, акс ҳолда манови итлар бу ерда бұлмасди. Некин мен бу қоронғи хонада жапоб де Реналининг ўзи ёки бошқа биронта бегона одамга дуч келіб қолсан борми, роса гавго күтарилади-да ўзиям!»

Шу тобда энг ақллы чора — қайтиб кетини эди, бироқ Жюльен буни хәсілтің көлтиришни хам истамасди. «Агар биронта бошқа одам бұлса парвоның ташлаб, қочиб кета-вераман. Агар ўзи бұлса-чи, у мени қандай күтиб оларкин? У энди бор вұжуди билан художкүйликка берилиб, қил-мишидан қаттық пүшаймоп бұлса-чи, бунда сирайм шубхә қылмаса бұлади, лекин хат ёздими, демак, ҳар қалай мени ҳали үнүтмаган әкан». Апа шу сүнгги мұлоқаза унга бир оз далда берди.

У юраги орықасыга тортиб түрседа ҳам, лекин ҳар қалай ё ҳалок бұлшыға, ёки хоним билан учрашишында жазм этиб, дераза қоңқасыга тош ота бошлади, лекин жавоб бұлмади. У парвоның деразанинг ёнінде тиради-да, құли блан қопқаны аввалиға секінгіна, кейин зең қаттықроқ тақіллатди. «Қаңчалиқ қоронғи бұлмасын, — деда ўйлади Жюльен, — менинде мильтиқ билан отиб ташлашлары ҳеч гап әмас». Бу фикр уннан телбаларча ишине дархол мардлик синовига айлантириб юборди.

«Е бу хонада ҳеч ким ётган әмас, — деда ўйларди у, — ёки у ерда ётган одам энди уйғониб бўлди, демак, ишини чўзизб ўтирумаса ҳам бўлади, фақат товушимни энниттирумасликка ва бошқа хонада ётган одамларни уйготиб юбормасликка ҳаракат қилиш керак».

У настга тушиб, нарвоның дераза қоңқасыннан шундок тағига қўйди-да, яна юкори күтарилиди ва қўлини юрак шаклидаги туїпукка тиқиб пайпаслай бошлади. Бахти чопиб, у қоңқасынде илгади осиладиган симни топа қолди. Йигит уни силтаб тортиди, шуида у қоңқани бўлак ҳеч нарса ушлаб турмагани ва уннан очила бошлаганини кўриб бехад қувониб кетди: «Уни секин очишим ва хонимга ўзимни тезроқ ташитишга ҳаракат қилишим керак». У қопқани боши сиғадиган даражада очди-да, бир неча марта эшитилар-эшитилмас қилиб: «Бу мен, дўстиңгизман», деда такрорлади.

Бир оз қулоқ солиб тургач, у жимжит хонада тиқ этган товуш эшитилмаётганинга ишонч ҳосил қилди. Чиндан ҳам камин устида лоақал линиллаб ёнаётган чироқ күришімасди. Бу ҳол яхшиликтан дарак бермасди.

«Ишқиби ўқ узиб, қолицмаса бўлгани!». У бир оз ўйланиб турди-даёв сўнгра деразани аста чERTди; ҳеч ким жавоб қилмади, у деразани қаттикроқ тақиллатди: «Ойнани синидирсам синидираманки, лекин ишни охирига етказаман!». Жюльен энди деразани анча қаттиқ тақиллата бошлаган ҳам эдикни, унинг кўзи дафъатай хонадаги зулмат ичидаи қандайдир оқ шарпани илгагандек туюлди. Ниҳоят, ортиқ шубҳа қолмади: у ўша шарпани аниқ кўрди, шарпа ишҳоятда секин юриб, у томони яқинланиб келаётгандек эди. Бирдан у нақ ўзининг олдида деразага ёпишиб турган ёноқларни кўрди.

У аъзойи бадани қалтираб, ўзини хиёл орқага ташлади. Бироқ теварак-атроф шу қадар зимистони эдикни, у ҳатто шундай яқин масоғфадан туриб ҳам бу шарпанинг де Реналь хонимми ёки бошқа одам эканлигини аниқлай олмади. Йигит, хоним кўрқувдан қичқириб юбормаса эди, дея чўчиди, бир неча дақиқадан бўён итлар ириллашганича унинг парвони атрофида айланишмоқда эди.

— Бу мени, — дея тақрорлади у анча баланд овоз билан, — дўстингизман!

Ҳеч қандай жавоб эшитилмади, оқини шарпа гойиб бўлганди.

— Ўтинаман, деразани очинг, сизга айтадигап гапим бор, мени жуда баҳтсизман! — шундай дея у, худди ойнани уриб синидирмоқчи бўлаётгандек, деразани борган сайин қаттикроқ тақиллата бошлади.

Қисқагина ишиқираган товуш эшиллди, илгак кўтариб қўйилди, у ромни очди-да, аста сакраб хонага тушди.

Оқини шарпа ундан узоқлашмоқда эди. Жюльен унинг елкасидан тутди; бу аёл киши эди. Жюльенинг бутун жасорати бир зумда гойиб бўлди қўйди. Агар бу аёл ўша бўлса — у нима деркин? Аёлнинг оҳиста қичқириб юборганини эшишиб, унинг де Реналь хоним эканлигини тушунигач, Жюльенининг ҳоли не кечганини билсангиз эди!

У хонимни бағрига босди; аёл дағ-дағ титрамоқда эди, у Жюльенни кўксидан итариб юборишга аранг мажоли етди.

— Бадбахт! Бу нима қилганингиз ахир?

Хоним энтикиб турганидан бу сўзларни аранг айтди. Жюльен аёлнинг товушидан жуда самимий бир газаб хис этди.

— Ахир ўн тўрт ойлик ҳижрондан сўнг келдим олдингизга.

— Кетинг бу ердан. Дарҳол кетинг, деялман! Ах, жаноб Шелан! Нега унга хат ёзишим учун ижозат этмадингиз? Мен бу даҳшатга йўл қўймаган бўлардим.— Аёл уни тай-

ритабиий бир күч билан итариб юборди. — Мен ўз жиноян-тимдан қаттиқ ўкияни мағ: парвардигор менга раҳм қилиб, кўзимни очди, — деда тақрорлади у эптикиб. — Кетинг бу ердан! Ҳозироқ кетинг!

— Уи тўрт ой давомида тинимсиз азоб-уқубат чек-канимдан сўнг, мен сиз билан гаплашмай туриб бу ердан кетмайман, албатта. Шу пайт ичида сизнинг нима ишлар қилганингизни билишини истайман. Ох! Сизни нақадар севардим-а! Наҳот мутлақо ишончинингизга лойиқ бўлмасам... мен бор гапни билишини истайман.

Де Реналь хоним қанчалар қаршилик кўреатмасин, унинг қалби бу хукмрон товушга фармонбардор эди.

Шу дақиқага қадар уни қучогидан чиқармай, эҳтирос билан бағрига босиб турган Жюльен эди хонимни қўйиб юборди. Бундан де Реналь хонимнинг бир оз кўпгли тинчи-гандек бўлди.

— Парвони бу ёқса олиб қўяман, — деди Жюльен, — бўлмаса бизни сезиб қолишлари мумкин. Худо кўреатмасин, хизматкорлардан бироитаси уйғониб қолиб, уй атрофиини айланаб чиқшини ҳам ҳеч ган эмас.

— Ах, йўқ! Сизга кетинг, деяниман ахир! — деда тақрорлади аёл чин кўнгилдан газабланиб. — Одамлар билан цима ишим бор? Лекин сиз мени чидашга мајбур этаётган бу жирканч мансарани тангри кўриб турибди, бунинг учун у мени жазолагай. Бир вақтлар қалбимда сизга иисбатан туйган хис-туйгулардан разиллик билан фойдаланисаниз, аммо ўша туйгулар йўқ эди. Эшитянесизми, жаноб Жюльен?

Йигит шовқин солмаслик учун парвонини эҳтиёткорлик билан секингина тортиб олмоқда эди.

— Эринг шаҳардами? — деда сўради у хонимга тегажаклиқ қилишини ҳатто хаёлига ҳам келтирмай, шунчаки эски одати бўйича.

— Худо хайрингизни берсин, мен билан бундай гаплашманг, бўлмасам ҳозир эримни чақираман. Юз-хотир қилиб ўтирумай, сизни дарҳол ҳайдаб чиқармаганим учун ҳам гуноҳга ботяиман. Сизга шунчаки раҳмим келди, — деда қўшимча қилди у йигитнинг шаънига тегишшга ҳаракат қилиб. Хоним Жюльеннинг сиркаси сув кўтармаслигини яхши биларди.

Хоним у билан «сенсираб» гаплашнидан бош тортаётгани, Жюльен ишу найтга қадар қаттиқ ишониб келган севги ришталарини узининг қатъияни аҳд қилгани йигитнинг қалбидаги жўши ураётган эҳтиросини жушибашга келтирди.

— Ниҳотки! Наҳот шундай бўлса, сиз чийдан ҳам мени ортиқ севмайсанизми? — деди у гўё қалбининг қаъри-

дан чиңаётгандек таъсирап бир товуш билан — унинг бу сўзларини лоқайд әшитиш жуда қийин эди.

Аёл жавоб қилмади, шунда у бирдан йиглаб юборди. Чиндан ҳам унинг ортиқ гапиришга мақоли қолмаган эди.

— Шундай қилиб, демак, бу ёргу дунёда мени севган ташо бир одам ҳам мени бутуплай унугибди! У ҳолда яшаб нима қилдим! — Бу ерда эди әркак киши билан учрашиб қолиш хавфи йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, унинг қалбидаги жасоратдан асар ҳам қолмади; дилида муҳаббатдан бўлак барча туйгулар гойигб бўлганди.

У сукунат ичра узоқ йиғлади; хоним индамай унинг иоласига қулоқ солиб турарди. Жюльен аёлининг қўлидан тутди, хоним қўлини тортиб олмоқчи бўлди-ю, лекин ҳар қалай, бир неча сиптаниндан сўнг қўли йигитиниг кафтида жимиб қолди. Хона қоп-қороонги эди, улар де Реналь хонимнииг тўшагида ёйма-ёй ўтиришарди.

«Бу учрашув илгариги висол дамларига сирайм ўхшамайди-я! — деда ўйлади Жюльен, қўзларидан тирқираб ёш чиқар экан.— Демак, ҳижрон иисониниг барча туйгуларини ўлдиради, деган гаи рост экан-да! Йўқ, яхшини кетганим маъқул!»

— Ўтинаман, айтинг, сизга нима бўлди ўзи? — деди ніҳоят хонимнииг мік этмай ўтиришидан юраги эзилиб кетган Жюльен йигидан энтикиб.

— Сиз жўнаб кетган пайтингизда, турган гап, менинг қилмишим бутун шаҳарга маълум бўлган экан,— деда жавоб қилди де Реналь хоним қуруқцина бир оҳангда, Жюльен унинг товушида қандайдир кескин бир таъна әшигтандек бўлди.— Сиз ҳар қадамда эҳтиётсиазликка йўл қўйган эдингиз, кейин эса, орадан бир қанча вақт ўтгач, олдимга муҳтарам жаноб Шелан келди. У мени гуноҳимга иқрор қилмоқчи бўлиб узоқ овора бўлди. Ніҳоят бир куни у мени Дижонга, ўзим биринчи маротаба ибодат қилган черковга олиб борди. Ўша ерда у ўзи биринчи бўлиб гап очди... — кўз ёшлари де Реналь хонимнииг сўзлашига халал бермоқда эди.— Е раббим, ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмадим ўшандা! Мен уига барча гуноҳларимни сўзлаб бердим. Мехрибон аббатининг менга раҳми келди, у менга қаҳрини сочмади, аксинича, мен билан бирга ҳасрат чекди. Ўша кезлари мен сизга ҳар куни хат ёзардим, лекин уларни жўнатинига журъят этмасдим; мен уларни яшириб қўярдим ва тоқатим тоқ бўлган пайларда хонамни ичидан қулфлаб олиб, бу хатларни қайта-қайта ўқирдим.

Нихоят, жаноб Шелап мендан ўша хатларни талаб қилиб олди. Улардан адишишалироқ қилиб ёзилғанлари сизга жүннатилди. Сиз эсандык менен берон мартта ҳам жавоб қилмадингиз.

— Ойт ичаман, семинарияда сепдан битта ҳам хат олғаним йўқ.

— Е парвардигор! Ким ушлаб қолиши мумкин уларни!

— Ўзинг ўйлаб кўр энди, менинг нақадар баҳтсиз бўлганимни: соборда кўргуимга қадар, ҳатто сенинг ҳаёт ёки ҳаёт эмаслигини ҳам билмасдим.

— Тангри менга раҳм қилди,— дея давом этди де Реналь хоним.— У ўзининг олдида, болаларим, эрим олдида нақадар гуноҳга ботганимни ўқилимга солди. Эрим мени ҳеч қачон севган эмас, ҳали сиз мени севган найтларингизда менинг қандай хаёлларга борганимни билсаңгиз эди!..

Жюльен туйгулари жўш уриб кетганидан ўзини йўқотиб, унинг кўксига талпинди. Бироқ де Реналь хоним уни итариб ташлади ва анча кескин овоз билан сўзида давом этди:

— Муҳтарам дўстим, жаноб Шелап менга, жаноб де Реналга турмушга чиқибмаими, демак, барча ҳис-туйгуларимни унга багишламогим лозимлигини тушунтирди. Ҳатто мавжудлигидан мутлақо бехабар бўлган ва ўша машъум алоқага қадар сира ҳис этмаган туйгуларим ҳам унга қаратилмоги керак экан. Ўзим учун жуда азиз бўлган ўша хатларимдан жудо бўлиб, буюқ қурбонлик келтирганимдан сўнг, ҳаётим жуда баҳтиёр бўлмаса-да, бирмунча осойиншта кеча бошлади. Шунинг учун ҳам менинг тинчимни бузманг, менга дўст... энг азиз дўстим бўлиб қолинг.— Жюльен унинг қўлини ўпа бошлиди, хоним унинг ҳамон йиглаётганини ҳис этмоқда эди.— Йиғламанг, юрагимни ўртаяпсиз ахир... Йиғламанг, энди ўзингиз нима ишлар қилганингизни гапириб беринг.— Жюльенинг гапиришига мажоли етмасди.— Сизниг семинарияда қандай яшаганингизни билмоқчимаи,— тақорлади хоним,— кейин бу срдан чиқиб кетасиз.

Нималарни гапираётганини ўйлаб ўтирумай Жюльен бошида дуч келгани фитналар, турли ҳийла-найранглар тўғрисида ҳикоя қиласди, сўнгра, уни репетитор қилиб тайинлашгач, ҳаёти бирмунча осойинштароқ кеча бошлаганини гапириб берди.

— Худди ана шу пайт,— дея қўшишмча қиласди у,— ҳозир яққол кўриб турганим: сиз мени севмай қўйганингиз, менинг сизга мутлақо бефарқ бўлиб қолганим ҳақида да-

лолат берувчи узоқ сукутингиздан сўнг... (де Реналь хоним унинг кўзини қисди)... менга ўша беш юз франк пулни юбордигиз.

— Сизга ҳеч қачон нул юборган эмасман! — деди де Реналь хоним.

— Ўша хатга Париж штемнели урилган эди ва инубҳадаи холи бўлмоқ учун «Ноль Сорель» деб имзо чекилгаанди.

Улар бу пулни ким юбориши мумкинлиги тўғрисида турли тахминлар қила бошлишди. Вазият бирмунча ўзгарди. Де Реналь хоним билан Жюльен ўзлари ҳам сезмагани ҳолда кўтаринки руҳдаги гаплардан самимий ва дўстона сухбатга ўтишди. Хона ичи қоп-қорониги бўлганидан улар бир-бирларини кўрмасалар-да, бироқ товушларининг оҳангидан дилларидаги бор гапни сезиб туришарди. Жюльен аста хонимишнинг белидан қучди; бу қалтис харатат эди, албатта. Аёл унинг қўлини четлатмоқчи бўлди-ю, бироқ Жюльен ўз ҳикоясининг қандайдир қизиқ бир тафсилоти билан унинг диққатини чалгитди. Қўл ҳақида гўё унутгандек бўлишиди ва у хонимишнинг белидан қучганича қолаверди.

Ўша беш юз франк илова қилинган хат тўғрисидаги турли туман тахминлардан сўнг Жюльен яна бошидан кечирганинни ҳикоя қила бошлади; Жюльен ҳозир бошидан кечираётган воқеа олдида ўзи учун мутлақо аҳамиятсиз бўлиб қолган семинариядаги ҳаётини ҳикоя қилар экан, аста-секин ўзини босиб олмоқда эди. Энди унинг бутуни фикр-ёди бу учрашувнинг нима билан тугашида эди. «Сиз кетишингиз керак», деда минут сайин энтикиб тақрорларди уига ҳоним.

«Агар мени қувиб юборишса, қандай шармандалик бўлади,— деда ўйларди Жюльен.— Ўла-ўлгунча виждан азобидан қийналиб юраман, у энди ҳеч қачон менга хат ёзмайди, кейин худо билсан, бу ўлкага яна қайтиб келиш насиб қиласдими, йўқми». Шу дақиқадан бошлаб Жюльен қалбида бу яқинлик нашъасидан ном-нишон қолмади. У бир вақтлар инҳоятда баҳтли бўлгани бу хонада жонидан ортиқ севадиган аёлни деярли қучоқлаб ўтиради. Жюльен бу зимистон қоронгиликда унинг йиглаётганини ҳис этиб, сийрасининг кўтарилиб тушишидан унинг фарёд қилишдан ўзини аранг тутиб турганига ишонч ҳосил қилар экан, баҳтга қарни, совуққон сиёсатчига айланиб қолди. У бир вақтлар семинария ҳовлисида, кучлироқ ўртоқларидан биронтаси унга қарши бирор ифлюслик қилимоқчи бўлганини пайїзаган кезлари ана шундай совуққон ва тадбиркор

бўлиб қоларди. Жюльен Веррьеерни тарқ этганидан буён кечирган уқубатли ҳәтини тасвирлар экай, хикоясини атайлаб чўзмоқда эди. «Демак, у,— дерди ўзига-ўзи де Реналь хоним,— бутун бир йиллик айрилиқдан сўнг, ҳатто уни эслаш ёки эсламасликларини билмай туриб ҳам тақдир унга Вержида тухфа этган ўша баҳтли кунлар хотираси билангина яшабди. Мен эса бу ерда уни бутунлай унугиб юборишга ҳаракат қилдим». Хоним хўнграб йиғлай бошлади. Жюльен хикояси таъсир қилаётганини сезди. Йигит сўнгги марта уриниб кўришга аҳд қилди: у дарҳол Париждан олган хати тўғрисида сўз очди.

— Шундай қилиб, ҳазрати бузрук билан умрбод хайрлапидим.

— Бу нима деганингиз? Нима, сиз энди Безансонга бошқа қайтиб бормайсизми? Бизни умрбод тарқ этяпсанми?

— Ҳа,— дея жавоб қилди Жюльен қатъий оҳангда,— ҳа, ҳатто умрим бино бўлиб ҳаммадан кўпроқ севган одамим ҳам мени унуган бу ўлкани тарқ этяпман, бу ерга энди ҳеч қачон қайтиб келмасам керак. Мен Парижга жўнаянман...

— Сен Парижга жўнаянсанми?! — дея баланд овоз билан хитоб қилди де Реналь хоним.

Йигидан бутунлай энтикиб қолган аёл энди дилидаги изтиробни яширмай қўйган эди. Жюльен ҳам худди ана шуни кутиб турган эди: йигит энди шу пайтгача, ҳамма ишни бузиб қўймаса эди, деб қўрқиб турган сўнгги чорани қўллашга жазм этди. Хонимнинг шу хитобига қадар қоронгода ҳеч нимани кўрмай ўтирган Жюльен бунинг оқибати нима бўлишини мутлақо тасаввур қила олмасди. Энди у ортиқ иккilanмай қўйди: кейин унинг бутун ҳаётини заҳарлани мумкин бўлган виждан азоби олдидағи қўрқувдан бутунлай ўзини тутиб олди; у ўрнидан туриб, совуқ оҳангда деди:

— Шундай, хоним, сизни умрбод тарқ этяпман, баҳтли бўлинг, хайр.

У дeraза томон бир неча қадам юрди ва ромпинг тутқицидан ушлаб, уни қия очди. Шунда де Реналь хоним югуриб унинг олдига борди-ю, бошини Жюльеннинг елкасига қўйди, йигит хоним уни багрига босаётганини, юзини юзига суйқаётганини сезди.

Ана шу йўсунда, уч соатлик сухбатдан сўнг, Жюльен аввалги икки соат давомида муштоқлик билан орзу қилган ниятига эришди. Агар бу воқеа хиёл олдинроқ содир бўлганда, аввалги муҳаббатининг уйгониши ва де Реналь хоним пушаймонининг сўниши унга фавқулодда бир роҳат ба-

тишлаган бўларди, бироқ шунча уринишларидан сўнг мурод ҳосил бўлиши энди унга фақат лаззат бағишлиди холос. Жюльен маъшуқасининг барча эътиrozларига қарамай, чироқ ёқмоқчи бўлди.

— Наҳотки,— дерди у хонимга,— сени кўрганимни ҳатто эслаб юришимни ҳам истамасанг? Манави шаҳло кўзларда порлаб турган муҳаббат-чи, ахир уни кўришдан маҳрум бўляпман! Мана бу оппоқ қўлларни ҳам кўрмай кставераманими? Ўйлаб кўр, сени тарк этипман, энди узоқ вақт кўришмаймиз!

«Қандай шармандалик!» — дерди ўзига-ўзи де Реналь хоним, бироқ у энди Жюльенниң биронта ҳам гапини қайтаролмасди: йигит унга умрбод жудолик ҳақида эслатиши билан унинг кўзларидан дув-дув ёш оқа бошларди. Фира-шира тоғ отиб, шарқий Веррьеर тоғларидаги арчалар қорайиб кўрина бошлади. Бироқ севгисидан мутлақо маст бўлган Жюльен дарҳол қочиб қолиши ўрнига, де. Реналь хонимдан куни унинг хонасида яшириниб ўтказин ва бу ердан фақат эртага тунда чиқиб кетишига ижозат этишини илтимос қилишга тушиб.

— Нега энди ижозат этмас эканман? — дейя жавоб қилди хоним.— Иккичи марта тамомила гуноҳга ботганимдан сўнг ўзимни мутлақо хурмат қилмай қўйдим, чамаси, энди умрим ҳасратда ўтса керак, — шундай дейя у оташин эҳтирос билан Жюльенни бағрига босди.— Эрим энди илгаридек эмас: жуда ҳадиксирраб қолган, пазарида мен уни алдаганимац, шунинг учун мендан жаҳли чиқиб юрибди. Агар сал шивирини эшитеа, мени тамом бўлди деявер, мени ярамас маҳлуқдай уйдан қувиб чиқаради, аслида ҳам ўзи шундайман.

— Аҳ! Мана, жаюб Шеланинг панд-пасиҳатлари,— деди Жюльен.— Ўша лаънати семинарияга кетишимдан аввал сен мен билан бундай гаплашмаган бўлардинг. Ўшанда ҳали мени севардинг!

Жюльен бу сўзларни жуда совуққонлик билан айтгани учун дарҳол мукофотга сазовор бўлди: у маъшуқасининг шу заҳоти эридан қўрқишини унугиб, бошқа аинча даҳшатлироқ хатардан — ошиги унинг севгисига шубҳалана бошланидан чўчиб қолганини кўрди. Ҳаш-паш дегунча тоғ отди-ю, хона ичи ёришиб кетди: ниятига етган Жюльен керилиб, ўз ҳаётида севган бу ташо аёлни, бу гўзал хонимниң кучонига, дейярли обёғига ётганидан хузур қилмоқда эди. Ҳолбуки бундан атиги бир неча соат аввал бу хоним фақат яратган худонинг қаҳридан кўрқар ва бутун вужуди билан ўз бурчига содик эди. Бутун бир йил да-

вомида тишини-тишига қўйиб, чидаб келган аёлнинг иродаси унинг дадил ҳамласига дош бера олмади.

Бир оздан сўнг уйда гивир-ғивир ҳаракат бошланди: шундан сўнг де Реналь хоним ўзи мутлақо унуган бир нарсани эслаб, жуда қўрқиб кетди.

— Аиави заҳар Элиза хонани йигиштиргани келиб қолиши мумкин... Машови баҳайбат нарвонни нима қила-миз? — деди у севгилисига қараб.— Уни қаерга яширасак экан? Ах, топдим, мен уни чордоққа олиб чиқиб қўяман,— деда хитоб қилди у қувониб.

— Мен сени худди шу ҳолда эслардим, эди ўзиянга ўхшаянсан,— деди завқ билан Жюльен.— Бироқ сен малай ухладиган хонадан ўтишинг керак-ку?

— Нарвонни коридорга қўяман-да, малайнин чақириб, бирон ёққа жўнатиб юбораман.

— Коридордан ўтиб кетаётганида нарвонни кўриб қолгудек бўлса, уни айтиш учун бирор баҳона тониб қўйсанг бўларди.

— Бўлмасам-чи, жонгинам! — деда жавоб қилди де Реналь хоним уни ўпар экан.— Агар мен йўғимда, худо кўрсатмасин, Элиза келиб қолгудек бўлса, дарров каравот тагига яширии.

Кутилмаган бу қувиоқликни кўриб Жюльен қаттиқ ҳайратга тушди: «Демак, чинакам хавф-хатарга дучор бўлганида,— деда ўйлади йигит,— қўрқиш у ёқда турсин ҳатто аксинича, қувониб ҳам кетаркан, чунки шунда у барча виждан азобларини унуганди. Чинакамига тенги йўқ аёлда ўзиям! Унинг севгисига сазовор бўлганим учун ҳар қанча фахрлансан арзиди!» Жюльеннинг қалби завқда тўла эди. Де Реналь хоним нарвонни аста кўтариб кўрди: нарвон унинг учун аичагина оғирлик қилиши яққол сезилиб туради. Жюльен ёрдам бермоқ учун маъшуқаси ёнига келди-да, унинг нимжонигига кўринган хипча қоматига завқ билан тикилиб қолди. Шу пайт де Реналь хоним нарвонни ҳеч кимнинг ёрдамисиз шартта кўтарди ва гўё енгил стулдек, уни осопгина йўлакка олиб чиқди. Аёл зинапоядан тез-тез юриб, учинчи қаватнинг коридорига кўтарилиди-да, нарвонни ётқизиб, деворга тираб қўйди. Сўнгра у малайнин чақириди ва кийиниб олиши учун унга фурсат бермоқ ниятида юқорига, кантархонага чиқиб кетди. Хоним беш минутлардан сўнг коридорга қайтиб тушганида, нарвон у ердан гойиб бўлганди. Уни ким олиб кетдийкин? Агар уйда Жюльен бўлмаганида аёл бундан сира ҳам ташвиш қилмаган бўларди. Аммо ҳозир ўша нарвонни эри кўриб қолса борми? Бунинг оқибатини ўй-

лашининг ўзи даҳнат! Де Реналь хоним жон ҳолатда уни бутун уй бўйлаб қидира бошлади. Ниҳоят, у нарвонни шундоққина томпинг тагидац топди. Нарвонни у ерга ҳалиги малай олиб чиққан ва ҳатто, чамаси, яшириб қўйган бўлса керак. Бу жуда галати воқеа бўлдики, бошқа шайтда хоним, шубҳасиз, қўрқиб кетган бўларди.

«Йигирма тўрт соатдан сўнг,— деда ўйлади аёл,— Жюльен бу ердан чиқиб кетгач, нима бўлини менга бари бир эмасми? Ўшандада мен учун бутун борзиқ даҳнатли гурбат ва ўкинчга айланмайдими ахир!»

Хонимининг миясидан бу мен учун ўлим билан баробар, деган фикр лин этиб ўтди — аҳ, ҳаммаси бари бир эмасми! Шундай ҳижроидан сўнг,— ўзи ахир, севиклимдан умрбод ажралдим, деб ўйлагани эди-ку, мана, тақдир экан; Жюльен билан яна дийдор кўришиди, улар яна бирга бўлдилар, унинг висолига етмоқ учун қандай тўсиқларни енгид қелмади дейсиз, бу эса унинг ўз маъшуқасини қаттиқ севишидан далолат бериб турибди!

У Жюльенга нарвон воқеасини ҳикоя қилиб берди.

— Агар ўша малай нарвон топиб олғанини айтиб берса, эримга нима деб жавоб қиласа? — Шундай деда у бир дақиқа ўйланиб турди.— Сенга нарвон сотган ўша дехқонни қидириб тоимоқлари учун уларга камида йигирманинг қучогига отилиб, уни талваса ичра бағрига босганича: — Ах! Қани энди, қани энди шундай қучогингда ўлсам! — деда хитоб қилди ва бутун жисми билан унга ёпишиб, лабларидан, юз-қўзидаи ўпа бошлади.— Лекин ҳар қалай, сенинг очликдан ўлишининг истамайман,— деди у сўнгра кулиб.

— Юр, мен сени Дервиш хонимининг хонасига яшириб қўяман, бу хона доим қулфлоқ туради.— Хоним коридорининг бошига бориб соқчилик қилиб турди, Жюльен эса юргурганича қўнини хонага ўтиб олди.— Эҳтиёт бўл, агар тақиллатиб қолиниса, энинки очиб юрма тагин,— деди аёл унинг устидан қулфлар экан, — ха, айтмоқчи, эшикни болалардан бошқа хеч ким тақиллатмайди: улар бу ерга кириб, бирор ўйни ўйнамоқчи бўлиб қолишлари мумкин.

— Сен болаларни боқка, дераза тагига олиб чиқ, уларни кўргим келишти. Кейин ўзаро ташлашишени ҳам.

— Ҳа! Ҳа! Албатта,— деда қичқирди аёл эшик олдидан нари кетар экан.

У тезда анеъсии, бисквит ва бир шинса май кўтариб қайтди, ион ўмарини эса удалай олмабди.

— Эринег нима иши қилянти? — дея сүради Жюльен.

— Езув-чизув билан банд, дәхқонлар билан қандайдир олди-сөтдиси бор экан.

Аммо соат саккыз бүлгани ҳақида занг чалинди-ю, уйда одатдаги югур-югур боиланды: агар де Реналь хоним чиқиб, уйдагиларга күришни бермаса, уни ҳамма, ёқда излай бошлашлари турған ган эди, у Жюльеннин тарқ этиштега мажбур бўлди. Бироқ тез орада у ҳар қандай эҳтиёткорликни йигитнириб қўйиб, йигитга бир чашка қаҳва олиб келди: у фақат бир нарсадан, Жюльеннинг оч қолиб ўлишидан қўрқарди. Ионуштадан сўнг у болаларни Дервиль хонимнинг деразаси тагига олиб келишга муваффақ бўлди. Жюльен болалар жуда улгайиб қолишганини кўрди, лекин, улар, йигитнинг назарида, анча дагаллашиб кетишганди, ёки эҳтимол, унинг ўзи ўзгариб кетгандир. Де Реналь хоним болаларга Жюльен ҳақида сўз очди. Болаларнииг каттаси ўз устозини анча мёҳри товланиб ёслади ва унинг кетиб қолганидан афсусланди, бироқ икки кичик ўғил, маълум бўлишича, уни деярли унугиб қўйишган экан.

Жаноб де Реналь бу эрта уйдан ҳеч қаёққа чиқмади: у дәхқонларга картошка сотини битими билан банд бўлиб, тинмай зинапоядан юқори чиқиб, пастга тушар ва бутун ўй бўйлаб изгиб юрарди. Пепшигга қадар де Реналь хоним ўз асирини кўриб чиқиши учун бир дақиқа ҳам вақт топа олмади. Тушки овқатга занг чалиниб, ҳаммалари дастурхон атрофига ўтиришгач, хонимнинг хаёлига Жюльен учун бир тарелка иссиқ шўрва ўғирлаш фикри келиб қолди. Ана шунда, шўрва қўйилган тарелкани кўтариб йигит яширган хона эшигига астагина яқинлашар экан, хоним дафъатан эрталаб нарвонни яшириб қўйган ўша малай билан юзма-юз келиб қолди. Малай ҳам худди бир нарсага қулоқ солаётгандек, коридордан аста писиб келмоқда эди. Чамаси, Жюльен ўз хонасида эҳтиётсизлик билан у ёқдан-бу ёққа юрган бўлса керак. Малай ўсал бўлиб нари кетди. Де Реналь хоним бамайлихотир Жюльеннинг олдига кирди. Унинг малай билан бундай дуч келиб қолганидан Жюльен жуда қўрқиб кетди.

— Сен қўрқясан,— деди хоним Жюльенга,— мен эса ҳозир ҳеч қандай хавф-хатардан гам емайман, кинргимниям қоқмайман. Мен фақат бир нарсадан — сен жўнаб кетгандай кейин ўзиминг ёлғиз қолишшумдан қўрқяпман,— шундай дея хоним хонадан югуриб чиқиб кетди.

— Эҳ! — дея хитоб қилди қойил қолган Жюльен.—

Бу ажойиб аёл фақат пушаймон ейиш азобидангина
күркәди!

Ниҳоят, кеч ҳам кирди. Жаноб де Реналь казинога
жүнади.

Хотини боппи қаттиқ, оғриётганини баҳона қилиб,
хонасига кириб кетди; у шошилиб Элизага жавоб берип
юборди-да, оқсоч қызы чиқиб кетган заҳоти югуриб бориб,
Жюльен қамалған хонанинг эшигини очди.

Жюльен чиңдан ҳам очликдан ўлаэзган экан. Де Реналь
хоним унга нон олиб келиш учун идиш-товоқ сақланадиган
хонага жүнади. Шу пайт Жюльен кимнингдир қаттиқ қич-
қирганини әшитиб қолди. Де Реналь хоним қайтиб келди
ва қоронгида буфет олдига бориб, нон олмоқчи бўлганида
қўли аёл кишининг елкасига тегиб кетганини айтиб берди.
Маълум бўлишича, яширган аёл Элиза экан, Жюльен
ўшанинг қичқирганини әшитибди.

— Элиза у ерда нима қилаётган экан?

— Чамаси, конфет ўғирлаётган ёки бизни қузатаёт-
ган бўлса керак-да,— деди жавобан де Реналь хоним ғоят
бенарволик билан.— Лекин, хайрият, наштет билан бутун
бир буханка нон топиб келдим.

— Манави нима? — деди Жюльен хонимнинг пеш-
банди чўнтакларини кўрсатиб.

Де Реналь хоним тушки овқат пайтидаёқ чўнтакларини
ионга тўлдириб олганини унутиб қўйган экан.

Жюльен уни қучоқлаб, бағрига босди: у йигитга илгари
ҳеч қачон шу қадар гўзал бўлиб кўришимаганди. «Ҳатто
Парижда ҳам,— деди хаёлидан ўтказди у,— бундай олижа-
ниб аёлни сира учратмасам керак!» Хонимнинг ҳийла-пай-
рангларга ўрганимаганлигидан далолат берувчи бу эпизи-
лиги ҳақиқий матонат билан уйгуёнлашиб кетганди.
Одатда бундай одамларнинг қалби фақат ўзга маъниодагина
даҳшатлироқ бўлган бошқа бир хавфдан ларзага келади.

Жюльен зўр иштаҳа билан овқатланмоқда эди, унинг
маъшуқаси эса таомларнинг оддийлигидан кулиб ўтиради,—
у жиддий мавзуга кўчишдан чўчириди,— ўзу пайт
дафъатан кимдир эшикни силтаб торта бошлади. Бу жаноб
де Реналь эди.

— Нега эшикни қулфлаб олдинг? — деди қичқирарди
у хотинига.

Жюльен арапиг диван тагига кириб яширинишига ул-
гурди.

— Бу қанақаси бўлди? Бутунлай ечинмабсиз,— деди
жаноб де Реналь ичкари кирав экан.— Яна эшикни ичидан
қулфлаб олиб, овқатлашиб ўтирибсиз!

Бошқа пайтда эрларга хос құрслик билап берилған бу савол де Реналь хонимни саросымага солғағ бўларди, бироқ ҳозир у эри хиёл эгилса, дархол Жюльєни кўриб қолини мумкинлигини биларди, зеро жаноб де Реналь диванинг қаршисига, ҳозиргиша Жюльєн ўтирган ўши стулга келиб жойлашган эди.

Бош оғраги ҳаммасига баҳона бўлди. Шундан сўнг жаноб де Реналь хотинига казинодаги билъярдда бир партия ўйинни қандай қилиб ютиб олтани ҳақида барча тафсилотлари билан ҳикоя қила бошлади. «Ҳа, бир тасаввур қиласи-а, ўи тўқиз франқлик партияни ютдим!» — дерди у. Шу пайт аёл дафъатан эридан уч қадам нарида турган стулда Жюльєннинг шляҳасини кўриб қолди. У ўзини янада вазминроқ тутиб, бамайлихотир синча бошлиди-да, пайтини топиб туриб, эрининг орқасига ўтди ва қўйлагини шляпа турган стул устига ташлади.

Ниҳоят, жаноб де Реналь ўз хонасига чиқиб кетди. Хоним Жюльєндан семинарияда қандай яшагани тўғрисида яна бир бор ҳикоя қилиб беришини илтимос қилди.

— Кечак сўзларйигга қулоқ солмаган эдим, сей ганирар эдинг, мен эса фақат қандай қилиб сени ҳайдаб юборишга юрак бетласам экан, дея ўйлардим.

Бугун у эҳтиёт бўлишини ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмасди. Улар барала суҳбатланиб ўтиришарди. Кечаси соат иккиларда бўлса керак, кимнингдир эшикни бор кучи билан муштлаши бирдан уларнинг суҳбатини бўлиб қўйди. Бу яна жаноб де Реналь эди.

— Дарҳол очинг эшикни! Ўйимизга ўғрилар киришибди! — дея қичқиради у. — Сен-Жан бугун эрталаб уларнинг нарвонини тошиб олибди.

— Мана, ҳаммаси тамом бўлди, — дея хитоб қилди де Реналь хоним Жюльєннинг қучогига отилар экан. — У икковимизни ҳам ўлдиради, у ўғрилар келганига ишонмайди. Мен эса сенинг қучогингда ўламан, ўлганда ҳам жуда баҳтиёр бўлиб ўламан, илгари ўзимни сира ҳам шу қадар баҳтили ҳис этган эмасман.

У кутуриб эшикни муштлаётган эрига бир оғиз ҳам жавоб бермай, эҳтирос билан Жюльєнни ўпмоқда эди.

— Сен онасан, Станиславни ўйла, — деди Жюльєн аёлга нигоҳи билан буйруқ қилиб. — Мен пардоҳонанинг деразасидан ҳовлига сақрайман ва бод оралаб қочиб кетаман, итлар мени танишади. Имкони бўлган заҳоти кийимларимни туғиб, боққа ташла. Ҳозирча эшикни синдираверсан. Муҳими — ҳеч нарсани бўйинингга олма, мен сенга

буни ман этаман. Шубҳаланса, шубҳаланаверсин, фақат аниң билмаса бўлгани.

— Ахир йиқилиб ўласан-ку! — аёл айтган бутун гап ана шу бўлди. У ҳозир бошқа ҳеч ниманинг ташвишини қилмасди.

У Жюльен билан бирга пардозхона деразаси ёнига борди, сўнгра шошилмай унинг кийимларини яшириб қўйди. Ниҳоят, шундан кейингина бориб, ғазабдан қутура-ётган эрига эшикни очди. Жаноб де Реналь югуриб кириб хонани, сўнгра пардоз бўлмасини қўздан кечирди ва бир оғиз ҳам сўз айтмай, гойиб бўлди. Хоним Жюльєннинг кийимини пастга қараб отди, йигит тугунини илиб олди-да, Ду дарёси томон, боғнинг пастки погонасига қараб югарди.

Бирдан унинг қулоги остида ўқ визиллади ва шу заҳоти орқа томондан миљтиқнинг варанглагани эштилди.

«Бу жапоб де Реналнинг ўқ узиши эмас, — дея хаёлидан ўтказди йигит, — у миљтиқни яхши отолмайди, бу бошика одамнинг мўлжали». Итлар иидамай унинг ёнида югуриб боришарди. Иккинчи ўқ итлардан бирининг ёғига тегди шекиали, бечора аянчли вангиллаб қолди. Жюльен панжара устидан сакраб ўтди-да, девор бўйлаб эзлик қадамча ютургач, орқа томонга қараб чониб кетди. У бирбирига товуш бериб қичқираётган овозларни эшитди ва ўз душмани — миљтиқдан ўқ узаётган ўша малайни яққол кўрди; бояннинг нариги томонида турган аллақайси бир дехқон ҳам ўқ уза бошлади, лекин бу пайтда Жюльен Ду соҳилига етиб олган бўлиб, кийимларини киймоқда эди.

Бир соатдан сўнг Жюльен Веррьеरдан тўрт-беш чақирим нарида, Женева йўлида кетмоқда эди. «Агар чиндан ҳам уларнинг шубҳаси бўлса, — дея йўларди Жюльен, — мени қўлга тушириш учун Париж йўлига қараб югуришади».

ИККИНЧИ ҚИСМ

Үзи чиройли эмас, чунки юзига
қизил суртмаган.

Септ.-Бев

I

Қишлоқдаги әрмаклар

O rūs, quando ego tē adspiciam!

Г о р а ү и ү¹

— Сиз, афандим, Парижга борадиган почта каретасини күтәнисиз шекилли? — деди унга меҳмонхона хўжайини йигит у ерга тамадди қилгани кирганида.

— Бугун бўлмаса — эртага ҳам кетавераман, шошила-диган жойим йўқ,— дей жавоб қилди унга Жюльен.

У ўзини иложи борича бенарво кўрсатишга ҳаракат қиласди. Шу пайт бекатта почта каретаси етиб келди. Унда иккита бўш ўрин бор экан.

— Ие! Ўзингмисан, бечора Фалькоз! — дей хитоб қилди Женевадан келаётган сайёҳ Жюльеннинг ортидан каретага чиқиб келаётган йўловчига қараб.

— Мен бўлсан сени, Лионга яқин бирор жойда, Рона соҳилидаги бирор ажойиб водийда ўринашиб олгаидирсан, деб ўйловдим.

— Ўринашиб олганмишман! Қочиб келяпман у ердан.

— Нималар деяисан! Сен, яъни Сен-Жиро бўла туриб қочиб келяисанми? Фариштадек бир одам бўлсанг, сен ҳам жиноятчилар қаторига қўшилиб қолибсан-да! — деди Фалькоз кулиб.

— Шундай бўлса эҳтимол, яхшироқ ҳам бўларди, худо ҳаққи. Мен провинциядаги даҳшатли ҳаётдан қочиб келяпман. Ўзинг биласан, ўрмоннинг соя-салқини-ю, қишлоқнинг сукунатини яхши кўраман. Хаёлнарастлигим учун неча бор таъна қилган эдинг. Умрим бино бўлиб ўша лаънати сиёсатга арадашган эмасман, мени эса у ердан худди шу сиёсат қувиб юборди.

¹ О, қишлоғим, сени кўтар кун ҳам бормикив!

— Қанақа партияга аъзосан ўзи?

— Ҳеч қандай партияга, лекин худди шу нарса менинг бошимга етди. Мен музикани, тасвирий санъатни севаман. Яхши китоб — мен учун катта бир воқеа. Менинг бутун сиёсатим ана шу. Яқинда қирқ тўрт ёнга тўламан. Хўш, яна қанча яшашим мумкин? Ўни бени йил яшарман, йигирма йил, хўп — нари борса ўттиз йилоқ дегин. Энди бу ёғини эшит. Ўйлайманки, ўттиз йиллардан сўнг министрлар анча қувроқ бўлиб қолинади, лекин, албатта, улар ҳам ҳозирги-ларидек жуда ҳалол одамлар бўлишади. Англия тарихи, худди кўзгудек, менга бутун келажакимизни кўрсатиб турибди. Доим ўзининг алоҳида ҳуқуқини кенгайтиришини истайдиган бирорта қирол тошилади, доим депутатлик курсиси, Мира бошинг шуҳрати ва у юз минглаб ўмарган пул ҳақидаги орзулар провинция боёнларининг уйқусини бузиб келади: уларнинг тилида бу либерал бўлиш ва ҳалқни севиш деб аталади. Нэрлар ёки камер-юнкерлар сафига қўшилиши истаги ультраоялистларни доимо гижгижлаб келади. Ҳар қандай одам ҳам давлат кемасининг даргаси бўлиб олишга интилади, зоро бунга дуруст ҳақ тўлашади. Наҳотки у ерда оддий бир сайёҳ учун ҳам кичкинагина жой топилмаса?

— Нима бўлди ўзи, қани ганир, бошингга қандай гавго тушибди? Сенинг тенса-тебранмас одам эканлигинги назарда тутганда жуда қизиқ иш бўлганга ўҳшайди: сени провинциядан сўнгги сайловлар қувиб юбормадими иш-қилиб?

— Менинг баҳтезизликларим анча илгарироқ бошланди. Тўрт йил муқаддам, қирқ ўнда эканлигинда менинг беш юз минг франк пулим бор эди, энди ўшим тўрт йилга кўпайди, пулим эса эллик минглар чамаси камаядиганга ўҳшайди. Бу шулии мен Ронадаги Монфлери қасримни сотини пайти йўқотицман. Ўзи жуда ажойиб жой.

Нарикда ўи тўққизинчи аср цивилизацияси деб аталган лўттибоалингиз жонимга тегди. Мен кунимни вақтичоглий билан ўтказиб, тинчгина яшасам, дегандим. Йишининг учун Рона соҳилидаги тог ёнбагридан бир мулкни сотиб олдим. Хушманзараликда бекиёс, дунёда бундан чиройлироқ жой топилмаса керак.

Қавм руҳонийси ва майдада-чўйда дворянчалар, менинг қўшикларим, ярим йилгача кўнглимни олишга уриниб юришибди, мен эса уларни зиёфат қилиб, дердим: «Мен сиёсат ҳақида умримнинг охиригача бир оғиз ҳам сўз эшитмаслик учун Нарикдан бу ерга кўчиб келдим. Кўриб турибсизлар, биронта ҳам газетага ёзилган эмасман. Кейин

почтальон менга қанча кам хат олиб келса, шунча кўп хурсанд бўламан».

Бироқ, маълум бўлишича, қавм руҳонийснинг ўз режалари бор экан: тез орада минг хил талаблар, айбенитишлар билан тинкамии қурита бошланиди. Мен йўқсиллар учун йилига икки юз-уч юз франк бериб турмоқчи эдим. Ўёқ! Улар бу пулни қандайдир Авлиё Ноисиф, Биби Марям ва ҳоказо диний жамиятлар фойдасига тўлайсан, деб талаб қилишди. Мен йўқ дедим, шундан сўнг бечора бошимга заънат тошлари ёғила бошлади. Мен, аҳмоқ, хафа бўлиб юрибман. Ўша-ӯша эрталаб уйдан чиқиб, тогларимизнинг чиройидан баҳра ололмайдигац ва бемалол сайд қилоамайдигац бўлиб қолдим, албатта бирор бемазагарчилик содир бўларди-ю, ширин хаёл сурис юрганимда таъбимни тирриқ қилар ва менга эиг жирканч бир усул билан дунёда жоҳил одамлар мавжудлигини эслатар эди. Мана, масалан, оят ўқиб, санам юриши ўтияти, дейлик — мен оят куйини яхши кўраман (чамаси бу куй қадимги греклар давридан қолган бўлса керак), — шундай қилиб, улар менинг далаларимни дуо қилмай ўтишарди, зоро, попимизнинг айтишича, бу далалар аслида ионисоф одамнинг ерлари эмиш. Мунофиқ қишлоқи камнирнинг сигири ҳаром ўлди, дейлик. Шундан сўнг у дарҳол, сигирим авви парижлик нопок файласуфнинг ҳовузи ёнида ўтлагани учун ҳаром ўлди, дея гап тарқатади. Қарабиззи, бир ҳафтадан сўнг ҳовуздаги барча балиқларим қорниларини осмонга қилиб, сув бетида қалқиб юрган бўлади: уларни оҳактош билан заҳарланибди. Ҳуллас, менга ёмонлик қилишининг минг хил йўли бор эди. Судъямиз ҳалол одам эди, лекин у лавозимидан ажратиб қолищдан қўрқарди, шу боисдан ҳам мени доим ноҳақ дерди. Қишлоқдаги тинчгина ҳаёт мени учун жаҳаннамга айланди. Одамлар иезуитларнинг маҳаллий жамияти бошлиги — қавм руҳонийси мендан юз ўтирганини, ўша ердаги либераллар раҳбари — истеъфодаги капитан эса менинг қўллаб-куватламаётганини кўришгач, ҳамма менга қарини тиш қайрай бошлади, бир йил давомида нон-тузимни еб, менинида янаган гишт терувчидан тортуб плугимни тузатаётуб мени чув туширишдан ҳайникмаган аравасоз устагача — ҳамма менга қарни чиқди.

Ниҳоят, бирор суннчиққа эга бўлиб, суддаги даъволашувлардан ҳеч бўлмаса биттасини ютиб чиқмоқ ииятида мен либерал бўлиб олдим. Шу пайт ҳозир ўзининг айтган сайловлар бошланиб қолди ва мендан овоз беринин талаб қилишди.

— Ўзингга номаълум бўлган номзодгами?

— Йўқ, аксинча, у менга отнинг қашқасидек маълум эди. Мен бош тортдим — билсам, ўтакеттан дараражада эҳтиётсизлик қилибман! Энди либераллардан балоға қолдим, ахволим чираб бўлмайдиган дараражада чатоқлашди. Агар қавм руҳонийсининг мисига мени идиш юувучи хотинни сўйиб ўлдирганликда айблаш фикри келиб қолганида, иккала тўдадан ҳам менинг жиноятимни ўз кўзи билан кўрган йигирматадан гувоҳ тошилиши турган гап эди.

— Нима, сен қишлоқда пасткаш қўшиларинг кўнглини тоимай, ҳатто уларниң сафсатасига қулоқ солмай яшаш мумкин, деб ўйловмидинг? Гирт кўрлик-ку ахир бу!

— Энди кўзим очилди. Монфлерни сотииман, майли, лозим бўласа, шу иш туфайли эллик минг франк йўқотсан ўқота қолай, лекин, ниҳоят, ўша мунофиқлик ва разолат ботқогидан қутулиб чиққаним учун хурсанд бўлганимдан ҳали ҳам ўзимга келолганим йўқ.

Энди мен ёлғизлик ва қишлоқ осойишталигини Францияда топилини мумкин бўлган ягона жойдан — биронта уйниг тўртинчи қаватидаги деразаси Елисей майдонига қараган мансардасидан излашга қарор қилдим. Биласанми, мен ҳатто қавмимизга просфоралар¹ инъом этиш йўли билан Руль кварталида сиёсий обрўйимни таъминласаммикин, деб ўйлаб ҳам юрибман.

— Ҳа, Бонапарт даврида бошингга бундай ғавғолар тушмаган бўларди! — деди Фалькоз кўзлари ғазаб ва ўқинчдан чақнаб.

— Саломат бўлсинлар-е! Ўша Бонапартинг пега керак бўлмаган жойга тумшуғини тиқди? Ҳозир менинг бошимга тушган кулфатларниг бари ўшанинг иши.

Боядан бери дикқат билан қулоқ солиб келаётган Жюльен бу гапни эшитиб янада сергакланди. У дастлабки сўзларданоқ манови бонапартист Фалькоз жаноб де Реналь 1816 йилда юз ўтирга ёшлиқдаги дўсти эканлигини пайқаган эди. Файласуф Сен-Жиро эса, чамаси, префектура идораси бошлизининг укаси бўлса керак. Акаси жамоат биноларини арзои-гаровга сотиб олгаи эди.

— Буларниг барига ўша Бонапартинг айбор, — дея давом этди Сен-Жиро. — Ҳамёнида беш юз минг франк пули бўлган қирқ ёнили одам, ҳеч кимга ёмонлик қилмаган тақдирда ҳам, провинцияда яшаб, у ерда руҳий осойишта-

¹ Просфора — черковда ибодат вақтида истеъмол қиливадиган кулчалар (тарж.).

ликка эришолмас экан, поплар ва маҳаллий асилизодалар уни у ердан қувиб юборишар экан.

— Кўй, у ҳақда буидай ёмон гапирма! — дея хитоб қилди Фалькоз, — ҳеч қачон Франция халқлар орасида у ҳукмронлик қилиган ўша ўн уч йилдагидек обрў қозонган эмасди. Ўша пайтда қилингани барча ишларда улугворлик зор эди.

— Сенинг ўша жин ургур императоринг, — дея эътироz билдириди қирқ тўрт ёшли жаноб, — фақат жаиг майдонида улуғ эди. Яна у минг саккиз юз иккинчи йили молия ишларини тартибга соганида ҳам олиҳимматлилик қилганди. Аммо шундан кейин айнишининг боиси нима? Унинг барча камергерлари, барча дабдабаси-ю, Тюильридаги тантанали қабул маросимлари — буларнинг бари ўша мустабидона бемаъниликларни тақрорлаш, уни қайта нашр қилишнинг худди ўзгинаси. Бу нашрнинг ўёқ-буёғини тузатиб, янгилашди, у яна бир, ҳатто икки аср туриб бериши мумкин эди. Зодагонлар ва поплар эски идора услубига қайтишини истаб қолишиди, бироқ уларда бу услубни халқ-қа тақдим эта биладиган метин ирода йўқ!

— Бу дейман, чиндан ҳам кекса газетачининг нутқи бўлди ку!

— Хўш, мени ер-мулкимдан ким қувиб юборди? — дея давом этди газаби қайнаган газетачи. — Наполеон ўз конкордати¹ билан қаддипи қайтадан тиклаб қўйган ўша ионлар қувиб юборди мени. Император уларни давлатимизда яшайдиган врачлар, адвокатлар, астрономлар қатори кўриб, оддий граждан ҳисоблаш ва ризқ-рўзини таъминлаётган касби билан мутлақо қизиқмаслик ўрнига уларнинг мавқеини қайта тиклаб берди. Агар ўша Бона-партияниг барон ва шаҳзода унивонларини бўлашиб бермаганида, манови сурбет дворянчалар ҳозир кеккайиб юрармиди ахир? Йўқ, уларнинг куни битиб бораётган эди ўнанда. Эди бўлса, ионлардан кейин, худди ўша қишлоқи зодагонлар ҳаммадан кўироқ қонимни қайнатишиди, мени либерал бўлишга ҳам ўшалар мажбур этишиди.

Суҳбатнинг охири кўринмасди. Франция бу мавзуда яна ярим асртагача ган сотса керак. Сен-Жиро, провинцияда яшаб бўлмайди, дея таъкидлашда давом этарди, шунда Жюльен унга ийманибгина жаноб де Репални мисол қилиб кўрсатди.

¹ Конкордат — бирор ҳукумат билан Рим панаси ўртасидаги тузилган шартнома (тарж.).

— Тонгай мисолишигин қаранг-а! Енисиз-да, йигитча,— дея хитоб қылди Фалькоз.— Реналь санды бўлиб қолмаслик учун ҳам гурзи бўлишга ошиқди. Гурзи бўлгандаям, бераҳм гурзи бўлди у! Лекин сезиб турибман, тез орада уни Валено қулатса керак! Танийсизми ўша муттаҳамни? Жуда пихини ёрган-да! Бир кун келиб, кўз очиб юмгунича тахтдан қулатишса-ю, ўрнига Валено ўтириб олса, ўша жаноб де Реналингиз нима деб сайраркин?

— Ана ўшандада у ўз жиноятлари билан ўралашиб қолаверади,— деди Сен-Жиро.— Демак, Веррьеерни билар экансиз-да, йигитча? Хўш, гап бундай, ўша мустабидона макрхийлалари учун гўринингда тўнғиз қўпгур Бонапарт манови барча Реналлар ва Шеланларни ҳокимият тепасига чиқариб қўйди, улар эса, ўз иавбатида, валено ва маслонлар салтанатига йўл очиб беришди.

Сиёsat сирлари ҳақидаги дилни сиёҳ қилувчи бу сұхбат Жюльенни эътиборини ўзига тортиб, уни ширин хотира-лардан чалғитмоқда эди.

Парижни биринчи марта олисдан кўрганида, у деярли ҳаяжонланмади ҳам. Келажак ҳақидаги ҳавойи орзулар кечагина у Веррьеерда ўтказган йигирма тўрт соатнинг ҳали сўниб улгурмаган ёрқин хотиралари олдида орқага чекинмоқда эди. У, агар попларнинг сурбетларча қуюшқондан чиқиши натижасида яна республика барпо этилиб, асилизодалар таъкиб остига олинса, маъшуқасининг болаларини ҳеч қачон ташлаб кетмасликка ҳамда уларни қутқариб қолиш ва ҳимоя қилиш учун бошқа барча ишларидан возкечишга ўзича онт ичиб борарди.

У Веррьеерга кириб борган ўша кечада, нарвонини де Реналь ҳонимнинг деразасига тираган ўша дақиқада биронта бегона одам ёки жаноб де Реналнинг ўзига дуч келиб қолганда-чи, унда ҳоли не кечарди?

Маъшуқаси уни қувиб юборишга уринган, Жюльен эса қоронғида унинг ёнида ўтириб, уни бундай қилмасликка қўндиromoқчи бўлган ўша икки соатни эслашининг ўзидан қанчалар ҳузур қилиш мумкин! Жюльенга ўхшаш одамларнинг қалбida бундай хотиралар бир умр сақданиб қолади. Учрашувнинг охири эса унга бир йил муқаддам кечган воқеаларни, севгиларининг дастлабки кунларини эслатарди.

Бироқ шу пайт карета тўхтади-ю, Жюльеннинг ширин хаёллари тўзиб кетди. Улар Жан-Жак Руссо кўчасидаги почта станциясининг ҳовлисига кириб боришган эди.

— Мен Мальмезонга бормоқчи эдим,— деди у ёнига келиб тўхтаган кабриолетни кўриб.

— Бемақалда у ерга бориб нима қиласиз, афандим?
— Бу ёғи билан ишингиз бўлмасин! Марҳамат, ҳайданг.

Чинакамига эҳтиросга берилган одам фақат ўзини ўйлади. Худди шу боисдан ҳам, назаримда ҳар бир одам, барча менга қизиқиб қарайти, деб ўйлайдиган Парижда эҳтирослар жуда bematani bouldi. Men Жюльенинг Мальмезонга боргач, қандай завқланганини тасвирлаб ўтирамайман. У йигларди. Йигларди, дейсизми? Шу йили қуррилган анави жирканч оқ деворлар бутун паркни бўлакбўлак қилиб турганига қарамасдан-а? Буни қарайки, афандим, ҳа, у йигларди; Жюльен учун ҳам, кейинги авлод учун ҳам Арколь қўнрги, Муқаддас Елена ва Мальмезон орасида ҳеч қандай фарқ йўқ эди.

Кечқурун Жюльен театрга боришга жазм этишдан аввал анча иккиланиб турди: у бу худобезор жой ҳақида жуда галати фикрда эди.

Қаттиқ ишончсизлик унинг тавжум Парижни завқ билан томоша қилишинига халал берарди; унинг юрагига фақат ўз қаҳрамони қолдирган ёдгорликларгина таъсири этарди.

«Шундай қилиб, демак, мен ҳар хил фитналар ва мунофиқилар марказига етиб келдим! Аббат де Фрилернинг ҳомийлари худди шу ерда ҳукмронлик қилишади».

Учинчи куни кечқурун синчковлик унинг ҳамма ёқни томоша қилиб олиш ва шунидан кейингина аббат Шиарининг олдига бориш ниятидан устун келди. Аббат совуқ ва қуруқ бир оҳангда уни жаноб де ля Молнияг уйида қандай ҳаёт кутаётганини тушунтириб берди.

— Агар бир неча ойдан сўнг фойдали одам бўлиб чиқмасангиз, семинарияга қайтиб кетаверасиз, аммо энди сизнинг ҳимоячингиз бўлади. Сиз маркизнинг уйида яшайсиз, у Франциядаги энг катта давлат арбобларидан бири ҳисобланади. Сиз қора костюм кийиб юрасиз, лекин у руҳонийлар кийими бўлмай, мотам тутган одамларнинг кийимиға ўхшаган бўлади. Мен ҳафтасига уч марта сизни ўзим тавсия қилган семинарияда улуҳият бўйича машгулотларни давом эттиргингизни талаб қиласман. Ҳар куни чошгоҳ лайти сиз маркизнинг кутубхонасида ҳозир бўласиз, у сизга суддаги даъволашувлари ва бўлак ишлари бўйича ёзишмалар олиб бормоқни тошишимоқчи. Маркиз ўз номига келган ҳар бир хатнинг ҳопиясига қандай жавоб бермоқ ҳақида қисқагина қилиб иккига оғиз сўз ёзиб қўяди. Менинг назаримда, — унинг ўзига ҳам шу ганин айтдим, — уч ойдан сўнг сиз бу жавобларни ёзиш бобида шундай бир малака ҳосил қиласизки, маркизга қўйиши учун ўн

иккита хат олиб борсангиз, у саккиз ёки тўққизтасига имзо чекиб бера олади. Кечқурун соат саккизда сиз ҳамма нарсаларни йигиштириб, унинг ёзув столини тартибга соласиз ва соат ўнда ишни тугатиб кетаверасиз. Эҳтимол шундай ҳам бўларки,— дей давом этди аббат Ниар.— биронта кекса хоим ёки бирор жаноб тилёгламалик билан сизга марказининг номига келаётган хатларни кўрсатмогингиз учун олам-олам бойлик ёки тўғридан-тўғри олтии таклиф қилинглари мумкин.

— Ах, тақсир! — дей хитоб қилди Жюльен қизишиб.

— Багоят қизиқ,— деди аббат заҳархандалик билан изжайиб.— шу камбагаллигинги билан, бунинг устига семинарияда бир йил таҳсил кўрганингиздан кейин ҳам қалбинингизда оликаноб газабининг сақланиб қолганига ҳайроиман. Чамаси, хеч нимани ўрганимаганга ўхшайсиз!

— Зотига тортиши эмасмакан бу?— деди аббат овозини пасайтириб, худди ўзича мулоҳаза юритаётгандек... Энг қизиги шундаки,— дей қўнимимча қилди у Жюльенга разм солиб, — маркиз сизни танир экан... Лекин қаёқдан танишини сира билолмадим. Бошланишига у сизга юз луидор маош белгилади. Бу одам фақат ўзининг ринд табиатига бўйсунади — унинг камчилиги ана шу. Тентаклик бобида, у чамаси, сиздан ҳам қолинимаса керак. Агар у ишнингиздан хурсанд бўлса, вақти келиб маошингиз саккиз минг франкка қадар қўтарилиши мумкин.

— Лекин у бу пулни сизга,— дей ачитиб давом этди аббат,— чиройли кўзларингиз учун тўламаслигини тушунсангиз керак, албатта. Унинг учун фойдали одам бўла олининг. Сизнинг ўрнингизда бўлганимда мен камроқ ганиришга, ўзим билмайдиган парсалар ҳақида умуман оғиз очмасликка ҳаракат қилган бўлардим.

— Ҳа, айтгандай,— дей гап қотди аббат,— сиз учун баъзи бир маълумотлар ҳам тўплаб қўйганиман: жаноб де ля Молнинг оиласи ҳақида айтишии унутай дебман. Унинг икки фарзаиди бор: бир ўғли ва бир қизи. Ўғли ўи тўққизларда, келишган, олифта, чонгоҳ пайти соат иккода ҳаёлига нима келиб қолинини билмайдиган енгилтак йигит. Лекин анча ақдли, довюрак, Испанияда жанг қилган. Сабабини билмайману, лекин маркиз сизнинг ёш граф Норбер билан дўстлашиб кетишинингизга умид қилмоқда. Мен унга сизнинг лотин тилини анча яхши билинингизни айтган эдим. Эҳтимол, у сизнинг ўғлига Цицерон ва Вергилий тўғрисидаги баъзи машҳур ганиларни ўргатиб қўйинингизга умид қилаётгандир.

Сизнинг ўрнингизда бўлганимда, мен бу барно йигитча-

нинг мени мазах қилишига ҳеч қачон йўл қўймаган ва унинг багоят одоб билан, лекин киноя аралаш айтадигац ширип гапларига учмоқдан аввал, уларни дилимда бир неча бор тақрорлаб, яхшилаб ўйлаб кўрган бўлардим.

Яшириб ўтирумайман, турган гап, ёш граф де ля Моль сизга менсимай қарайди. Зеро, шунинг учун ҳамки, сиз оддий авомнинг фарзандисиз, унинг аждоди эса сарой амалдори ўтган ва минг беш юз етмиш тўртинчи йилнинг йигирма олтинчи апрелида Грэв майдопида бошини кундага қўйиш шарафига мусассар бўлган.

Сиз эса бор-йўги веръерлик дурадгорнинг ўглисиз ва унинг отасидан маоти олиб яшайсиз. Ана шу тафовут ҳақида яхшилаб ўйлаб кўринг ва Морери шажараномасидан ушибу оиласнинг тарихини ўқиб олинг. Уларнинг зиёфатларига келиб турдиган барча хушомадгўйлар, ўрни келиб қолганда, бу тарихий асарни бирор йўл билан тилга олмасдан ўтмайдилар.

Кейинчалик менинг олдимга шикоят қилиб қелмаслик учун гусарлар эскадронининг командири, Франциянинг бўлажак иёри жаноб граф Норбер де ля Молнинг ҳазил-мутойибаларига жавоб бермоқдан олдин яхшилаб ўйлаб олинг.

— Назаримда,— деда жавоб қилди қип-қизариб Жюльен,— мендан нафратланадиган одамнинг гапларига жавоб бермай қўя қолишим керак.

— Сиз бундай нафратни тасаввур ҳам эта олмайсиз, у фақат ўта назокатли гаплар билангина изҳор этилади. Агар тентак бўлганингизда, сиз албатта осонгина алданиб қўя қолардингиз, бордию ҳар нима қилиб бўлса-да, дурустроқ мартабага эришмоқни истасангиз, у ҳолда сиз ўзингизни лақма қилиб кўрсатмоғингиз лозим бўлур эди.

— Агар куилардан бирида, бу ишлар менга тўғри қелмас экан, десаму ўша юз уч рақамли ҳужрамга қайтиб кетсан,— деди Жюльен,— пима, у ҳолда кўрнамак ҳисобланаманими?

— Ҳа, албатта,— деда жавоб қилди аббат,— бу хонадонининг барча ҳамтовоқлари сизга туҳмат ёғдиришга ҳаракат қилишиади, аммо шунда мени пайдо бўламан. *Absum qui feci*¹. Уларга мен, шуидай қарорга келдим, деб айтаман.

Жаноб Пирарининг зарда билан, деярни дарғазаб бўлиб гапириши Жюльенни қаттиқ ташвишга солиб қўйган эди: шу туфайли у аббатнинг сўнгги сўзларининг ҳам қадрига ета олмади.

¹ Бу ишни қилган одам — мец (лот.).

Гап шунда эдики, аббат Жюльенга меҳр қўйиб қолгани учун ўзини ёзириарди ва ўзга одамининг тақдирига шу йўсинда аралашиб, гўё шаккоклик қилаётгандек, қалбини қандайдир қарийб хурофий бир ваҳима қопламоқда эди.

— Сиз у ерда яна,— деда давом этди у гўё қандайдир кўнгилсиз вазифани бажараётгандек порози бир оҳангда,— сиз у ерда яна маркиза де ля Моль хонимга ҳам дуч келасиз. Бу сочлари оқиштоб, баланд бўйли хоним жуда художкўй, димогдор, тоят одобли, лекин ҳеч нарсага арзимайдиган ҳовлиқма аёл. У ўзининг аристократик урф-одатлари билан машхур бўлган кекса герцог Шонскийниг қизи. Бу басавлат хонимни ўз табақасига мансуб аёллар табиатининг туб моҳиятини жуда яхши аке эттирувчи ажойиб намуна деса бўлади. У ўзининг назарида ҳурматга лойиқ ягона фазилат — бу салб юришларида иштирок этган аждодларга эга бўлмоқ эканлигини яшириб ҳам ўтирмайди. Пул, унингча, иккинчи даражали нарса бўлиб, унчалик аҳамиятга молик ҳам эмас. Бу гандай ажабланяпсизми? Сиз билан биз энди провинцияда эмасмиз, дўстгинам.

Унинг меҳмонхонасида сиз подшоҳларимиз ҳақида илтифотсизлик билан гапиришга журъат этадиган талайгина катта амалдорларга дуч келасиз. Де ля Моль хонимнинг ўзига келсак, у ҳар гал қирол оиласидан бўлган биронта шаҳзода ёки хусусан малика номини тилга олганида албатта эҳтиром ила товушини пасайтиради. Унинг олдида Филипп Иккинчи ёки Генрих Саккизинчиларнинг ёвуз маҳлук ўтганликлари ҳақида гапирмасликни маслаҳат бераман. Улар қирол бўлишган, бу эса уларга барча одамлар, айниқса сиз билан бизга ўхшаш чакана одамлар олдида бекиёс иззат-хурматда бўлиш ҳуқуқини беради. Аммо,— деда давом этди жаноб Пирар,— биз руҳонийлармиз,— ҳар қалай у сизни шундай ҳисоблайди ва руҳоний сифатида унинг охиратини кутқариб олиш учун хизмат қиласидиган малайга ўхшаш бир одаммиз.

— Тақсир,— деди Жюльен,— чамамда, мен Париждан тез орада жўнаб кетадиганига ўхшайман.

— У ҳолда сизга оқ йўл тилайман, холос. Лекин ёдинизда бўлсин, бизнинг қасб-коримиизда катта мансабдорларнинг соясига сигинмай туриб бирон нарсага эришиб бўлмайди. Аммо менинг билишимча, сизнинг табиатингизга хос тушуниб бўлмайдиган хислатлар, агар ҳаётингизни мустаҳкам йўлга кўя олмасангиз, сизни қувинга маҳкум этгай — сиз учун ўртача йўл бўлмайди. Ҳомхаёлга берил-

май қўя қолинг. Одамлар сизга мурожаат қилишганида бу нарсанинг сизга ёқмаганлигини дарҳол сезинади, кишилар бир-бирига тезда эл бўлиб кетадиган бизнинг мамлакатимизда эса сиз, агар ўзингизни хурмат қилишга маъжбур ётмасангиз, шўрпешана бўлиб яшашга маҳкум бўлгайсиз.

Агар марқиз де ля Молнинг миясига бу фикр келиб қолмаганида Безансонда ҳолингиз не кечарди? Бир кун келадики, у сиз учун қандай ажойиб иш қилганини ўзингиз ҳам тушуниб қоласиз ва агар нонкўр маҳлук бўлиб чиқмасангиз, ундан ҳам, унинг оиласидан ҳам умрбод миннатдор бўлиб юрасиз. Сиздан анча ўқимишлироқ бўлган қанчадан-қанча фақир аббатлар Парижда йиллар давомида диний маросимларни ижро этгаплари учун ўн беш су ва Сорбоннадаги илмий музокаралари учун ўн су олиб яшаганлар!.. Ёдингиздами, бултур қишида сизга анави муттаҳам кардинал Дюбуанинг дастлабки йиллар қандай яшаганини ҳикоя қилиб берган эдим. Ёки сиз ўз мағрурлигинги билан әҳтимол, ундан ҳам истеъдодлироқман, деб ўйларсиз?

Мана, масалан, мени олайлик: ўзим оғир-вазмин, ўртамиёна бир одамман, шу боисдан ҳам бутун умримни ўша семинарияда ўтказаман, деб ўйлаб, болаларча тентаклик билан унга меҳр қўйиб қолдим. Оқибати нима бўлди? Истеъфога чиқиш ҳақида ариза берганимда, мени бусиз ҳам ишдан олиб ташламоқчи бўлиб юришган эди. Ўша пайтда тирикчилик учун қанча маблагим бўлганини биласизми? Бор-йўқ капиталим беш юз йигирма франқдан иборат бўлиб, икки-уч танишлардан бўлак дўстларим ҳам йўқ эди. Жаноб де ля Моль билан илгари сира ҳам учрашмаган эдик, лекин бошимга оғир кун тушганида у менга најот қўлинни чўзди: унинг бир оғиз гани билан мени қавм руҳонийси этиб тайинлашди. Қавмим анчайин бадавлат одамлардан иборат, турли иллатларга муқкасидан кетган кишилар йўқ унда. Мен олаётган даромаднинг қилаётган меҳнатимга писбатан қапчалар кўплигини эса, ҳатто айтишга ҳам уяламан. Енгилтаклини йигишириб, ақл билан иш тутмогингиз учун ҳам кўп галирляман.

Ҳа, ина бир ганим бор: баҳтга қарни мени анча жizzаки одамман, әҳтимол, бир кун келиб сиз билан биз гапланимай қўйинчимиз ҳам мумкин.

Агар марқизанинг такаббурлиги ёки ўғилласининг ҳазил-мазахлари жонингизга тегиб, бу хонадонда ортиқ туролмай қолсангиз, сизга маслаҳатим, Париждан юз-юз эллик чақирим наридаги бирор семинарияда таҳсилни ниҳоясига етказинг. Яна шуни айтмоғим керакки, жанубдан кўра шимол афзалроқ. Шимолда аҳоли бирмунча

маданиятлироқ, адолатсизлик ҳам камроқ учрайди ва шуни ҳам тан олмоқ лозимки,— дея құшимча қилди у товушини пасайтириб,— Париж газеталарининг яқинлиги, ҳар қалай, бу кичкина мустабиқ ҳокимларни маълум қадар жиловлаб туради.

Агар муносабатимиз бир-бири мизга нисбатан айни мудда доа бўлиб бораверса-ю, марқизнинг уйи сизга тўғри келмай қолса, менга викарий бўлмоқни таклиф этаман, шунда қавмдан тушадиган даромаднинг ярми сизники бўлади. Менга Безансонда қилган ажойиб таклифингиз учун,— дея құшимча қилди у миннатдорчилек билдиримоқчи бўлган Жюльенни тўхтатиб,— сизга бундан ҳам кўироқ қарздорман. Агар ўшанда беш юз йигирма франк маблагим бўлмаганида, сиз мени қутқариб қолган бўлур эдингиз.

Аббатнинг товушида бояги заҳарлик гойиб бўлганди. Ўзи учун уят бўлса ҳам Жюльен қўзлари жиққа ёшга тўлганини ҳис этди, шу тобда у кекса дўстини қучоқлаб олгиси келарди; у ўзини тутиб туролмади ва илохи борича дадил овозда деди:

— Мен ёруг дунёга келибманки, отам мени ёмон кўрарди, бу менинг учун жуда катта баҳтесизлик эди, лекин мен энди тасодифдан умрбод миннатдор бўлгайман, сиз мен учун ота ўрнига ота бўлдингиз, тақсир.

— Яхши, яхши,— дея хижолат чекиб мингиллади аббат ва семинария директорига муносаб бир панд-насиҳат айтиш имкониятидан хурсанд бўлиб қўшимча қилди,— ҳеч қачон «тасодиф» демаслик керак, бўтам, доим «худонинг карами» деб айтинг.

Киракаш файтон тўхтади-ю, кўчир улкан дарвозада осиглиқ турган биринjк болгачани қўлига олиб, уни тақиллатди. Бу де ля Моль саройи эди, ўткинилар буига шубҳа қилмасликлари учун эса шу сўзлар дарвоза тенасига ўриптилган қора мармар тахтага ўйиб ёзилганди.

Бу дабдаба Жюльенга ёқмади. Ахир улар якобинчилардан ўлгудек қўрқинади-ку! Уларга ҳар бир девор ортида Робесињер ва унинг жоду ортилган араваси яширингандек туюларди. Бу қўрқув шу даражага бориб етардик, батзан одам кулавериб, ичаги узилгудек бўларди. Бу ерда эса, мабодо исёни кўтарилиб, оломон ҳужум қилиб қолгудек бўлса гўё у адашиб қолмаслиги учун атайлаб ўз уйини қўз-қўз қилишаётгандек эди. Жюльен бу фикрини аббат Пи-рарга айтди.

— Эҳ, бечора бўтагишам! Бунакада кўи ўтмай менга викарий бўладиганга ўхшайсиз. Намунача миянгизга бунақа даҳшатли фикрлар келмаса-я!

— Ахир ўз-ўзидаи шундай хулоса келиб чиңяпти-да,—
деде жавоб қилди Жюльен.

Дарбонинг басавлат кўринини ва айниқса ҳовлининг
чинидай тозалигини кўриб, Жюльен жуда завқланиб
кетди. Ҳаво очиқ бўлиб, қуёш чарақлаб турарди.

— Қандай ажойиб архитектура! — деди у ўз ҳамро-
хига.

Бу иморат эса Вольтер ўлимидан хиёл олдин, Сен-
Жермен қасабасида дидсизлик билан қурилган уйлардан
бери эди. Мода билан гўзаллик ҳеч қачон шу қадар бир-
биридан узоқ бўлмаганди.

II

Киборлар жамиятига биринчи қадам

Таъсирили ва аломат бир хо-
тира: ўи саккиз ёшли ўигитча
бировнинг ҳомийлигисиз, ёлғиз
ўзи кириб борган биринчи меҳ-
монхона! Биронта аёл сал қиё бо-
қиб қўйса бас, дарҳол ўзимни йў-
қотиб қўярдим. Одамларга ёқини
учун ҳаракат қилган сайян ўзим-
нинг шунча қовуша олмаёт-
ганимни ҳис этардим. Менинг
барча тасаввурларим ҳақиқатдан
жуда йироқ экан; тоҳ ҳеч нарса-
дан-ҳеч нарса йўқ биронта одам-
га чин кўнгилдан меҳр қўярдим,
гоҳида ёса хиёл ёмон кўз билан
қараган одамини ўзимга душман
деб билардим. Тортинчоқлигим
туфайли чеккан барча взобларим
ичра қуёш чарақлаб турган гоят
ажойиб кун эсимда қолгай!

Кант

Жюльен атрофига аланглаб қараганича, ҳовли ўртасида
тўхтади.

— Ўзингизни вазмироқ тутиинг,— деди унга аббат
Пирар,— миянгизга даҳшатли фикрлар келяпти, кейин —

тиргт ёш бола ҳам экансиз! Горацийнинг піл тігаті (хеч нарасадан ажабланмаслик) қоидасига амал қилиш қапи? Үйлаб күрсәнгиз-чи, ахир, манови беҳисоб малайлар бу ерда анграйиб турғанингизни күргач, дархол устингиздан кула бошлашади. Улар сизни ўзлари билан бир қатордаги киши-ю, лекинadolatesiz равиша юқорироқ қўйилган одам, деб ҳисоблай бошлайдилар. Шундан сўнг ўзларини хушфеъл кўрсатиб, эзгу маслаҳат бериш, ёрдам кўрсатиш баҳонасида сизни қалака қилишга ҳаракат қиласидилар.

— Шундай қилиб кўришсиз-чи,— деди жавобан Жюльен лабини тишилаб, дархол одатдаги бадгумонлиги қўзир экан.

Улар маркиз кабинети томон ўтиб боришар экан, уйнииг иккинчи қаватидаги меҳмонхоналар сизга, муҳтарам ўқувчим, қанчалик серҳашам туюлса, шунчалик бефайз ҳам кўринарди. уни барча жиҳозлари билан сизга таклиф қилишганида, сиз у ерда яшашни истамаган бўлардингиз. Бу ер кишини эснатадиган ва ўлгудек зериктирадиган насиҳатгўйлик маскани эди. Бироқ бу меҳмонхоналарни кўргач, Жюльен баттар заақланиб кетди. «Шундай ҳашамат ичра яшаган одам ҳам ўзини баҳтсиз ҳис этармикин!» — деда ўйларди у.

Инҳоят, улар бу муҳташам уйдаги энг беўхшов хонага кириб бориши: ёруглик унга аранг тушиб турарди. Хонада бошига оқиштоб парик кийган, кўзлари ўтқир, кичкинагина, озгин юзли бир одам ўтирган экан. Аббат Жюльен томон ўгирилиб, уни ўша одамга таништириди. Бу маркиз эди. Жюльен уни зўрга таниди, зеро ҳозир маркиз жуда мулоҳитм кўринарди. У энди Жюльен Брэй-ле-Ода кўрган тақаббур аркони давлатга сира ҳам ўхшамасди. Жюльенга маркизнинг паригида соч жуда кўпдек туюлди. У шу қадар бериллиб кузатаётган эдик, ҳайиқин ҳатто хәёлига ҳам келмади. Генрих III дўстининг авлоди биринчи қараща унга аинча кўримесиз бўлиб туюлди. У жуда озгин ва питрак эди. Аммо тез орада Жюльен маркизнинг назокати суҳбатдошининг кўнглига ҳатто Безансон епископининг назокатидан ҳам кўпроқ хуш ёқишини сезди. Бу учрашув борйўги уч минутча давом этди. Улар маркизнинг олдидан чиқингач, аббат Жюльенга қараб деди:

— Сиз маркизга худди суратни томоша қилгандек қарадингиз, бу одамлар назокат деб атайдиган нарса хусусида ўзимни жуда билимдоп деб ҳисобламайман, тез орада сиз буларининг барини мендан яхшироқ билиб олгайсиз, лекин ҳар қалай шуни айтмоғим керакки, сизнинг унга

такаллұғсизлик билан тикилишиңгиз мәнга назокатдан апча йирекроқ түюлди.

Улар яна файтонга ўтиришди; күчир қандайдыр хиёбон олдида түхтади. Жюльен аббатта әргашыб, катта бино ичига кирди-ю, уларниң күз ўпгыда бир-бираға туташып кетган кенг заллар намоён бўлди. Жюльен бу ерда ҳеч қандай мебель жиҳозлари йўқлигини пайқади. У деворда осиглик турған ва назариди, қандайдыр адабсиз бир маизара тасвирланған ажойиб зарҳал соатни томоша қила бошлади, бироқ шу пайт унинг ёнига жуда банинг қийинған ва жуда хушчехра бир жаноб келди. Жюльен у билан бош иргаб саломлашди.

Жаноб жилмайди-да, қўлини унинг елкасига қўйди. Жюльен бир сескасиб тушиди ва санчиб ўзини четга олди. У газабдан қизариб кетди. Аббат Ниар ўзининг бадфеъллигига қарамай, қотиб-қотиб кула бошлади. Ўша жаноб тикувчи экан.

— Сизни иккى кунга бутунлай озод этаман,— деди аббат Жюльенга улар кўчага чиқишгач,— шундан кейиннинг сизни де ля Моль хонимга таништирмогим мумкин. Менинг ўрнимда бошқа одам бўлганида, сизни биринчи кунлари бу янги Вавилонда, худди бўйи етган қиздек эҳтиёт қилған бўларди. Бироқ нешонангиизда ҳалок бўлиш ёзилған бўлса, майли, дарҳол ҳалок бўлақолинг, шунда мен ҳеч бўлмаса, доим сизнинг ташвишиңгизни тортишдек аҳмоқона заифлигимдан қутуламан-қўяман. Индинга эрталаб манови тикувчи сизга иккита костюм юборади, уларни сизга қийдириб кўрадиган ҳалфага беш франк берасиз. Ҳа, айтмоқчи, аниви парижликлар олдида иложи борича камроқ ганиришга ҳаракат қилинг. Бир оғиз сўз айтсангиз бас, улар устиңгиздан кулмоқ учун дарров баҳона топишади. Бу жиҳатдан уларниң туғма истеъоди бор. Индинга пенин пайти менинг олдимга етиб бормоғигиз шарт... Ҳўн, боринг, ҳалок бўлаверинг... Ҳа, упуттай дебман: бориб, ўзинигизга пойабзал, кўйлак, шляпа буюртма қилинг, мана бу адреслар бўйича.

Жюльен адреслар ёзилған хатни кўздан кечира бошлади.

— Бу маркизнинг хати,— деди аббат.— Маркиз жуда фаол одам, у бирорвга буюриб ўтиришдан кўра, ҳамма ишни олдиндан мўлжаллаб, ўзи бажаришни афзал кўради. У ўзини шу ташвишлардан ҳалос этмоқ учун ҳам сизни ишга оляти. Бу бетоқат одам бир имо билан билдириб кетган барча ишларни муносиб тарзда бажармоқ учун ақлингиз стармикин? Буни келажак кўрсатади: огоҳ бўлинг!

Жюльен бир оғиз ҳам сўз айтмай, адреси кўрсатилған

барча усталарнинг олдига кириб чиқди; бу усталарнинг бари унинг ҳурматини жойига қўйиб муомала қилишди, этикдўз эса, унинг иеми шарифини буюртмалар дафтарида қайд қиласар экан, «жаноб Жюльен де Сорель», деб ёзиб қўйди.

Нер-Лашез қабристонида қандайдир ниҳоятда либералларча кайфиятда бўлган ва бурчига содик бир жаноб унга маршал Инейнинг қабрини кўреатмоқчи бўлди, зеро доно сиёсат бу қабрни эшитафия¹га әга бўлиш ҳуқуқидан маҳрум этганди. Бироқ Жюльен кўзларида ёш билан қуҷоқлаб олган ўша либерал билан хайрлашгач, соатидан ажралганини сезди. Шундай тажриба билан бойиган Жюльен икки кундан сўнг аббат Ниарнинг ҳузурига стиб борди; устози унга узоқ разм солиб турди.

— Бу дейман, ҳали олифта бўлиб кетмасағиз гўрга эди, — деди қовоғини солиб аббат. Жюльен жуда ёш кўринар ва шу туришда мотам тутиб, қора кийинган йигитга ўхшаб кетарди; у чиндан ҳам жуда ёқимтой эди-ю, бироқ меҳрибон аббатининг ўзи гирт провинциялик бўлгани учун ҳам Жюльеннинг юрганида елкаларини қимирлатиш одати ҳали ҳам қолмаганини пайқамади; провинцияда эса бундай юриш кишини ораста ва жуда басавлат қўрсатади деб ҳисобланарди.

Жюльеннинг башанглиги маркизда меҳрибон аббатга қараганда мутлақо бошқача таассурот қолдирди.

— Агар жаноб Сорель рақсдан дарс олиб турса, сиз қаршилик қилмайсизми? — дей сўради у аббатдан.

Аббат довдираб қолди.

— Йўқ, — деди у ниҳоят. — Жюльен руҳоний эмас.

Маркиз торгина яширин зинапояининг бирваракайига иккитадан погонасини ҳатлаганича қаҳрамонимизни деразаси улқан боғ томон қараган шинамгина мансардага шахсан ўзи бошлаб борди. У Жюльендан тикувчи аёлдан неча кўйлак олганини сўради.

— Иккита, — дей иймацибигина жавоб қилди Жюльен, шундай аркони давлатнинг икир-чикирларга шу қадар эътибор берадётганидан хижолат тортиб.

— Офарин, — маркиз бу сўзни шундай жиддий ва амирона бир оҳангда айтдики, қаҳрамонимиз ўйланқираб қолди. — Офарин. Бўлмаса яна йигирма иккитасини олиниг. Мана, йилнинг биринчи чораги учун маопинингиз.

Мансардадан настга тушар экан, маркиз қандайдир кекса бир одамии ёнинг чиқарди.

¹ Эшитафия — қабр тошига хат (тарж.).

— Арсен,— деди у ўша одамга,— сиз жаноб Сорелининг хизматида бўласиз.

Бир неча минутдан сўнг Жюльен кўркам кутубхонада ёлғиз ўзи қолди. Қандай ажойиб! Ўзининг шундай ҳаяжонланиб турганида бирор кўриб қолмасин учун у кутубхонанинг энг пана бурчагига ўтди-да, ўша ердан туриб китобларниң ялтироқ жилдларини томоша қила бошлади. «Буларниң ҳаммасини ўқиб чиқишим мумкин! — деди у ўзига-ўзи.— Қандай қилиб ёқмасин менга бу ер? Жаноб де Реналь мен учун маркиз де ля Моль қилган пишнинг юздан бирини қилган тақдирда ҳам, чамаси, ўзини бир умрга иснодга қолган деб хисоблаган бўларди. Қани, бир кўрайлик-чи, нималарни ёзишим керак экан». Ишни тугатгач, Жюльен китоблар олдига боришга журъат этди; у Вольтер асарлари тўпламини кўрганида қувончидан жинни бўлаёзди. У гафлатда қолмаслик учун югуриб бориб кутубхона эшигини ланг очиб қўйди. Шундан сўнг у хузур қилиб, саксон томининг барини кетма-кет вараклаб чиқа бошлади. Томларниң бари жуда ажойиб муқоваланган эди, бу энг яхши лондоилик уста меҳнатининг нодир маҳсулни эди. Боз устига, Жюльенниң хурсандлигидан боши осмонга етмоги учун бу ҳашаматниң кераги ҳам йўқ эди.

Орадан бир соат ўтгач, маркиз кириб келди-да, Жюльен ёзиган қоғозларни кўздан кечирди ва йигит «буниинг» сўзини иккита «и» билан ёзганини кўриб, ҳайрон бўлди. «Наҳот бу йигитниң ўқимишлилиги ҳақида аббат айтган гапларниң бари шунчаки уйдирма бўлса?» Ҳафсаласи пир бўлган маркиз мулойимлик билан сўради:

— Имло бобида билимларинги сал бўшроқ шекилли?

— Ҳа, шундай,— деди жавоб қилди Жюльен бу икрор билан ўзига қандай зиён етказаётганини ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмай. У маркизниң меҳрибонлигидан жуда таъсиrlаниб кетганди: шу тобда у беихтиёр жаноб де Реналининг бетамиз тақаббурлигини эслаб кетди.

«Бу франши-контэлик аббатча билан овора бўлиб, вақтни бекор кетказадиганга ўхшайман,— деди ўйлади маркиз.— Лекин менга вафодор бир одам жуда керак эди!»

— «Буниинг» сўзи битта «и» билан ёзилади,— деди унга маркиз.— Ҳар гал хат ёзишини тугатгач, қандай ёзилишини яхши билмаган сўзларигизни имло лугатидан текшириб кўринг.

Соат олтида маркиз Жюльенни ўз хонасига чақиртирди; у йигитниң оёғидаги этикни кўриб, очикдан-очиқ таъбирик бўлди.

— Бу менинг эътиборсизлигим: сизга ҳар куни соат

беш яримда кийиниб олмогингиз лозим деб айтишни унущибман.

Жюльен унга тунунмай қараб турарди.

— Мен пайтоқ киймогингиз лозимлигини пазарда тутяпман. Арсен сизга буни әслатиб туради. Бугун эса сиз учун кечирим сұрайман.

Шундай дея маркиз зархал югуртилганидан лов-лов ёниб турған меҳмоихона әшигини лаңг очди-да, Жюльенни олдинга ўтқазмоқчы бўлди. Бундай пайтларда жаноб де Реналь албатта биринчи бўлиб кирмоқ учун әшик олдида қадамимни тезлаторди. Аввалги хўжайининг шундай майдакашлигига ўрганиб қолгани туфайли Жюльен подагра касалидан азоб чекиб юрадиган маркизнинг оёгини қаттиқ босиб олди. «Оббо, ҳаммаси етмагандай у яна бес ўнақай ҳам экан-ку», дея хаёлидан ўтказди маркиз. У Жюльенни баланд бўйли, гоят улуғвор бир аёлга таништириди. Бу маркиза эди. Жюльен, ўзининг такаббурлиги билан у Веррье округи префекти ёрдамчисининг хотини — де Можирон хонимга ўхшаб кетар экан, дея дилидан ўтказди. Ўша хоним Сен-Шарлдаги тантанали зиёфатларда кеккайиб, савлат тўкиб ўтирас эди. Меҳмоихонанинг дабдабали ҳашаматидан бир оз ҳайиққан Жюльен маркизнинг айтган ганини эпита олмади. Маркиза унга хисб кўз қирини ташлаб қўя қолди. Меҳмоихонада яна бир печа эркак киши бор эди. Жюльен улар орасида бултур Брэй-ле-Одаги тантанали маросим пайтида ўзи билан жуда мулоҳим гаплашган ёнгина Агда епископини кўриб беҳад қувониб кетди. Ёш прелат, чамаси, Жюльеннинг ўзига ийманибгина, танирмикини, деган бир умид билан тикилишидан қўрқиб кетди шекилли, бу провинцияликни танишини ҳаёлига ҳам келтирмади...

Жюльенга бу меҳмоихонада йигилган одамлар ўзларини алланечук матьюс ва сохта тутаётгандек туюлди. Парижда одамлар одатда секин ганиришади ва арзимаган нарсага ҳаяжонланиб ўтиришмайди.

Меҳмоихонага мурти сабза ургай, ранги оппоқ ва бўй-басти жуда келишган бир йигит кириб келганида соат олти ярим бўлиб қолганди. Йигитициг бопи ниҳоятда кичкина эди.

— Доим шунақа кечикуб келасиз, — деди маркиза, йигит унинг қўлини ўпар экан.

Жюльен бу граф де ля Моль эканини англади. Жюльенга у бириичи қаравшдаёқ жуда дилбар йигит бўлиб қўриди.

«Наҳотки, — дея ўйлади Жюльен, — шу йигит ўзининг ҳақоратли ҳазил-мазахлари билан мени бу хонадондан қочиб кетишга маякбур этса?»

Граф Норберга разм солар экан. Жюльен уининг широрли этик кийганини пайқаб қолди. «Мен эса, чамаси, нааст табақа кишиси бўлганим учун ҳам туфай кийиб юришни керак экан-да?» Барча стол атрофига ўтирди; Жюльен маркизанинг товушици кўтариб, кимгадир таубех берганини эшитиб қолди. Шу заҳоти уининг кўзи оқ-сариқ сочли, гоят хушбичим бир қизга тушуни. У стол ёнига келиб, Жюльенинг қаршиенга ўтирди. Қаз унга сиражам ёқмади; бироқ дурустроқ разм солиб қарагач, Жюльен бундай чиройли кўзларини бирничи марта қўраётганини тушунди, лекин бу кўзлар қизининг ниҳоятда шавқесиз эканлигидан далолат бериб турарди. Сўнгра Жюльен бу кўзларда зерикиш ифодасини уқди, бу нигоҳлар унинг атрофига синчиклаб разм солишини, лекин шу билан бирга доимо ўзини улугвор тутиши лозимлигини эслатиб турарди. «Де Реналь хонимининг кўзларига ҳам жуда чиройли эди, — дея ўйларди у, — барча унга шу ҳақда ганирарди. Лекин уининг кўзлари манови қизникига сира ҳам ўхшамасди». Мадемуазель Матильданинг, — барча уни шундай атамоқда эди, — кўзларида баъзан йилт этадиган учқун зийраклик аломати эканини тушунишга эса Жюльен ҳали тажрибасизлик қиларди. Де Реналь хонимининг кўзлари ёнганида эса — бу эҳтирос алансаси ёки уининг олдида бироқ қабих ишни гапиришганда, ундан газабланиш ёлқини бўларди. Зиёфат охирида Жюльен мадемуазель де ля Моль кўзларидаги бу ўзгача чиройни яхши тавсифлайдиган сўз тонди. «Уининг кўзлари порлаб турар экан», деди у ўзича. Умуман олганда эса қиз Жюльенининг кўзига борган сайин хунукроқ кўринаётган онасига жуда ҳам ўхшаб кетарди. Шундан сўнг Жюльен унга ортиқ қарамай қўйди. Лекин граф Норбер унга ҳар томондан дилбар йигит бўлиб кўринарди. Жюльен унга шу қадар маҳлиё бўлиб қолган эдики, ёш графга ҳасад қилиш ёки ўзидаи бойроқ ва насл-насад жиҳатидан устунороқ бўлгани учун ундан нафратланиш қаҳрамонимизнинг ҳатто хаёлига ҳам келмади. Маркиз эса Жюльенининг назариди, очиқдан-очиқ зерниб ўтирарди. Иккинчи таомни тортишаётган пайти у ўғлига қараб деди:

— Норбер, марҳамат қилиб жаноб Жюльен Сорель билан таниниб кўй. Мен уни ҳозиргида ўз штабимга ишга олдим ва уни одам қилмоқчимаи, агар бунинг имкони бўлса, албатта.

— Бу йигит менинг секретарим,— деди маркиз ёнида ўтирган одамга,— у «бунинг» сўзини иккита «и» билан ёзади.

Барча Жюльенга қаради. У асосан Норбер томонга қараб хиёл таъзим қилиб қўйди, лекин умуман олганда унинг кўз қараши ҳаммага ёқди.

Маркиз меҳмоиларга Жюльенинг қандай маълумот олганини айтган экан шекилли, улардан бири йигитни Гораций ҳақида саволга тува бошлади. «Худди аиа шу Гораций ҳақидаги гапларим билан Безансон енисконига ёқиб қолтап эдим, — дей хаёлидан ўтказди Жюльен.— Чамамда, улар шундан бошига муаллифни билишимай-дигаинга ўхшайди». Шу дақиқадан эътиборай у дарҳол ўзини босиб олди. Жюльен ўзини босиб олишта сира уринмади, чунки у ҳозиргина ўзича манови ойимтилла де ля Моль аёл сифатида мени ҳеч қаочон ўзига ром этолмайди, дей кўнглига туғиб қўйганди. Эркакларга иисбатан эса у семинариядан сўнг бутунлай хурматини ўқотган ва улардан ҳайликмай қўйган эди. Агар манови емакхона шу қадар ҳашамдор бўлмаганида у ўзини бутуилай дадил тутган бўларди. Аслида эса ҳамма гап ҳар бири икки одам бўйи кела-диган манови ойналарда эди — у ўқтин-ўқтии шу ойна-ларга кўз ташлаб, уларда ўзи билан Гораций ҳақида баҳслашаётган сұхбатдошининг аксени кўрар ва бирмунча хижолат тортар эди. Провинциядан келган одам учун Жюльенинг жумлалари учалик узуи эмасди. Унинг кўзлари чиройли эди, тортинчоқлигидан тоҳ журъатсизлик, гоҳида эса — яхши жавоб берганидан қувонч порлаб турган нигоҳи янада равшанироқ чақнаб кетарди. Бу имтиҳон зерикарли зиёфатни бирмунича жонлантириб юборди. Маркиз ҳеч кимга сездирмай Жюльенинг сұхбатдошига, қаттикроқ сўрайвериинг, дегандай ишора қилди. «Наҳотки у чиндан ҳам бироп нарсани билса?» — дей ўйлади маркиз.

Жюльен саволларга жавоб берар экан, мулоҳазаларини айта туриб, ўзини шу қадар босиб олдники, атрофидағи одамларга ўзининг ҳам қандайдир фикр-туйғулари борлигини намойиш этди. Тўғри, йигит бу фикрларни бирмунча қўнопроқ, баъзан эса ноўрии баён қиласарди. Албатта, барча уни ақёл зукко йигит экан деган қарорга келди, деб бўлмасди, зоро Парижда қандай тилда сўзланишларини билмайдиган одам учун бу жуда амримаҳол эди. Бироқ унинг лотин тили ва лотин муаллифларини жуда яхши билини иққол сезилиб турарди.

Жюльенинг оппоненти Езувлар Академиясининг аъзоси бўлиб, у иттифоқо лотин тишини биларди. У Жюльенинг класикларни яхши билишига ишонч ҳосил қилиб, уни хижолатга солиб қўйишдаи хавфсирамай қўйгач, атай-

лаб турли чигал саволлар билан уни чалгитмоқчи бўлди. Бу тортишувдан қизишиб кетган Жюльен, ниҳоят, емакхона-нинг дабдабали ҳашаматини унутиб, лотин шоирлари ҳақида сұхбатдоши ҳеч қаерда ўқимаган мулоҳазаларни баён эта бошлади. Сұхбатдоши виждони ҳалол одам сифатида ёш секретарга қойил қолди. Унинг бахтига, сұхбат мавзуи ўзгариб, гап Горацийнинг бой ёки камбағал ўтгани, ёки унинг Мольер ва Лафонтеннинг дўсти бўймиш шоир Шапель қаби серназокат, ишқибоз ва бегам бўлиб, шунчаки кўнгилхуши учун шеър ёзгани, ёки лорд Байроннинг айбловчиси Соути қаби қиролнинг туғилган кунига атаб мадхиялар ёзадиган ва аркони давлатларнинг хайр-эҳсони ҳисобига кун кўрадиган сарой шоири бўлгани тўгрисида кетди. Шундан сўйг дарҳол Август ва Георг IV даврларидаги жамиятнинг аҳволи тилга олинди; у даврда ҳам, бу даврда ҳам аристократия багоят қудратли эди, бироқ Римда ҳокимиятни уларнинг қўлидан аслида оддий жаңгчи бўлган Меценат тортиб олди, Англияда эса аристократлар ҳукмроилиги аста-секин Георг IV ни Венеция дожи дарајасига тушириб қўйди. Бу сұхбат зиёфатнинг бошида зериканидан тонг қотиб ўтирган маркизни бир оз жонлантиргандек бўлди.

Жюльен Соути, лорд Байрон, Георг IV қаби замондошлиарининг номини эшитар экан, ҳеч нимани тушунмасди, зеро йигит бу помларни биринчи марта эшитмоқда эди. Бироқ ҳар гал Гораций, Марциал, Тацит ва бошқаларнинг асарларида ўқиб билиш мумкин бўлган Рим воқеалари ҳақида сўз кетганида у ҳаммадан билимдой бўлиб чиқарди. Жюльен узоқ ўйлаб ўтирмай ўша унугтилмас оқшомдаги сұхбат чоги Безансон епископидаи эшитган баъзи мулоҳазаларни ҳам ўзлаштириб юборди, шуни тан олиш керакки, бу мулоҳазалар зўр қизиқишга сабаб бўлди.

Шоирлар ҳақидаги сұхбат ҳамманинг жонига теккач, эрини қизиқтирган барча нарсадан завиҷланишини ўзининг бурчи деб ҳисоблайдиган маркиза ниҳоят Жюльенга қарашни лозим қўрди.

- Бу навқирон аббатининг келишмаган қилиқдарини айтмасангиз, ўзи жуда ўқимишли йигитга ўхшайди, — деди маркизага унинг ёнида ўтирган академик. Бу гапнинг бир неча сўзлари Жюльеннинг қулогига чалинди.

Буцдай тайёр ҳикматлар уй бекасининг руҳига жуда мос тушарди; у Жюльенга берилган бу нисбатни дарҳол ўзиники қилиб олди-да, академикни зиёфатга таклиф этгани учун ўзидан хурсанд бўлиб қўйди. «У жаноб де ля Молнинг вақтини чог қилди», дея хаёлидан ўтказди маркиза.

Илк қадамлар

Ярқираб турған чироклар-пинг шұзласыға ғарқ бұлған бенеңи водий ва сон-саноқсиз оломои күзимни қамаштирияпты. Мени биронта ҳам одам тағимайды. Ҳамма менің юкоридан қарайды. Эс-хушимни йүқотиб күйдім.

Р е й н а

Эртаси куни эрта тонгда Жюльєн кутубхонада ўтириб, хатларни қайта қўчирмоқда эди, бирдан ёи томондаги деворда китоблар билан никобланган яширин эшик очилиб м-ль* Матильда пайдо бўлди. Жюльєн бу моҳирона кашфиётга қойил қолиб тикилар экан, м-ль Матильда йигитга ҳайратланиб қараб турар ва чамаси, уни бу ерда учратиб қолганидан жуда норози кўринар эди. Сочларига папильоткалар** қадаб олган қиз Жюльєнга дагал, димогдор ва ҳатто эркак кишига ўхшаб кўринди. М-ль де ля Моль отасининг кутубхонасидан яширинча китоб олиб юрар ва уйдагилардан биронтаси ҳам бундан бехабар эди. Энди бўлса маълум бўлишича қиз бу ерга бекор келибди. Унга энг алам қиласидиган жойи шу бўлдики, бугун у Вольтернинг «Вавилон маликаси» китобининг иккинчи томига келган эди. Бу китоб эса мустабидона ва юксак диний тарбияси билан фахрланувчи Исо қалби монастирида таҳсил кўрган қиз учун муносиб қўлланмана эди. Эндинина ўи саккиз баҳорни кўрган бу қиз энди оддий романлар билан қаноатланмай, бирор ўткирроқ асарни ўқишини истарди.

Соат учларга яқин кутубхонада граф Норбер пайдо бўлди: у, мабодо кечқурун сиёсатдан гап очилса, ноқулай

* Мадемуазель -- шу сўз бундан буён қисқартирилиб берилади.

** Папильотка -- сочин жингалак қилиш учун ишлатиладиган қозоз (*тарж.*).

аҳволда қолмаслик учун газета варақлаш ниятида кирган бўлиб, Жюльенни кўрганидан маминуи эканлигини айтди. Аслида эса у дунёда шундай одам борлигини аллақачон унугиб бўлган эди. У жуда хушмуомалалик билан Жюльенга от миниб сайд қилишини таклиф этди.

— Отам бизга пешинга қадар жавоб берди.

Жюльен «бизга» дегаи сўзниг маъносини уқиб, завқлаиди.

— Е худойим, жаноб граф,— деди Жюльен,— агар ган улкан бир дарахтни қулатиб, унинг пўстлогини шилиши ва тахта тилиб арралаш ҳақида кетганида эди, мен ўзимнинг нақадар шоввоз эканимни кўрсатиб қўярдим. Бироқ умрим бино бўлиб, нари борса, олти марта от мингган бўлсан керак.

— Жуда яхши, бу энди еттичиси бўлади,— деда жавоб қилди Норбер.

Веръерда қиролни кутиб олинган кунни эслар экан, Жюльен ўзича, отни жуда яхши минаман, деб ўйларди. Бироқ Булон ўрмонидан қайтишар экан, Жюльен Бак кўчасининг энг гавжум жойида елиб келаётган кабриолетга чан бераман, деб отдан йиқилиб тушди ва бутуни энгил бошини лойга булгаб олди. Яхшиямки унга иккита костюм тикиришган экан. Тушки овқат пайти у билан гаплашмоқчи бўлган маркиз улардан қандай сайд қилишганини сўради. Норбер умумий бир гап айтиб, жавоб бериб қўя қолди.

— Жаноб граф менга чексиз муруват кўрсатиенти-лар,— деда эътироуз билдириди Жюльен.— Мен у қишидан бениҳоя миннатдорман ва марҳаматларини сира унутмайман. У қиши менга энг ювош ва энг чиройли отни беришни буюрдилар, лекин бари бир мели отга боғлаб қўя олмасдилар-ку, шу боисдан ҳам мана шу узун кўчанинг қоқ ўртасида, шундоқ кўнприкнинг олдида мен отдан қулаб тушдим.

М-ль Матильда, ўзини тутиб туришга қанчалик ҳаракат-қилмасин, пиқиллаб кулиб юборди, кейин эса сира тортиниб ўтирмай бу воқеанинг тафсилотларини суриштира бошлади. Жюльен соддагиџа қилиб бор ганини айтиб берди, шу боисдан ҳам гарчи ўзи сезмаган бўлса-да, ҳикояси жуда ёқимли чиқди.

— Бу аббатча тушмагурдан иш чиқадиганга ўхшайди,— деди маркиз академикка караб. - Бундай вазиятда ўзини шу қадар эркни тутадиган провинцияликни биринчи кўришим! Буниси ҳам етмагандай, бу воқеани хонимлар олдида ҳикоя қилаётганини айтмайсизми?

Жюльен бу кўнгилсиз воқеани ҳикоя қилиб тингловчи-ларини ўзига шу қадар ром қилиб қўйдик, тушликнинг

охирида умумий сүхбат бошқа мавзуга күчганидан кейин ҳам м-ль Матильда ҳамоп акасидан бу воңса тафсилотларини сұраб-сурештиришда давом этарди. Үништегі саволларини шештиб ўтирап әкан, Жюльен бир неча марта қизнинг ўзига қараб қүйганини күриб, гарчи у саволини акасига берәттеги бўлса-да, унга ўзи жавоб қилишига журъят этди ва улар учовлашиб худди чекка бир қишлоқдаги оддий дехқон болалари каби ҳахолаб кула бошланди.

Эртаси куни Жюльен улуҳият бўйича иккита лекция тинглади-да, сўнгра йигирматача хатни қайта кўчирмоги лозим бўлган кутубхонага қайтди. Бу ерда у ўз столи ёнида жуда банинг кийинган, лекин ҳасадгўйлиги башарасидан шуидоққина билиниб турган жуда кўримесиз бир йигитга дуч келди.

Шу пайт кутубхонага марқиз кириб қолди.

— Сиз бу ерда нима қиляпсиз, жаноб Тамбо? — дея сўради у жиддий оҳангда келгинди йигитдан.

— Мен ўйловдимки... — дея гаи бошлади йигит ялтоқилик билап илжайиб.

— Йўқ, афандим, сиз ҳеч нимани ўйлаган эмассиз. Уринишингизни муваффакиятсиз чиқди, деб хисоблашингиз мумкин.

Ёш Тамбо санчиб ўрнидан турди-да, аччиқланганича кутубхонадан гойиб бўлди. Бу де ля Моль хотимнинг дўсти, анави академикнинг адабиёт соҳасига кирмоқчи бўлиб юрган жияни эди. Академик марқиздан уни секретарликка олишни илтимос қилганди. Тамбо алоҳида хонада ишларди, лекин у Жюльенниң қандай имтиёзга эга эканлигини билгач, ўзининг ҳам кўигли шундай имтиёздан фойдаланишини тусаб қолган ва бугун эрталаб барча ёзув анжомларини кўтартганича кутубхонага кириб келган эди.

Соат тўртда Жюльен, бир оз иккиланиб тургач, граф Норбертиниң олдига киришга журъят этди. Граф от миниб сайрга чиқмоқчи бўлиб турган эди ва гоят хушмуомала одам бўлгани учун ҳам бирмунча поқулай аҳволга тушиб қолди.

— Ўйлайманки, — деди у Жюльенга. — Сиз тез орада манејдда сабоқ ола бошлийсиз, шунда бир неча ҳафтадан сўнг мен сиз билан бажошидил сайир қилгани чиқавераман.

— Менига кўрсатаётган илтифотингиз учун сизга ўз миннатдорчилигимни билдиримоқчи эдим. Сўзларимга ишонинг, таксир, — дея қўшимча қилди Жюльен инҳоятда самимимият билан, — сиздан нақадар миннатдор бўлмогим лозимлигини жуда чуқур ҳис этяпман. Агар кечаги уқув-сиэзлигим туфайли стигнингизга зиёни етмаган бўлса, бугун ҳам уни миниб сайир қиласам, девдим.

— Майли, азизим Сорель, лекин йиқилиб майиб бўлсангиз, ўзингиздан кўринг. Эҳтиёткорлик юзасидан сизни огоҳлантириб қўйдим. Гап шундаки, соат тўрт бўлди, вақтни бой бермайлик бўлмасам.

— Йиқилмаслик учун нима қилиш керак ўзи? — дея сўради Жюльен ёш графдан улар отларга минишгач.

— Жуда кўп шарти бор бунинг, — деди жавобан Норбер хаҳолаб кулар экан. — Хўш, масалан, эгарда гавдангизни орқага ташлаб ўтирганинг керак.

Жюльен отни йўрттириб кетди. Улар Людовик XVI майдонига чиқишиди.

— Оббо ботир-ей! — деди Норбер. — Экипажларининг кўплигини қўряпсизми, уларни ўлгудай бепарво одамлар бошқариб боряпти. Йиқилиб туисангиз борми, манови тильбюриларининг бари сизни дарҳол босиб кетади: елиб бораётган отни бирдан тўхтатамац, деб сувлиқ билан унинг жагини йиртишни ким ҳам истарди дейсиз.

Норбер йигирма мартача Жюльеннинг отдан йиқилай-йиқилай деяётганини кўрди, лекин охир-оқибатда, саир тинчлик билан тугади. Улар уйга қайтиб келишгач, ёш граф синглисинг қараб деди:

— Марҳамат қилиб, ҳеч нарсадан қайтмайдиган довюрак одам билан танишиб қўйинг!

Овқатланиб ўтиришиб, столнинг нариги томонидаги отаси билан сұхбатлашаётган Норбер Жюльеннинг бекиёс жасоратини мақтай бошлиди. Бироқ бу йигитнинг от ми-ниш санъатида мақтовга арзигулик ягона нарса эди. Ёш граф эрталаб ҳовлида отларни тозалаётган отбоқарлар Жюльеннинг йиқилиб тушганини гийбат қилишгани ва адабсизлик билан унинг устидан кулишганини эшигтган эди.

Ана шу барча илтифот ва хайриҳоҳликка қарамай, Жюльен тозда ўзини бу оиласда бутунлай ёлғиз ҳис эта-бошлиди. Бу ерда ҳукм суроётган қонди ва одатлар унга жуда галати бўлиб туюлар ва йигит дам-бадам уларни бузиб турарди. Хизматкорлар эса, у йўл қўйган хатоларни кўрпб, оғизлари қулоқларига етарди.

Аббат Ширап ўз қавмига жўнаб кетди. «Агар Жюльен тебраниб турган кўға бўлса, майли, ҳалок бўлаверсин, лекин матонатли одам бўлса, у ҳолда ўзига ўзи йўл очсин», дея муҳокама юритарди у.

Де ля Моль хонадони

Бу ерда у нима қиядти? Бу
ер ёқадими ўзи унга? Еки у ёқиб
колишга умидвор бўлиб кўнглига
таскин беряптими?

Р о н с а р

Агар де ля Моль хонадонининг аристократик меҳмон-
хонасидағи ҳамма нарса Жюльенни ҳайратга солаётган
бўлса, қора костюм кийган бу раигпар йигитниң ўзи ҳам
унга эътибор берган барча одамларга жуда ғалати кўрий-
моқда эди. Де ля Моль хоним уйга баъзи меҳмонларни так-
лиф этганда Жюльенни иш билан бирор ёққа жўнатишни
эрига таклиф қилди.

— Мен тажрибани охиригача етказмоқчиман,— дея
жавоб қилди маркиз.— Аббат Пирарниң айтишича, биз
ўзимизга яқиплаштирган одамларниң нафсониятини
бўгиб, потўгри иш қиласар эканмиз. *Фақат қаршилик кўрсат-
ган нарсагагина таяниш мумкин ва ҳоказо гаплар. Манови
йигит бўлса, бу ерда уни ҳеч ким танимагани учунгина
ғалати кўриняпти, умуман олганда эса у гунгалак-ку
ахир.*

«Бу ердаги ишларни тушуниб олмогим учун,— дерди
ўзига-ўзи Жюльен,— бу хонадонга келиб турадиган одам-
лар исмини ёзиб кўймогим ва ҳар бирининг феъл-атворини
икки оғиз сўз билан қайд этмогим лозим бўлади».

Биринчи павбатда у хонадонниң дўсти бўлмиши беш-
олти одамнинг номини ёзиб кўйди. Бу одамлар, маркиз ин-
жиқлик юзасидангина унга ҳомийлик қилияти, деб ҳисоб-
лашар ва ҳар эҳтимолга қарши йигитниң кўнглини олиш-
га ҳаракат қилишар эди. Улар ночор ва арзимас одамлар
бўлиб, озми-кўпми хушомад қилишгани қилишган эди,
бироқ шуни ҳам тан олиш керакки, замонамизнинг аристо-
кратик салонларида учраб турадиган бу тоифа одамлар
ҳаммага ҳам баробар ятоқилик қилишавермасди. Мас-
лан, улардан кўичилиги маркизнинг ҳар қандай муомала-
сига ҳам бардош бераверишарди-ю, аммас де ля Моль хо-
нимнинг кўрсроқ қилиб айтган бир оғиз сўзига қарпи исён
кўтаришарди.

Үй әгалари ўз табиатларига кўра жуда магур ва зиқна одамлар бўлиб, кўнгилхуши учун ҳам атрофдагиларни камситишга ўрганиб қолишганди. Шу боисдан ҳам уларнинг ҳақиқий дўстлари йўқ эди. Лекин ёмғир ёқсан ва аҳёи-аҳёнда ўлгудай зериккан пайтларини хисобга олмаганда, улар ўз меҳмонларига гоят хушфөълик билан муомала килишарди.

Агар Жюльенга оталарча меҳрибонлик қиласидан анави беш-олти лаганбардор де ля Моль хонадонидан қадамини тортгудек бўлса, маркиза хоним узоқ вақт ёлгиз қолишга маҳкум бўлур эди, бу тоифа аёлларнинг назарида эса ёлгизлик — даҳшатли нарса: бу деч кимга ёқмай қолиш тимсолидир.

Маркиз хотининг жуда ғамхўр эди: у маркиза хонимнинг салони доим муносиб равишда меҳмонларга тўла бўлишининг тадоригини кўриб кўярди. Тўгри, у нэрларни таклиф қиласеди, зоро маркиз бу янги ҳамкасларини бемалол келиб-кетиши учун етарли дараражада асилзода эмас, шу билан бирга наст табақа кишиси сифатида илтифот кўрсатмоқ учун унчалиқ майнабоз ҳам эмас, деб ҳисобларди.

Дарвоқе, бу сирларни Жюльен анча кейин тушуниб қолди. Буржуа хонадонларида сўҳбат учун одатдаги мавзу бўлган олий сиёсат маркиз мансуб бўлган синифда фақат мусибатли дамлардатина мухокама қилишарди.

Вақтичоғлик қилмоқ истаги ҳатто бизнинг дикционафас асримизда ҳам шу қадар кучлики, ҳатто маҳсус зиёфат купларида ҳам, маркиз меҳмонхонани тарқ этган заҳоти, ҳамма бир зумда тарқаб кетарди.

Сўҳбат чоғи яратган нарвардигор, руҳонийлар, нуфузли кишилар ва сарой ўз ҳомийлигига олган артистлар,— хуллас, узил-кесил ҳал этиб қўйилган барча нарсалар устидан қулиб бўлмасди; Бераниже, оппозицион газеталар, Вольтер, Руссо, умуман хиёл бўлса-да, эркин фикрининг иси келиб турган бирон нарсани мақташ мумкин эмасди, энг муҳими эса — сиёсат ҳақида ганиришга сира ҳам йўл қўйилмасди, бўлак барча нарсалар тўғриенда бемалол ганиравериш мумкин эди.

Салонларда ўрианиб қолган бу қондани бузишга на юз минглик даромад, на зангори лента ҳуқуқ берарди. Сал бўлса-да, эркин фикр айтни қўполлиқдек туюларди. Бодаблик, хушмуомалалик атрофидаги одамларга ёқинистагига қарамай, барчанинг юзида зерикини аломатини сезиш мумкин эди. Бу меҳмонхонага мажбуран келиб турдиган йигитлар бирони фикрга эга эканликда ёки биронта

тақиқланған китобия ўқығанликда айблашларидаи чўчиб, Россияни хақида, бугунги об-ҳаво тўғрисида бир-икки оғиз чиройли гап айтишарди-да, сўнг жимиб қолишарди.

Жюльен сұхбатин одатда жаноб де ля Моль мұхажирикда дўстлашиб қолған иккита виконт билан бешта барон қизитаётгалига бир неча бор инсонч ҳосил қылган эди. Бу жаноблар олти мингдан саккиз минг ливргача рентага эга эдилар, улардан тўрттаси «Кўпдалик» ка, қолған учтаси эса «Франуз газетаси» га ёзилишганди. Улардан бирин доим «аҳкойиб» сўзи тўлиб-тошган биронта янги сарой латифасини айтиб юарди. Жюльен ўша жанобнинг бешта ордени борлигини кўрди, бошқалариники эса тахминан учтадан эди.

Даҳлизда эса уқали камзул кийган ўнта малай тайёр турарди ва бутун кечак давомида ҳар чорак соатда чой ёки морожний тортиларди, ярим кечада эса шамшанъ виқоси билан сингилгина кечки овқат тамадди қилинарди.

Шу боисдан ҳам Жюльен баъзан кечанинг охиригача ўтирарди, умуман олганда эса у зарҳал югуртилған бу серхашам меҳмонхонада олиб бориладиган сұхбатларни қандай қилиб жиiddий равишда тииглаш мумкинлигини сира тушина олмаеди. У тоғдо, бу гапларнинг барини калака қилиб айтишмаяптимикан, дей шубҳага бориб, сұхбатдошларнинг юзига тикилиб қаарарди. «Ўзим ёддан биладиган жаноб де Местр, -- дей хаёл сурарди у, -- булардан юз чаандон яхшироқ ганирарди, лекин у ҳам баъзан одамни ўлгудай зериктириб юборади».

Бироқ бу маънавий бўғалишдан ёлтиз Жюльенгина азоб чекмасди. Баъзилар тинимсиз морожний еб таскин тошишар, бошқалар эса кейинроқ, кечқурун: «Тўғри де ля Молникидан келяпман. Виласизми, айтишларича, Россия...» ва шунга ўхшаш гапларни айтишини ўйлаб хурсанд бўлишарди.

Лагабардорларнинг биридан атиги ярим йил муқаддам, ўз хонадонига йигирма йилдан кўпроқ вақт давомида содиқ бўлиб келгани учун мукофот тариқасида, де ля Моль хоним бечора барон ле Бургиньонни префект лавозимига кўтариб қўйганини билтиб олди. Бўлмасам, ўша барон боёқиши Реставрация бошидан берি префектга ёрдамчилик қилишдан нарига ўтмаган экан.

Бу улуғ воқеа мазкур жанобларнинг гайратига гайрат қўшиб юборди: улар илгари ҳам унча-мунча нарсага хафа бўлишмасди, энди эса ҳеч нимага хафа бўлмай қўйишиди. Дарвоқе, аҳёи-аҳёндагина уларга иисбатан очиқ плтифотсизлик қилинарди, бироқ Жюльен икки-уч марта

маркиз билан хотини ўртасидаги шундай гапларни эшитиб, қолдикі, бу гаплар уларнинг ёнида ўтирган одамларга анча оғир ботарди. Бу асилзода жапоблар ажәоддлари қиролнинг каратасида юргани билан мақтана олмайдиган ҳар қандай одамни ҳам назарга илмасликларини яширмас здилар. Жюльен яна фақат салб юришлари тилга олинганидагина уларнинг жицдийлашишлари ва юзларида чуқур ҳурмат-иззат туйгуси акс этишини пайқаб қолди. Уларнинг одат-даги ҳурмати эса қандайдыр илтифотнамо рухда бўларди.

Ана шу ҳашамат ва хупобгарчилик ичра Жюльен фақат жаюб де ля Молниңг ўзиганина қизиқиб қаарди. Бир куни у маркизнинг кимгадир, анави боёкиш ле Бургиньоннинг кўтарилишига ҳеч қандай алоқам йўқ, деганини эшитиб, ичиди аича хурсанд бўлди. Бу маркизага кўрсатилган меҳрибонлий эди; Жюльен аббат Ниардан ҳақиқатни билиб олган эди.

Бир куни эрталаб аббат маркизнинг Фрилер билан охири кўринмайдиган даъволашувига тааллуқли ҳужжатларни тартибга солиб, Жюльен билан бирга кутубхонада ишламоқда эди.

— Тақсир,— деди дафъатан Жюльен,— ҳар куни маркизанинг дастурхонидан овқатланиш менинг вазифамга кирадими ёки бу менга кўрсатилган муруватми?

— Катта ҳурмат бу! — деда зардаси қайнаб кичқирди аббат.— Ўи беш йилдан бўён бу хонадоннинг садоқатли дўсти жапоб Н... академик, шунча вафодорлиги билан қанча ҳаракат қиласин, ўз жияни, жаноб Тамбони бу шарафга муяссар эта олмади.

— Менинг учун эса, тақсир, бу вазифаларим ичиди энг азиятлиси бўлиб қолди. Ҳатто семинарияда ҳам бу қадар зерикмас эдим. Батсан ҳатто мадемуазель де ля Молниңг ҳам эсаётганини пайқаб қоляман. Бўлмасам у хонадон дўстларининг назокатларига кўнишиб кетиши керак эди. Доим ухлаб қоламанми, деб қўрқаман. Барака толинг, қирқ суга овқатланиш мумкин бўлган энг наст ошхонага бориб тамадди қилишимга рухсат олиб берсангиз.

Насл-насаби бўйича оддий мешчан аббат аркони давлат билан бир дастурхондан овқатланишин катта шараф деб ҳисобларди. У Жюльенга ҳам шу туйгуни сингдиришга ҳаракат қиласар экан, ниманингдир шитирлаб кетгани иккенини ҳам ўгирилиб қаравшга мажбур этди. Жюльен уларнинг сұхбатини индамай тинглаб турган м-ль де ля Молни кўриб қолди-ю, қип-қизарив кетди. Қиз бу ерга китоб олгани келгани ва ҳамма гапни эшитиб олган эди: у дилида Жюльенга нисбатан бирмунча ҳурмат ҳис этди. «У тиз чўкиб яшаш

Учун дүйнеге көлмәгап экан, дея ўйлади у. «Манови аббат болса бүтүnlай бошқа гап. Ехудойим! Бунча жүнүк бүлмаса!»

Түшкі овқат пайти Жюльен м-ль де ля Молнинг юзига қараңтга юраги дов бермай ўтирді, бирок қыз илтифот күрсатиб, унга ўзи мурожаат қилди. Үшта купи бир талай меҳмонлар келиши керак зди, шу бойсдан ҳам у Жюльенга меҳмонхонада қолишини таклиф қилди. Парижлик ёш қизлар кекса одамларпи унча хүш күришмасди, улар айниңса ташқи қиёфасига эътибор бермай қўйган қарияларни ёқтиришмайди. Жаноб ле Бургиньоннинг бу меҳмонхонага таңда қўядиган ҳамкаслари м-ль де ля Молнинг битмас туғанмас ҳазил-мутойибалари учун нишон эканликларини аллақачон тушуниб олмоқ учун Жюльендан алоҳида зийраклик талаб этилмасди. Бугун қыз ўзини кўрсатмоқчи бўлдими, йўқми, лекин у манови нокуш жанобларга нисбатан жуда шафқатсиз зди.

М-ль де ля Моль деярли ҳар кечада маркиза савлат тўкиб ўтирадиган кресло орқасида тўпланувчи кичкина тўгаракнинг маркази зди. Одатда бу ерга маркиз де Круазиуа, граф де Кайлюс, виконт де Люз ва Норбер билан синглисининг дўстларидан икки-уч ёш офицер тўплапишарди. Бу ёшларнииг барни катта зантори дивандада жойлашиб олишарди. Жюльен одатда диванинг олдида, гўзал Матильданинг шундоқ рўнарасидаги пастаккина тўқима креслода индамай ўтиради. Бу оддийгина жойга Матильданинг барча муҳлислари ҳавас қилишарди; бироқ Норбер отасиининг секретари билан бир-икки оғиз гаплашар ёки бутун кечадавомида уни бир-икки марта эслар экан, Жюльенини доим шу креслога ўтказиб қўярди. Бу кечада м-ль де ля Моль Жюльендан, Безансон қалъаси жойлашган тепаликнинг баландлиги қанча келади, дея сўраб қолди. Аммо Жюльени унга бу тепанинг Монмартрдан паст ёки баландлигини айтиб бера олмади. У бу кичик тўгаракда айтиладиган қизиқ гапларга дам-бадам чин кўнгилдан кулиб ўтиради. Аммо шунга ўхшаш бирор гап ўйлаб топишга ўзини мутлақо ожиз ҳис этарди. Унинг учун бундай гаплар ўзи тушнадигану, аммо гапира олмайдиган аллақандай хорижий тилга ўхшаб кетарди.

Бугун Матильданинг дўстлари бу катта меҳмонхонада пайдо бўлаётган ҳар қандай одамини ҳам кесатиқ гаплар билан қарши олишимоқда зди. Биринчи павбатда хонадонпинг дўстлари балога қолишиди: тўгарак аъзолари уларни яхшироқ билишарди. Жюльен бу гапларни қандай дикқат билди эшитинини бемалол тасаввур қилип мумкин зди.

ҳамма нарса — бу ҳазилларнинг яширии маъноси ҳам, ки-
ниоя қилиш услубининг ўзи ҳам унга жуда қизиқ туоларди.

— А-а! Мана, Декули жаноблари ҳам етиб келдилар, —
деди Матильда. — Буни қарангки, парик киймай келибди, у
ўзининг ноёб ақли ёрдамида префект бўлиб олмоқчи
шекилли, шу боисдан ҳам ўзининг таъбири билан айтганда,
«юксак гоялар» ғужгон ўйнаётган кал бошини кўз-кўз қил-
япти.

— Бу одамининг танимаган кишиси йўқ,— деди гап
қотди маркиз де Круазиуа. — У менинг кардинал амакимини-
кига ҳам бориб туради. У ҳар қандай дўсти ҳақида ҳам ис-
таган ёлғон-яшикни тўқиши ва бу уйдирмага йиллар
давомида одамларни ишонтириб юриши мумкин, дўстлари-
нинг сони эса икки юз ёки уч юзга бориб қолади. У дўст
тутинишга жуда уста, бу унинг истеъодиди. Худди ҳозир
кўриб турганингиздек, у қиши кезлари эрталаб соат еттидан
бошлаб дўстларидан биронтасининг эшигига ёпишиб
олади.

Баъзан у биронта дўсти билан аразланиб қолади ва ало-
қани бутунлай узиш учун етти-сакқизта хат ёзади. Кейин у
ўша дўсти билан ярашади ва шундан сўнг чексиз дўстлик
туйгуларини изҳор қилиб, яна етти-сакқизта мактуб битади.
Лекин у камолотга эришган ва катта маҳорат кўрсатадиган
нарса — бу кўнгли очиқ, ҳалол одамининг оташин дил
изҳоридир. У бирон нарса ҳақида илтимос қилмоқчи бўл-
ганида шу усуслини қўллади. Амакимнинг катта викарий-
ларидан бири жаноб Декулининг Реставрациядан сўнгги
ҳаёти ҳақида жуда аломат ҳикоя қиласди. Бирор кун мен
уши сизларникига бошлаб келаман.

— Мен негадир бундай ҳикояларга унча ишонмайман,
менимча, бу насткаш одамларнинг бир-бiriини кўролмас-
лиги холос,— деди граф де Кайлюс.

— Жаноб Декулининг номи тарихда қолади,— деда
эътироz билдири маркиз, — у аббат Прадт ҳамда Талейран
ва Ноцо ди Борго жаноблари билан бирга Реставрацияни
амалга оширган.

— Бу одам бир вақтлар миллион-миллион маблаг
билан иш кўрган,— деди Норбер,— унинг нима сабабдан
отамининг баъзан жуда ҳаддидан ошиб кетадиган аския-
ларига дош бериб, бу ерга танды қўйишни сира тушуна
олмайман. Бир куни отам менинг олдимда, столнинг нари-
ги томонидан туриб: азизим Декули, дўстларингизга неча
марта хоинлик қилгансиз, деда қичқирсалар бўладими!

— Унинг хоинлик қилгани ростми? — деда сўради мъль-
де ля Моль.— Лекин бу замонда ким хоинлик қилмайди?

— Бу қанақаси? — деди граф де Кайлюс Норберга.— Анови маңхұр либерал жаноб Сенклер сизларникига келиб турадими? Бу ерда нима қилади у? Бориб уни ғапта солиши керак, уни жуда ақлли одам дейишади.

— Лекин онанг упін піма учун қабул қиладилар? — дея сүрәди жаноб де Круазнуа.— Ахир бу одам аломат гояларни илгари суриб, дадил ва мустақил фикр юритади-ку.

— Ўша мустақил одамнаның жаноб Декулига иккі букилиб таъзим қилишини, қўлидан ушлашини бир кўриб қўйинг,— деди м-ль де ля Моль.— Ҳозир қўлидан ўниб оладими, деб ўйловдим.

— Назаримда, Декули аркони давлатлар билан биз ўйлагандан яқинроқ мұносабатда бўлса керак,— дея эътиroz билдириди жаноб де Круазнуа.

— Сенклер бу ерга академияга аъзо бўлиб олиш учун келади,— деди Норбер.— Унинг барон Л. га қандай таъзим қилишини бир кўринг-а, Круазнуа.

— Ундан кўра тиз чўка қолса бўлмайдими,— деб ғапни илиб кетди жаноб де Люз.

— Азизим Сорель,— деди Норбер,— сиз ақлли одамсиз, лекин сиз қадрдан тоғларингизни яқинидагина тарқ этгансиз, лекин ҳеч қачон манови буюк шоирга ўхшаб таъзим қиласликка ҳаракат қилинг. Ҳатто худоси бўлса ҳам.

— А а! Мана ақл бобида бекиёс жаноб барон Батон,— дея эълон қилди м-ль де ля Моль ҳозиргина баропнинг келганидан хабар берган малайнинг товушига хиёл тақлид этиб.

— Назаримда ҳатто хизматкорларнинг ҳам унинг устидан кулишайтганга ўхшайди. Ҳўп исми бор-да — бароп Батон! — деди жаноб де Кайлюс.

— «Исм нима дегани ўзи?» — деди у яқинда бизга,— дея ғапни илиб кетди Матильда.— «Герцог Бульонскийнинг исмини биринчи марта эшитганингизни бир тасаввур қилиб қўринг-а, одамлар шунчаки менинг исмимга ҳали етарли даражада қўнишишмаган холос»...

Жюлен диван олдидаги жойини тарқ этди. У ҳали енгил истеҳзонаннан позик томонларини яхши тушунмас ва қочириқ ғап асосли бўлгандагина кулиш мумкин, деб ҳисобларди. Манови ёшларнинг ҳазил-мутойибаларини у дунёдаги ҳамма парсани қўпол равишда ҳақорат қилиш деб ҳисоблар ва бундан қаттиқ ғазабланар эди. У ўзининг провинциаллиги, салкам инглизлардек қоидапаастлиги туфайли ҳатто, бу ёшлар ҳасад қилишмаяптимикин, деб шубҳа қилишга ҳам тайёр эди. Лекин у янглишарди,

аљбатта. «Мен граф Норбернинг ўз полковнигига хат ёза туриб, учта хомакини йиртиб ташлаганини ўз кўзим билан кўргаиман,— дерди у ўзига-ўзи.— Агар у ҳаётида бирон марта жаноб Сенклердек қилиб бир саҳифагина ёза олганида боши осмонга етган бўларди».

Мавқеи настлиги туфайли Жюльен ҳеч кимниг эътиборини ўзига тортмай, бир гурух олдидан иккинчи гурух олдига ўтиб юради. У барон Батонни узоқдан кузатар экан, унинг нима ҳақда гапирайтганини эшигиси келиб қолди. Ўзининг зукко ақли билан машҳур бўлган бу одам анчайин ташвишли кўринарди. Жюльеннинг пайқашича, у уч-тўртта култили гап ўйлаб топганидан кейингина кўнгли жойига тушди. Жюльенга шу тахлит ақл бир оз эркинликка муҳтождек туюлди.

Баронни асқияга уста одам деб бўлмасди, у ўзини кўрсатмоғи учун ҳеч бўлмаганда ҳар бири олти мисрадан иборат тўртта жумла айтмоли лозим эди.

— Бу одам сўзлашмайди, у гап сотади,— деди Жюльеннинг ортида аллаким. У орқасига ўгирилиб қаради-ю, граф Шальвенинг номини тилга олишганини эшитиб, хурсанд бўлиб кетди. Граф Шальве ўз замонасиининг энг ақли ўткир одамларидан эди. Жюльен унинг номини «Муқаддас Елена мемориали» ва Наполеоннинг тарихий эсадликларида бир неча бор учратган эди. Граф Шальве қисқа гапираварди, унинг асқиялари чақмоқдек ўткир, чуқур ва шиддатли бўларди. Агар у бирор иш юзасидан музокара бошласа, сиз шу заҳоти ишнинг олга силжиётганини кўрардингиз. У дарҳол далил-исботларни келтирас ва унинг сўзини тинглаган одам маза қиласади. Сиёсат бобида эса у шарм-ҳаё деган нарсани бир четга йиғиштириб кўнрди.

— Биласизми, мен мустақил одамман,— дерди у ўзи очик-оидин мазах қилаётган уч юлдузали жанобга.— Нега энди мендан бундан бир ярим ой ишгари қандай ўйлаган бўлсан, бугун ҳам шундай ўйлашимни талаб қилишади? Агар шундай бўлса, мен ўша фикримниг қули бўлиб қоламан-ку ахир.

Унинг атрофида турган тўртта жиддий йигит бащараларини бужмайтиришди: бу жаноблар ҳазил-хузул гапларни унча ёқтиришмасди. Граф ҳаддидан ошириб юборганини тушупиб қолди. Аммо шу пайт баҳтига у соғ виж-донли жаноб Балланни кўриб қолди. Бу одамниг ҳалоллиги Тартюфдек тилларда достон бўлганди. Граф у билан гаплаша бошлаган эди, одамлар дарҳол уларни ўраб олишди, боёқинш Балланни хозир расвой радди маърака

қыншларға ҳаммада айи әди. Үзгіннің юксак ахлоқтың на-
сихаттуйлар туфайли үлгудай балбуруғын бўлинига қара-
май, жаноб Баллан киборлар жамиятидаги тасвирлаш қи-
йин бўлгай биринчи қадамлардан кейиниң жуда бадавлат
бир бева хотинга уйланган эди. Уша хотин тез орада банд-
ликни бажо келтирди, сўнгра жаноб Баллан яна худди
шундай бадавлат хотинга уйланди. Аммо бу хотинни жами-
ятда ҳеч ким кўрмаган эди. Энди у ўзига хос мўмилик би-
лан олтмиш минглик рентага ҳузур-ҳаловатда яшар экан,
ўзи ҳам хушомадгўйлар орттириб олган эди. Граф Шальве
раҳм-шафқат қилиб ўтиrmай, у билан ана шу ҳақда гап-
лаша бошлади. Тез орада уларниң атрофига ўттиз чоғлиқ
одам йигилди. Барча жилмаярди, ҳатто асеримизнинг умиди
бўлмиш анави жиддий йигитлар ҳам кулгиларини яшиrol-
май туришарди.

«Нега у бу ерга, жаноб де ля Молнийкига келиб юар-
кип? Ахир бу ерда уни ҳамма масхара қиялти-ку», — дея
ўйлади Жюльен. Сўнгра у буни ўрамоқчи бўлиб аббат Пи-
рарниң фўлига борди.

Жаноб Баллан бир зумда гойиб бўлди.

— Зўр иш бўлди-ю! — деди Норбер. — Шундай қилиб
отамииниг жосусларидан бири гойиб бўлди, энди фақат
анави ғулоқ Напъегина қолди.

«Жумбоқнинг учун шу ерда эмасмикин? — дея хаёлидан
ўтказди Жюльен. — Лекин у ҳолда нега маркиз жаноб Бал-
ланни қабул қиласди?»

Бадфеъл аббат Нирар қовогини солганича малайнинг
кириб келаётган меҳмонларнинг исми шарифини эълон
қилиштага қулоқ солиб бир четда турарди:

— Бу ер гирт фаҳшонанинг ўзи-ку! — дея хитоб
қиларди у Базилиога ўхшаб. — Бу ерга фақат бадном одам-
лар ғелишар экан.

Гап игунда эдик, боёқиши аббат ҳақиқий киборлар
жамиятининг қандай бўлишини билмасди. Бироқ, у янсе-
нист дўстлари орқали бирваракайига барча партияларнинг
кўнглини тошишга ниҳоятда усталиги ёки шубҳали йўллар
билан орттирган бойлиги туфайли барча меҳмонхоналарга
кира оладиган бу одамлар ҳақида жуда аниқ маълумотга
эга эди. Бугун кечқуроп у Жюльенининг кетма-кет берган
саволларига тўлқинланиб жавоб берниб турди-да, сўнг бир-
дан барча одамлар ҳақида фақат ёмон гап айтпашдек гуноҳ-
га ботаётганини сезиб қолиб, жисм бўлди. Христиантарча
раҳм-шафқат таълимотига эътиқод қўйған бу баджаҳл
янсенист дунёвий ҳаёт ичидаги яшар экан, муттасил равишда
ўзи билан ўзи курашинга мажбур бўлмоқда эди.

— Анови аббат Пирарнинг башараси бунча хунук бўлмаса,— деди мъль де ля Моль Жюльен яна диван ёнига қайтиб келгач.

Гарчи қиз, албатта, ҳақ бўлса-да, Жюльенинг жаҳли чиқди. Аббат Пирарнинг бу меҳмононада энг ҳалол одам эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ эди, бироқ унинг хозир виждан азоби акс этиб турган қизил додги юзи чиндан ҳам жуда хунук кўришарди. «Шундан сўнг физиогномикага қандай ишониш мумкин ахир,— деда ўйлади Жюльен.— Мана ҳозир қандайдир арзимас бир нарса учун аббат Пирарнинг виждани азоб чекяпти ва шунинг учун ҳам у жуда хунук кўришияти. Анави барчага маълум жосус Напъенинг юзида эса маъсум бир табассум жилваланяпти». Аббат ҳар қалай ўз сафдошларининг манфаатлари учун кўпгина нарсаларда уларга ён берганди — у хизматкор ёллаган ва жуда яхши кийини бошлаган эди.

Жюльенга бирдан меҳмононада нимадир содир бўлаёт-гаидек туюлди: ҳамма гапиришдан тўхтаб, эшик томон қаради. Малай сайловлар пайти барчанинг эътиборини ўзига қаратган машҳур барон де Толлининг номини эълон қилди. Жюльен яқинроқ борди-да, баронни яхшилаб кўриб олди. Барон сайлов коллегияларидан бирининг раиси бўлган пайтида миясига ажойиб бир фикр келиб қолган экан — у сайловчилар партиялардан бирига овоз бериб, қутига ташлаган қогоzlарни яшириб қўйибди. Камомаддининг ўринини тўлдирмоқ учун эса у аста-секин уларининг ўринига ўзига ёқимлироқ бўлган исем ёзилган бошқа қогоzlарни қутига ташлай бошлабди. Бироқ баъзи сайловчилар бу мардона хийлани сезиб қолишибди. Улар, турган гап, барон де Толлига ўз таҳсилларини барала айтишибди. Беёқиш барон бу ажойиб найрангидан сўнг ҳали ўзига келмаганди— у анча сўлғин кўришарди. Баъзи гийбатчи одамлар, унинг қамоқда ётиб чиққани ҳақида гапирмоқда эдилар. Жаноб де ля Моль уни жуда совуқ қабул қиласди. Шундан сўнг бечора барон бир зумда гойиб бўлди қўйди.

— У жаноб Конт¹ хузурига шошилаётган бўлса керак, шунинг учун бир зумда гойиб бўлди,— деди граф Шальвэ. Бу гандан ҳамма ҳахолаб кула бошлади.

Барча, яқинда министр бўлади, деб башорат қилаётган жаноб де ля Мозининг меҳмононасига тўпланган индамас манеабдорлар ва ёмон ном чиқарган, аммо ўткир акли билан шуҳрат козонган одамлардан иборат бу сержило жамиятда бутун биринчи марта ён Тамбо ҳам иш кўрсат-

¹ Машҳур фокусчи (автор алози).

мокда эди. Түгри, унга фикр тераплиги етишмасди, бирок бунинг ўринини Тамбо пайдатли мурохазалари билан қоплашга ҳаракат қылардик, буни биз қўйида яққол кўрамиз.

— Бу одамии ўн йилга қамоқца тиқилса нима қилали? — дей гап сотарди у Жюльен ўша тўда ёнига борган пайтда. Газандаларни зиндоининг энг тубида сақлаш керак, тики ўша ерда улар тўнғиз кўпсенилар, акс ҳолда ҳамма ёққа заҳар сочиб, жуда хавфли бўлиб қоладилар. Унга минг экю жарима солғандан нима фойда? У камбағалми? Шундай ҳам бўлсан, жуда яхши, лекин жаримани унинг учун тўдаси тўлаб юборади. Йўқ, унга беш юз франк жарима солиб, кейин ўзини ўн йил муддат билан зиндоинга тиқин керак.

«Е раббим! Қандай маҳлуқ ҳақида гаплашяпти улар?» — дей ўйлади Жюльен касбдошининг қўлларини силкитганича жазавага тушиб сўзланидан ҳайрои бўлар экан. Академик жиянининг сўлғин баҳараси ину тобда чиндан ҳам жуда жирканч кўринар эди. Тез орада Жюльен Тамбо замонанинг буюк шоири ҳақида гапираётганини тушуниб қолди.

«Вой газанда-еий! — дей хитоб қилди у газабдан кўзла-рига ёш келиб. — Вой ифлос маҳлуқ-еий! Қараб тур ҳали, сенга шу сўзларигни бир эслатайки».

«Мана улар, бошқалар қатори маркиз ҳам раҳбарлик қиладиган партиянинг адашган фарзандлари, — дей ўйларди у. — Бу ерда роса ёмонлашашётган анати улуг одам эса, — агар у жаноб Нервалининг министрлигидаги лапашанглар у ёқда турсин, унинг озми-кўими ҳалолроқ ўтмишдошига сотилганида борми, — ҳамма ёги орденга тўлиб, бирор ёғли ишининг тепасида турган бўларди».

Аббат Пирар узоқдан Жюльенни имлаб чақирди, ҳозиргина жаноб де ля Моль у билан нима ҳақдадир гаплашган эди. Бироқ Жюльен бу пайтда одоб билан пастига қараганича аллақайси епископининг нола-ҳасратларици тингламоқда эди. Ниҳоят, ўша епископ унга жавоб бериб, Жюльен ўз устозининг ёнига яқинлашганида аббатининг олдида анати манфур суллоҳ Тамбо пайдо бўлган эди. Бу разил Жюльеннинг алоҳида мавқеига эга бўлишида аббатини айбдор деб ҳисоблагани учун ҳам уни ёмон кўрар ва худди шу бонсдан ҳам жаноб Пирарнинг олдида шундай ялтоқилик қиласарди.

— Қачон анати алмисоқдан қолган ўлаксанинг куни битиб, биз ундан ҳолос бўлгамиш ахир! — бу қаламкаш муҳтарам лорд Голланд ҳақида худди ана шундай пайғамбарона бир жўшқинлик билән гапиришини лозим

кўради, Лекиги таң олиш керакки, у замонавий арбобларнинг таржимаси ҳолини жуда яхши биларди ва ҳозиргина Англиянинг янги қироли қўл остида бир оз нуфузга эга бўлиши мумкин бўлган барча одамларни бирма-бир санаб чиқсан эди.

Аббат Ніэрар қўйини меҳмонхонага ўтди. Жюльен унга эргашди.

— Сизни огоҳлантириб қўйай: маркиз истеъдодсиз қаламкашларни ёқтирмайди. У ёмон кўрадиган ягона нарса ана шу. Майли, агар қўлинигиздан келса, лотин, грек тиллари, Миср ва Эрон тарихи ва шунга ўхшаш бўлак фанларни билаверишининг мумкин, у сизни олим сифатида ҳурмат қилиб, сиздан марҳаматини аямайди. Аммо француз тилида бир саҳифа ҳам ёзишдан сизни худо сакласин, айниқса сизнинг жамиятда тутган ўрнигизга муносиб бўлмаган жиддий материялар тўғрисида ёза кўрманг, у дарҳол сизни нўноқ қаламкаш деб атайди-ю, ёмон кўради қўиди. Наҳот аркони давлатининг хонадонида яшаб туриб, шу пайтгача герцог де Кастрининг д'Аламбер ва Руссо ҳақида: «Ҳамма нарса ҳақида мулоҳаза юритишни истайдилар, аммо ўзларининг мўнг экю ҳам ренталари йўқ», дей айтган машхур ганини билмасизги!

«Демак, бу ерда ҳам,— дей хаёлидан ўтказди Жюльен,— худди семинариядаги каби ҳамма нарса маълум бўлар экан!» Бир куни у юксак услубда беш-үн қогоғизи қоралаб қўйган эди. Бу. Жюльенинг ўзи эътироф қилинича, уни одам қилған кекса табиб номига мадҳиядек бир нарса эди. «Лекин-уша дафтарчан доим тоғтмада қулфдоқ турар эди-ку ахир!» — дей ўзича хитоб қилди Жюльен. Аммо у шу заҳоти ўз хонасига кириб, қўлбезмани ёқиб юборди-да, меҳмонхонага қайтди. Басавлат муттаҳамлар гойиб бўлиб, фақат орден тақсан цуфузли зотларгина қолишганди.

Хизматкорлар меҳмонхонага ясатиб олиб кирган стол атрофида ўттиз ёндан ўттиз бешгача бўлган етти-саккизта энг асилизода, жуда тақводор ва тақаббур хонимлар ўтиришган эди. Меҳмонхонага шу қадар кечикиб келгани учун узр сўраганича маршал де Фервакининг гўзал рафиқаси кириб қелди. Вақт ярим кечадан оциб қолган эди. У марказининг ёнита бориб ўтирди. Жюльенинг қалбини чуқур ҳаяжон қамраб олди: бу аёлниг кўзлари ва ишоҳ танилаши дё Реналь хониминига жуда ҳам ўхриаб кетарди.

М-ль де ля Молини тўгараги ҳали аинча гавижум эди. Қиз ва унинг дўстлари бечора граф де Талерни завқ билайн

калака қилишмокда эди. Бу беҳисоб бойлиги билан машхур бўлган яхудийнинг ёлғиз ўғли эди. У бу бойликини ҳалқларга қарши кураш олиб бориш учун қиролларга пўла қарз бериб юриб орттирганди. Яхудий яқинда қазо қилган бўлиб, ўғилчасига ойига юз минг экю рента ҳамда афсуски ёмон ном чиқарган исми шарифини мерос қолдирган эди.

Бундай галати аҳволга тушиб қолган одам ё жуда соддадил ёки иродаси мустаҳкам бўлмоги лозим. Граф соддадил эди-ю, лекин баҳтга қарши лаганбардорларлинг таъсирида ўзига аича бино қўйганди.

Жаноб де Кайлюснинг таъкидлашича, граф де Талер лаганбардорларнинг маслаҳати билан бўлаjak герцог ва юз минг ливр рентанинг эгаси маркиз де Круазнуа кўнглини овламоқчи бўлиб юрган м-ль де ля Молга совчи қўймоқчи экан.

— Эҳ, унда шундай истак туғилиб қолгани учун у кишини айбситманглар,— деди гўё раҳми келган киши бўлиб Норбер.

Бечора граф де Талерга, чамаси, чиндан ҳам худди ана шу исташ қобилияти етишмасди. Ўз характерининг ана шу хусусиятига кўра у қироллик тахтига муносаб одам эди. У дунёдаги барча одамлар билан маслаҳатлашар, бироқ олган маслаҳатини ниҳоясига етказмоқ учун ҳеч қачон матонати етишмасди.

— Унинг башарасини кўришим биланоқ қотиб-қотиб кулгим келади,— деди м-ль де ля Моль. Безовталик ва кўнгил қолишининг гаройиб ифодаси аке этган бу башарада баъзи-баъзида бирдан Франциядаги энг бадавлат кишига ва айниқса ёши ўттиз олтидан ошмаган хушрўйгина йигитга муносаби равипда викорли ва шижоатли бўлиб кўришнинг уринини аломатлари сезилиб қоларди. «Тортинчоқ сурбет», дерди уни жаноб де Круазнуа. Граф де Кайлюс, Норбер ва яна икки-уч мўйловдор йигит граф де Талерни роса калака қилишгач (буни у тушунмади, албатта), соат бирга занг чалганидан сўнг уни меҳмонхонадан чиқариб юбориши.

— Наҳот ўша машҳур арабий тулпорлариниз шундай об-ҳавода сизни кўчада кутаётган бўлса? — деди унга Норбер.

— Йўқ, бу бошқа отлар, уларни анча арzonга олганман,— деда жавоб қилди жаноб де Талер.— Сўл томондаги от менга беш минг франкка тушган, ўнг томондагиси учун эса бор-йўги юз луидор тўлаганиман, лекин уни каретага фақат тунда қўшишади. Гаи шундаки, иккови ҳам бир хил йўргалайди.

Норберлинг гапидан сўнг граф ўзи каби бир одам учун отларга ишқибозлик жуда ярашажаги ва шу боисдан ҳам уларни ёмгир тагида куттириб қўйиши яхши эмаслигини ўйлаб қолди. У чиқиб кетди, ҳалиги йигитлар эса бир минутлардан сўнг устидан кула-кула меҳмоҳонани тарк этишди.

«Мана,— дей ўйларди Жюльен йигитларниң зина-пояда ҳахолаб кулишларига қулоқ солар экан,— бугун ўзининг жамиятдаги мавқеига кўра менинг бутунлай аксим бўлган одамии қўрдим. Менинг бир йиллик даромадим йигирма луидорга ҳам бормайди, шундоқ ёнгинамда эса бир соатлик даромади йигирма луидорни ташкил эта-диган одам турибди. Лекин ҳамма уни калака қиласди. Бундай томоша ҳасад қилиш дардидан бутунлай даволаши мумкин».

V

Таъсирчанлик ва акобир мунофий

Хиёл бўлга-да, жонли фикр айтиш густоҳликдек кўринади, бу ерда сийقا ва матъиесиа гапларга шу қадар ўрганиб қолишган. Суҳбат чоги ўзига хос гапларни айтган одамии худо урди деяверинг.

Фобла з

Бир неча ой синов муддати тугаб, уй бошқарувчиси йилнинг учинчи чораги учун маошини келтириб берганида Жюльенинг аҳволи қуидагича эди. Жаноб де ля Моль унга Бретань ва Нормандиядаги ерларни бошқариш устидан назорат қилиб туришини топширди. Аббат де Фрилер билан бўлган ўша машҳур датволашув бўйича барча ёзишмалар ҳам унинг зиммасига юкланди. Аббат Пирар уни бу иш билан батафсил танишириб чиқди.

Маркиз ўзининг номига келган турли-туман хатларнинг ҳониясига ёзib қўйган қайдларни дастуриламал қилган ҳолда Жюльен жавоблар ёзар ва бу жавобларнинг деярли ҳаммаси маркизнинг имзосига ноил бўлар эди.

Семинарияда ўқитувчилар Жюльенинг дарсларга

қуит қылмаслигидан афсусланишарди, лекин шунга қарамай, уни ўзларининг энг ажойиб шогирдларидан бири деб ҳисоблашарди. Нафсонияти азиат чеккан бу одам турли-туман ишларга шу қадар жон-жаҳди билан берилиб кетдик, провинциядан келганида икки юзи қип-қизил бўлса, энді бир ҳолатга тушиб қоиган эди. Аммо унинг бундай сўлгилигини семинарист ўртоқлари фазилат деб ҳисоблашарди, Жюльенинг назаридаги, булар безансонлик хамкасабалари каби ёвуз ҳам, пулга ўч ҳам эмасдилар, талабалар эса, ўз навбатида, уни сил касали бўлса керак, деб ўйлашарди. Маркиз унга от совга қилди.

Отда сайр қилиб юрган чогида тасодифан семинаристлардан бироитаен кўриб қолишидан чўчиган Жюльен уларга, от миниб сайр қилишни менга докторлар буюрган, деб айтди. Аббат Пирар уни турли янсенист доираларга олиб кирди. Жюльен қаттиқ ҳайратга тушибди, шу пайтга қадар унинг дин ҳақидаги тасаввури мунофиқлик ва пулга ҳирс қўйиши билан боғлиқ эди. Йигит даромад ҳақида мутлақо ўйламайдиган бу қаттиқкўл, худотаре одамларга ихлос қўйиб қолди. Улардан кўичилиги йигиттага дўстона муносабатда бўлиб, унга турли маслаҳатлар беришарди. Жюльенинг олдида янги бир дунё очилмоқда эди. Янсенистлар орасида у жуда баланд бўйли, либерал, ўз ватанида ўзимга ҳам ҳукм қилинган ва шу билан бирга гоят художўй бир одам бўлган граф Альтамира билан танишиб қолди. Бу галати зиддият — художўйлик ва озодликка бўлган мухаббатининг бир кипида мужассамлиги уни жуда ҳайратга солмоқда эди.

Жюльенининг ёш граф Норбер билан ўзаро муносабати бирмунча совуқроқ бўлиб қолганди. Норбер баъзи дўстларининг ҳазил-хузул гапларига жавоб беришда Жюльен бир оз ҳаддидан ошянти, деб ҳисобларди. Бир-икки марта сұхбат чоги одоб қондаларини бузиб қўйганидан сўнг Жюльен ўзига-ўзи м-ль Матильда билан ҳеч қачон биринчи бўлиб гаплашмаеликка сўз берди. Де ля Моль хонадонида барча у билан доим гоят мулойим гаплашарди, бироқ йигит уларниң кўзида маълум қадар обрўсими тушириб қўйганини ҳис этди. Унинг провинциал бамаънилиги буни ғамма нарса янгилисида яхши бўлади, деган халиқ мақоли билан изоҳларди. Эҳтимол, у биринчи куилардагига қараганда фаросатлироқ бўлиб қолгаандир ёки балким нарижликларининг бошида Жюльенин ўзига ром қилиб қўйган хушимуомалалиги энди уни шунчаки камроқ мафтун қиласётгандир.

У ишни тутатган заҳоти ҳаддан гапиқари зерика боши-

дарди; инсоннинг киборлар жамиятидаги тутган ўрнига қараб жуда аниқ тақсимлашган, бир маромдаги хўшимуо-малаликининг тинқани қуритувчи таъсири шунаقا бўлади. Сал бўлса-да, таъсирчан одам муомаладаги бу сунъийлик-ни жуда яхши ҳис этади.

Албатта, провинцияда одамлар бирмунча қўрсроқ бў-лишади, лекин у ерда сиз билан гаплашаётган сухбат-дошингиз бир оз руҳланиб кетади. Де ля Моль хонадонида Жюльєннинг иззат-нафси ҳеч қачон азият чекмасди, аммо куннинг охирига бориб у кўпинча йиглагиси келарди. Провинцияда мабодо кафега кираётиб бирон ножўя иш қилиб қўйсангиз, офицант дарров сизга эътибор берарди. Агар ўша воқеанинг нафсониятингизга тегадиган бирор то-мони бўлса, у сизга ҳамдардлик билдирав ва дилингизни оғритадиган ўша сўзни камида ўн марта такрорларди. Париж-да эса назокат юзасидан сездирмай қулишади, лекин сиз у ерда доим ва ҳамма учун бегона бўлиб қолаверасиз.

Биз, агар Жюльєнни жамиятда тутган ўрии туфайли қалака қилишга арзимайди деб ҳисобламаганларида, қах-рамонимизни кулгили аҳволга солиб қўйиши мумкин бўл-гаи турли-туман майда саргузаштларни гапириб ўтирумай-миз. У ўзининг ўта таъсирчанилиги сабабли беҳисоб хато-ларга йўл қўймокда эди. Унинг барча кўнгил очишлари эҳтиёткорликка ўхшаб кетарди: у ҳар куни тўйпонча отиб машқ қиласиди ва машҳур қиличбоз ўқитувчилардан бири-нинг тиришқоқ шогирди ҳисобланарди. Ёш вақти бўлди дегунча, бир пайтдагига ўхшаб, китоб ўқиш ўрнига, у манежга югуради ва энг асов отларни беришни талаб қиласиди. Берайтор билан сайр қиласар экан, у деярли ҳар гал отдан йиқиларди.

Маркиз Жюльєнни ўзи учун жуда маъқул ходим ҳи-собларди, зеро Жюльєн зўр бериб ишлар, камтап ва зийрак эди; аста-секин маркиз унга тушуниб тагига етмоқ учун анчайин ақл-идрок талаб қилинадиган ишларни ҳам тоғ-шира бошлади. Дабдабали режаларидан қўли бўшаган кезлари маркиз ўз ишларини жуда оқилона юритарди; барча янгиликлардан боҳабар бўлгани туфайли у биржада муваффақият билан ўйнарди. У уй ва амлоклар сотиб оларди, бироқ жаҳли тез бўлғани сабабли арзимаган нарса учун ҳам ғазабланаверарди. У юзлаб дуидорни совуриб юборарди-ю, қандайдир юз Франкни деб судлашарди. Қўли очиқ бадавлат одам ишларда ҳам даромад эмас, эрмакни излайди. Маркизга чиндан ҳам молиявий ишларни қулай ва начил бир тартибга сола биладиган ўзига хос штаб бошлиги керак эди.

Де ля Моль хоним ўзининг босиқ табиатига қарамай, баъзан Жюльенни масхара қила бошларди. Таъсирчалик натижасида беихтиёр қилинган барча хатти-ҳаракатлар асилзода хонимларни даҳшатга солади — буни улар одоб қоидаларига зид деб ҳисобладилар. Маркиз икки-уч бор Жюльенининг ёнини олди: «Агар у сизнинг меҳмонхонанигизда кулгили кўриниса, ёзув столи ёнида зўр иш қиляпти...» Жюльен ўз навбатида маркизанинг сирини билиб олдим, дея ҳисобларди. Хоним барон де ля Жуматнинг исемини эшигтан заҳоти жуда сермулозамат бўлиб, ҳар нарсага қизиқа бошларди. Барон башараси гезарид юрадиган беҳад совуқ бир одам эди. У ўрта бўйли, оғзи, бадбашара кимса бўлиб, доим жуда яхши кийинарди, саройдаги қабул маросимларига канда қилмай бориб турарди ва одатда бирон иимани гапирмаёди. Унинг фикр юритиш тарзи ани шундай эди. Де ля Моль хоним агар уни куёв қилиб олишга эришганида, умри бино бўлиб биринчи марта ўзини чинакамига бахтиёр ҳис этган бўларди.

VI

Талафғуз оҳанглари

Уларнинг олий вазифалари — халқларнинг кундалик хаётидаги майдада воқеларни вазминлик билан муҳокама қилмоқдан иборатdir. Улар ўз доноликлари билан азимас сабабларга кўра ёки ҳаддан ташқари бузиб талқин этилган бирор воқеа туфайли кўтарилиши мумкин бўлган буюк галаёниларнинг олдини олмоқлари лозим.

Грацуиус

Эндигина соҳилга тушган, боз устига магурунги туфайли ҳеч қачон бирорвга савол билан мурожаат қилмайдиган мусофири учун Жюльен ҳеч қандай тентаклик қилгани йўқ. Бир куни Жюльен кутилмаганда қўйиб қолган жаладан қочиб, Сент-Оноре кўчасидаги кафега кирди. У ерда эгнига қалини мовут камзул кийган аллақандай иоргул бир одам Жюльенининг хўмрайиб қарашидан ажабланниб, ўз навбатида, унга бир вақтлар Безансонда нозанин Аманданинг ўйнаши, каби тикилиб қаради.

Жюльен ўша биринчи ҳакоратни жазосиз қолдиргани учун ўзидан ўикалад юради. Шу боисдан ҳам у манови одамнинг тикилишига чидаб тура олмади. У изоҳ талаб қилди. Камзул кийган киши буига жавобай қўйол қилиб сўкина бошлади; кафедаги одамлар уларни ўраб олишди, ўткинчилар эшик олдида тўхтай бошланиди. Провинциал сифатида, эҳтиёткорлик юзасидан ўзи билан доим кичкина тўппонча олиб юрадиган Жюльен ҳозир чўнтағида уни маҳкам қисиб туарди. Бироқ у мулоҳаза билан ўзини босди-да, минут сайни рақибиға:

— Адресингизни айтинг, муҳтарам жаноб. Мен сиздан нафрлатланаман,— дейа такрорлаши билан чекланди.

Унинг қаттиқ туриб шу етти сўзни такрорлаши, ниҳоят, атрофидаги оломонга таъсир қилди.

— Тўғри-да. Бақпраётган анови одам унга адресини берсин-да, ахир.

Камзулли киши бир неча марта такрорланган бу хитоби эшилгач, беш-олтига ташрифномани Жюльенинг башарасига қараб итқитди. Хайрият, ташрифномаларининг биронтаси ҳам йигитнииг юзига тегмади, Жюльен ўзига тегмагуналарига қадар тўппончасини чўнтағидан чиқармасликка аҳд қиласиган эди. Ҳалиги одам кафедан чиқиб кетди, лекин у йўл-йўлакай бир неча марта орқасига ўгирилиб, Жюльенга мушт ўқталганича сўкиниб борарди.

Жюльен қора терга ботди. «Демак, сариқ чақага арзимайдиган ҳар қандай одам, ҳар қандай ярамас тўғиз мени шу қадар ларзага солиши мумкин экан-да! — дейа газаб билан хитоб қиласиди у ўзича.— Ўзимдаги бу ҳўрлик келтирадиган таъсирчаникни қандай йўқотсан экан?»

Агар қўлидан келганида Жюльен ўна одамини дархол дуэлга чақирган бўларди. Уни фақат бир нарса тўхтатиб турарди: бу поёнесиз Парижда у секундантни қаёқдан топади ахир? Унинг ҳеч қандай дўсти йўқ эди. Йигит баъзи одамлар билан танишиб олган эди-ю, бироқ барча танишлари орадан бир неча ҳафта ўтгач, негадир бирин-кетин ундан узоқлашиб кетишганди. «Мен одамишаваңда әмасман,— дейа ўйларди у,— шунинг учун ҳам жазоимни тортияман». Ниҳоят, у баъзан биргалашиб қиличбозликни машқ қиласиган 96-полкнинг истеъфодаги поручиги, бечораҳол Льевенини эслади-ю, ўшани излаб тоиди. Жюльен унга бор гапни айтиб берди.

— Майли, сизга секундантлик қиласман,— деди Льевени,— фақат битта шартим бор: агар ўзингизни ҳақорат этган ўша одамини ярадор қиласангиз, ўша жойнинг ўзидаёқ мен билан ҳам дуэлга чиқасиз.

— Розимап! — дея хитоб қилди завқ билан Жюльен.

Шундан сўнг улар ташрифномада кўреатилган адрес бўйича Сен-Жермен қасабасининг аллақаерида яшайдиган жаноб Ш. де Бовуазини излаб кетишиди.

Эрталаб соат етти эди. Улар адресда кўреатилган уйга кириб, хизматкорга келгайларини хабар қилишини буюриши ганида, Жюльен бирдан, бу де Реналь хонимнинг бир вақтлар Римдагими ёки Незаполитациядагими эзчиҳонада атташе бўлган ва синъор Жеронимога тавсиянома ёзib берган ўша қаринидопи эмасмикин, дея ўйлаб қолди.

Жюльен кечаги одам итқитган ташрифноманинг ёнига ўзиникини қўшиб басавлат малайга узатди.

Уларни — Жюльен билан унинг секундантини чорак кам бир соат кутиб ўтиришга мажбур этишиди, шундан сўнг уларни алоҳа гоят дид билан жиҳозланган катта хонага бошлиб киришиди. У ерда уларни қўгиричоқдек кийинган баланд бўйли бир йигит кутиб олди. Бу йигитнинг чехрасида қадимги грекларга хос баркамол ва эҳтироссиз бир хусн барқ уриб турарди. Унинг ниҳоятда ингичка бошидаги ажойиб соchlари шу қадар ҳафсала билан жингала қилиб тарапган эдики, биронта ҳам тола бошқасидан ажралиб қўринимасди. «Ана шу соchlарини тараши учун,— дея ҳаёлидан ўтказди 96-полкнинг поручиги,— бу лаънати олифта бизни шунча куттириб қўйди». Чинор ҳалат, эрталаб кийиладиган панталон,— хуллас, унинг зардўзи туфлисига қадар ҳамма кийимлари бу одамининг ўзига жуда бино қўйгапидан далолат бериб турарди. Унинг лоқайд ва маъносиз юзида аҳён-аҳёндагина пайдо бўладиган жўяли фикрлар аке этарди: шу туришда у Меттернихдан андаза олган дипломатининг ўзгинаси эди.

96-полк поручиги, ташрифномасини одам юзига итқитиб яна шунча куттириб қўйиши янги ҳақорат эканлигини Жюльеннинг қулогига қўйган эди, шу сабабдан қаҳрамонимиз жаноб де Бовуазининг олдига шитоб билан кириб борди. У рақибининг жигига тегишга аҳд қилган эди, лекин шу билан бирга у одоб қоидаларидан четга чиқишини ҳам истамасди.

Бироқ жаноб де Бовуазининг ўзини мулојим тутиши, унинг вазмин ва шу билан бирга магрур қўриниши, атрофидаги жиҳозларининг нағислиги уни шу қадар ҳайратга солдики, у дарҳол ниятидан қайтди. Бу кеча у тўқнашга одам эмасди, Жюльен бу ерда учратишни умид қилган кечаги қўйол барзанги ўринига шундай келишган одами кўриб турганидан шу қадар ажабландики, тили калимага келмай қолди. У жаноб де Бовуазига кечা-

юзига итқитилған ташрифномалардан бирини узатди.

— Ҳа, чиндан ҳам бу менинг исмим,— деди ёш дипломат Жюльеннинг эрталаб соат ётидан кийиб олган қора костюмiga бирмунча шубхаланиб қарап экан.— Лекин тушунолмаяпман, виждоним ҳаққи...

Унинг ана шу сүнгги сўзларини қандайдир алоҳида оҳангда айтганилиги Жюльеннинг зардасини қайнатиб юборди.

— Мен сизни дуэлга чақиргани келдим, афандим! — шундай дея у кечаги воқеани батафсил баён қилиб берди.

Жаноб Шарль де Бовуази обдан ўйлаганидан сўнг Жюльеннинг эгнидаги костюм бичимидан умуман кўнгли тўлди. «Костюми у Штоубга тикирган, бунга шубхаланмаса ҳам бўлади,— дерди у ўзига-ўзи Жюльеннинг ҳикоясини тинглар экан. — Жилети ҳам дид билан танланган, ботинкаси ҳам ёмон эмас, лекин бошқа томондан олганда, аzonдан қора костюм кийиб олгани галатироқ туюляпти! Э, ҳа, ўққа нишон бўлмаслик учун шундай қилган у!» — нихоят бунинг сабабини ўйлаб топди кавалер де Бовуази.

У ана шу фикрга келган заҳоти жуда хушмуомала бўлиб қолди ва Жюльенни деярли ўзи билан тенг кўриб гаплаша бошлади. Суҳбат жуда чўзилиб кетди, масала анча қалтис эди, лекин охир-оқибатдá Жюльен аниқ далил-исботларга қарши баҳслаша олмасди. Бу сертакаллуф йигитнинг кеча уни ҳақорат қилган қўнол нусхага ҳеч қандай алоқаси йўқ эди-да ахир.

Бу ердан қуруқдан-қуруқ чиқиб кетгиси келмаётган Жюльен гапни чўза бошлади. У кавалер де Бовузининг магрур юзига тикилиб ўтиради. Жюльеннинг нуқула оддийгина «афандим» деб атаси иззат-нафсига текиан кавалер де Бовуази суҳбат чоги ўзининг ана шу унвонини таъкидлаб қўйишини лозим топди.

Жюльен унинг қандайдир хиёл такаббурона жиддийлигига маҳлиё бўлиб ўтиради. Сўзларни талаффуз қила туриб кавалер тилини галати қимирлатиши ҳам Жюльенни ҳайратга солмоқда эди... Бироқ булар жанжалга сира ассо бўлолмасди.

Ёш дипломат бениҳоя ҳурмат билан дуэлга чиқиши учун тайёр эканлигини айтди, бироқ бутун бир соат давомида тирсагини кериб, қўлларини белига тираганича индамай оёгини чўзib ўтирган 96-полкнинг истеъфодаги поручиги дўсти жаноб Сорель пруссиялийлар каби бир одам билан фақат унинг ташрифномасини ўгирлаб кетганилари учунгина низолаша олмаслигини баён қйлди.

Жюльен кавалер де Бовуазининг уйидан ишхоятда таъби тирриқ бўлиб чиқди. Кавалернинг каретаси эшик олдидан уни кутиб турарди. Тасодифан қараган Жюльен кўчирнинг кечаки уни ҳақорат қилган ўша барзангি эканлигини кўриб қолди.

Йигит шу заҳоти кўчирнинг узун кафтани этагига чаңг солиб, уни пастга қулатди-да, қамчи билан савалай кетди. Икки малай ўртогига ёрдамга ташланиб, Жюльенин муштлай бошлигар эдилар, йигит дарҳол ўша кичкина тўйон-часини чиқариб уларга қаратса ўқ уза бошлади: малайлар дарров қочиб қолиши. Бу ишларнинг бари қандайдир бир минутнинг ичида содир бўлди.

Кавалер де Бовуази зинапоядан гердайиб пастга тушиб келар экан, бениндоя синогарчилик билан ҳар бир сўзни чертиб: «Нима гап ўзи? Нима гап ўзи?» — дея тақрорларди. Шубҳасиз, бу воқеага у жуда қизиқиб қолган эди, бироқ унинг дипломатларга хос синогарчилиги ўз қизиқишини сездирмасликни тақозо этарди. У гап нимадалигини билгач, юзидаги сиполик ўрнини аста-секин ҳазил аралаш совуққонлик ифодаси эгалладики, зоро бу ифода дипломатнинг юзидан сира ҳам аримаслиги лозим эди.

96-полкнинг поручиги жаноб де Бовуазининг ўзи ҳам дуэлга чиқишга ошиқаётганини тушуниб қолди, у ҳам дўстининг ташаббусини сақлаб қолмоқ учун дипломатларга хос устомонлик ишлатишга аҳд қилди.

— Ана энди дуэль учун тўла асос бор! — дея қичкирди у. . .

— Ҳа, менимча ҳам тўла асос бор бунга, -- деди дипломат. — Аҳови муттаҳамни ҳайдаб юборинглар, — деди у малайларга қараб, — унинг ўрнига бошқа одам ўтирасин.

Қаретанинг эшигини очишиди, кавалер илтифот кўрсатиб, ўз рақиби ва унинг секундантини олдинга ўтқазди. Улар жаноб де Бовуазининг дўсти олдига бориши, у одам эса дуэль учун қулай жойни кўрсатди. Йўлда улар ширингина сұхбат қуриб бориши. Фақат эгнидаги халати билан дипломат бир оз галатироқ кўринарди.

«Гарчи булар ҳам жуда асилизода жаноблар бўлишса-да, -- дея ўйларди Жюльен, -- лекин улар жаноб де ля Моднинг зиёфатларига келиб турадиган анави нусхаларга ўхшаб ҳеч ҳам дилгир эмас эканлар. Булар одоб сақлаб ўтиришмас экан». Сұхбат кечаги балетда томошабинларга ёқиб қолган рақкосалар ҳақида кетмоқда эди. Бу жаноблар нуқул Жюльен ҳам, унинг секундантини, 96-полк поручиги ҳам билмайдиган аллақандай қиақ воқеаларга шама қилиниарди. Жюльен ўзини билагон қилиб кўрсатадиган

аҳмоқлардан эмасди: у сира ҳам тортишмай ўзининг ҳеч нарсадан хабари йўқлигини айтди. Бундай соғдиллик қавалернинг дўстига жуда ёқиб тушди: у Жюльенга ўша воқеани барча тафсилотлари билан қулини қилиб сўзлаб берди.

Жюльенини яна бир парса жуда ҳайратга солди. Аллақайси кўчада Лоши Масихо байрами шарафига ўтказиладиган диний маросим учун муваққат меҳроб қурилаётгани сабабли карета бир минутча тўхтаб қолди. Дипломат ва унинг ошиаси шу муюносабат билан бир-икки оғиз ҳазил қилишди: бу ернинг кюреси, уларнинг айтишларича, архиепископининг ўз ўғли эмиш. Герцоглик унвонига дазвогар бўлган маркиз де ля Моль хонадонини айтган эди, ҳазирда гап очишга журъят этмаган бўларди.

Дузэль бир зумда тугади: Жюльен қўлидан ўқ еди, унинг кўлини ароқ билан хўлтанган дастрўмоллар билан боғлаб қўйишгач, кавалер де Бовуази мулозамат билан улар шу ерга келингандар каратада уни уйига олиб бориб қўйиш учун ижозат сўради. Жюльен де ля Моль хонадонини айтган эди, ёш дипломат ва унинг дўсти бир-бирларига маънодор қараб қўйишди. Жюльенининг фиакри ҳам шу ерда турган эди, бироқ йигитга 96-полкниң меҳрибон поручигига қараганда манови кавалерларнинг сухбати қизиқарлироқ туюлди.

«Ё раббим! Дузэль деганлари шуми ҳали? Шу холосми? — дея ўйларди Жюльен.— Ўша кўчирини тутиб олганим қандай яхши бўлди-я! Бўлмасам, кафедаги ана шу хақоратни ҳам ичимга ютиб кетаверганимда, кейин роса қийналиб юрардим!» Улар бутун йўл давомида ширингина сухбат қуриб боришли. Ана шунида Жюльен баъзан дипломатларга хос мугамбирлик ҳам фойдали бўлишини тушуниб қолди.

«Демак, дилагирлик асилзодалар сухбатининг қандайдир ажралмас қисми бўлни шарт эмас экан-да, — дея мuloҳаза юритарди у ўзича.— Ахир улар санам юринини асқия қилишити, аничайни ҳаёсиз латифалар айтишити, бу латифаларнинг тафсилотларидан ҳам уилишаётгани йўқ. Факат олий сиёсат ҳақида мuloҳаза юртишишмаяпти холос, бироқ бу камчиликни нутқининг нағислиги, ибораларининг гоят аниқлиги ювиб кетяпти». Жюльен бу йигитларни жуда ёқтириб қолган эди. «Улар билан тез-тез учрашиб турсам, қандай баҳтли бўлардим-а!»

Улар хайрланинг заҳоти кавалер де Бовуази Жюльенининг насл-насабини суринтира бошлади; аммо патижаси яхши эмасди.

У ким билан дуэлга чиққанини аниқлашни ва кейин-
чалик уни бориб кўрса ўринли бўлиш ёки бўлмаслигини
билишини истарди. У тўплай олган озгина маълумотни
мутлақо қувончли деб бўлмасди.

— Бу гапларинг ҳаммаси даҳшат-ку! — деди у ўз
секундантига. — Жаноб де ля Молниинг оддий котиби билан,
яна келиб-келиб кўчирим ташрифномамини ўғирлаб олгани
учун дуэлга чиққанимни одамларга қайси юз билан айтана?

— Ҳа, одамларга кулгили қўриниши турган гап.

Ўша куни кечқурун кавалер де Бовуази ва унинг дўсти
барчага, анави жаноб Сорель — дарвоҷе, жуда дилкаш
йигит, маркиз де ля Молга дўст бўлган бир одамнинг никоҳсиз
хотиндан тугилган ўғли экани ҳақида гап тарқатишди. Бу
гапга ҳамма осонгина ишонди қўйди. Бу гап тасдиқлаб
олинганидан сўнг ёш дипломат ва унинг дўсти Жюльен ўз
хонасида ўтказган икки ҳафта давомида уни бир неча бор
келиб кўришни лозим топишди. Жюльен уларга умри бино
бўлиб Операга атиги бир марта борганини айтди.

— Лекин бу яхши эмас, — дейишди кавалерлар унга. —
Боришга арзидиган ягона жой ўша-да ахир. Сиз биринчи
галда албатта «Граф Ори»ни бориб кўринг.

Операда кавалер де Бовуази Жюльенни ўша кезлари
катта шуҳрат қозонган машҳур хонанда Жеронимо билан
таништириб қўйди.

Жюльен жаноб де Бовуазига деярли ошиқ бўлиб қолган
эди: кавалернинг қиёфасидаги ўзини ўзи ҳурмат қилини
ҳам, аралаш-қуралаш бўлиб кетган қандайдир сирли та-
каббурлик, олифтагарчилик ҳам уни ўзига маҳлиё қилиб
кўйганди. Масалан, кавалер ўнгайни нуқсонани бўлган бир
аркони давлат билан тез-тез учрашиб тургани учунгина
хиёл дудуқланниб гапиришни ўзига одат қилиб олганди.
Жюльен шу пайтга қадар ҳеч қачон бир одам сиймосида
шундай галати қилиқлар билан маҳоратнинг уйгуналишиб
кетганини сира кўрмаган эди, провинциялик бечора йигит
бунга фақат тақлид қилиши мумкин эди.

Уни Операда кавалер де Бовуази билан бирга юрганини
кўришгач, бу ошиачилик аничагина шов-шувга сабаб бўлди.

— Демак, — деди унга бир куни жаноб де ля Моль, —
маълум бўлишича, сиз франш-контэлик бадавлат дво-
рянин, менинг яқин дўстимнинг никоҳсиз хотиндан тут-
гилган ўғли экансиз-да?

Жюльен бундай миш-мишнинг тарқалишида мутлақо
айби йўқ эканлигига ишонтирмоқчи бўлган эди, маркиз
унинг гапини бўлди.

— Жаноб де Бовуази, дурадгорнинг ўғли билан дузлга чиқибди, дея гийбат қилишларини истамади.

— Биламай, биламан,— деди жаноб де ля Моль.— Бу ёгии энди менга қўйиб беринг. Мен бу афсонани мустаҳкамдамогим лозим — менга шуниси қулай. Сиздан бир нарсани илтимос қилмоқчиман, бу сизнинг қандайдир ярим соатгина вақтингизни олади. Спектакль қўйиладиган кунлари, кечқурун соат ўн бир яримда, киборлар жамияти уй-уйига тарқалаётган пайтда театр вестибулига бориб турасиз. Баъзан сизда провинцияликларга хос одатлар сезиб қоляпманки, сиз бу одатларигизни тарқ этмогингиз лозим. Боз устига йирик аркони давлатларни таниб олсангиз ёмон бўлмайди, эҳтимол, бирон тошириқ билан сизни уларнинг олдига юбориб турарман. Театр кассасига бориб учрашинг, токи улар сизни таниб олсинлар. Сизга истаган пайтингизда кириш ҳуқуқи билан доимий рухсатнома буюриб қўйилган.

VII

Бод қасалинанг хуружи

Мен муносиб бўлганим учун эмас, балки хўжайиннинг бод қасали хуруж қилиб қолгани учунгина юкорироқ мартабага кўтарилидим.

Бертолотти

Эҳтимол китобхон маркизнинг қаҳрамонимиз билан бундай эркин ва дўстоиа оҳангда гаплашаётганини кўриб ажабланайтгандир: биз жаноб де ля Моллинг бир ярим ойдан буёи кўчага чиқмай, уйда ўтирганини айтмоқни унутибмиз, зеро унинг бод қасали хуруж қилиб қолгац эди.

Де ля Моль хоним қизи билан Гиерига, маркизнинг онасипикига жўнаб кетган эди. Граф Норбер отасининг олдига баъзи-баъзида бир минутга кириб чиқарди. Уларнинг ўзаро муносабатлари жуда яхши бўлса ҳам, бироқ ўртада гаплашадиган гаплари йўқ эди. Ёлгиз Жюльеннинг улфатчилиги билан қаноатланишга мажбур бўлган маркиз де ля Моль йигитнинг қандайдир ўз фикрлари борлигини

куриб, жуда ажаблайди. У Жюльєниң газета уқиб беришга маркбурғ күларди. Төз орада ёші секретарь газетадан қызық жойлариниң ўзи толиб ўқийдіңан бұлды. Яқында чиқа болып аяған янги бир газетани маркиз жинидай баттар ёмоп күрарди: у, бу газетани ҳеч қашон ўқимайман, деб онт ичган эди ю, лекин ҳар куни у ҳақда ўзи ғап очарді. Жюльєн бундан кулиб юрарди. Ҳозирғи замонадан порози бўлган маркиз Жюльєндан Тит Ливийни ўқиб беришини илтимос қиласарди; йигитнинг лотин тилидаги текстни тўғридаи-тўғри таржима қилиб беришини эшитар экан, унинг анча кўнгли очиларди.

Бир куни маркиз Жюльєнга алоҳида бир илтифот билан мурожаат қилдик; баъзан бундай илтифотдан йигитнинг гаши келарди.

— Азизим Сорель, сизга ҳаворайг фрак совға қилишимиға ижозат этсангиз,— деди у.— Сиз ана шу фракни кийиб олдимга кирганингизда, мен сизни граф де Рецкинг укаси, яъни дўстимниң, кекса герцогнинг ўғли деб ҳисоблайман.

Жюльєн бу ғанинг тагида қандай маъно борлигини яхши тушумади-ю, лекин ўша куни кечқуруноқ маркизнинг олдига, ҳаворайг фракни кийиб кирди. Маркиз уни ўзига тенг кўриб сұхбатлашиди. Жюльєн ҳақиций назокатниң қадрига ета оларди, бироқ у хушмуомалаликнинг нозик томонларини мутлақо тасаввур қила олмасди. Маркизнинг шу галати ишига қадар у ўзига писбатан жаноб де ля Моль кўреатганидан ортиқ илтифотининг бўлмаслигига онт ичиши ҳам мумкин эди. Жюльєн кетмоқчи бўлиб ўринидан турганида маркиз бод касали туфайли уни кузатиб қўя олмаслиги учун кечирим сўради, шунда Жюльєн: «Қандай ажойиб талант!» — деда бенхтиёр хаёлидан ўтказди.

Маркизнинг бу галати ини Жюльєнни анча ўйлатиб қўйди. «Мени қалақа қымайтишиман ишқилиб?» — деда сўрарди у ўзидан ўзи. У маслаҳатлашмоқ учун аббат Пиарининг олдига борди, бироқ муловзамат бобида маркиздан анича орқада бўлган устози ҳеч нима демади. У фақат ҳуитак чалиб қўйди-да, аллақандай бошқа мавзудан гап очди. Эртаси куни эрталаб Жюльєн қора костюмини кийди-да, панка ва имзо чектириши дозим бўлган хатларни олди, маркизнинг ҳузурига кирди. Жаноб де ля Моль уни эскичасига қабул қилди. Кечқурун, йигит ҳаворайг фракни кийиб келгалида эса, маркиз у билан бутунлай бойиқасига, худди кечагидек назокат билан гапланади.

— Мехрибонлигингиз туфайли бечора хаста қарияни

күргани киравериб жуда ҳам зерикмаган бўлсангиз,— деди унга маркиз,— ҳайтингизда рўй берган турли воқеалардан ҳикоя қилиб беринг, шунда сиз уни тоят мамиун эттан бўлур эдингиз. Фақат ҳеч нимани яширманг ва ҳикоянгиз равшан, қизиқарли бўлишидан ўзга нарсани ўйламанг. Зоро инсон кўнгил очинни билмоғи керак,— дея давом этди маркиз.— Зотан ҳайтда шундан бўлак нима ҳам бор дейсиз! Одам ҳар куни урушда менинг ҳайтими қутқариб қололмайди ёки ҳар куни менга бир милиондан совта қололмайди, бироқ агар шу ерда, мени ўтирган кресло ёнида Ривароль бўлганида эди, у ҳар куни мени бир соатга азоб чекини ва хунобгарчиликдан қутқарган бўлур эди. Мени муҳокирликда юрганимда у билан Гамбургда тез-тез учрашиш туардим.

Шундан сўнг маркиз Жюльенга Ривароль ва унинг биронта қочириқ ганининг тагига стмоқ учун тўрт кинилашиб бош қотирадиган гамбургликлар ҳақида бир неча кулгизи воқеаларни айтиб берди.

Бу навқирон аббатчанинг улфатчилиги билан қаноатланышга маъжбур бўлган жаноб де ля Моль уни бирор йўл билан рухлантириб юборишни истарди. У Жюльеннинг иззат нафсига тегини мувваффақ бўлади. Жюльен, ундан ҳақиқатни эшитишни исташар экан, ҳамма ганини тўкиб солишга ва фақат икки нарса ҳақида оғиз очмасликка қарор қиласди. Аввало, у маркиз помини эшитганида қутуриб кетадиган бир одамнинг хотирасига сажда қилишини айтмади, сўнгра худога мутлақо ишонмаслигини ҳам сир тутди, зоро бу хол бўлажак кюренинг шаънина унчалик тўгри келмас эди. Бу ўринда унга кавалер де Бовуази билан бўлган кичкина тўқиашув жуда қўл келди. Маркиз Сент-Оноре кўчасидаги кафеда Жюльенни астар-аврасини ағдариб сўккан қўчир воқасини эшитгач, қотиб-қотиб қулади.

Жаноб де ля Моль бу ўзига хос характерга жуда қизиқиб қоади. Аввалига у Жюльеннинг тентакликларини рагбатлантириб юрди, зоро қахрамонимизининг бу қиликлари унинг кўнглини хуш этмоқда эди, бироқ тез орада унга аста-секин баъзи нарсалар ҳақида сохта тасаввурга эга бўлган йигитнинг хатоларини тузатиб қўйиши қизиқарлироқ туюла бошлади. «Бониқа провинцияликлар Парижга келишгач, ҳамма нарсага мафтун бўлиб юрадилар,— дея мулоҳаза юритарди маркиз.— У эса ҳамма нарсадан нафрлатланади. Бониқаларнинг кўнгли завқ-шавқка тўлиб юради, бунга эса худди ўзи нарса етишмайди, шу боисдан ҳам тентаклар уни тентак деб ўйлашади».

Қаттиқ совуқ тушгани сабабли бод хуружи анча чўзи-
либ, бир неча ой давом этди.

— Ахир одамлар чиройли бароқ итга ҳам қўнгил қўйиша-
ди-ку, — дей ўзини ўзи ишонтиromoқчи бўларди маркиз.—
Агар манови аббатчага меҳрим тушиб қолгаи бўлса, бунинг
нимасидан уялишим керак экан? У аломат йигит. Мен
уни ўғлимдек кўриб, муомала қилияман. Хўш, нима қилиби-
ди! Бунинг нимаси ёмон? Бу менинг ҳавоин ҳавасим, агар
у узоқ давом этса, васиятномамда беш юз луидорлик
брилиантга тушади холос».

Энди маркиз ўзи ҳомийлик қилаётган йигитининг иро-
даси анча кучли эканлигини яхши билиб олгач, ҳар
куни унга биронта янги иш тоинира бошлади.

Жюльен баъзан бу аркони давлат биронта масала
юзасидан бир-бираға мутлақо зид бўлган фармойишлар
беришини кўриб даҳшатга тушарди.

Бу нарса Жюльенини ниҳоятда поқулай аҳволга солиб
қўйиши мумкин эди. Шундан сўнг у иш юзасидан маркиз-
нинг ҳузурига кирганида ўзи билан дафтар олиб киришни
одат қизди. Йигит бу дафтарга олган фармойишларини
ёзиб қўяр, маркиз эса унинг остига имзо чекар эди.
Сўнгра Жюльен котиб ёллади. Бу одам алоҳида дафтарга
ҳар бир иш юзасидан қабул қилинган қарорни ёзиб қўяр
ва ўша дафтарнинг ўзига барча хатлардан нусха кўчи-
парди.

Аввалига бу иш маркизга жуда бемаъни ва зерикарли
бўлиб кўринди. Бироқ орадан иккى ой ўтмасданоқ у бу
ишининг нақадар афзаллигига ишонч ҳосил қилди. Жюльен
унга яна ўзи назорат қилиб юрадиган барча ер-мулжалар
бўйича кирим ва чиқимнинг икки тарафлами ҳисоботини
олиб бормоқ учун бандан ҳисобчи олишини ҳам таклиф
қиласди.

Барча бу тадбирлар маркиз учун ўз ишларининг қай
аҳволда эканлигини шу қадар ойдинлантириб бердики,
энди у инсофисзларча ўтираник қиладиган сохта шахслар
ёрдамига мурожаат қилмай, ўз маблагини ўзи муомалага
киритиш имкониятига эга бўлди.

— Ўзингизга уч минг франк олинг,— деди у бир куни
ўзининг навқирон министрига.

— Тақсир, бу аҳволда мен тухматга учрашим мумкин.

— Хўш, нима қилишим керак ўзи? — сўради порози
бўлиб маркиз.

— Марҳамат айлаб, аниқ бир қарор қабул қиласан-
гизда, сўнгра уни ўз қўлингиз билан дафтарга ёзиб
қўйсангиз. Ана шунда мен уч минг франк олиш ҳуқуқига

Энэ булагийн Дарваже, шүндай хисоб-китоб жорийн этийнши
менгэ аббат Пирар маслахат берди.

Маркиз ўз интенданти жаноб Нуассонийнг хисоботиши эшитайтгаи маркиз де Монкад каби исполнасини тиринтириб, ушбу қарорни дафтарга ёзиб қўйди.

Кечкүрун, Жюльєн ҳаворанг фрак кийиб келган пайтлари ҳеч қачон иш ҳақыда сүз очилмасди. Маркиздинг илитифолари қаҳрамонимиздинг доим азият чекиб юрадиган иззат-нағсига шу қадар хүш ёқардикى, тезда у қалбида бу меҳрибон чолга нисбатан меҳрға ўхшащ аллаңданай түйгү хис этди. Бу Жюльєн Парижда тушуниладиган майнида таъсирчан экан, дегани эмасди, албатта. Лекин у ҳиссиз түнка ҳам эмасди, кекса ишлек табибининг ўлимидан кейин эса ҳали ҳеч ким унга шундай меҳр-оқибат күрсатмаган эди. Йигит маркиз уннинг нағсониятини ниҳоятда авайлаб муомала қилаётганини кўриб ҳайратга тушарди, зеро кекса жарроҳ ҳеч қачон у билан бундай муомала қилмаган эди. Ниҳоят, у маркиз ҳаворанг лентаси билан гуурланганидан кўра жарроҳ ўз ордени билан кўпдроқ фахрланарди, деган қарорга келди. Маркиздинг отаси катта давлат арбоби бўлган экан.

Бир куни әрталаб, Жюльен қора костюминиң кийиб, кундалик ишлар юзасидан маркизининг олдига кирганида, у қандайдир гап билап жаноб де ля Молшинг күнглини чөз қила билди: шундан сўйг маркиз уни икки соатча ушлаб қолди ва ҳозиргина агенти биржадан олиб келган баик билетларидан бир нечтасини ўзингизга олинг, дэя қисталаңг қила бошлади.

— Жаңоб марқиз, агар икки оғиз сүз айтишга ижозат сұрасам, сизге бұлған чексиз ҳурматим өчарасидай чиқиб кетмасман, деб үмид қыламан.

— Гапираверинг, дүстгинам.

— Илтимос, ушбу совгандын рад этмоңқа ижозат берсангиз. Бу соғта сира ҳам қора көстюмли киши учун мүлжалланган эмас, шу билап бирга ў ҳаворайғ фрак кийгани кишига лутфан рухсат этилган самимиятға рахна солади. — Шундай дея Жюльен бағоят эктиром билан таъзим қылди да, маркизининг юзига қарамай хонадан чиқиб кетди.

Унинг бу ишни марқизга жуда галати түйлди. Кечқурун у бу ҳақда аббат Пирарға хикоя қилиб берди.

— Мен сизга, никоят, баъзи нарсаларни айтиб қўймогим керак, азизим аббат. Жюльеннинг насл-насаби менга маълум, шунинг учун хам сизга ҳозир мени айтган гапларни сир сақламасликка икозат этаман.

«Бугун әрталаб у ўзини чиндан ҳам жуда олижаноб еутди,— дея ўйларди маркиз.— Шундай экан, унга олижаноб наасаб ҳадя этсам нима бўлибди».

Орадан яна бир оз вақт ўтгач, маркиз ниҳоят уйдан гашқарига чиқа бошлади.

— Сиз Лондонга бориб, у ерда бир-икки ой яшанг,— ҳеди у Жюльенга,— чопарлар ва бўлак куръерлар мен ҳошиясиға қайднома ёзган хатларни сизга етказиб туришади. Сиз бу хатларга жавоб ёзасиз-да, уларни ўша жавобингизга қўшиб менга қайтарасиз. Мен чамалаб кўрдим, жавоблар нари борса беш кунга кечикар экан.

Кале томони кетаётган почта каретасида ўтирас экан, Жюльен гўё бу хизмат сафари учун баҳона бўлган топшириклиаринг нақадар арзимас эканлигини ўйлаб, чин кўнгилдан ажабланарди.

Унинг инглиз тупрогига қандай нафрат ва деярли даҳшат туйгуси билан қадам кўйгани хақида гапириб ўтирмаймиз. Унинг Наполеонга телбаларча сажда қилиши қитобхонга яхши маълум. Жюльен ҳар бир офицер сиймосида сэр Хедсон Лоуни кўрар, ҳар бир аркони давлат эса унга Муқаддас Елена оролида роса мурдорлик қилган ва буниинг эвазига ўн йил муддат билан министрлик портфелига эга бўлган ўша лорд Бетхерстни эслатарди.

Лондонда у, ниҳоят, ҳақиқий олифталиқ қандай бўлишини билиб олди. У ёш рус амалдорлари билан танишган әди, бу йигитлар уни барча сир-асрордан хабардор қилиб кўйишиди.

— Сизга, қадрли Сорель, тақдирининг ўзи кулиб боққан,— дейишарди улар Жюльенга.— Табиатининг ўзи сизга шавқсиз чехра ато этибди — бизда бу дилидаги ҳиссгуйдан минг чаҳирим нарида бўлшиш, деб аталадики, барчамиз, юзимизда худди ана шу ифодани акс эттиришга уринамиз.

— Сиз ўз асрингиз руҳини тушунмас экансиз,— дерди унга князь Коразов.— Доим одамлар сиздан кутаётган нарсанинг тескарисини қилинг. Бу, сирасини айтганда, замонамизнинг ягона қонуни, Тентак ҳам, мугамбир ҳам бўйманг, зоро у ҳолда сиздан ё тентаклик, ёки мугамбirlикини кутишадики, натижада қоида бузилади.

Жюльен князь Коразов билан бирга тушки зиёфатга таклиф этган герцог де Фитц-Фольке меҳмонхонасида чинакамига шуҳрат қозонди. Зиёфатни бир соатча кутиштага тўғри келди. Таклиф қилинган йигирма киши ўртасида Жюльен ўзини шундай тутдики, Лондон элчиноналарининг ёш секретарлари бу ҳақда ҳануэзгача эслаб юришади.

Унинг юзидаги ифодани чиндан ҳам тасвирлаб бериш қийин эди.

У энди огайилариининг ҳазил-хузил гапларига қарамай, нима қилиб бўлса-да, Англия Локкдан сўнг эга бўлган ягона файласуф Филипп Вэнни бориб кўрмоқчи бўлди. У етти йилдан бўён қамоқ муддатини ўтаётган файласуфни турмада кўрди. «Бу мамлакатининг киборлари ҳазил қилишини ёмои қўрар экан,— деда ўйлади Жюльен.— Вэнни қамоққа тиқишигани камлиқ қиласандек, яна уни сазойи қилиб, номини булгашибди».

Жюльенниң назарида Вэн анча жўшқин қўриди: киборларининг қутуриши унинг кулгисини қўзгатарди. «Мен Англияда кўрган ягона қувноқ одам ана шу экан»,— деди ўзига-ўзи Жюльен қамоқхонани тарқ этар экан.

«Золимлар учун худо ғоясидан фойдалироқ ғоя йўқ дунёда!» — деди унга Взи.

Биз унинг фалсафий системасини баён қилиб ўтирумаймиз, зеро бу ҳаёсиз одамниң фалсафасидир.

Жюльен Парижга қайтгач:

— Хўш, мени нима билан хурсанд қиласиз, Англиядан қандай ёқимли таассуротлар билан қайтдингиз? — деда сўради ундан жаноб де ля Моль.

Жюльен индамай тураверди.

— Хўш, ёқимлими, ёқимсизми, ишқилиб бирор таассурот билан қайтгандирсиз ахир у ердан? — деда тоқатсизланиб такрорлadi маркиз.

— Примо,— деди Жюльен,— энг бамаъни инглиз ҳам бир соатга ақлдан озади: у ўзини ўзи ўлдириш васвасасигта тушадики, бу васваса ушбу мамлакатининг худосидир.

Секундо: Англия тупрогига қадам қўяр экан, ақл ва даҳо ўзининг йигирма беш фоиз қийматини йўқотади.

Терцо: дунёда Англиядаги табиат машзарасидан гўзалароқ, ажиб ва таъсирлироқ нарса йўқ.

— Энди эса менинг навбатим,— деди маркиз.— Примо: нега рус элчисиникидаги балда сиз, Францияда уруши бўлишини жон-дилидац истайдиган уч юз минг йигит бор, деб айтдингиз? Бу гап подиҳоҳларга ёқади, деб ўйлайсизми?

— Буюк дипломатларимиз билан сухбатлашганда, одам нимани гапиришини билмай гаранг бўлиб қолади,— деда жавоб қилиди Жюльен.— Улар жиддий мавзуда сухбат қуришини жону дилдан яхши кўришади. Шундай қилиб, агар ҳаммага маълум бўлган расемий гапларни айтсанг, аҳмоқ деб ном чиқаришинг мумкин. Мабодо ҳақиқатга яқинроқ бирор япиги гап айтиб қўйсангиз, улар ажабланниб,

нимадеб жавоб қилишини билмай қозишади ва эртасига эрталаб соат еттида, сизга элчихонанинг биринчи секретари орқали ахлоқсизликка йўл қўйдигиз, дея хабар қилишади.

— Дуруст,— деди кулиб маркиз.— Хўп, ган бундай, жаноб мутафаккир, имоним комилки, сиз Англияга нима мақсадда бориб келганингизни ҳали ҳам билмасаңгиз керак.

— Кечирасанз,— дея жавоб қилди Жюльен.— Мен у ерга дунёдаги энг хушмуомала одам — ҳазрати олийларининг элчилариникда ҳафтасига бир марта бўладиган зиёфатда қатиашмоқ учун борганман.

— Сиз у ерга манови орденни олиш учун боргансиз,— деди унга маркиз.— Мен сизни қора костюмингиздан воз кечишга мажбур қилмоқчи эмасман, лекин ҳаворанг фрак кийгани одам билан бўладиган қизиқроқ сухбатларга ўрганиб қолибман. Энди, янги фармойиш бергуниимга қадар, бир нарсани яхшилаб уқиб олмогиингизни илтимос қиламан: ана шу орденни тақиб юрган найтингизда сиз мен учун дўстим, герцог де Ренанинг кичик ўғли бўласиз. Сиз, гарчи бундан ўзингизнинг хабарнигиз бўлмаса-да, ярим йилдан бўён дипломатик хизматда ҳисобланасиз. Ана шу нарса ҳам ёдингизда бўлениким,— дея гонт жиддий оҳангда қўшимча қилди маркиз миннатдорчилик билдира бошлаган Жюльенининг ганини шартта бўлиб,— мен сизнинг ўз тоифаигиздан юз ўгиришингизни мутлақо истамайман. Бу ҳол ҳомий учун ҳам, ҳомийликдаги одам учун ҳам азалдан янглишмоқлик ва баҳтизликка сабаб бўлиб келган. Менинг даъвонашувларим жонингиизга тегса ёки менинг ўзим сизни номақбул деб ҳисоблай бошласам, у ҳолда сизга айтайлик, дўстимиз аббат Пирарники каби яхши бир қавм олиб бераман. Бундан ортигига умид қилманг,— дея қўшимча қилди маркиз жуда совуқ оҳангда.

Бу орден, ниҳоят, Жюльенининг ғурурини тинчитди, у энди анча сўзамол бўлиб қолди ва аёлинни олганда-ю, унча одобли бўлмаган, лекин жонли сухбат чоги оғиздан осонгина чиқиб кетиши мумкин бўлган унча-мунча сўзларга парво қилмайдиган ва сал нарсани ўзи учун ҳақорат деб тушуимайдиган бўлди.

Ана шу орденни туфайли у гаройиб бир одам билан учрашиш шарафига мусасар бўлди: янги унвони учун министринга миннатдорчилик билдиromoқ ва у билан баъзи нарсалар хусусида келишиб олмоқ ниятида Парижга қадам рағижиди қилган барон де Валено жаноблари Жюльенин атайни йўқлаб келди. Уни жаноб де Ренанининг ўрнига Веррье шаҳрининг мэри қилиб тайинлашмоқчи экан.

Жаноб Валено Жюльенга сир қылыш, жаноб де Реналь якобинчи экан, бу нарса яқындағина маълум бўлиб қолди, дея айтганида, қаҳрамонимиз хаҳолаб кулиб юборишияга сад қолди. Ган шунда эдикى, депутатлар палатасига бўладиган сайловларда янги найдо бўлган баронинг номзодини министрилик кўрсатган эди, департаментнинг аслида ультра-роалистик қайфиятда бўлган йирик сайлов коллегиясида эса жаноб де Реналининг номзодини либераллар таклиф қилишганди.

Жюльен де Реналь хоним ҳақида бирор нарса билишга уриниб бекор овора бўлди: барон ўтмишдаги рақобатни эслади шекили, хоним тўғрисида бир оғиз ҳам сўз айтмади. Кетиши олдидан, у бўлажак сайловда отангиз менга овоз берса, дея илтимос қилди. Жюльен бу ҳақда ёзib юборишга ваъда берди.

— Мени жаноб маркиз де ля Молга тапиштириб қўйсангиз ёмон бўлмасди, жаноб кавалер.

«Чиндан ҳам ёмон бўлмасди,— дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен.— Лекин шундай муттаҳамни-я!..»

— Сизга ростини айтсам,— деди у жавобан,— биронта одамни тапиштиримоқ учун мен де ля Моль хонадонида жуда кичкина одамман.

Жюльен маркизга ҳамма ганини айтиб берди. Кечқурун у жаноб де ля Молга Валено билдирган истак ҳақида, яна 1814 йилдан бошлаб унинг барча ҳийла-найранглари тўғрисида сўзлаб берди.

— Сиз эртага бу янги баронни менга тапиштириб-гина қолмай,— деди унга маҳобат билан жаноб де ля Моль,— балким уни индинга пешинги зиёфатга ҳам таклиф қиласиз. У бизнинг янги префектларимизда бири бўлади.

— У ҳолда,— дея совуққина эътиroz билдириди Жюльен,— сиздан менинг отамни етимхона директори қилиб тайинлашингизни илтимос қиласан.

— Жуда яхши,— деди маркиз бирдан вақти чоғ бўлиб,— розиман. Мен, ростини айтсам, шанд насиҳат эшитамани, деб қўркувдим. Бу дейман, анча ақлишлиз кириб қолибди-ку.

Жаноб Валено Жюльенга Веррьеरдаги лотерея идорасининг бошқарувчиси яқында вафот этганини ҳабар қилди. Жюльенга бу жойни бир вақтаар жаноб де ля Молнинг ҳонасида илтимосномасини тошиб олган жаноб де Шолен, ўни қари аҳмоққа берилса жуда кулагили бўладигандек туояди. Жюльен шу жой хусусида молия министрилинг номига ёзилган хатта имзо қўйдиргани кирганида ўша

и алтимосномани ёддан айтиб берган эди, маркиз роса хахолаб кулди.

Жаноб де Шолен ўша жойга тайинланиши биланоқ Жюльенга департамент депутатияси бу жойни машхур математик жаноб Гро учун сўрагани маълум бўлиб қолди. Бу олижаноб одамнинг бор-йўғи бир минг тўрт юз франк рентаси бўлиб, у ана шу даромадидан йилига олти юз франкини, оиласини боқсин, деб марҳум идора бошқа-рувчисига бериб юаркарди.

Жюльен қилиб қўйган ишидан ўзи ҳайратга тушди. Энди ачави мархумнинг оиласи нима бўлади? Нима хисобига кун қўради у боёқинилар? Бу фикрдан унинг юраги орқасига тортиб кетди. «Хечкиси йўқ,— деди сўнгра у ўзига,— агар ҳаётда муваффақиятга эришувни истасам, ҳали кўп адолатсизлик қилишим керак бўлади. Боз устига бу адолатсизликларни маънидор сўзлар билан ишоблашга ҳам ўрганмоқ лозим. Бечора жаноб Гро! Орденни ана ўша олиши керак эди. Уни эса мен олдим. Шу боисдан ҳам бу мукофотни менга беришни лозим топган ҳукумат руҳига мос иш тутмогим лозим».

VIII

Ажратиб кўрсатувчи тафовут

— Берган сувинг чапқоними босмаяти,— деди ташниаликдан силласи қуриган жин.

— Ахир бу бутун Диёрбакирдаги энг совук кудук-ку.

Пеллико.

Бир куни Жюльен Сена соҳилида жойлашган ажойиб Виллекъе амлокига қилган сафаридан қайтиб келди. Жаноб де ля Моль бу амлокка алоҳида эътибор берарди, зеро бу унинг ер-мулклар орасида бир вақтлар машхур Бонифаций де ля Молга қарашли бўлган ягона жой эди. Йигит уйда ҳозиргина Гиер оролларидан қайтиб келган маркиза билан унинг қизини кўрди.

Жюльен энди ҳақиқий дэндига айланганди ва Парижда яшаш санъатини ихшигина эгаалаб олганди. У м-льде ля Молга нисбатан совук бир назокат билан муомала

қыларди. Қыз уннег отдан қандай үиқиғаннини сүраб мазах қылған узоқ ўтмиши у бутунлай хотирасидан ўчириб ташлагандек туоларди.

М-ль де ля Моль Жюльен анча улгайиб, ранги оқар-гандек күриңди. Үннег қоматида, ўзини тутишида провинциалликдан асар ҳам қолмаган эди; лекин ганириш одатида ҳали ҳам шимадир етишмасди: уннег нутқида ҳамон меңгеридан ортиқ жиiddийлик ва ижобийлик күзга ташланарди. Шуниси ҳам борки, ана шу оқипона хислатлари ва магрурлигига қарамай, йигитнинг цуткидан тобелик таассуроти түгилмасди, фақат уннег ҳали ҳам күп нарсаларга эътибор берини сезилиб турарди. Бироқ уннег сўзидан қайтмайдиган одамлар тоифасидан эканлиги яқ-қол күзга ташланарди.

— Унга ақл эмас, эркинлик етишмайди, — деди бир куни м-ль де ля Моль отасига, у Жюльенга олиб берган орден хусусида ҳазил қылар экан. — Лекин акам сиздан бу орденини бир ярим йилдан бўён сўраб келарди. Ахир у де ля Моль-ку!..

— Ҳа, лекин Жюльен кутилмагандан ўзини кўрсатиб қолиши мумкин. Сиз айтган де ля Моль эса ҳеч қачон бундай қила олмаган.

Герцог де Рецнинг келгани ҳақида хабар қилишиди.

Матильдани бирдан қаттиқ эсноқ тутди, қыз уни кўрган заҳоти кўз ондидан зарҳал югуртирилган ўша кўҳна мебеллар, отасининг меҳмонхонасига қанда қымай келиб турувчи ўша меҳмоилар гавдаланарди. Шундан сўнг у ўзи учун Парижда яна бошланажак ўлгудай зерикарли ҳаётни тасаввур қилди. Бўлмасам Гиер оролларида у Парижни согниган эди-я!

«Ахир эндигина ўй тўққиз ёшга кирдим! — дея ўйларди у. — Зарҳал жилди манови эски-туски фикрлар маъжмуасида айтилганидек, энг баҳтли налла бу». Қыз Провансга саёҳатга кетган пайти меҳмонхонанинг мармар токчасида йигилиб қолган ян-янги саксон том шеърлар тўйла-мига нигоҳ ташлади. Баҳтга қарши, қыз барча бу де Круази-нуя, де Қайлюс, де Люз каби жаноблар ва бошқа дўстларидан анча ақллироқ эди. У дўстлари унга Прованснинг ложувард осмони, поэзия, жаннатмакон жанауб ва ҳоказо, ва ҳоказолар ҳақда айтадиган барча ганиларни жуда яхши тасаввур қиласиди.

Уннег беҳад зерикини ва бундан ҳам баттарроғи, кувончлироқ бирор нарса тонишдан бутунлай умидсизлик акс этган шаҳло кўзлари Жюльенга қадалди. Бу йигит ҳар қалай бошқалардан хиёл фарқ қилиб турарди.

— Жаноб Сорель,— деди у бўгиқроқ товуш билап бетоқат оҳангда (одатда киборлар жамиятига мансуб ёш аёллар шундай оҳангда ганиришади ва бунда аёллик латофатидан асар ҳам бўлмайди).— Жаноб Сорель, сиз бугун кечқурун жаноб де Рецинида бўладиган балга борасизми?

— Мадемуазель, мен жаноб герцог билан танишиш шарафига муссар бўлмаганиман (бу сўзлар ва бу унвон провинциялик бу такаббур йигитнинг оғзини йиртаётгандек туюларди).

— У акамга сизни балга олиб боринни тоширган. Гап шундаки, агар сиз балга борсангиз, Виллекъедаги ўша амлакимиз ҳақида менга батафсил ганириб берган бўлардингиз: биз, баҳорда у ерга борсақмикин, деб ўйлаб юрибмиз. Мен ўша қаср яшаш учун яроқли ёки яроқли эмаслигини билмоқчиман. Кейин унинг атрофларни жуда хушманзара дейишади, шу гап ростми? Ахир кўпинча ўринисиз ҳам мақташади-ку.

Жюльен жавоб бермади.

— Акам билан балга боринг,— дея қўшимча қилди қиз совуққина оҳангда.

Жюльен эҳтиром билан таъзим қилди. «Демак, ҳатто балда ҳам мен бу оиласинг барча аъзоларига ҳисбот бериб турмогим лозим экан. Бироқ менга уларнинг ишларини бошқариш им учун ҳам ҳақ тўлашиади». Жаҳл устида у яна шуларни ўйлади: «Худо билсин, эҳтимол қизига отаси, акаси ва онасининг режаларига тўғри келмайдиган бирор гап айтиб, қовун тушириб қўярман. Ахир мустабид ҳокимнинг саройи-ку бу ер. Бу ерда мутлақо ҳеч нарсага арзимайдиган одам бўлинслик, шу билан бирга бирорнинг шикоят қилишига ўриш қолдирмаслик керак».

«Баланд бўйли бу ойимча менга сира ёқмади-ёқмади-да,— дея хаёлидан ўтказди у онаси қандайдир дугоналарига таништироқчи бўлиб чақириб қолган мъль де ля Молнинг ортидан қараб қолар экан.— Ҳар қандай модани орқада қолдириб кетишга урининини айтмайсизми: қўйлаги елкасидан сиргалиб тушай дейди... Ранги бўлса саёҳатдан сўнг янада оқариб кетибди... Сочини айтмайсизми, оқлигидан шу қадар рангизки... шаффофф дейиш мумкин... Саломлашаётганида нигоҳларидағи димог-фирогига ўрайми, шоҳона хатти-ҳаракатларидан ўргилдим бу ойимтилланинг!» Мъль де ля Моль меҳмононадан чиқиб кетаётган акасини ёнига чақирди.

Шундан сўнг граф Норбер Жюльеннинг ёнига келди.

— Азизим Сорель,— деди у йигитга,— жаноб де Рецинидаги балга бирга бормоқ учун сизни ярим кечада қаердан

топсам бўлади? У сизни албатта олиб келишни менга топшириди.

— Бундай буюк илтифот учун кимдан миннатдор бўлмоқ лозимлигини жуда яхши биламас,— деда жавоб қилиди Жюльен боши ерга теккудек букилиб таъзим қиласр экан.

Норбернинг мулойим ва ҳатто меҳрибонлик билан айтган бу гапи кайфияти бузилиб турган Жюльенга айбситиш учун ўрин қолдирмади, шу боисдан у самимият билан айтилган бу таклифга ўзининг берган жавобидан зардаси қайнади. Унга ўз жавобида қандайдир пасткашлиқ бордек туялди.

Кечқурун балга боргач, йигит де Рец саройининг фавқулодда серҳашамлигига қойил қолди. Экипажлар кириб келаётган ҳовли ўтовга ўхшарди; унинг тепасига зарҳал гулли улкан қирмизи чодир тортилганди; бу жуда ажойиб эди. Чодир остидаги бутун ҳовли эса апельсин дараҳтлари ва гуллаб турган толгулдан иборат ҳақиқий ўрмонга айлантирилган эди. Бу дараҳтлар ўсган катта туваклар жуда чуқур кўмилганидан дараҳтлар худди ердан ўсиб чиқандек кўринарди. Экипажлар кириб келаётган йўлга эса қум сепиб қўйилган эди.

Буларнинг бари бизнинг қаҳрамонимизга чиндан ҳам жуда ажойиб кўринди. Йигит бундай ҳашаматни ети ухлаб тушида ҳам кўрмаган эди. Ҳанг-манг бўлганидан бутунлай очилиб кетди. Улар балга келишар экан, каратада Норбер очилиб-сочилиб ўтиради, Жюльенниң эса ичига чироқ ёқса ёришмасди, бироқ ҳовлига кириб келишлари биланоқ, улар ўрин алмашгандек бўлишди.

Норбернинг эътиборини асосан бу ҳашамат ичра йўл қўйилган қандайдир нуқсоплар ўзига тортмоқда эди. У ҳар бир ишнинг баҳосини ўзича чамалаб қўрар ва умумий якун ошиб борган сайни, дилини ҳасадга ўхшаш бир туйғу кемириб, зардасини қайнатаётганини Жюльен кўриб турар эди.

Мафтун бўлган, қойил қолган ва бу кучли таассуротлардан хиёл довдираған Жюльен бу орада меҳмонлар танца бошлаб юборган биринчи залга кирди. Барча иккинчи зал эшити томон интилаётган бўлиб, у ерда шу қадар кўп одам тўпланиб қолганидан ичкари кириб бўлмасди. Бу иккинчи зал Альгамбра Гренадская услубида ясатилган эди.

— Балнинг маликаси! Бунга сира ҳам шубҳа қилмаса бўлади,— деди елкаси Жюльенининг кўкрагига анча қаттиқ тиравиб турган қандайдир мўйловдор йигит.

— Бутун қиши давомида энг соҳибжамол қиз ҳисоб-

ланиб келган мадемуазель Фурмон,— дея жавоб қилди унга қўшиниси,— иккинчи ўринга ўтиб қолаётганини сезяпти шекилли. Қарагин-а, кўришиши жуда ғалати.

— Ҳаммага ёқиши учун харакат қилияпти. Қадрилга тушаётганидаги манови табассумнинг гўзаллигини қара. Азбаройи худо, бунақаси бўлмаган.

— Мадемуазель де ля Моль эса ўзи жуда яхши пайқаб турган бу ғалабадан хурсандлигини сездирмайди ҳам. Худди сұхбатдошига ёқиб қолишидан чўчияпти, дейсиз.

— Ажойиб! Чинақам мафтун қилиш бу.

Жюльен ўша соҳибжамолни кўраман, деб беҳуда овора бўлди. Ундан бўйи анча баландроқ бўлган етти-саккизта эркак йигитдан қизни тўсиб туришарди.

— Бу олижаноб сиполикда ҳам ўзига хос нозу қарашма бор,— дея гап қотди мўйловдор йигит.

— Манови шаҳло кўзларни айтмайсизми, мана ҳозир дилидагини билдириб қўяди, деб турган пайтда секингина пастга қараб оляпти,— деб гапни илиб кетди унинг ёнидаги йигит.— Йўқ, азбаройи худо, бунақа ишвани тасаввур ҳам қиломайсиз.

— Офатижон Матильдага ким муносиб бўларки? — деди биринчи йигит.— Агар келишган, хушрўй, ақлли, урушда қаҳрамонлик кўрсатган ва шу билан бирга ёши йигирмадан ошмаган биронта шаҳзода муносиб бўлмаса, бошқа одамнинг тенг келиши қийин.

— Рус императорининг никоҳсиз хотиндан тугилган ўғли чиқиб қолар. Уни бундай никоҳга муносиб қилмоқ учун эса шавкатли князъ даражасига кўтаришса ҳам ажаб эмас. Ёки, эдтимол... анави граф Талер муносиб бўлар, тўғри, у яхши кийиниб олган музикка ўхшаб кетади...

Эшик олди бир оз бўшаб, Жюльен ичкари кириштага муваффақ бўлди.

«Агар у манови олифталарга шу қадар гўзал кўринган экан, у ҳолда эринмай, унга яхшилаб разм солмоқ керак,— дея ҳәёлидан ўтказди у.— Ҳеч бўлмаганда, бу одамлар учун бекаму кўст гўзалик нимадан иборатлигини билиб оламан-ку».

У қизни излаб атрофга кўз югурта бошлаган эди, шу тобда Матильданинг ўзига қараб турганини сезиб қолди. «Вазифаларим мени чорлаяшти», — деди ўзига Жюльен; у гарчи шундай деган бўлса-да, лекин дилида сира ҳам ўқинч хис этмади. Синчковлик уни мамиуният билан олдинга инилишига уидарди, Матильданинг очиқ елкалари эса бир зумда уни баттар қувонтириб юбордики, очигини айтганда, бу ҳол унинг нағсониятига бирмунича қаттиқ тегарди.

«Унинг хусни,— дея хаёлидан ўтқазди йигит,— бу ёшликтининг гўзаллиги». Беш-олти йигит у билан қизнинг ўртасида гов бўлиб туришарди. Жюльен бу йигитлар орасида ҳозиргина эшик олдида сухбатланиб турган анави олифтапарни ҳам кўрди.

— Сиз, тақсир, бутун қишини шу ерда ўтқазгансиз,— деди қиз унга,— бутун мавсум давомидаги энг ажойиб бал бугун бўлини, шундай эмасми?

Жюльен жавоб қилмай тураверди.

— Кулоннинг манови кадрили, менимча, гоят ажойиб чиқибди, хонимларимиз ҳам бу музикага жуда чиройли таңца тушишнинг.

Анави йигитлар Матильда зўр бериб гапга солаётган баҳтиёр одамнинг кимлигини билмоқчи бўлиб у томон ўгирилиб қарашди. Бироқ Жюльеннинг бергани жавоби бирмунча бетакаллуп эди.

— Бу соҳада ҳакамлик қилишим қийин бўлса керак, мадемуазель. Мен умримни ёзув столи ёнида ўтказман. Бундай ажойиб балда биринчи марта бўлишими.

Мўйловли йигитлар очиқдан-очиқ ажабланиб қолишга иди.

— Сиз дошишманძсиз, жаноб Сорель,— дея жавоб қилди қиз бирмунча жонлаинган товуш билан.— Сиз барча бу баллар, барча бу байрамларга файласуф назари билан, Жан-Жак Руссо кўзи билан қарайсанз. Бу тентакликлар сизни ҳайратга солади, лекин асло ўзига мафтуни этмайди.

Бу жумладаги битта сўз бирдан Жюльеннинг руҳини сўндириб, унинг дилидаги барча ширин ҳаёлларни қувиб юборди. Унинг лабларида нафратомуз табассум жилвалиандики, эҳтимол, у атайлаб шундай қилгандир.

— Жан-Жак Руссо,— дея жавоб қилди у,— менимча, киборлар жамияти ҳақида фикр юритганда, шунчаки бир тентак эди. У киборлар жамиятини тушумасди ва амал тегиб қолган малай каби шу жамият сари интиларди.

— У «Жамоат муноҳадаси»ни ёзган ахир,— деди Матильда алоҳида бир ихлос билан.

— Республикани тарғиб қилиб, мустабидларни тахтдан қулатишини ёқлар экан, бу одам биронта герцог тушликтан сўнг сайр қилишдан воз кечиб, унинг дўстларидан биронтасици кузатиб қўйса, хурсанд бўлганидан боши осмонга етарди.

— Ҳа, тушундим: сиз Монморансида Күэнде исмли бир жанобни Нариж йўлига қадар кузатиб қўйган герцог Люксембургскийни назарда тутянисанз...— дея гапни илиб кетди мъль де ля Моль ўзини шундай аллома кўрсатиш имко-

нияти тугилганидан юраги завққа түлиб. У, қирол Ферет-рийнинг мавжуд бўлганини ихтиро қилган академик янглиг, ўз билимларидан беҳад ҳузур қилмоқда эди. Жюльен ҳамон қизга совуқ бир наазар билан қараб турарди. Матильда чинакамига илҳомланиб кетди: сұхбатдошининг бундай илтифотсизлигидан у мутлақо эсанкираб қолган эди. Уши энг ҳайратга солған нарса шу бўлдики, одатда шу пайтга қадар одамларда унинг ўзи шундай таассурот қолдиради.

Бу орада маркиз де Круазнуа тирбанд бўлиб турган одамлар орасидан шоша-пинча м-ль де ля Моль томон ўтиб келмоқда эди. У қизга уч қадам қолганида одамлар орасидан ўта олмай тўхтаб қолди. Маркиз шундай тиқилинчга тушиб қолганидан кулганича қизга қараб турарди. Унинг ёнида Матильданинг холавачаси — ёшгина маркиза де Рувре пайдо бўлди. У бундан бор-йўги икки ҳафта бурун турмушга чиқсан бўлиб, ҳозир эрининг қўлига таяниб турарди. Ҳали ёшгина йигит бўлмиш маркиз де Рувре ўз хотинига ошиқи бекарор эдики, одатда потариуслар билан келишилган ва рејка билан, пишиқ-пухта ўйланниб тузилган никоҳдан сўнг, кутилмаганда хотини сиймосида ажойиб бир маҳбубани кўрган одам шундай аҳволга тушади. Жаноб де Рувре жуда мункиллаб қолган амакисининг ўлимидан сўнг герцоглик унвонига эга бўлмоги лозим эди.

Маркиз де Круазнуа тиқилинчдан унинг ёнига ўтолмай, Матильдага жилмайиб қараб турар экан, қиз ўзининг осмон сингари мовий шаҳло кўзларини маркиз билан унинг ёнидаги одамларга тикди. «Дунёда шу йигиндан ҳам бемаънироқ нарса бормикаш ўзи! Мана менга уйланмоқчи бўлиб юрган Круазнуани олайлик: у мулойим, боадаб йигит, ўзини анави жаноб де Руврега ўхшаб жуда яхни тутади. Агар уларнинг бутун афти ангоридан уфуриб турган манови зиқликни айтмасангиз, жуда дилкаш одамлар бўларди, барча бу жаноблар. Кейин ҳам мен билан шундай балларга боради ва ўшанда ҳам ўзига шундай бино қўйган бўлади. Тўйдан сўнг бир йил ўтгач, менинг отларим, менинг сарполарим, Париждан саксон-тўқеон чақирим наридаги менинг қасрим — буларнинг ҳаммаси шу қадар бекам-кўст бўладики, армонинг қолмайди, графиня де Рувавилга ўхинап биронта амал тегиб қолган таги наст эса буларни кўриб, ҳасаддан ёрилиб ўлай дейди! Хўш, кейин-чи...»

Матильда шуларни ўйлаб ҳозирнинг ўзиданоқ сиқила бошларди. Маркиз де Круазнуа, ниҳоят, бир амаллаб одамлар орасидан ўтди-да, унинг олдига келиб, алланима ҳақи-

да гапира бошлади, бироқ қиз ўз хаёли билан бўлиб, унинг ганига қулоқ солмасди. Маркизниңг сўзлари балпинг галатгурига қўшилиб, унинг қулогига кирмасди. Қиз ҳурмат билан таъзим қидганича, лекин магрур ва порози бир қиёфада ундан узоқлашиб бораётган йюльганин беихтиёр кузатиб туради. Залниң париги бурчагида, ўқдан-буёқка юраётган одамлардан бир четда у граф Альтамирани кўриб қолдики, бу одам ўз ватанида ўлимга ҳукм қилинган эди,— китобхон уни танийди. Людовик XIV ҳукмронлик қилган пайтда унинг қариндошларидан бири шаҳзода Континиң хотини бўлган экан, бу ҳол маълум даражада уни иезуитларниң махфий полициясидан муҳофаза қилиб туради.

«Чамаси, фақат ўлим жазосигина инсонни ажратиб кўрсатаркан,— дея хаёлидан ўтказди Матильда.— Сотиб олмоқ мумкин бўлмаган ягона нарса шу бўлса керак».

«Бу ганини яхши ўйлаб топдим! Афсус, бу фикр сухбат чоги, одамларни қойил қолдиришим мумкин бўлган пайтда хаёлимга келмади-да». Матильданиң диди юксак эди: илгаридап ўйлаб қўйилган ўткир сўзни айтмоқ унинг ҳатто хаёлига ҳам келмасди. Лекин у анчагина шуҳратнараст эди, шу боисдан ҳам ҳозир ўзига-ўзи қойил қолди. Унинг юзи қувончдан ёришиб, чехрасидаги зерикиш ифодаси ғойиб бўлди. Боядан бери тинмай гапираётган маркиз де Круазнуа муваффақиятдан боши осмонига етиб, сухандонликка яна ҳам зўр берди.

«Тирноқ орасидан кир қидиувчи биронта одам бу фикримга қарши нимаян айта оларди? — дея мулоҳаза юритарди Матильда. — Мен ўша тақиҷичига шундай деган бўлардим: баронлик унвонини ҳам, виконтлик унвонини ҳам сотиб олиш мумкин, орденлар эса шундай ҳам берила-веради, акам кечагина орден олди, лекин нима қаромат кўрсатди у? Мансабга эришиш ҳам қийин эмас — гарини-зонда ўн йил хизмат қилинса ёки ҳарбий министрга қариндош бўлинса бас, қарабензизки. Норберга ўҳнаб эскадрон командири бўлиб турибсиз. Катта давлат дейсизми? Бупи-си энди қийинроқ, демак фахрлироқ бўлса керак. Жуда қизиқ бўлди-ку, китбларда айтилганинг нақ тескариси бўлиб чиқяни. Лекин, охир-оқибатда, одам . бойлика эришмок учун Ротшильдинг қизига уйланиши мумкин».

«Йўқ, чиндан ҳам бу фикримда жон бор. Ўлим ҳукми — бу ҳозирча одамлар интилмайдиган ягона нарса».

— Сиз граф Альтамирани тапијисизми? — дея сўради у жаноб де Круазиуадан.

Кизининг юзидан унинг ҳозиргини ҳушига келгани сези-

либ турар ва берган саволи боёқиши маркиз беш минутдан бери жон куйдириб ҳикоя қилаётгани парсаларга шу қадар мос тушмас эдик, жапоб де Круазиуа бирмуича эсан-кираб қолди. Шу тобда унинг назокати ҳам ёрдам бермади. Бўлмасам у ўтири ақли билан шуҳрат қозонгап жуда топқир одам эди.

«Матильда галати қиз,— дея хаёлидан ўтказди у,— бу анча ноқулай, албатта, лекин унга уйланган одам жамиятда жуда катта обрў қозонади! Маркиз де ля Моль бунга қандай эришайтганини билмайману, аммо у ҳар бир нартиядаги энг муносаби ва нуфузли кишилар билан боғлиқ, бу одам доим ҳамманинг диққат марказида бўлади. Лекин, эҳтимол, бу галатилик туфайли Матильда табиати ўзгача қиз сифатида шуҳрат қозонар. Одам насл-насаби юксак ва бадавлат бўлганида эса оригиналлик кулгили бўлмай қолади, ана шунида у ажойиб аёл бўлади! Агар ўзи истаса бас, ақл, характер ва ўта топқирликниң бу биримаси унга бекиёс дилбарлик баҳш этиши мумкин...» Бир вақтнинг ўзида икки ишни яхши бажариш анча мушкул нарса бўлгани туфайли, маркиз Матильдага паришон тикилар экан, худди ёдлаб олган дарсни жавоб бергандек қилиб деди:

— Бечора Альтамирани ким ҳам танимайди дейсиз? — Сўнгра у муваффақиятсизликка учраган ўша кулгили ва бемаъни фитнанинг тарихини ҳикоя қила бошлади.

— Чииданам жуда бемаъни бўлган экан! — дея худди ўзи билан ўзи сўзлашгандек жавоб қилди Матильда.— Лекин у нимадир қилган экан-ку. Мен ҳақиқий инсонни кўрмоқчиман, уни бу ёққа чақириб келинг,— деди у қаттиқ ранжиган маркизга қараб.

Граф Альтамира такаббур ва бирмуича шиддатли мълъде ля Мотниң очиқдан-очиқ муҳлисларидан бири эди: қизни у Париж гўзалларининг олди деб ҳисобларди.

— У тоҷу таҳтга жуда ярашган бўларди-да! — деди у маркиз де Круазиуага, унинг ортидан бажонидил юарар экан.

Киборлар жамиятига мансуб кўнглила одамлар XIX асрда фитна — бу ўта ахлоқсизлик деб ҳисоблайдилар, бундан якобинчиликниң иси келар экан. Муваффақиятсизликка учраган якобинчидаи ҳам жиркачлироқ кимса бормикин ўзи?

Матильда жапоб де Круазиуага қараб-қараб кўйганича Альтамиранинг либераллигидан кулаётгани бўлса-да, бирор унинг гапларига бажонидил кулоқ солмоқда эди.

«Балдаги фитначи — қандай ажойиб контраст», дея

ўйларди қиз, қоп-қора мўйловлари диккайиб турган Альтамира уига дам олаётган шерни эслатарди; бироқ тез орада қиз унинг фикр-хаёли фақат бир парсада: *фойда ҳамда фойдали нарсаларни кўкка кўтаришда эканини пайқаб қолди.*

Ёш граф дунёда унинг мамлакатига икки палатали ҳукумат системаси ўрнатишга нафи тегадиган ишлардан бўлак ҳеч нимани тан олмасди. У залга кириб келаётган шерулик генерални кўрган заҳоти балдаги энг гўзал қиз бўймиш Матильдани бажонидил тарк этди. Меттерних ўз тартибини ўрнатган Европадан умидини узгач, бечора Альтамира, Жанубий Америка мамлакатлари кучга кириб, қудратга эга бўлишгач, Мира бо ularга берган озодликни Европага қайтарадиган келажакка умид bogлаб, ўзига ўзи тасалли беришга мажбур бўлган эди.

Матильдани мўйлов қўйган йигитлар ўраб олишди. Қиз Альтамирани ўзига ром қила олмаганини жуда яхши тушунарди ва унинг кетиб қолганидан афсусланарди. Матильда у шерулик генерал билан сұхбатлаша бошлагач, қоп-қора кўзлари қандай ёниб кетганини яққол кўрди. М-ль де ля Моль ёш французларни шу қадар бир жиддийлик билан кўздан кечирардики, бундай қараш унинг рақибаларидан биронтасининг ҳам қўлидан келмасди. «Хўш, бу йигитлардан қайси бири,— дея ўйларди у,— ҳатто энг қулай вазият юзага келган тақдирда ҳам ўлим жазосига эриша оларкин?»

Унинг ғалати нигохи тентакларга ёқимли бўлиб туюлар, лекин қўчилик қизнинг бу қарашидан алланечук бўлиб кетарди. Улар Матильданинг ҳозир бирор қочириқ гап айтиб қолишидан ва бунга ўзларининг нима деб жавоб беришни билмай қолишларидан чўчишарди.

«Олий насаб инсонга минг хил фазилатлар ато эта-диким, агар шулар бўлмаганида нафсониятим тинимсиз азият чекиб юрган бўларди — мен буни Жюльенниг тимсолида қўрғиман, — дея ўйларди Матильда, — бироқ у инсонда ўлим жазосига маҳкум қилувчи хислатларни йўқ қилиб юборар экан». Шу пайт унинг ортида аллаким қизиқ бир гап айтди: «Ахир бу граф Альтамира шаҳзода Сан-Назаро Пименталниг иккинчи ўғли бўлади. Унинг ажоди Пименталь 1268 йилда боши танидан жудо қилинган. Конрадинин қутқармоқчи бўлган. Бу Несапэлдаги энг қадимий асилзода оиласардан бири бўлади».

«Мана,— дея ҳаёлидан ўтказди Матильда,— назариямининг ажойиб исботи: олий насаб кишининг иродасини заифлаштириб қўяди, бусиз эса инсон ўлим жазосига муно-

сиб иш қила олмайди!.. Йўқ, чамаси, бугун меп фақат бемаъни гаплар айтишга қодирман шекилли. Шундай қилиб, ҳамма қатори оддий бир аёл эканман, нимаям қилардим, танца тушишга тўғри келади». Шундан сўнг у бир соатдан бери уни галонга таклиф қиласётган маркиз де Круазнуанинг илтимосини қондириди. Файласуфлик қилишига уриниши муваффақиятсиз чиққанини унутмоқ учун Матильда жозибадор бўлишга қарор қилди. Жаноб де Круазнуанинг боши осмонда эди.

Бироқ танзалар ҳам, саройдаги энг чиройли йигитлардан бирини ўзига мафтун этиш истаги ҳам — хуллас, ҳеч нима Матильданинг қўнглини хуш эта олмади. У барчани ўзига қаратиб қўйганди. У бал маликаси эди, буни ўзи ҳам яхши тушунарди, бироқ бунга бутуилай бефарқ қаради.

«Манови Круазнуа каби одам билан ҳаётим нақадар бемаъни кечади,— дерди қиз ўзига бир соатдан сўнг, маркиз уни кресло томон бошлаб борар экан.— Агар олти ой қишлоқда яшагандан кейин ҳам,— дея маъюслик билан ўйлади қиз.— Париждаги барча аёллар ҳасад билан орзу қиласидиган шу балдаки қувона олмасам, у ҳолда меп учун қувончнинг ўзи нимадан иборат? Ахир бу саралангтан жамият орасида жуда катта муваффақиятга эришдим, биламан, бундан яхшироқ жамиятни тасаввур қилишининг ўзи қийин. Буржуалардан бу ерда, эҳтимол, бир неча иэр ва Жюльенга ўхшаган битта-иккита одам бор, холос. Буни қарангки,— дея энди бутуплай маъюс ҳолда қўшимча қилди қиз,— тақдир менга ҳамма нарсани — шухрат, давлат ёшлини инъом қилгану, лекин баҳт бермаган.

Менинг барча фазилатларим ичida, чамаси, энг шубҳалилари бугун куни билан менга таъкидлашаётгандар бўлса керак. Масалан, ақлим бобида шубҳаланмасам ҳам бўлади, зоро бу хислатим барчани ваҳимага соляпти. Биронта жиддийроқ мавзуга тил тегизсам борми, беш минут ўтмасданоқ уларнинг тинкалари қурийди ва худди буюқ бир кашфиёт қилган одамдек, меп бир йилдан бери гацираётган гапни тақрорлай бошлашади. Мен чиройлиман — шундай ҳуснга эга бўлмоқ учун де Сталь хоним ҳеч нимани аямаган бўларди, лекин зерикканимдан юрагим тарс ёрилай деяити. Хўш, маркиза де Круазнуа бўлиб олганимдан кейин хиёл бўлса-да камроқ зерикаман, дейинига менда бирор асос борми?»

«Лекин, ё парвардигор! — дея қўшимча қилди у йиглагудек бўлиб.— Ахир у ажойиб йигит-қу. Бизнинг асримизда уни боадаблик тимсоли деса бўлади! Сизга кўзи

тушиши биланоқ албатта биронта ширин гап айтади.
Үзи ҳам анча фаросатли. Жасурлигини айтмайсизми...
Лекин анави Сорель бунча ғалати бўлмаса,— дея ҳаёлидан
ўтказди қиз ва юзидаги зерикиш ифодаси ғазаб билан ал-
машинди.— Сиз билан гапланмоқчиман, деб айтган әдим-
ку унга, у бўлса қорасини ҳам кўрсатмайди!»

IX

Б а л

Ажойиб кийимлар, шамлар-
нинг ёгдуси, атир-упанинг нозик
ҳиди! Ялангоч бежирим қўллар,
момиқ елкаларни айтмайсизми!
Гулдасталар, гулдасталар! Рос-
сиининг роҳатбахш ариялари,
Сисери чизган табиат манзара-
лари-чи! Ох, нақадар ҳаяжон,
ҳатто энтикиб кетасан киши!

«Узерининг саёҳати»

— Сиз нимадандир норози кўринасиз,— деди унга мар-
киза де ля Моль.— Сизга шуни айтиб қўййи, балда норози
қиёфада юриш назокатга кирмайди.

— Шунчаки бошим оғрияпти холос,— деди жавобан
илтифотсизлик билан Матильда,— бу ер жуда иссиқ экан.

Худди шу пайт, гўё Матильданинг сўзларини тасдиқ-
лагандек, мункиллаб қолган барон де Толлининг мазаси
қочиб, инқилди. Уни залдан кўтариб чиқишта тўғри келди.
Атрофдаги одамлар, бу сакта бўлса керак, дея ғала-говур
кўтаришди. Бу жуда кўнгилсиз ҳодиса эди.

Матильда бу воқеага мутлақо эътибор бермади. У ан-
чадан бери чолларга қарамасликни ва умуман қайгули
гаплар айтадиган одамларга эътибор бермасликни ўзига
коида қилиб олганди.

У сакта ҳақидаги бу сўзларни эшитмаслик учун яна
танца туша бошлади. Одамларнинг сакта тўғрисидаги гапи
нотўғри чиқди, зоро эртасига барон яна жамиятда пайдо
бўлди.

«Бу дейман, жаноб Сорель қорасини ҳам кўрсатмаяп-
ти-ку»,— деди у кресло томон борар экан яна ўзига-ўзи.

У атрофга кўз югуртириб, деярли уни излай бошлаган эди, дафъатан йигитни қўшини залда кўриб қолди. Во ажаб, унинг ўзи учун жуда табиийдек туюладиган оғир-вазмии ва совуққон кўрининишидан асар ҳам қоғмагандек кўринарди, шу тобда у инглизларга мутлақо ўҳшамасди.

«У ўлимга ҳукм қилинган граф Альтамира билан гаплашнити! — деда хитоб қилди ўзича Матильда. — Кўзлари қандайдир ғамгин йилтириаяти, шу туришда у кийимини ўзгартириб олган шаҳзодага ўҳшайди, нигоҳини айтмайсизми, нақадар мағрур қарайди у!»

Жюльен граф Альтамира билан сухбатлашганича қиз турган жойга яқинлашиб келмоқда эди. Матильда унинг чеҳрасида инсонни ўлимга ҳукм этилиш шарафига муяс-сар қилувчи юксак хислатлар ифодасини излаб, унга қаттиқ тикилиб турарди.

Улар қизининг ёнида ўтиб кетишиди.

— Ҳа, — дерди Жюльен граф Альтамирага, — Дантон инсон эди!

«Е раббим! Унинг ўзи Дантон эмасмикин ишиқолиб? — деда хаёлидан ўтказди Матильда. — Лекин унинг юзи жуда олижаноб кўриниади, Дантон эса ўлгудай бадбуруш, гирт қассоб эди шекилли». Жюльен ҳали унча узоқлашиб кетмаган эди: Матильда сира ўйлаб ўтирмай уни чақирдида, ўзига хос бўлган такаббурлик ва димогдорлик билан тўгридан-тўгри йигитга ёш қиз учун галати туюладиган бир савол берди.

— Ўша Дантон ҳақиқий қассоб эди, шундай эмасми? — деди у.

— Ҳа, баъзи одамларниг назарида шундай эди! — деда жавоб қиласди Жюльен. Альтамира билан қилаётган сухбати таъсирида ҳамон кўзлари ёниб турар экан. Унинг юзида инхона бир нафрат акс этди. — Асилзода одамлар учун, баҳтга қарини, у Сенадаги Мэри шахрида адвокат эди! Боши-қача қилиб айтганда, мадемуазель; — деда киноя билан қўшимча қиласди у, — у ўз мартаба йўлдини мен бу ерда кўриб турган кўнгина иэрлар каби бошлиган. Шубҳасиз, гўзаллик бобида Дантонининг катта бир иуқсони бор эди: у жуда бадбашара бўлган.

Ана шу сўнгги сўзларни у тез, қандайдир галати ва маълум қадар илтифотсиз бир оҳангда айтди.

Жюльен кибр-ҳаволи бир итоатгўйлик билан хиёл таъзим қилганича бир дақиқа кутиб турди. Шу туришда у: «Сизга жавоб бермогим учун менга ҳақ тўланади, мен шунинг хисобига куни кўраман», дедётгандек эди. У бошини кўтариб, Матильдага қарашни лозим кўрмади. Қиз

эса катта очилган шаҳло кўзларини ундан узмай йигит олдида худди унинг чўрисидек жимгина турарди. Ўртадаги сукут давом этавергач, йигит ниҳоят, бошини кўтариб қизга хўжайинидан фармойиш кутаётган хизматкор каби назар ташлади. Шунда, гарчи кўзи унга галати бир ифода билан қараб турган Матильданинг кўзлари билан тўқнашган бўлса-да, у дархол шоша-нина пари кетди.

«У қандай гўзал йигит-а,— деди ўзига-ўзи Матильда ниҳоят эс-ҳуини йигиштириб олгач.— Лекин хунуқликни кўкларга кўтариб мақташини қараинг! Узи ҳақида ҳеч қачон эсламайди ҳам. Йўқ, у Кайлюс ва Круазиуаларга сираям ўхшамайди. Отам балга келган Наполеоний жуда қойиллатиб тасвирлайдилар. Манови Сорель нимаси биландир ўша Наполеонга ўхшаб кетади». Қиз Дантон ҳақида бутунлай упутиб қўйди. «Йўқ, бугун жуда зерикянман». У акасининг қўлтигидан тутди-да, Норбернинг норозилигига қарамай, ўзи билан бирга залининг нариги томоцига ўтишга мажбур қилди. Қиз анави ўлимга маҳкум Альтамира билан Жюльєннинг нималар ҳақида сўзлашаётганини эшитмоқчи эди.

Залда тумонат одам тўпланиб қолган экан. Ниҳоят, қиз уларга Альтамира ундан икки қадам наридаги патинисдан морожий солинган ликопчани олмоқчи бўлиб турган пайтда етиб олди. Граф унга ёнини ўгириб турганича Жюльєн билан сухбатлашаётган эди. Шу пайт у бирдан ўз қўли ёнида ликопча томон узатилган зарбоф енг ичидаги қўлини кўриб қолди. Зарбоф енг унинг дикқатини ўзига тортишекилди, Альтамира қўлининг эгаси томон ўгирилиб қаради. Қаради-ю, унинг олижаноб ва содда кўзлари сезилар-сезилмас нафратдан чақнади.

— Сиз анави одамии қўряпсизми? — деди у секингина Жюльенгага.— Бу князь Арачели, элчи*** жаноблари бўлади. Бугун эрталаб у сизларнинг ташқи ишлар министриигиз жаноб де Нервалдан мени тутиб беринши талаб қилди. Ху ана у, қўряпсизми, вист ўйнашти. Жаноб де Нервалга қолса, мени жон деб тутиб берарди, зоро 1816 йилда биз сизларга икки-уч фитиачини ушилаб берганимиз. Агар мени қиролимизга тонширишса, у мени йигирма тўрт соат ичидага осади. Мени қамоққа олиш учун эса манови мўйлов қўйган олифта йигитлардан бири келади.

— Аблаҳлар! — дея хитоб қилди Жюльєн деярли баланд овоз билан.

Матильда бу сухбатнинг биронта ҳам сўзини қолдир-

май эшитиб турарди. Унинг зерикишидан асар ҳам қолмаганди.

— Йўқ, уларни жудаем абраҳ деб бўлмайди,— дея эътироz билдириди граф Альтамира.— Сиз аниқ тасаввур хосил қилмогингиз учунгина ўзим тўгримда сўз бошладим. Князь Арачелига бир разм солинг-а; у ҳар беш минутда ўзининг Олтии Руно орденига қараб қўяди. У кўкрагига ана шу тақиинчоқли осиб озганишидан боши осмонда. Бу аянчли нусха қандайдир сарқитниг ўзгинаси. Бундан юз йиллар муқаддам Олтии Руно ордени буюк бир эҳтиром тимсоли эди, лекин у пайтларда бу нусхага бунаقا эҳтиромни ҳатто орзу қилишига ҳам йўл қўйишмаган бўларди. Бугун эса мана шу асилзодалар орасида шу орденга сақда қиммоқ учун фақат Арачели бўлмоқ керак. У шу орденин деб бутун бир шаҳарни дорга осишдан ҳам қайтмайди.

— Орденини у шунинг эвазига олмаганими, ишқилиб? — дея сўради алам билан Жюльен.

— Йўқ, унчалик эмас, — совуққина жавоб берди Альтамира.— Эҳтимол, у ўз ватанида либерал деб ном чиқарган йигирма-ўттиз бой помешчикни дарёга ташлашини буорган бўлса бордир.

— Оббо ифлос ей! — дея яна хитоб қилди Жюльен.

М-ль де ля Моль бошини эгганича бу гапларни жуда қизиқиб тинглар экан, йигитга шу қадар яқин турардикни, ажойиб соchlари унинг елкасига тегишига оз қолганди.

— Сиз ҳали жуда ёшсиз! — деди жавобан Альтамира.— Мен Провансада эрга теккан бир опам борлигиний сизга айтган эдим. У ҳозир ҳам кўхликкина, меҳрибон ва дилбар аёл. У оналик бурчига содиқ, диёнатли жувон, кейин мунофик ҳам эмас.

«Бу гани билан нима демоқчи у?» — дея хаёлидан ўтказди м-ль де ля Моль.

— У жуда баҳтли ҳаёт кечиради,— деб сўзида давом этди граф Альтамира, — 1815 йилда ҳам шундай яхши яшарди. Ўша кезлари мен унинг Антибдаги амлакида янириниб ётгаандим. Ана ўша маршал Ней қатл этилганини эннитгач, хурсанд бўлганишидан ўйинга тушиб кетди.

— Нималар деянесиз! — деди қаттиқ ҳаяжонланиб Жюльен.

— Ўз партиясига содиқлик руҳи ана шунаقا бўлади,— дея эътироz билдириди Альтамира.— Ўн тўққизинчи асрда барча чинакам эҳтирослар сўнгани. Шу боисдан ҳам Францияда одамлар шу қадар зерикишянти. Улар багритош бўлмаса ҳам ўтакетган даражада золимлик қилишади.

— Баттар бўлишсин! — деди Жюльен.— Агар жиноят қиласидиган бўлсанг, ундан лаззатлана билиш керак: жиноятниг шундан бўлак яхши томони йўқ, мабодо уни сал бўлса-да оқлаш мумкин бўлса, фақат шу билан оқлаш мумкин.

М-ль де ля Моль қилаётган ишининг ўзига муносиб ёки муносиб эмаслигини мутлақо ўйлаб ўтирамай, оддинга суқилиб кирди-да, Жюльен билан Альтамиранинг деярли ўртасига туриб олди. Қўлтиғидан тутиб турган синглисига итоат қилишга ўрганиб қолган Норбер бир четга қараб турар ва одоб сақлаш учун ўзини худди тиқилинчга тушиб қолган одамдек кўрсатишга ҳаракат қиласар эди.

— Тўгри айтасиз,— деди Альтамира.— Ҳамма иш лоқайдлик билан қилинади, сўнгра ҳеч ким ҳеч нимани эсламайди, ҳатто жиноятларни ҳам. Мана шу ерда, ана шу балда мен сизга нариги дунёда қотил дея лаънат ўқиладиган камида ўнта одамни аниқ кўрсатишпим мумкин. Улар бу ҳақда унугиб юборишган, жамият ҳам унугтан буни¹.

Улардан кўпчилиги, агар кучуккаси оёгини синдириб кўйса, кўз ёши тўкишга тайёр. Пер-Лашез қабристонида, Парижда сизларнинг нозик иборангиз билан айтилганда, уларнинг гўрига гулчамбарлар қўйилгач, бизга уларнинг кўксисида олижапоб рицарларнинг барча фазилатлари музжассамланганини эълон қилишади ва Генрих IV замонасида яшаган аждодларининг буюк ишлари тўгрисида ҳикоя айтишади. Бироқ князь Арачелининг барча ҳаракатига қарамай, мени дорга осишмаса ва бирон кун келиб, мен Парижда ўз бойлигимга эгалик қилиш имкониятига эга бўлсам, мен сизни анча обрўли ва ҳеч қандай виждан азобини билмайдиган саккиз ёки ўнта қотил билан зиёфатга таклиф қиласман.

Ўша зиёфатда сизу мен, фақат икковимизнинггина қўлимиз қонга бўялмаган бўлади. Лекин мендан қонхўр якобинчи ва баттол деб, сиздан эса бамаъни одамлар орасига суқилиб кирган авом деб нафрлатанишади.

— Жуда тўгри! — деди м-ль де ля Моль.

Альтамира унга ажабланиб қаради, Жюльен эса унга қарашни лозим кўрмади.

— Шу нарсага эътибор берингки, мен йўлбошчи бўлиб қолган революция,— дея сўзида давом этди граф Альтамира, — мен уч одамининг бошини танасидан жудо қилишини ва қалити ўзимда бўлган саккиз миллион давлат

¹ Норози одамининг тани (*Мольернинг «Тартюф» асарига берган изоҳи*).

пулини ўз тарафдорларимизга улашиб беринин истамаганим учунгипа муваффақиятсизликка учради. Ҳозир менинг дорга тортишга ошикаётган ва ўша қўзғолонга қадар мен билан «сенсираб» гаплашадиган менинг цироим, агар мен ўша уч одамнинг бошини олиб, ўна давлат пулларини одамларга улашиб берганимда, менинг ўзининг биринчи даражали ордени билан мукофотлаган бўларди, зоро ўшандада мени ҳеч бўлмагандага галабанинг ярмисига эришардим ва мамлакатим қандай бўлмасин, ишқилиб, бирор конституцияга эга бўларди. Дунёнинг ишлари ўзи шунаقا: шахмат ўйини бу.

— Лекин ўшанда,— деди қўзлари ёниб эътиroz билдириди Жюльен,— сиз ҳали бу ўйинда тажрибасиз эдингиз, энди бўлса...

— Мен ўша уч одамнинг бошини қилт этмай танидан жудо қиласардим,— сиз шундай демоқчимисиз? Яқинда менга айтганингиздек, ўзимни жирондист қилиб кўрсатмасмидим?.. Бу ҳақда мен сиз билан ўзингиз дуэлда биронта одами ўлдирганингиздан сўнг гаплешаман,— деди жавобан маъюслик билан Альтамира.— Ахир бу инсонни жаллод қўлига тоширишга қараганда анча олижаноброқ-ку.

— Қўйинг-е! — деди Жюльен.— Агар мақсад сари интилсанг, бу йўлда восита ташлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ! Агар мен арзимас бир одам бўлмай, қандайдир ҳокимиятга эга бўлганимда, тўрт кишини қутқариб қолиш учун уч кишини дорга жўнатардим.

Унинг қўзлари қатъий ишонч ҳамда инсонининг аянчли мулоҳазаларига ишебати нафрат билан ёнди-ю, худди шудақиқада шундоқ ёнгинасида турган м-ль де ля Молининг қўзлари билан тўқиашди, бироқ бу нафрат мулойим бир ифода билан алманини ўрнига қайташга янада кучайтандек туяди.

Қиз қаттиқ раижиди, аммо энди у Йюльенни унута олмасди: у зардаси қайнаб, акасининг қўлидан тортганича пари кетди.

«Мен пунши ичиб, йиқилиб қолгунимча таша тунимогим керак,— деди у ўзига-ўзи.— Мана ҳозир энг чиройли кавалерии ташлайман да, барчанинг дикқатини ўзимга тортишга ҳаракат қиласман. Мана машхур сурбет, граф де Фервакнинг ўзи ҳам келиб қолди». Қиз графининг таклифини қабул қилди-да, улар таша туша бошланди. «Қўрамиз адишасизликда қай биримиз устун келарканмиз, аммо обдан калака қилмоқ учун уни ўзлашга мажбур қилини керак». Қўп ўтмай кадрилда иштирок этаётганиларнинг бари фақат одоб юзасидангина таша туша бошланди.

Хеч ким графининг қочигриқларига жавобан Матильда айтаётгай аччиң сўзларни эшитмай қолини истамасди. Жаноб де Фервак эсанкираб қолганди, граф назокатли гаплардан истаганича айта оларди, бироқ миясида фикр деган нарсадан асар ҳам йўқ эди; у ижирганиб башарасини бужмайтиради. Матильданинг зардаси қайнаб турган эди, у графни шафқатензлик билан калака қилди ва уни ўзига душман қилиб қўйди. Қиз эрталабгача танца тушди ва ниҳоят, ўлгудай чарчаб уйига жўнади. Бироқ каретада ҳам у хувоб бўлиб, сиқилаверди. Йюльєн уидан нафратланнишини яширмади, у эса йигитдан нафратланга олмасди.

Йюльєннинг қалби завқ-шавққа тўла эди. У ўзи ҳам сезмаган ҳолда музика, гуллар, барно аёллар, атрофидағи ҳашамат, энг муҳими эса — ўз ҳәёлоти, — ўзи учун шоншухрат ва барча учун озодлик ҳақидаги орзуладида маст эди.

— Қандай ажойиб бал! — деди у графга. — Одам томоша қилиб тўймайди. Бу ерда нима етишмайди ўзи!

— Фикр етишмайди, — деда жавоб қилди Альтамира.

Унинг юзига шундай бир нафрат соя ташлаб ўтдики, одатда одоб юзасидан уни қанчалик яширишга уринишса, у шунчалик аниқроқ, шунчалик кучлироқ сезилади.

— Лекин бу ерда сиз борсиз-ку, граф! Ахир бу фикр эмасми, яна дениг, фитна ўюнтирган фикр-а.

— Мен бу ерга фақат шухратим туфайлигини таклиф қилинганиман. Аммо сизнинг меҳмонхоналарингизда фикрдан нафратланишади, бу ерда у водевилдаги қўшиқларда ишлатиладиган сўз ўйинидан нарига ўтмаслиги керак, ана шундагина уни қадрлашади. Бироқ инсон ўйлаб сўзласа, унинг қазилларида қандайдир куч ва янгилик бўлса, сизлар уни ҳаёсиз деб атайдизлар. Чамамда, судъяларингиздан бирни Куръени шундай деб атаган щекилли? Сизлар уни Бераниже каби қамоққа тиқдинглар. Умуман, сизларда ақл бобида бирор нарсага арзийдиган одамии конгрегация дархол ахлоқ тузатиш позициясининг қўлига тоширади, бамаъни деб атаган одамлар эса буни олқишлийдилар.

Зеро сизларнинг муниципалитетидан қолган жамиятингиз учун энг муҳими одоб сақлаш... Сизлар хеч қачон ҳарбий жасоратдан нарига ўттолмайсанлар: сизларда мюратлар тошилади, лекин ванингтоналар пайдо бўлмайди. Мен Францияда қуруқ инуҳратиараствикдан бўлак ҳеч нима кўрмайтирами. Сухбат чоги хиёл тоқирилик кўрсатган одам эҳтиётсизлик қилиб биронта помақбул сўз айтиб юборишни мумкин. Қарабесизки, мезбои ўзини ҳақоратланган деб ҳисоблай бошлайди.

Шу пайт Жюльєни уйи томон олиб бораётган коляска де ля Моль саройи ёнида тұхтади. Жюльєн ўз фитиачисига деярли ошиқ бўлиб қолгаиди. Альтамира, чамаси, самимият билан унга ажойиб мақтов ган айтди:

— Сизда ана шу французча енгилтаклик йўқ, сиз фойда нриципиини яхши тушунасиз.

Шу гапдан икки кун олдин Жюльєн жаноб Казимир Делавининг «Марино Фальеро» трагедиясини томоша қилған эди.

«Ахир ўша оддий дурадгор Израэль Бертуччионинг иродаси барча асилзода венецияликларни киға қараганда кучлироқ эмасми? — дерди ўзига-ўзи бизнинг газаби қайнаган плебейимиз. — Бўлмасам уларниң бари олий наслабли одамлар эди, уларниң насл-наслабини Буюк Карлдан бир аср олдингача, етти юзинчи йилга қадар кузатиш мумкин. Бугун жаноб де Рециникдаги балда савлат тўкиб юрган анати барча киборларниң насл-наслаби эса нари борса ўн учинчи асрга бориб тақалади. Ана ўша насл-наслаби юксак, аммо аслида оддий ва арзимас кимсалар бўлмиш барча асилзода венецияликлар орасида фақат Израэль Бертуччионинг иомигина сақланиб қолди.

Фитна у ёки бу ижтимоий тузум томонидан яратилган барча узвонларни йўқ қилиб юборади. Бунда инсон ўзимининг юзига тик қарай олини қобилияти билан ўз қадрини тонади. Бу ўринда ҳатто ақл ҳам ўз қудратини йўқотади...

Бу Валено ва Реналлар асирида Дантон ким бўларди? Нари борса бирор прокурорга ёрдамчилик қиласди холос.

Ах, нималар деяман ўзи! У иезуитларга сотилиб, министр бўлиб оларди, зоро, охир-оқибатда буюк Дантон ҳам ўғирлик қилған-ку ахир. Мира бо ҳам сотилган. Наполеон ҳам Италияда талончилик қилиб, миллион-миллион маблаг ортирган, акс ҳолда у қашноқлиги туфайли Пишиегрю каби ҳеч қандай иш қишломаган бўларди. Фақат Лафайеттина ҳеч қачон ўғирлик қилған эмас. Ҳўши, демак, қандай ўғирлик қилиш лозим? Сотилиш керакми?» Шу саволга келганда Жюльєн тутилиб қолди. Шундан сўнг у эрталабгача революция тарихини ўқиб ўтирди.

Эртаси куни йигит кутубхонада ёзув-чизув билан шугулланар экан, ўқтии-ўқтии граф Альтамира билан қилған сухбатини эслаб қоларди.

«Чиңдан ҳам шундай бўлянти, -- деди у ўзича узоқ мулоҳаза қилгач, -- агар ўша испан либераллари ҳалиқни жиноят сари бошлаганларида, уларни шундай осонгина улоқтириб ташламаган бўлишарди. Улар гирт ёш бола эдилар,

менга ўхшаб гердайишган ва қуруқ гап сотишиган экан», дея қичқириб юборди Жюльен бирдан уйғониб кетган одамдек.

«Хўн, ҳаётларида бир марта қатъий ҳаракат қилишга журъат этган ўша бадбаҳтлар ҳақида ҳукм юритиш ҳуқуқига эга бўлмоқ учун мени қайси ишни қойиллатиб қўйдим? Мени стол ёнидан туриб: «Эртага тушлик овқатни емайман, лекин бу нарса менга бугунгидек кучли ва гайратли бўлишга халал бермайди», — дея қичқирадиган одамга ўхшайман. Ким билсин, инсон зоти буюқ иш қилаётганида нималарни хис этаркин... Ахир бу тўшонча отиш легани эмас-ку...» Унинг бу юксак мулоҳазалари м-ль де ля Молнииг дафъятан кутубхонаага кириб келиши билан бўлинди. У ўзларини маглуб бўлишларига йўл қўймаган барча бу Дантоилар, Мирабо ва Карноларнинг буюк фазилатларида руҳланиб, шу қадар хаёлга берилиб кетган эдики, бошини кўтариб, м-ль де ля Молни ўйламай, таъзим қилмай ва деярли уни кўрмай тикилди. Сўнгра, ниҳоят, бу катта очилган кўзлар қизни кўрди-ю, йигитнинг игоҳи сўнди қолди. М-ль де ля Моль буни дилида алам билан қайд қилиб қўйди.

Қиз ундан энг юқоридаги токчада турган Велининг «Франция тарихи» китобини олиб беришни илтимос қилди. Жюльен бориб кутубхонада ишлатиладиган катта нарвонни келтирди-да, керакли китобни топиб, уни Матильдага узатди, лекин у ҳамон қиз тўгрисида ўйлай олмасди. Нарвонни олиб кетар экан, Жюльен кескин бурилаётшиб, тирсаги билан кутубхона шағанинг ойнасини уриб юборди, ойна парчалари шарақлаб паркетга тўкилди-ю, шундан кейингина йигит, ниҳоят, ҳушига келди. У м-ль де ля Молдан кечирим сўрашга шошилди. Йигит назокатли бўлишини истади ва чиндан ҳам назокатли бўлди, вассалом. Матильда унга халал берганини ва йигитга, у билан сўзлашишдан кўра, у келгунига қадар ўйлаб ўтирган хаёллари билан бўлиши кўпроқ ёқаётганини аниқ сезиб турарди. У Жюльенга узоқ тикилиб турди-да, сўнг, ниҳоят, секин юриб шари кетди. Жюльен унинг ортида қараб қолди. Йигит унинг кечаги зеб-зийнатли кийимларидан фарқли ўлароқ бугун оддийгинча кийинганини кўриб қойил қолган эди. Унинг юзидағи ифода ҳам кечагидан бутуилай фарқ қилиб турарди. Герцог де Рецинида багоят такаббур кўришган бу қиз ҳозир унга деярли қаидайдир илтижо билан қараб турарди. «Чамаси, бу қора кўйлак,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен,— унинг чиройли қоматини янада гўзалроқ қилиб кўрсатяни. Уни чиндан ҳам малика

дайсиз, лекин нега у мотам либосини кийиб олибди?»

«Агар биронта одамдан бу мотамниң сабабини сүрасам, яна иоқулай ахволга тушиб қолишим мумкин.— Жюльен әнди бояғи илхомбахшы хәэллардан бутунлай құтулған әди.— Бугун әрталаб ёзған барча хатларни қайтадан ўқиб чиқмогим керак. Худо билеин, парижонлик билан нималарни ёздиму қандай хатолар қилдым экан». У фикрини бир жойға түйлашиға ҳаракат қилиб, биринчи хатни қайтадан ўқып экан, бирдан ёнида шойи күйлак-ниң шитирлашини әштишиб қолди, у дархол ўғирилиб қаради. М-ль де ля Моль столдан иккі қадам нарида кулиб турарди. Жюльеннинг жаҳли чиқаёзди: унга иккінчи марта халал беришмоқда әди.

Матильдага келсақ, қызы бу йигитнинг назаридан ҳеч қандай ахамиятта зәғә эмаслыгинан яққол сезиб турарди; уннинг күлгиси сохта әди, қызы саросимага тушиб қолғанини яширишга ҳаракат қиларди ва уннинг үддасидан чиқди ҳам.

— Бу дейман, жуда қизиқ нарсалар ҳақида ўйлаб ўтирибсиз шекилли, жаңоб Сорель? Эҳтимол... граф Альтамираны Парижга қочиши мажбур этган ўша фитианинг бирор қизиқарлы тафсилотини әслаган бўлсангиш керак-да? Шу хәёлларингизни менга ҳам айтиб беринг; шу денг, жуда қизиқиб қолдим. Бу гапларни ҳеч кимга айтмайман, ўлай агар!

Ўз гапига ўзи қулоқ солар экан, қызы қандай қилиб оғзидап ана шу сўзлар чиққанини ажабланарди. Бу қанақаси бўлди? У ўзига тобе одамга ялиниб ўтирибдими? Қызы янада кўпроқ довдираб қолди-да, қандайдир бенарво ҳазил оҳангиди қўшимча қилди:

— Бу қанақа хәёллар бўлдикни, одатда жуда совуққон бўлгани сиздек бир одамии Микеланжело пайғамбари каби шу қадар илҳомлантириб юборибди?

Кутимаганда шундай такаллуғисизлик билан сўроққа тутиш Жюльеннинг ғазабини қайнатиб юборди. У бирдан телба одамга айлангандек туюлди.

— Дантон ўғрилиқ қилиб түғри йўл тутганими? — деди у бирдан лаҳза сайнин ошиб бораётган қандайдир бир ғазаб билан.— Пьемонт ва испан революционерлари жиноят қилиб, ўз халқлари шаънига дот тушариши керакмиди? Одамларга, улар булга муносибми, муносиб эмасми, армиядати лавозимлар ва турли орденларни бўлашиб бериш лозиммиди? Ахир шундай мансаб ва мукофотларга эга бўлган одамлар қиролнинг қайтишидан қўрқишишмиди? Турин газинасини талон-тарож қилишга йўл қўймоқ керакмиди?

Қисқасини айтганда, мадемуазель, -- деди у қовогини солганича қизнинг устига бостириб борар экан, -- ер юзида жаҳолат ва жиноятни йўқ қилинин истайдиган одам орқа-олдига қирғинбарот қилиб, довулдай ўкириб ўтиши лозимми?

Матильда қўрқиб кетди, у йигитнинг нигоҳига дош берса олмай, беихтиёр орқага чекинди. Қиз индамай Жюльенга тикилиб турди-да, сўнгра, ўз қўрқувидан ўзи уялиб, сенгил одимлаганича кутубхонадан чиқиб кетди.

X

Қиролича Маргарита

Мұхаббат! Қувончга әришмоқ учун не кўйларга солмайсан бизни.

«Португалиялик роҳибанинг мактублари»

Жюльен ёзган хатларини қайтадан ўқиб чиқди. Тушлик овқатга занг чалиниди. «Бу парижлик қўтиричоққа роса кулгили кўринган бўлсам керак ўзиям,— дея хаёлидан ўтказди у.— Дилимдаги гаиларни унга айтиб телбалик қилмадимми ахир! Эҳтимол, бу унча телбалик ҳам эмасдир. Бу ўринда бор ҳақиқатни тўкиб солиш мен учун муносиб иш бўлди.

Хўш, нега бўлмасам ўзи бу ерга келиб, менга азиз бўлган нарсаларни сўраб-суринтиради? Бу унинг томонидан беадаблик эмасми! Гирт ахлоқизлик-ку. Даитои ҳақидағи фикрларим унинг отаси менга маош тўлайдиган вазифалар қаторига кирмайди-ку ахир»

Ёмакхонага киргач, Жюльен м-ль де ля Молни боцидан-оёқ мотам кийимида кўриб ранжиганаигини дарҳол унутди кўйди: оиласатиларнинг уйдан бўлак биронтаси ҳам қора кийиммагани сабабли бу ҳол йигитга жуда галати туялди.

Куни билан қаттиқ ҳаяжонланиб юрган Жюльен тушликдан сўнг бутунлай ўзига келди. Унинг баҳтига, дастурхон ёнида лотин тилини биладиган анави академик ҳам ўтирган эди. «Агар мадемуазель де ля Молни мотам ту-

тини ҳақидаги саволим чиндан ҳам ноўрии бўлса, -- дея ўйлади Жюльен, -- манови одам ҳар қалай устимдан унча кулмаса керак».

Матильда унга қандайdir бошқача кўз билан қараб ўтиради. «Мана у -- бу ерлик аёлларининг ишваси, худди де Реналь хоним ҳикоя қилгандек бўлянти, -- дея ўйларди Жюльен. -- Бугун эрталаб унга бир оз қўполроқ муомала қилдим, у мен билан гаплашмоқчи бўлганида инжиқлигини кўтармадим. Натижада эса унинг олдида хурматим ошиди. Лекин у ҳакини қўймайди, албатта. У ҳали мендан ўчинни олади, ўзининг нафратомуз нибр-ҳавосини намойиш қиласди менга, ҳозирча мең чамаси фақат жигига тегдим холос. Мен жудо бўлган аёл нақадар ўхшамасди-я буига! Қандай табиий латофат бор эди унда! Қандай соғдиллик! Мен унинг фикрини ўзидан аввал билиб олардим, бу фикрининг унинг хаёлига қандай келётганини сезиб турардим. Унинг қалбидағи ягона рақибим, бу болаларидан жудо бўлиш ваҳимаси эди, лекин бу туйгу шу қадар оқилона ва табиий эдик, гарчи ундан ўзим азият чексамда, у менига хуни ёқарди. Тентак эканман... Ўшанда Париж ҳақидаги орзулардан маст бўлиб юрганим туфайли бу фаришта аёлнинг қадрига етмадим.

Қандай тафовут, ё раббим! Хўш, бу ерда нимани кўряпман? Фақат шуҳратиаастлик, қалондимоглик, ўзига бино кўйишининг турли хил аломатлари -- бор гап шу холос».

Барча стол ёнидан туриб кета бошлади. «Анави академигимни қўлдан чиқармаслик керак», дея қарор қилди Жюльен. Ҳамма бокқа чиқаётганида у академикка етиб олди-да, мўмин-қобиллик билан «Эрнанинг мұваффақиятидан газабланаётган олимнинг фикрига қўшилди.

— Ҳа, агар қамоққа олишлар ҳақидаги маҳфий буйруқлар даврида яшаганимизда борми... -- деди у.

— У даврда бундай қилишга унинг журъати етмаган бўларди! -- дея Тальма сингари қўлларини силкитиб хитоб қилди академик.

Қандайдир гул ҳақида гап очилган эди, Жюльен Вергiliyining «Георгиклар»идан бир-икки сатр ёд айтди ва шу заҳоти аббат Делилиниң бекиёс шеърларини мақтаб қўйди. Ҳуллас, у қўлидан келганича академикка хушомад қилди. Ва шундан кейингина бепарво бир оҳангда сўради:

— Мадемуазель де ля Молнинг бугун мотам либосини кийиб олганидан биронта амакиси ўлиб, ундан мерос олганми, дейман?

— Нима? Сиз шу уйда яшаб туриб, бу қизининг қандай савдоси борлигини билмайсизми ҳали? -- деди бирдан тўх-

таб академик.— Ростини айтсам, онаси қизининг бундай телбаллик қилининг йўл қўйини жуда галати туюлади, албатта, лекин бу ган орамизда қолсину бу оиладагиларнинг иродаси шунаقا заифроқ ўзи. Мадемуазель Матильдага эса ироди бобида худо берган, шу боисдан ҳам у йидагиларниң барини ётқизиб турғизади. Бугун ўттизинчи апрель-ку ахир.— Академик жимиб қолди-да, қувлик билан Жюльенга қараб қўйди. Жюльен қўлидан келганича маънодор қилиб илжайди.

«Бутун уйни ётқизиб турғизиш, мотам либоси ва бугун ўттизинчи апрель эканлигининг бир-бирига нима алоқаси бор? — дей ўйларди у.— Бу дейман, ўзим ўйлаганимдан ҳам кўпроқ қовун туширганига ўхшайман-ку».

— Ростини айтсам, мен...— деди у академикка ва унга савол назари билан тикилди.

— Юриинг, боғни бирпас айланайлик,— деди академик узундан-узоқ ва таъсирли ҳикоя бошлиш имконияти туғилиб қолганидан ҳузур қилиб.— Менга қаранг: наҳот сиз бир минг беш юз етмини тўртичинчи йилянинг ўттизинчи апрель куни қандай воқеа содир бўлганини билмасангиз?

— Қаерда? — ажабланиб сўради Жюльен.

— Грев майдонида.

Жюльен шу қадар таажжубга тушган эдики, ҳатто бу майдониниг номи ҳам унга ҳеч нарсани эслатмади. Синчковлик ва ўз руҳига жуда монац бўлган аллақандай фожиали қизиқ воқеалар тўғрисидаги ҳикояни олдидан ҳис этиш туфайли унинг кўзлари алоҳида бир ифода билан ёнидики, одатда, ҳикоячилар ўз тингловчиларининг кўзида ана шундай оловни кўришни ёқтиришпади. Академик ҳеч нарсадан хабари бўлмаган ишундай эътиборли тингловчи тошиб олганидан боши осмонга стиб. Жюльенга 1574 йилянинг 30 апрель куни ўша даврининг энг чиройли йигитларидан бири Бонифаций де ля Моль ва унинг дўсти, пьемонтлик дворянин Аниibal de Коконассонинг қандай қилиб Грев майдонида боши танидан жудо этилгани хақида жуда батафсил ҳикоя қила бошлади.

— Ля Моль Наварра қироличаси Маргаританинг маҳбуби эди. Қиролича уни жуда севарди. Бир нарсаега эътибор беринг-а, — дей қўнимча қилди академик.— Мадемуазель де ля Молиниг номи ҳам Матильда-Маргарита. Шу бидан бир қаторда де ля Моль герцог Алансонскйнинг арзандаси ва ўз маъшуқасининг эри, кейиначалик Генрих Тўртинчи номи билан машҳур бўлган Наварра қиролининг яқин дўсти ҳам эди. Худди масленица байрамида, сенсаиба куни бутуни сарой аҳли ўлим тўшагида ётган бадваҳт қирол Карл

Тўққизинчи билан Сен-Жерменда эди. Ля Моль қиролича Катерина Медичи саройида асир қилиб сақлаб келаётган ўз дўстлари, шаҳзодаларни халос этмоқчи бўлади. У икки юз сувори билан Сен-Жермен девори ёнига келади. Герцог Алашонский қўрқоқлик қилади, патижада ля Моль жаллоднинг қўлига топширилади.

Лекин бу ўринда мадемуазель де ля Молга энг таъсир қиласидиган алоҳида бир жойи бор, буни менга бундан етти йил муқаддам унинг ўзи айтганди, ўшанда унинг ёни ўн иккида эди, лекин ўшанда ҳам ақли, ё тавба! — шундай дея академик қўзларини осмонига тикиди. — Шундай қилиб денг, бу сиёсий фожиада унинг қалбини ларзага солган нарса — қиролича Маргарита Наваррскаянинг ҳеч кимга билдирилмай Грев майдонидаги қаандайдир уйга яшириниб, жаллоднинг олдига одам юборгани ва ундан ўз ўйнашининг ўлик бошини талаб қилиб олгани бўлибди. Тун ярим бўлганида эса, у ля Молнинг бошини олиб, ўз каретасига ўтирибди-да, Монмартр тепасининг ёнбагрида жойлашган кичик бир ибодатхонага борибди ва уни ўз қўли билан дафи этибди.

— Наҳот шу гаплар рост бўлса? — дея хитоб қилди таъсирланиб кетган Жюльен.

— Мадемуазель де ля Моль ўз акасидан нафратланади, зоро у кўриб турибезиз, бу воқеа ҳақида ўйлашни ҳам истамайди ва ўттизинчи апрель куни мотам либосини киймайди. Ўша машҳур қатлдан сўнг де ля Моль билан Коконассонинг садоқатли дўстлигини ҳеч қачон упутмаслик учун,— ўша Коконассо итальян бўлиб, исми Аннибал эди,— бу авлоднинг барча эркакларига Аннибал деб исм қўйишади. Лекин ўша Коконассо,— дея қўшимча қиласи академик товушини пасайтириб,— Карл Тўққизинчининг айтишича, 1572 йил 24 август воқеаларида энг шафқатсиз қотиллардан бири бўлган экан. Лекин қандай қилиб, азизим Сорель, сиз шу хонадоннинг ҳамдастурхони бўлсангизу бу воқеаларни билмай юрсангиз?

— Шунинг учун ҳам бугун туши овқат пайти мадемуазель де ля Моль акасини Аннибал деб атаган экан-да. Мен бўлемам нотўғри эшитдим, деб юрибман.

— Бу таъна эди. Маркиз қизининг бу қилиқларига чидаб юрганига ҳайронман... Бу гўзал қизга уйланган одам зериқмайди.

Шундан сўнг беш-олтига заҳарханда тап айтилди. Академикнинг кўзларида чақираб турган бадҳоҳлик ва такаллувеизлидан Жюльенининг газаби қайнади. «Мана, биз

худди малайларга ўхшаб, хўжайинларимизни гийбат қиляпмиз,— дея ўйлади у.— Лекин бу жаноб академикдан ҳар нарсани кутса бўлади».

Жюльен бир куни уни маркиза де ля Моль олдида тиз чўкиб турганини кўриб қолганди: у хонимдан провинциядаги ўз жияни учун тамаки бўйича солиқ инспектори лавозимини илтимос қилмоқда эди. Кечқурул м-ль де ля Молнинг бир вақтлар Элизага ўхшаб Жюльенга гамза қилиб юрадиган ёшгина камеристкаси унга ўз хонимининг бундай кийининида одамларни ўзига қаратиш нияти йўқлигини шама қилди. Чамаси, бу галати қилиқ қиз табиатининг туб моҳиятидан чиқиб келса керак, у чиндан ҳам дўстларини озод қилиш учун шаҳид кетган, ўз даврининг энг маърифатли қироличасининг севимли ўйнаши бўлган ўша де ля Молни яхши кўрарди. Бу одам озод қилмоқчи бўлган дўстларининг қимлигини айтмайсизми! Валиаҳд шахзода ва Генрих Тўртинчини-я.

Де Реналь хонимининг барча хатти-ҳаракатида яққол сезилиб турадиган табиийликка ўрганиб қолган Жюльен парижлик аёлларда истигнодан бўлак ҳеч қандай хислатни кўрmas ва ўзини хиёл бўлса-да, иноқуладай сезган пайтлари улар билан нима тўғрида ганиришни билмай қолар эди. Бу жиҳатдан м-ль де ля Моль истисно бўлиб чиқди.

Эди йигит ажиб сарвқомат билан уйгунашган ўзига хос бу гўзалликни қалбининг совуқлигига йўймай қўйганди. У мусаффо баҳор кунлари меҳмонхонанинг ланг очиқ деразалари остида, богда бирга сайр қилиб юрар экан, м-ль де ля-Моль билан узоқ-узоқ сухбатлашарди. Шундай сухбатлардан бирида қиз унга д’Обинье ва Брантомнинг тарихини ўқиётганини айтди. «Ажиб мутолаа-ку! — дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Маркиза бўлса унга Вальтер Скоттнинг романларини ўқишига рухсат бермай юрибди!..»

Бир куни Матильда унга Генрих III ҳукмрониён қилган пайтдаги бир ёш аёлнинг қилгалиши хақида ганириб берди — қизининг кўзлари шундай бир ҳаяжон билан иорлаб турадики, унинг самимий ганираётганига сира ҳам шубҳа қилмаса бўлади. Бу воқеа хақида у хозиргина Летуалининг мемуарларида ўқиган экан: ўша аёл эрининг хиёнат қилганини билиб қолгач, унинг кўксига ҳанжарсанчиби.

Бу гани эшитиб Жюльенининг кўнгли кўтарилиди. Шундай иззат-хурматда бўлган ва академикнинг айтишнича, бутун уйни ётқизиб тургизадиган бу қиз у билан деярли дўстона оҳангда сўзлашмоқда эди.

«Йўқ, янглишганга ўхтайман! — дея ўйлади бир оздан

сўнг Жюльен.— Бу сира ҳам дўстона муносабат эмас, мен шунчаки трагедиялардаги ишончли одамдек бир сухбат дошман, унинг эса ким биландир сўзлашгиси келяпти. Ахир мени бу хонадонда олим деб билишади-ку. Ўша Брантом, д'Обилье ва Летуалларнинг китобларини ўқиб чиқмоғим керак. Шунда ҳеч бўлмаганда мадемуазель де ля Моль менга ҳикоя қиласётган ана шу воқеалар ҳақида баҳсланиш имумкин бўлади. Йўқ, мен ўша гунгалак сухбатдоши бўлиб юришимни ташлашим лозим».

Секин-аста Жюльенниг ўз қадрини билиб ва шу билан бирга ўзини жуда табиий тутадиган бу қиз билан сухбати борган сайин қизиқарлироқ тус ола бошлади. У ўзини газабланган плебейдек тутиб юришини унугтаётганди. Йигит м-ль де ля Молнинг кўп мутолаа қилгани ва дурустгина муҳокама юрита олишини сезиб қолди. Унинг боғда сайр қилиб юрган пайтда изҳор қилган фикрлари меҳмонхонада айтган гапларидан бутунлай фарқ қиласарди. Баъзан у билан сухбатлаша туриб, қиз шу қадар руҳланиб кетардики, бу ҳол унинг одатдаги ўзини кибр-ҳаво ва совуқ-қоплик билан тутишига бутунлай тескари эди.

— Иттифоқ урушлари — Франциянинг қаҳрамонлик даврлари эди,— деди бир куни у Жюльенга қўзлари завқ ва илҳом билан чақиар экан.— Ахир ўшанда ҳар бир одам, сизнинг императорингиз давридагидек бирор крестча олиш учун эмас, ўз сафдошларига ғалаба келтириши лозим бўлган маълум бир мақсад билан жанг қилган-ку. Ўша пайтларда худбинлик ва турли насткашликлар камроқ бўлганини тан олсангиз керак ахир. Ўша даврни жуда яхши кўраман.

— Бонифаций де ля Моль эса ўша даврнинг қаҳрамони бўлган,— деди Жюльен қизга.

— Ҳар қалай, уни жуда севишгац, бундай севги ҳаммагаям насиб қилавермайди. Айтинг-чи, ҳозир дунёда ўз ўйнашининг танасидан жудо қилинган бошига қўл тегиза оладиган аёл топицлармикин?

Де ля Моль хоним қизини чақириб қолди. Риёкорлик, агар унинг фойдали бўлишини исташса, пинҳон тутилмоги лозим, Жюльен эса кўриб турибмизки, Наполеонга сажда қилишини м-ль де ля Молга деярли айтиб қўйган эди.

«Бизга нисбатан уларнинг улкан устулиги ҳам ана шунда,— деда ўйлади Жюльен боғда ёлғиз қолгач.— Ажоддлари тарихи уларни оддий ҳис-туйгулардан юқорироқ қўяди, яна улар эрта-кеч тирикчиликни ўйлашмайди ҳам. Қандай нотавонлик ахир бу! — деда қўшимча қилди у алам билан.— Мен бу юксак предметларни ўйлашга муносаби

әмасман. Менинг ҳаётим — бу турган-битгани риёкорлик, зеро ҳаммаси фақат шунинг учунки, ҳалол ион тониб ейишм учуп минг франк рентам йўқ».

— Хўш, нималарни орзу қиляпсиз, тақсир? — дея сўради Матильда, юрганича унинг олдига қайтиб келгач.

Жюльен ўзидан-ўзи нафратланиб чарчаган эди. У магурлиги туфайли бор гапни очиқдан-очик гапириб берди. Йигит шолғомдек қизариб кетди, зеро у ўзининг қашпоқлигини шундай бадавлат бир кимсага галирмоқда эди. У отдан тушса ҳам узангидан тушмай, ундан ҳеч нарса тама қилмаётганини қизга ётиги билан уқтиришга ҳаракат қилди. Матильдага у ҳеч қачон бу қадар чиройли кўринмаган эди: у йигитнинг юз ифодаларидан сезигрлик ва садоқатни шайқади, қизнинг назарида кўпинича унга худди ана шу нарса етишмас эди.

Орадан бир ойча вақт ўтди, бир куни Жюльен де ля Моль саройининг боғида сайд қилиб юрар эди, бироқ энди унинг юзида ўзининг камситилганилигини муттасил ўйлаш натижасида сезилиб турадиган ўша қаҳрли ва фалсафий муросасизлик ифодаси кўринмай қолганди. У ҳозиргина, акаси билан югураётуб, ёёги лат еганици айтган м-ль де ля Молни меҳмонона эшигига қадар кузатиб қўйганди.

«У қўлимга қандайдир жуда галати суюнди! — дея мулоҳаза юритарди Жюльен. — Е мен ўзимга бино қўйган олифтаман, ёки чиндан ҳам унга бир оз ёқаман. Ҳатто ғурурим қандай азият чекиши ҳақида ҳикоя қилган пайтимда ҳам у жуда мулойим бир қиёфада қулоқ соляпти. Унинг шундай ювощ бўлиб қолганини кўришса, меҳмонхонадагиларнинг бари нақадар ҳайрон бўлишларини тасаввур қиласман. Имоним комилки, бошқа ҳеч ким билан у шундай мулойим ва меҳрибонлик билан сұхбатлашмайди».

Жюльен бу ғаройиб дўстликка ортиқча баҳо бериб юбормасликка ҳаракат қиласарди. Унинг ўзи буни вақтинча сулҳга ўхшаш бир нарса деб ҳисобларди. Улар ҳар куни бир-бирлари билан учрапар экан, кеча ораларида пайдо бўлган илиқ ва дўстона оҳангга ўтмоқдан аввал ўзларидан: «Хўш, бугун биз дўстмизми ёки душман?» — дея сўраш-ётгандек туюларди. Улар бир-бирларига айтган биринчи жумлаларида сұхбатиниг мазмуни ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмасди. Муомаланинг шакли — икковининг ҳам бутун диққат-эътибори ана ўнгга қаратилган бўларди. Жюльен, агар бу димогдор қизга бир марта бўлса ҳам ҳақорат қилишга йўл қўйиб берса, ҳаммаси барбод бўлишини яхши тушунарди. «Агар аразлашадиган бўлсан, яхшиси ўз гуруримни қопуний равишда ҳимоя қилиб аразланиб қўя

қолганим маңқул. Мабодо бирор нарсада унга ён бериб, нафсаниятимниң азият чекишига йўл қўйсам, турган ган, кейинчалиқ у менга нафрatinи сочиб, қалбимга иш ура бошлиайди ва бундан ўзимни ҳимоя қилишим қийинроқ бўлади».

Бир неча марта Матильда, кайфияти бузилиб турган пайтда у билан оқсуяк хонимлардек гапланмоқчи бўлди,— қиз бу уринишларида катта маҳорат қўрсағарди,— бироқ ҳар ган Жюльєн дархол буниинг олдини оларди.

Бир куни у қизнинг ганини шартта бўлиб қўйди.

— Агар мадемуазель де ля Моль ўз отасининг секретарига бирор иш буюришини лозим кўрсалар,— деди у қизга,— секретарь у кишининг буйруқларини сўзсиз эшитмоги ва эҳтиром билан итоат этмоғи лозим, лекин у шундан бўлак бир оғиз ҳам сўз айтишга мажбур эмас. Унга ўз фикрларини мадемуазелга изҳор қилини учун ҳақ тўлашмайди.

Қиз билан ўзининг ўртасидаги бу муносабат ва Жюльенинг қасбида туғилган баъзи бир галати шубҳалар бирор нарса устидан кулини одобсизлик хисобланадиган ва барча ҳар бир нарсадан гумонсирайдиган бу ҳашамдор меҳмонхонада биринчи паллада юраги сиқилиб юрган йигитнинг дилидаги хунобгарчиликини қувиб юборди.

«Агар у мени севиб қолса, хўп қизиқ иш бўларди-да. Лекин у мени севадими, йўқми, мен ақлли бир қиз билан дўстлашиб қолдим. Кўриб турибман, уйдагиларининг бари ундан безиллаб туради, айниқса авави маркиз де Круазнуа қўрқади ундан. Шундай мулойим, дилбар, жасур йигит-а, барча устуслик у томонда ахир: насл-насаби ҳам юксак, давлати ҳам беҳисоб! Агар шулардан биронтаси менда бўлганида борми, нақадар баҳтаи бўлардим-а! У Матильданни жонидан севади, унга уйланиши керак. Маркиз де ля Моль бу никоҳ битимини тайёрлаётган иккала нотариусга озмунича хат ёздирмади менга. Шундай қилиб, мен эрталаб қўлига қалам олиб, буюрган нарсаларини ёзib ўтирадиган оддий бир котиб, орадан бирор икки соат ўтгач, бу ерда, боғда, ўша ёқимтой зодагон йигит устидан тантана қиляшман, зеро, охир-оқибатда, қиз мени афзал қўраётганига сира ҳам шубҳа қолмаётир. Эҳтимол, Матильда уни худди бўлажак эр сифатида ёмон кўрар, буниинг учун унда кибрхаво жуда етарли. У ҳолда, демак, менга қўрсастилаётган илтифотлар — сухбатдош малайга қўрсастиладиган ишонч бўлиб чиқади-ку.

Йўқ, ё мен ақлдан озганиман, ёки унинг чиндан ҳам менга майли бор. У билан қанча совуқроқ ва расмийроқ

таплашсам, у ўзини менга шунча яқинроқ олишга ҳаралат қилянти. Буларнинг ҳаммаси қандайдир ниятда қилиннати, буларниң бари мунофикалик, дея тахмип қилиш ҳам мумкин, лекин мен найдо бўлишим билан унинг кўзлари чақнаб кетаётганини аниқ кўришман-ку. Наҳот бу парижлик аёллар шу қадар маккора бўлсалар? Ҷарвоқе, менга бари бир эмасми? Зоҳираи шунақа, ахир бу менинг фойдам-ку. Бўнти, ана шу зоҳирликдан лаззатланайлик бўлмасам. Ё раббим, бунча чиройли бўлмаса у! Бу мовий шаҳло кўзларнинг яқиндан туриб тикилиши нақадар ёқади менга. Ҳозир у менга ўқтин-ўқтии шундай қарайдиган бўлиб қолган. Бу баҳор уч юз нафар ёвуз ва жирканч талабалар орасида ўзимни ниҳоятда баҳтесиз ҳис этган ва иродамнинг кучи туфайлигина ўша ҳаётга бардош бериб келган бултурги баҳорга нақадар ўхшамайди-я. Ундай десам ёвузлик бобида ўзим ҳам ўша талабалардан деярли қолишмайман-ку ахир».

Бироқ шубҳага тушган дақиқаларида Жюльен ўзига-ўзи шундай дерди: «Бу қиз менинг устимдан кулянти. У акаси билан келишиб олиб, иккови мени калака қилиннати. Лекин иродаси сустлиги учун у акасидан нафраланади шекилли. Акамнинг бор-йўқ фазилати жасурлиги холос, деган эди у менга. Унинг бутун жасорати фақат испанлар шамширидан кўрқаслил, Парижда эса у ҳамма нарсадан чўчийди, доим кулгили аҳволга тушиб қолмасам эди, деб кўрқиб юради. Унинг расм-одат бўлиб қолган ҳақиқатлардан хиёл четга чиқадиган биронта мустақил фикри йўқ. Мен ҳатто доим уни ҳимоя қилингимга тўғри келади, деганди. Матильда эндингина ўн тўққиз баҳорни кўрган қиз! Наҳотки бу ёнда шундай мунтазамлик билан, бир лаҳзага бўлса-да, дилидагини сездирмай мунофикалик қилиш мумкин бўлса?

Лекин, бошқа жиҳатдан олганда, мадемуазель де ли Моль шаҳло кўзларини бир ифода билан менга тиккан заҳоти граф Норбер дарҳол нари кетади. Бунинг қандайдир шубҳали томони бор: у, чамаси, синглиснинг малайлар орасидаги аллақандай хизматкорни ортиқ кўраётганидан газабланса керак. Ахир герцог Шонский мени худди шундай деб атаганини ўз қулогим билан зинитгандим-ку». Шу ганини эслагач, нафрал Жюльеннинг қалбидағи барча бўлак туйгуларни сиқиб чиқарди. «Эҳтимол, ўша мииси айнаб қолган герцог кўҳна услубини яхши кўрар?»

«Нимаям дердим, у гўзал қиз,— дея ўйлашда давом этарди Жюльен кўзлари газаб билан чақнаб,— уни йўлдан

ураман-да, кейин қочиб кетаман. Йўлимни тўсган одамнинг шўри қурийди!»

Ана ўшу орзуларга берилиш эди Жюльенниг ягона машгулоти бўлиб қолди: у бошқа ҳеч нарсани ўйлай олмасди. Кунлар унинг учун соат каби ўтиб бормоқда эди.

У бирор жиддий иш билан шуғулланмоқчи бўлганида хәёли бирдан уни узоқ-узоқларга олиб қочарди: орадан чорак соат ўтиб, у хушига келарди-ю, юраги орзиқиб қотиб қоларди-да, «У мени севармикин?» деган саволдан мияси говлаб кетарди.

XI

Ёши қизнинг қудрати

Мен унинг ҳуснига қойил қоламану, лекин ақлидан кўрқаман.

Мериме

Агар Жюльен ўзича Матильданинг ҳуснига таҳсин ўқиши ёки унинг аждодларидан мерос қолган такаббурлигидан газабланиш ўрнига (тўгри, қиз сўнгги пайтларда Жюльенга нисбатан такаббурлик қилмай қўйганди), бу вақтини меҳмонхонада содир бўлаётган воқеаларни кузатишга сарфлаганида эди, у қизнинг теварак-атрофидаги одамларга ўтказадиган ҳукмининг нимадан иборатлигини тушуниб олган бўларди. Агар м-ль де ля Молга биронта одам ёқмай қолса, у айбдорни позик ва ўткир бир ҳазил билан жазолай биларди. Бу ҳазил одоб доирасидан ташқари чиқмас, лекин у дилни шу қадар вайрон қиласдики, одам у урган ниш ҳақида қанча кўн ўйласа, шунча кўп азоб чекарди. Бора-бора у ҳақоратланган нафсоният учун чида бўлмас даражага етарди. Оиланинг бошқа аъзолари орзу қилиб юрадиган нарсалар унинг учун ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмагани боисидан қиз ҳаммага ниҳоятда со-вуққон бўлиб кўринарди. Аристократик салон шуниси билан ёқимлики, одам у ердан чиқиб кетгач, ўрини келиб қолганда уни, мен у ерда бўлганиман, дея эслали мумкин. Фикр-мулоҳазанинг бутунлай йўқлиги, сийқа гаплар, айниқса ҳар қандай мунофиқликни бир чўкишда қочирадиган бемаъни олди-қочдилар — буларнинг бари қўнгилни айнатадиган чучмаллиги билан кишини бутунлай бездириб

юбориши мумкин. Назокат ва фақат назокат, аслини олганда анча дуруст нарса, лекин у биринчи налладагина шундай туюлади. Жюльен аввалига мафтун бўлган ва ҳайратга тушиб юрган пайларда худди ана шуни ҳис этган эди. Назокат, дерди у ўзига-ўзи, бу фақат яхши тарбия кўрмаган одамларда сезилиб қоладиган гижинишинг йўқлиги, холос. Матильда тез-тез зерикаб турарди, эҳтимол, у ҳар қандай бошқа жойда ҳам худди шундай зерикиши мумкин эди. Ана шунинг учун ҳам узуб оладиган бирор сўз ўйлаб тоңса, унинг баҳридили очиларди.

Ота-онаси, академик ва унга хушомад қилиб юрадиган беш-олтида сифиндига қараганда қизиқроқ одамларни масхара қилиб, бу соҳада маҳоратини оширмоқ учун ҳам у, эҳтимол, маркиз де Круазнуа, граф де Кайлюс ва ина учтўртта багоят муносиб йигитларни умидвор қилиб юарди. Булар қиз учун шунчаки қалака қилишга янги нишон эди.

Биз дилимиз раижиса-да, шуни тан олмогимиз керакки, зеро биз Матильдани яхши кўрамиз, қиз бу йигитларнинг баъзиларидан хат олиб турарди, гоҳида эса уларга ўзи ҳам жавоб ёзарди. Яна шуни ҳам қайд қилмогимиз керакки, романанизминг ушбу қаҳрамони ўша даврда расм бўлган хулқ-автор бобида истисно ҳамдир. Ҳар қалай асилзода қизлар тарбияланувчи «Исо қалби» монастиридан чиқкан хонимчаларни бемулоҳазаликда сира ҳам айблаб бўлмасди.

Куилардан бирида маркиз де Круазиуа Матильдага қиз бир кун илгари анча эҳтиётсизлик билан ёзган хатни қайтариб берди, бундай оқилона эҳтиёткорлик билан у қизнинг кўнглини ром этишга умид қилған эди. Бироқ бу ёзишмада Матильдани худди ана шу телбалик ўзига мафтуни қилганди. Унга ўзини хавф остига кўйиб таваккал қилиш ёқарди. Қиз ўша воқеадан сўнг маркиз билан бир ярим ой гаплашмай юрди.

Бу йигитларнинг хатлари Матильда учун эрмак эди, лекин унинг ўзи айтишича, бу хатлар бир-бирига жуда ўхшаб кетарди. Уларнинг барida самимий муҳаббат дарди изҳор этиларди.

-- Уларнинг ҳаммаси бир хил, ҳозирнинг ўзидаёқ Фаластинга жўнашга тайёр тантি йигитлар,— деди у холавачасига.— Бундан ҳам бадтари бўлиши мумкини ахир? Мен энди келажакда бутун умр ана шундай хатлар олиб яшашим керак! Ахир бу мактубларнинг ёзилиш услуби қайси машгулот тури расм бўлишига қараб, нари борса йигирма йилда бир марта ўзгариши мумкин. Ҳар қалай Империя даврида улар бунчалик бемаъни эмасдилар. У

пайтдаги оқсусык йигитлар ё бирор буюк жиҳати бўлган ишиларни кузатгандар, ёки уларни амалга оширинида ўзлари иштирок этгандар. Менинг тогам, герцог И. Ваграм остонасидаги жангда қатнашган.

— Нима, қиличбозлик қилиш учун ҳам ақл талаб қилинадими? — деда эътиroz билдириди Матильданинг холаваччаси мадемуазель Сент-Эредит.— Лекин бундай жангда қатнашган одам кейин доим фақат шуни ҳикоя қилиб юради.

— Хўш, ҳикоя қилса нима қилибди! Мен бундай ҳикояларни жон деб эншитаман, Наполеон даврида ўн минглаб солдатлар ўлимга тик қараб борган ҳақиқий жангда иштирок этмоқ, бу чинакам жасоратдан далолат беради. Хавфхатарнинг бетига тик қарамоқ — қалбга юксаклик багишлайди ва менинг бечора муҳлисларим тармасиб ётган ма нови зерикарли ҳётдан халос этади, зерикиш эса шу қадар юқумлики, асти қўяверасиз. Биронта қаҳрамонлик кўрсатиш улардан қайси бирининг хаёлига келарди дейсиз? Улар менга уйланишмоқчишиш, шу ҳам жасорат бўлди-ю! Мен бадавлат қизман, отам күёвининг нуфузини ошириб қўяди, албатта! Ах, қани энди у менга сал бўлса-да, галатироқ бир куёв топиб берганида эди!

Матильданинг жонли, тиниқ, жозибали фикр юритиши унинг тилига бирмуича салбий таъсир қилғандики, буни ўзингиз ҳам сезган бўлсангиз керак. Ўқтин-ўқтин қизнинг оғзидан чиқиб кетган биронта ибосизроқ сўз унинг боадаб дўстларига эриш туюларди. Агар Матильда ҳаммага шу қадар ёқмаганида, дўстлари баъзан унинг аёллик латофатига мутлақо мос тушмайдиган ўткир иборалар айтиб юборишини очиқдан-очиқ тан олишган бўларди.

Қиз эса, ўз навбатида, Булон ўрмонида гиж-гиж бўлиб ётган бу назокатли кавалер зотига шафқатсиз эди. У кела жакка даҳшат билан қарайди, деб бўлмасди, зоро бу жуда кучли туйгу, лекин у бундай ҳётдан жирканарди, бу эса унинг ёнидаги қизларда камдан-кам учрайдиган бир ҳол, албатта.

Хўш, у нимани орзу қилеми? Унинг ҳамма нарсаси бор эди: бойлик, насл-насаб, ақл, ҳуси, атрофдагиларнинг бари шундай дейишарди ва қиз бунга ишонарди, хуллас, фалак ундан ўз саховатини аямаганди.

Жюльен билан сайр қилиш дилига завқ багишаётганини дафъатан сезиб қолганидá бутун Сен-Жермен қасабасидаги энг бадавлат бу қиз ани шундай ўй-хаёллар билан банд эди. Йигитнинг магрурлиги уни таажжуубга солмоқда эди: қиз бу оддий косибваччанинг позик ақлига қо-

йил қоларди. «У аббат Морига ўхшаб енископ даражасига қўтарилади», дея ўйларди у.

Тез орада унинг баъзи бир фикрларига қаҳрамонимиз-нииг сира ҳам сохта бўлмаган самимий бир сабот билан эътироz билдириши Матильдани жуда кизиқтириб қўйди; қиз бу тўгрида ўйлай бошлади, у ўз дугонасига йигит билан қилган сухбатларининг барча тафсилотларини айтиб берар ва уига нуқул бу сухбатлариниг асл маъносини, улариниг нозик жиҳатларини баён қилиб беролмаётгандек туюларди.

Дафъатан унинг миясига лоп этиб бир фикр келиб қолди. «Мен севиш баҳтига мусесар бўлибман, — деди у бир куни қалби чексиз завқка тўлиб. — Мен севаман, ха, севаман, бу аниқ. Менинг ёшимдаги чиройли, ақлли бир қиз чинакам ҳис-туйгуни севгидан бўлак яна нимада то-пиши мумкин ахир. Қанча ҳаракат қиласмайин, мен ҳеч қа-чон на манови Круазнуани, на Кайлюсни на *tutti quanti*¹ ни сева оламан. Чамаси, улар жуда тўкис, керагидан ортиқ даражада тўкис бўлишса керак. Хуллас, улар билан зери-киб қоламан».

Қиз ўзича «Манон Леско», «Яиги Элоиза», «Португа-лиялик роҳибанинг мактублари» ва ҳоказо, ва ҳоказоларда ўқиган барча эҳтирос тасвирларини эслай бошлади. Бу ўрица сўз ўз-ўзидан маълум, юксак туйгу тўғрисида кет-моқда эди, сигил ишқий саргузашт унинг ёшидаги ва унинг насабидаги қиз учун сира ҳам тўғри келмасди. Муҳаббат деб у Францияда Генрих III ва Бассомпьер даврида учрай-диган юксак ва қаҳрамонона туйгунигина айтарди. Бундай муҳаббат тўсиққа учрагаида қўрқоқлик билан орқага че-киимас, ўйқ, аксинча, у буюк ишлар сари ундарди. «Ҳозир бизда Екатерина Медичи, Людовик Ўи учинчи пайтидаги каби ҳақиқий сарой ахллари йўқлиги мен учун нақадар баҳтсизлик бўлянти, сезиз турибман, катта жасорат талаб қилинадиган буюк ишлар қилишим мумкин эди. Агар ҳозир Людовик Ўи учинчи каби шавкатли бир қирол ол-димда тиз чўкиб турганида эди, мен унинг учун нималар қиласмадим дейсиз! Мен уни, барон де Толлининг таъбири билан айтганда, Вандеяга бошлаб борардим ва у яна ўз қироллигини қайта забт этарди, аниа унда ҳеч қандай Хартияга эҳтиёж бўлмасди... Жюльен эса, менга ёрдам берарди. Унга ҳозир нуфуз билан бойлик етишмайди, хо-лос. Шунда у шуҳрат ҳам қозонган, бойлик ҳам ортирган бўларди.

Круазнуада эса ҳамма нарса бор, лекин у бутун умр

¹ Бошқа биронтасини ҳам (*италь.*).

фақат герцоглигича қолади, доим ярим-роалист, ярим-либерал бўлиб, сира ҳаддидан ошмай, мужмал ва ўртамиёна одам бўлиб юраверади, бинобарин, доим иккинчи ўринда бўлади.

Рўёбга чиқаётган шайтда ҳаддидан ошиш бўлиб туюлмайдиган биронта буюк ишининг ўзи бормикин дунёда! У рўёбга чиққанидан кейин эса бу ишин одий одамлар ҳам бажарса бўладиган деб ҳисоблай бопшайдилар. Ҳа, қалбимда барча мўъжизалари билан ҳукмронлик қилаётган бу туйгу севгининг ўзгинаси, сезиб турибман, унинг алангаси менга илҳом багишляяни. Фалак аслида ҳам мендан бу саҳоватини аямаслиги керак эди. Бир инсонда шунча фазилатларни бекорга шундай мужассам қилмаган-ку ахир у. Менинг бахтим ўзимга муносиб бўлади. Ҳаётимнинг ҳар бир куни кечаги қунининг бемаъни такори бўлмаслиги керак. Жамиятда тутган бир йигитни севишга журъат этишининг ўзидаёқ қандайдир жасорат ва буюклик бор. Бундан кейин ҳам у менга муносиб бўладими, йўқми, буни кўрамиз ҳали. Агар Жюльєннинг бирор заиф томони борлигини сезиб қоалгудек бўлсан, дарҳол у билан муносабатни йигиштираман-қўйман. Шундай ажойиб авлоддан бўлган ва одамларнинг айтишича, шундай тантри қиз (отаси бир куни уни шундай сифатлаган эди) аҳмоқона иш қитмаслиги керак.

Агар де Круазиуани севиб қолганимда худди апа шундай аҳмоқона иш қилган бўлардим. Бу менинг холаваччаларим лаззатланиб юрган бахтнинг ўзгинаси бўларди. Мен эсам худди шу нарсадан нафратланиб юраман. Боёқини маркиз менга айтадиган барча гаплар ва ўзимнинг унта жавобан айтадиган ҳамма сўзларим менга олдицандан маълум. Эсногигийни қистатадиган муҳаббат ҳам муҳаббат бўлдими? Ундан кўра мунофизлик қилган яхши. Буни қараанг-а: холаваччаларимдан кичигини эрга беришгандек, тўй битимиға имзо чекишишади-ю, меҳрибон қариндошларим меҳрлари товланиб кўзларига ёш олишади. Яхшиямки, ғарнинг кўнглини топиш қийин ва, улар қарши томонининг потариуси тунови куни битимга киритган анови ёнгги шарт туфайли товсалланиб туришибди».

Дайтон эмаскин бу?

Хис-хаяжонга ўчлик — менинг холам, гўзал Маргарита де Валуанинг табиати ана шундай эди. Тез орада у хозирги кунда Францияда Генрих IV номи билан ҳукмроилик қилаётган Па-парра қиролига турмушга чиди. Таваккал қилиш — бу гўзал малика табиатининг бутун сири ана щунда эди, унинг ўн олти ёйдан бошлиб акалари билан тез-тез араалашшиб ва ярашиб туришининг боиси ҳам ана шунда. Ёшгина қиз ҳаммаси билан таваккал қилиши мумкин ахир? Үзидаги энг қимматбаҳо нарса: ўз орномуси билан. Унинг бутун ҳадти ҳақида ҳам ана шу бўйича ҳуқум юритилади.

Карл Тўққизинчининг икоғсиз хотимидан түгилган ўғли герцог Аккулемский мемуарлари.

«Хўш, Жюльен билан икновимиз-чи? Ҳеч қандай битим, меъчанлик расм-русларини олдиндан амалга оширувчи ҳеч қандай потариус бўлмайди бизда. Ҳаммаси қаҳрамонона бўлиб, ҳаммаси тасодифга қўйиб берилади. Агар унинг паст табақадан чиқиб келганини ҳисобга олмаганда, ҳаммаси Маргарита Валуанинг ўз замонасиининг энг ажойиб кишини бўлмиш нақирон ля Молга бўлган муҳабатига ўхшаб кетади. Лекин сарой аъёнларидан бўлмиш йигитларимиз одоб қоидларига нўр-кўрона содик бўлиб, хиёл бўлса-да, галатироқ ҳодисани ўйлашлари биланоқ раанглари ўчиб кетса, менда нима айб, Греция ёки Африкага кичкина бир сабҳат уларга энг зўр жасорат бўлиб кўринаади. Ўшанда ҳам улар фақат буйруққа биноап, отряд билан бирга боришади. Лекин уларни ўз ҳолига қўйиб берсангиз борми, дарҳол вахимага тушиб қозишади, улар бадавийларининг пайзасидан эмас, йўқ, қулгили аҳволга тушиб қолнишдан қўрқишиади ва бу вахима уларниг эс-ҳушни олиб қўяди.

Мекинг азизим Жюльен-эса бунинг худди акси: у ҳамма ишни бир ўзи бажарини яхни кўради. Бирор кишига суюниб иш кўриш, биронта одамдан ёрдам сўраш бу гаройиб йигитнинг ҳатто хаёлига ҳам келмайди. У бўлак ҳаммадан нафратланади, мен эса, худди шунинг учун ҳам ундан нафратланмайман.

Агар Жюльен шу камбағаллиги билан дворянин бўлганида эди, менинг севгим бемаъни тентаклик, энг оддий мезальянис¹ бўлиб чиқарди, мен ҳеч қачон бу ишга юргаган бўлардим, буида чинакам буюк эҳтиросларга хос бўлган жиҳатлар, ҳеч қандай енгиги бўлмас тўсиқлар ҳам, кела-жакнинг мажхуллиги ҳам бўлмасди.

М-ль де ля Моль бу юксак мулоҳазаларга шу қадар берилиб кетган эдикни, зартаси куни у маркиз де Круазиуа билан акасига ўзи ҳам сезмаган ҳолда Жюльенни кўкларга кўтариб мақтай бошлади. Қиз шуничалар қизгин галирардики, бу ҳол охир-оқибатда уларнинг иззат-нафсига тегди.

— Бу сергайрат йигитдан қўрқишишгиз керак,— деда хитоб қилди акаси.— Яна революция бошлангудек бўлса, у ҳаммамизни гильотинага жўнатади.

Қиз бу гапга жавоб беришга журъат этмай, акаси ва маркиз де Круазиуанинг файрат, шижаотдан чўчишларини қалака қила бошлади. Ахир аслида бу қандайдир кутилмаган ҳодисага дуч келиб қолищдан қўрқиши, бундай воқеадан саросимага тушиб мумкинлигидан чўчиши эди-да.

— Сиз жаноблар, доим қулгили аҳволга тушиб қолишдан қўрқиб юрасиз — ахир, баҳтга қарши бундай хавфга 1816 йилда барҳам берилған-ку.

«Иккита партия мавжуд бўлган мамлакатда,— дегувчи эди жаноб де ля Моль,— қулгили аҳволнинг ўзи бўлиши мумкин эмас».

Қизи отасининг бу билан нима демоқчи эканлигини жуда яхши англаған эди.

— Шундай қилиб, жаноблар,— деди у Жюльеннинг мухолифларига,— сизлар умрбод қўрқиб юрасизлар, кейин эса сизларга:

Ахир бу бўри эмас, унинг сояси, фақат,—

деда қўшиқ айтиб беришади.

Бир оздан сўнг Матильда уларнинг олдидан кетди. Акасининг гаплари уни даҳшатга солган эди: у анчагача ўзига

¹ Мезальянис — никоҳда тенгсизлик (тарж.).

келолмай юрди, бироқ әртаси куни қыз, бу гап — жуда катта мақтот, деган хүлосага келди.

«Хар қандай қатыяят барҳам тоңған бизнинг замона-мизда Жюльєнинг дадиллиги уларни қўрқитяни. Мен акамнинг бу сўзларини уига айтаман. Уининг нима деб жавоб беринини бир кўрмоқчиман. Фақат уининг кўзлари ёниб турадиган бир найтни тоғиб айтиш керак. Бундай пайтда у менга блғон гапира олмайди».

«Агар бу Дантои бўлса-чи! — деди у узоқ хаёл сурис, ўзига келгач. — Хўш, нима қилибди! Агар яна революция бошлигиниң қолгудек бўлса, Круазиуа билан менинг акам қандай роль ўйнашиди? Уларнинг роли олдиндан белгилаб қўйилган: улугворлик билан тақдирга тан бериш. Улар қаҳрамонона бир итоатгўйлик билан сира қаршилик кўрсатмай, қўйдек бошлирини пичоққа тутиб беришади. Улар ўла туриб чўчидиган ягона нарса — бу яна ўша ахлоқ доирасидан чиқиб кетмаслик бўлади. Менинг кичкина Жюльєним эса, агар најот тошишга сал умид бўлса, ўзини қамоққа олгани келган ҳар қандай якобинчининг пешонасидан отади. У одоб сақлаш ҳақида ўйлаб ўтирумайди, йўқ».

Бу сўзлар уни ўйлантириб қўйди. Улар қизнинг тасаввурнида қандайдир оғир хотираларни жонлантириди, уининг дилидаги завқ-шавқ бир зумда гойиб бўлди қолди. Бу сўзлар уига де Кайлос, де Круазиуа, де Люз жаноблари ва акасининг бальзи ҳазил-мазах гапларини эслатди. Бу жаноблар бир овоздан Жюльєни риёкор, итоатгўй ва муноғиниқ кўринади деб айблашарди.

«Аҳ, — деде хитоб қиласди у бирдан кўзлари қувонч билан ёниб, — уларнинг худди ана шу истеҳзолари-ю, доимий ҳазил-хузул гаплари, гарчи буни ўзлари истамаган бўлсалар-да, Жюльєн биз бу йил қишида кўрган одамлар ичиди энг ажойиби эканлигидан далолат бериб турибди. Хўш, уининг камчиликлари ва турли галати хислатлари билан уларнинг нима иши бор? Уидаги ҳақиқий улугворлик эса, ўзларининг риоягарчилигу меҳрибоиликларига қарамай, уларнинг нафсошитига тегади. Тўгри, Жюльєн камбагал ва у руҳоний бўлмоқ учун таҳсил кўрган, улар эса эскадронларга командирлик қилишади, улар ўқишга муҳтож эмаслар. Бу анча қуляй, албатта.

Бироқ ана шу барча манфийларга, доим бир хилда қора костюм кийиб юриши ва боёқин очликдан ўлмаслик учун ўзини руҳонийлардек сипо тутишига қарамай, бу асилизода йигитлар уининг устунилигидан чўчиб қолишган. Бунга шўбха йўқ. Манови руҳонийларга хос сийпогарчилик эса

биз у билан бир неча дақиқага ёлгиз қолғанимиз заҳоти гойиб бўлади қўяди. Бу жаноблар ўзларига ўткир ва ақлли бўлиб туолған бирор гап айтганиларида улар дарҳол, аввало Жюльенга қараб қўядилар. Мен буни жуда аниқ создим. Бу асилзода йигитлар бирон савол билан мурожаат қилмагунларига қадар, унинг ўзи улар билан биринчи бўлиб сўзлашимаслигини жуда яхши биладилар-ку ахир. У фақат мен билан сўзлашади. У мени олижаноб қалб соҳибаси деб ҳисоблайди. Уларнинг эътиrozларига эса фақат одоб қонидалари талаб қилганича жавоб қайтаради. Ва дарҳол ҳурмат сақлаб жимиб қолади. Мен билан эса у соатлаб баҳсланишга тайёр, фақат ҳеч қандай эътиrozим қолмагандан кейингина ўзининг ҳақлигига ишонич ҳосил қиласди. Бутун қиши давомида биз у билан бирон марта ҳам чинакамига жанжаллашмадик, баъзи-баъзидагина бир-биримизнинг диққатимизни ўзимизга қаратмоқ учун пичнинг қилдик, холос. Буям гапми, ҳатто хонадонимизнинг обрӯ-эътибори бўлмииш отамдек одам ҳам Жюльенни ҳурмат қиласди. Барча бўлак одамлар уни ёмон кўришади, лекин онамнинг дугоналари, анови художкўй мунофиқларини ҳисобга олмагандан ҳеч ким ундан нафратланмайди.

Граф де Кайлюс отга ўлгудек ишқибоз одам эди ёки ўзини шундай қилиб кўрсатишга ҳаракат қиласди, унинг бутун умри отхонада ўтарди. У ҳатто нонуитани ҳам қўпинча ўша ерда қиласди. Бу ғаройиб ишқибозлик ва доимтишининг оқини кўрсатмай юриши одати туфайли у дўстлари орасида катта ҳурмат қозонган эди, хуллас, бу йигит ана шу кичкина тўгаракнинг ҳақиқий лочини бўлиб, бошқалардан ажралиб турарди.

Эртаси куни барча де ля Моль хонимининг кенг-мўл креслоси ортида тўйлангани заҳоти,— Жюльен ўша куни меҳмонхонага келмаган эди,— жаноб де Кайлюс м-ль де ля Молни кўриши биланоқ, ҳеч нимадан ҳеч нима йўқ, бирда қизишиб, Матильданинг Жюльен ҳақидағи яхши фикрига қарши эътиroz билдира бошлади. Круазнуа билан Норбер эса унинг ганини қувватлаб туришди. Қиз бу соддагина ҳийлани дарҳол тушуни-ю, қалби завққа тўлди.

«Мана,— деда хаёлидан ўтказди у,— уларнинг бари ҳатто ўн луидор рентаси бўлмаган ва савол билан мурожаат қилгунларига қадар, уларга жавоб бера олмайдиган ёлгиз бир истеъодли одамга қарши тил бириктиришибди. У ҳатто ана шу қора костюмда ҳам уларни ваҳимага солиб қўйибди. Мабодо у эполет тақиб юрганида нима бўларди?»

Киз шу чоққача бунчалик зпійраклик билан жавоб қайтартмаган эди. Улар хужум бошлашган заҳоти у Кайлюс ва уининг иттифоқдошлари бопига заҳар олуд кесатиқлар ёғедирди. Бу дабдабали офицерларининг қочириқлари даф қилингач, Матильда жаңоб де Кайлюсга қараб шундай деди:

— Агар эртага Франши-Конте тоги томонидаги бирор дворянча, Жюльен менинг никоҳсиз хотинимдан түгилған ўғлим бўлади, деб тан олса-да, унга ўз номи билан бир печа минг франк иулини васият қилиб қолдирса, бир ярим ой ўтмасданоқ у ҳам худди сизларга ўхшаб мўйлов қўяди, жапоблар, ирим йилдан кейин эса у худди сизлар каби гусар офицери бўлиб олади. Ана ўшаңда унинг табнатидаги улугворлик сира ҳам кулгии бўлиб кўринмайди. Кўриб турибман, жапоб бўлаjak герцог, эди сизнинг биргина далилингиз, дилил бўлгаңдайм эскиған ва яроқсиз далилингиз қолдик, у ҳам бўлса, сарой дворяниларининг провинциялардан устунлигидир. Хўш, агар мен маккорлик қилиб, Жюльенининг отаси Наполеон урунлари пайтида Безансонда асир бўлиб турган испан герцоги бўлади, деб сизни мот қиласам-чи, унда ҳолингиз не кечади? Тасавур қилинг-а, ўша чол ўлим олдидан қилминишига пушаймон бўлиб, Жюльен менинг ўғлим, дея тан олади.

Никоҳсиз хотин ҳақидаги барча гашлар жаңоб де Кайлюс ва жапоб де Круазиуаларга бир қадар одобезизлик бўлиб кўринди. Улар Матильданинг мулоҳазаларидан уқсан ягона гап ана шу бўлди.

Норбер унга итоат қилмоқликка қаичалар қўниккан бўлмасин, синглесининг гаплари шу қадар аниқ ва равшани эдик, йигит доим жилмайиб турадиган мулойим чехрасига сира ҳам ярашмайдиган жиҳдий бир тусга кириб, ҳатто бу хусуседа бир печа оғиз сўз айтишга ҳам журъат этди.

— Мабодо тобингиз қочиб қолмадими, дўстгинам? — деди Матильда гўё ташвиинга тунгандек авзойини ўзgartириб. — Ҳазилга жавобан насиҳатгўйлик қилиш хаёлинигизга келибдими, демак, анча хаста бўлиб қолгаинга ўхшайсиз. Сиз насиҳатгўйлик ҳам қиласизми ҳали? Префект бўлмоқчи эмасмисиз, ишқилиб?

Матильда гарф де Кайлюснинг ранжиганини ҳам, Норбернинг порозилигини ҳам, де Круазиуанинг учесиз маъюслигини ҳам тезда унутди қўйди. У қалбини ўртай бошлаган машъум бир муаммони ҳал қилмоги лозим эди.

«Ахир Жюльен мени билан жуда самимий гапланади, — дея ўйларди у. — Унинг ёшида, кимгадир қарам бўлған,

боз устига дилини ўта шүхратнарастлик туйғуси ўртаёт-
ган бир йигит ҳақиқий дүстга мұхтож бўлади, албатта.
Мен унинг худди шундай дүстиман, лекин унинг қўзларида
хеч қандай мұхаббат қўрмаяпман. Ахир у табиатан жуда
жасур йигит, у мени севишими айтишдан қўрқмаган
бўларди».

Тараффуддуга тушиб қолгаи, ҳаётининг ҳар лаҳзасини
ўзи билан ўзи баҳсласиб ўтказётган Матильда Жюльен
билан сухбатлашган заҳоти бир талай янги далил ва эъти-
розлар ўйлаб топарди-да, шу пайтга қадар қалбини кеми-
риб келган зерикишдан бутунилай халос бўларди.

Бир куни эмас, бир кун министр бўлиб, руҳонийларга
уларжинг ер-мулкларини қайтариб бериши мумкин бўл-
ган гоят ақлли бир одамнинг қизи бўлмиш м-ль де ля Молга
«Исо Қалби» монастирида беҳад хушомад қилишарди.
Унга ана шу барча устуниклар — насл-насаб, катта давлат
ва ҳоказолар туфайли у бошқа қизларга қараганда баҳт-
лироқ бўлиши лозимлигини уқтиришган эди. Дунёдаги
барча қиролларнинг зерикини ва уларнинг тиимсиз ҳад-
дидан ошишининг ҳам сабаби ана шундадир.

Матильда ҳам ана шу панд-насиҳатларнинг ёмон таъ-
сиридан қутула олмаган эди. Қанча ақлли бўлмасин, ўп
яшар қизалоқ бутун монастирнинг хушомадига, хушомад
бўлганда ҳам анча асосли хушомадига дош бермоги қийин
эди.

У, Жюльенни севиб қолдим, дея қарор қилганидан
буён мутлақо зерикмай қўйди. Қиз қалбидаги буюк эҳти-
росни ҳис этишга журъат этажанидан боши осмонда эди.
«Лекин бу жуда хавфли эрмак,— дерди у ўзига-ўзи.—
Янайм яхши! Минг чандон яхши!

Бу мұхаббатсиз мен ҳаётимнинг ўи олти ўшдан йигирма
шінгача бўлган энг ажойиб палласида зерикиб ўлардим.
Бусиз ҳам энг яхши йилларимни беҳуда ўтказиб юбордим.
Мен учун бутун кўнгил хуши онамининг дугоналари айта-
диган бемаъни гапларни эшитишдан иборат эди, лекин
айтишларича, 1792 йили Кобленцида уларнинг ўзлари
ҳам унча сипо бўлишмаган экан. Улар энди вазмии тортиб,
насиҳатгўй бўлиб қолишган».

Матильда ана шундай ўй-хаёлларга бориб, иккиланиб
юрган дақиқаларда Жюльен унинг ўзига узоқ тикилиб тур-
ганини сезиб қолар ва бунинг сабабини тушунмай ҳайрон
бўлар эди. Йигит граф Норбернинг унга қандайдир жуда

совуқ мұомала қыла бошлаганнини, де Қайлюс, де Люз, де Круазиуа жапобларининг унга нисбатан мұносабатларида тақаббурлик пайдо бұлғанини яққол ҳис этарди. Лекин у бунга күнниң қолғаш эди. Бундай күнгілсизлік-лар одатта кечқурунги сұхбат чоги у ўз билимлари ва ақыл-идроқини тутған мавіеңига нисбатан күпроқ намойиш қилиб юборған күнларнинг әртасынға содир бұлар эди. Агар Матильданиң унга бекіең дікқат-әътибори ва ўзининг бу гаплар тағида нима яширииғанини билиш истаги бұлмагапида эди, у м-ль де ля Моль атрофида гирдика-палақ бўладиган манови мўйловли асилзода йигитлар билан пешиндан сўнг богни сайр қилишдан қатъий бош торған бўларди.

«Ҳа, менинг шу қадар янглишишим мумкин эмас,— дея ўзи билан ўзи мулоҳаза юритарди Жюльен.— Чиндан ҳам мадемуазель де ля Моль менінг жуда галати қараб юрибди. Бироқ ҳатто унинг күм-күк оху кўзлари менга бутунлай хаёлга чўмиб тикилган шайтда ҳам мен бу нигоҳ қаърида қандайдир синчковлик, аллақандай совуқ ва ёвуз бир ифода туяман. Наҳотки бу севги бўлса? Де Реналь хоним менінг нақадар бошқача бир нигоҳ билан қарап, эди-я!»

Бир куни тушдан сўнг Жюльен жаноб де ля Молни кабинетига кузатиб қўйгач, шопилинч боққа қайтмоқда. эди. У Матильдани ўраб турған асилзода йигитлар томон яқинлашар экан, қаттиқ-қаттиқ айтилган бир неча сўз қулогига чалиди. Матильда акасини масхара қилмоқда эди. Жюльен икки марта ўз исмини аниқ эшилти. Йигит уларнинг ёнига келган заҳоти ҳамма жимиб қолди. Уларнинг бу ноқулай жимликни бузишга уринишлари мұваффақиятсиз чиқди. М-ль де ля Моль ва унинг акаси шу қадар ҳаяжонлапиб кетишган эдикі, бўлак ҳеч нарса ҳақида ганириша олмасди. Қайлюс, де Круазиуа, де Люз жапоблари ва уларнинг бир ошнаси Жюльенини жуда совуқ қарши олишди. Шундан сўнг у индамай нари кетди.

Ф и т н а

Агар юрагида ҳеч бўлмагандада аланинг учқуни бўлса, хаёл қилиш иқтидори бўлган одам учун чала-чулла эшитилган гаплар, тасодифий учрашувлар ҳам рад қилиб бўлмайдиган далилга айланади.

Ш и л л е р

Эртаси куни у яна Норбер билан синглисинг ўзи ҳақида гаплашиб туришгани устидан чиқди. Улар Жюльенни кўришлари биланоқ ҳудди кечагидек бутунлай жимиб қолишиди. Энди унинг шубҳа-гумонларини ҳеч нима тўхтата олмасди: Шундай қилиб, демак, бу ажойиб йигитлар уни қалака қилишмоқчи бўлишибди да? «Тўғрисини айтсан, мадемуазель де ля Молнинг мендек арзимас бир котибни севиб қолишига қараганда бунга кўпроқ ишонса бўлади ва шундай бўлиши табиийроқдир. Эҳтирос билан севиш бу одамларнинг қўлидан келармиди, дейсиз? Маккорлик — мана бу одамларнинг касб-кори. Улар сухбат чоги ҳамманинг эътиборини ўзимга қаратиш қобилиятимни кўриша олмайди. Ҳасад қилиш — мана уларнинг заиф жойи. Шундай қилиб ҳаммаси аниқ кўриниб турибди. Мадемуазель де ля Моль ўз қаллиги олдида мени кулги қилиш учунгина ўзини менга майли бордек кўрсатмоқчи бўлиб юрибди».

Бу даҳшатли гумон Жюльенning аҳволи руҳиясини кескин ўзгартириб юборди. У йигитнинг қалбида энди-гина тугилиб келаётган муҳаббатни бўғиб қўйди. Ахир бу севги фақат Матильданинг беқиёс ҳусни ёки ҳатто тўғрироги, унинг сарв қомати, унинг зебу зийнатли лиbosлари туфайли тугилиб келаётган эди. Жюльен эса бу жиҳатдан ҳали жуда гўл эди. Ўз ақли билан жамиятнинг юқори табакасига кўтарилиган оддий одам ҳаммасидан ҳам кўпроқ гўзал оқсуяк аёлни кўрганида лол қолди, деб бежиз айтишмаган-ку ахир. Ҳар қалай Жюльенни шу бир неча кун

иичида орзу-хәёлларга гарқ этган нарса Матильданинг руҳий фазилатлари эмасди, албатта. Йигит ўзига яраша ақл-идроқка эга бўлиб, қизининг руҳий хислатлари хақида ҳеч қандай тасаввурга эга эмаслигини жуда яхши тушуниарди. У кузатиш имконига эга бўлган барча нарсалар шунчаки зоҳирдагина шундай бўлиши мумкин эди.

Мана, масалан, Матильда якшашба кунлари иеинияги ибодатни сира қанда қилмасди, у ҳар гал онаси билан бирга черковга бораради. Агар де ля Моль хонадонининг меҳмонхонасида биронта меҳмои эҳтиётсизликка йўл қўйиб, қаерда ўтирганини унутса ва тахт ёки черковнинг чинакам ёки тахмий манфаатларига тегизиб хиёл қочириқ қилишга журъат этса борми, Матильданинг қаёфасида дарҳол совуқ бир ифода пайдо бўларди. Одатда жуда шўх қарайдиган кўзлари эса дафъатан қадимги портретдаги каби эҳтиорисиз кибр-ҳаво билан боқарди.

Бироқ Жюльен қизининг хонасида доим Вольтернинг энг фалсафий асарларидан бир-икки томи ётишини аниқ биларди. Унинг ўзи ҳам қўпинча ажойиб муқоваланган бу қўркам нашринг бир неча томини ҳеч кимга билдирамай ўз хонасига олиб кетар эди. У жавонида қолган томларнинг орасини сал очиб, ўзи олган китобларнинг ўринини билинтирамай қўярди, лекин тез орада у Вольтер асарларини яна кимдир олиб туришини пайқаб қолди. Шундана сўнг у, семинарияда ўрганган ҳийласини ишлатди ва ўзининг тахмий қилишича м-ль де ля Молни қизиқтириши мумкин бўлган китобларга бир неча соч толасини ёпишириб қўйди. Чиндан ҳам бу китоблар ҳафталар давомида кўринмай қолди.

Ўз саҳобининг ҳар хил соҳта мемуарларни юборишидан тоқати тоқ бўлган жаноб де ля Моль Жюльенга сал қизиқроқ бўлган барча янги китобларни сотиб олишини топширганди. Бироқ бу огу уйдагиларнинг онгини заҳарламаслиги учун секретарга бу китобларни марказининг ўз хонасидаги китоб жавонига қўйиш буюрилган эди. Тез орада Жюльен бу китоблар орасида подшоҳлик ёки черков манфаатларига хиёл бўлса-да, қарши ёзилган асарлар учраши биланоқ, уларнинг дарҳол гойиб бўлишига ишонч ҳосил қилди. Уларни Норбер ўқимаслиги аниқ эди.

Жюльен Матильдани Маккиавелли каби иккисозламачиликда шубҳа қилиб, бу кашфиётнинг аҳамиятини анча мубоблага билан тасаввур этарди. У хәёл қилган бу маккорлик унинг назаридаги қизга қандайдир жозиба баҳш этарди. Бу, чамаси, Матильданинг йигитини ўзига мафтуни этган ягона руҳий хислати эди. Мунофиқлик ва охират

жәқидаги ўлгудай меъдасига урган гаптар — уннег муболага қизиншега сабаб бўяган эди.

У, чамаси, севишдаи ҳам кўра кўпроқ хаёл суриншага мойни эди.

Ингит орзуларга бериллиб, м-ль де ля Мольнинг бекирим қаддиқомати, уннег кўркам либослари, ошиоқ кўяллари, ажойиб елкаси, хатти ҳаракатининг табиий латофатини кўз олдига келтирган шайтдагина ўзини ошиоқ хис этарди. Шундан сўнг у қизининг жозибасини бўрттириши ниятида уни ўзича Екатерина Медичи деб фараз қиласарди. Шунда у кўзи ўнгидаги қизни ҳар қандай макр-хийла ва ёвузликдан қайтмайдиган, ақл бовар қиласаси бир кимса сифатида тавдалантиради. Бу ўзи ёшлил қилиб, қойил қолиб юргани маслонилар, фрилерлар, қастаңэдларининг мукаммал намунаси эди. Хуласе, ингит учун бу Париж тимсоли эди.

Ақл бовар қиласмайдиган терапилик ва ёвузлик — парижликлар табиатини бундай тасаввур этишдаи ҳам култилироқ нарса бормишин ўзи?

«Булар учовлашиб мени қалака қилаётганига ўхшайди», — деда ўйларди Жюльєн. Уннег табиатини бир оз тушиниб қолган ҳар қандай одам Матильданинг нигоҳларига ингитининг қандай хўмрайиб, совуқ пазар билан жавоб қайтараётганини яхши тасаввур қилиши мумкин. Қаттиқ ҳайратга тушган м-ль де ля Моль иккى-уч марта уига ишбатан дўстона туйгулари жақида сўз очган эди. Жюльєн аччиқ киноя билан жавоб қилди.

Жюльєнининг бу кутимаган галати қилиги қизининг нафсийнитига тегди-ю, уннег одатда совуқ зерикувчи ва фақат ақл идроккагина итоат этадиган эҳтироси бор кучи билан алана олди. Бироқ Матильда ҳам гурури ниҳоятда кучли қиз бўлиб, қалбида алана олган севги туфайли энди бундан бўён баҳти бошқа бир одамга бөглиқ эканини аянглагач, қаттиқ умидсизликка тушиди.

Парижга келганидан бўён кўнгина нарсаларни тушуниб қолган Жюльєн қизининг умидсизликка тушиши сира ҳам зерикешдаи эмаслигини яхши фаҳмларди. Матильда илгаригидек хузур-ҳаловат излани, кечқурунлари театрларга бориш ва ўзига турли эрмак ўйлаб топни ўрнига энди бу нарсаларининг баридан ўзини олиб қочадиган бўлиб қолганди.

М-ль де ля Моль французча қўниқларни жинидан баттар ёмон кўрарди — бу қўниқларни эшитганида у ўлгудай зерикарди, бироқ томошабинлар тарқалаетган шайтда Операга бориб туришини ўз бурчи деб ҳисоблайдиган Жюльєн қизининг у ерга иложи борича кўпроқ боришга

харакат қилаётганини сезиб қолди. Унинг назарида, қиз илгари ҳар қандай шинди ҳам яққол күзга ташланадиган вазмийтигини хиёл йўқотгандек эди. Матильда баъзан дўстларининг гапига жавобни ҳазил билан узиб оларди. Йигитнинг назарида, у маркиз де Круазнуага нисбатан очикдан-очиқ иятифотеизлиқ қилаётгандек кўринарди.

«Қанчалик бадавлат бўлмасин, шу пайтга қадар бу қиздан юз ўгириб кетмадими, -- дея ўйларди Жюльен, -- демак, бу йигит пулни жуда яхши кўреа керак!» Эркаклик нафсонаиятига қаттиқ тегадиган бу ҳақоратлардан газаби қайнаган Жюльенинг ўзи ҳам Матильдага баттар совуқроқ муомала қиласарди. Баъзан у ҳатто қизга қўнол жавоб қилингача бориб етарди.

Лекин гарчи Жюльен, Матильданинг иятифотларига сира ҳам учмайман, деб жазм этган бўлса-да, бироқ бу иятифотлар баъзида шу қадар кўзга яққол ташланадардики, аста-секин кўзи очилаётган Жюльен қиз хусенига мафтун бўлиб, тохида беихтиёр саросимага тушиб қоларди.

«Бора-бора бу асилизда ёшларининг эпчиллиги ва сабот билан иш тутиши менинг тажрибасизлигимдан устун келса керак, -- дерди у ўзига-ўзи. -- Мен бирор ёққа жўнаб кетишим ва бу ишларга чек қўйишим керак». Маркиз яқиндагина унга қуин Лаингедокдаги бир талай ер-мулк ва амлокларни бошқаришини тошириган бўлиб, у ерга бориб келиш зарур эди. Жаноб де ля Моль унга истаристамас жавоб берди. Зоро юксак сиёсий орзу-истаклар билан боялиқ бўлган ишлардан бўлак барча соҳаларда Жюльен унинг кўз-қулоги бўлиб қолган эди.

«Ҳар қалай улар менни лақиплата олишмади, -- дея ўйларди Жюльен сафарга отланар экан, -- мадемузель де ля Моллиниг ўз кавалерларини қалака қилини масаласига келсак, -- бунга ишониш керакми ёки у менинг ишончимни қозониш учун атайлаб шундай қилянтими, -- барни бир эмасми, ҳар қалай бу ишлар мен учун яхши эрмак бўлди.

Агар улар бечора бир дурадгорнинг ўғлига қарши фитна уюштиргаган бўлишса, у ҳолда м-ъль де ля Моллиниг менга нисбатан ҳам, маркиз де Круазнуага нисбатан ҳам муносабатига кишигининг ақли бовар қилмайди. Масалан, кечаки жуда дарғазаб бўлган эди, шунда у каминани деб бир йигитнинг роса адабини берди, бўлмасам у асилизода, бадавлат йигит эди ўзи, мен ким бўлибман унинг олдида, оддий бир қашшоқ плебейман, холос! Мана буни мувваффақият деса бўлади, Лаингедок водийлари бўйлаб почта каретасида кетаётганимда буни маза қилиб эслайдиган бўлдим».

У ўзининг сафарга жўнаётгани ҳақида ҳеч кимга айтмаган эди, бироқ Матильда йигитининг эртага Парижни узоқ муддатга тарк этажагини унинг ўзидан ҳам яхшироқ биларди. Қиз гўё меҳмонхонанинг дим ҳавосидан янада кучайган қаттиқ бош оғриганинг баҳона қилиб бодга узоқ сайд қилиб юрди; у ўзининг аччиқ заҳархандаси билан Норбер, маркиз де Круазиуа, де Кайнос, де Люз ва шу куни де ли Моль хонадонида тушилик қизиган бир неча йигитни шу қадар безор қилдики, улар қочиб қолишиди. У Жюльенга қандайдир галати бир нигоҳ билан қарамоқда эди.

«Албатта, бу нигоҳ шуичаки мугамбирлик ҳам бўлиши мумкин, — деда ўйларди Жюльен, — лекин манови энтикиб нафас олини, манови ҳаяжонин қандай тушуниш керак? Дарвоқе, бундай нарсалар ҳақида ҳукм юритишини менга ким қўйибди! Бу назокат ва латофат тимсоли-ку ахир! Ундан десам, мени тўлқинлантириб юборишига оз қолган бундай энтикиб нафас олишини у ўзи жуда яхши кўрадиган Леоптина Фэдан ўргангани».

Улар ёлгиз ўзлари қолишиди, гап қовушмай турарди. «Йўқ! Жюльен мени сира ҳам севмайди», дерди алам билан ўзига ўзи бечора Матильда.

Жюльен у билан хайрлашар экан, қиз унинг тирсагидан юқорирогини тутиб маҳкам қисди.

— Сиз бугун мендан хат оласиз, — деди у таниб бўлмас даражада ўзгарган товуш билан.

Жюльен буни сезгач, дархол таъсиrlаниб кетди.

— Отам сизнинг хизматларингизни ниҳоятда қадрлайди. Эртага, — деда давом этди у, — **кетмаслик керак**. Бирор баҳона ўйлаб тоининг.

Шундан сўнг у қочиб кетди.

Унинг сарв қомати жуда хушибичим эди. Бундан ҳам чиройлироқ оёқларин тасаввур қилиш қийин эди ва у шу қадар назокат билан югуриб борардики, Жюльен мутлақо мафтун бўлиб қолди. Лекин қиз кўзидаи гойиб бўлган заҳоти у аввало нима ҳақида ўйлаганини муҳтарам китобхони фаҳмлай олармикин? Қиз ана шу **кетмаслик керак** деган иборали амирона оҳангда айтганидан унинг жаҳли чиқиб кетди. Людовик XV ҳам ўлим тўшагида ётганида унинг лейб медиги эҳтиётсизлик қилиб айтган «керақ эмас» сўзларидан қаттиқ рашикиган экан, лекин Людовик XV ҳар қалай қирол бўлгани эди ахир.

Орадан бир соат ўтгач, малай Жюльенга хат келтириб берди. Бу оддийгина севги изҳори эди.

«Хартугула, услуби дабдабали ва чучмал эмас экан!» — деди ўзига ўзи Жюльен, у ана шу адабий мулоҳазалар

билан беихтиёр оғзи қулогига етиб, бутун қалбини қоп-лаб олган зүр қувончдан ўзини тийишгә ҳаракат қиласади.

«Шундай қилиб, демак, — деди у бирдан, зеро дилидаги кечнималар шу қадар күчли әдикі, йигит уларни жилойтаб олишга оқиззіл қилиб қолғанди, — менға — гаріб бир деңгөнга асилзода хоним севги изхор қылди!

Ўзим ҳам бўши келмадим,— деда давом этди у бор кучи билан жўши ургаи қувончини тийишгә ҳаракат қилиб.— Йўқ, ўз қадримни ерга урмадим. Мен унга севгим ҳақида оғиз ҳам очган эмасман». Шундан сўнг у ҳар бир сўз, ҳар бир ҳарфни диққат билан кўздан кечира бошлади. М-ль де ля Моллинг хати инглизча майда ҳарфлардан иборат бўлиб, жуда нағис эди. Йигит бошини айлантириб юборган бу қувончдан ҳушига келмоқ учун ўзини бирор нарса билан чалгитиши керак эди.

«Сизнинг жўнаб кетишингиз мени дилимдаги бор гапни айтишга мажбур қылди... Сизни узоқ муддат кўрмасликка менинг бардошим етмайди...»

Шу пайт дафъетан бир фикр, қандайдир кашфиётдек, Жюльенинг қалбини ларзага солди, у юраги жўшқин қувончга тўлиб, Матильданинг мактубини бир четга суриб қўйди.

«Демак, маркиз де Круазиуадан устун келибман-да,— деда хитоб қылди йигит,— ахир мен қиз билан фақат жиддий нарсалар ҳақида гаплашаман-ку! У эса жуда келишган йигит, мўйловини айтмайсизми! Мундири ҳам гоят кўркам, ўзи жуда сухандоп, доим ақлли ва нозик гаплар айтади».

Жюльенинг бопни осмонда эди. У боққа чиқиб, қувончдан эс-ҳушини йўқотганича, йўлкаларда сайр қилиб юрди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, у идорага чиқиб, баҳтига бугун уйда бўлган маркиз де ля Молга ўзи ҳақида маълум қилмоқни буюрди. Жюльен унга Нормандиядан келган бир нечта хатни кўрсатди-да, у ердаги процесслар билан бөглиқ бўлган баъзи ишлар унинг Лангедокка қилажак сафарини ҳозирча тўхтатиб туришини тақозо этаётганига маркизни осонгина ишонтириди.

— Жўнамаслигингиз яхши бўлди,— деди унга маркиз, улар ишга доир барча гаплар хусусида келишиб олишгач.— Мен сизни кўрганимда жуда хурсанд бўламан.

Жюльен шу заҳоти унинг олдидан чиқиб кетди. Маркизнинг бу гапи уни хижолатга солиб қўйган эди.

«Мен эсам унинг қизини йўлдан урмоқчиман! Ва шу йўсинада эҳтимол, қизининг маркиз де Круазиуа билан турмуш қуришига халал берарман, унинг эса бу никоҳ-

дан умиди катта: агар унинг ўзи герцог бўла олмаса, у холда, хар қалай, қизи герцогинялик курсенсига эга бўлади-ку ахир». Жюльенинг хаёлидан Матильданинг хати ва маркиз билан ҳозирги сұхбатига қарамай бари бир Лангердокка жўнаб кетиш ҳақидаги фикр лиш этиб ўтди. Бироқ бу эзгулик учқуни лип этди-ю, дарҳол тойиб бўлди.

«Бу дейман, жуда кўнгли бўш чициб қолдим-ку, — деди у ўзига ўзи. — Мен, оддий бир плебей, шундай оқсусик дворян оиласини аяб ўтиришим керакми ҳали! Герцог Шонский малай деб атайдиган мендай одам-а! Хўш, маркиз ўзининг улкан бойлигини қандай қилиб кўнайтирипти? Жуда осон бу: саройда эртаси куни ҳукумат кризисига ўхшаш бирор пайраинг ишилатилажаги мўлжалланётганидан ҳабар тоғсан заҳоти биржада рента сота бошлайди. Тақдир табиатан олижаноб қилиб яратгашу, лекин минг франк рента инъом этишини унутган, бошқача қилиб айтганда бир бурда ноңсиз, ҳа, тўйна-тўғри маънодა бир бурда иопсиз қолдириб, жамият ишлапояснинг энг настқи погонасига жойлаб қўйган мендек бир одам бошимга ўзи келиб қўнаётган баҳт қушидан воз кечишим керакми ҳали? Ўзим шу қадар қиёинчиллик билан ўтаётган бу нишонеизлик сахросида ташниалигимни қондириши мумкин бўлган ана шу жилоланиб турган булоқдан-а! Э, йўқ, мен бу қадар аҳмоқ эмасман, ҳаёт деб атамиш бу худбилик сахросида ҳар ким ўз бошига ёқсан қорни ўзи курайди».

Жюльен маркиза де ля Моль ва айниқса унинг дугоналари бўлмиш анави хонимлар унга нақадар паст пазар билан қараганиларини эслади.

Маркиз де Круазиуа устидан тантана қилиш тўйгуси унинг қалбидаги эзгуликни тамоман бўгиб қўйди.

«Қани эди, унинг жаҳли чиқса, нақадар хурсанд бўлардим-а, — дерди Жюльен, — эди сира ҳам аяб ўтирмай унинг қўксига шамшир сұқардим, — шундай дея у қиличбозлик пайтидагидек кескип ҳамла қилди. — Шу пайтга қадар мен унинг пазарида шуичаки ҳаддидан ошган оддий бир малай эдим. Манови хатдан кейин эса биз энди тенгмиз».

«Ҳа, — дея секин давом этди у ҳар бир сўз ҳақида қандайдир хузур қилиб ўйлар экан, — бизнинг — маркизлинг ва менинг фазилатларимиз тарозига қўйиб тортилгач, юралик гариб бир дурадгор галаба қозонди».

«Жуда яхши! — дея хитоб қйлди у. — Ўз хатимга худди шундай деб имзо чекаман. Ўз ижтимоий ахволини унубиди, деб ўйламай қўя қолинг, мадемуазель де ля Моль. Мен сизни Авлиё Людовик билан салб юришларига борган

шавкатли Гильом де Круазиуанинг авлодидан оддий бир дурадгорнииг ўғли деб дөб кечәтганингизни яхшилаб тушуниб олишга мажбур этаман».

Жюльен дилидаги қуонични ортиқ жиловлаб тура болмасди. Унинг боққа чиққаси келди. Йигитга хонаси торлик қилиб, у ерда унинг нафаси қайта бошлаган эди.

«Мен умрбод манови қора камзуллий кийиб юришга маҳкум этилган юралик гарып бир дәхқонман!... — деди тинименіз тақрорларди у ўзига ўзи. — Эх, йигирма йил мұқаддам мен ҳам улар каби мүндир кийиб юргаи бўлардим. У пайтларда мендек одам ё жаңгда ҳалок бўларди ёки ўттиз олти ёшида генерал бўлиб оларди». У қўлида гижимлаб турган манови мактуб йигитиниң бўйига бўй қўшгандек туяларди ва у ўзини қаҳрамон деб ҳис этарди. Рост, эди манови қора камзул ҳам қирқ ёшга борганида унга епископ Бовейский каби юз минглик маои ва зангори лептага эришин имкониятини бериши мумкин.

«Хўш, нима қилибди, — деди у қандайдир иблисона илжайиб, — демак, мен улардан ақллироқ эканман ва замонамиз руҳига муносиб мундир ташлабман». Щундан сўнг унинг баландиарвоз орзулари ва шу билан бир қаторда руҳонийлар киядиган ридога ихлоси янада ошиб кетди. «Мендан ҳам беном-нишонроқ бўлган қашчадаин-қашча кардиналлар қудрат ва ҳокимиятга эришган ахир! Мисол учун, мана менинг ватандошим Гранвелни олайлик».

Аста-сакин Жюльенинг ҳаякони босилиб, унинг ўринини эҳтиёткорлик эгаллади. Йигит ўзига-ўзи устози Тартюф каби, — бу ролни у ёддан биларди, — шундай деди:

Мен барчасин бир ҳазил деб ўйлашим мумкин...

Бироқ минглаб ваъдаларда айтилган карам,

Мен кўз тиккан илатифотлар бўлмас экан то

Ишонмайман ҳар хил ширин сўзларга асло.

(«Тартюф», IV парда, V сағна)

«Тартюфнииг бошига ҳам аёл киши етгани, лекин унинг бошқалардан кам жойи ўйқ эди-ку ахир... Менинг жавоб мактубимни кейинчалик биронта одамга кўрсатишлари мумкин, аммо биз буига қарши чора кўриб қўямиз, — деди у чертиб-чертиб, дилида кўтарилиб келаётган газабини босар экан.— Биз хатни бекиёс Матильдашнииг мактубидаги энг жўшиқин сўзларни тақрорлашдан бошлайман.

Ҳа, лекин мана жаноб де Круазиуанинг тўрт нафар малайи менга ҳамла қилиб, қўлимдан ўша хатни тортиб олади ҳам дейлик.

— Э, йўқ, мен яхши қуролланганман, улар ҳам мадай-
ларга қарата ўқ узин одатим борлигидан хабардор бў-
линиса керак.

Шундайликка шундайку-я! Лекин улардан бири анча
жасур йигит бўлиши, бунинг устига унга бир-иккни юз на-
полеонидор ваъда қилинлари ҳам мумкин. Мен уни турган
жойида ўлдираман ёки ярадор қиласман,— янаям яхши,
уларга худди шу нарса керак. Мени қонуинг биноан дар-
ҳол қамоққа сургаб боришади ва ахлоқ тузатиш полиция-
сининг қўлига тоширишидаи, адолат қарор топади, жаноб
судьялар эса вижонилари қилт этмай мени Нуассига,
бечора жаноб Фонтан ва Магалоилар ёнинг жўнатиша-
ди. Ана ўшанда мен тўрт юз жулдуровоқи билан похол
устида чўзилиб ётаман... Бу одамларга шафқат қилишим
керакми ҳали,— дея қичқириб юборди у сакраб ўриидан
турар экан.— Хўш, уларнинг ўзи-чи, учинчи табака одам-
лари қўлларига тушиб қолганида, уларга бирон мarta
шафқат қилишганми?!» Бу хитоб йигитга ҳамон бенхтиёр
азоб бериб келаётган жаноб де ля Молга иисбатан миннат-
дорчилик туйгусининг сўнгги нафаси бўлди.

«Шошилмай қўя қолинг, жаноби дворянлар, мен сиз-
ларнинг бу иблисона найрангларинигизни жуда яхши
тушуниман. Аббат Маслон ёки семинариядаги жаноб Кас-
танэд ҳам бундай найрангни ўйлаб тонодмаедилар. Сиз
алдамчилик йўли билан мейдан бу хатни тортиб оласцзлар
ва мен Қольмарда чув тушган иккинчи полковник Кафон
бўлиб қоламан.

Бир минут сабр қиласиз, жаноблар. Мен бу машъум
хатни цакетга солиб, муҳрлайман-да, уни сақлаб қўйинш
учун жаноб аббат Ниарга жўнатаман. Бу соғ вижонили
одам янсенист, шу боледан ҳам у сизларнинг пулларини-
гизга учмайди — уни сотиб оломмайсизлар. Ҳа, лекин
унинг фақат хатларни очиб ўқин одати бор... Йўқ, мен
хатни Фукега жўнатаман».

Шуни тан олини керакки, Жюльеннинг шигоҳи даҳнатли
эди, унинг юзида ишрекчли бир ифода пайдо бўлиб, ундан
очиқдан-очиқ жиноят иси келиб турарди. Шу туришда
бу бадбаҳт йигит бутун жамиятга қарши курашга оғлан-
моқда эди.

«Қўлингга қурол ол!» — дея қичқирди у. Йигит уй-
нинг остонасидан сакраб настга тушди. У кўча котибининг
дўконига отилиб кириб, ўз қиёфаси билан унинг каналаги-
ни учирив юборди.

— Кўчириб беринг! — деди Жюльен унга ~~жониши~~
Молнинг мактубини узатар экан.

Котиб хатни күчириб ёзар экан, унинг ўзи Фукега бир энлик мактуб ёзишга улгурди: хатида у мана шу қиммат-баҳо пакетни сақлаб қўйишни илтимос қилган эди. «Ах, бу нима қизганим,— деди у бирдан хатога йўл қўяётганини тушуниб.— Почтадаги айгоқчимик бўлими пакетимни очиб кўради ю, сиз излаётгай нарсанинг ўзингида қўшқўалаб тоширади... Йўқ яканиблар». У дўкондан чиқиб, аллақайси протестант саҳобининг олдига жўнади; у ерда йигит катта бир инжинери сотиб олди-да, Матильда-нинг хатни усталик билан китоб муқовасининг тагига яшириди ва сўнгра уни яхшилаб ўратиб олгач, пакетни почта орқали Фукенинг Нарижда биронта ҳам одам билмайдиган бир хизматчиси помига жўнатиб юборди.

Бу ишларни бажариб бўлгач, у кўтарилини бир кайфијатда шона-пиша де ля Моль саройига қайтиб келди. «Мана энди ишга киришамиз!» — деди у хитоб қилиб ва сюртугини ечиб ташлаб, хонасини ичидан қуалфлади.

«Мадемуазель,— деди ёзарди у Матильдага,— де ля Моллар наасабидан бўлмиш бир қиз отасининг малайи Арсен орқали юралик гарип дурадгорга шуидай йўлдан оздирувчи мактуб йўллаши ақлга тўғри келадиган ишми ахир? Шубҳасиз, у бечора йигитининг соддалиги устидан кулиш учун қиляпти бу ишни...» Шундан сўнг у ўзи олган мактубининг энг ошкора жумлаларини кўчириб ёзди.

Дипломатик эҳтиёткорликка жуда амал қиласидиган кавалер де Бовуази ҳам бундай хатни ўзи учун шараф деб билган бўларди, соат эндигина ўн бўлганди. Жюльен баҳт туйгусидан бутунлай маст бўлиб ва ўз қурдатидан гоятда лаззатланиб.— бундай кечинма бечора йигит учун жуда галати туюларди,— Италиян операсига жўнади. Бугун унинг дўсти Жеронимо куйларди. Ҳеч қачон музика уни, бу қадар ҳаяжонга солмаган эди. У чиндан ўзини худо деб хис этарди¹.

¹ Esprí per pre gui II A. 30. Эҳтиомд. Стендаль бу изоди билан қаҳрамонининг характеристикасини таъкидлаётган бўлса керак: esprí perseute, predestiné guillotine — исёнкор рух гильотинага маҳкумдир.

Ёш қизнинг мулоҳазалари

Қатъиятсиликдан нақадар азоб чекяниман! Қалпадай-қанча тунларни бедор ўтказдим! Ё раббим! Нахот ўзимни шуничалар кўрласам! Энди унинг ўзи мендан нафратланади. Лекин у жўнаб кетнити, узоқка жўнаялти, ахир.

Альфред де Мюссе

Матильда бу мактубни ёзишга жазм қиягунига қадар ўзи билан ўзи узоқ курашди. Унинг Жюльенга кўнгил кўйишининг сабаби нимада бўлмасин, тез орада бу туйғу унинг ғурурини шу қадар поймол этдики, қиз эсини таниганидан бўён бу ғурур унинг дилида ягона ҳоким бўлиб келарди. Бу кибр-ҳавоси баланд, совуқдан қизнинг қалбидаги севги алангаси биринчи марта ўт олмоқда эди. Бироқ бу туйғу унинг ғурурини тобе этган бўлса-да, у ғурурпинг барча хусусиятларини ўзида мужассам қилиб олганди. Икки ой мебайнода дилида кечган тинимсиз кураш ва янги, ҳеч қачон туйилмаган кечинмалар, айтиш мумкини, қизнинг бутун руҳий тарзини ўзгартириб юборди.

Матильдага олдида баҳт эшиги очилаётгандек туюларди. Айниқса юксак ақл-идроқ билан уйғуналашиб, матонатли қалб устидан чексиз ҳукмронлик қиласидиган бу ҳаёлот унинг нафсонияти ва қаттиқ ўрнашиб қолган бурч туйғуси билан узоқ курашиб келди. Бир куни у эрталаб соат еттида онасининг олдига кирди-да, ундан Виллекъега кетиши учун рухсат беришини илтимос қила бошлади. Маркиза бу илтимосга ҳатто жавоб беришини ҳам лозим тоғмай, балким жойига ётиб, яхшилаб уйқуга тўйиб олишини маслаҳат берди. Бу оддий ҳаётий бурч тушунчалиси ва ҳурматнинг ақидаларга сўнгги марта қаршилик кўрсатиши эди.

Хунук иш қилиб қўйиш ва Кайлюслар, де Люз ва Круазиуалар учун муқаддас ҳисобланадиган одоб қоидаларини

бузиндан Матильда унчалик чүчимасди; қиз пазаридан, бу тоифа кишилар уни тушуншишга қодир әмасдилар, агар гап карета ёки ер-мұлқ сотиб олиши ҳақыда кеттанида, Матильда улар билан маслағатлашиши мүмкін зәді. Ү аслида фақат бир нарасада — Жюльен уни қоралашидан чүчирди.

Агар у йигитни ажойиб иисен дея ҳисоблаб, шунчаки яңғашаётгас бўлса чи?

Қиз иродаси суст одамлардан нафратланар зди; атро-фіда гирдикапалак бўлиб юрган анови мулойим йигитларни ҳам аслида ана шу туфайли ици суймасди. Улар Матильдининг кўнглини тошишга ҳаракат қилиб, расм бўлмаган ва модадаи четига чиқишга журъат этган барча нарсаларни қанчалик нозик асқия қилишса, қизнинг кўз ўнгидаги шунчалик бекадр бўлиб борарадилар.

«Уларниң фақат битта фазилатлари бор, у ҳам бўлса жасорат. Хўш, бу қандай жасорат бўлди ўзи? — дерди у ўзига ўзи. — Дуэлга чиқиши? Дуэлнинг ўзи нима хозирги кунда? Шунчаки маросим, холос. Ҳаммаси аввалдан матьлум, ҳатто йиқилатуриб қандай сўз айтмолигиг кераклиги ҳам олдиндан белгилаб қўйилган. Майса устига йиқилгач, қўлингни юрагини устига қўймогиниг ва ўз маҳбубангни эсланини унутмай, рақибингни тантлилик билан кечирмогиниг лозим. Маҳбуба эса кўп ўриниларда ё хаблдагина мавжуд бўлади, ёки ёхтимол, сизни ўлдиришган куни, мен ҳақимда бирон ёмон гап ўйлашмаса гўрга зди, дея чўчиғанидан балга борадиган бир хоним бўлиб чиқади.

Улар қиличларини яланғочлаб, эскадрои бошида хавфхатар сари елиб боришилари мүмкін, аммо биронта гайритабиий, кутилмаган, чиндан ҳам машъум хавф-хатарга дуч келишса борми!..»

«Ҳай хот! — дерди ўзига-ўзи Матильда.— Фақат Генрих III саройидагина матонатли ва насл-насаби жиҳатидан улуг кишилар бўлган. Ах, қани эди Жюльен Жарнак ёки Монконтур бўсағасида жаиг қилганида зди, у холда мен сира ҳам иккilaимаган бўлардим. У даврларда жасорат ва қудрат бошқача бўларди, ўшанда француздар қўғирчоқ әмасдилар. Жаиг-жадал куни улар ҳеч нима ҳақида боп қотириб ўтирмасдилар».

«Уларниң ҳаёти Миер мўмиёси каби ҳамма учун бир хил бўлган қандайдир доимий пардага ўралмаган зди. Ҳа,— дея қўшимча қилди қиз,— у пайтларда Екатерина, Медичи истиқомат қилгани Суассондаги саройдан кечқурун соат ўн бирда чиқиш учун ҳозир Жазоирга бориб келишгаша қараганда кўпроқ ҳақиқий матонат талаб қилинарди. Ии-

сон ҳаёти тасодифларнинг тинимеиз ўзгаришидан иборат эди. Оиди бўлса цивилизация ва префектлар ҳеч қандай тасодифга, ҳеч қандай кутилмаган ингага йўл қўймайдилар. Агар биронта кутилмаган фикр сезилиб қолса борми, дарҳол унга қарши эннеграммалар ёғилади, мабодо бирор воқеанинг боинқа томони кўзга ташланса, кўрққанимиздан дунёдаги барча қабохатдан қайтмаймиз. Іўркув туфайли қандай бемаъни ишлар қилимайлик, у аввалдан оқланган бўлади. Айниган ва диққинафас аср! Бонифаций де ля Моль тапасидан жудо қилинган боинни даҳмадан кўтариб, 1793 йили ўз авлоди бўлмиш ўи етти кишининг икки кундан сўнг қўйдек ювошлик билан боишларини гильотинага қўйиб бериш учун ҳеч қаршилик кўрсатмай қўзга тушганларини кўрганида нима деган бўларди. Улар ўлимга кетишаётганини аниқ билишарди, лекин ўзини ҳимоя қилини, ҳеч бўлмаса битта-иккита якобиничини ўлдириш, буни қарангки, ахлоқсизлик ҳисобланарди. Ах, Франциянинг ўша қаҳрамонона даврида, Бонифаций де ля Молининг аслида Жюльен эскадронга командирлик қиласарди, менинг акагинам эса -- қўзлари иболи, насиҳатгўй ва боадаб руҳоний бўларди».

Бундан бир неча ой муқаддам Матильда умумий анда-задан сал бўлса-да, фарқ қизадиган биронта одамни учратишдан умидини узиб қўйган эди. У ўзига эрмак тониб, зодагонлар жамиятига мансуб бўлган баъзи йигитлар билан хат ёзишиб турадиган бўлганди. Бундай сарбастлик, бундай сиғилтаклиқ жаноб де Круазиуа, унинг отаси герцог Шонский ва бу онланинг барча аъзолари олдида қизнинг обрўсими тўкиши мумкин эдики, улар унашиб қўйилган никоҳнинг бузиллаётганидан хабар тошишгач, бунинг сабабини суриштиришлари эҳтимолдан узоқ эмасди. Матильда биронта йигитга хат ёзишга журъат этган кунлари баъзан хатто туни билан ухламай чиқарди. Ҳолбуки ўша хатларининг бари жавоб мактублари эди, холос:

Бу ўринда эса унинг ўзи севиши ҳақида мактуб йўллаган эди. У жамият пилланоясиининг энг настки ногонасида турган бир йигитга ўзи биринчи бўлиб (қандай даҳшатли сўз-а!) хат ёзди.

Бу ҳол, агар унинг қилимиши одамларга маълум бўлиб қолса, турган гап, қизни умрбод шармандаи шармисор қиласарди. Оиасининг олдига келиб турадиган аёллардан бирончалик ҳам унинг ёнини олишга журъат этмаган бўларди! Улар Матильдан оқлаш ниятида меҳмоношларнинг кўрқинчили нафратини сусайтироқ учун қандай баҳона топишлари ҳам мумкин дейсиз?

Ахир буидай изҳорни хатга тушириш у ёқда турсии, уни тилга олинишинг ўзи бир даҳшат-ку! *Шундай нарсалар борки, у ҳақда ёзмайдилар!* — дей қичқирган экан Наполеон, Байленинг дунимаига таслим бўлганини эшитгач. Ахир бу гашни қизга, гўё олдидаи сабоқ берини истагандек, Жюльенниш ўзи айтиб берган эди-ку.

Бироқ буларининг бари ҳали ҳеч ган эмасди: Матильданинг ҳадикеираб изтиробга тушинининг сабаби боинқа ёқда эди. Бу гашнишни бари жамиятга қандай даҳшатни таъсир қилини, ўзининг қашчалар шармандаи шармиёр бўлиши мумкинлигига қарамаедан, -- зеро у ўз табакасини ҳақорат қиласоқда эди, -- Матильда машови барча Круазиуа, де Люз, Кайлюстар тоифасидан мутлақо боинқача одамга севғи мактубини йўллашга журъат этганди.

Жюльен табиатининг терапияги, *ақл бовар қизмас жиҳатлари* ҳатто у билан оддий муносабатда ҳам инсонни чўчитиб қўйини мумкин эди. Қиз эса уни ўз маҳбуби, эҳтимол ўз ҳукмдори қилишга жазм этганди.

«Ким биласин, агар бирор кун келиб унга тобе бўлиб қолсан, Жюльенда менга иисбатни қандай даъволар пайдо бўларкин. Нимаям дердим, у ҳолда Медеядек ўзимга-ўзим: *«Ушбу даҳшатлар ичра ёлгиз «Мен»им қолибди менга»,* -- дейишдан бўлак чорам қолмаса керак».

«Жюльен насл-насабни мутлақо хурмат қилмайди», -- дей ўйларди у. Энг ёмони, эҳтимол, у Матильдан мутлақо севмасдир ҳам!

Даҳшатли шубҳалардан изтироб чеккан шу дақиқаларда қизни аёзлик турори ҳақидаги муроҳазалар таъқиб эта бошларди. «Мендек бир қизининг тақдирида ҳамма нарса бошқача бўлиши керак», -- дей қичқириб юборди Матильда бир куни газаби жўзи урган пайтда. Ана шунда гўдаклик чогидан қулогига қўйилган турори эзгуликни ёқлаб, унга қарши исёни кўтарди. Худди ана шу дақиқада Жюльенниш сафарга отланиши дафъатан воқеалар оқимиини тезлаштириб юборди.

(Яхшиямки, буидай табиатли инсонлар жуда камдан-кам учрайди.)

Кечқурун, алламаҳалда Жюльенниш миясига қувлик қилиш фикри келиб қолди: м-ль де ля Молиции оқсочи бўлмиши қизиниң кўнглини овлаб юрадиган малайга сафар сандиқласини даҳлизга олиб чиқини буюрди. «Эҳтимол бу хийлам ҳеч қандай натижка бермас, -- деди у ўзига-ўзи, -- лекин у муваффақиятни чиқса, Матильда мени жўнаб кетибди, деб ўйлади». У ўз пайрангидан жуда мамчун бўлиб ухлааб қолди. Матильда эса туни билан миққа қоқмай чиқди.

Эртаси куни азоплаб Жюльен ҳеч кимга сөздирмай құчага чиқып кетди, бироқ соат саккыз бўлмасданоқ уйга қайтиб келди.

У кутубхонаға кириши биланоқ әшикда м-ль де ля Моль пайдо бўлди. Йигит уига ўз жавоб мактубини узатди. Жюльен қизга бирор гап айтсанмиши, зоро кейин бундай қулај пайтиниг топилиши қийин, дея ўйлаб турган эди, бироқ м-ль де ля Моль унинг гапига қулоқ солишни истамай бир зумда гойиб бўлди-қўйди. Жюльенниг қувонганидан боши осмонига етди, чунки у қизга нима дейишни билмай гаранг бўлиб турган эди.

«Агар бу гапларниң бари уларниң граф Норбер билан тил бириктириб қилаётган ҳазиллари бўлмаса, асилзода қизиниң юрагида менга нисбатан туғилган гаройиб муҳаббатга менинг худди ўша бенарво, совуқ қарашларим сабаб бўлган. Мабодо бу дарозmallасоч қизга бирон пайт жиддий кўнгил қўйганимда мен ғирт тентак бўлиб чиқардим». Бу холоса оқибатида у ўзини шу қадар совуққон ва сермулоҳаза ҳис эта бошладики, умри бино бўлиб ўзини бундай хотиржам сезмаганди.

«Хозир тайёргарлик кўрилаётган бу жангда,— дея давом этди у,— унинг дворянлик гурури ўзига хос тепалик — мен билан унинг ўртасидаги ҳарбий позиция бўлади. Мен худди ана шу теналикни ўққа тутишим керак. Парижда қолиб, гирт аҳмоқлик қилдим. Сафарни бундай орқага суриним мени камситади, менга зарар келтиради, агар бу гапларниң бари комедия бўлмаса, албатта. Хўш, агар жўнаб кетганимда нима йўқотардим? Мабодо улар мени калака қилишаётган бўлишса, қайтанга уларниң устидан ўзим кулган бўлардим. Агар у чиндан ҳам менга хиёл қизиқаётган бўлса, у ҳолда бу қизиқиши минг чандон ортган бўларди».

М-ль де ля Моллинг мактуби Жюльенниг гурурига шу қадар хуш ёқдики, у гарчи содир бўлган бу воқеага унча ишонқирамай, кулиб юрган бўлса-да, жўнаб кетиши қанчалик ўринли бўлиши мумкинлиги ҳақида жиддийроқ ўйлаб кўриш униңг ҳатто хаёлига ҳам келмади.

У ўз хатоларидан қаттиқ пэтироб чекиб юарди, бу йигит табиатининг машъум хусусияти эди. Бу гал у шу қадар таъби тирриқ бўлдики, ушбу кичкина мувваффақиятсизликдан олдингя ажойиб галабасини бутуилай унутиб қўйишига сал қолди. Шунда бирдан, соат тўқизларда кутубхона остонасида м-ль де ля Моль пайдо бўлиб, стол устига хат ташлади-ю, қочиб кетди.

«Бу дейман, бизнинг ишқий романимиға фақат мактуб-

лардан иборат бўлади шекилли,— деди йигит хатни қўлига олар экан.— Ҷушман маккорлик билан ҳамла қилинти, мен эсам бунга жавобан совуққонлик ва эзгуликни ишга соламан!»

Ундан аниқ биржавоб беришини илтимос қилишимоқда, илтимос қилганда ҳам шу қадар тақаббурлик билан илтимос қилишмоқда эдики, йигит бундан гоятда хурсанд бўлиб кетди. У ўзини калака қилимоччи бўлган одамлар устидан кулганича ҳузур қилиб икки саҳифа мактуб ёзди ва хатининг охирида эрмак учун, эртага аzonлаб сафарга жўнайман, дея қўшимча қилиб қўйди.

Хатни ёзиб тугатган заҳоти Жюльен: «Уни қизга боғда бераман»,— дея хаёлидан ўтказди. У боққа чиқиб, м-ль де ля Моль хонасининг деразасига қаради.

Қизнинг хонаси иккичи қаватда, кенг-кенг антресоллар устида, онасининг апартаментлари ёнига жойлашган эди.

Биринчи қават шу қадар баланд эдики, м-ль де ля Молнииг деразасидан аргувонлар саф тортиб турган хиёбонда айланиб юрган Жюльенни кўриб бўлмасди. Уни жуда ҳафсаала билан бутаб қўйилган аргувонининг гумбази бутунлай пана қилиб турарди.

«Бу нима қилганим ўзи,— дея бирдан алам билан ўйлади Жюльен.— Қандай эҳтиётсизлик ахир бу! Агар бу гапларнииг бари мени калака қилиш учун атайлаб ўйланган бўлса, бу ерда, ҳамманинг кўз ўнгида қўлимда хат билан айланиб юришим душманларимга ёрдам бериш демак-ку!»

Граф Норбернииг хонаси Матильда хонасининг ўндоқ тепасида жойлашган бўлиб, Жюльен буталган аргувонларнииг яшил гумбази остидан чиқсан заҳоти граф билан дўстлари ўнинг барча хатти-ҳаракатларини bemalol кузашлари мумкин эди.

М-ль де ля Моль ўз деразаси ёнида пайдо бўлди. Йигит қизга хатининг бир учини кўрсатган эди, у бош иргади. Жюльен юрганича ўз хонасига кўтарилаётган эди, катта зинапояда бирдан оғатижон Матильданинг ўзи билан юзма-юз тўқнашиб қолди. Қиз мутлақо хотиржамлик билан унинг қўлидан хатни юлқиб олди-да, йигитга кулиб турган кўзлари билан қараб қўйди.

«Боёқиши де Реналь хонимнииг кўзлари нақадар хис-ҳаяжонга тўла бўларді-я,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Биз яқин бўлганимиздан сўнг орадан ярим йия ўтгандан кейин ҳам у менинг қўлимдан хатни ийманибина өларди. Назаримда, у менга бирон марта ҳам кўзлари кулиб боқмаган эди».

У ўз фикрини охиригача етказиб, уни изоҳлаб ўтирамади; эхтимол, ўз фикр-мулоҳазаларининг беҳудалигидан хижолат чеккан бўлса керак. Лекин улар бир-биридан қанчалар фарқ қиласди.— деб тиним бермасди унга хаёли,— эрталабки кўйлагининг нағиелиги билан ҳам, хатти-ҳаракатидаги нафосат билан ҳам у нақадар ажralиб туради. Ҳар қандай диди юксак одам, Матильдани ўттиз қадам наридан кўреа, бу қиз жамиятининг қайси сиғнига мансуб эканлигини дарҳол англаб олади. Ҳа, бу шубҳасиз унинг катта фазилати, албатта».

Ўзига-ўзи шу йўсинада ҳазил қилас экан, Жюльен бари бир хаёлидаги гапни охиригача тан олгиси келмасди: ахир де Реналь хонимишнинг уни деб қурбон қиласидиган маркиз де Круазиуаси йўқ эди-да. Унинг ягона рақиби анови мағфур префект ёрдамчиси жаноб Шарко эди. У одам ўзини яна де Можирон деб атарди, чунки Можиронларнинг ҳаммаси ўлиб кетганди.

Кундузи соат бешда Жюльен учинчи марта хат олди: м-ль де ля Моль уни йигитга кутубхонанинг шундоқ осто-насидан туриб узатди-да, яна қочиб кетди. «Хат ёзиши бунча яхши кўрмаса! — деда кулиб, хаёлидан ўтказди Жюльен.— Оддийгина қилиб гаплашиб олишдан осони йўқ-ку ахир. Тушунарли, дуиман томон мендан иложи борича кўироқ хат олмоқчи!» У шошмайгина мактубни очди. «Яна баландпарвоз сўзлар...» — деда ўйлади у, бироқ хатга қўз югуртириб чиққач, ранги оқариб кетди. Мактуб бор-йўги саккиз сатрдан иборат эди:

«Менинг сизга айтадиган гапим бор, шу бугуноқ кеч-курун сиз билан гаплашиб олишим керак: кечаси соат бирга занг уриши билан боқقا чиқинг. Боғбоннинг қудук ёнида турган парвонини олинг-да, уни деразамга қўйиб, олдимга кўтарилиниг. Ҳозир тўлин ой шайти, ҳаммаёқ ойдин бўлади, лекин бунинг аҳамияти йўқ».

Фитна эмасмикин бу?

Дадил режа билан уни амалга ошириш ўртасидаги вақт нақадар изтиробли бўлади! Қанчадан-қанча иккиланишлар! Сенинг ҳаётинг ҳаёт ҳам ганими, но мусинг дов тикилган бўлади ахир!

Шилле р

«Иш жиддий тус оляпти,— дея ўйлади Жюльен.— Бу дейман жуда очиқчасига кетди-ку...— қўшимча қилди у бир оз хаёл сурин тургач.— Қанақаси бўлди? Бу оғатижон қиз мен билан кутубхонада ҳам бемалол гаплашавериши мумкин, худога минг қатла шукурким, бу ерда бизга хеч ким халал бермасди, зеро ҳисоб-китоб дафтариши кўрсатиб, бошини қотиришимдан қўрқадиган марқиз бу ерга сира кирмайди. Бу ерга кириши мумкин бўлган ягона одамлар — де ля Моль хоним билан граф Норбер ҳақидаю гапирмаса ҳам бўлади, улар уззукин уйда бўлишмайди ва уларниң қайтиб келиши пайтларини билиб олишдан осони йўқ, биронта валиахд шаҳзода уйланишни ўзига шараф деб биладиган гўзал Матильда эса мени шундай даҳшатли эҳтиётизликка ундаяпти!

Ҳаммаси тушунарли: мени ҳалок этишмоқчи ёки камида, масхара қилишмоқчи. Аввалига улар бу ишин менинг хатларим ёрдамида амалга оширишмоқчи бўлишганди, бироқ бу хатлар жуда эҳтиёткорлик билан ёзилган бўлиб чиқди. Энди бўлса улар мени ўзимни бутунлай ошкор қиласиган ишга ундашмоқчи. Чамамда, бу меҳрибон жаноблар мени гирт аҳмоқ ёки ўтакетган олифта деб ҳисоблашаётганга ўхшайди. Бекорларни айтишибди. Тунлари ҳозир сутдек ойдин, мен эсам нарвон қўйиб, иккинчи қаватга, беш одам бўйи баландликка чиқишим керак эмиш! У ерга чиқиб олгунимча қўшли уйдагиларниң ҳаммаси кўриб қолади-ку мени. Бу дейман, ўша нарвонда жуда чиройли кўринсан керак ўзи!» Жюльен ўз хонасига кириб, хуштак чалганича сафар сандиқчасини тартибга sola бош-

лади. У қизга ҳатто жавоб ҳам бермаслика аҳд қилди. Бироқ бу оқилона қарордан кейин ҳам унинг күнгли тиичимади.

«Хўш, Матильда мени чиңдан ҳам севиб қолган бўлсанчи! — деди бирдан сандигининг қонқогини ёниб бўлгач, — у ҳолда мен унинг пазаридан манфур қўрғоқ бўлиб чиқаман. Мен насл-насабим билан мақтана олмайман, шу боисдан ҳам мен ҳар хил ёқимли тахминларга эмас, балким амалдаги инга асосланган. ўзи учун ўзи далозат берадиган чинакам, яққоға кўзга ташланадиган фазилатларга эга бўлмогим керак».

У ўз хонасида у ёқдан-бу ёққа юра бошлади, тахминан чорак соатча вақт ўти. «Имаям дердим, — деди у ниҳоят, — турған гап, у мени қўрғоқ хисоблайди. Шунда мен ўзимни киборлар жамиятидаги энг соҳибжамол қиздантина эмас, — жаюб герцог де Ренницида баъда улар уни шуидай деб аташи-ку, ахир, — балким мени деб герцогнинг ўған ва бўлажак герцог бўзмиш маркиз де Круазиуани қай йўсида қурбон қилишларини кўришдек бекиёс лаззатдан ҳам маҳрум этаман. У менда йўқ барча имтиёзларга эга, жуда ширинеухан, асилазода, бадавлат йигит ахир...

Кейин умримининг охиригача ишшаймоқ бўлиб юраман; уни деб эмас, албатта, зоро дунёда нозанинлардан кўни борми! Кекса дои Диэгоцнинг таъбири билан айтганда:

...Бироқ номус ягона билди!

Энди бўлса мен йўлимда учраган биринчи хавф-хатардан очиқдан-очиқ ва шубҳасиз орқага чекиняпман. Чуники жаюб де Бовуази билан бўлган дуэль — бу шунчаки эрмак бўлган эди. Бу ерда эса бутунлай бошқа гап. Мени биронта малай чумчуқдек отиб ташлаши мумкин, бу ҳали энг даҳнатлиси эмас, мени бадном қилишлари мумкин».

«Ҳа, йигитча, бу хазилакам иш эмас! — деди у мардона оҳангда, гасконликларга таассуб қилиб. — Гап сенинг шаъннинг устида кетяни. Машъум тақдир жамиятининг энг тубига жойланитириб қўйган сен бечора болакай учун кейин ҳеч қачон бундай имконият тугизмайди. Эҳтимол, кейиничалик ҳам баҳт сенга кузиб боқар, лекин бунақаси бўлмайди!.. »

У хонасида уёқдан бўёққа тез-тез юрганича, ўқтиш-ўқтиш шартта тўхтаб, узоқ ўллади. Унинг хонасиға кардинал Ришельеининг ажойиб бистини қўйнигай эди. Йигит унга бенхтиёр қараб-қараб қўярди. Ҳозир ламианинг ёру-

ғида яққол күриниб турган бу ҳайкал унга гүё ҳақиқий французларга хос бўлган жасоратининг стишмайтгани учун таъна қилаётгандек қаҳр билан қараб турарди. «Сенинг замонангда, эй улуг инсон, наҳот мени иккилашган бўларди деб ўйласанг?»

«Хўн, эиг ёмон оқибатни ҳам тасаввур қилиб кўрайлик,— деди инҳоят Жюльен,— айтайлик, бу тузоқ ҳам бўлсин, лекин ёш қиз бунинг оқибатидан бадном бўлиши мумкин-ку ахир. Улар менинг ишдамай кетаверадиган одамлар сирасидан эмаслигимни билиншади. Демак, мени гумдон қилиш керак. Бу ишларининг бари 1574 йилда, Бонифаций де ля Моль замонасида жуда яхши бўлиши мумкин эди, бироқ ҳозирги де ля Моллар бундай ишга журъят этишмайди. Мадемуазель де ля Молга ҳамма ҳасад қиласди! Унинг шармандаи шармисор бўлгани эртагаёқ тўрт юз меҳмононанинг баридаги тилларда достон бўлади! Қандай лаззатланиб ғийбат қилишиади уни. Хизматкорлар ҳозирнинг ўзидаёқ унинг менга алоҳида эътибор билан муомала қилиши тўғрисида ивири-шивир гаплашиб юришибди, мени буни аниқ биламан, зоро бу гапларни ўз қулогим билан эшитганиман.

Бошиқа жиҳатдан эса — манови ҳатлар масаласи!.. Улар, чамаси, бу ҳатларни доим ўзи билан олиб юради, деб ўйланса керак. Шу боисдан ҳам улар мени қизининг хонасига авраб чакиринга қарор қилишган, у ерда эса менга ташланишади-да, ҳатларни тортиб олишади. Эҳтимол, у ерда мени икки, уч, ҳатто тўрт киши пойлаб турар. Ким билади дейсиз? Лекин бундай одамларни қаердан тошишади улар? Ҳозир Парижда ишонеа бўладиган хизматкорлар тоғилармиди? Уларининг бари судга тушишдан кўрқади... Э, жин урени... ахир у ерда Кайлюслар, Круазиуалар, де Люзларининг ўзлари ҳам бўлиши мумкин-ку. Агар оддиларида аҳмоқка ўхшаб серрайиб турсам, улар учун бундан ҳам гаштлироқ томоша бўладими. Абелярининг қисметига учрашдан эҳтиёт бўлинг, жаноб секретары!

А, ҳали шупақами, жаноблар! У ҳолда сизларга тамга кўйишга ҳаракат қиласман: Фарсалдаги жангда Цезарининг солдатлари каби тўғри баҳарангизни ишонига оламан... Ҳатларни эса ишончли жойга янириб қўяман».

Жюльен сўнгги икки мактубдан нусха кўчириди-да, уларни кутубхонадан яниринча олиб кемган кўркам Вольтер томига яшириб қўйди, асл нусхаларни эса ўзи почтага олиб кетди.

Йигит уйга қайтгач, бирдан, гўё ҳозиргина ҳушига келган одамдек ҳайрат ва даҳшатга тушиб, ўзига ўзи савол:

берди: «Мен нима қилямсан ўзи, ахир бу гирт телбалик-ку!» Шуңга қадар у чорак соат давомида бугун тунда қилини позим бўлган иш тўғрисида бирон марта ҳам ўйла-маган эди.

«Лекин унинг олдига чиқинидаи бош тортсам, кейин ўзимдаи нафратланаман. Бутун умр янглини маддими дея шубҳаланиб юраман, менинг учун эса дунёда бундай шубҳа-гумондан даҳшатлироқ нарса йўқ. Ахир ўшандада анови нозанин Амандалининг ўйнаши деб озмунча изтироб чекдимми! Назаримда, чинакамига жиноят қилган тақ-диримда ҳам ўзимни кечирган бўлардим: бир марта ўзимга ўзим икрор бўлиб, кейин уни ортиқ ўйламай қўярдим. Бу қанақаси бўлди! Тақдир менга шундай ажойиб имко-ният берадётган, донги бутун Францияга тараалган оиласдан бўлмиш бир йигитга рақиб қиласмоқ учун тўдадан мени ажратиб олаётган бўлса-ю, мен ўз хоҳишни билан унга енгизиб ўтирасам! Ахир қизнинг олдига чиқмаслик гирт қўрқоқлик-ку. Бинобарин шундай экан, бўлди — борганим бўлсени, — дея хитоб қилди Жюльен санчиб ўридан турар экан. — Бунинг устига жуда офатижон қиз ахир у!

Агар бу хониллик бўлмаса, мени деб у қандай телбалик-ка жазм этаётганини айтмайсизми!.. Агар бу шунчаки комедия бўлса, жини урсии, бу ҳазил-мазахи фожиага ай-лантариши менига қўйиб берасиз, жаноблар ва мен уни албатта фожиага айлантираман.

Хўш, мен хонада пайдо бўлган заҳотим қўлларимни боғлаб олишса-чи? Усталик билан қўйилган биронта қон-коига тушиб қолсам нима қиласман?

Лекин бу ҳам дузлга ўхнаган гап,— деди у бирдан ку-либ,— қиличбозлик муаллимининг таъбири билан айт-ганида ҳар қандай ҳамлани ҳам даф қиласа бўлади, лекин яратган парвардигор олишувга чек қўймоқ учун доим ра-қиблардан бирини гафлатда қолдиради. Ҳар қалай улар-нинг ҳамласини даф қиласмоқ учун менинг старли қуролим бор»,— шундай дея у чўнтағидан ўз тўпточаларини чи-қарди-да, гарчи улар яқинда ўқданган бўлса ҳам қайтадан ўқлаб олди.

Ҳали вақт кўп бўлиб, бирор иш билан шугулланиш мўмкин эди. Жюльен ўтириб Фукега хат ёза бошлади. «Дўстим, бу конвертга солинган хатни сен менинг бонимга бирор фалокат тушигани, биронта гаройиб воқеа содир бўл-гани ҳакида энишиб қолган тақдирдагина очиб ўқийсан. Шундан сўнг мен юборган бу қўллэзмадаги исмларни ўчириб ташлагани-да, ундан сакнизта пусха кўчир ва уларни Марсель, Бордо, Лион, Брюссель ва ҳоказо ша-харлардаги газеталарга юбор, орадан ўи кун ўтгач, қўллэз-

мани чоп қилғин-да, биринчи нусхасини маркиз де ля Молга жүнат, иккі ҳафтадан кейин эса тұнда қолған нусхаларни Веррьеर құчаларига сочиб чиқ.

Жюльен ҳикоя шаклида ёзилған ва Фуке фақат бирор гаройпб вөкөа содир бўлсагина очиб ўқиши лозим бўлған айбсизлигини исботловчи бу кичкина ҳужжатда м-ль де ля Молнинг шаънига иложи борича дод туширмасликка ҳаракат қилди, лекин ҳар қалай у ўз аҳволини анча аниқ баён қилиб берган эди.

Тушлиқ овқатга занг чалинганида Жюльен мактубини эндигина тутаттаги эди. Ҳозиргина ёзган ҳикояси таъсирида унинг ҳаяжонга тұла дили ниҳоятда ғаш эди. У ўзини қандай босиб олиб, қўл-оёғини болжашлари, оғзига латта тиқиб, ертўлага олиб тушишларини тасаввур қилмоқда эди. Ертўлада уни биронта пасткаш малайниң қўлига топширишади, у эса бундан кўз-қулоқ бўлиб туради, мабодо бу зодагон оиласининг шаъни фожиали оқибатни талаб қиласа, буни из қолдирмайдиган биронта огу ёрдамида амалга оширишдан осони йўқ, шуидан сўнг уни фалон касалдан ўлди, деб эълон қилишади-да, жасадини ўз хонасига олиб кириб қўйишади.

Драма иншо этган муаллифдек ўз асаридан ҳаяжонга тушган Жюльен емакхонага чиндан ҳам даҳшатдан эти жунжикиб кириб борди. У башанг ливрея кийган бу хизматкорларни диққат билан кузатар, уларнинг юзига тикилар эди. «Тунги экспедеция учун улардан қай бирини ташлаши экан? — деда ўйларди у. — Бу оиласада Генрих III саройи ҳақидаги ривоятлар оғиздан оғизга қўчиб юради ва уларни шу қадар кўп эслашадики, турган гац, улар, мабодо ўзларини ҳақоратланган деб ҳис этсалар, ўзлари мансуб бўлмиш табаканинг барча одамларига қараганда қатъ-ийроқ ҳаракат қилишлари мумкин». Йигит бу оиласининг макр-хийлаге тұла режаларини уқиб олмоқ ниятида м-ль де ля Молнинг юзига тикилди. Қиз ранги оқариб ўтиради ва шу туришда чесраси ўрта асрларда чизилған портретни эслатарди. Йигит ҳали ҳеч қачон унинг қиёфасида бундай юксак олижанобликни ҳис этмаганди, қиз шу тобда чиндан ҳам гоят гўзал ва улуғвор эди. Жюльен қалбида қизга нисбатан севгига ўхшашиб ҳис туйғапдек бўлди. «Pallida morte gutu-ga»¹ деда кўнглидан кечирди у ўзича. («Юзининг оқариб туриши режаларининг юксаклигидан далолат беради».)

¹ Үлим олдидаги бўзариш. (италь.).

Түшкі овқатдан сүйг у богда узоқ саір қилиб беҳуда овора бўлди, — м-аль де ля Моль боққа чиқмади. Ҳозир Жюльен у билан гапланиб олғанида борми, елкасидан тог ағдарилгандек бўларди!

Бор гапни яшириб нима қиласиз — уни ваҳима босмоқда эди. У ҳаракат қилингга қатъий аҳд қилиб қўйгани учун ҳам эиди сира уялмай, ана шу даҳнат ҳақида ўйларди. «Ишақлиб ҳал этувчи дақиқада кўрқоқлик қилмасам бўлгани, — дерди у ўзига ўзи. — Ҳозир эса кўрқамини, йўқми, барни бир эмасми?» У парвонининг қаердагигини олдиндан кўриб қўймоқ ииятида қудук ёнига борди ва оғирлангни чамалаб кўриши учун уни кўтариб ҳам кўрди.

«Бу дейман, парвоң кўтариш менинг пешонамга ёзилган шекилли, — деди у ижайиб ўзига-ўзи. — Бир вақтлар Веръердаги каби мана бу ерда ҳам нарвон билан иш кўришга тўгри келяпти. Лекин орасидаги фарқни қаранг! У ерда мен, — деха кўшимча қилди у хўрсаниб, — у ерда мен висолига етмоқ учун ўзимни бундай хавф-хатарга қўйган хонимдан гумонсирамаган эдим. Кейин хавф-хатар ҳам бу қадар даҳшатли эмасди.

Агар ўшанда жаноб де Реналнинг боғида мени отиб қўйишганида, бунинг мен учун хеч қандай шармандали жойи бўлмасди. Менинг ўлимимни сира ўйлаб ўтирумай, тушуниб бўлмайдиган бир тасодифга йўйишган бўларди. Бу ерда эса мен тўгримда герцог Шонский, Кайлюслар, Рецлар ва бошқа киборлар меҳмонхонасида қандай даҳшатли гапларни айтишмайди дейсиз. Мени абадулабад разил маҳлуққа чиқариб қўйишади».

«Икки йил гапиришар, уч йил гапиришар, кейин эсдан чиқариб юборишади! — деха бурун жийирди у ўзини-ўзи калака қилиб. Бироқ бу ўзини камситиш эди. — Хўш, мени нима билан оқлаш мумкин? Хўн, айтайлик, Фуке менинг ўлимимдан кейин памфлетимни чоп этди ҳам дейлик, — бу менинг баттар лаънатланишим бўлмайдими ахир. Буни қаранг-а! Менга бу хонадонда бошпана беринса-ю, мен уларнинг меҳмондўстлиги, ўзимга кўрсатишган барча хайр-саҳоватлари эвазига миннатдорчлик тариқасида бўйерда бўлайтган барча ишларни тасвиirlаб, памфлет эълон қилиб ўтирум! Аёл кишининг шаънига дод туширум! Иёл, ундан кўра аҳмоқ бўлиб қолган менинг чандон яхши».

Жюльен учун бу даҳнатли кеча бўлди.

Кечаси соат бирда

Мазкур бөг жуда катта бүлиб, буидан бир цече йил мұқаддам гоят юксек дид билан тартиға солғынади. Бироқ бу ердаги даражтлар Генрих III хукмрашиғи даврида шақрат қозомтап рахматли Ире-о-Клер замонасидан бүен үсіб келарди. Уларниң ёни юз үйләдан ошиб кетканди. Бу даражтлардан қандайдир ғөвөйи дархоналыккінг иеси келиб турарди.

Мәссиң жер

У әндигина өздінгі тоширигіннің бекор қилиш инятыда Фукега хат ёзмоқчи бўлиб турған эди, соат ўи бирга заңғачалиб қолди. Йигит сурма зулғинин қатық шикирлатиб, гүё ётиб ухлани учун хонасацииң ичкаридан қулфлаб олаётган одамдек, эшик қулфидаги қалитни бир неча марта бураб қўйди. Сўнгра уйда, айниқеа, хизматкорлар ящайдиган тўртичи қаватда иима гаилар бўлаётганини билмоқ учун ҳеч кимга сездирамай чиқиб кетди. Ҳеч қаерда бирор шубҳали ҳаракат сезилмасди. Де ля Моль хонимнинг оқсочларидан бириникида зиёфат бўлмоқда эди, йигилтандар шўх-шодон иуш ичиб ўтиришарди. «У ерда хиринглаб ўтирган анови хизматкорлар,— дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен,— туғи шистирмада шистирок эта олмайдилар, аks ҳолда кайфиятлари жиiddийроқ бўларди».

Ниҳоят у богининг эиг қоронги бўрчагига борли. «Агар улар уйдаги хизматкорларни бу сирдан воқиғ қилишини истамаган бўлсалар, мени қўлга тушириши тоширилған одамлар, чамаси, бөг павжарасидан ошиб ўтсалар керак».

Мабодо жаңоб де Круазиуа буларининг барини совуқ қоилик билан пухта ўйлаб кўрган бўлса, у турған гаш, ўйланмоқчи бўлаётган ёи қизининг шаъни учун мени уннинг хонасига киришимдаи аввал қўлга тушириши хавфесизроқ эканини тушунгани бўлмоги керак».

У ҳаммаёқни синчилаб кўздан кечириб чиқди. «Ахир бу ўйинда менинг номусим дов қилиб тикилган,— деда ўйларди у,— агар бирор нарсани олдиндан ўйлаб кўрмай, чув тушсам, кейин: «Ах, буни ўйлаб кўрмабман», — деганим билан фойдаси бўлмайди. Сўнгра ҳеч қачон ўзимни кечира олмай юраман». Ҳаво жуда очиқ эди, бу ўринда умид қилалигани нарса йўқ эди. Ой соат ўн бирларга яқин чиққан бўлиб, ҳозир соат ўн икки яримда эса ўйиниг bog томон қараган бутун нештоғини сутдек ёритиб турарди.

«Йўқ, бу қиз ақлдан озганга ўшайди!» — деда ўйларди Жюльен. Соат бирга зант чатди, бирор гравёр Норберлинг хонасида ҳамон чироқ ёниб турарди, Жюльен умри бино бўлиб, бунчалик кўрқмаган эди: бу ишларнинг барида унга ҳаммаёқдан хавф-хатар қутқу солаётгандек туюлардикি, йигитнинг юраги лоақал жиз этмасди.

У бориб, улкан нарвонни олиб келди-да, эҳтимол, қиз ўз аҳдидан қайтар, деган умидда бир оз кутиб турди ва бирдан роппа-роса беш минут ўтганида парвонни Матильданинг деразасига қўйди. Йигит қўлида тўпшонча билан шу пайтга қадар ҳамла қилишмаганидан ўзича ажабланиб, секингина юқори кўтарилди. Жюльен дераза олдига чиққач, у аста очилди.

— Мана чиқиб ҳам олдингиз,— деди унга Матильда ҳаяжонини яшира олмай.— Мен бир соатдан бери сизнинг ҳаракатларингизни кузатиб турибман.

Жюльен ниҳоятда саросимага тушиб қолган эди, у ўзини қандай тутишни билмасди ва қалбида ҳеч қандай муҳаббат ҳис этмасди. У, ўзимни тутиб олишим учун дадилроқ бўлишим керак, деб ўйлади ва Матильдани кучоқлашга уриниб кўрди.

— Вой! — деди қиз йигитнинг кўксидан итаар экан.

Қиз итариб юборганидан жуда мамнун бўлган Жюльен шоша-пиша атрофга аланглади. Ой шу қадар равшан ёритардики, Матильданинг хонасидаги соялар қоп-қора бўлиб кўринарди. «Эҳтимол, бу ерда одамлар яширинган, мен эса уларни кўрмайтган бўлишим мумкин», — деда хаёлидан ўтказди у.

— Ен чўнтағингизда дўшиайиб турган нарса нима? — деда сўради Матильда гашлашин учун мавзу тошилганидан боши осмонга етиб.

Қиз бениҳоя кучли изтироб чекмоқда эди: у енгиши лозим бўлган, андишали қиз учун гоят табиий туюладиган хаё ва боадаблик туйгулари эди яна шундай тутён кўтаргандики, бунинг турган-битгани азоб эди.

— Чўнтағимга турли қуроллар, жумладан, тўпшонча-

лар ҳам солиб олғанман, — дея жавоб қилди Жюльен бирор гап айтиң имконияти түгилганидан ўзи ҳам хурсаңд бўлиб.

— Нарвонни ерга тушириш керак, — деди Матильда.

— У жуда катта. Паstdаги меҳмонхона ёки пешайвондаги деразаларни синдириб кўямаими деб кўрқаман.

— Йўқ, деразаларни синдиримаслик керак, — дея эътиroz билдириди Матильда, оддий сухбатдагидек табиий оҳангда гапиришга уриниб. — Менимча, сиз нарвоннинг учига арқон боғлаб, уни аста ерга туширишингиз мумкин. Мен бу ерда доим ҳар хил арқонларни сақлаб юраман.

«Севиб қолган аёл ҳам шунаңа бўладими ҳали! — дея ўйлади Жюльен. — У яна севиши ҳақида гапиришга журъат этганини айтмайсизми! Бундай совуққонлик, эҳтиёт чораларини кўришдаги бундай пухталик менинг жаноб де Круазиуадац афзаллигимни эмас (мен тентак шундай хаёлларга бориб юрибман-а), шунчаки унга ўринибосар бўлаётганимдан яққол далолат бериб турибди. Аслини олганда бари бир эмасми! Уни севмайман-ку ахир! Мен маркиздан шу маънида афзалманки, унинг ўринин аллаким эгаллаб олгани, боз устига ўша аллаким худди мен бўлиб чиққаним, турган гап, жаноб де Круазиуага сира ҳам ёқмаса керак. Кечак у Тортани кафесида менга ўзини танимаётганига солиб, жуда кибр-ҳаво билан қаради ва ниҳоят, ортиқ мугамбирлик қилишининг иложи қолмагач, жаҳз билан баш иргаб кўя қолди!»

Жюльен нарвоннинг учига арқон боғлади-да, паstdаги деразаларга урилиб, ойнасини синдириб юбормаслиги учун бутун гавдаси билан ташқарига эгилганича нарвонни паастга тушира бошлади. «Агар Матильданинг хонасида бирор киши яширинган бўлса, — дея ҳаёлидан ўтказди у, — ҳозир мени гумдои қилишининг айни пайти». Бироқ атроф ҳамон жимжит эди.

Нарвон оҳиста ерга тегди, Жюльен уни девор ёнидан ҳошия бўлиб кетгани ғалати гуллар пуштасига ётқизишга муваффақ бўлди.

— Ажойиб гулларнииг шунидай расво бўлганини кўрса, онам нима дейди, — дея гап қотди Матильда.

— Арқонини ташлаб юборни керак, — қўшимча қилди у ниҳоятда совуққонлик билан. — Агар унинг деразадан осилиб турганини кўриб қолиниса, бунга баҳона топиш қийин бўлади.

— Менийки қандай костади бу ердан? — дея ҳазил аралаш сўради Жюльен, креолларнинг¹ сўзларни бузиб та-

¹ Лотин Америкасида түгилган европаликлар (тарж.).

лаффуз этишига тақлид қилиб. (Үйдаги оқсоч қизлардан бири сан-доминголик әди.)

— Сизинйки эшик орқали кетади,— деде жавоб қилди бүндай ҳазилдан ишоютда хурсанд бўлган Матильда.

«Ах, йўқ,— деде ўйлади қиз,— бу йигит менинг муҳаббатимга арзиди, албатта!»

Жюльен арқони боққа ташлаб юборди, Матильда унинг қўлидан тутди. Йигит, бу душман бўлса керак, деде ўйлаб, шартта ўгирилди-да, хашжарини қўлига олди. Қизга эса қаердадир дераза очилгандек туюлган әди. Бир неча дақиқа улар нафасларини ичлариға ютиб, қимир этмай туришиди. Тўлин ой уларни сутдек ёритиб турарди. Бояги шовқин бўлак тақрорланмади, хавотир оладиган жойи қолмаган әди.

Шундан сўнг яна иккови ҳам бир хилда қаттиқ довдираф қолди. Жюльен хона эшигининг барча зулғинлари солиб қўйилганига ишонч ҳосил қилди; у яна каравот тагига қарашни жуда ҳам истарди-ю, бироқ журъат этмасди. У ерда битта, ҳатто иккита малай бемалол яширинган бўлиши мумкин әди. Ишоют, кейин бу эҳтиётсизлигидан ўзи пушаймон бўлиб юришидан қўрқиб, каравот тагига қаради.

Матильда яна қаттиқ изза бўла бошлади. У қилиб қўйгани ишидан даҳшатга тушган әди.

— Сиз ёзган хатларимни нима қилдингиз? — деде сўради у ишоют.

— Биринчи хатингиzin протестантларининг қалини тавротига яшириб, кечаги дилникои билан уни узоқ-узоқларга жўнатиб юбордим.

У жуда аниқ-таниқ қилиб сўзларди ва мабодо ўзи очиб қарангига журъат этмаган анови қимматбаҳо дараҳтдан ишланган улкан икки шкафда одамлар яширинган бўлишса, улар ҳам эшитишсиз деган инятда атайлаб икирчикиргача айтмоқда әди.

— Колган иккитаси ҳам почтага тоширилиб, биринчиининг ортидан жўнатиб юборилди.

— Ё раббим! Шунча эҳтиёт чораларининг нима кераги бор әди? — деде сўради қаттиқ ҳайратга тушиб Матильда.

«Хўш, ёлгон ганиришдан меинга нима фойда?» — ўйлади Жюльен ва қизга барча шубҳа-гумонларини ганириб берди.

— Хатларинг муича совуқ десам боиси буёқда эканда! — деде хитоб қилди Матильда, шу тобда қизининг товушида назокатдан кўра кўпроқ қандайдир газаб оҳаиги сезилиб турарди.

Жюльен бу оҳангий найқамади, бирок қыз уни «сесенраб» ганирийидан қони миясига тениб, барча гумоилари бир зумда гойиб бўлди-кўйди, унинг кўз ўигида ўзининг анича қадри ошгаңдек тулоиди; у дадиллашиб, ўзи жуда хурмат қиласидан бу гўзат қизини багрига тортиди. Қыз уни яна итариб юборди, аммо энди боягидаи кескин эмасди.

Йигит яна, бир вақтлар Бозансоид, Аманда Бинэ билан сухбатлашган иайтдагидек, ўз хотирасига мурожаат қилиб, «Яни Элоиза»дан бир нечта чиройли жумлани ёддан айтди.

— Сен мард йигит экансен,— дея якавоб қилди қиз Жюльенга унинг сўхтарига қулоқ солмай. — Сенга ростини айтаман: мен сенинг жасоратиниги синамоқчи эдим. Сенинг шубҳа-гумоилариниг, сенинг журъатиниг мен ўйлагандан ҳам мардроқ эканлигинидан далолат бериб турибди.

Матильда ўзини йигитни «сесенраб» ганиришига маёнбур қиамоқда эди ва чамаси, ўзи одатланмаган буидай муомала қизининг динқат-эътиборини айтиётганидан ҳам кўпроқ ўзига якалб этарди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, ҳар қандай назокатдан маҳрум бўлган буидай «сесенраб» Жюльенини мутлақо хурсанд қилмай қўйди, ўзини сира ҳам баҳтиёр ҳис этмаётганидан ажаблангани Жюльен дилида ана шу туйгуни ўйғотмоқ учун ақл-идроқига мурожаат қилди. У ҳеч кимни мақтамайдиган, мақтаган тақдирда ҳам, дарҳол бунинг шунчаки бир гап эканлигини айтиб ўтадиган шундай тақаббур қизининг хурматини қозонинига муваффақ бўлди, ахир, бу мулоҳазадан унинг иззатталаб қалби чекениз қувончга тўлди.

Тўгри, бу туйгу бальзан де Реналь хоним ёнида ҳис этадиган руҳий лаззатланишга мутлақо ўхшамасди. Ё нарвардигор! Нақадар ўхшамайди я бу туйгулар! Унинг ҳозирги кечинималарида назокатдан асар ҳам йўқ эди. Бу шунчаки шуҳратиарастиликнинг жўшқини қувончи эди, холос, Жюльен эса аввало шуҳратиарааст эди. У қизга яна дилини қандай шубҳа-гумоилар кемиргани, ўзининг қандай эҳтиёт чоралари кўргани ҳакида хикоя қила бошлиди. Хикоя қиза турриб, у шу асвода ўз галабанинг маҳсулидан қандай фойдалансан экан, дея ўйларди.

Матильда ҳамон ўзини жуда иоқулай ҳис этарди ва чамаси, ўзининг бу қилинидан шихоятда руҳи тунгани боиндан ҳам сўзланини учун мавзуу тошилганидан бениҳоя хурсанд эди. Улар буидан бўёни қай ўйсинда учрашиб туринилари ҳакида сўзлаша бошлиди. Жюльен бу сухбатда ҳам яна ўтқир ақли ва жасоратини намойиш этди. Улар-

нинг йўлида анча сезир одамлар гов бўлиб турибди ахир. Анови ёш Тамбонинг жосус эканлигига шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Бироқ Матильда билан ўзи ҳам айойлардан эмас.

— Кутубхонада учрашишдан осони йўқ-ку, ҳамма гапни ўша ерда келишиб олардик.

— Мен,— деда давом этди Жюльен,— саройингизнинг барча хоналарига, қарийб де ля Моль хонимининг бўлмаларига қадар, сира ҳам шубҳа тугдирмай кириб чиқишим мумкин.

Матильдинг олдига фақат де ля Моль хонимининг хоналари орқалигина кириш мумкин эди. Аммо Матильда унинг бундан кейин ҳам деразага нарови қўйиб чиқишини хуши кўрса, марҳамат, йигит бу арзимас хавф-хатарни писанд қилиб ўтирмаи, бажонидил шарвондан чиқаверади.

Матильда унинг гапларига қулоқ солар экан, йигитнинг сўзларида бу голибона оҳангдай зардаси қайнарди. «Демак, у менинг ҳукмдорим бўлиб олибди-да?» — дерди қиз ўзига ўзи. У қилмишидан нушаймон бўла бошлиганди. Унинг ақл-идроқи ўзи йўл қўйган бу мислесиз тентакликка қарши түгён кўтармоқда эди. Агар қўлидан келганида, қиз шу тобда ўзини ҳам, Жюльенни ҳам ўлдирган бўларди. У бор иродаси билан бир амаллаб бу виждан азобини бир зум жиловлаганида эса дилини ибо ва ҳақоратланган маъсумалик туйгуси қаттиқ ўртай бошларди. Бу ишлар ўзи учун шундай даҳшатли бўлишини қиз илгари ҳатто хаблига ҳам келтирмаган эди.

«Лекин бари бир мен ўзимни у билан сўзлашишга мажбур қилмогим керак,— деди у ўзига ўзи ниҳоят,— ахир одатда ошиқ билан сўзлашмоқ керак бўлади-ку». Ўзи бажармоги лозим бўлган ана шу бурч туфайли қиз фақат сўзларида ажес этган, аммо товушида сира ҳам сезилмаётган бир ҳис-ҳаяжон билан сўнгги кунларда у ҳақида нималар ўйлагани ва қандай қарама-қарши қарорлар қабул қилиб, кейин улардан воз кечгани тўғрисида ҳикоя қила бошлади.

Мана, ниҳоят, у, ўз мактубида ёзганидек, агар Жюльен боғдаги парвон орқали унинг олдига чиқишига журъят этса, унинг маҳбубаси бўлишга аҳд қилибди. Лекин ҳеч қачон севги сўзлари шу қадар эҳтиросиз ва совуқ оҳангда айтилмаган бўлса керак.

Бу учрашув шу дақиқага қадар мутлақо совуқ бир руҳда ўтмоқда эди. Бу аҳволда инсон чиндаи ҳам севгидан ҳазар қила бошлиши ҳеч гап эмасди. Ёш ва енгилтак қиз учун қандай ибратли сабоқ бўлди бу! Шундай бир лаҳзани деб бутун келажагини хавф остига қўйиш яхшимикин?

Четдан қараганда очиқ-ойдии нафрат оқибати бўлиб туюладиган узоқ иккиланишлардан сўнг, ҳатто Матильданинг кучли прораси ҳам аёлларга хос табий туйгу бўлмии ибо ва гурурии енгди, қиз, ниҳоят, ўзини Жюльеннинг назокатли маҳбубаси бўлишга мажбур этди.

Лекин, ростини айтганда, бу севги эҳтиросларида бир-мунча сохталик бор эди. Қиз учун жўшқин муҳаббат ўз-ўзидан пайдо бўладиган туйғу бўлмай, балким тақлид қилиниши лозим бўлган аллақандай андаза эди.

М-ль де ля Моль, ўзимга нисбатан ҳам, ошиғимга нисбатан ҳам бурчими идо этяпман, деб ҳисобламоқда эди. «Бечора болакай, чипдан ҳам мислсиз жасорат кўрсатди, — дерди у ўзига-ўзи, — уни бахтиёр қилмогим лозим, акс ҳолда қўрқоқлик қилган бўламан». Бироқ у ўз зиммасига олган бу даҳшатли заруратни бажаришдан кўра ўзини умрбод азоб чекинга жон деб маҳкум этган бўларди.

Аммо ўзини-ўзи шу қадар зўрласа ҳам Матильда сиртдан қараганда жуда хотиржам эди.

Ҳеч қандай афсус-надомат, ҳеч қандай гина-кудурат Жюльенга бахтли бўлишидан ҳам кўра кўпроқ гаройиб туюлган бу туидаги кайфиятини бузмади. Ё таигрим, бу висол Веррьеरда ўтган ўша сўнгги учрашувга нақадар ўҳшамайди-я! «Нариждаги бу ажойиб одоб қоидалари ҳатто севгини ҳам расво қилишининг уддасидан чиқибди!» — дерди у ўзига ўзи, лекин Жюльеннинг бу гани сира ҳам адолатдан әмасди.

Бу гапларни у қимматбаҳо дараҳтдан ишланган улкан шкафларининг биррида яшириниб турган пайти ҳаёлидан ўтказди, зеро де ля Моль хонимининг хоналаридаги говуртувур эшитилган заҳоти қиз уни ўша ерга яширинишга мажбур этганди. Матильда онаси билан эрталабки ибодатга жўнади, оқсоchlар чиқиб кетиши ва улар хоналарни йигиштириш учун қайтиб келишларидан аввал, Жюльен ҳеч кимга сездирмай қизининг хонасидан чиқиб кетишга муваффақ бўлди.

Йигит от миниб Медон ўрмонига сайр қилгани жўнади, у отни ўз ҳолига қўйиб, секин борар экан, энг овлоқ йўлларни ташланига ҳаракат қиласарди. У қалбида бахтиёрликдан кўра кўпроқ кучли ҳайрат ҳис этарди. Унинг аҳсн-аҳёида бутуни вужудини қамраб олаётган қувончи биронта ажойиб қаҳрамонлиги учун бош қўмонидоп бирданинга полковник даражасига кўтариб қўйган павқирон подпоручикининг севиничига ўҳшаб кетарди, у ўзини эринийб бўлмайдиган бир юксакликка кўтариб қўйинишгандек ҳис этарди. Бир кун изгари ундан жуда баланд бўлган барча нарсалар энди

шундок ёнгинасида турарди ёки ҳатто анча пастда қолиб кетганди. Жюльєнниң бахтиёрик туйғуси аста-секип, ўзидан узоқлашгани сайин ўсиб борарди.

Агар Матильданиң дилида ҳеч қандай меҳр-муҳаббат туғилмаган бўлса, бунинг сабаби,— у қанчалик галати туюлмасин,— қизнинг Жюльєнга бўлган муносабатида ўз зиммасига олган бурчга риоя қилганида эди. Тунги воқеаларда унинг учун романларда хикоя қилинадиган мастона лаззат ўрнига қалбини ўртай бошлаган афсус-иадомат ва шармандалиқдан бўлак ҳеч қандай кутилмаган жиҳати бўймади.

«Янглишмадиммикин? Аслида ғевармикинман уни!» — дерди у ўзига ўзи.

XVII

Kўғна шамишир

I now mean to be serious,— it is time,

Since laughter now-a-days is deem'd too serious

A jest at Vice by Virtue's call'd a crime.

Don Juan, c. XIII, st. 71¹.

У тушки овқатга чиқмади. Кечқурун у меҳмонхонада бир дақиқа пайдо бўлди-ю, лекин Жюльєнга ҳатто қиёҳ ҳам боқмади. Унинг ўзини бундай тутиши йигитга жуда галати туюлди. «Дарвоқе,— дея ўйларди у,— очигини айтсан, киборлар жамиятининг барча бу одоб қоидаларини мен ҳар куни кузатадиган энг оддий нарсалар орқалигини биламан. Кейин унинг ўзи бу гапларининг барини тушунтириб беради, албатта». Бироқ у қизининг бу ҳатти-харакатига жуда қизиқиб қолиб, Матильданиң юзидаги ифодага диққат билан тикилди. Жюльєн шу тобда унинг терс ва бад

¹ Йигиб олай эс-хушим, ҳозир кулгуни ҳар гоҳ
Қаттиқ қоралайдилар. Яхшилигу ҳазилини
Иллатлардан кўп баланд қўймоқ гуноҳдир, гуноҳ.

жакл эканлигини ўзича эътироф этмай иложи йўқ эди. Албатта, бу кечада у тунда севги эҳтиросларига берилган ёки ўзини шундай қилиб кўреатган аёлга мутлақо ўхшамасди. Ўшандо Матильда бу эҳтиросларга шу қадар жон-жаҳди билан берилган эдикни, Жюльенининг дилида унинг самимийлигига шубҳа туғилганди.

Эртаси куни, индини ҳам қиз ўзини шундоқ совуқ тутди, у Жюльенга қарамасди, уни кўришини мутлақо истамасди! Дилидаги безовталикдан азоб чека бошлаган Жюльен биринчи куни уни жуда рухлантириб юборган ўша голибона ҳис-түйғулардан ўзини бениҳоя узоқ ҳис этарди. «Бокиралик йўлидан четга чиқсанига пушаймон бўлмаянтимикан ишқилиб?» — дея ўйларди Жюльен. Бироқ такаббур Матильдага нисбатан бундай тахмин қилиш унга калтабинликдек туюларди.

«Кундалик ҳаётда у динни мутлақо тан олмайди,— дея муҳокама юритарди йигит.— У шунчаки табақасига фойдали бўлгани учунгина динга ихлос қўйган.

Эҳтимол, у шунчаки аёлларга хос инжиқлик юзасидан гина шундай тузатиб бўлмас иш қилиб қўйганидан қаттиқ афсусланаётгандир». Жюльенининг назарида, у қизининг ҳаётидаги биринчи ошиқ эди.

«Бироқ.— дерди у ўзига бир неча минутдан сўнг,— мен, ростини айтсам, унинг хулқ-авторида ҳеч қандай соддалик, ҳеч қандай маъсумалик ёки назокатни сезмаяпман. Ҳали ҳеч қачон унинг ўзини шундай хозиргина таҳтдан тушиб келгани қироличадек тутганини кўрмаган эдим. Мендан нафратлаймайтганимкин ишиқилиб! Бу иш унинг қўлидан келади: ахир у менинг зоти паст эканлигимни эслаб, қылган ишидан пушаймон бўлиши мумкин-ку».

Турли китоблардан ўқиб олинган ва ўзининг Веррье хотираларига асосланган сохта тасаввурлари оқибатида Жюльен ўз хаблида севиклисими бахтиёр қылганидан сўнг бутун борлигини учутиб қўядиган ёр ҳақида ўйлаб юрар экан, Матильданинг жунбинига келгани турори унга қарши исёи кўтармоқда эди.

Ўтган шу икки ой мобайнида қиз сира зерикмагани туфайли зерикинидан қўрмай қўйганди ва шу йўсида Жюльен ўзининг энг катта устулигидан маҳрум бўаганди. Йигитининг ўзи эса бундан мутлақ бехабар эди.

«Шундай қилиб, мен ўзимга ҳукмдор орттириб оддим.— дерди ўзига ўзи м-ъе де ля Моль изтироб чекиб, хонасида уёқдан буёққа юрар экан.— У нихоятда олижаноб йигит, буларнинг бари жуда яхни албатта, лекин бирор гап билан унинг иззат-нафсига қаттиқроқ тегсам

борми, орамиздаги муносабатни ошкор қилиб, мендан ўч олади». Асеримизнинг бошига битган бало ҳам ана шунда: ҳатто энг телба-тескари ишлар ҳам кишини зерикиндан халос эта олмайди. Жюльен Матильда қўнгил қўйғап биринчи йигит эди. Ҳаётида шундай ҳол содир бўлганида ҳатто энг бағри тош одамлар ҳам ширин орзу-истакларга бериладиган бир пайтда қиз қайгули ўй-хаёлларга ботиб қолганди.

«Мен унга тобе бўлиб қолдим, зоро унинг ҳукмрошлиги қўрқувга асосланган. Агар тоқатини тоқ қилгудек бўлсан, у мени қаттиқ жазолаши мумкин». Қизнинг Жюльенини ёмон қўриб қолиши учун шу фикрининг ўзи ҳам кифоя қиласди, чунки унинг табиатидаги асосий хислат жасурлик эди. У ўз келажагини хавф остига қўйиш ҳақида ўйлаган заҳоти жонланиб кетарди ва муттасил қайталаб турадиган зерикиш даридан фориг бўларди.

Учинчи куни м-ль де Моль қайсарлик билан унга қарашни истамаётганини кўрган Жюльен унинг кайфиятига хилоф иш қилаётган бўлса-да, тушки овқатдан сўнг қиз ортидан бильярдхонага кирди.

— Бу дейман, тақсир,— деди Матильда ғазабини аранг босиб,— агар сиз билан сўзланишини истамаётганимни кўра-била туриб мен билан гаплашмоқчи бўлаётган экансиц, менин ўзингизга тобе қилиб олдим, деб ўйлаяпсиз шекилли? Дунёда ҳали хеч ким бундай беадаблик қилишга журъят этмаганидан хабарингиз борми ўзи?

Бу икки ўйнашнинг сухбатидан ҳам кулгилироқ нарсани тасаввур қилишнинг ўзи қийин бўлса керак, улар ўзлари ҳам сезмаган ҳолда бир-бирларидан қаттиқ нафратлана бошладилар. Уларниң иккovi ҳам бетоқат одам бўлгани, шу билан бирга қиз ҳам, йигит ҳам одоб сақлашга ўрганиб қолгани бонендан гапни чўзиб ўтирмаи, бир-бирларига нисбатан қўнгиллари мутлақо совиганини эълон қилиниди.

— Ойт ичаман, бу гапларининг бари умрбод сир бўлиб қолади,— деди Жюльен.— Яна шуни ҳам айтиб қўяйки, агар бундай кўзга яққол ташлападиган кескин ўзгариши туфайли шаъннингизга дод тушинчи мумкинлигини ўйламаганимда бундан бўён сизга бир оғиз ҳам сўз айтмаган бўлардим.— У эҳтиром билан таъзим қилди да, бильярдхонадан чиқиб кетди.

Шу пайтга қадар у ўз бурчи деб ҳисоблайдиган нарсага осонгина амал қилиб келарди, у м-ль де ля Молни чиидан ҳам севинчи мумкинлигини ҳатто ҳаётига ҳам келтирманди. Сўзесиз, уч куни бурун уни қимматбаҳо ёғочдан

ишиланган катта шкафга яшириб қўйганида Жюльен ҳали қизни севмасди. Бироқ улар бир умрга аразлашиб қолишганини тушунгач, йигитнинг дилидаги барча ҳис-туйгулар бир зумда айқаш-үйқаш бўлиб кетди.

Унинг шафқатсиз хотираси дарҳол аслида Жюльенниг қалбига сира ҳам таъсир этмаган ўша туннинг барча тафсилотларини жонлантира бошлади.

Улар орани очиқ қилишганидан сўнг бир кун ўтгач, тунда Жюльен м-ль де ля Молни севишини ўзича тан олишга маъжбур бўлиб, ақлдан озай деди.

Бу кашфиётдан сўнг унинг дилида шундай даҳшатли бир ички кураш бошландики, гёё барча ҳис-туйгулари оёги осмондан бўлиб кетгандек туюлди.

Орадан бир ҳафта ўтди: у энди мағрурлик билан жаноб де Круазнуага парво қилмай юриш ўрнига унинг қучогига отилишга ва рақибининг кўксига бош қўйиб йиглашга тайёр эди.

У бошига тушган бу кулфатга бир оз кўникиб қолгач, эс-хушини йигиб олди-да, Лангедокка жўналига аҳд қилди. У парсаларини йўл сандигига жойлаб, почта ҳовлисига жўнади.

Почта станциясида унга, омадингиз бор экан, эртага Тулузага жўнайдиган почта каретасида битта бўш жой бор, деб айтишганида йигит ҳушидан кетиб йиқилишига сал қолди. У ўша жой учун цул тўлади-да, марқизга ўзининг жўнаб кетаётганини хабар қилиб қўймоқ учун де ля Моль саройига қайтди.

Жаноб де ля Моль уйда йўқ экан. Жюльен пафаси ичига тушиб, уни кутиб турмоқ учун кутубхонага йўл олди. Йигит у ерда м-ль де ля Молни қўриб қолганида ҳоли не кечганини билсангиз эди!

Уни кўргач, қизни юзида шундай бир адоват акс этдики, бу туйгунинг йигитга қаратилганига ҳеч қандай шубҳа бўлиши мумкин эмасди.

Кутилмаган бу учрашувдан эсанкираб қолган Жюльен, алам шиддатидан ўзини тутиб туролмай, қалб қаъридан чиқкан мулойим бир товуш билан деди:

— Демак, мени ортиқ севмас экансиз-да?

— Биринчи дуч келган одамга иффатимни қурбон қилганимни ўйлаб, ҳали ҳам даҳшатдан ўзимга келолмаяпман! — деди Матильда ва ўзида газабланиб юм-юм йиглай бошлади.

— Биринчи дуч келган одам дейсизми? — дея қич-қирди Жюльен ва нодир буюм сифатида кутубхонада сақланадиган ўрта асрларда ишиланган қўҳна шамшир томон ташланди.

М-ль де ля Моль билан гаплаша бошлагаңда Жюльенга бутун вүжудини сирқиратган изтиробга тоқат қилиб бўлмайдигандек туюлган эди, бироқ қизининг орият қилиб йиглаётганини кўргач, бу изтироб юз чандон кучайди. Агар Жюльен ҳозир қизини ўлдира олганида эди, ўзини энг баҳтиёр одам деб ҳисоблаган бўларди.

У хиёл кучаниб шамширии кўҳна қинидан сугуриб олган ўша дақиқада бундай кучли хиссиятдан қувонгани Матильда у томони магрур қадам ташлади: унинг кўзларидаги ёш бир зумда қуриди-кўйди.

Шу найт Жюльен бирдан ўз ҳомийси маркиз де ля Молни эслади. «Мен унинг қизини ўлдиришимга сал қолди! — деда ўйлади у.— Қандай даҳшат!» Шундан сўнг у шамширии бир четга қараб итқитмоқчи бўлди. «Албатта, ҳозир у бундай мелодраматик ҳаракатни кўриб, роса хаҳолаб кулади», — деда хаёлидан ўтказди йигит. Шуни ўйлагач, у ўзини аинча босиб олди. У, занг босган жойи йўқмикини, дегандек, шамширининг тигини дикқат билан кўздан кечирди-да, сўнгра уни қайта қининга солди ва хотиржам бир қиёфада уни ўз жойига, тилла суви югуртилган бирниж михга осиб қўйди.

Йигитининг охирига бориб жуда секинлашган бу ҳаракатлари бир минутча давом этди. М-ль де ля Моль унга ҳайратланиб қараб турарди: «Шундай қилиб, ўлишимга бир баҳя қолди, мени ўз ўйнашим ўлдирай деди!» — деда ўйларди қиз.

Бу хаёл уни Карл IX ва Генрих III ларнинг йироқ ва ажойиб замонаасига олиб кетди.

Қиз ҳозиргини шамширии жойига осиб қўйган Жюльеннинг қаршисида қимир этмай, унга тикилиб турарди. Бироқ энди унинг кўзларида бояги нафрат сезилмасди. Шуни тан олмогимиз керакки, у шу тобда жуда гўзал кўринарди, ҳар қалай ҳозир сира ҳам уни Нарин қўғирчогига ўхшатиб бўлмасди. Жюльеннинг тилида эса бу ибора парижлик аёллар табиатидаги ўзи ёқтирмайдиган худди ўша хислатларни нфода этарди.

«Яна унга мойил бўлиб қолмасам эди, — деда хаёлидан ўтказди Матильда. — Ҳозир у билан шундай жиддий сўзлашганимдан сўнг унинг майлига итоат этсан борми, у дарҳол ўзини менинг ҳукмдорим деб ўйлай бошлиайди». Қиз шу гапларни хаёлидан ўтказди-ю, юрганича кутубхонадан чиқиб кетди.

«Ё раббий, бунча гўзал бўлмаса у! — деда ўйларди Жюльен қизининг ортидан қараб қолар экан.— Шундай маҳлиқо бундан атиги икки ҳафта буруп эҳтирос билан ме-

нинг қучогимга отилған эди... Энди ўша оилар сира ҳам қайтиб келмайди, ҳеч қачон такрорланмайди! Буига эса ўзим айборман! Ўзим учун шу қадар муҳим, шу қадар гәройиб бўлган ўша воқеанинг энг ҳал қилувчи дақиқасида мен ўзимни мутлақо ишқи йўқ одамдек тутдим!.. Шуни тан олмоғим керакки, тангри мени қандайдир, ниҳоятда нотавон, баҳти қаро қилиб яратган экан».

Кутубхонаага маркиз кириб келди, Жюльен шошилиб унга ўзининг сафарга жўнаётганини хабар қилди.

— Қаёққа? — деб сўради жаноб де ля Моль.

— Лангедокка.

— Йўқ, маъзур тутасиз, сизга муҳимроқ иш топшироқчиликман. Агар бирор ёққа жўнаган тақдирингизда ҳам фақат шимол томон жўнайсиз... ҳатто бундан ҳам очиқроқ қилиб айтишим мумкин: ҳарбийчасига айтганда, мен сизни уй қамоғига ўтқазиб қўямац. Марҳамат қилиб, менга уйдан кунига икки-уч соатдан ортиқ чиқиб кетмаслиқка ваъда беринг, сиз менга ҳар дақиқа керак бўлиб қолишингиз мумкин.

Жюльен таъзим қилди-да, бир оғиз ҳам сўз айтмай чиқиб кетди, маркиз буни қўриб тоятда ажабланди; ҳозир Жюльенинг гапирадиган ҳоли йўқ эди, у хонасига кириб, эпикни ичидан қулфлаб олди. Бу ерда энди унга воқеаларни истаганча бўрттириб тасаввур қилишинига ва ўзининг чексиз баҳти қоралигидан нолишнига ҳеч нима халал бермасди.

«Мана энди ҳатто жўнаб ҳам кета олмайман,— дерди у.— Маркиз мени Парижда яна қанча ушлаб туришини ёлғиз худонинг ўзи билади. Ё раббим, аҳволим не кечади энди? Маслаҳатланай десам, биронта дўстим ҳам йўқ. Аббат Пирар биринчи жумладаёқ оғзимга уради, граф Альтамира эса, мени бу фикрлардан чалеитмоқ учун биронта фитнага қатнашмоқликин таклиф этади. Ахир мен ақлдан озяпман, ҳа, ақлдан озяётганимни яққол сезиб турибман. Ким менга далда бериини мумкин? Энди нима қилай? Аҳволим не кечади энди?»

Дағшатлы дақиқалар

Көлиб-келиб шу гапларни
менгә айтдыми! Энг майда тағсеп-
лотларига қадар ҳамма гапни хи-
коя қилиб берипти. Уининг шаҳло
жўалари ўзга бир одамга бўлган
муҳаббат билан ёниб, менинг кўз-
ларимга тикилиб турибди!

Шиллер

М-ль де ля Моль завқи жўши уриб, фақат ўзини ўлди-
ришига сал қолган ўша ажойиб дақиқанигина ўйларди. У
эиди ўзига ўзи деярли шундай дерди: «У менинг ҳукмдо-
рим бўлингига муносиб йигит. Ахир у мени ўлдиришига тайёр
эди. Қизик, эҳтиросиниг бўндай нўртанаасига эришмоқ учун
манови аслизода йигитлардан нечтасини омиҳта қилиш ке-
рак экан?

Шуни таи олини керакки, у стулга чиқиб, шамширини
обойчи-декоратор ўриатгаңдек чиройли қилиб осиб қўйини-
га ҳаракат қиласётганида жуда чиройли кўриди. Сираесини
айтсан, уни севиб қозиб, уича тентаклик қиласмаган экав-
ман».

Агар шу тобда муносабатни тиклаш учун биронта қу-
лайроқ имконият туғилиб қолганида, қиз ундан жон деб
фойдалашган бўларди. Йюльъен энниин ичида қуафлааб
олиб, хонасида гусса чекиб ўтиради. Батъзан уининг хаёли-
дан, бориб обёғига йицишсаммикин, деган бемаъни фикр лин
этисб ўтарди. Агар хонасида биқиниб ўтириш ўрнига йигит
үйни айлангани ёки бодга сайр қиласиги чиққанида ва шу
йўсимида тасодифдан ўзини олиб қочмаганида, эҳтимол,
қандайдир биргина дақиқа уни чексиз гуссадан халос
этисб, бениҳои хуреанд қилиб юборган бўларди.

Бироқ Йюльъен узоқини кўра биладиган тадбиркор йигит
бўлганида,— биз унда худди шу хиселатниг йўқлиги учун
тазна қиласётрмиз-ку ахир,— у шундай олижаноб бир
жўницининг билан шамширига ёнишмаган бўларди, м-ль де
ля Молга эса уни худди аиа шу ҳаракати чиройли қилиб

күрсатған әди. Қизининг Жюльен учун макбул бүлгап бир кайфияти куни бүйі уни тарқ этмади. Матильда күзларини юміб, уни севған қисқа дақықаларни әслар әкан, ўша ширин опларни тақрорланмаслигидан ағсусланаарди.

«Ростини айтганды, — дея мұлоҳаза юритарды у, — бөекіш болаппесевишим, агар бунга ушиннег күзи билан қаралса, чүитагини ўша түйинчаларға тұлдидириб парвоңдан олдимға чиққаи кечаси соат бирдан әрталаб соат түккізгача давом этді, холос. Чорак соатдан сүйг әса, Сент-Валер черковида ибодат тиңглар әкаимиз, у дүйк-пүпіса ёрдамида мени ўзига тобе қилишини хаёл қылмаса әди, дея ўйлай бошладым».

Түшки овқатдан сүйг м-ль де ля Моль Жюльендан ўзини олиб қоңдигина әмас, аксепті, ўзы бириңчи бўлиб у билан сўзланиш бошлади ва йигиттга бокқа чиққиб сайр қилишга қарши әмаслигини ниама қилди. Йигит итоат этди. Унга ана шу синон етмай турувди. Матильда, ўзы сезмаган ҳолда, уни яна Жюльенің мойил қилаётгап ўша туйғуга берилмоқда әди. У йигит билан ёима-ён боришдан ишқоятда хузур қиласар ва бутуи әрталаб уни ўлдирини учун шаммирии қинидан сугурған манови қўлларга қизиқиб қараб-қараб кўярди.

Бироқ ораларида содир бўлган шунича воқеалардан ке йин илгариги самимий сухбат ҳақида ган ҳам бўлиши мумкин әмасди.

Секин-аста Матильда дўстона бир ростгўйлик билан унга ўзининг ишқий кечинмелари ҳақида ҳикоя қила бошлади; бу сухбат унга қаңдайдир тушууниб бўлмас бир лаззат багишларди. Қиз шу қадар бериллиб кетдики, бир вақтлар қандай қилиб аввал жаноб де Круазиуа ва жаноб де Кайлюсга бир лаҳза кўнгим кўйганини ҳикоя қила бошлади

— Нима дедингиз? Жаноб-Кайлюсга ҳамми?! — дея хитоб қилди Жюльен. Уннег бу сўзларида рад этилган ўйнашнинг раинки акс этди. Матильда ҳам уннег сўзларини шу матьнода тушууди ва сира хафа бўлмади.

Қиз ўзининг аввалги ошиқ-маъшуқликлари ҳақида ба-тағенл ҳикоя қилиб, Жюльенниң дилини ўрташда давом этар әкан, бу ҳикоялар ишқоятда самимий ва ҳаққоний эшитиларди. Йигит Матильданинг чиидан ҳам кўз ўнгиди жопланашётгап хотираларни ҳикоя қилаётганини яққол ҳис этиб туарди. У қизининг ўз хотираларни ўртоқлаша туриб, ўз юрагида ҳам күтилмаган кашфиётлар қилаётганини кўриб туар ва изтироб чекар әди.

У раинк ўтида ёимоқда әди.

Рақибиңгизнинг севишлиши ҳақида ўйлашиниң ўзи бир

азоб, бироқ севимли аёлнинг гизидан бу севгининг тафси лотларини эшитишга иносининг бардош бериши қийин бўйлар экан.

О, ўнианда гурури жушибига келиб, ўзини бу Кайлюс ва Круазиуалардан юқори деб ўйлагани учун у эиди қандай жазосини тортияни! У эиди уларнинг онг арзимас устуникларини ҳам ишоятда дард-алам билан кўкларга кўтариб мақташга тайёр эди! Ўзидан эса астойдил нафратланарди!

Матильда унга дунёда тенги йўқ қиз бўлиб кўриниар ва Жюльенинг унга койил қолинини ифодаламоқ учун муносиб сўз тоғолмайдигандек тусларди. У қизининг ёнида борар экан, зимдан унинг қўллари, унинг ежалари, самбитдек қадди-қоматига қараб-қараб қўярди. Шу тобда у севги ва қайғудан қадди букилиб, унинг оёғига йиқилишга ва «Рахм қил!» дея қичқиришга тайёр эди.

«Барчадан устун турадиган ана шу гўзал қиз мени бир марта севган эди, энда эса у шубҳасиз жаноб де Кайлюсга кўнгил қўймоқчи бўлиб юрибди».

Жюльен м-ль де ля Моль айтиётган сўзлариниң самимий эканлигига ишонмай иложи йўқ эди, зоро қизининг барча гашлари жуда ишонарли ва ҳаққоний эшитилмоқда эди. Шу пайт Матильда бир вақтлар жаноб де Кайлюсга иисбатан ҳис этган туйгуларини тушуниб олишига ҳаракат қиласа экан, гўё Жюльенинг қайғу тўла сабр косасини янада тўлдирмоқчи бўлгандек шу туйгуларини худди ҳозир ҳис эттаётган бўлиб ҳикоя қила бошлиди. Унинг товушида, унинг сўз оҳангларида муҳаббат акс этмоқда эди. Жюльен буни яққол ҳис этиб турарди.

Агар шу тобда Жюльенинг кўксига эритилган қўргонини қўйишган тақдирда ҳам у камроқ азоб чеккаи бўларди. Қайғудан эс-хушини йўқотган боёқити йигит м-ль де ля Моль ўз хотираларини у, яъни Жюльен билан ўртоқлашаштаётгани учунгина жаноб де Кайлюс ёки жаноб де Круазиуага бир лаҳза кўнгил қўйганини шуидай маминият билан эслаетганини қаёқдан билсии.

Жюльенинг нақадар ҳасрат чекаётганини тасвирилашга тил оқиззлик қиласади. Йигит Матильданинг батафсили дил розини, ўзгаларга иисбатан севги икрорини бундан атиги бир иеча кун илгари, мана ҳозир соат бирга занг уради-ю, мен қизининг олдига, унинг хонасига чиқаман, дея кутуб турган худди ўша икки четида аргувон ўстаги хиёбонда туриб тингламоқда эди. Иносин чекадиган азоб-уқубатининг ҳам чеки бўлади — йигит ана шу мэррага этиб қолган эди.

Бу шафқатсан ростгўйлик бир хафта давом этди. Ма-

тильда тох уни ўзи сұхбатта тортар, тох у билан сўзлашмоқ учун биронға қулай баҳонадан фойдаланаң ва иккөвига ҳам қандайдир аччиқ бир лаззат багишлайдиган бу сұхбаттарниң мавзуи доим битта бўлиб, қизниң ўзгапларга бўлган муҳаббатининг тасвиридан иборат эди. Қиз Жюльенга ўзи бир вақтлар ёзган мактубларниң мазмунини ҳикоя қилас, уларни сўзма-сўз эслар, бутун-бутун жумлаларни ёддан айтиб берарди. Сўнгги кунларда у Жюльенга қандайдир маккорона бир қувонч билан қараб қўяётгандек туяларди. Йигит чекаётган изтироблар шубҳасиз, унга ҳузур багишламоқда эди. Қиз бу изтиробларда, ўз ҳукмдорининг заифлигини кўрардик, демак, унга бўлган севгига изн берини мумкин эди.

Жюльенинг ҳеч қандай ҳаётий таҗрибаси йўқлигини китобхон яхши билади, у ҳатто романлар ҳам ўқимасди, агар у хиёл зийракроқ бўлиб, бир оз совуққонлик билан иш тутганида, у ўзи сажда қиласидиган ва шу кунларда унга шундай гаройиб гашларни ҳикоя қилиб юрган бу қизга: «Тўгри, мен барча бу жаноблар билан тенглаша олмайман, лекин ҳар қалай сиз мени севасиз-ку...» деган бўларди.

Қиз кўнглидаги гапни шундай билиб олишганидан, эҳтимол, хурсанд ҳам бўларди, жиллақурса, унинг мудафият қозониши фақат бу гапни ўрнини топиб туриб, қанчалик таъсирили қилиб айтишига боғлиқ эди. Ҳар қалай у бу аҳволдан қутулиб, анча наф кўрган бўларди, зеро унинг бу кайфияти ўзининг бир хиллиги билан аста-секин Матильданинг жонига тега бошлиганди.

— Сиз энди мени сираям севмайсизми, ахир мен сизга сажда қилишга ҳам тайёрман-ку? — деди бир куни Жюльен ана шундай узоқ сайд қилишганидан сўнг севги ва ҳасратдан эс-хунини йўқотиб. Бундан ҳам бемаънироқ гапни ўйлаб топишининг ўзи қийин бўлса керак.

Бу сўзлар м-ль де ля Молининг йигитга ишқий можароларини ҳикоя қиласидиган пайтида ҳис этадиган лаззатини бир зумда йўқ қилиб юборди. Бўймасам қиз ораларида ўтгани шунича гап-сўзлардан сўнг Жюльенинг бу ҳикояларни эшишиб ранжимаётганига ажаблана бошлигани ва у ўша аҳмоқона жумлани айтishiдан сал олдин миясида, эҳтимол, у мени ортиқ севмай қўйгандир, деган шубҳа тугилган эди. «Чамаси, гурури севгисидан устун келган бўлса керак, — деда ўйларди қиз.— Гарчи узар мендан анча устун, деб ишонтиromoқчи бўлса да, у анови де Кайлос, де Люз, де Круазиуа каби арзимас одамларни ўзидан афзал кўришетганига осонгина чида бурадиган йиғитлардан эмас. Йўқ, энди мен уни олдинда тиз чўйкан ҳолда сира кўрмасам керак!»

Охирги кунларда Жюльен умидсизликка тушиб, бир неча бор қызға анови кавалерларнинг ажойиб фазилатларини чин күнгилдан, самимият билан күкларга күтариб мақтаган, ҳатто бу хусусда бир оз муболаға ҳам қилган эди. Бу муболага м-ль де ля Молниңг эътиборидан четда қолмади, қиз бу гаплардан ҳайратга туиди. Севги билан баҳтиёр қилинганд үз рақибини таъриф-тавсиф қилар экан, Жюльенниңг изтиробга тушиған қалби упнинг бу баҳтига шерик бўлишга иштиларди.

Бироқ унинг шу қадар самимият билан ва шу қадар ўйламай айтган бу сўзлари ҳамма ишни бир зумда ўзгартириб юборди. Матильда ўзини ҳамон севиниларига ишонч ҳосил қилгач, дарҳол ундан бутуилай нафратланга бошлиди.

Улар боғда бирга сайр қилиб юришган эди, аммо Жюльен ўша бемаъни жумлани айтган заҳоти, қиз дарҳол уни тарқ этди. У кета туриб йигитга еб юборгудек бўлиб нигоҳ ташлади. Кечқурун меҳмонхонада у Жюльенга бирон мартта ҳам ўгирилиб қарамади. Эртаси куни қиз қалбидан нафратдан бўлак ҳеч қандай туйгу ҳис этмади, ҳозирга қадар бутун бир ҳафта давомида уни Жюльен билан дўстона муносабатда бўлишга чорлаган ва упнинг дилига қувонч багишлаган мойилликдан асар ҳам қолмаган эди, у йигитга қараса ҳатто кўнгли беҳузур бўларди. Иш шу дараҗага бориб етдики, тез орада Матильда ундан жирканга бошилади ҳам, унинг Жюльенга кўзи тушиб қолганида қалбини қандай чексиз нафрат қоплашни ҳатто тасвиrlаш ҳам қийин эди.

Жюльен Матильданинг дилида содир бўлаётган гапларни сира тушуна олмасди, бироқ унинг сезгири нафсонияти бу нафратни дарҳол ҳис этди. Унинг қызға иложи борича камроқ кўринишга ақли етди ва ўзи ҳам Матильдага мутлақо қарамай қўйди.

Бироқ ўзининг Матильда билан алоқани бутуилай узишга мажбур этиш упнинг учун кони азоб эди. У дилидаги даҳшатли дард-аламга дош берин янада қийнилашганини яқзол ҳис этиб турарди. «Ахир инсон матонатининг ҳам чени бўлади-ку, — дерди у ўзига ўзи, — бу азобга ортиқ чидаёлмайман». У баъзи кунлари эрталабдан кечгача мансарданинг панжара тутилган кичик деразаси олдида ўтирасди: ҳар қалай бу ердан аҳён-аҳёнда боқса сайр қилгани чиқсан м-ль де ля Молни қўриши мумкин эди.

Баъзан тушки овқатдан сўнг қиз жаноб де Кайлюс, жаноб де Люз, ёки у ўзиңнинг аввалги ошиқ маъшуқлари хақидаги ҳикояларida номини тилга олган бошқа биронта

йигит билан боққа чиққанини күрганида йигитиниң ҳоли не кечганини билсанғиз әди!

Жюльен илгари шу қадар чекесиз изтироб чекиши мумкіннің тасаввур ҳам қылмаганды, шу тоңда у дод деб юборинга ҳам тайёр әди, бу событқадам йигитиниң юраги ніхоятда тилка-пора бўлиб кетганди, унинг сог жойи қолмаганды.

Ҳар қандай фикр-мулоҳаза, агар у м-ль де ля Моль билан боғлиқ бўлмаса, унинг нафратиниң кўзгатадиган бўлиб қолганди, шу туришда у ҳатто энг оддий ҳатни ҳам ёза олмасди.

— Эс-хушиңгиз жойидами ўзи! — деди унга бир куни маркиз.

Биронта одам унинг бу аҳволга тушиши сабабини сезиб қолишидан кўрқиб кетган Жюльен, тобим қочиб турибди, дея баҳона қилган әди, унинг ганига инсониб қўя қолишиди. Йигитиниң баҳтига, маркиз тушки овқат пайти унинг бўлаҗак саёҳати ҳақида ҳазил қила бошлади. Матильда бу саёҳатиниң узоққа чўзилиши мумкинлігини тушунди. Жюльен бир неча кундан бери ундан ўзини четга олиб юрар, доим ранги оқарив маъюс юрадиган ва бир вақтлар унинг севиклиси бўлган бу йигитга етишмайдиган барча фазилатлар соҳиби бўлмиш анови қўрқам йигитлар эса қизни паришонликдан халос этиша олмасди.

«Оддий бир қиз,— дерди у ўзига-ўзи,— қаллиқни меҳмононаларда барчанинг эътиборини ўзига қаратадиган худди ана шу йигитлар орасидан ташлаган бўларди, бироқ қалби юксак инсон бошқалардан фикриниң худди ана шу ўртамиённа одамлар солган сўқмоқдан юрмаслиги билан ҳам ажралиб туради.

Агар Жюльенцек бир одамниңг рафиқаси бўлсам (унга давлат етишмайди холос, мен эса бадавлатман), мен муттасил ҳамманинг эътиборини ўзимга тортиб турман, ҳаётим барчанинг диққат марказида бўлади. Мен хизматкорларидан кўрқадиган ва каретани ёмон хайдастган кўчирга ўнгиришга ҳам журъят этмайдиган холаваччаларим каби доим революция олдида қалтираб турмайман, аксиича, сўзсиз, қандайдир роль ўйнайман, роль бўлганда ҳам йирик роль ўйнайман, зоро мен ташлаган одам иродаси мустаҳкам ва гоят шуҳратиараст йигит. Унга нима етишмайди? Дўстларми, пулми? Мен унга уинини ҳам, бунисини ҳам топиб бераман».

Бироқ ўзиниңг Жюльен ҳақидаги бу фикр-мулоҳазаларида қиз уни истаган пайтда ва хоҳлаганича баҳтиёр қилиш мумкин бўлган ва севгисига шубҳаланиш ҳатто хаё-

лига ҳам келмайдиган қандайдир паст табақа кишиси си-
фатида тасаввур қиласарди.

XIX

O p e r a B u g f

O, how this spring of love ressembleth
The uncertain glory of an April day;
Which now shows all the deauty of the sun
And by, and by a cloud takes all away!

Shakespeare¹

Матильда келажак ҳақидаги ва әхтимол ўзи ўйнаши лозим бўлган фавқулодда роль тўғрисидаги орзуларга берилиб юрар экан, баъзан Жюльєн билан ораларида бўлиб турадиган қуруқ метафизик баҳсларни эслаб, афсусланиб қўярди. Гоҳида эса, бу юксак фикр-мулоҳазалардан толиқ-қач, у афсусланиб йигит оғушида кечган баҳтли дақиқаларни эсларди, бироқ бу хотиралар унинг қалбидаги ўқинч туйғуларини уйготар ва бу пушаймон туфайли қиз баъзан қаттиқ изтироб ческарди.

«Агар иносон ўзининг биронта заиф хислатига изи берса,— дерди у ўзига ўзи,— у ҳолда мендек бир қиз ўз севгисини чипдан ҳам муносиб бир йигитга инъом этмоғи даркор. Дунёда ҳеч ким мен ҳақимда, у чиройли мўйлов ёки отни чапдастлик билан минишига учди, деб айтольмайди ахир. Йўқ, унинг Франция истиқболи ҳақидаги чуқур мулоҳазалари, Англиядаги 1688 йил революциясига ўхшаши мўмкин бўлган бўлажак воқеалар тўғрисидаги фикрлари мафтун этиди мени. Ҳа, мен унинг шу мулоҳазаларига учдим,— дерди у ўзининг виждан азобига жавобан,— ҳа, мен заифман, лекин ҳар қалай мени, биронта телтак қиз каби, шунчаки ташқи сифатларга учмадим! Унинг чехраси

¹ Ишқ баҳори бамисоли апрель айёми
Ҳар лаҳзаси ўзгарувчан, қараб турсангиз;
Гоҳи офтоб нури ичра балқийди чуноп,
Гоҳ самони қоплаб олар қон-қора булат.

Шекспир. «Иккি вероналики».

қалбининг юксаклигидан далолат бериб туради, мени ана шу нарса мафтун этди.

Агар яна революция содир бўлса, у ҳолда нега эди Жюльен Сорель бу революцияда Ролан ролини, мен эса — Ролан хоним вазифасини бажармаслигимиз керак экан? Бу роль менга де Сталь хоним ролига қарагандай кўпроқ ёқади: ахлоқсизлик бизнинг замонамизда катта тўсиқ бўлур эди. Мен-ку эди яна заиғлиқка эри бермасам керак, бундай исподдан кўра ўлганим яхши».

Шуни ҳам тан олмогимиз керакки, Матильданинг орзулари ҳар доим ҳам ҳозиргина биз баён қилиб берган Фикр-мулоҳазалардек жиддий бўлавермасди.

У гоҳида Жюльенга зимдан назар ташлар ва йигитининг ҳар бир хатти-ҳаракатида қаңдайдир жозиба ҳис этарди.

«Эди шубҳа қилмаса ҳам бўлади,— дерди у ўзига-ўзи,— мен иштимга етдим, менга ишбатан қаңдайдир ҳақ-хуқуққа эга бўлиш ҳақидаги Фикр унинг хаёлига ҳам келмайди, албатта.

Бундан бир ҳафта бурун, боғда менга шуидай чуқур ҳис-ҳаяжон билан муҳаббат изҳор қилганида боёқини бола қаңдай баҳтсиз кўришди-я! Бундан ортиқ далил-исбот бўладими ахир! Очигини айтгаңда, унинг шундай бир меҳроқибати, шуидай эҳтиром билан айтган сўзларидан жаҳлим чиқиши мен томондан жуда галати иш бўлди. Унинг хотини эмасманми ахир? Унинг ўша гаиларни айтиши жуда табиий эди-ку, ростини айтсан, ўшандай жуда ёқимтой кўриди. Жюльен ҳатто унга анови асилзода йигитлар билан ўткиничи оиниқ-маъшуқлигим ҳақида ҳар куни шафқатсизларча ҳикоя қилганимдан кейин ҳам менин севишда давом этди. Бўлмасам, у мени бу йигитлардан жуда рашик қиласди. Мен эса ўша гаиларни унга қаттиқ зерикканим туфайлигина ҳикоя қиаардим. Ах, қани эди у ўша оқсусук йигитларининг ўзи учун қанчалик хавфесиз эканликларини билса эди! Ўша йигитлар менга Жюльенинг олдида нақадар туссин кўринади, ҳаммаси мутлақо бир хил, худди бир-бираидан андаза олгандек туюлади».

Ана шу мулоҳазаларга берилиб ва боядан бери унга тикилиб ўтирган опаси билан гаиланимаслик учун ўзини жуда байд қилиб кўреатинига уринар экан, Матильда паришоплик билан альбомига аллақаңдай одамлариниг суратини чизиб ўтиради. Ўзи ҳозиргина чизгани суратлардан бири қизни қаттиқ ҳайратга солиб, хуреанд қилиб юборди: у жуда ҳам Жюльенга ўхшаб кетарди. «Тақдири илоҳининг иродаси бу! Мана севгининг ҳақиқий мўъжизаси! — завқ билан хитоб қиласди у.— Мен мутлақо ўйламай турив, унинг суратини чиздим».

Қиз югуриб ўз хонасига кирди-да, эшикни ичидан қулфлаб олиб, ниҳоятда қуыт билан Жюльенинг портретини чиза бошлади, бироқ бу ишни сира утталай олмади: боя у тасодифан чизган сурат ҳар қалай Жюльенга күнроқ ўхшарди. Матильданинг юраги завқ-шавққа тұлды, қызы буида буюк севгининг аниқ исботини күрган зди.

У қоронги тушиб, маркиза Итальян операсига бориши учун унга одам юборғанидан кейингина альбомини бир четта суреб күйди. Шу тобда Матильда фақат бир нарсаны ўйларди: Жюльенни учратса қандай яхши бўларди-я, шунда онасины операга уни ҳам таклиф қилингга кўпидиарди.

Бироқ Жюльен кўринмади. Шу куни хонимларимизнинг ложасида фақат чакана одамларгина йигилди. Биринчи акт давомида Матильда жўшқинлик билан ўз маҳбуби ҳақида тинмай орзу қилиб ўтиради. Бироқ иккинчи актда бир севги арияси — шуни таш олмоқ керакки, бу куй Чимарозага жуда муносиб зди, — унинг нақ юрагини ларзага солди. Опера қаҳрамони бўлмиш қиз: «Мен ёримга бўлган чекениз муҳаббатим учун ўзимга жазо бермоғим лозим, чунки уни ҳаддан ташқари севаман!» — дейа куйларди.

Ана шу ажойиб арияни эшитган дақиқадан эътиборан Матильда учун дунёдаги барча нарсалар гойиб бўлди-кўйди. Уни гаига солинпар, у жавоб қилмас, онаси унга танбеҳ берар, бироқ қиз унга ўгирилиб қарашта ўзиши аранг мажбур қиласи зди. Қизнинг барча ҳис-туйгулари шу қадар жўш-хуружга келган бўлиб, унинг ҳозирги аҳволини сўнгги купларда Жюльенинг бутун борлигини қамраб олган жазавали эҳтирос түгённаганина таққослаш мумкин зди. Ҳозир дилидан кечайётган ҳис-туйгуларга ғоят ҳамоҳанг бўлмиш бу вокал жумлани тақрорловчи куй шундай илоҳий бир жозибага эга бўлиб, уни шу қадар мафтун қилиб қўйган здики, қиз Жюльенни ўйламаган дақиқаларида бутун вужуди билан куйни тинглаб ўтиради. Музикани севиши туфайли Матильда бу кеча де Реналь хоним Жюльен ҳақида ўйлаганда доим тушадиган бир рухий аҳволни бошидан кечирди. Мулоҳазали мұхаббат ҳақиқий мұхаббатга қараганда оқилона түйғу, албатта, бироқ бундай мұхаббатда фидойилик кам бўлади: у ўзини жуда яхши тушунади, доим ўзини-ўзи таҳлил қиласи, у фикр-мулоҳазаларни пароканда қилиш у ёқда турсин, ўзи ҳам фақат ана шу фикр-мулоҳазаларнинг маҳсулни сифатида дунёга келади.

Үйга қайтгач, Матильда де ля Моль хонимнинг пандасиҳатларига қулоқ солмай, мазаси қочиб турғанини баҳона қилиб, алламаҳалгача хонасидаги роялда ўша куйни

чалиб ўтирди. У тинмай ўзини шу қадар мафтуп этган ўшаша машхур кантисенани хиргойи қиласарди.

Devo punirmi, devo punirmi
Se troppo amai, etc¹.

Бу туида унинг вужудини қамраб олган телбалик охироқибатда ўз севгимни жиловлаб олдим, деган ишончга айланди.

Бу саҳифа бечора муаллифга бўлак саҳифалардан кўпроқ зиён келтириши мумкин. Уни ахлоқизлиқда айблайдиган бағри тош одамлариниң топилиши турган гап. Бироқ муаллиф Париж меҳмонхоналарида ҳуснини кўз-кўз қилиб юрган инҳолдек қизларни сира ҳам рањитмоқчи эмас, зеро уларниң орасида Матильданинг образини камситадиган ана шуидай телбаликларга мойил бўлган биронта қизниң топилиши мумкинлигини у ҳатто хаёлига ҳам келтирган эмас. Романинг ушбу қаҳрамони соғ фантазия маҳсули, холос ва унинг бошқа асрлар орасида юксак маданияти билан алоҳида ўрин эгаллайдиган XIX асрнинг ижтимоий негизига мутлақо алоқаси йўқ.

Бу йил қишидаги балларниң ҳуснига ҳусн қўшиб юрган ёш қиэларга ҳар қандай айб қўйса бўларди-ю, бироқ уларни ақл-идроқнинг камлигига айбситиб бўлмасди.

Шу билан бирга, менимча, уларни бойликка, ҳашамдор кареталарга, ажойиб амлокларга ва жамиятда нуфузли ўрин эгаллашга имкон берадиган бўлак барча нарсаларга писаид қиммай қарайдилар деб ҳам бўлмасди. Бу барча устунликлар уларни сира ҳам хуноб қилмасди, аксинча, улар шу ҳақда муттасил орзу қилишарди ва мабодо юраклари эҳтирос балап ёна олган тақдирда ҳам фақат ана шу нарса орзусида ёпиши мумкин эди.

Боз устига, Йюльєн каби хиёл иқтидори бўлган йигитларни ўз нароҳига олиб, уларни муваффақият сари бошлидиган нарса ҳам асло муҳаббат эмасди, бундай йигитлар биронта тўдага маҳкам ёпишиб олишар, ана шунида бу тўданинг омади юришган кезлари барча ижтимоий нозу неъматлар уларниң бошига ёгиларди. Ҳеч қандай тўдага мансуб бўлмаган олимниң шўри қурийди деяверинг, унинг аранг кўзига чалинадиган энг кичик муваффақияти ҳам боёқини маломатга қолдиради, саҳоватнеша кимсалар эса унинг ҳақига хиёнат қилиб, қувониб юрадилар. Эҳ. афан

¹ Жазо берай ўзимга, жазо берай ўзимга,
Сени беҳад севганим учун... ва ҳоказо.

дим! Роман — бу катта йўлдан кўтариб бораётган кўзгунинг ўзгинаси-ку ахир: У сизга гоҳ ложувард осмонни, гоҳ ифлос кўлмак ва дўнгликларни акс эттириб кўрсатади. Бир одам инқилаб-синқилаб катта кўзгу кўтариб боряпти, сиз эсангиз бу одамии ахлоқизликда айблайсиз! Унинг кўзгуси ифлос нарсаларни акс эттиради, сизлар эса кўзгудан ўпкалайсизлар! Ундан кўра ҳамма ёгини ифлос кўлмаклар босиб ётган ўша катта йўлдан ўпкаланглар, янаям яхшироги эса — йўлда ахлат йигилишига ва унда кўлмаклар ҳосил бўлишига имкон берган йўл нозирига айб қўйинглар.

Матильданинг характеристи бизнинг шундай ақли расо ва шундай эзгу асримизга мутлақо тўғри келмаслигини аниқлаб олганимиздан сўнг, мен энди китобхоннинг жаҳлини чиқаришдан унчалик қўрқмай, бу моҳичеҳра қизнинг телбаликлари ҳақидаги ҳикоямни давом эттираман.

Эртаси куни у чиндан ҳам ўзининг телба эҳтироси устидан ғалаба қозонганига ишонч ҳосил қилмоқ учун турли баҳоналар излаб юрди. Энг муҳими эса барча ишда Жюльенга ўчакишишга ҳаракат қилди, лекин шу билан бирга у йигитнинг ҳар бир қадамини кузатиб юрарди.

Бундай мураккаб ишқий найраигининг тагига стмоқ учун Жюльен ниҳоятда баҳтсиз, энг муҳими эса қалби ниҳоятда ларзага тушган эди; боз устига йигит бу ишлардан ўзи учун бирор яхшилик кутмасди, назарида уни қурбон қилишгандек эди, у ҳали ҳеч қачон бу қадар умидсизликка тушмаганди. Унинг хатти-ҳаракати ақл-идрокка шу қадар мос келмас эдики, агар шу пайт қайгу чекавериб тобланган биронта файласуф унга: «Ўзингизга нафи тегиши мумкин бўлган вазиятдан фойдаланишга шошилинг, зеро биз Парижда учратиб турадиган бу ақлий муҳаббат таъсирида бир хил кайфиятнинг ўзи икки қуидан ортиқ давом этмайди», — деса, Жюльен унинг гапига ишонмаган бўларди. Бироқ эс-хушини қанчалик йўқотган бўлмасин, у ўз вижденига хилоф иш қилолмасди. Виждени уни чурқ этиб оғиз очмасликка ундар ва йигит буни яхши тушунарди. Шу тобда у бирордан маслаҳат сўраса, биринчи дуч келган одамга дилида чекаётган жағофоларни сўзлаб берса, жазирама саҳронинг қоқ ўртасида осмондан тушган бир томчи ёмгирини ҳис этган бадбахт сайёҳдек гоятда енгил тортган бўларди. Йигит шу хавфни яхши тушунар ва ҳозир биронта одам эҳтиётсизлик қилиб, ундан ҳол-аҳвол сўраб қолгудек бўлса, шу заҳоти кўзларидан дув-дув ёш оқиши мумкинлигидан чўчиб турарди, у хонасига кириб, эшикни ичидан қулфлаб олди.

Йигит Матильданинг бодга узоқ сайр қилиб юрганини кузатиб турди-да, сўнг, ишҳоят, қиз уйга кириб кетгандан кейингина ўзи боққа чиқишига журъат этди, у тўғри қиз хозиргина гунча узиб олган атиргул олдига борди.

Қоронги тушгап бўлиб, Жюльен ўзиниң қўриб қолишларидан чўчимай хасрот чекиб юравериши мумкин эди. Унинг учун бир нарса аёй эди: м-ль де ля Моль хозиргина ўзи қувноқ сухбат қурган анови ён офицерлардан бирини севади. Жюльенни эса у бир вақтлар севган эди, бироқ энди, унинг ҳеч нарсага арзимаслигини тушуниб қолди.

«Ха, чипдан ҳам менинг нимаям фазилатим бор эди дейсиз! — дея уқтиарди комил ишонч билан ўзига ўзи Жюльен. — Мен ҳеч нарсага арзимайдиган, чакана, атрофдаги одамлар учун ўзига зерикарли, ўзимга ўзим ёқмайдиган бир кимсаман». Ўзининг ажойиб фазилатлари ҳам, бир вақтлар уни илҳомлантирган ва буюк ишларга чорлаган ўзга хислатлари ҳам хозир унинг кўзига ўлгудек ҳунук қўринарди. Тасаввури остин-устун бўлиб кетган бу йигит ўша тасаввури ёрдамида ҳаётни тушунишга урина бошлиди. Одатда фақат кучли заковат эгасигина шундай янгилишиши мумкин.

Ўзини ўзи ўлдириш ҳақидаги фикр уни бир неча бор вассасага солган эди, бу хаёл унга ишҳоятда жозибали туюларди, Жюльен учун бу фикр масъуд ҳордик, поёнисиз саҳрода ташниалик ва жазирамадан ҳалок бўлаётган бадбаҳт одамга тутилган бир ниёла муздай сувдек бир нарса эди.

«Майли, ўламаи,— лекин у мендан баттар пафратлана бошлияди-ку! — дея хитоб қилди йигит. — Ўзим ҳақимда қандай хотира қолдирман ахир!»

Инесон зоти шундай чексиз қайгуга тушган пайтда унинг учун ўзининг матонатидан бўлак халос этувчи куч бўлмайди. Ўзига ўзи: «Таваккал қилиш керак!» — дейишига Жюльенинг фаросати етмади. Бироқ кечқурин у Матильданинг деразасига тикилиб турар экан, қиз чироқни ўчирганини кўриб қолган йигит, афесуски, ўзи ҳаётида бир мартагина кўрган ўша ажойиб хонани кўз олдига келтирди. Бундан у ёгии тасаввур қилишга эса унинг журъати етмасди.

Кечаси соат бирга занг урилди. Соатининг ана шу занг чалишини эшитиши биланоқ у ўзича тўсатдайди: «Нарвонни кўйиб, олдига чиқаман!» — дея қарор қилди.

Гўё фалак унинг дилига шу фикрини солди-ю, шу заҳоти миясига турли-туман оқилона далиллар ҳам кела қолди. «Энди буидан баттар бўлмайди-ку ахир!» — дея такрорлади у ўзига ўзи. У югуриб нарвонининг олдига борди, боғони

уни энди занжирга боғлаб, қулфлаб қўйгапди. Шу дақиқада қандайдир гайратабии кучга тўлган Жюльен, кичкина тўплончали сийдириб бўлса-да, уни билан нарвонни тутиб турган занжир ҳалқаларидан бирини ёзишга муваффақ бўлди. Орадан бир неча минут ўтгач, Жюльен нарвонни олиб бориб, Матильданинг деразасига тиради.

«Хўи, жаҳзи ҳам чиқсан, мендан нафратлансан ҳам, майли! Мен уни ўнаман, ха, сўнгги марта ўнаман-да, кейин югуриб хонамга кираман ва ўзимни ўзим отаман... Ўлимим олдида лабларим унинг ёғогига тегади-ку ахир!»

У шитоб билан шарвоидан юқори кўтарилди, мана у дераза копқасини тақиллатяпти, бир неча дақиқадан сўнг Матильда унинг тақиллатишини эшишиб, қопқани очмоқчи бўлди, бироқ нарвон ҳалал беряпти. Жюльен қопқа очиқ пайтида уни тутиб турадиган темир илгакни маҳкам ушлади-да, оёги осмондан бўлиб пастга қулаши мумкинлигига қарамай, нарвонни бир силтаб, четроққа сурди. Матильда энди қопқани bemalol оча оларди.

Йигит ўзининг на ўлик, на тириклигини билмай унинг хонасига учиб кирди.

— Сенисан! — деди қиз унинг қучогига отилар экан.

Жюльенинг чексиз қувончини ким ҳам тасвиirlай оларди дейсиз? Матильданинг ҳам қувончи, чамаси унивидан қолинишмасди.

У ўз феълига лаънат ўқирди, ўзидан зорланарди.

— Бу қабиҳ тақаббурлигим учун менга жазо бер,— дерди у йигитга, худди уни багрига босиб бўғмоқчи бўлгандек, маҳкам қулоқлар экан.— Сен менинг султонимсан, мен эса чўрингман, исён кўтарганим учун олдингда тиз чўкиб кечириб сўрамотим даркор.— Шундай дёя қиз қучогини очиб, Жюльенинг олдида тиз чўкди.— Ҳа, сен менинг султонимсан! — деди у қалби севги ва баҳт напидасига тўлиб.— Доим менга ҳукмронлик қили, агар чўринг исён кўтаргудек бўлса, унга шафқатенз жазо бер.

Бир неча дақиқадан сўнг Матильда унинг қучогидан чиқиб, шам ёқди. Жюльен уни араинг тўхтатиб қолди: қиз нима қизиб бўлса-да, соchlарининг деярли ярмини, унинг катта бир тутамини қирқиб ташламоқчи эди.

— Мен сенинг чўринг эканлигимни доимо эслаб юриши истайман, агар бирор кун келиб, манфур гурурим менини ваявасага солса, сен менига ана ўзу бир тутам сочни кўрсатасан-да: ган ҳозир қалбинигизда қандай туйгулар ҳукмронлик қилаётганида эмас, сиз менига итоат этмоқликка онт ичгансиз, марҳамат қилиб, сўзинизнинг устидан чиқсангиз, дейсан.

Аммо, менимча, бу қадар тишиңсиз телбалик ва бу қадар чексиз ҳузур-халоватни тасвирлашдан ўзимизни тийганимиз маъкул бўлар деб ўйлайман.

Бироқ Жюльенинг матонати унинг ҳозирги баҳтиёрлик туйғусидан кам эмасди.

— Мен дераза оша кетишим керак,— деди у Матильдага тонгги шафақ йирокда, шарқ томондаги боғларнинг нариги четида жойлашган баланд мўркоиларнинг учини қизартиргач.— Мен келтираётган қурбон сизга муносиб: мен ўзимни инсон қалби туюши мумкин бўлган энг ҳайратангез баҳтдан маҳрум этяпман, мен сизнинг пок номингизга дод туширмаслик учунгина шундай қиляпман. Агар сиз менинг қалбимда қандай туйгулар жўш ураётганини сезаётган бўлсангиз, у ҳолда мен ўзимга нақадар зулм қиляётганимни тушунмогингиз керак. Сиз мени доим ҳам ҳозирги дақиқадаги сева олармикинсиз? Лекин ҳозир мен виждоним амрига қулоқ сўлмогим керак, вассалом. Боябар бўлинг, сиз билан биринчи учрашувимиздан сўнг фақат ўгрилардан гумонсирашаётгани йўқ. Жаноб де ля Моль боққа қоровуллар қўйишини буюрди. Жаноб де Круазнуани жосуслар ўраб олган, унинг тунда босган ҳар бир қадами назорат остида.

— Бечора! — дей хитоб қилди Матильда ва ҳаҳолаб кулиб юборди. Онаси билан хизматкор қизлардан бирни уйғониб кетди, кутилмаганда уни эшик ортидан чақириб қолишиди. Жюльен ялт этиб қизга қаради, Матильда ранги оқариб, оқсоқ қизни жеркиб берди, онасига эса ҳатто жавоб беришини ҳам лозим топмади.

— Лекин деразани очгудек бўлишса, улар нарвонни кўриб қолишади-ку! — деди Жюльен.

У қизни яна қаттиқ багрига босди-да, нарвон томон ташланди ва ундан елиб эмас, тўппа-тўғри сирпаниб бир зумда ерга тушиб олди.

Орадан лаҳза ўтмай, у нарвонни аргувон хиёбонига элтиб қўйди-ю, Матильдани иснондан қутқариб қолди. Жюльен эс-хүнини йиғишириб олгач, ҳамма ёғи қонталаш бўлгани ва ўзининг деярли яланғоч эканини кўрди; йигит нарвондан сирпаниб тушаётганида бутун терисини шилиб олган экан.

Қалбини тўлдирган баҳт туйғуси унинг буткул қатъияти ва қувватини қайта тиклагандек эди: агар ҳозир унга йигирма киши ҳужум қилганида, у сира ўйлаб ўтиrmай, уларга қарши бир ўзи жангга отилар ва ҳатто бундан хурсанд ҳам бўлар эди. Баҳтига, бу гал унинг жасорати ҳеч қандай синовга учрамади, у нарвонни жойига элти-да, уни

тутуб турған запжирин ҳафсала билан бириктириб қўйди, у ҳатто Матильданинг деразаси остидаги гайритабии гуллар пуштасидаги нарвон изини йўқотишнинг ҳам чорасини кўрди.

Йигит қоронгидан, нарвондан чуқурча қолмадимикан, дей юмшоқ ерини кафти билан наипаслаётганида, қўлига аллақандай майни бир парса тушганини сезди — бу катта соч тутами эди, Матильда ўз айтганида қолмай, уни қирқиб йигитга ташлаганди.

Қиз дераза олдида турарди.

— Буни сенга,— деди у баланд овоз билан,— умрбод миннатдорчилик рамзи сифатида чўринг инъом этяни. Мен ўз иродами сенга топшираман — менинг султоним бўл.

Жюльсен эс-хунини йўқотиб, яна қизининг олдига чиқмоқ учун нарвонга югурмоқчи бўлди. Лекин охир-оқибатда андиша устуи келди.

Саройга боғ томондан кириш унча осон эмасди. Йигит ертўла эшикларидан бирининг қулфини синдиришга муваффақ бўлди; у уйга кириб олгач, ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ва иложи борича камроқ шовқин солишга ҳаракат қилиб, ўз хонасининг эшигидаги қулфни ҳам бузинига мажбур бўлди. Ҳаяжондан у ҳозиргина шошилинч тарқ этишига мажбур бўлган ўша хонада чўитагига калит солинган камзулидан тортиб, бор кийим-кечагини унугиб қолдирганди.

«Ишқилиб уларни яшириб қўйиш эсига келса бўлгани», дей хаёлидан ўтказди у.

Ниҳоят чарвоқ жўшқин баҳтиёрлик туйгусидан зўр келиб, қуёш чиқини билан йигит қаттиқ ухлаб қолди.

Эрталабки ионуштага чалинганд қўнгироқ уни аранг уйготди; у кийипиб еманхонага тушди. Тезда Матильда ҳам пайдо бўлди. Барча қойил қоладиган бу гўзал қизининг севги порлаб турған шаҳло кўзларини кўрганда Жюльсеннинг қалбини қаңдай масъуд бир ҳаяжон, гурури учун қаңдай қувончли бир туйғу қамраб олганини билсангиз эди; бироқ тезда у бир нарасдан ташвишга тушиб қолди.

Матильда гўё дурустроқ тараниб улгурмагани баҳонасида соchlарини тўғнагич билан шуидай қадаб олган эдик, Жюльсен уига бир қараашдай ёқ қиз туида уига бир тутам сочини қирқиб бериб, қаңдай катта қурбоилик келтирганини дарҳол англади. Агар бу гўзал чеҳрани бирор йўл билан хунук қизини мумкин бўлса, Матильда деярли бунинг уддасидан чиққан эди: унинг ажойиб оқинитоб — малла соchlарининг бутун ўнг томони иенномасиниши ярим энлик пастидан пала-партиш қирқилганди.

Нонушта пайти Матильданинг бутун хатти-ҳаракати упинг ана шу енгилтак қилилгига ниҳоятда мос бўлди. Шу тобда у Жюльенини нақадар телбаларча севишини бутун дунёга эълон қилмоқчидек туюларди. Уларининг баҳтига, бугун жаноб де ля Моль билан маркизанинг бутун ҳаёли бўлажак зангори лента билан мукофотлари маросими ва герцог Шонскийнинг қатордан қоидирилгани билан банд эди. Нонушта охирида Матильда Жюльен билан сўзлаша туриб бирдан уни «султоним» дей атади. Йигит анордек қизарив кетди.

Тасодифан шундай бўлдими ёки де ля Моль хоним бунинг чорасини қўриб қўйдими, лекин бутун қун бўйи Матильда бир дақиқа ҳам ёлғиз қолмади. Қечқурун, меҳмонхонадан емакхонага ўтишар экан, Матильда ҳар қалай эвиини топиб, Жюльенининг қулогига шивирлади:

— Барча режаларим барбод бўлди. Бу менинг ҳийлам эмаслигига ишопасизми? Ойим ҳозиргина менга; энди оқсоқ қизлардан бири менинг хонамда ухлайжагини айтдилар.

Кун яшип тезлигига ўтиб кетди. Жюльен баҳтиёрлигидан эс-хушини йўқотиб қўйганди. Йигит эртаси куни эрталаб соат еттиданоқ кутубхонага бориб ўтири: у м-ль де ля Моль ўша ерга келади, деб умид қилган ва унга узундан-узоқ мактуб ҳам ёзиб қўйган эди.

Бироқ Жюльен уни орадан бир неча соат ўтгач, нонушта пайтидагина кўрди. Бу гал қиз соchlарини жуда ҳафсаала билан тараф олганди, қандайдир ажойиб ҳийлалар ёрдамида ўша бир тутам сочи қирқиб олинган жойи усталлик билан яшириб қўйилган эди. У Жюльенга бор-йўғи биринки марта пинагини бузмай, одоб билан қараб қўйди, қизнинг бу нигоҳини қўрган одам унинг Жюльенини «султоним» дей атаси мумкинлигини ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмаган бўларди.

Жюльен ажабланганидан ҳатто энтикиб кетди... Матильда энди уни деб қилган деярли барча телбаликларидан қаттиқ пушаймон бўлмоқда эди.

Яхшилаб ўйлаб қўргач, қиз, эҳтимол, Жюльен унчалик оддий одам эмасдир, лекин ҳар қалай у менинг шу қадар телбалик қилишимга арзийдиган даражада зўр йигит бўлмаса керак, деган холосага келганди. Умуман олганда эса, у севги ҳақида мутлақо ўйламасди, зоро бугун севиш унинг жонига теккан эди.

Жюльенга келсақ, у қизининг кайфиятидаги бу ўзгаришдан ўн олти ёшли ўсмир каби изтироб чекмоқда эди. Ниҳояси йўқдек узоқ туюлган бу нонушта пайти унинг

қалбини дам даңнатли гүмөнсираш, дам ажабланыш, дам умидезлик галма-гал ўртади.

Одоб қондларини бузмай стол ёнидан туриб кетини имконияти түгилгап заҳоти у отхонаға қараб югарди-да, ўзи отни этарлаб, боши оққаи томонға қараб елиб кетди; у бардонни етмай, ўз заифлигини сездириб қўйиб, шарманда бўлишидан чўчириди. «Майли, ўлагудай чарчоқдан юрагим сўниб қўя қолеин,— дей ўйларди у Медон ўрмонида ўёқдан-буёққа елиб юрар экан.— Бундай илтифотсизликка дучор бўлинин учун қандай хунук иш қилдим, нима ёмои гап айтдим ахир?»

«Бугун ҳеч қандай иш қилмаслик, ҳеч қандай гап айтмаслигим керак,— дей ўйларди у уйга қайта туриб.— Мен ҳозир ўзимни рӯҳан ўлик ҳис этаттаги бўлемам, жисман ҳам шундай мурда бўлмогим лозим. Жюльен энди йўқ дунёда, бу унинг жон берастган жасади холос».

XX

Япон гулдоши

Аввалига унинг юраги бошига тушган кулфатиниг туб-тубигача ҳис этолмайди: у ташвиц чекинидан кўра кўпроқ ҳалжонига тушган бўлади. Бироқ эс-хушик жойига қайтгани сайни қалбц аста-сенни ўз қайғусининг нақадар чуқур эканлигини тушунча бошлайди. Ҳаётдаги барча қувонилар унинг учун гойиб бўлади, у энди бутун борлигини камраб олган изумиданкининг огузи иши уринидан бўлак ҳеч инманц ҳис этмай қўяди. Жисмининг дард чекини ҳам ганими! Факат азойид бадаңда ҳис этиладиган оғриқ бу рухий ғазоб олдида нима ган бўлибди?

Жан Полъ

Ненинги овқатга қўигироқ чалинди, Жюльен кийимларини алмаштиришга аранг улгурди. У меҳмонхонада

Матильдани күрди, қиз акаси билан жаңоб де Круазиуадан бугун кечкүрун Сюренинг маршал беваси де Фервак хоним-никига бормасликии илтимос қилмоқда эди.

Матильда уларга гојтда назокат ва илтифот билан мудомала қиласарди. Пешиндан кейин де Люз, де Кайлюс жаңоблар ва яна дўстларидан баъзи бирорлари пайдо бўлишиди. М-ль де ля Моль гўё акасига меҳри товланиб, киборлар жамиятининг одоб-ахлоқ қонидалирини ниҳоятда ҳурмат қила бошлагандек туяларди. Бу оқном ҳаво жуда яхши эди, бироқ қиз боққа чиқмаймиз, деб туриб олди: у ҳамманинг меҳмонхонада қолишини истарди. Шундан сўнг улар де ля Моль хонимининг кенг-мўл креслоси ортидаги ўз жойларига ўришиб олишиди. Зангори диван яна қишидаги каби бу кичкина тўғаракнинг маркази бўлиб қолди.

Бог Матильданинг дилида иохуш туйгулар уйғотар ёки ўзишинг таъбири билан айтганда, ўлгудай зериктиради: у ер қизга Жюльєн ҳақидаги хотираларини эслатарди.

Қайгу ақл-хушни олиб қўяди. Қаҳрамонимиз бир вақтлар ўзи жуда катта муваффақиятларга эришган ўша тўқима стулчага ўтириб жуда помаъкул иш қилди. Бугун ҳеч ким унга мурожаат қилмади ва ҳеч ким у билан сўзлашмади, уни шунчаки пайқамай кўйишганди. Олдида, диванинг бир четида ўтирган м-ль де ля Молнинг дўстлари атайлаб унга орқа ўгириб олишатгандек эди, ҳар қалай унга шундай туяларди.

«Мен газабга йўлиқибман», — дея хаёлидан ўтказди у. Шундан сўнг йигит унга писбатан ўз нафратларини шу қадар очиқ-ойдии намойиш қилаётган бу одамларга дурустроқ разм солмоқчи бўлди.

Жаңоб де Люзнинг тогаси қирол қонида қандайдир катта бир лавозимга тайинланган эди, ину боисдан ҳам кўркам офицер ким билан сухбат қиласини, ҳар гаъл гапини аввало тогагинасининг соат еттида Сен-Клу саройига жўнагани ва тунни ўша ерда ўтказмоқчи экани ҳақидаги ажойиб янгиликни хабар қилишдан бошларди: одатда у бу янгиликни оддийгина қилиб, гўё хонаси келиб қолгани учунгина айтатётгандек хабар қиласарди-ю, бироқ уни оғишмай ҳар бир сухбатдошига айтарди.

Жюльєн қайгу нималигини билиб олган одамини шафқатсиз ишогохи билан жаңоб де Круазиуани кузатар экан, бу мулоийим ва раҳмдил йигитининг ҳар хил сирли жиҳатларга жуда катта аҳамият беришини пайқаб қолди. Агар биронга одам унинг олдида сал муҳимроқ бирор воқеани оддий ва табиий қилиб изоҳлагудек бўлса жаңоб де Круазиуа чинакамига хафа бўлар ва ҳатто жаҳли чиқар эди. «Бу қандай-

дир ақлдан озиш, — дея ўйлади Жюльен. — Характерининг шу хислати билан у менга князь Коразов таърифлаб берган император Александрга жуда ҳам ўхшаб кетаркан». Парижга келганинг биринчи йили эндиғина семинария истибодидан қутулиб чиққан бечора Жюльен бу ажойиб йигитларининг ўзи илгари сира кўрмаган бундай илтифотли муомаласига шу қадар мафтун бўлиб қолгани боисидан уларга фақат қойил қолини мумкин эди. Уларнинг асл табиати унга эндиғина у ёки бу даражада аёи бўлмоқда эди.

«Қандай иолойиқ одам бўлиб ўтирибман мени бу ерда», — дея ўйлади у бехосдан. Бирор йўлни топиб, манови тўқима стулчадан ҳеч кимга сездиримай туриб кетиш керак эди. У бирор баҳона ўйлаб тошишга уриниб, ўз хаёлига мурожаат қиласарди, бироқ ҳаёли шу тобда қандайдир мутлақо бошқа нарсалар билан банд эди. Йигит хотирасини ишга солиши ҳам мумкин эди-ю, аммо, очигини айтганда, бу ўринда унга хотираси ёрдам бера олмасди: боёқиши Жюльенга ҳали қиборлар орасида яшашиб тажрибаси етишмасди, шунинг учун ҳам у ўриндан туриб, меҳмонхонадан чиқиб кетаётганида жуда ўнгайсиз аҳволга тушиб, ҳамманинг эътиборини ўзига ижалб этди. Унинг нимадандир руҳи тушганилиги ҳаммага равшан эди. Ахир у бу ерда салкам бир соат давомида атрофдагилар менемасликларини ҳатто яширишини ҳам лозим тоимайдиган қандайдир сигинди аҳволида ўтирди.

Бироқ йигит ҳозиргина рақиблари ҳақида чиқарған танқидий холосалар унга ўз баҳтсизлигини фожиа деб тушунишга халал бермоқда эди: бундан иккиси кун бурун содир бўлған воқеа ҳақидаги хотира унинг ғурурига таскин бериб турарди. «Уларнинг менга писбатан саноқениз устуниклари қандай бўлмасин, — дея ўйларди у, бокқа чиқар экан, — Матильда мени учун иккиси марта қилған ишни уларнинг биронтасига ҳам лозим кўрган эмас».

Бироқ унинг ақл-идроқи шундан нарига ўта олмади. Йигит тақдирининг тақозоси билан баҳтиининг соҳибаси бўлиб қолган бу қизининг ўзига хос табиатига мутлақо тушуна олмасди.

Эртасига у куни билан ўзининг ҳам, мингани отининг ҳам силласини қуритгунча ўрмонда елиб юрди. Кечқурун эса Матильда бу гал ҳам тарқ этмаган зангори диван томони яқинлашишга ҳатто уриниб ҳам кўрмади. Йигит граф Норбер уйда тўқиаш келиб қолганида унга ҳатто қиё ҳам бокмай ўтаётганига эътибор берди. «Ўзини шуидай тутиб, роса қийиаластгани бўлса керак бечора, — дея ўйлади Жюльен, — ахир ўзи жуда хушмуомала одам-ку».

Жюльен учун уйқу энди ҳақиқий баҳт бўлиб қолганди. Бироқ жисман чарчашига қарамай, мафтункор хотиралар унинг хаёлидан сира пари кетмасди. От миниб ўрмонларда ва Париж атрофига тинимсиз сайр қилиши фақат ўзигагина таъсир қилаётгани унинг хаёлига ҳам келмасди. Унинг ўзига бундай азоб бериши Матильданинг на юрагига, на ақл-идроқига таъсир қилардики, йигит шу йўсинда ўз тақдирини тасодиф ҳукмига топшириб қўйганди.

Унинг назаридаги, фақат Матильда билан гаплашиб олсангина енгил тортадигандек туюларди. Бироқ у қизга нима ҳам дей оларди?

Бир куни эрталаб соат еттида кутубхонадаги ўз жойида худди ана шуни ўйлаб ўтирас экан, дафъатан у ерга Матильда кириб келди.

— Биламан, тақсир, сиз мени билан гаплашмоқчи бўлиб юрибсиз.

— Ё раббим! Ким айтди сизга бу гапни?

— Биламан-да. Қаёқдан билишимнинг нима аҳамияти бор? Агар беномус одам бўлсангиз, сиз мени ҳалок этишингиз ёки, ҳар қалай, шундай қилишга уриниб кўришингиз мумкин. Аммо ўзим унча ишонмайдиган бу хавф бор гапни сизга очиқ айтишим учун менга тўсиқ бўла олмайди. Сизни ортиқ севмайман, тақсир, телба хаёлим мени яна алдабди.

Бундай қақшатқич зарбани кутмаган Жюльен қайгу ва муҳаббатдан эс-хушини ўйқотиб, негадир ўзини оқлай бошлади. Бундан ҳам бемаънироқ гап бўлармикин дунёда? Маъшуқасининг кўнгли қолгани учун одам ўзини оқлай олармиди? Лекин йигитниг гап-сўзлари ақл-идроқига бўйсунмай қўйганди. Кўр-кўронга ҳиссият уни манови даҳшатли ҳукмни бир оз кечиктиришга ундарди. Унинг назаридаги ҳали ўзи сўзлар экан, ҳазмаси тамом бўлмагандек туюларди. Матильда унинг гапларига қулоқ солмас, йигитниг товуши унинг зардасини қайнатар, қиз Жюльен унинг сўзини бўлишга қандай журъат этганини тушунолмай турар эди.

Виждон азоби ва гурурининг азият чекиши уни ҳам қийноққа солиб қўйган бўзиб, ўзини баҳтесиз ҳис этишда қиз ҳозир Жюльендан қолишмасди. У қинилоғи бир мужикининг ўғли бўлмиш манови муллаваччани ўзига қандайдир ҳукмдор қилиб қўйганидан ишоятда азоб чекарди. «Ахир бу ўзимга-ўзим, малайни севиб қолдим, дей иқрор бўлиш билан баробар-ку», — дерди у ўз баҳсизлигини бўрттириб тасаввур қиласи экан, фиғони фалакка чиқиб.

Бундай шаддод ва магрур табиатли одамлар ўзидан ўзи зардаси қайиаб турган иайтлари бир зумда кайфияти ўз-

тариб, атрофдагиларга захрини сочишлари мумкинки, бундай аламдан чиқиш уларга чексиз ҳузур багишлайди.

Орадан бир минут ўтмасданоқ м-ль де ля Моль шу дара жага бориб етдики, дилидаги бутун нафратини шафқатсизлик билап Жюльенга соча бошлади. Ў жуда ақлли эди ва бирорвинг иззат-нафсанни хўрлаш ва уни қаттиқ жароҳатлаши санъатини мукаммал эгаллаб олганди.

Жюльен умрида биринчи марта кучли нафрат шигаб турган бу ўткир ақлнинг ҳамласига учради. Бирор гап айтиб, ўзини ўзи ҳимоя қилишга уриниб кўриш унинг ҳатто ҳаёлига ҳам келмади, аксинча унинг тийиқсиз тасаввури дарҳол ўзига қарши туриб, йигитни ўзидан-ўзини нафратланишга мажбур этди. Ўзи ҳақидаги яхши фикрин илдизи билан қўпориб ташланшга мўлжалланган бу аёвсиз таънамаломатларга қулоқ солиб турар экан, у Матильда тамоман ҳақ, тағин ҳам у мени аяб гапирияпти, дея ўйларди.

Қиз эса бундан бир неча кун муқаддам Жюльенни шу қадар севгани учун ўзидан ҳам, йигитдан ҳам ўч олиб, гурурига таскин берар экан, дилида қандайдир тушуниб бўлмас бир лаззат ҳис этарди.

Унга ҳозир ўзи зўр мамчуният билан йигитга айттаётган бу ичининглар ва заҳаролуд сўзларни кашф этиш ёки ўйлаб тошишининг ҳожати йўқ эди. Қиз шунчаки бир ҳафтадан буён қалбида бу муҳаббатга қарши тугён кўтарган аллақандай товуни дилига солган гапларни такрорларди, холос.

Унинг ҳар бир сўзи Жюльенинг ўртанган юрагини баттар тилка-пора қиммоқда эди. Йигит қочиб кетмоқчи ҳам бўлди, бироқ м-ль де ля Моль унинг қўлидан ушлаб, фармонбардорлик билап тўхтатиб қолди.

— Марҳамат қилиб эътибор берсангиз, жуда қаттиқ гапирияпсиз,— деди Жюльен унга.— Ахир гапларингизни қўшини хонадагилар эшишиб қолишлари мумкин.

— Хўш, эшитинса нима қилибди! — дея магрурлик билан эътироҳ бисидирди м-ль де ля Моль. — Менга, гапингизни эшийтдим, дейиншга кимнинг журъати етади? Мен сизнинг чакана иззат-нафсангизни ўзимга нисбатан ҳаёл қилишингиз мумкин бўлган барча даъволардан буткул холос этиб қўймоқчиман.

Жюльен, ниҳоят, кутубхонадан чиқиб кетганида у шу қадар ҳайратга тушган эдики, ҳатто дилидаги қайгуни унчалик қаттиқ ҳис этмади ҳам. «Шундай қилиб, у мени ортиқ севмайди,— дея такрорлади у овозини чиқариб, гўё ўз аҳволини яхшилаб тушуниб олмоқчи бўлгандек.— Демак,

у мени бор-йүги саккыз ёки ўи кун севибди, мен эса энди уни умрбод севаман!

Шундай бўлиши мумкинимикки? Ахир бундан бир неча кун муқаддам мени уни мутлақо севмасдим! Мутлақо!

Матильдашинг қалби фахрга тўлиб, бениҳон қувонмоқда эди: мана у бу гапларга узил-кесил чек қўйди! Киз сўнгги куниларда бутун вујудини қамраб олган бу муҳаббат устидан шундай ажойиб ғалаба қозона олганидан ишоятда баҳтиёр эди. «Энди бу ёқимтой жапоб пиҳоят менга ҳеч қачон ҳокимлик қила олмаслигини тушиуниб оладиган бўлди». Киза шу қадар баҳтиёр эдикни, шу дақиқада чиндан ҳам дилида ҳеч қандай муҳаббат хис этмасди.

Ана шундай шафқатсизлик билан хўрланганидан сўнг қалби Жюльєнишкидек жўшқин бўлмаган ҳар қандай бошқа одам муҳаббатга мутлақо ишонмай қўярди. М-ль. де ля Моль ўзини сира йўқотмай, иззатини сақлаб туриб, беражмлик билан унинг дилини ўртайдиган шунча гапларни айтиб юбордикни, йшгит кейини, бу ҳақда бирмунча совуқ-қоплик билан эслаганида ҳам бу сўзлар унга анча адолатли бўлиб туюлиши мумкин эди.

Уша гаройиб воқеадан кейинги дастлабки дақиқада, Жюльєн, Матильда ўлгудай такаббур экан, дея хулоса қилди. У ораларидағи барча муносабатларниң тамом бўлганига қаттиқ ишонарди, бироқ шунга қарамай, эртасига ионушта маҳали уялиб, тортишиб ўтирди. Шу пайтга қадар у сира ҳам бундай бўшиликка йўл қўймасди. Кичик ишда ҳам, катта ишда ҳам у долим ўзини қандай тутмоги ва нима иш қилмогини жуда яхши билар ва шунга яраша ҳаракат қиласар эди.

Ионуштадан сўнг де ля Моль хоним ундан исёникор руҳда ёзилгац, лекин тошилиши қийин бўлган аллақандай китобчани олиб беришни илтимос қиласди. Бу китобчани бугун эрталаб унинг руҳонийси хуфия қилиб олиб келганди. Жюльєн ўна китобни токчадан ола туриб, жуда ҳам хунук ишланган қадимги чинни гулдонни ерга тушириб юборди.

Де ля Моль хоним одамниң юрагини ёргудек қичқириб сапчиб ўриидан турди-да, чил-чил синган севимли гулдонни тенасига келди.

— Ахир бу қадимги япон чинини эди-я,— дерди у.— Бу гулдон менга бувимниң овалари — аббатиса Шельскаядан мерос қолган эди. Голландияликлар уни регент, герцог Орлеанскийга совга қилинган экан, у эса гулдонни қизига ишъом этибди...

Кўзига жуда хунук кўринадиган бу зангори гулдонни синдиришганидан жуда хурсанд бўлган Матильда онаси-

Нинг ёпігі келди. Жюльен иидамай турар, унинг қиёфасидан хижолат чеккани сира ҳам сезилмасди, у бошини күтарган эди, ёнида м-ль де ля Моль турганини күриб қолди.

— Бу гулдон чил-чил синди.— деди у қизга қараб,— энди уни тиклаб бўлмайди. Бир вақтлар менинг қалбимда ҳукмрон бўлган бир туйгу ҳам худди ана шу гулдоннинг кунига учради. Ўша туйгу туфайли қилган барча телбаликларим учун мени афв этгайсиз.— Шундай дея йигит меҳмонхонадан чиқиб кетди.

— Буни қаранг-а,— деди де ля Моль хоним йигит чиқиб кетгач,— жаноб Сорель ҳозир бу ерда қилган ишидан хурсанд бўлиб, фахрланаётганга ўхшайди-я.

Бу сўзлар Матильданинг нақ юрагига бориб санчилди. «Ҳа, рост,— дея хаёлидан ўтказди у,— ойим тўғри топдилар, чиндан ҳам у ҳозир ўзини худди шундай ҳис этяпти». Шундан сўиг кечаги тўқнашувдан буён уни рухлантириб келган бутун қувончи бир зумда гойиб бўлди-кўйди. «Шундай қилиб, ҳаммаси тамом бўлди,— деди у зоҳирий бир хотиржамлик билан.— Бу менга яхши сабоқ бўлади. Мен ўзимни камситадиган даҳшатли хатога йўл қўйдим, энди умримнинг охиригача ўйлаб иш қиласиган бўлдим».

«Аҳ, қани энди ҳозир айтган гапим рост бўлса! — дея ўйларди Жюльен.— Нега қалбимда бу тентак қиз уйготган муҳаббат менга ҳамон азоб беради ахир?»

Бу севги эса, у умид қилганидек, сўнибгина қолмай, қайтаingga борган сайин аланга олиб бораради. «Тўғри, у тентак қиз,— дерди у ўзига ўзи.— Лекин бу билан дилбарлиги камайиб қоляптими? Ундан чиройлироқ қиз борми ўзи дунёда? Дунёдаги бор нафосат ва назокат, кишини ўзига мафтун этиучи барча фазилатлар мадемуазель де ля Молда мужассам эмасми ахир!» Утиб кетган баҳтиёр дамлар тўғрисидаги хотиралар унинг ақл-идроқи зўр қийинчиликлар билан тиклаётган истеҳкомларни бир зумда емириб ташламоқда эди.

Ақл бундай хотираларга қарши курашиб бекор овора бўлади,— унинг буидай кучапишлари қайтаingga бу хотираларининг ширин жозибасини кучайтириб юборади.

Жюльен қадимги япон гулдоннини синдириб қўйганидан буён орадан бир кун ўтди, энди сира муболага қилмай шуни айтиш мумкинки, дунёда ундан ҳам баҳтсизроқ одамнинг ўзи йўқ эди.

Махфий нома

Зоро ўзим ҳикоя қилаётгани
бу воқеаларини мени ўз кўзим би-
лан кўрганиман, агар ўзим кўра-
тириб ҳам янглишган бўлсанам,
хар холда бу гашларини ҳикоя
қила туриб, сизни алдабётганим
йўқ.

Муаллифга келган мактубдан

Маркиз Жюльенни ўз хузурига чақирди, жаноб де ля Моль ёшариб кетгандек туюларди, унинг кўзлари чақнаб турарди.

— Сиз билан хотираингиз ҳақида ганишашибчилик,— деди у Жюльенга.— Айтишларича, бу қандайдир мўъжиза эмини! Тўрт саҳифа гапни ёд олишга, сўнгра Лондонга бориб, у ерда бу гашларини оцизмай-томизмай тақрорлашга қурбингиз етадими? Лекин бирор сўзда ҳам хато қилмаслигиниз лозим!

Маркиз қўлида «Кундалик» газетасини асабий тиқимлаганича фавқулодда жиддий гапиравётганини яширишга бехуда ҳаракат қиласарди. Жюльен уни гап ҳатто Фрилер билан судлашувга тааллуқли ишлар ҳақида кетганида ҳам бу қадар жиддий холда кўрмаганди.

Жюльен энди анча тажриба орттирган бўлиб, маркиз ҳазия оҳангига сўзланига ҳаракат қилаётганини қарамай, бу гашларини мутлақо жиддий қабул қилини лозимлигини тушуниб турарди.

— Майони «Кундалик» газетасида қизиқ гашлар бўлмаса керак, лекин жаноб маркиз ижозат этсалар, мени эрта-га эрталаб уни бутунлай ёддан айтиб берини шарафига мус-лесар бўлгайман.

— Рости билан-а? Ҳатто эълонларини ҳамми?

— Ҳа, боиндан охиригача бир оғиз ҳам сўз қолдирмай айтиб бераман.

— Гапнингизнинг устидан чиқасизми, шунин менга вазъда қила оласизми? — дей сўради маркиз кутилмаганди гоят жиддийлик билан.

— Ҳа, афандим, фақат ваъдамни бажара олмаслик олдидаги қўрқув хотирамни заифлашириб қўймаса, албатта.

— Биласизми, кечакида сиздан сўрашни унугиб қўйибман. Мен сизни эшигадиган гапларингизни ҳеч қаҷон ва ҳеч кимга айтмаслик ҳақида онт ичишга мажбур қилмоқчи эмасман. Зеро сизни жуда яхши биламан ва бундай шубҳа сиз учун ҳақорат бўлишини тушунаман. Мен сиз учун кафолат бердим. Сизни бир уйга олиб бораман. У ерда ўн икки киши йигилади. Сиз улардан ҳар бири нима дейишини аниқ-таниқ қилиб ёзиб олмогингиз керак.

Қўрқманг, бу умумий, мавҳум сұхбат бўлмайди, ҳамма ўз навбати билан гапиради. Бу тартибга қатъий риоя қилинади дегани эмас, албатта,— дея қўшимча қилди маркиз яна ўзига хос енгил, ҳазиз оҳангига ўтар экан.— Биз сўзлар эканмиз, сиз йигирма бетча гапни ёзиб оласиз, кейин сиз билан уйга қайтамиз-да, бу йигирма бетни тўрт саҳифа ҳолига келтирамиз. Эртага сиз менга бутун «Кундалик» газетаси ўрнига ана шу тўрт саҳифани ёддан айтиб берасиз. Сўнгра сиз дарҳол йўлга чиқасиз: сиз почта каретасида жўнайисиз ва ўзингизни кўнгилхуши учун саёҳат қилиб юрган йигит қилиб қўрсатасиз. Вазифагиз ўзингизни ҳеч кимга сездирмасликдир. Сиз жуда баланд мартабали одамнинг олдига берасиз. У ерда онди бироз эпчиллик кўрсатмогингиз лозим бўлади. Гап шундаки, сиз унинг атрофидаги барча одамларни алдамогингиз керак, зеро унинг секретарлари ва хизматкорлари орасида душманларимизга сотилган одамлар бор, улар бизнинг вакилларимизни пойлаб юришади ва уларни қўлга туширишга ҳаракат қилишади. Сизга тавсиянома ёзиб берамиз, лекин аслида унинг ҳеч қандай аҳамияти бўлмайди.

Зоти олийлари сизга қараган заҳоти чўнтағингиздан менинг соатимни чиқарасиз — мана у, саёҳатга бориб қелгунингизча уни сизга бериб тураман. Марҳамат, олиб қўйинг, ўзингизникини эса менга беринг.

Сиз ёдингизга ико қиладиган ўша тўрт саҳифа гапни герцогниң шахсан ўзи ёзиб олади.

Шу иш бажарилганидан сўнг, ёдингизда бўлсин, сира ҳам олдин эмас, сиз зоти олийларнга, агар ул кини сўрашни лозим топсалар, ҳозир ўзингиз интиирок этадиган мажлис ҳақида сўзлаб берасиз.

Ўйлашимча, йўлда зерикмасаңгиз керак, зеро Париж билан министрларнинг қароргоҳи орасидаги масофада жаноб аббат Сорелин гумдан қилиш орзусида юрган талайгиниа одам топилади. У ҳолда жаноб аббат тоширицини бажаролмай қоладилар ва менимча, бизнинг ишимиш анча чўзилиб

кетади, зеро, азизим, биз сизнинг ҳалокатингиз ҳақида қандай хабар топамиш ахир? Сизнинг гайратингиз бу хусусда ўзингиз хабар қилиш даражасига олиб бормаса керак албатта.

— Ҳозир бориб, ўзингизга костюм ҳарид қилинг,— деди маркиз япа жиғдий тортиб.— Айтайлик, иккى йил мұқаддам расм бўлган кийимлардан олинг. Бугун кечқуруп сиз ўзининг ташқи қиёфасига унча эътибор бермайдиган одам бўлиб кўринимогингиз керак. Йўлда эса, аксинча, одатдагидек кийиниб кетаверишингиз керак. Ажабланиясиз, чоғи? Гумондорлигинигиз иншга тушиб кетдими дейман? Ҳа, дўстгинам, сиз шутқини эшитадиган мухтарам зотлардан бири керакли одамларга баъзи маълумотларни бериши мумкини, оқибатда жаноб Сорелии шодиёна кутиб олиниган биронта меҳмонхонада уни қойиллатиб наша билан сийлашлари мумкин.

— Ундан қўра, тўғри йўлдан юрмай юз чақирим паридан айланиб ўтган маъқул,— деди Жюльен.— Менимча, гап Рим ҳақида кетяпти шекилли...

Маркизниң қиёфасида шу қадар такаббур ва порози бир ифода найдо бўлдикни, Жюльен уни Брей-ле-О монастирида учратганидан бўён бу ахволда кўрмаган эди.

— Бу ҳақда, тақсир, ўзим хабар қилинши лозим кўрган пайтдагина биласиз. Мен савол беришларини ёқтирмайман.

— Бу савол эмасди,— дея қизғин эътиroz билдириди Жюльен.— Қасам ичишим мумкини, афаандим, мен шунчаки овоз чиқариб ўйлаётган эдим. Ўзимча энг хавфсиз йўлини қидирмоқда эдим, холос.

— Ҳа, хаёлиниң бир жойда эмасди, чамамда. Едингида бўлсени, элчи, буниинг устига сизнинг ёшлигиздаги элчи сира ҳам бирориниг ишончига даъво қиласидиган одам бўлиб кўринимаслиги даркор.

Жюльенининг ниҳоятда руҳи тушиб кетди, чиндан ҳам у бемаъни гап айтган эди. Унинг нафсеонияти ўзини оқламоқчи бўлар, бироқ бунга етарли далил тона олмас эди.

— Яна бир нарсани тушуниб олинг,— дея қўшимча қиласи жаноб де ли Моль,— одам бемаъни иш қиласа борми, кейин дарҳол бўшангликка ҳам йўл қўйини мумкини.

Орадап бир соат ўтгач. Жюльен маркизниң дахлизида найдо бўлди, у эгнига расмдан қолган костюм кийган ва бўйнига оҳори тўкиялган галстук тақиб олиб, бутун қиёфасида аллақандай малайларга хос залил ифода найдо бўлганди.

Уни кўриб маркиз хаҳолаб қулиб юборди, шундан сўнг у батамом Жюльеннинг айбидан ўтди.

«Агар шу йигит ҳам менга хиёнат қилса,— деда ўйларди жаноб де ля Моль,— у ҳолда кимга ионномогим керак? Ахир ҳаракат бошлаганингдан сўнг кимгадир ишонмогинг керак-ку. Ўглим Норбер ва унинг ўзига ўхшаш ажойиб дўстларида жасорат ҳам, садоқат ҳам юз минг кишига етиб ортарди, агар жанг қилиш лозим бўлса, улар тожу тахт ҳимояси учун ўзларини қурбон қилган бўлардилар, уларнинг қўлидан ҳамма иш келади. Фақат ҳозирги дақиқада бајариш лозим бўлган ишни эплай олмайдилар, холос. Йўқ, тўрт саҳифа гапни ёд олиш ва қўлга тушмай тўрт юз-беш юз чақирим йўлни босиб ўтишини улардан биронтаси ҳам эпполмайди. Норбер ўз аждодлари каби шаънига дот туширмай ҳалок бўла олади, бироқ бу иш ҳар бир рекрутнинг ҳам қўлидан келади-ку...»

Шундан сўнг маркиз чуқур хаёлга ботди. «Ундай дасам, манови Сорель ҳам ўлимдан қўрқмасликда Норбердан қолишмаса керак»,— деда дилидан ўтказди у ва хўрсиниб қўйди.

— Яхши, кетдик бўлмасам,— деди маркиз гўё нохуш бир хаёлни қувмоқчи бўлгандек.

— Афандим,— деди Жюльен,— манови кийимни менга мослаб қайта тикишаётганида камина бугуниги «Куидалик» газетасининг биринчи саҳифасини ёдлаб олдим.

Маркиз газетани қўлига олган эди, Жюльен битта ҳам сўёда хато қилмай бутуп саҳифани ёддан айтиб берди. «Жуда яхши,— деди ўзига-ўзи бугун ҳақиқий дипломат бўлиб қолган маркиз.— Хеч бўлмаганда йигитча биз кетаётган йўлларни эслаб қолмайди-ку».

Улар бир қисмига тахта панеллар қопланиб, баъзи жойлари яшил баҳмал билан безатилган кўримсизгина мәҳмонхонага кириб боришиди. Хона ўртасида қовоғи солиқ малай катта овқат столини икки ёққа кенгайтиromoқда эди. Сўнгра у стол устига аллақайси министрликнинг сарқити бўлмиш улкан кўк мовутни ёпиб, уни ёзув столига айлантириди.

Үй эгаси жуда семиз одам эди, унинг исми бирон марта ҳам тилга олинмади, Жюльеннинг миясига унинг башараси ҳам, нутқи ҳам фақат ҳазми таомни ўйлайдиган одамни эслатади, деган фикр келди.

Маркизнинг ишораси билан у столининг энг четига бориб ўтириди. Шундай вазиятга муносиб қиёфага кирмоқ учун у қаламларнинг учини оча бошлади. У зимдан назар ташлаб, сұхбатдошларнинг етти кипи эканлигини билиб олди. Би-

роқ йигитга уларнинг елкалариғина кўриниб турарди. Улардан икки кини жаноб де ля Моль билан тенг одамлардек гаплашар, қолганлари эса унга маълум қадар иззатини ўрнига қўйиб муомала қилишар эди.

Ҳеч қандай докладсиз яна аллақандай бир жаноб кириб келди. «Жуда ғалати-ку, — деда ўйлади Жюльен. — Бу ерда кириб келган одамнинг исми шарифини ҳам айтишмас экан. Ёки бу каминага иисбатан кўрилган эҳтиёт чорасимикин?» Барча кириб келган одамга салом бериб ўрнидан турди. У ҳам кўкрагига меҳмонхонада ҳозир бўлган яна уч киши каби анча эътиборли орденлар тақиб олган эди. Улар жуда секин гапиришмоқда эдилар. Жюльен инги келган одам ҳақида унинг юз тузилиши ва қоматига қарабигина ҳукм юрита оларди. Паст бўйли, миқтидан келган, икки юзи қип-қизил бу одамнинг чақиаб турган кўзларида ёввойи тўнғизнинг шиддаткорлигидан бўлак ҳеч қандай маъно уқиб бўлмасди.

Унинг ортидан деярли изма-из кириб келган бошқа бир одам дарҳол Жюльеннинг эътиборини ўзига тортди. Бу жуда новча ва ниҳоятда озгин бир одам эди, у эгнига камидан уч ёки тўрт жилем кийиб олганди. Унинг кўзлари мулоҳим, хатти-ҳаракатлари назокатли эди.

«Юз тузилиши Безансон епископининг худди ўзгинаси экан», — деда хаёлдан ўтказди Жюльен. Бу одам руҳонийлар тоифасидан бўлиб, ёши эллик-эллик бешларда эди, у чиндан ҳам авлиёларга ўхшаб кетарди.

Мехмонхонага Агданинг ёш епископи кириб келди. У ҳозир бўлган одамларга кўз юргутира туриб, Жюльенни кўриб қолгач, юзида кучли ҳайрат аксэтди. Брей-ле-Одаги санам юришидан бўён у Жюльен билан бирон марта ҳам гаплашмаган эди. Унинг бундай ажабланиб қараши Жюльенини ҳам хижолатга солди, ҳам жаҳлини чиқарди. «Бу қанақаси ахир! — дерди у ўзига-ўзи. — Наҳот бирор одамини танишим менга доим қандайдир тўсиқ бўлиб келаверса? Илгари умрим бино бўлиб кўрмаган манови юксак марта бали одамлардан биронтаси ҳам мени хижолатга солаётганий ўқ, лекин манови ёпи епископнинг нигоҳидан эса нақ юрагим орқага тортиб кетяпти. Шуни тал олмогим керакки, мен чиндан ҳам қандайдир ғалати ва бадбаҳт бир одамман».

Сочлари қоп-қора, жиккақдан келган бир одам меҳмонхонага ола-тасир қилиб кириб келди-да, эшикда кўринган заҳоти лаби лабига тегмай саннаб кетди: унинг юзи сарғиш бўлиб, ўзи телбасифат бир кимса эди. Бу худобезор вайсақи пайдо бўлиши билан меҳмонлар, чамаси, унинг гапларига

қулоқ солишдан қутулмоқ учун бўлса керак, тўда-тўда бўлиб тарқаб кетишиди.

Сұхбатдошлар каминдан узоқлашар эканлар, аста-секин столининг Жюльен ўтирган четига яқинлашиб келардилар. У борган сайни мушқулроқ аҳволга тушиб бораиди. зеро, охир-оқибатда, у қанчалар ҳаракат қиласин, уларнинг сўзларини эшитмай иложи йўқ эди ва тажрибаси жуда кам бўлишига қарамай, йигит бу ерда очикдан-очиқ айтилаётган гапларнинг нақадар муҳимлигини жуда яхши тушунарди. Жюльен бу ерда кўриб турган юксак мартабали зотларнинг ҳаммаси бу гапларнинг бари қаттиқ сир сақланишидан сўзсиз манфаатдор эдилар!

Жюльен, гарчи қаламларнинг учини жуда секин очишига ҳаракат қилаётган бўлса-да, улардан камида ўнтачасини очиб бўлган эди, ўзининг довдираబ қолганини бу иш ёрдамида яширишнинг ортиқ иложи қолмади. У жаноб де ля Молнинг кўзидан бирор буйруқ ўқиб олишга уриниб бекор овора бўлди, маркиз уни унутиб қўйган эди.

«Ҳозир мен қилаётган иш уларга, турган гап, жуда бемаъни бўлиб кўринаётган бўлса керак,— дея мулоҳаза юритарди Жюльен қаламларнинг учини очиша давом этар экан,— бироқ афт-ангари шу қадар оддий бўлган бу одамлар, ўзлари ихтиёр қилибми ёки бошқа бировларнинг тошириғи биланми, шундай муҳим ишлар билан шугулланишяптики, ниҳоятда эҳтиёт бўлмоқлари лозим. Менинг бадбаҳт кўзларимда, чамаси, ҳайрат ва такаллуғизлиқ акс этаётган бўлса керак, бу эса, шубҳасиз, уларнинг иззат-нафсига тегиши мумкин. Нуқул ерга қараб ўтираверган тақдиримда эса, гўё уларнинг биронта ҳам сўзини қолдирмай эшитаётган одамга ўхшаб кўришман».

Йигит ниҳоятда эсанкираб қолди, у жуда галати гапларни эшитмоқда эди.

M y z o k a p a

Республика! Ҳозирги кунда умумнинг бахт-саодати йўлида бутун борлигини қурбон қилишга тайёр бўлгани битта одамга фақат ўз хурсандчилиги ва манманлигини ўйладиган минг-минглаб, миллионлаб нусхалар тўғри келади. Парижда инсонга унинг фазилатлари бўйича эмас, у ўтирган каретанинг ҳашамдорлигига қараб баҳо беришади.

Н а п о л е о н . «Муқаддас Елена мемориали».

Меҳмонхонага шитоб билан кириб келган малай: «Жаноб герцог», дей эълон қилди.

— Жим бўл, ошна, сен тентак экансан,— деди герцог ичкари кирап экан. Герцог бу сўзларни шу қадар ўрнига қўйиб, шундай бир улугворлик билан айтдики, Жюльенниинг хаёлига беихтиёр, бу аркони давлатнинг ҳақиқий истеъоди малайга танбеҳ бериш санъатидан иборат бўлса қепрак деган фикр келди. Жюльен бошини кўтариб, унга бир назар ташлади-ю, сўнг яна дарҳол ерга қараб олди. Ҳозиргина кириб келгани бу одам ҳақидаги унинг тасвури шу қадар тўғри чиқдики, Жюльен, кўзимдан қандай бемаъни хаёлга борганим сезилиб қолмаса эди, дейа қўрқиб кетди.

Герцогнинг ёши элликларда бўлиб, у жуда олифта кийинган эди ва сўзлаганда худди мурвати бураб қўйилган қўғирчоққа ўхшаб кетарди. Унинг боши узун, бурни катта бўлиб, руҳсиз юзи олдинга яққол тутиб чиққан эди, бундан ҳам киборроқ ва шу билан бирга бундан ҳам нурсизроқ башарани тасаввур қилишининг ўзи қийин эди. У келиши биланоқ мажлис очиқ деб эълон қилинди.

Жаноб де ля Молнинг товуши дафъатан Жюльеннинг физиогномик кузатувларига чек қўйди.

— Сизларга жаноб аббат Сорелни таништиришга ижозат этгайсизлар,— деди маркиз.— Унинг хотираси жуда

ажойиб: мен бундан атиги бир соат муқаддам, эҳтимол, юқсак бир вазифани бажарыпга мушарраф бўлиши мумкинлигини айтган эдим, у ўз хотирасини намойиш қилимок учун «Кундалик» газетасининг бутун биринчи саҳифасини ёд олди.

— Ха-я! Аниви боёқини И...нинг чет эл хроникасими... — деди уй эгаси. У шоша-ниша газетани қўлига олиб, ўзини басавлат кўрсатишга ҳаракат қилди-да, башарасида қандайдир бематни бир ифода пайдо этиб Жюльенга қаради. — Марҳамат қилинг, тақсир, — деди у.

Уртага чуқур жимлик чўкди, ҳамма Жюльенга тикилди, у шу қадар яхши жавоб қилмоқда эдики, йигирма сатр ўқилгач, герцог:

— Яхши, етарли,— дея уни тўхтатди.

Қўзлари тўнгизникига ўҳшайдиган кичкина одам стол ёнига ўтириди. У раис экан: зеро ўз жойига ўтиришини билан поқ бу одам Жюльенга нарироқда турган қарта столини олдига суреб олишини ишора қилди.

Жюльен ёзув анжомларини олиб, ўша стол ёнига ўтириди. У яшил стол атрофида ўтирган одамларни ўзича санаб уларнинг ўй икки киши эканини билиб олди.

— Жаноб Сорель,— деди герцог,— ҳозирча қўшини хонага чиқиб туринг, кейин сизни чақиришади.

Уй эгасининг башарасида бирдан қаттиқ ташвиш инфодаси пайдо бўлди.

— Дераза қопқаси очиқ қолибди,— деди у секингина ёнида ўтирган одамта.— Ташқарига қарашиниң ҳожати йўқ,— дея фаросатсизлик билан қичқирди у Жюльенининг ортидан.

«Мана, мен ҳам энди фитначилар сафига қўшилиб қолдим,— дея ўйлади Жюльен.— Яхшиямки, бу тўппа тўғри Грев майдонидаги дор остига олиб борадиган фитналардан эмас. Лекин ҳатто шундай хавф бўлгани тақдирда ҳам мен маркиз учун ҳатто бундан ҳам ортиқроқ хатардан тап тортмаслигим керак. Менинг телбалигим келажакда уни жуда ҳам ранжитмоги мумкини, унинг олдида шу йўл билан ўз айбимни ювсам бахтиёр бўлардим!»

У ўз телбаликлари ва ўз қайғуси ҳақида хаёл сурар ва шу билан бирга атрофии синчилаб кўздан кечирардики, бу ерда кўзи тушган барча нарсалар хотирасига мустаҳкам ўришашиб қолмоқда эди. Фақат ана шундан кейингида йигит маркизининг малайга қўчанинг помини айтмай фиакр ёллашини буюрганини эслади. Маркиз илгари сира ҳам бундай қилмасди.

Жюльенин анчага довур безовта қилишмади. У чет-

ларига заррин ҳошияли баҳмал сирилган меҳмонхонада ўтиради. Баланд столда бутга тортилган Исонинг фил суюгидан ишланган катта ҳайкали туради, камин устида эса жаноб де Местрнинг ажойиб мұқоваланған ва ҳопиясига зарҳал югуртирилған «Паша ҳақида» китоби күзға ташланарди. Жюльен гаш ўғирлаётган одам бўлиб кўрипмаслик учун ўша китобни варақлай бошлади. Қўшии хонадаги одамлар баъзан овозларини жуда барала қўйиб сўзлашмоқда эди. Ниҳоят, эшик очилиб, уни ўша ёққа чақиришди.

— Билиб қўйлиг, жаноблар,— деди раис,— биз энди шу дақиқадан эътиборан герцог олдида сўзлаётимиз. Ёш руҳоний бўлмиши манови жаноб,— шундай дея у Жюльен томон ишора қилди,— бизнинг муқаддас ишимизга содик одам. У ўзининг ажойиб хотираси ёрдамида биз айтган ҳамма гапларни унга батафсил сўзлаб бергай.

— Сўз сизга, тақсир,— деди у сўнгра эгнига қўша-қўша жилем кийиб олган авлиёсифат одамни сўзлашга даъват этиб.

Жюльен жилем кийган бу жанобни ҳар қалай бирор ном билан аташганида табиийроқ бўлармиди, дея хаёлидан ўтказди. У қоғозни олдига суреб қунт билан ёзишга тутинди.

(Бу ўринда муаллифнинг бутун бир саҳифага нуқта қўйиб чиқиш нияти бор эди.

— Бу мутлақо ўринсиз бўлади,— деди шунда унга носир,— бундай енгилтак асар учун эса ўринсиз уйдирмалар мутлақо ортиқча.

— Сиёсат,— дея эътиroz билдири музалиф,— бу адабиёт бўйнига боғланган харсанг тошдир,— орадан ярим йил ўтмасданоқ у бадний асарни гарқ этади. Фантазия тўқимаси орасига сиёсатни суқиши — концерт пайтида тўп-пончадан ўқ узини билан баробар. Бу юракни ёрадиган товуш, албатта, лекин унда ҳеч қандай таъсирчалик бўлмайди. У ҳеч қандай музика асбобига мос тунмайди. Сиёсат ўқувчиларимнинг ярмисини ранжитади, қолган ярмисига эса жуда зерикарли бўлиб кўришади, зоро улар эрталаб газетада ўқийдиган нарсалар анча қизиқроқ ва ўткирроқ бўлади...

— Агар сизнинг қаҳрамонларингиз сиёсат тўгрисида сўзлашмаса,— деди носир,— демак, улар минг саккиз юз ўттизинчи йилининг французлари эмас, китобингиз эса, бир ўринда ўзингиз эълон қилгандек, сира ҳам кўзгунинг ўзгинаси бўлмай қолади...)

Жюльен ёзган протокол йигирма олти саҳифани ташкил этди, гарчи заифроқ бўлса-да, мана унинг қисқача мазмуни, зоро, доим шундай пайтларда қилинганидек, турли

Ханғомаларни қисе қартыннан түгри келди, чунки буидай сағасаталар күнайыб кетсе, китобхениннег күнгли бөхузур бўлиши ёки улар ҳакиқатга түгри келмайдиган бўлиб туюзили мумкин («Трибунал хабарчиси»га назар ташлашг).

Эгнига қўша-қўша жилемт кийган авлиёсифат одам (эхтимол, у енискои бўлса керак) тез-тез жилмайиб турар, анишунда унинг хиёл настга қаратан киприклари остидаги кўзлари ҳаддан ташиқари чақиаб кетарди. Буидай пайтларда эса, унинг кўзидағи ифода одатдагидек журъатен бўлиб кўринибади. Герцог олдида биринчи бўлиб сўзлашга тақлиф этилган мазкур зот («Бу қайси герцог бўлди экан?») — дея ўйларди Жюльєн), чамаси, барчанинг фикрини баён этиб, ўзини умумининг вакили қилиб кўреатиш ниятида бўлса керак, Жюльєннинг назарида, қандайдир қатъият-сизлик ва аниқ хуносаларнинг йўқлигини намойиш этдики, одатда судьялар тоғасига шу айни қўйишади. Кейинчалик, муҳокама пайти, герцог шу боисдан унга таибех бериб қўйди.

Савоб ва меҳр-шафқат тўғрисидаги бир қаинча доно гаплардан сўиг қўша-қўша жилемли одам шундай деди:

— Буюк инсон, умрбоқий Питт раҳбарлик қилган олижаноб Англия революцияига қарни турмоқ учун қирқ милиард Франк сарфлади. Агар жамоа икозат этиса, мен қайтули бир фикрин очиқ баён қилиб беришга уриниб кўраман, менимча, Англия Боцапарт каби бир одамга қарни фақат эзгу ниятларнинг маълум миқдори билангиша курашмоқчи бўлганида катта хатога йўл қўйган. Ҳолбуки буидай одамга қарни фақат индивидуал воситалар ёрдами билан курашини мумкин эди.

— Ах, яна ўша қотиаликка маддиями,— деди бир оз ташвиинга туниб уй эгаси.

— Марҳамат қилиб, бизни ўша чучмал панд-насиҳатларингиandan халос этсангиз,— дея хитоб қилди ране зардаси қайнаб, унинг тўнгизиникидек кўзлари газаб билан ёнди.— Давом этаверииг! — деди у қўша-қўша жилемт кийган одамга. Раненинг ёноқлари билан нешонаси бўғриқиб кетди.

— Олижаноб Англия,— дея давом этди докладчи,— хотир яксон этилган, ҳар бир инглиз кундалик ризқ-рўзига пул сарфлашдан аввал якобинчиларга қарни курашга кетган ўша қирқ милиард франкиннинг процентини тўламоққа маъжбур. Англияда Питт йўқ энди.

— Унда энди герцог Веллингтон бор! — деди ҳарбий мундир кийган одам маҳобат билан.

— Илтимос қиласман, жаноблар, оғирроқ бўлиниглар! — дея қичқирди раис. — Агар яна баҳс бошланадиган бўлса, у ҳолда жапоб Сорелии чақириб нима қиласмадик?

— Сизнинг буюк гоялар ваасвасасида юрганингиз барчага аён, афандим,— деди ачитиб герцог собиқ Наполеон генерали бўлмиши ҳарбийга ўқрайиб қарап экан. Жюльен герцог бу гапи билан генерал учун жуда ҳақоратли бўлган қандайдир шахсий ишга шама қилаётганини тушуниди. Ҳамма жилмайди, сотқин генерал газабдан дағ-дағ титрарди.

— Питт энди йўқ, жаноблар,— дея яна гап бошлади докладчи ўз тингловчиларига таъсир ўтказишдан умидини узган одамга хос маъюс бир овоз билан.— Мабодо Англияда яиги Питт пайдо бўлган тақдирда ҳам бутун бир ҳалқни бир хил пайранг билан икки марта алдаб бўлмайди.

— Худди шунинг учун ҳам Бонапарт каби жаҳонгир генерал Франция учун энди сира тўғри келмайди! — дея хитоб қилди бояги ҳарбий яна докладчининг ганини бўлиб.

Бу гал, гарчи Жюльен уларнииг кўзларидаи ўзларини араиг босиб туришганини яққол кўрган бўлса-да, раис ҳам, герцог ҳам газабланишга журъат этишмади. Улар пастга қараб олишди, герцог эса ҳаммага әшиштириб хўрсаниб қўйди холос.

Бироқ докладчи бу гал раижиди.

— Сўзлашимга халал беряптилар ахир,— деди у жаҳл билан дафъатан анави сертабассум назокатни бир четга йиғишириб қўйиб; Жюльепининг назаридা, бу унинг феъл-авторининг ҳақиқий инъикоси эди.— Сўзлашимга халал беряптилар ахир, ҳеч кимнииг иззат-нафсига тегмасликка ҳаракат қилаётганимни биронта ҳам одам тушунишни истамаяпти. Хўп, майли, жапоблар, гапни қисқа қиласман.

Сизга оддийгина қилиб айтаман: савоб ишга ёрдам бермоқ учун Англиянииг ҳозир сариқ чақаси ҳам йўқ. Ҳозир ўша Питтнинг ўзи қайтарилган тақдирда ҳам, ўзининг шу қадар буюк заковатига қарамай, у майда инглиз мулкдорларини лақиллата олмаган бўларди, зеро улар қисқагина Ватерлоо кампанияси, ёлгиз ўша урушининг ўзигина уларга миллиард франкка тушганини жуда яхши тушуниб қолишиган. Мендан аниқликни талаб қилишар экан,— дея давом этди докладчи борган сайни руҳланиб,— сизга тўғрисини айтиб қўя қиласман: ўзингизга ўзингиз ёрдам беринг, чунки сизга мадад бермоқ учун Англиянииг бир гинея ҳам нули йўқ. Англия нул тўлашга қодир бўлмаган пайтда эса жасорат дегани қон-қопу, лекин сариқ чақаси ҳам бўлмаган Австрия, Россия, Пруссиялар Францияга қарши бир ёки икки кампаниядан ортигига дош бера олмайдилар.

Якобинчилар сафарбар этадиган солдатлар биринчи кампанияда, бориигки, эҳтимол, иккичи кампанияда ҳам маглуб бўларлар, лекин учинчиси масаласига келсак, майли, сизларининг кўзингизга революционер бўлиб кўринисам кўрина қолай, учинчи кампанияда сиз 1794 йил солдатларига дуч келасизки, улар энди 1792 йилдаги қишлоқи рекрут бўлмай қоладилар.

Шу пайт уч ёки тўрт жойдан ялграган хитоблар унинг ганини бўлиб қўйди.

— Тақсир,— деди раис Жюльенга қараб,— сиз қўшини хонага чиқинг-да, ҳозир ўзингиз ёзган протоколининг бош қисмини оққа кўчиринг.

Жюльен хонадан чиқиб кетар экан, дилида афсусланиб қўйди. Докладчи Жюльен анчадан буён ўйлаб юрган ва келажакда содир бўлиши мумкин бўлган баъзи бир ишлар ҳақида сўз очган эди.

«Уларни кулги қилишимдан қўрқишлини», дейа хәёлидан ўтказди у. Уни қайта чақиришганида, жаноб де ля Моль тантанавор оҳангда сўзламоқда эди. Жюльенга бу ҳол кулгили туолди, зеро у маркизни яхши биларди.

— ...Ҳа, жаноблар, худди ана шу баҳтсиз ҳалқ ҳақида:

Ким бўлади у? Худоми, дастурхон ёхуд жомашўй? —

дэя савол бериш мумкин. «*У худо бўлади!*» — дейди жавобан масалчи. Бироқ бу самимий ва улуғ сўзларни, жаноблар, биз сизларининг тилингиздан эшитмогимиз даркор. Иш бошланг, ана шунда ажоддларимиз яратган ва бизнинг ўзимиз ҳам Людовик Ўи олтининг ўлимни олдидан ўз қўзимиз билан кўрган буюк Франция яна қаддии ростлайди.

Англия ёки ақалли унинг олижаноб лордлари худди биз каби маңфур якобинчилликдан нафратланишади: инглиз олтини бўлмаса Россия, Австрация ва Пруссия икки-уч жангдан ортиғига дош бериша олишмайди. бироқ бу 1817 йилда жаноб де Ришелье имкониятни бой берган ўшандай баҳт келтирувчи оқкупация учун етарли деб ўйлайсанми? Мен бунга ишонмайман!

Шу пайт кимдир маркизнинг ганини бўлишга уринган эди. чор атрофдан «жим!» дей унинг оғзига уришди. Ганини бўлишга уринган одам яна ўша император армиясининг генерали эди: у зангори лентани орзу қиласар ва махфий мактуб муаллифлари орасида кўзга кўринарли ўрин эгаллаш ниятида эди.

— Йўқ, мен бунга ишонмайман,— дей давом этди жаноб де ля Моль гала-ғовур босилгач, у ана шу «мен» сўзини

шу қадар чертиб, шу қадар мардона бир оҳангда айтдики, Жюльен унга қойил қолди. «Мана бу тўғри йўл! — дея ўйларди у, қалами маркиз нутқи ортидан қолмай қоғоз устидан елар экан.— Қойиллатиб айтган биргина сўзи билан жаноб де ля Моль анави сотқиннинг йигирмата кампанияси чинпакка чиқарди».

— Яни ҳарбий оккупацияга умид қилас экамиз,— дея давом этди маркиз пишагини бузмай,— биз фақат хорижий кучгагина таянимаслигимиз лозим.— «Глобус»га оташин мақолалар ёзил юрувчи барча бу ёшлардан сизларга уч-тўрт командир этишиб чиқиши мумкин. Улар орасида, эҳтимол, Клебер ҳам, Гош ҳам, Журдан ҳам, Пишегрю ҳам топилар, бироқ энди бу гал нияти холис йигитлар бўлмайди улар.

— Биз унинг шухратини дунёга таратмай бепарволик қилдик,— деди раис.— Унинг номини агадийлаштироқ лозим эди.

— Ниҳоят, Францияда икки партия бўлишига эринмоқ керак,— дея давом этди жаноб де ля Моль,— лекин улар фақат номи билангина фарқ қилиб турмай, балки бир-биридан кескин ажраладиган, бир-бирига мутлақо ўхшамайдиган партиялар бўлмоғи лозим. Кимларни яксон этишни аниқ билиб олайдик. Бир томонда журналистлар, сайловчилар, қисқасини айтганда, жамоат фикри, ёнилар ва уларга қойил қоладиган барча бўлак одамлар бўлади. Улар ўзларининг сафсаталарига маҳлиё бўлиб юришар экан, биз, жаиобрлар, буюк бир устунликка эгамиз, биз бюджетни идора этамиз.

Шу пайт яна унинг сўзини бўлиниди.

— Сиз, афандим,— дея мурожаат қилди жаноб де ля Моль сўзини бўлгани одамга қандайдир хотиржамлик ва ўта тақаббурлик билан,— агар ҳозирги сўзларим ганингизга тегаётган бўлса, у холда сиз бюджетни идора этмаяпсан, балки давлат бюджетидан қарқ минг франкка ҳукумат ажратиб берган саксон минг франкни қўшиб ямлаб ютиасиз.

Яхши, афандим, модомики мени щунга мажбур қилган экансиз, мен сира истиҳола қилиб ўтирмай ўзингизни мисол келтираман. Авиё Людовик билан салб юришига жўнагап шавкатли аждодларигиз каби, сиз мана шу бир юз йигирма франкка бизнинг ишимиз учун ҳеч бўлмаса битта полкни қуроллантириб бернингиз керак эди. Майли, полк ҳам демайлик, атиги бир рота, ярим рота ёки борингки, муқаддас ишмиз учун жонини аямай жаиг қилишга тайёр бўлган эллик кини ҳам бўла қолсин. Хўш, сиз нима қилипсиз, фақат малайларингиз бор холос.

Агар исён күтарилгудек бўлса, ўзингизга қурол кўтаради улар.

Тожу тахт, черков, дворянлар — буларнинг бари, агар сиз, жаноблар, ҳар бир департаментда қуролланган отрядлар ташкил этмасангиз, эртагаёқ қулаши мумкин. Бу отрядлар бизга садоқатли беш юз кишидан иборат бўлмоги лозим, мен бу ўринда «садоқатли» дер эканман, фақат французча жасоратни эмас, балки испанча сабот ва матонатни ҳам пазарда тутишман.

Бу одамларнинг ярмини бизнинг ўғилларимиз, жиянларимиз, хуллас, асилзода дворянлар ташкил этмоги даркор. Улардан ҳар бирининг ёнида, агар 1815 йил такрорлангудек бўлса, дарҳол уч рангли нишон тақиб оладиган маҳмадона — мешчан эмас, балки Кателинога ўхшаш самимий ва софдил оддий деҳқон йигити бўлмоги лозим. Бизнинг дворяннимиз унга устозлик қиласди, агар бу унинг эмиқдоң укаси бўлса, айни муддао. Ҳар бир департаментда беш юз кишидан иборат ана шундай садоқатли кичик бир отряд тузмоқ учун ҳар қайсимиз ўз даромадимизнинг бешдан бирини бермогимиз керак. Ана шунда хориждан қилинадиган оккупациянинг муваффақиятли чиқишига умид қилса бўлади. Агар чет эллик солдат ҳар бир департаментда қуролланган беш юз нафар дўстини учратишга имони комил бўлмаса, у ҳатто Дижонга ҳам етиб кела олмайди.

Сиз йигирма минг дворяннинг қўлига қурол олиб, Франциянинг дарвозасини очиб беришга тайёр турганини эълон қилмагунингизча чет эллик қироллар галингизга қулоқ ҳам солишмайди. Бу жуда оғир мажбурият, дейишингиз мумкин. Жаноблар, биз фақат шу йўл билайнинг бошимизни қутқариб қолишимиз мумкин. Матбуот эркинлиги билан биз, дворянларнинг мавжудлиги ўртасида ҳёт-матомот кураши кетяпти. Ё заводчи мужик бўлинг, ё қўлингизга қурол олинг. Истасангиз қўрқоқлик қилишингиз мумкин, лекин аҳмоқ бўлманг, қўзингизни очинг.

Батальонларга саф тортиңг! — якобиничилар қўшиғининг сўзлари билан сизга айтадиган ганим шу. Ана шундан кейингина монархик тузумнинг негизига болта урилаётганини кўрган биронта саховатли Густав-Адольф топилади-да, ўз салтанатидан минг чақирим парига ҳужум қилишиб, бизга бир вақтлар Густав протестант князларига қилган эзгуликни қиласди. Ёки сизлар сафсата сотиб, қўл қосуштирганингизча ўтиromoқчимисиз? Орадан эллик йил ўтади, қарабисзки, Европада фақат республика президентлари бўлади ва биронта ҳам қирол қолмайди. Ана шу **К-И-Р-О-Л**

деган беш ҳарф билан дворянлар ҳам, руҳонийлар ҳам ер юзидан гойиб бўлади. Ана ўшанда биз фақат ҳар хил яланг-оёқлар оммаси олдида ялтоқлик қиласидиган номзодларнигина кўрамиз.

Ҳозир Францияда ҳамма яхши йўрадиган машхур генералининг йўқлиги, армиямиз тоиж таҳтии химоя қилиш учунгина таниклар этилганни ҳақида истаганича гап сотин мумкин. Бироқ ҳар бир австрийе ёки прусс полкнида жангларда тоблаинган элекитача унгер тошилади. Майдада буржуазиядан бўлган иккى юз минг йигит уруш орзусида юрибди.

— Шунча аччиқ ҳақиқатларин айтганингиз етар, дейман, — дея димоғдорлик билан ган қотди муҳтарам бир зот. Бу одам, чамаси, руҳонийлар орасида жуда катта мансабга эга бўлса керак, зоро жаноб де ля Моль унинг гапидан газабланиш ўрнига, аксиича, жилмайиб қўйдикни, бу ҳол Жюльенга анча аҳамиятга молик бўлиб қўриди.

— Хўп, яхши, аччиқ ҳақиқат айтишга чек қўйиб, хулоса қилайлик, жаноблар: гангрена бошлигиган оёгини кесиб ташлашлари лозим бўлган одамниш ўз жарроҳига, оёғим соппа-сог, дейиши бемаъни гап, албатта. Таъбир ножоиз бўлса, менни маъзур этасизлар, жаноблар, лекин мен шундай дейман: шавкатли герцог — бизнинг жарроҳимиз бўлгай.

«Мана, ниҳоят, ўша сирли исм ҳам тилга олинди, — дея ўйлади Жюльен, — демак, бугун тунда мен тўғри... га елиб кетар эканман».

XXIII

Руҳонийлар, ўрмонлар, озодлик

Бутун ҳаётининг асосий қонуни — бу ўзини сақлаш, омон қолиш. Сиз бўлсангиз замбуруғ сочиб, бугдой ундираман, деб умид қилиянесиз.

Макиавели

Муҳтарам зот ўз нутқини давом эттирди: унинг кўп иарсалардан боҳабар одам эканлиги яққол сезилиб турарди, унинг ўз буюк ҳақиқатларини қандай сиполик ва ишонч билан баён этишини Жюльенга жуда маъқул бўлди:

1. Англия биз учун сарик чақа ҳам сарфламайди, улар-

Да ҳозир иқтисод ва Юм модага кирган. Ҳеч ким, ҳатто уларнинг пайгамбарлари ҳам бизга нул беришмайди, жаноб Брургэм эса устимииздан кулади.

2. Европанинг соҳибқирионлари инглиз олтини бўлмаса, иккита кампаниядан бртиққа журъат этишмайди, майда буржуазияни тор-мор келтирмоқ учун эса икки кампания камлиқ қилади.

3. Францияда қуролли партия ташкил этмоқ зарур, бузиз Европанинг монархик элементлари ҳатто ўша икки кампанияни ўтказишга ҳам ботинишмайди.

Мен сизларга мутлақо шубҳасиз бир нарса сифатида баён этиб бермоқчи бўлган тўртиинчи пункт эса қуйидаги гапдан иборат:

Францияда қуролли партияни руҳонийлар ёрдамишиз ташкил этиб бўлмайди. Мен бу ганинг рўй-рост айтиман, жаноблар, зеро буни ҳозир сизларга исботлаб бераман. Ҳамма ишни руҳонийларга қўйиб бериш керак.

1. Руҳонийлар кечаси-кундузи ўз бурчларини адо эта-дилар ва уларга раҳбарлик қиладиган муносиб инсонлар барча тўғонлардан четда турадилар, зеро улар чегарангиздан минг чақирим нарида истиқомат қилурлар...

— А-а! Рим, Римни назарда тутяпсиз! — дея хитоб қилди уй эгаси.

— Ҳа, ҳазратим, Римни назарда тутяпман! — дея гурур билан такрорлади кардинал. — Сизлар ёшлигингизда бу хусусда қанчалик ҳазил-мазах қилиган бўлманд, чунки ўша кезлари бундай асқия расм тусини олганди, 1830 йилда Рим раҳбарлигидаги руҳонийларгини оддий халқнинг кўнглини топа олади.

Хукмдорлари белгиланган кунда эллик минг руҳоний қавм аҳлига бир хил сўзларни айтадилар, пировардида сизларга солдат етказиб берадиган халқ эса дунёвий кишиларнинг сухандонлигига қараганда ўз руҳонийсининг хутбасига кўпроқ қулоқ солади... (Нафсониятга қаттикроқ тегадиган бу ган йигилганларнинг норозилигига сабаб бўлди.)

— Руҳонийлар сизникига қараганда каттароқ кучга эгадурлар,— дея яна гап бошлади кардинал товушини кўтариб,— асосий мақсад йўлида Францияда қуролли партия ташкил этмоқ учун сизлар кўрган барча чораларни биз амалга оширганмиз...

Бу ўринда фактлар келтирилди... Вандеяда саксон минг қуролни халққа ким тарқатга ва ҳоказо, ва ҳакозо.

— Руҳонийлар ўз ўрмонларига эга бўлмагунларича уларнинг қўлларидан ҳеч иш келмайди. Уруш бошланган

захоти молия министри ўз агентларига маблагининг камлиги туфайли фақат қавм руҳонийларигагина маош тўлашини буюради. Ахир Франция аслида худосиз мамлакат, у уруш қилинши яхши кўради. Урушини ким бошлаб бермасини, у халқ орасида дарҳол шуҳрат қозонади, зеро уруши қила-моқ — авомининг таъбири билан айтганда, иезуитларни очдан ўлдириш, урущ қила-моқ — магрур француузларни чет эл босқинчиларининг истилосидан холос этиши демакдир.

Кардиналнинг нутқини хайриҳоҳлик билан тинглашмоқда эди...

— Яна жаноб де Нерваль министрликдан кетса яхши бўларди,— деда қўшимча қилди у,— зеро унинг иоми ортиқча қаҳр-ғазабга сабаб бўлини.

Шундан сўнг ҳамма ўриидан туриб, гала-говур бошлиди. «Ҳозир мени яна чиқариб юборишади», деда ўлади Жюльен, бироқ ҳатто әҳтиёткор раисининг ўзи ҳам Жюльенинг шу ерда эканини ва дунёда шундай одам борлигини унтишиб қўйган эди.

Барча Жюльен дарҳол танига бир одамга тикилди. Бу бош министр жаноб де Нерваль бўлиб, йигит уни герцог де Ренцикдаги балда қўрган эди.

Парламент мажлислари ҳақида ахборот берган газеталарининг тили билан айтганда, *саросима авжига чиқди*. Ниҳоят, ииебатан тиичаик ўриатилтуича орадан чорак соат вақт ўтди.

Ана шунида жаноб де Нерваль ўриидан турди-да, ҳаворий каби воизлик қила бошлади:

— Мен министрлик лавозимини мутлақо қадрламайман, демоқчи эмасман,— деда сўз бошлади у қандайдир галати овоз билан.

Бу ерда, менинг иомим кўплаб мўътадил одамларни ҳам бизга қарши қўйиб, яковинчиларининг кучига куч қўшашётганини ишботламоқчи бўлиниди, жаноблар. Мен байконидил мансабимдан воз кечган бўлардим, бироқ таигриининг прорасини ҳаммайм билавермайди. Мен эса,— деда қўшимча қилди у кардиналга қаттиқ тикилиб,— иенномамга ёзилганини баҳармогим даркор. Фалак менинг дилимга ё сени эниафотда бошингдан жудо бўласан, ё Францияда монархияни тиклаб, парламентни Людовик Ўи беш давридаги ҳолига тушириб қўяссан, деган фикрини солган ва мен бу ишни бажарадурмен, жаноблар.

У танини тугатиб, жойига ўтириди, орага оғир жимлик тушди.

«Яхши актёр экан!» — деда дилидан ўтказди Жюльен. У, одатда, одамларининг заковатини муболага билан тасав-

вур қилар ва бу гал ҳам, ҳар доимдагидек, янглишмоқда эди. Бу кечадаги жүшқин баҳслардан ва айниңса сүзга чиққан нотиқларнинг самимиятидан рухланиб кетган жаноб де Нерваль шу дақиқада ўзининг юксак қисматига сидқидилдан ишонарди. Бироқ катта матонатга эга бўлган бу одам мулоҳаза бобида ғаифроқ эди.

Мен бу ишни бажарадурмен, деган ўша муҳим жумладан сўнг орага чўккан сукунатда ярим кечага занг урилди. Жюльенга соатнинг бу занг уришида қандайдир улугвор ва машъум бир маъни бордек туюлди. У ҳаяжонга тушган эди.

Тез орада музокаралар яна давом этиб, нотиқлар энди ниҳоятда жўшқин, энг муҳими эса, жуда очиқасига сўзлашмоқда эди. «Бу одамлар охир-оқибатда мени заҳарлаб ўлдиришади,— деда ўйларди баъзан Жюльен.— Бундай гапларни плебей олдида айтишга қандай журъат этишаттаганийкин ахир?»

Соат иккига занг урди, улар эса ҳамон тинимсиз гапиришмоқда эди. Уй эгаси аллақачон хуррак ота бошлаганди, жаноб де ля Моль қўнғироқ чалиб, янги шам келтиришларини буюрди. Министр жаноб де Нерваль чорақ кам иккода чиқиб кетди. Бироқ у кетишдан олдин ўзи ўтирган стулдан сал наридаги деворга ўрнатилган топнойнада акс этиб турган Жюльеннинг башарасига бир неча бор диққат билан тикилиб олди. Министр чиқиб кетган заҳоти ҳамма ўзини бирмунча снгилроқ ҳис этди.

Шамдонларга янги шамларни ўринатишар экан, қўша-қўша жилем кийган одам қўшнисига қараб оҳиста деди:

— Худо билсии, бу одам бориб қиролга нималар деркин. У бизни аҳмоқона ахволга солиб қўйиши ва ҳамма ишни барбод қилини мумкин. Очигини айтиш керак, унинг бу ерга келиши ортиқ дарајада ўзига ишониш ва ҳатто сурбетликдир. У министрликка кўтарилишдан аввал ҳам бу ерга келиб турарди, лекин министрлик портфели ҳар қалай ҳамма ишни ўзгартириб юборади, одам ўзининг барча бўлак манфаатларини унга қурбон қиласди. Жаноб де Нерваль буни тушунмоғи керак эди.

Министр чиқиб кетишга улгурмасданоқ бонапартчи генерал қўзларини юмиб олди. Сўнгра у ўзининг соглиги, эски жароҳатлари ҳақида сўз очди-да, соатига қараб олиб, ғойиб бўлди.

— Бас бойлапим мумкини,— деди қўши-қўша жилем кийган одам,— генерал ҳозир министрнинг ортидан югуриб кетди. У бу ерга келгани учун ўзини оқлашга ҳаракат қиласди ва бизни ўз қўлида ушлаб тургани ҳақида министрни ишонтиromoқчи бўлади.

Мудроқ малайлар, алоҳа янги шамларни ёқиб қўйишгач, раис сўёлди.

— Энди бир хуносага келмогимиз керак, жаноблар. Бир-бири мизни фикримиздан қайтармоқчи бўлиб, шуича баҳслашганимиз етар. Яхшиси, қўрқ саккиз соатдан сўнг чет эллик дўстларимизга тоширилажак потанинг мазмунин тўғрисида ўйлаб кўрайлик. Бу срда министрлар ҳақида гапиришди. Энди, жаноб де Нерваль бу ери тарк этгач, очигини айтишимиз мумкин: министрлар билан нима ишимиз бор? Биз уларни ўзимиз нима истасак, шундай фикр юритишига мажбур этамиш.

Кардинал нозик табассум билан унинг гапини маъқуллади.

— Менимча, ўз нуқтаи назаримизни баёни қилиб беришдан осони йўқ,— деди Агданинг кўзларида ўтакетган мутасибиликнинг пинҳона олови ёниб турган ёш епископи. Шу пайтга қадар у чурқ этиб оғиз очмаганди. Уни кузатиб ўтирган Жюльен епископининг ювош ва мулойим кўзлари музокараларининг биринчи соатидан кейиниқ ёна бошлиганини кўрган эди. Энди унинг қалбida ловуллаб ёнаётган олов Везувий вулқони каби сиртига отилиб чиқди.

— 1806 йилдан то 1814 йилгача,— деди у,— Англияни фақат бир нарсада: бевосита Наполеоннинг ўзига қарши ҳеч қандай чора кўрмаганинда айблаш мумкин. Бу одам герцог ва камергерлик унвонларини орқа-олдига қарамай улаша бошлигач ва у тоҷу таҳтни қайта тиклагач,— яратган парвардигор унинг зиммасига юклаган вазифа адо этилган бўлиб, фақат уни яксон этиш қолган эди. Муқаддас диний китобларда мустабидларни қай ўйсина яксон этмоқнинг кўплаб йўллари кўрсатилган (бу ўринда кўплаб лотинча цитаталар келтирилади).

Ҳозир, жаноблар, биргина одамни эмас, балки бутун Парижни тор-мор келтирмоқ талаб қилинади. Бутун Франция Париждан ўрнак оляпти. Ҳар бир департаментда ўпса беш юз кишингизни қуроллантиришдан нима фойда? Бу жуда хатарли иш ва унинг охири баҳайр бўлмайди.Faқат Парижагина алоқадор бўлган бу ишга бутун Францияни аралаштириб нима қиласмиш? Ўз газеталари, ўз салонлари билан унбу қусурни дунёга келтирган фақат Парижнинг ўзи, бас, шундай экан, бу янги Вавилон ҳалок бўлса бўлаверсин.

Курам черков билан Париж ўртасида кетяпти, унга чек қўядиган пайт келди. Бу ҳалокат тоҷу таҳтга, хатто унинг дунёвий мафгаатлари жиҳатидан ҳам фойда келтиради. Нега Париж Вонапарт пайғида чурқ эта олмасди? Бу ҳақ-

да Тақдири азал черкови ёнидаги тұпдан сұрашингиз мумкин...

Жюльен жаноб де ля Моль билан биргаликда ўша меҳмонхонани тарқ этганида кечаси соат уч бўлган эди.

Маркиз жуда чарчаган ва хижолатга тушган эди. У Жюльенга мурожаат қилиб умрида биринчи марта унга илтимос оҳангидаги гапира бошлиди. У Жюльендан йигит тасодифаш шоҳид бўлган анави ҳаддан ташқари гайрат ҳақида (у худди шундай деди) ҳеч кимга айтмасликка сўз беришни илтимос қилмоқда эди.

— Сиз бу ҳақда чет эллик дўстимизга фақат унинг ўзи қаттиқ туриб талаб қилган ва чиндаи ҳам манови ёш тенакларимизнинг кимлигини билиб олишга истак билдирган тақдирдагина сўзлаб беришингиз мумкин. Бутун давлатнинг жаҳаннамга қулаши билан уларнинг нима иши бор? Улар кардинал бўлиб олиб, Римда паноҳ тошишади, бизларни эса қасрларимизда мужиклар сўйиб кетишади.

Жюльен ёзган йигирма олти сахифали протокол асосида маркиз тузган маҳфий мактуб эрталаб чоракам бешда тайёр бўлди.

— Ўлгудай чарчадим,— деди маркиз,— бу ҳол нотадан ҳам кўриниб турибди, унинг охири жуда мавхум бўлиб чиқди. Умримда биронта ҳам ишимдан шу қадар норози бўлмаган эдим. Гап буидай, дўстгинам,— деда қўшимича қилди у,— бориб бир неча соат дам олинг, сизни мендан ўғирлаб кетмасликлари учун эса, устингиздан қулфлаб қўяман.

Эртаси куни маркиз Жюльенни Париждан анча узоқда, аллақандай чет жойда ўрнашган номаълум бир қасрга олиб борди. Мезбоилар Жюльенда галати таассурот қолдиришибди: унга бу одамлар руҳонийлар тоифасига мансуб кўринди. Йигитга бошиқа бир кишининг номига ёзилган сафар гувоҳномаси беришди, бироқ энди бу хужжатда, ниҳоят, у аслида қаерга бориши кўрсатилган эди; шу пайтга қадар эса йигит гўё бундан бехабардек юрган эди. У коляскага ёлиз ўзи ўтириди.

Маркиз унинг хотираси ҳақида сира ҳам шубҳаланмасди, Жюльен бир неча марта унга ўша маҳфий мактубни ёддан айтиб берганди. Бироқ у Жюльенининг ўзини қўлга туширишларидан кўрқарди.

— Единизда бўлсин: энг муҳими, сиз зерикканидан ўзини қаерга қўярини билмай, шунчаки саёҳат қилиб юрган олифта бир йигитга ўхшаб кўринмогингиз керак,— деда насиҳат қиласиди у Жюльенга, йигитни меҳмонхона эшиги-

га қадар құзатиб қүяр әкан.— Кечаги мажлисимиға бир-иккита сохта маслакдош суқилюп кирган бўлиши ҳеч ган эмас.

Йўлда вақт жуда тез ўтмоқда эди, бироқ Жюльеннинг дилини ҳасрат қоплаб олганди. Маркизининг кўзидан узоқлашган заҳоти йигит маҳфий мактубни ҳам, қаерга ва нима мақсадда кетаётганини ҳам бир зумда унутди-қўйди. Ҳозир унинг бутун фикр-ҳаёли уни рад этган Матильда билан банд эди.

У Метидан ўн чақиримча наридаги қандайдир бир қишлоқда тўхтагапида почта идорасининг нозири унга отлар йўқлигини маълум қилди. Кечқурун соат ўнлар эди, таъби гоятда хира бўлган Жюльен кечки овқат тайёрлаб беришини илтимос қилди. У дарвоза олдида саир қилиб юриб, гўё билмай қолган одамдек ҳеч кимга сездирмай отхонага наазар ташлади. Чиндан ҳам у ерда отлар кўринимасди.

«Лекин, ҳар қалай, бу одам менга анча галати кўринди,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— У менга жуда тақаллуфсизлик билан тикилди».

Чамаси, у отлар йўқ деган гапга ишонқирамай қолганди. Кечки овқатдан сўнг у бирор эвини қилиб жўнаб қолишига аҳд қилди-да, ҳар эҳтимолга қарши бу жойлар ҳақида сўраб-суриштириб олмоқ ва исинмоқ ниятида ошхонага кирди. У ерда йигит машҳур кўшиқчи синьор Жеронимони кўриб қолганида қандай хурсанд бўлганини билсангиз эди!

Ўзи шундоқ оловнинг ёнига қўйишни буюрган креслода ўрнашиб олган неаполитанияликнинг бир ўзи атрофда оғизларини очгацларича анграйиб турган йигирма нафар немис мужикларидан кўпроқ гапирмоқда эди.

— Бу одамлар мени кафангадо қилишмоқчи,— дея қичкирди у Жюльенга қараб,— ахир мен эртага Майнцда куйлашга ваъда берган эдим. Мени тингламоқ учун еттита мулкдор князъ у ерга атайлаб келган. Қани юринг, ташқарига чиқиб, тоза ҳавода нафас оламиз,— деди у қандайдир маънодор оҳангда.

Улар йўл бўйлаб юз қадамча юришди, бу ерда энди ҳеч ким уларнинг гапини эшита олмасди.

— Бу ердаги гаплардан хабарингиз борми? — деди у Жюльенга.— Манови почта нозири гирт муттаҳам әкан. Саир қилгани чиққанимда, дастёр болага йигирма су берган эдим, у менга бор гапни айтиб берди. Қишлоқнинг нариги четидаги отхонада ўн иккита от турганмиш. Улар аллақандай чопарни қўлга туширишмоқчи әкан.

— Нималар деяпсиз?! — дея ўзини маъсум кўрсатиб хитоб қилди Жюльен.

Бироқ нозирнинг муттаҳам эканлигига ишонч ҳосил қилишнинг ўзи камлик қиласарди, бу ердан жўнаб кета билиш керак эди, аммо Жеронимо ҳам, унинг дўсти ҳам бу ишнинг уддасидан чиқшина олмасди.

— Майли, эртагача сабр қиласиз,— дея қарор қилди ниҳоят Жеронимо.— Чамаси, улар биздан шубҳалапиш япти. Сизгами, менгами, билмайман, лекин икковимиздан биримизга ишонишмаяпти улар. Эртага эрталаб яхшигини ионушта тайёрлаб берипни буюрамиз-да, улар қозон-товоқ билан овора бўлиб туришганида сайр қилиши баҳонасида кўчага чиқиб, жуфтакни ростлаб қоламиз ва бирор жойда от-ара ва ёллаб, кейинги почта станциясига етиб оламиз.

— Нарсаларимиз нима бўлади? — дея сўради Жюльен. Шу пайт унинг миясига, мени қўлга тушириш Жеронимонинг ўзига тоширилган бўлса-чи, деган хаёл келиб қолганди.

Кечки овқатни еб, ётиб ухлаш пайти ҳам келганди: Жюльеннинг эндинга кўзи илинган ҳам эдики, бирдан аллакимларнинг товуши уни уйғотиб юборди: икки одам унинг хонасида сира тортинимай сўзлашиб турарди.

Жюльен улардан бирини дарров таниди: қўлида фонарь тутиб турган бу одам почта нозири эди. Фонарнинг ёруғи Жюльен коляскадан хонасига олиб кириб қўйинши буюрган сафар сандигига тушиб турарди. Почта нозири ёнида турган қандайдир одам сандикнинг қопқогини очиб, уни бамайлихотир титкиламоқда эди. Жюльенга фақат унинг қўлига ёпишиб турган торгина қора енги кўриниб турарди.

«Ахир бу жубба-ку!» — дея қарор қилди у ўзича ва сенингина ёстигининг тагида яшириб қўйилган тўппончани қўлига олди.

— Қўрқманг, тақсирим, улар уйғонишмайди,— деди почта нозири.— Биз уларни ўзингиз ҳозирлаб бергага вино билан сийлаганмиз.

— Ҳеч қандай қогоз кўрмаяпман,— дея жавоб қилди поп.— Ҳаммаси кийим-кечаклар, атир-упа, сочмой ва шунга ўхаш майда-чуйда нарсалар. Бу шунчаки кўнгилхуши учун саёҳат қилиб юрган ҳозирги енгилтак ёшлардан биронтасига ўхшайди. Уларнинг чопари жўрттага итальянча талафғуз билан сўзлаётган анави бошқаси бўлса керак.

Уларнинг иккови ҳам Жюльеннинг кийимлари чўнтагини титкилаш ниятида унинг ёнига келишди. Йигит бир кўнгли уларни ўгри сифатида отиб ташламоқчи ҳам бўлди. Ахир бунинг учун ҳеч қандай жазо берилмасди. У ўзини аранг тўхтатиб қолди. «Аҳмоқлик қилмаслигим керак,— дея ўйлади у.— Ҳамма ишини бузиб қўяман». Улар Жюль-

енниң кийимини титкилаб чиқиши. «Йўқ, бу дипломат эмас», дега қарор қилди поп. У йигитдан узоқлашиб жуда яхши иш қилди.

«Агар менга қўлини тегизгудек бўлса, яхшилик кўрмайди,— дега ўйларди Жюльен.— У ҳали ҳам менга ханжар санчиши мумкин, фақат мен бунга йўл қўймайман».

Руҳоний у томон ўгирилди. Жюльен хиёл кўзипи очиб қаради: шу тобда унинг нақадар ҳайратга тушганини билсангиз эди! Бу руҳоний аббат Кастанэднинг худди ўзгинаси эди! Чиндан ҳам бу икки нусха унча қаттиқ гапирмасликка ҳаракат қилинган бўлса-да, улардан бирининг товуши йигитга бошиданоқ таниш кўринганди. Жюльєнning дилида заминни бу малъун газандадаи халос этиш истаги туғилди.

«Хўш, у ҳолда вазифам нима бўлади?» — деди у ўзига-ўзи.

Поп ва унинг ёрдамчиси чиқиб кетишиди. Орадан чорак соат ўтгач, Жюльен ўзини уйғонгандек қилиб кўрсатди. У қичқириб, тўполон кўтарди ва бутун уйни уйготиб юборди.

— Мени заҳарлашибди! Мазам қочяпти! — дега қичқираиди у.— Вой, жуда азоб чекяпман!

Жеронимога ёрдам бериш учун унга баҳона керак эди. Йигит унинг хонасига кириб, афюн қўшилган винодан ичган Жеронимони дәярли бехуш ҳолда кўрди.

Шундай найранг исплатилиши мумкинлигини олдиндан сезган Жюльен ўзи Париждан олиб келган шоколад билан. қаноатланган эди. У қанча уринимасин. Жеронимони бутунлай уйготишга ва уни ўзи билан жўнашга кўндира олмади.

— Менга бутун Неаполитания қироллигини ҳадя қилишган тақдирда ҳам ўриимдан туролмайман,— дега мин-ғилларди уйқу аралаш қўшиқчи,— йўқ, уйғонмайман, уйқу жуда ширин нарса!

— Еттита мулкдор князь нима бўлади?

— Кутиб туришади.

Жюльен бир ўзи йўлга чиқиб, ҳеч қандай саргузаштисиз олий ҳазратнинг олдига етиб олди. У ўзини қабул қилишларини илтимос қилиб, ярим кун вақтини бекорга сарфлди. Унинг бахтига соат тўртларда герцог саир қилгани чиқди. Жюльен унинг пиёда кетаётганини кўргач, сира ўйлаб ўтирмаи герцогга яқинлашида-да, садақа сўради. У олий ҳазратдан икки қадам нарида тўхтаб, чўнтағидан маркиз де ля Молнинг соатини чиқарди ва қўлини узатиб, уни герцогга кўрсатди.

— Кейинпроқ қолиб, ортимдан юниг,— деда жавоб қилди герцог унинг юзига қарамай.

Тахминаи бир чақиримча йўл юришгач, герцог бирдан четга бурилиб, кичкина қаҳвахонага кирди. Худди ана шу ерда, жўигина қаҳвахонанинг ифлос хужрасида Жюльен герцогга ўзи тўрт саҳифадан иборат мактубини ёд айтиб берниш шарафига мулескар бўлди.

— Ҳаммасини қайтадан такрорланг,— деди герцог унга йигит мактубини охиригача айтиб бергач,— фақат сеннироқ ганиринг.

У батъзи гапларни ёзиб олди.

— Кейинги почта станциясигача пиёда боринг. Нарсаларинеиз билан колясканни шу ерда қолдирасиз. Бир амаллаб Страсбургга етиб олинг-да, ойнинг ингурма иккинчи куни (буғун эса ўнинчи эди) соат ўн икки яримда худди шу қаҳвахонада бўлинг. Бу ердан ярим соатдан сўнг чиқасиз. Бир оғиз ҳам сўз айтманг!

Жюльен эшитган ҳамма ган шу бўлди. Бироқ герцогга чин дилидаш қойил қолмоқ учун шу ҳам старли эди. «Жиддий ишлар мана-инуидай қилинади,— деда ўйлади у.— Агар уч кун бурун анави вайсақилариниг гапини эшитганида бу аркони давлат нима деган бўярди?»

Ўзининг пазарида ҳеч қандай қиладиган иши бўлмаган Страсбургга етиб олмоқ учун Жюльенининг икки куни вақти кетди. Йигит у ерга узоқ айланма йўл билан борди. «Агар анави иблис, аббат Кастанэд мени таниб қолган бўлса, у холда изимга тушмасдан қўймайди. Вазифамии барбод этиб, устимдан кулиш имконияти туғилиб қолса, унинг боини нақ осмонга старди-да!»

Бутун шимолий чегарадаги конгрегация қидирув бўлнимининг бошлиги аббат Кастанэд, Жюльенининг баҳтига, уни танимаган эди. Қашчалик сергак бўлмасинлар, Жюльенининг кетидан одам қўйиш страсбурглик исезуитларининг хаёлига ҳам келмади, зоро эгнига ҳаворанг камзул кийиб, ёқасига орден тақиб олган Жюльен шу туришда фақат ўз хурсандчилигини ўйлайдиган ёш ҳарбийнинг худди ўзгинаси эди.

С т р а с б у р г

Мафтунлик! Мухаббатнинг бутун жўшқинлиги, унинг умидсизликка солувчи бутун кучи сенинг изминингда. Фақат унинг диграбо қувончлари-ю, унинг лаззатли завқ шавқларигина сенинг иhtiёрингда эмас. Маҳбубам ухлаб ётган пайтда мен унга тикилиб туриб: мана у, бекиёс гўзаллиги, аёлларга хос барча ожизликлари билан бутқул менини, деб айта олмасдим. Тангри уни эркак зотига шафқат юзасидан, унга бахт ва қувонч ато этмоқ инитида қандай яратган бўлса, шу ҳолича у ҳозир менинг иhtiёrimda эди.

Шилле р. «Ода».

Страсбургда саккиз кун вақтини ўтказишга мажбур бўлган Жюльен бирор йўл билан юрак чигилини ёзиш мақсадида ҳарбий шои-шуҳрат ҳамда ватанга садоқат тўғрисида хаёл суриб юради. У севармиди ёки йўқми? Буни унинг ўзи ҳам аниқ билмасди, фақат тилка-пора бўлган қалбida ўз бахти ва бутун орзу-истакларининг соҳибаси бўлмиш ёлғиз Матильдагина хукмрон эканлигини хисэтарди. У ўзини босиб, умидсизликка берилмаслик учун бутун иродасини сафарбар этишига мажбур бўлмоқда эди. М-ль де ля Молга алоқадор бўлмаган бирор нарса тўғрисида ўйлашга унинг мажоли етмай қолганди. Шуҳратнарастлик ва мағрурлик бир вақтлар де Реналь хопимга бўлган хистайғусидан унинг эътиборини чалгитиб турарди. Матильда эса уни буткуз ром этиб олган бўлиб, йигитнинг келажак ҳақидаги барға орзулари муқаррар равишда қизга бориб тақаларди.

Келажак эса, уни қай томондан олиб қараманг, йигитга қайгули бўлиб кўринарди. Биз Веръерда унинг мағрур ва

үзига бино қўйиб юришига одатланиб қолган эдик. Энди бу галати йигит ўшанинг мутлақо акси бўлиб қолгади, унинг камтарлиги баъзан бемаънилик дара жасига бориб етари.

Уч кун бурун у аббат Кастанэдии икон деб отиб ташлаған бўларди. Бироқ энди Страсбургда биронта гўдак у билан баҳсланиб қолгудек бўлеа, у ўзи эмас, ана шу гўдак ҳақ бўлеа керак, дея ўйларди. Ўз хайтида тўқишига барча рақиб ва дунимантиарини зелар экан, Жюльен энди доим, айб уларда эмас, ўзимда бўлган, деган қарорга келарди.

Зоро, бир вақтлар унинг кўз ўигида ажойиб муваффақиятларга тўла келажакин гавдалантирувчи кучли хаёлоти энди унинг шафқатсиз дуниманига айланғанди.

Сайёхимизнинг бехосдан буйдай ёлгизликка маҳкум этилиши унинг аламли хаёлларини янада кучайтираётгандек тувларди. Ҳозир ёнида бирор дўсти бўлганида унинг нақадар боши осмонига стган бўларди. «Ха! -- дерди ўзига ўзи Жюльен, -- Бироқ бу ёруг дунёда менга меҳр қўйган биронта одам бормикини ўзи? Агар дўстим бўлган тақдирда ҳам мен бу гапларни умримнинг охиригача сир сақлашга ундаётган виждоимига хилоф иш қиласмидим?»

У от миниб, Кель атрофида сайд қилиб юради; бу Рейн соҳилидаги бир шаҳарча бўлиб, Дезе ва Гувион Сен-Сир унинг номини шон-шуҳратга буркаган эдизлар. Немис дехқони унга шу улуғ саркардаларининг матонати туфайли шуҳрат қозонган кичик дарёлар, қишлоқ йўллари, Рейнданги оролчаларни кўрсатмоқда эди. Чан кўли билан жиловни тутган Жюльен ўиг кўлида маршал Сен-Сирииниг эсдаликларига илова қилинган ажойиб ҳаритани ушлаб бораради. Шу пайт аллакимининг қувноқ овози унинг бошини кўтариб қарашибга мажбур этди.

Бу бир неча ой муқаддам унга ҳақиқий киборликнинг биринчи қондадарини ўргатган лоидонлик дўсти князь Коразов эди. Бу улуғ санъатга қатъий риоя қилиувчи Коразов Страсбургга яқинлагина келиб, Келга эндиғина қадам қўйган эди ва умри бино бўлиб 1796 йил қамали тўғрисида бир сатр ҳам тан ўқимаган бўлса-да, уни Жюльенга батафсил ҳикоя қилиб бера бошлиди. Немис дехқон унга оғзини очиб қараб турарди, зоро у ҳар қалай француздани бир оз билар ва князининг бемаъни гапларни қандай қалаштириб ташлаётганини яққол тушунарди. Бироқ шу тобда Жюльенининг хаёли дехқон ўйлаб турган гаплардан бениҳоя узоқ эди, қаҳрамонимиз бу йигитга ажабланниб тикиларди, унинг келингани қадди-қомати ва эгарда чиройли ўтиришига қойил қоларди.

«Мана буни баҳтли деса бўлади! -- дея ўйларди у. --

Шимининг ажойиблигини қаранг! Сочлари ҳам жуда ҳафсалана билан текислашган! Ах! Қани эди мени ҳам унга ўхшаган бўлсан, шунда Матильда уч куни севганидан сўнг менидан кўнгли қолмаган бўларди!

Князъ, ниҳоят, Кель қамали тўгрисида ҳикоя қилиб бўлгач, Жюльен томон ўгирилди:

— Бу дейман, индамас роҳибининг ўзи бўлиб қилибсиз-ку,— деди у.— Чамамда, мени бир вақтлар Лондонда сизга ўргатган жиддийлик қондасига ҳаддан ташқари риоя қилиб юборибсизми, дейман. Маъюс кўриниш ўзини яхши тутиш сирасига кирмайди. Маъюс эмас, зерикаётгандек бўлиб кўринмоқ керак. Агар маъюс кўринсангиз, бу демак, сизга нимадир етишмаётган, бирор ишда муваффақиятсизликка учраганингиз бўлади. Бу билан сиз ўзингизни кўримсиз қилиб кўрсатасиз. Ва, аксинча, агар сиз зерикаётган бўлсангиз, сизнинг қўйглинигизни овламоқчи бўлаётгани одамнинг ўзи ишқулай аҳволга тушшиб қолади. Қандай жиддий хатога йўл қўйганингизни тушунинг ахир, азизим.

Жюльен оғзини очиб, уларнинг ганига қулоқ солиб турган дехқонга бир экю узатди.

— Жуда яхши,— деди гап қотди князъ,— сизда назокат ва саҳоват бор экан! Жуда, жуда ҳам яхши! — Шундай деда у отини елдириб кетди. Қалби аҳмоқона бир завққа тўлган Жюльен унинг ортидац от қўйди.

«Ах, агар мени шундай бўлганимда эди, Матильда менидан анави Круазиуани афзал кўрмасди!» У князининг бу бемаъни тентаклигидан қапчалик аччиғланса, ўзидан шунча қаттироқ нафратланар ва ўзи ҳам шундай бўла олмаслигидан ўкиниб, князининг бу қилиқларига қойил қолар эди. Иносот зотининг ўзидан ўзи жирканиши буидан ортиқ бўлмаса керак.

Князъ чиндан ҳам Жюльенининг нимадандир руҳи тушганилигига ишонч ҳосил қилди.

— Гап буидай, азизим,— деди у улар Страсбургга кириб боришаар экан.— Бу ишингиз ярамайди эди. Нима, бутун бойлигингиздан ажралиб, хонавайрон бўлдингизми? Еки, эҳтимол, бирор актриса қизни севиб қолгандирсиз?

Руслар француздарнинг урф-одатига жуда таассуб қилишади-ю, лекин бу соҳада улар тахминан эллик йил орқада юришади. Ҳозир улар Людовик XV аслига тақлид қилишарди.

Севги ҳақидаги бу ҳазил-хузул гаплардан Жюльенининг кўзига тирқираб ёш чиқиб кетди. «Хўш, бу ажойиб йигит билан маслаҳатлашсан нима қиласди?.. » — деда хаёлидан ўтказди у.

— Ҳа, дўстим,— деди у киязга қараб,— сиз чиндан ҳам дилимдагини тондингиз. Афсуски, мен ошиқ бўлиб қолдим; ундан ҳам баттари, мендан юз ўгиришди. Дилбар бир аёл, у шу ерга яқин бир шаҳарчада яшайди, мени уч кун севди-ю, кейин эса бирдан қувиб юборди, шундан жуда руҳим тушиб юрибди.

Сўнгра у киязга сохта исмлар билан Матильданинг феъл-атвори ва характерини тасвирлаб берди.

— У ёгини айтмасангиз ҳам бўлади,— деди Коразов,— ҳакимлик қилувчига ихлос қўймогингиз учун сизнинг ҳиқоянгизнинг давомини ўзим айтиб бераман. Бу ёни хонимнинг эри жуда бадавлат одам ёки эҳтимол унинг ўзи жуда асилзода оиласдан, менимча шуниси тўғрироқ бўлса керак. Ҳулласи калом, у магрурланиса арзийдиган аёл.

Жюльен индамай бош иргади: яна бирор гап айтишга унинг матонати етишмади.

— Жуда яхши! — дея жавоб қилди князь.— Мана сизга уч дона ҳандори, лекин анча аччиқ ўзиям. Марҳамат қилиб, уни дарҳол ютиб юборинг:

1. Ҳар куни ўша хоним билан... унинг исми нима эди?
- Де Диубуа хоним.

— Исмдан ҳам берган экан ўзи! — дея хитоб қилди князь қотиб-қотиб кулар экан.— Йўқ, кечирасиз, тушуман, бу сиз учун муқаддас ном. Шундай қилиб, сиз ҳар куни де Диубуа хоним билан учрашиб турмогингиз керак. Лекин зинҳор ўзингизни ундан совигандек ёки ранжигандек қилиб кўрсатманг. Асеримизнинг буюқ қоидаси ёдинигизда бўлсин; доим сиздан кутишшайтан ишининг тескарисини қилинг. Сиз ўзингизни унинг илтифотига эришганингиздан бир ҳафта аввал қандай бўлсангиз, худди шундай қилиб кўрсатинг.

— Эҳ, у пайтда мен мутлақо хотиржам эдим,— дея алам билан хитоб қилди Жюльен.— Ўзимча, унга ачинамаи холос, дея ўйлардим.

— Парвонацинг қаноти шам алаигасида куяди,— дея унинг ганини бўлди князь,— дунё каби кўҳна ўхшатиш бу.

1. Сиз ҳар куни у билан учрашиб турасиз.

2. Сиз асилзода хонимлардан бирининг кўнглини овлай бошлайсиз, лекин бу ўринда сира ҳам эҳтирос намойиш этмайсиз, тушунарлами? Сиздан яшириб ўтирмайман, жуда қийин ролни ижро этмогингизга тўғри келади, сиз устомонлик қилмогингиз лозим, лекин пайрангни сезиб қолиша: тамом бўлдим деяверинг.

— У жуда ақали, мен эса тирип аҳмоқман. Демак ишим чатоқ,— деди сўниқ товуш билан Жюльен.

— Йўқ, фақат сиз, чамаси, мен ўйлаганимдан ҳам кўпроқ ошиқ бўлиб қолганга ўхшайсиз. Де Дюбуа хоним, тақдир жуда олий насаб ёки саноқсиз бойлик ато этган барча аёллар каби, фақат ўз шахсиятини ўйласа керак. У сизга эмас, ўзига кўпроқ эътибор беради, бинобарин, у сизни билмайди. Дирида севги жўш урган ўша икки-уч висол дамларида у ўз хаёлотига зўр бериб, сизнинг тимсолингизда асл ҳолингизни эмас, балки ўзи ўйлаб чиқарган қаҳрамонни кўрган.

Эҳ, жин урсин! Бунинг турган-биттани алифбо-ку, азизим Сорель, сиз мактаб боласи эмассиз-ку ахир!..

Гап бундай! Қани, манови магазинига кирайлик-чи, мана сизга ажойиб қора галстук, уни Берлингтон-стритдаги Жон Андерсоннинг ўзи тиккан, деб ўйлаш мумкин. Марҳамат қилиб, уни тақиб олиниг-да, бўйинингизда осилиб турғаи анови бедаво қора арқонни ташлаб юборинг.

— Хўш, айтинг-чи,— дея давом этди князь Страсбургнинг олди зарбоғчиининг магазинидан чиқишар экан,— қандай жамиятда аралашиб юради ўша де Дюбуа хоним? Е худойим! Шунақаям исем бўладими! Жаҳлингиз чиқмасин, азизим Сорель, чин сўзим, шунчаки оғизмдан чиқиб кетди... Хўш, кимнинг кўнглини овлайсиз?

— Жуда одобли бир аёл бор. Унинг отаси пайпоқ фабрикасининг эгаси, ниҳоятда бадавлат одам бўлган. Бу хонимнинг кўзлари жуда ажойиб, бунақасини сира кўрган эмасман, менга жуда ёқади бу кўзлар. У шаҳарнинг олди аёли ҳисобланади. Лекин барча бу устуникларига қарамай, агар олдида тижорат ва дўкоилар ҳақида сўз очишса, хоним хижолат тортиб, қизариб кетади. Бахтга қарши унинг отаси Страсбургнинг машхур савдоғарларидан бири бўлган экан.

— Демак,— кула-кула унинг гапини илиб кетди князь,— агар фириб бериши ҳақида сўз очишса, ўша жонинингиз сиз тўғрингизда эмас, ўзи ҳақида гапиришнити, деб ўйлайди. Унинг бу тентаклиги жуда ажойиб ва сиз учун ғоят фойдали: у сизга хонимнинг оҳу кўзларини кўрганингизда эс-ҳушингизни йўқотмаслигинингизга имкон беради. Муваффақиятга эришувингиз муқаррар.

Жюльен де мя Моллар хонадонинга тез-тез қелиб турадиган маршалининг беваси де Фервак хонимни назарда тутган эди. Бу чет оллиқ гўзал хоним маршалга унинг ўлимидан бир йил олдин турмушга чиқсан эди. Чамаси, унинг бутуи умри бир мақсадга: ўзининг фабрика эгасининг қизи эканлигини барчанинг хотирасидан ўчиришга бағиплангандек эди, Парижда обру срттиromoқ учун эса, у эзгулик тараф-

дөри бүлгән хөтиналарга бошчилик қилмоққа жазм әттанди.

Жюльен князга сидкىдилдан қойил қолғанды: унинг барча бу тентақларига эга бүлмоқ учун у ҳеч нимани аямаган бүларди! Икки дүстнинг сұхбати жуда чүзүлиб кетди. Коразовнинг боши осмонда эди, ҳали биронта ҳам француз унинг сұзларини бу қадар узоқ тингламаган эди. «Мана, ниҳоят, мақсадимга ҳам эришдим,— дея тантана қыларди ўзича князь,— менинг устозларим гапимга қулоқ солишиянти ва мейдан ақл ўрганишынти».

— Демак, сиз билан келишиб олдик,— дея такрорларды у Жюльенга ўнинчи марта.— Де Дюбуа хонимнинг олдида ўша пайгоқ фабрикасининг қизи бүлмиш фаришта билан гаплашаётганингизда әхтиросдан асар ҳам күрсатмайсиз. Хатларда эса, аксина, оташин әхтирос намойиш этинг. Қотириб ёзилган ишқий мактубни ўқиши — тегма нозик хонимга бекиёс лаззат бағишлиди, бундай мактубни ўқиётганида у ҳузур қилиб дам олади. Бу ўринда устоменлик қилишингизга қожат қолмайди, энди у ўз қалбига қулоқ солиши мумкин. Шундай қилиб, унга ҳар куни иккитадан мактуб йўлланг.

— Йўғ-е, зинхор унданай қилолмайман! — дея хитоб қилди капалаги учиб Жюльен.— Ундан кўра мени ўгирга солиб янчсинлар, мен икки сатр жумлани ҳам иншо этолмайман, мутлақо мурдаман, азизим, қўлимдан ҳеч нима келмайди. Майли мени шу ерда ташлаб кета қолинг, шундок ўйл четига ётаману жон узавераман.

— Қандайдир жумла иншо этасиз, деб сизга ким айтди? Менинг сафар сандигимда олти том ишқий мактублар ётибди. Ҳамма туридан, ҳар қандай аёл характеристига мос кела-диганидан бор. Эзгулик тарафдори учун ҳам топилади! Мана дўстим Калисский Лондондан ўн уч чақирим наридаги Ричмонд-Террасда бутун Англиядаги энг гўзал квакер хонимга хушомад қилиб юрган эди.

Жюльен дўсти билан тун соат иккита хайрлашар экан, ўзини энди у қадар баҳтсиз ҳис этмасди.

Эртаси куни князъ уйига котибни таклиф қилди, икки кундан кейин эса Жюльен ҳафсала билан номерланган ҳамда энг юксак ва энг зерикарли эзгулик устидан галаба қозонингга мўлжалланган эллик учта ишқий мактубга эга бўлди.

— Эллик тўртингчи мактуб йўқ,— деди князъ,— зеро Калисскийни яҳши гап билан қувиб юборишибди. Лекин сизга барни бир эмасми, охир-оқибатда пайгоқ фабриканти-ният қизи сизни ҳам ҳайдаб юборса нима қилибди? Сиз

ахир фақат де Дюбуа хонимнинг юрагига таъсир ўтказмоқ-чисиз-ку.

Улар ҳар куни от миниб, бирга сайд қилишарди. Князь Жюльсенни жуда яхши қўриб қолди. Унга дафъатан қўйиб қолган меҳрини қандай изҳор қилишни билмай юрган князь охири йигитга бадавлат меросхўр бўлмиш ўз холаваччаларидан бирига уйланишни таклиф қилди.

— Унга уйланганингиздан кейин эса, менинг таъсирим ва манови орденингиз ёрдамида сиз икки йилдан сўнг полковник бўлиб оласиз.

— Лекин бу крест билан мени Наполеон мукофотлаган эмас-ку, бунинг йўриги бошқа.

— Нима фарқи бор? — дей жавоб қилди князь. — Уни Наполеон таъсис этган-ку, у бари бир Европада энг олий орден ҳисобланади.

Жюльен унинг таклифиға деярли рози бўлиб қўйган әди-ю, лекин бўрчи олий ҳазратнинг олдига бўришни тақо-зо этарди; Коразов билан хайрлашар экан, у дўстига хат ёзишни ваъда қилди. У ўзи келтирган маҳфий потага жа-воб олди-да, Париж томон елиб кетди, бироқ икки кўнгина ёлғиз ўзи қолили биланоқ Франция ва Матильданি тарк этиш Жюльенга жуда катта мусибат бўладигандек туюлди. «Йўқ, мен Коразов таклиф қилаётган ўша миллионларга уйланмайман, — дей қарор қилди у. — Лекин берган масла-ҳатидан фойдаланаман.

Ахир кўнгилли овлаш санъати — унинг касби-ку. Мана, ўн беш йилдирки, у бирор бошқа иш билан қизиқмайди, — ҳозир у ўттиз ёшда-ку ахир. Уни ақли ҷаст деб бўлмайди: у қув ва эпчил одам. Жўшқинлик, поэзия бундай характерга тўғри келмайди, унинг руҳи прокурорнига ўхшайди. У холда янам яхши, у тўғри мулоҳаза юритяни-ти, дей ўйлашга асос кўпроқ бўлади.

Ҳа, худди шундай қилиш керак: де Фервак хонимга ҳушомад қиласман.

Тўғри, сал зерикарлироқ бўлса керак, лекин мей унинг ажойиб кўзларига тикилиб юраман, бу кўзлар мени дунёда ҳаммадан кўпроқ севган ўша кўзларга жуда ҳам ўхшаб кетади.

У чет эллик аёл, демак, ўрганмоқ учун янги характер бўлади.

Мен эс-хушимдан ажраляпман, ҳалок бўлляпман, шу бо-исдан ҳам ўша дустона маслаҳатга риоя қилишим ва ўз қалбимга қулоқ солмаслигим керак».

Тақвадорлик хизматида

Агар мен бупдан ақыл-идрок
билип ва орқа-олдимга қараб лаз-
затланадиган бўлсам, у ҳолда мен
учун бу лаззат бўлмай қолади.

Lope de Vega

Парижга қайтиб, маркиз де ля Молга, чамаси, унинг ҳафсаласини жуда пир қилган жавоб мактубини топширгач, қаҳрамонимиз унинг хонасидан чикқан заҳоти граф Альтамиранинг олдига қараб югурди. Ўлим жазосига ҳукм қилиниш каби устуниликдан ташқари бу ажойиб инсон жуда донишманд ва художўй ҳам эди; ана шу фазилатлари ва ундан ҳам кўра ўзининг олий наасби туфайли граф де Фервак хонимнинг дидига жуда мос тушар ва улар тез-тез учрашиб туришар эди.

Жюльен графга жуда жиддий қилиб ўзининг ошиқи бекарор бўлиб қолганини айтди.

— У чиндан ҳам жуда олиҳиммат, соғдил ва қалби юқ-сак аёл,— деди жавобан граф Альтамира,— лекин бир оз такаббурлиги бор, иезуитликка ҳам мойилроқ. Гоҳида мен у айтган ҳар бир сўзни жуда яхши тушунаман, аммо бутун жумланинг маъносини сира англай олмайман. У билан сұхбатлашаётганимда гоҳо, француз тилини одамлар айтган-чалик яхши билмасам керак, дея ўйланиб қоламан. Бу дўстлик жамиятда сизнинг обрў-эътиборинигизни оширади. Лекин, биласизми, юринг, яхшиси Бустоснинг олдига борамиз,— деди ҳар бир ишда изчил ва оқилона йўл тутишни яхши кўрадиган граф Альтамира.— У бир вақтлар маршал бевасининг кўнглини овламоқчи бўлган эди.

Дон Диего Бустос худди ўз мижозининг даъволарини эшитаётган адвокат каби бир оғиз ҳам сўз айтмай, уларни ишнинг моҳиятини узоқ ва батафсил ҳикоя қилишга мажбур этди. Унинг башараси семириб кетган роҳибнинг ахшарди-ю, лекин қоп-қора шоп мўйлови бор эди. У ўзини жуда маҳобатли тутарди, бироқ аслида ўзи ҳалол карбонарий эди.

— Тушунарли,— деди у ниҳоят Жюльенга.— Сиз, маршал беваси де Фервак хонимнинг бирони пайт ўйнаши бўл-

тапми ёкийүкмі, дея сұрамоқшысыз? Банобарыз! Күваф-
фақият қозониңта умид қылсанғыз бўладими? Шу йарса
қизиқтирипти мінез? Сизга шу нарсаны айтишиғ мум-
кин: шахсан мен мағлубиятга учрадим. Эди, бу ҳол менни
ортиқ ранжитмай қўйган бир пайтда унинг ҳарантери тўг-
рисида сизга шуни айтишим мумкин: хонимнинг қайфияти
тез-тез бузилиб туради, бунинг устига у аяча кек сақлайди-
ган одам. Бу хислати ҳақида ҳозир сизга ҳикоя қилиб бер-
ман.

— Одатда истеъоддли одамлар жуда серзарда бўлиша-
ди ва шу боисдан уларнинг барча ишлари кишига ҳиёл га-
лати туюлади. Мен хонимда бу хислатни сезмадим. Аксин-
ча, худди шу голландларга хос вазманилиги ва совуққонли-
ги учун ҳам у шу қадар гўзал ва тиниқ кўринади.

Испанияликнинг ўзини буидай оғир-вазмини тутиб,
сусткашлик билан сўзлашидаи Жюльєнниң зардаси қай-
най бошлади, у тоқати тоқ бўлиб, бир неча бор қисқа-қисқа
луқма ташлаб, унинг гапини бўлди.

— Гапимни эшитипни истайсизми ўзи? — дея сўради
уидан маҳобат билан дон Диего Бустос.

— Furia francese¹ учун менин кечирини. Қулогим сиз-
да, — деб жавоб қилди Жюльєн.

— Де Фервак хоним бир ёмон кўриб қолса, нафрата-
ниң чеки бўлмайди. У умри бино бўлиб кўрмаган қандай-
дир адвокатлар, бечора шоирларни шафқатсизлик билан
тавъқиб этади. Анави қўшиқчи шоирлар бор-ку, Коллега
ўхшагаллар, биласизми?

Севгидир қаеби корим...
Ишқ куритди мадорим...

ва ҳоказо.

Шундан сўнг Жюльєн ўша қўшиқни охиригача тинг-
лашға мажбур бўлди. Испани туимагур, чамаси, француз
тилида қўшиқ айтишини жуда яхши кўрар экан.

Бу ажойиб қўшиқни шу пайтга қадар ҳали ҳеч ким буи-
дай бетоқат бўлиб эшитмаган бўлса керак ўзи.

— Маршал беваси,— деди дон Диего Бустос қўшиқни
охиригача айтиб бўлгач,— шундай:

Қовоқхонада бўлибман овни...

дея бошланадиган бир қўшиқ мұаллифини хопавайрон
қилди.

¹ Французча жўшқинлигим (исп.).

Жюльен, яна қүшиқ айтиб қолмаса түрга әди дея құр-
қиб кетді. Бирок дон Диего бу гал қүнициңнинг мазмұннини
батағсил таҳлил қилиш билан чекланиб құя қолди. Чин-
дан ҳам бу қүшиқ жуда фосиқона ва одобсиз бир рухда
ёвилган эди.

— Маршал беваси менинг олдымда ўша қүшиққа нис-
батан ўз газабини изхор қила бошлаган эди, — деди дон
Диего, — мен хонимга унинг тоифасидаги аёллар матбуотда
босилиб чиқадиган ҳар хил бүлмагур гапларни ўқымаstryк-
лары керак, дея эътиroz билди. Тақво ва одоб қоидар-
ларини қанчалик қаттиққұллик билан ўрнатышасин,
Францияда қовоқхоналар учун шундай асарлар ёзилавера-
ди. Де Фервак хоним ўша қүшиқ муаллифини — иш ҳақи-
нинг ярмини ўмарыб қолищадиган бечора бир ялангоёқ
шоирни бир минг саккиз юз франк мағаш оладиган ишидан
құвдиріб юборгач, мен хонимга шундай дедим: «Бүгін-
гиз эхтиёт бўлинг, сиз ўша бечора қофиябозга ўз қурғолин-
гиз билан ҳужум қилдингиз, у эса сизга ўз қофиялари би-
лан жавоб бериши мумкин — у тақводорлик тўгрисида
биронта қүшиқ ёзади. Барча ҳашамдор меҳмонхоналар сиз-
нинг тарафингизни олишади, бироннинг устидан қулишии
яхши кўрадиган одамлар эса, ҳамма ёқда ана шу аниграм-
мани тақрорлаб юришади». Ўшанда марижал бевасининг
менга нима деб жавоб қилганини биласизми, тақсир? «Ху-
до йўлида мени бутун Парижнинг кўз ўнгидага қатл этсалар
ҳам майли — бу Францияда илгари сира кўрилмаган то-
моша бўларди. Шунда ҳалқ юксак эзгуликни этозлашга
ўрганиарди. Бу менинг ҳаётимдаги энг ажойиб кун бўлар-
ди». Шу гапни айтаётганида унинг кўзларидаги ифодани
ҳанузгача унута олмайман.

— Ха, унинг кўзлари жуда чиройли! — дея хитоб қил-
ди Жюльен.

— Кўриб турибман, чиндан ҳам ошиқ бўлиб қолибсиз...
Шундай қилиб, — дея яна маҳобат билан гап бошлади дон
Диего Бустос, — у серзарда эмас, серзарда одамлар эса
одатда кекчи бўлишиади. Унинг одамларга ёмонлик қили-
шининг боиси ўзининг бахтсиз эканлигидан бўлса керак.
Мен унинг қандайдир пинҳона қайғуси бор, деб гумон
қиласман. Эҳтимол, ҳамма гап ўзини тақводор қилиб қўрса-
тиш ўлгудек жонига текканидадир.

Испаниялик жимиб қолди-да, бир минутча оғиз очмай,
Жюльенга тикилиб турди.

— Бутун гап ана шунда, — виқор билан қўшимча қил-
ди у. — Худди шу боисдан ҳам сиз хиёл умид қилсангиз бў-

лади. У кишининг кўнгилларини овлямокқа уриниб юрган ана ўша икки йил давомида мен бу тўғрида жуда қўй ўила-дим. Сизнинг бутун келажагингиз, жапоби ошиқ, тамоман ана шу буюк сирга боғлиқ: хўш, ўз зиммасига олган ролидан чарчаган ва баҳтсизлиги туфайли доим даргазаб бўлиб юрган мунофиқ эмасмикин бу хоним?

— Еки, эҳтимол,— дея, ниҳоят, гапга аралашди кел-ганидац буён бир оғиз ҳам сўз айтмай сукут сақлаб ўтирган граф Альтамира,— бу мен йигирма марта сенга айтган ўша ёски гафидир: шунчаки у ҳам фрациузча шуҳратнарастлик касалига мубтало бўлгандир, ўша бадном мовутфурӯш ота-си ҳақидаги хотиралар уни таъқиб этаётгандир. Худди ана шу нарса унга азоб беряпти. Унинг ўзи эса табиатан совуқ-қон ва одамови. У фақат Толедога борса-ю, ҳар куни унга жаҳаннамнинг даҳшатли манзараларини тасвирлаб, азоб берадиган биронта руҳонийнинг қўлига тушиб қолса-гина баҳтиёр бўлиши мумкин.

Жюльен кетай деб турганида дон Диего янада маҳобат-лироқ кўринишга ҳаракат қилиб деди:

— Альтамира менга айтди, сиз ўзимизнинг одамлар-дан экансиз. Бир кун келиб сиз озодликка эришувимизда бизга ёрдам берасиз, шу боисдан ҳам мен сизнинг ана шу ишингизга қўмаклашмоқчиман. Маршал бевасининг услуби билан танишиб қўйсағиз ёмон бўлмайди. Мана унинг ўз қўли билан ёзган тўртта мактуби.

— Мен уларни қўчириб оламан-да,— дея хитоб қилди Жюльен,— кейин ўзиғизга келтириб бераман.

— Бу ерда гаплашган гапларимизни ҳеч қачон ва ҳеч кимга айтмайсиз-а?

— Ҳеч кимга айтмайман, виждоним ҳаққи! — дея қич-қирди Жюльен.

Бу гаплардан қаҳрамонимизнинг хиёл қўнгли очилди ва унинг лабларида сезилар-сезилмас табассум шайдо бўлди. «Мана сизга тақводор Альтамира, у менга фосиқлик қилишида ёрдамлашмоқчи бўлиб юрибди!» — деди у ўзига-ўзи.

Дон Диего Бустос билан бўлган ана шу ниҳоятда муҳим сұхбат чоғи Жюльен муттасил д'Алигр саройи минораси-даги соатицинг занг уришига қудоқ солиб ўтирди.

Тушлик пайти яқинлашмоқда эди, у ҳозир Матильда-ни кўради. Уйга қайтгач, у ҳафсалада билан қайта ки-йинди.

«Мана менинг биринчи тентаклигим,— деди у ўзига-ўзи зинадан пастга тушаётган пайти,— князининг кўрсат-маларига огишмай амал қилмоқ керак».

Шупдан сүнг у ўз хонасига қайтиб, энг олдий сафар костюмини кийиб олди.

«Энди,— дея хәэлидан ўтказди у,— дилимдаги гапларни күзимдан сездириб қўймасам бўлгани». Соат эндигина беш ярим бўлган эди, тушликни эса олтида қилишарди. У меҳмонхонага кирди, у ерда ҳеч ким йўқ экан. Зангори дивани кўриб, Жюльен унинг олдига тиз чўкди-да, одатда Матильда қўлини қўйиб ўтирадиган жойга лабини босди, йигитнинг кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди: «Бирор йўлини топиб, бу аҳмоқона ҳиссиётга чек қўйишим кепрак,— деди у ўзига-узи ғазаб билан.— У мени ошкор этади ахир». Йигит хўжакўрсин учун қўлига газета олди-да, бир неча бор бўқقا чиқиб, яна меҳмонхонага қайтиб кириб юрди.

Сўнгра, ҳеч кимга сездирмай, катта эман ортига яширинди ва бутун вужуди қалт-қалт титраганича, ниҳоят, м-ль де ля Моль деразасига қарашга журъат этди. Дераза қопқаси тақа-тақ берк эди, ҳупидан кетиб йиқилишига оз қолган Жюльен анчагача эманга суюниб турди-да, сўнгра мадори қочган оёқларини аранг босиб, боғбоннинг нарвонини кўргани борди.

Бир вақтлар унинг ўзи кериб очган занжир ҳалқаси,— хайҳот, у пайтларда ҳаммаси нақадар бошқача эди-я! — ҳамон ўшандай очиқ турарди. Эс-хушини деярли йўқотган Жюльен ҳалқани лабига босди.

Меҳмонхона билан боғ ўртасида ана шундай узоқ танды қўйиб юрганидан сўнг Жюльен ўзини ниҳоятда ҳоргин ҳис этди, йигит шу ҳолатга эришганидан жуда хурсанд бўлиб кетди. «Ана энди нигоҳим сўнник қўринади ва мен ўзимни ошкор қилиб қўйишдан чўчимасам ҳам бўлади!» Аста-секин ҳамма меҳмонхонага тўилана бошлади: ҳар гал эшик очилганида Жюльеннинг юраги орзиқиб, орқасига тортиб кетарди.

Стол ёнига ўтиришди. Ниҳоят м-ль де ля Моль ҳам пайдо бўлди, у ўзини куттириш одатига биноан ҳаммадан кейин келди. Қиз Жюльенни кўрди-ю, қип-қизариб кетди, йигитнинг сафардан қайтгани ҳақида унга ҳеч ким бир оғиз ҳам сўз айтмаган эди. Жюльен Коразовнинг маслаҳатини эслаб, унинг қўлларига қаради: Матильданинг қўллари титрамоқда эди. Йигит қаттиқ ҳаяжонга туңди, ҳоргин қўринаётганидан ичиди яна бир бор қувониб қўйди.

Жаноб де ля Моль Жюльенни мақтаб узоқ гапирди, шундан сўнг маркиза унга мурожаат қилиб, йигитнинг ҳоргин қўриниши ҳақида қандайдир жуда илтифотли сўзлар айтишни лозим топди. Жюльен секунд сайни ўзига-узи: «Мен мадемуазель де ля Молга кўп қарайвермаслигим,

лекин шу билан бирга ундан күзимни олиб қаңмаслигим ҳам керак. «Мен бәсімға күлфат түшган ўша қундан бир ҳаfta олдин қандай бұлсам, худи шүндай күрінмогим даркор...» — деде тақрорларді. Хуллас, у ўз хатти-харакатидан мамнұн бўлиб, меҳмонхонада қолди. У биринчи марта уй бекасига илтифот этиб, унинг меҳмонларини қўлидан келғанича гапга солишга ҳаракат қилди.

Унинг бу назокати муносиб тақдирланди: соат саккизларга яқин маршал беваси де Фервак хонимнинг келгани ҳақида хабар қилишиди. Жюльен шу заҳоти ўз хонасига чиқди-да, ҳафсала билан қайта кийиниб тушиди. Бундай диққат-эътибори учун йигитдан жуда миннатдор бўлган де ля Моль хоним ундан хурсанд эканлигини кўрсатиб қўйиши мақсадида де Фервак хонимга Жюльєннинг саёҳати тўгрисида ҳикоя қила бошлади. Йигит маршал бевасининг ёнига ўтириди. Лекин у шундай жойлашдики, кўзлари Матильдага кўринмай қолди. Санъатнинг барча қоидаларига биноан шундай жойлашиб олгач, у ҳайрат ва завқ тўла кўзларини де Фервак хонимга маъноли тикиди. Князь Коразов унга сөвға қилган эллик уч мактубнинг биринчиси худди ана шу туйгу тўгрисидаги сафсата билан бошланарди.

Де Фервак хоним Опера Буффга бормоқчи эканини айтди. Жюльен дарҳол ўша ёқса жүнади. У ерда йигит жаноб де Бовуазига дуч келиб қолған эди, кавалер уни сарой аҳли ложасига киритиб қўйди. Бу ложа де Фервак хоним ложасининг шундоқ ёнгинасида эди. Жюльен ундан кўзини узмай ўтириди. «Кундалик тутиб, бу қамал тафсилотларини ёзib бормогим керак,— деде қарор қилди у уйга қайтар экан,— акс ҳолда барча маневрларимни унугиб қўйман». У ўзини зўрлаб, бу зерикарли мавзуда уч-тўрт бет қозоз қоралар экан, мўъжиза содир бўлиб, м-ль де ля Моль ҳақида бирор марта ҳам эсламади.

Жюльен сафарда юрар экан, Матильда уни деярли унугиб қўйган эди. «Ўйлаб кўрсам, у мутлақо оддий бир одам экан,— деде қарор қилди қиз.— Унинг исми менга умрбод ўзимни қандай иснодга қўйганимни эслатиб юради. Барча риоя қиласиган аниша ва номус қоидаларини ўзимга вижданан сингдириб олмогим керак: бу қоидаларни унугиан аёл ҳамма нарсадан мосуво бўлиши мумкин». У маркиз де Круазнуа билан анчадан буён тайёрланиб келаётган никоҳ битимини, нихоят, ҳал бўлди деб ҳисоблаш мумкинлигига шама қилди. Жаноб де Круазнуанинг боши осмонда эди: Агар маркизга Матильданинг унга нисбатан муносабатининг бундай ўзгаришига қизнинг лоқайдлик билан тақдирга тан бериши сабаб бўлганини айтишганида эди, у

нихоянда ажабланган бўларди. Ҳолбуки у қизнинг бу янича муносабатидан жуда фаҳрланиб юрган эди.

Бироқ мълъ де ля Моль Жюльенни кўрган заҳоти бутуиниятлари бир зумда ўзгарди қолди. «Ахир у рости билан ҳам менинг эрим-ку,— деди у ўзига-ўзи.— Агар мен чиндан ҳам ақл-идрок билан иш тутиб, эзгу йўл тутмоқчи бўлсам, у ҳолда, турған ган, фақат Жюльенгагина турмушга чиқишим керак».

У олдинданоқ, йигит ўзини баҳтсиз кўрсатиб, турли дил сўалари билан безор қиласа керак, дея кутар ва унга нима деб жавоб бериш ҳақида ўйлар эди. Зеро, унинг назарида, улар стол ёнидан туришлари биланоқ Жюльен у билан сўзлашмоқеңа ҳаракат қилиши аниқ эди. Бироқ йигит у билан сўзлашишга ҳаракат қилиш у ёқда турсин, аксинча, меҳмонхонада хотиржам ўтираверди ва ҳатто боғ томон бирон марта ўгирилиб қарамади — бунга у қандай қийинчилик билан эришгани ёлтиз худога маълум! «У билан бошиданоқ очиқчасига гаплашиб олганим маъқул», — дея қарор қилди мълъ де ля Моль ва ёлғиз ўзи боққачиқди. Аммо Жюльендан дарак бўлмади. Матильда меҳмонхонанинг катта ойнабанд эшиги ёнидан ўта туриб, унинг де Фервак хонимга Рейннинг тоғли соҳилларида тез-тез учраб турадиган ва у ерларга ўзига хос гўзаллик баҳш этадиган кўҳна қасрларниг ҳаробалари тўғрисида шавқ балан ҳикоя қилаётганий кўриб қолди. Йигит энди баъзи салонларда ақллилик нишонаси ҳисобланадиган бу сентиментал ва жимжимадор нутқ санъатини маълум қадар эгаллаб олган эди.

Агар князь Коразов Парижда бўлганида эди, у сўзсиз фаҳрланса арзирди: бу кечада ҳамма воқеалар худди у башорат қилгандек содир бўлмоқда эди.

Эртаси куни ҳам, ундан кейинги кунларда ҳам у Жюльенинг ҳатти-ҳаракатини албатта маъқуллаган бўларди.

Сирли гуруҳ аъзолари олиб бораётган сиёсий ўйин натижасида бу тўда бир неча зангори лентани тақсимлаш ҳуқуқига эга бўлди: де Фервак хоним, орденлардан бири отамнинг амакисига берилиши керак, дея талаб қилмоқда эди. Маркиз де ля Моль эса худди шуни қайнатаси учун даъво қиласди, улар шу мақсадда биргалашив ҳаракат қилаётганилари сабабли маршал беваси де ля Моль саройига деярли ҳар куни ташриф бу юриб турарди. Маркиз ҳадемай министр этиб тайинланиши ҳақида Жюльен худди ана шу хонимдан билиб одди: жамоб де ля Моль гурухга Хартияни қандайдир икни-уч ўйл ичиди ва ҳеч қандай тўс-тўнопонисиз бутунлай йўқ. Қизнинг моҳирона рожасини таклиф қилиби.

Жаноб де ля Моль министр бўлиб олган тақдирда эса, Жюльён вақти келиб епископлик даражасига кўтарилишини умид қиласа бўларди, бироқ энди барча бу орзу-истаклар унинг учун қандайдир парда ортига яширингандек бўлиб қолганди. Мабодо у гоҳида бу орзуларни эслаган тақдирда ҳам улар йигитнинг кўз ўнгидага қандайдир мавхум ва йироқ бир хаёл сифатида гавдаланаарди. Уни савдоий қилиб қўйган бу машъум муҳаббат йигитнинг барча ҳаётий қизиқишиларини ўзгартириб юборган эди: у энди нима ҳақида ўйламасин, ҳаммаси келажакда унинг м-ль де ля Моль битан муносабати қандай бўлишига боғлиқ бўлиб қолганди. Йигит беш-олти йил ана шундай зўр бериб ҳаракат қилиш натижасида қизнинг муҳаббатини такрор қозонишга умид қиласарди.

Нихоятда совуқкон ва сергак бўлган бу йигит, кўриб турибмизки, гирт телбалик ҳолига тушибди. Бир вақтлар унинг кўзга яққол ташланадиган фазилатларидан энди фақат саботгина қолибди. Сиртдан қараганда, у ўз хатти-ҳаракатида князь Коразов тузиб берган режага оғишмай амал қиласарди; ҳар куни кечқурун у де Фервак хонимнинг креслоси ёнига бориб ўтиради, бироқ энди унинг бир оғиз сўз айтишига мажоли йўқ эди.

Йигитнинг Матильдага ўзини дилидаги муҳаббатидан фориғ бўлгандек қилиб кўрсатишига зўр бериб уриниши, унинг силласиии қуритмоқда эди. У маршал беваси ёнида мутлақо жонсиз бўлиб ўтиради, ҳатто кўзларида ҳам, жисми қаттиқ азоб чекаётган одамники каби, барча ифодалар сўниб қолгандек туюларди.

Дунёқарааш бобида уни терцогиния даражасига кўтариши мумкин бўлган эри айтган ҳар бир сўзни айнан тақрорлайдиган де ля Моль хоним, мана, бир неча кундирки, Жюльеннинг бекиёс фазилатларини кўкларга кўтариб мақтаб юарди.

Савобли мұғаббат

There also was of course in Adeline
 That calm patrician polish in the address.
 Which ne'er can pass the equinoctial line
 Of any thing, which Nature would express:
 Just as a Mandarin finds nothing fine,
 At least his manner suffers not to guess
 That any thing he views can greatly please.

Dop giap, c. XIII, st. 34.¹

«Бу ойладагиларнинг ҳаммаси қандайдир ҳовлиқиб фикр юритишади,— дея ўйларди маршалнинг беваси.— Мана энди улар манови аббатчаларига шайдо бўлиб юришибди. Йигитча эса кўзларини сизга тикиб ганингизга қулоқ солишдан бошқасини билмайди. Лекин кўзлари анча чиройли қурмагурнинг».

Жюльен эса ўз павбатида де Фервак хонимнинг муомаласида бекам-кўст назокат ва ҳар қандай кучли ҳис-туйғудан бутунлай маҳрумлик сифатида намоён бўладиган асилзодаларга хос вазминлик намунасини кўрарди. Дафъатан қилинган биронта кескин ҳаракат, ўзини тута билмаслик худди ўзига тобе одамларга енгил муомала қилиш каби де Фервак хонимни доим хижолатга соларди. Ҳиссиётга бери-

¹ Аделипада бешак такаббурлик бор эди,
 Ҳар бир муомалада кибру ҳаво ҳукмрон.
 У гурур, кибру ҳаво ҳисларин жиловларди,
 Туйғуларни эркига қўймас эди ҳеч қачон,
 Ҳисларни бўш қўймоқ-чи — жиноятдай бўларди.
 Ҳудди шундок, нафрлати, парво ҳам қилмай, боён
 Ўзидан кеттанича қотиб турар нурвиқор.

лиш унинг назарида маънавий носоғлик қаби бир нарса эдики, бундай хислатдан инсон уялмоғи дозим бўларди, зеро бу нарса олий табақага мансуб бўлган қишининг шаънига сира ҳам ярашмас эди. У энг яхши кўрадиган нарса қиролниңг сўнгги широри ҳақида сұхбат қуриш бўдиб, севимли қитоби эса, «Сен-Симоннинг мемуарлари» эди. Хоним айниқса бу қитобининг шажара қисмини яхши қўрарди.

Мехмонхонада де Фервак хонимнинг севимли жойи бор эди, зеро у ернинг ёруғи хонимнинг ҳуснини янада бўртириб кўрсатарди. Жюльен буни билар ва шу боисдан ҳам оддинданоқ ўша ерга бориб, ўрнашиб оларди. Лекин у доим студни Матильдага кўринмайдиган қилиб ўтиришга ҳарарат қиласарди. Йигитнинг ўжарлик билан ундан ўзини олиб қочишидан ҳайратга тушган қиз шундай ажойиб кечалардан бирида зангори диванини тарқ этди-да, қўлида тикаётган қалтаси билан маршал беваси креслоси одиди турган мўъжазгина стол ёнига келиб ўтирди. Жюльен энди уни яқиндаи, де Фервак хоним шлянаси соябонининг шундоқ-қина тагидан кўриб туради. У ўз тақдирининг ҳукмдори бўлиб қолган бу қўзларни кутилмагандан шундай яқиндан кўриб, аввалига қўрқиб кетди, кейин эса бирдан бутун лоқайдлиги ғойиб бўлиб, сўзлай бошлади, сўзлаганда ҳам якуда яхши сўзлади.

У фақат де Фервак хонимга қараб сўзларди-ю, бироқ мақсади Матильданинг қалбига таъсир қилиш эди. Йигит шу қадар берилиб кетдики, де Фервак хоним унинг нималар ҳақида гапириётганини мутлақо тушунмай қолди.

Бу ажойиб муваффақият эди. Агар Жюльен нутқини немисларга хос мистик, юксак диний ва ىезуитларча рұҳдаги бир неча ибора билан якунлашнинг фаҳмига борганида эди, де Фервак хоним, чамаси, уни дарҳол асрни тубдан ўзгартирувчи буюк қишилар сафига қўшиб қўйган бўларди.

«Майли, агар у де Фервак хоним билан шундай берилиб сұхбат қуриш даражасида бефарқ экан, — дея ўзига тасалли бермоқчи бўларди м-ль де ля Моль, — у ҳолда унинг гапларига ортиқ қулоқ солиб ўтирмайман». У чиндан ҳам кечанинг охиригача ўз сўзида турди, бироқ бунга у осонликча эришмади.

Ярим кечада қиз қўлида шамдои бўлан оиласини ётоқ бўлмасига кузатиб қўир экан, де ля Моль хоним зинацояда тўхтаб, Жюльенни мақтай бошлади. Бу гандан Матильда ниңг янада кўпроқ зардаси қайнади ва у туни билан ухлаёлмай чиқди. У фақат бир нарсани ўйлаб таскин тоғарди:

«Мен үнәфратланадып хислатлар мәршал бевасига фази-
лат бўлиб кўринади, албатта. У Жюльсенни жуда ажойиб
йигит деб ҳисобластган бўлса керак».

Жюльсенниг ўзига келсак, у ҳаракатсизлик ҳолатидан
кўтулган бўлиб, энди ўзини унчалик баҳтсиз ҳис этмасди,
ўнинг кўзи тасодифан рус чармидан ишланган ва князь
Коразов эллик уч дона ишқий мактубга қўшиб совға қия-
ган кармонга тушиб қолди. Йигит биринчи мактубини
очди-ю, унинг охирида: «Биринчи мактуб биринчи учра-
шувдан сўнг орадан бир ҳафта ўтгач юборилади», деган
иловани ўқиди.

«Ана холос, кечикибман-ку! — дея хитоб қилди
Жюльсен, — де Фервак хоним билан учраша бошлаганимга
аинча бўлди-ку ахир». У дарҳол ўша ишқий мактубни кў-
чириб ёза бошлади, бу эзгулик тўғрисидаги ҳар хил балаанд-
парвоз сўзлар қалаштириб ташланган ваъзгўйликнинг
ҳудди ўзгинаси эди, уни ўқиган одам зерикиб ўлиши мум-
кин эди. Жюльсенниг омади бор экан, у иккинчи саҳифани
кўчира туриб, ухлаб қолди.

Бир неча соатдан сўнг у қўзига тушган қўёш нуридан
уйгониб кетди, маълум бўлишича, у туни билан шундай
стол ёнида ўтириб чиқибди. Энди унинг учун ҳаётдаги энг
машаққатли нарса уйгониши дақиқаси бўлиб қолган эди,
зоро йигит кўзини очиши биланоқ ўз баҳтсизлигини эс-
ларди. Бу топгда эса хатни кўчириб тугатар экан, у деярли
жилмайиб ўтирди. «Наҳотки,— дерди у ўзига-ўзи,— дунё-
да чиндан ҳам шундай гапларни ёзинга қодир бўлган би-
ропта йигит топилса!» Мактуб охирида у қалам билан ёзил-
ган шундай иловани ўқиди:

«*Бу мактубларни ҳаворанг камзул кийиб, қора галстук
тақиб, шахсан отда элтиб бермоқ лозим. Мактуб швейцарга
топширилади, бу пайтда ғамзада кўриниш керак,— кўз-
ларида чексиз матюослик ифода этилмоги лозим. Агар оқсоқ
қиз учраб қолгудек бўлса, гүё сезидирмай кўздан бир томчи
ёшли артиб олган киши бўлиб кўриниш керак. Оқсоқ қизга
бир-икки оғиз ширин сўз айтилади.*»

Жюльсен бу талабларга қатъяни амал қилди.

«Мен аинча сурбетлик қилинмац,— дея хаёлидан ўтказ-
ди у де Фервак саройидан чиқиб келар экан,— лекин Коразов
ўзидан кўрсени. Ўз тақвоси билан шуҳрат қозонган
шундай хонимга мактуб йўллашнинг ўзи бўладими! Энди у
мени қаңдай нафрат билан қарши олишини тасаввур қили-
ман! Рона томоша бўлади-да ўзиям! Чамаси, фақат шу
комедиягина кўнглаймий бир оз очса керак. Ҳа, «мен» дея
атёлмиш мана шў манфур нусхани яхшилаб сазойи қилини

керақ. Елгиз шу нарасында менинг вақтимни ҳам қылса керақ. Агар ўзимни жиноят қилишга қодир деб ҳис этганимда бир оз күпгил очиш учун ҳам ўша жиноятни қылған бўлардим».

Бутун шу ой давомида Жюльен фақат отини отхонага олиб кираётган дақиқалардагина ўзини бир оз баҳтли ҳис этарди. Коразов унга ўзидан юз ўғирган маҳбубасига қарашни қатъяни тақиқлаб қўйган эди, бу ўринда ҳеч қандай баҳона инобатга олинмасди. Отнинг таниш дупур-дупури, Жюльенинг отбоқарни чақириш учун отхона дарвозасини қамчи билан тақиллатиш одати туфайли Матильда баъзан парда ортидан ҳовлига қараш учун беихтиёр дераза ёнига келарди. Парда жуда юнқа бўлиб, Жюльен унинг ортидаги қизни яққол кўриб турарди. У шляпаси соябони остидан сездирмай Матильдага қарар экан, қизнинг қоматини кўради-ю, бироқ кўзларини илғай олмасди. «Шундай экан, у ҳам менинг кўзларимни кўра олмайди,— деда мулоҳаза юритарди йигит.— Демак, бу қараганим ҳисобга кирмайди».

Кечқурун де Фервак хоним унга, худди эрталаб Жюльен жуда маъюс бир қиёфада унинг швейцарига топширган ўши фалсафий-мистик ва диний трактатини олиб ўқимагандек муомала қилди. Бир кун илгари Жюльен тасодифан сухандонлик қилиш йўлини тонгган эди: бу гал у атайлаб Матильданинг кўзлари кўриниб турадиган жойга ўтириди. Матильда ҳам маршал беваси пайдо бўлиши била-ноқ зангори диванин тарқ этди, бошқача қилиб айтганда, ўз тўгарагига хиёнат қилди. Жаноб де Круазнуа, чамаси, унинг бу янги иижиқларидан ғоят ташвишига тушшиб қолган эди: унинг бундай очиқдан-очиқ ранжиши Жюльенинг дилидаги изтиробни бир оз юштагандек бўлди.

Бу кутилмаган қувончдан унинг сухандонлик санъати чиндан ҳам жуда юксак чўққиларга кўтарилиб кетди. Шуҳратнаастлик ҳар қандай юракка, ҳатто букилмас тақводорлик макони бўлмиш қалбларга ҳам осонгина кириб боради. Шу боисдан ҳам маршал беваси каретасига ўтирав экан, шундай қарорга келди: «Йўқ, де ля Моль хоним рост гапни айтибди: бу навқирон аббати тушмагур чиндан ҳам ажойиб одам экан. Чамаси, у аввалига мендан уяниб юрган бўлса керақ. Ахир бу уйда кимга қараманг. ҳаммасида қандайдир енгилтаклиқ-нишонасини кўрасиа, бу ерга келиб турадиган тақводор зотларнинг ҳаммаси тақвосини ёши ўтганда ортирган, улар фақат кексаликлари туғайлигига ўзларини шундай вазмин тутишади. Йигитча сўғасиз бу фарқин тушуниб қолган. Унинг услуби дуруст-

тина экан, лекин мен унинг бу мактубидаги маслаҳат сўраб, тўгри йўлга солишни илтимос қилишибда ўзи ҳам англаб етмаган қандайдир туйғу яширишмаганикин, дёя чўчияпман.

Уйдай десам, одамни тўгри йўлга солипи худди шундай бошлапинишига мисоллар озмунчами. Мени айниқса умидвор қилаётган нарса — бу бошқа йигитлар менга ёзган хатлар билан у ёзган мактуб услуби ўртасидаги фарқ бўлянти. Бу руҳоний йигитнинг мактубидаги юксак меҳр-оқибат, са-мимий жиддият ва чуқур ишончга эътибор бермаслик мум-кин эмас. Унда Массильонга хос мулойим эзгуликнинг қандайдир нишопалари кўринади».

XXVII

Энг яхши черков мансаблари

Хизматлар? Иқтидор? Фази-
лат? Ҳаммаси бўлмаган гап! Би-
ронта тўдага мансуб бўлмоқ ке-
рак.

Телемак

Вақти келиб француз черковининг энг юксак мартаба-ларини тақсимлаш ҳуқуқига эга бўладиган бу аёлнишг он-тида илк бор Жюльен ва епископлик унвони ҳақидаги ту-шунчалар худди ана шу йўсинда уйгунилашиб пайдо бўлди. Бироқ бу муваффақият Жюльенга мутлақо таъсир қилма-ган бўларди: ҳозир у ўз қайғусидан бўлак ҳеч нима тўғри-сیدа фикр юрита олмасди, атрофдаги ҳамма нарса эса унга шу қайғусини эслатаётгандек, уни бўрттириб кўрсатаёт-ғандек туюларди; масалан, энди унга ўз хонаси ишҳоятда ҳунук кўрина бошлади. Кечқурун у қўлида шам билан хо-насига кириб борганида, у ердаги ҳар бир предмет, ҳар бир нарса гўё товушини кўтариб, шафқатсизлик билан қай-ғусининг бирор янги тафсилоти ҳақида қичқираётгандек туюларди.

«Хўш, бугун мен яна мажбурий хизматни ўтайман,— дёди у ўз хонасига димоғи чоғ бўлиб қирад экан. Аинчадан бери унинг кайғинти бундай яхши бўлмаган эди.— Ик-кінчи мактуб ҳам худди биринчисига ўхшаб зерикария бўйса керак, деб умид ёйламиз».

Мактуб янада зерикарлироқ бўлиб чиқди. Узи кўчириб ёзаётгай гаплар унга шу қадар бемаъни бўлиб тушардик, охирида йигит унинг мазмуни устида бош қотириб ўтирамай, беихтиёр сатрма-сатр кўчираверди.

«Бу гаплар шу қадар тумтароқли эканки,— дерди у ўзига-ўзи,— ҳатто Лондондаги дипломатия профессори менга кўчиртирган Мюнстер трактатининг расмий моддаларидан ҳам ўтиб тушаркан».

Фақат шундан кейингина у дафъатан де Фервак хонимининг маҳобатли испан дон Диего Бустосга қайтариб беришни унугтан ўша мактубларни эслади. Йигит уларни қидириб тоғди: очиғини айтганда, улар бемаъни ва дабдабали гапларни қаланитириш бобида рус амалдори ёзган мактубларниң худди ўзгинаси эди. Ҳаммаси мавҳум гаплар. Гўё бу гапларда ҳаммасини айтиш ва шу билан бирга ҳеч нима айтмасликка жазм этилгандек тууларди. «Услуби — Эоярфаси¹нинг ўзгинаси,— деда хулоса қилди Жюльен.— Ўлим ва охират ҳақидаги бу ўлгудай тумтароқли мулоҳазаларда мен кулгили бўлиб кўринишдан қўрқишдек аячли фикрдан бўлак биронта жонли фикр кўрмаяпман».

Биз ҳозир қисқагина баён қилиб берган монолог иккита ҳафта давомида муттасил такрорланиб турди. Биронта диний китобнинг таҳлилига ўхшаш мактубни кўчира туриб ухлаб қолиш, эртасига маъюс бир қиёфада хатни элтиб бериш, ҳеч бўлмаса Матильданинг кўйлагини кўриш умидида отни етаклаб отхонага олиб бориш, ишлаш, агар де Фервак хоним де ля Моль хонадонига ташриф буюрмаса, кечқуруплари Операга равона бўлиш — Жюльенининг ҳаёти ана шундай бир маромда кечмоқда эди. Де Фервак хоним маркизанинг ҳузурига келган пайтлари бу ҳаёт бирмунча қизиқарлироқ ўтарди, ана шундай маршал беваси шляпасининг соябони остидан йигитга Матильданинг кўзлари кўриниб турар ва бундан унинг сухандоилиги қўзирди. Унинг жонли, ҳиссиётга тўла нутқи боргани сайни таъсирироқ ва шу билан бирга самимийроқ бўлиб борарди.

Жюльен ўзининг барча нутқлари Матильдаги бутунилай бемаъни гаплар бўлиб туюлаётганини жуда яхни тушунарди-ю, лекин қизни бу сухандоилигидаги назокат билан ҳайратга солишини истарди. «Айтаётгани гапларимда муно-

¹ Қадимги грек афсоналарида шамол худоси бўхмиш Эоданинг арфа-сан шамодда нозик садолар чиқариб, кишининг уйқусини келтирар экан (тарж.).

Фиклик қаңча күп бўлса, унга шунча кўпроқ ёкишим кепарало, дей ўйларди Жюльен ва ниҳоятда дадиллик билан табиат гўзаликларини кутиришиб мақташга тутишарди. Тез орада у маршал бевасига чакана одам бўлиб кўринмаслик учун айниқса оддий ва бамаъни фикрларни баён қилишдан қочиш лозимлигини тушуниб қолди. Йигит шу ўтсида давом этаверди. Баъзан у ўзи ёкишга ҳаракат қилаётган бу икки хонимнинг кўзларидан унинг гапларини манзур кўришаётгани ёки лоқайд тицглашаётганига қараб, сухандонлигини хиёл қисқартираси эди.

Хуллас, энди унинг ҳаёти вақтини бутунлай ҳаракатсиз ўтказган ўша изтиробли кунларга қараганда анча жоплироқ кечмоқда эди.

«Хўш,— деди у ўзига-ўзи бир куни кечқурун,— мана ўша жирканч диссертациялардан ўн бешинчисипи ҳам кўчириб ёзяйман. Олдинги ўи тўрттасини маршал бевасининг швейцарига ўз қўлим билан топширдим. Чамаси, хонимнинг ёзув столи тортмаларини шу хатлар билан тўлдириб юборган бўлсан қерак ўзим. У бўлса менга муносабатини сира ҳам ўзгартиргани йўқ, гўё мен ҳеч қачон унга хат ёзмагандек! Охири нима бўларкин, билмадим. Бу саркашлигим ўзимнинг меъдамга ургандек, унинг ҳам жонига тегмасмийкин? Шуни тан олиш қеракки, Коразовнинг ричмондлик ўша офатижон квакер аёлни севиб қолган рус дўсти, чамаси, бир вақтлар жуда даҳшатли одам ўтган бўлса қерақ. Одам дегани ҳам шунаقا мижгов бўладими ахир!»

Буюк саркарда ўтказаётган маневрларнинг ноғаҳон шоҳиди бўлиб қолган ҳар қандай оддий одам каби Жюльен рус йигити димогдор инглиз хонимнинг юрагидан уриш учун қилган бу хужумида ҳеч балони тушунмай қолган эди. Дастребки қирқ мактубнинг ҳаммаси фақат унга нома йўллашдек беадабгарчилик учун узр сўрашга мўлжалланган эди. Чамаси, ўлгудек зерикиб юрган ўша жононни ўз ҳаётига қараганда, эҳтимол, бир оз қизиқарлироқ бўлган ўша мактубларни олиб ўқишига кўниктироқ зарур эди.

Бир куни эрталаб Жюльенга хат келтириб беришиди. У де Фервак хонимнинг муҳрини таниди-ю, хатни шоша-пинша очиб ўқиди. Бир-икки ҳафта илгари бутун қалбини ҳасрат қоплаган Жюльен сира ҳам бундай шошилмаган бўларди. Бу бор-йўги тушки зиёфатга таклифнома экан.

Йигит князь Коразовдан йўл-йўриқ қидира бошлади. Афсуски, рус йигитининг кўнгли оддий ва тушунарли қилиб ёвиш лозим бўлган жойда Дор каби жимжимадор услубда ёзиши тусаб қолган экан, Жюльен маршал бевасинидаги зиёфат чори юзида қандай руҳий ҳоят мөнадиётни тушу

зимліті тұғрисіда ҳеч қандай күрсатма топа" олмади.

Маршал бевасининг муҳташам меҳмонхонаси Тюиль-ридаги Диана галерейсидек ҳаммаёғига зарҳал қопланган бўлиб, деворларга нақшинкор ромларга солинган картиналар осиб ташланган эди. Баъзи картиналарда мўйқаламнинг янгигина изи кўришиб туфарди. Жюльен кейинчалик баъзи сюжетларнинг бекага ахлоқсизроқ бўлиб кўрингани ва хоним картиналарни тузатиб қўйишни буорганини билб олди. «Чиндан ҳам ахлоқ аспи деб атаса бўлади буни!» — дея хаёлидан ўтказди у.

Бу салондаги мәхмөнлар орасыда йигит махфий нота ёзишда иштирик этган уч кишини таниди. Улардан бири, маршал бевасининг тօғаси бўлмиш монсинъор епископ *** диний назоратда мансабга тайинлаш ишларини идора этар ва одамларнинг айтишича, жиянининг биронта ҳам гапини икки қила олмас эди. «Роса ўсибман-ку, — деди ўзига-ўзи маъюс жилмайиб Жюльен.— Яна бу гапларнинг ҳаммасига нақадар бефарқ эканлигими айтмайсизми! Буни қарангки, машхур епископ билан бир дастурхон тепасида ўтирибман-а».

Зиёфат ўртамиёна бўлди-ю, лекин бу ердаги сухбатдан кишининг кўнгли беҳузур бўларди. «Бирор бўлмағур китобнинг мундарижасига ўхшайди, — дея ўйларди Жюльен.— Инсон фикрининг барча буюқ проблемалари ҳақида бу қадар гердайиб гапиришларига ўлайми! Агар гапираётган гапларига уч минут қулоқ солиб турсанг, қай бирига: бу сухандоннинг манманлигигами ёки унинг ўтакетган жоҳилликига кўпроқ ҳайратланишни билмай қоласан киши».

Китобхон, чамаси, академикнинг жияни ва бўлажак профессор бўлмиш Тамбо исмли бўлмагур бир ёзувчини учутиб ҳам юборган бўлса керак. У де ля Моль саройи меҳмонхонасидағи ҳавони ўзининг ифлос тийбатлари билан заҳарлаб юргувчи эди.

Худди ана шу ярамас одам Жюльенда, гарчи де Фервак хоним унинг мактубларига жавоб бермаётган бўлса-да, бу хатлардаги изҳор этилган туйгуларга хайриҳоҳлик билан қараса керак, деган Фикрни туғдирди. Жаноб Гамбонинг ичи қора бўлиб, у Жюльенниг муваффакиятлари түғрисида ўйлаганида ҳасаддан ёрилиб ўлай дерди. Лекин бошқа жиҳатдан олганда, энг истеъодли одам, шу билан бирга ҳар қандай ахмоқ ҳам, бир вақтнинг ўзида иккӣ жойда бўла олмагани каби, «агар бу Сорель оғатижон де Фервак хонимга уйнаш бўлиб олса,— дерди узига-ўзи булажак профессор,— у ҳолда хоним уни чёрков қошида бирор еғ-

лироқ ишга жойлаб күяди, мен эса шу зайлда де ля Моль
саройида ундан қутулиб оламаи».

Жаноб аббат Пирар ҳам Жюльенга унинг де Фервак
саройида эришган мұваффақиятлари хусусида бир талай
насиҳатлар қилди. Бу ўринда қаттиқкүл янсенист ва
тақводор маршал бевасининг эски урф-одатларни тиклаш,
монархияни мустаҳкамлашга даъво қиласидиган иезуитлар
салони ўртасидаги рақобат ўз кучини күрсатған эди

XXVIII

Манон Леско

Ниҳоят, у монастырь нозирининг
аҳмоқлиги ва эшаидек ўжарлигиги-
га бутунлай ишоич ҳосия қылғач,
унга жуда оддийгина қилиб, оқ-
ни қора, корани эса — ек дея
хушомад қила бошлади.

Лихтенберг

Рус мактубларига берилған изохларда ўзинг нома
йўллайдиган хонимга гап қайтариш қатъиян тақиқланган
эди. Шу билан бирга доимо сажда қилиш даражасида
иззат-эҳтиром намойиш этиш лозим, дея тайинлаганди;
барча мактубларга ана шу негиз асос қилиб олинган эди.

Бир куни кечқурун, Операда, де Фервак хонимнинг
ложасида ўтирас экан, Жюльен «Манон Леско» балетини
кўкларга кўтариб мақтай бошлади. Бундай мақтвларига
асос бўлган ягона сабаб ўзининг бу балетни мутлақо
бўлмагур дея ҳисоблаши эди.

Маршал беваси балетнинг аббат Прево романига қа-
раганда анча заифроқ чиққанини айтди.

«Шунақами ҳали! — дея ўйлади ажабланган ва қизи-
қиб қолган Жюльен.— Шундай тақводор хоним романни
мақтаб ўтираса-я!» Де Фервак хоним, минг афсуски, ишк
васвасасига осонгина бериллиб кетадиган ёшларни ўзларини
нинг жирканч асарлари билан йўлдан оздирувчи барча
бу қогоз булговчиларга писбатан ҳафтада қамида икки-уч
марта нафрат изхор қилишни ўз бурчи деб ҳисобларди.

— Бундай ахлоқсиз, хавфли асарлар орасида, — дея
давом этии де Фервак хоним, — айтишларича, «Манон
Леско» биринчи ўринда турар экан. Ахлоқсиз қизнинг

янглишувлари ва шүпингдек, адолатай равишда изтироб чекишилари жуда таъсирли ва ҳаққоний қилиб тасвирланган, дейишади. Лекин, дарвоқе, бу ҳол сизнинг Бонартингизга Муқаддас Елена оролида, бу роман малайларга мұлжаллаб ёзилган, демек учун халал бермабди.

Мулзам бўлиб ўтирган Жюльен бу сўзларий эшитиб дархол ҳушига келди. «Мени маршал бевасининг кўз ўигида бадном этмоқчи бўлишибди, унга менинг Наполеонга ихлос қўйганимни айтиб беришибди. Бу ҳол унинг иззат-нафсиға қаттиқ текканидан хоним буни менга шама қилишдан ўзини тиёлмади». Бу қашфиёт бутун кечадавомида йигитнинг фикр-хаёлини банд этиб, у анча жонланиб қолди. Улар маршал беваси билан Опера вестибиолида хайрлашар эканлар, хоним унга қараб шундай деди:

— Едингизда бўлсан, тақсир, мени севган одам Бонартга ихлос қўймаслиги керак. Уни, нари борса, тақдирнинг тақозоси сифатида тан олиш мумкин. Боз устига ўша одамда рухий назокат деган парса бўлган эмас, у санъатнинг буюк асарлари қадрига ета билмаган.

«Мени севган одам! — деда тақрорларди Жюльен. — Бу гап ё ҳеч қандай маъниони англатмайди, ё унда жуда катта маъно бор. Биз бечора провинцияликлар дунёдан тилнинг бундай сирларини тушунмай ўтиб кетадиганга ўхшаймиз». Сўнгра маршал бевасига аталган узундан узоқ хатни қўчириб ёзар экан, Жюльен тинимсиз де Реналь хонимни эслаб ўтириди.

— Буни қандай тушунмоқ керакки, — деди унга де Фервак хоним эртаси куни Жюльенга жуда гайритабиий туюлган лоқайд бир оҳангда, — сиз, янглийимасам, кечакечкурун Онерадан қайтганингиздан сўнг менига ёзган хатингизда Лондон ва Ричмонд тўғрисида гапирибсиз?

Жюльен қаттиқ довдираф қолди: чамаси, у мактубиининг мазмуни ҳақида бош қотириб ўтирамай сатрма-сатр қўчира туриб, Лондон ва Ричмонд сўзлари ўрнига Париж ва Сен-Клу деб ёзини лозимлигига эътибор бермаган бўлса керак. Йигит бирор гап айтишга уринди-ю, лекин жумласини охиригина етказа олмади. Унинг қаттиқ кулгиси қистаганидан нафаси сицилмоқда эди. Ниҳоят, у: «Инсон қалбининг ақл бовар қилмас идеаллари ҳақидаги юксак мулоҳазаларга берилиб кетганим болисдан сизга мактуб ёза туриб, шундай хатога йўл қўйган бўлишим мумкин», деган баҳонани айтиб қутулди.

«Мен яхши таассурот қолдирдим, — деда қарор қилди у, — бугуичалик энди бу диққинафас маконни тарк эт-

сам бўлар». Шундан сўнг у де Фервак хонимнинг сарайидан деярли юрганича чиқиб кетди. Кечқурун у кеча кўчириб ёзган мактубнинг асл нусхасини олди-да, рус йигит Лондон ва Ричмондни тиага олган ўша машъум жойни осонгина топди. Жюльен бу мактубнинг деярли севги изҳори эканини кўриб қаттиқ ҳайратга тушди.

Унинг гапларидағи худди ана шу зоҳирий табиийлик билан мактубларининг салкам диний қитоблардаги-дек теранлиги орасидаги фарқ де Фервак хонимни унга эътибор беришга мажбур этганди. Маршал беваси айниқса унинг узундан-узоқ жумлаларига мафтун бўлиб қолган эди. Бу услуб анави ахлоқсиз Вольтер расм қилган узук-юлуқ жумлаларга сира ҳам ўхшамасди! Гарчи қаҳрамонимиз ўз нутқидан ҳар қандай соғлом фикр нишонала-рини бутунлай сиқиб чиқаришга қаттиқ ҳаракат қилаётган бўлса-да, ҳар қалай, гапларида енгилгина антимонархизм ва шаккоклик рухи сезилиб турадики, бу ҳол де Фервак хонимнинг эътиборидан четда қолмади. Ғоят ҳуашлоқ бўлган, лекин бутун кеча давомида биронта ҳам жонли фикр айттолмайдиган кишилар орасида яшовчи бу хоним гарчи бундан ғазабланишини ўз бурчи деб ҳисобласа-да, бир оз янгиликнинг иси келиб турган ҳар қандай нарсага жуда таъсирчан эди. Аёл бу иллатни енгилтак асринг нишонаси дея атарди.

Аммо бундай меҳмонхоналарга бирор мақсад йўли-дагина бориб туриш мумкин. Жюльенning мутлақо шавқсиз бу ҳаётининг бутун диққинаfasлиги, турган гаш, қитобхонга тушунарли бўлса керак. Бу сиз билан бизнинг саёҳатимизда учраган тақир даштдай бир нарса холос.

Жюльен де Фервак хоним билан шундай овора бўлиб юрар экан, м-ль де ля Моль зўр бериб уни ўйламас-ликка ҳаракат қилаётган эди. Унинг дилида шиддатли кураш кетарди: баъзан у мағрурлик билан ўзини бу маъюс йигитдан нафратланишига ишонтироқчи бўлар, бироқ Жюльенning гаплари уни беихтиёр ўзига мафтун қилиб қўяр эди. Уни айниқса бу ақл бовар қилмас риёкорлик ҳайратга сўлмоқда эди: йигитнинг маршал бевасига айттаётган бу гапларида бир оғиз ҳам ҳаққоний сўз бўлмай, ҳаммаси ёлғон ёки, камида ўз дунёқарашини ниҳоятда бузиб кўрсатиш эди. Матильда эса унинг деярли барча нарсалар тўгрисида қандай фикр юритишни жуда яхши

биларди. «Бундай макиавелизм^{*}дан улол көттән эди. «Лекин бу гапларнинг бари нақадар түкүрүйланган, — дерди ўзига-ўзи. — Димоги оламни бувадиган, лекин ўзи хеч нимага арзимайдиган анави йигитлар ёки «худди шу мавзууда тап сотадиган жаноб Тамбога ўхшаш чакана муттаҳамларга нақадар ўхшамайди у!»

Лекин шунга қарамай Жюльен даҳшатли кунларни бошидан кечирмекда эди. У ҳар куни маршал бевасининг меҳмонхонасига борар экан, ўзини жуда оғир мажбурий хизматни ўтаётган одамдек ҳис этарди. У ўз ролини бажариш учун шу қадар кўп куч сарфлар әдики, баъзан бутунлай силласи қуриб қоларди. Кўпинча у де Фервак саройининг улкан ҳовлисига кириб борар экан, тамоман умидсизликка тушмаслик учун бутун ақл-идроқи ва иродасини сафарбар этишга мажбур бўларди.

«Семинарияда умидсизликка тушмаган эдим-ку ахир, — дея уктиради у ўзига-ўзи, — бўлмасам ўшанда мени олдинда даҳшатли кунлар кутмоқда эди. Муваффақиятга эришармидим ёки йўқми, ҳар ҳолда, бутун ҳастимни бориб турган манфур ва разил одамлар орасида ўтказажагимни билардим. Мана, кейинги баҳорда эса, орадан бор-йўғи ўн бир ой ўтгач, мен тенгдошларим орасида, эҳтимол, энг баҳтли одам бўлиб ўтирибман».

Бироқ бу ажойиб мулоҳазаларнинг бари тоқат қилиб бўлмас дараҷадаги оғир воқелик олдида мутлақо ожиз бўлиб чиқарди. У ҳар куни ионушта ва тушки овқат пайти Матильдани кўрарди. Жаноб де ля Моль унга ёздирадиган беҳисоб хатлардан Жюльен Матильданинг ҳадемай жаноб де Круазнуага турмушга чиқажаси биларди. Бу ёқимтой асилизода йигит энди де ля Моль саройига кунига икки мартадан кела бошлаган бўлиб, рашқ ўтида қовурилаётган ташландик ўйнашнийг кунчи нигоҳи унинг ҳар бир қадамини қузатиб борарди.

М-ль де ля Моль ўз қаллиғига хиёл илтифот кўрсатгандек туюлса, Жюльен ўз хонасига қайтар экан, тўппончаларига меҳр билан қараб кўярди.

«Эҳ, — дея хитоб қиласарди у ўзича, — ички кийимларимдаги белгиларни қирқиб ташлаб, Париждан юз чақиримча наридаги бирор кимсасиз ўрмонга борсам-да, бу манфур ҳаётга чек қўйсам, қандай ақлли иш қилган бўлардим-а! У ерда мени хеч ким танимайди, шу боисдан ҳам икки хафтача менинг ўлимимдан хеч ким хабар-

^{*} Макиавелизм — буржуа-дворянлар жамиятида ўз мақсадига эришмоқ учун хеч қандай маккорлик, риёкорлик ва ҳатто жиноятдан ҳам торгинмаслик сиёсати (тарж.).

топмайди. Икки ҳафтадан кейин эса, мени ким ҳам эсларди дейсиз!»

Нимаям дердик, анча оқилона фикр. Аммо әртаси куни у тасодифан қизнинг енги билан узун қўлқоп ўртасида очилиб турган тирсагини кўриб қолса бас эди: шавқирон файласуфимиз изтиробли хотиралар денгизига гарқ бўлар ва шу хотираларнинг ўзи уни яна ҳаётдан умидвор қилиб қўяр эди. «Хўп, яхши! — дерди у ўзига-ўзи. — Бардош бериб, бу рус сиёсатини ниҳоясига етказаман. Лекин охири нима бўларкин?»

Маршал беваси масаласига келсак — бу ёги аён: ўша эллик уч хатнинг ҳаммасини кўчириб тугатганимдан сўнг, унга бошқа хат ёзмайман.

Матильдага келганда эса, ким билсин: ё дилимни ўртаган бу бир ярим ойлик комедиядан ҳеч қандай натижча чиқмайди, ёки лоақал у билан бир лаҳзага бўлса-да ярашиб оламан. Ё раббим! Бундай баҳт насиб бўлармикин ўзи?!» Шундан сўнг у бошқа ҳеч нарсани ўйлай олмасди.

Бироқ шириғ хаёллар огушидан қутулиб яна мулоҳаза юрита бошлагач, у ўзига-ўзи шундай дерди: «Хўш, бунинг оқибати нима бўлади — бир кунги баҳтиёргигу кейин эса яна ўша кесатиқлар бошланади, зеро мен унинг кўнглини олишни билмайман ахир! Шундан сўнг менинг умид қиласидиган жойим қолмайди, мени учун ҳаммаси буткул тамом бўлади. Унинг шу табиати билан бирор нарсага кафолат бериб бўлармиди? Аҳ, ҳамма бало ўзимнинг ҳеч қандай фазилатим йўқлигига. Назокат деган нарсани билмайман, сұхбатим ҳам оғир, зерикарли! Ё тангрим! Қани энди мен бошқа одам бўлсам».

Зерикиш

Ўз эҳтиросларинг' курбони бўлини! Бунга чидаса бўлади. Бироқ ўзинг хис этмайдиган эҳтиросларга қурбон бўлиш! О, бечора XIX аср!

Жироде

Аввалига де Фервак хоним Жюльснинг узуиданузоқ мактубларини лоқайдгина ўқиб юрди, бироқ борабора бу мактублар унинг фикр-хаёлинг кўпроқ банд эта бошлади, лекин хоним бир нарсадан ташвишга тушиб қолган эди. Минг афсуски, жаноб Сорель руҳоний эмас! Ана ўшанда, эҳтимол, у билан бир озяқинликка йўл қўйса бўларди. Бироқ у майови орденни тақиб манови гражданча кийимда юрар экан, мен одамларнинг ҳар хил пи-чинги савоялларидан ўзимни қандай сақлайман ва уларга нима деб жавоб бераман? У ўз фикрини охиригача айтмайтган эди. «Биронта ҳасадгуй дугонамнинг миясига у миллий гвардияда хизмат қилиб, орден олишга эришган ва ота томондан қариндош бўлган биронта майда савдо-гарлардан бўлса керак, деган фикр келади-ю, кейин у бу галини ҳаммага бажониди айтиб юради».

Жюльен билан учрашгунига қадар де Фервак хоним ўз номи ёнига «маршал беваси» деб ёзар экан, ниҳоятда ҳузур қилиб юради. Энди бўлса бу иззатталаб хонимнинг сал нарсага азият чекадиган нафсонияти дилида уйгониб келаётган туйғуга қарши кураша бошлади.

«Мен учун уни Парижнинг ёнгинасидаги биронта қавмга катта викарий қилиб жойлаштириб қўйишдан осони йўқ эди! Лекин унинг оддийгина жаноб Сорель эканлигига чидаб бўлмайди, бунииг устига жаноб де ля Молнинг дастёр секретари-я! Йўқ, даҳшат бу!!!»

Ҳамма нарсадан ҳавфсирайдиган бу аёлнинг қалби умрида биринчи марта асилзодалик ва жамиятдаги нуғузли ўрин датвоси билан боғлиқ бўлмаган қандайдир қизиқишдан ҳаяжонланмоқда эди. Қекса швейцар доим маъюс юрадиган анави барно йигитнинг мактубларини топшираётганида беканинг чехрасидан паришонхотир ва норози ифода бир зумда гойиб бўлишини сезиб қолди; маршал беваси хизматкорлар олдида доим шундай қиёфага киришни лизим кўтарди.

Гарчи эришаётган мұваффақиятларидан аслида, ўзи сира ҳам қувонмаса-да, шұхратпаратлик ва жамиятда яхши таассурот қолдириш истаги билан сугорилған бу зерикарлы ҳаёт, хонимнинг қалбіда Жюльенга нисбатан қизиқиши уйғонганидан бүён, унинг шу қадар меъдасига урдики, кечқурун у ҳеч бўлмаса бир соатгина вақтини бу ажойиб йигит билан ўтказса кифоя эди, шунда эртаси куни оқсоч қизлар ўзларини хотиржам ҳис этишлари мумкин бўларди: хоним дакки беравериб уларни безор қилмасди. Ҳатто жуда усталик билан ёзилған имзосиз мактублар ҳам Жюльен қозонган бу ишончга пуртурса олмади. Жаноб Тамбо де Люз, де Круазнуа де Кайлюс жанобларига анча маҳорат билан тўқиб чиқарилған икки-учта тухмат гапларни шипшиштан эди, бу жаноблар дарҳол, ўша гапларда хиёл бўлса-да, ҳақиқат борми ёки йўқлигини текшириб ўтирамай. Уларни бажонидил ҳаммага тарқата бошлишди. Ўз ақл хусусиятига кўра бундай қўноп пайрангларга қаршилик кўрсата олмайдиган де Фервак хоним ўз шубҳа-гумонларини Матильда билан ўртоқлашар, қиз эса ҳар гал уни тинчилишга ҳаракат қиласди.

Бир куни хизматкорлардан икки-уч марта, хат келмадими, дея суринтиргач, де Фервак хоним дафъатан Жюльенга жавоб ёзиш керак, деган қарорга келди. Йигитнинг бу гарабасини хонимнинг зерикишига нисбат бермоқ лозим бўларди. Бироқ иккичи мактубдаёқ хоним тарафдудга туниб қолди — унинг назарида: маркиз де ля Моллинг уйидаги жаноб Сорелга деган жирканч адресни ўз қўли билан ёса, бу шаънига мутлақо мос тушмайдигандек туяди.

— Менда сизнинг адресингиз ёзиглиқ конвертлар бўлмоги керак, — деди у кечқурун Жюльенга иложи борича қуруқ бир оҳангда.

«Мана, ўйнаш-малай ахволига ҳам тушиб қолдик», дея хаёлидан ўтказиб таъзим қилди Жюльен бадхоҳлик билан ўзини маркизнинг кекса малайи Арсен ўрнида тасаввур этар экан.

Ўша кечапнинг ўзидаёқ йигит хонимга конвертлар элтиб берди, эртаси куни эрталаб эса ундан учинчи хатни олди: у мактубнинг бошидан беш-олти сатр, охиридан икки-уч сатрга кўз югуртириб чиқди. Хат майда ёзув билан тўлдирилған роппа-роса тўрт саҳифадаи иборат эди.

Аста-секин ҳар куни хат ёзиш ширин бир өдат тусига кирди. Жюльен рус мактубларини яо-бажо кўчириб

жавоб қайтарарди, сохта услубнинг фазилати шунда эдикى, де Фервак хоним унинг жавоблари ўзи йўллаган номаларга деярли мувофиқ келмаслигидан сира ажабланмасди.

Агар ўз хоҳиши билан жосуслик вазифасини зиммасига олган ва Жюльеннинг ҳар бир қадамини кузатиб юрган писмиқ Тамбо маршал бевасининг барча мактублари конверти очилмай йигитнинг ёзув столи тортмасида қалашиб ётганини сезиб қолиб, буни унга айтиб берганида, хонимнинг гурурига қаттиқ ишштар урилган бўларди.

Бир куни эрталаб швейцар кутубхонада ўтирган Жюльенга де Фервак хонимнинг мактубини келтириб берди; Матильда швейцарни мактуб олиб келаётганида учратиб адресса Жюльеннинг хатини таниб қолган эди. У швейцар чиқиб кетаётган пайтда кутубхонага кириб келди, мактуб столнинг бир четида турган эди: ўз иши билан банд бўлган Жюльен уни тортмага солиб қўйишга улгурмаганди.

— Бунисига энди ортиқ чидаёлмайман, — дея хитоб қилди Матильда хатни юлқиб олар экам. — Сиз менга мутлақо эътибор бермай қўйдингиз, ахир мен хотинингиз бўламан, тақсир. Сиз ўзингизни ваҳшийлардек тутяпсиз.

Бироқ оғиздан шу сўзлар чиқиши биланоқ қизнинг бу одобсиз қилиқлардан лол қолган гурури галаён кўтарди. Матильда ҳўнграб йиглаб юборди, Жюльеннинг назаридаги у ҳозир ҳушидан кетиб йиқиладигандек эди.

Кутилмаган бу ҳолатдан довдираб қолган Жюльен мазкур воқеа унга қандай лаззат баҳш этиши мумкинлигини ҳали аниқ тушумас эди. У Матильданинг қўлидан тутиб, ўтқазиб қўйди, қиз деярли унинг қучогига йиқилди.

Дастлабки дақиқада у қувончдан эс-хушини йўқотишига сал қолди. Аммо бир лаҳза ўтмаёқ у Коразовни эслади: «Агар чурқ этиб оғиз очсан, ҳаммасини барбод қилган бўламан». Йигит эҳтиёткор сиёсати туфайли зўр бериб ўзини босишга уринаркан, қўлининг мушаклари таранглашиб оғриб кетди. «Мен ҳатто бу сарвқоматни багримга босишга ҳам ботинолмайман: у яна мендан нафрлатданади, яна мени қувиб солади. Эҳ, бунча бадфеъл бўймае бу қиз!»

Матильданинг феълини лаънатларкан, Жюльен уни юз чандон кўпроқ севарди. Шу тобда у ўзини қучогига қироличаини тутиб тургандек ҳис этарди.

Жюльеннинг бунчалик меҳрисизлиги м-ъя де ля Молькальбини ўртаётган гурур изтиробларини янада кучайтириб

юборди. У ҳозир совуққонлик билан фикр юритишга қодир эмасди. Жюльенинг кўзларига қараб, йигитнинг дилидан ҳозир нелар кечәётганини сезишга урйиб кўриш униңг ҳатто хаёлига ҳам келмади. У йигитнинг юзига қараотга ботинмасди — қиз унда нафрат ифодасини кўришдан кўрқарди.

Киз кутубхона диванида Жюльенга орқа ўгириб қимир этмай ўтирас экан, гуур ва муҳаббат азобларидан юраги тилка-пора бўлмоқда эди. Қандай қилиб, қай йўсинда у шундай даҳшатли қилиққа йўл қўйди ахир!

«Вой, мен бадбаҳт қиз бутун шарм-ҳаёни унутиб, ўзимни таклиф қилишга бориб етсаму кейин мендан қандай юз ўгиришларини кўриб турсам! Яна ким юз ўгирипти денг? — дея шивирларди унга ааоб чеккан ва газабга миғган гуури. — Отамнинг хизматкори».

— Йўқ, мен бунга чидаёлмайман, — деди баланд овса билан у.

Сўнгра сапчиб ўринидан турди-да, қаршисидаги ёзув столининг тортмасини газаб билан силтаб очди. Очди-ю, турган жойида даҳшатдан қотиб қолди: унинг кўз ўнгидаги тортмада ҳозиргина швейцар келтирган худди шундай мактублардан бутун бир дастаси конверти очилмаган ҳолда ётарди. Уларнинг ҳар бирига Жюльенинг қўли билан хати бир оз ўзгартирилган адрес ёзилган эди.

— Ҳали шунақами! — дея қичқириб юборди қиз зе-хушини йўқотиб. — Сиз у билан яқин муносабатда бўлибгина қолмай, балки ундан нафратланасиз ҳамми, сиз арзимас бир одам, маршал беваси де Фервак хонимдан нафратланасизми ҳали!

— А-а-а! Кечир мени, жонгинам, — деб юборди у бирдан Жюльенинг оёғига йиқилар экан. — Майли, истасанг мендан нафратлан, лекин севгингдан маҳрум қилма мени, сенинг муҳаббатингсиз яшай олмайман! — Шундай дея у хушидан кетиб полга йиқилди.

«Мана у, ўша мағрур қиз менинг оёғимга бош урди»,
— тали Жюльен.

Опера *Буддаги ложа*

...As the blackest sky
Foretells the heaviest tempest.
Don Juan, c. I, st. 75¹.

Жюльен қизнинг бу жўшқии хатти-ҳаракатларидан қувонишдан ҳам кўра кўпроқ ҳайратга тушган эди. Матильданинг ҳақоратли қичқириқларидан у рус сиёсатининг тўғрилигига ишонч ҳосил қилди. «Иложи борича камроқ гапириб, иложи борича камроқ ҳаракат қилмоқ көрар — мен учун ягона нажот йўли ана шу».

У Матильдаши кўтарди-да, бир оғиз ҳам сўз айтмай, уни яна диванга ўтқазиб қўйди. Қиз аста-секин ҳушига келмоқда эди, унинг қўзларидан дув-дув ёш оқарди.

Бирор йўл билан ўзини босишига ҳаракат қилиб у де Фервак хонимнинг мактубларини қўлига олди-да, уларни бирин-кетин оча бошлиди ва маршал бевасининг хатини таниб бир сесканиб тушибди. Қиз ёзиб тўлдирилган бу почта қоғозларини ўқимай варагларди — ҳар бир мактуб тахминан олти саҳифадан иборат эди.

— Менга ҳеч бўлмаганда бир нарсанни айтипг, — деди ниҳоят Матильда илтижоли овоз билан, лекин ҳамон Жюльенпинг юзига қарашибга ботинмай. — Сиз менинг гуруримни яхши биласиз: мени эркалатиб юборишиган — баҳтсизлигининг боиси ҳам мана шунда, майли, бу феълимнинг бадбаҳтлиги ҳам бўла қолсин, буни тан оламан. Демак, энди сиз де Фервак хонимни севар экан-сиз-да, у сизни мендан тортиб олдими... Лекин ахир у сизни деб бу машъум муҳаббат туфайли мен қилган қурбонликларни қилгани йўқ-ку!

Жюльен жавобан қовоғини соганича индамай тураверди. «Ор-номусли йигит шаънига муносиб бўлмаган бундай беадабликни мендан талаб қилишибга нима ҳаққи бор унинг?» — дея ўйларди у.

Матильда қўлидаги мактубни ўқинига уриниб кўрди, бироқ қўзлари жиққа ёшга тўлгани боисидан ҳеч нимани ўқий олмади.

¹ Худди шундоқ осмон юра тун босган чоги
Бўрондан берур хабар, бир бўронки қаҳвор.

Бутун бир ой давомидай у ўзини ниҳоятда баҳтсиз ҳис этиб юрган эди, аммо магрур қалб соҳибаси бўлмини бу қиз дилидаги туйғуларни таин олгиси келмасди. Тасодиф уни шу кўйга солиб кўйди. Рашқ ва муҳаббат қизнинг аъзойи баданини ўртаб, унинг гурурини бир лаҳзада забун этди. У диванда, йигитнинг шундоқ ёнгинасида ўтирган эди. Жюльен унинг сочлари, сутга чайқаб олгаидек оппоқ бўйини кўриб турарди; шунда у бирдан ўзига-ўзи уқтириб келган барча гапларни унуди кўйди: у аста қизнинг белидан қучиб, уни кўксига тортди.

Матильда секин бошини ўгириб, унга қараган эди, йигит унинг кўзларида чексиз қайгу ифодасини кўриб, қаттиқ ҳайратга тушди, бу қизнинг одатдаги кўз қарашига мутлақо ўхшамасди!

Жюльен ҳозир сабр-тоқати туғашини ҳис этди: ўзига ўтказаётган даҳшатли зулмга чидашга унинг ортиқ тоқати қолмаган эди.

«Бир лаҳза ўтмай бу кўзларда совуқ нафратдан бўлак ҳеч нима қолмайди, — деди у ўзига-ўзи. — Мен бу баҳт туйғусига эрк бермаслигим, уни севишими сездириб қўймаслигим керак». Қиз эса бу орада аранг овози чиқиб, равон гапиришга беҳуда уришаркан, энтика-энтика ўзининг манфур гурури туфайли қилган барча қиликлиридан нақадар пушаймон эканини сўзларди.

— Менинг ҳам ўзимга яраша гурурим бор, — деди ўзини зўрлаб Жюльен, юзида чексиз ҳоргинлик ифодаси ажет этар экан.

Матильда ялат этиб унга қаради. Жюльенниг товушини эшитиш — унинг учун шундай бир баҳт эдики, қиз бу баҳтдан аллақачон умидини узиб қўйган эди. У энди ўз гурурига қаинчалар лаънат ўқиётганини, йигитни нақадар севини ва ўзидан нақадар нафратланишини унга исботлаб бермоқ учун бирор фавқулодда, кўз кўриб, қулоқ эшифтмаган иш қилишини қаинчалар истаётганини билсағиз эди.

— Ва, ўйлайманки, фақат ана шу гурурим туфайлигина сиз мени бир лаҳза ўз эътиборингизга муносиб кўр янисиз, — деди давом этди Жюльен. — Турган гап, фақат ана шу эрқакларга хос сабот ва матонатимгина сизни хиёл бўлса-да мени ҳурмат қилингига мажбур этилти. Мен де Фервак хонимни севишими мумкин...

Матильда сескалиб тушди, унинг кўзларида ғалати бир ифода учқунланди. Мана ҳозир, у ўз хукмини эшигади. Жюльен бу ифодани пайқаб қолди, у бардоши тугаб бораётганини ҳис этмоқда эди.

«Е раббим! — дея ўйларди у ўз оғзидан чиқаётган маңнисиз сўзларга, худди бир бегона шовқинни эдистаётгандек, қулоқ солар экан, — Қани энди бу оппоқ оқарған ёноқларга лабларимни боссаму, лекип сен буни ўзинг сезмасанг!»

— Мен де Фервак хонимни севишим мумкин, — дея давом этди у товуши борған сайин заифлашиб борар экан, — лекин унинг ҳам менга қизиқишига ҳеч қандай арзигулик далил-исботим йўқ...

Матильда унинг юзига тикилди, йигит бу нигоҳга дош берди, ҳар қалай у, қиз юзимдан ҳеч нимани пайқай олмади, дея умид қиларди. Шу тобда у ўзини бутун вужуди, қалбининг қаърига қадар муҳаббатга тўлиб-тошгаидек ҳис этарди. У ҳали ҳеч қачон Матильданни бу қадар сажда қилиш даражасида севмаганди: ҳозир унинг ўзи ҳам деярли Матильда каби телба эди. Агар қиз фаросат билац иш тутмоқ учун хиёл совуқкон ва матонатлироқ бўлганида эди, Жюльен бу бемаъни комедиядан воз кечиб, унинг оёғига ийқилган бўларди. Бироқ у сўнгги кучини йигиб, гапиришда давом этди. «Аҳ, Коразов,— дея хитоб қиларди у хаёлан,— қаёкларда юрибсиз ахир! Буёғига нима қилишни билиб олмоқ учун бир оғиз маслаҳатингизга нақадар муҳтоҷ эканлигимни билсангиз эди!» Тили эса бу пайтда сўзлашда давом этарди:

— Дилемда ҳеч қандай муҳаббат бўлмаган тақдирда ҳам де Фервак хонимга меҳр қўймоқ учун миннатдорчилик туйғусининг ўзиёқ кифоя қилган бўларди: бошқалар мендан нафрлатлинишган пайтда у менга илтифот кўрсатди, дилемга тасалли берди. Мен ўзим учун фахрли деб ҳисобтайдиган ва имрим комилки, умри жуда қисқа бўладиган баъзи туйғуларнинг намойиш этилишига унча ишонмаслик учун тўла асосим бор.

— Е худойим! — дея хитоб қилди Матильда.

— Йўқ, ростини айтинг-чи, сиз менга қандай кафолат беришингиз мумкин? — дея сўради Жюльен қатъий одангда бирдан дипломатларга хос бутун вазмилигини йигишириб қўйиб. — Ҳозир сиз менга қайтадан намойиш қилмоқчи бўлаётган мойиллигингиз, икки кундан ортиқ давом этишига ким, қайси пайгамбар кафил бўла олади ахир?

— Сизга бўлган чексиз муҳаббатим ва агар мени ортиқ севмасангиз, юрагимдаги чексиз қайғу-алам кафил бўлади, — дея жавоб қилди қиз шартта йигитъинг қўлидан ушлаб, у томон ўгирилар экан.

Бу кескин ҳаракатдан қизнинг нелериниси бир оз очи либ. Жюльен унинг ажойиб елкасини кўрди. Матильданинг

хисел түзигән сочлари эса уни ширин хотираалар оғушига тортады.

У бир күнгли таслим бўлишга ҳам тайёр эди. «Эҳтиётсизлик билан бир оғиз сўз айтаману, — дея ўйлади у, — кейин мен учун яна ўша ҳасратли кунлар бошланади. Де Реналь хоним қалб амри билан бирор иш қалганида ўзини оқлаш учун оқилона сабаблар топарди. Манови асилзода қиз эса шундай қилиш лозимлигини ақл-идроқ билан исботлаб олганидан кейингина юрагига эрк беради». Бу ҳақиқат унинг миясига бир лип этиб келди-ю, шу заҳоти у ўзини яна тутиб олди.

У Матильда кафтлари орасида маҳкам қисиб турган юлини аста тортиб олди-да, атайн бир ҳурмат билан ундан сал нарироқ сурилиб ўтирди. Бунинг учун у инсон зоти қодир бўлган барча кучи, барча сабот-матонатини сафарбар этишига тўғри келди. Сўнгра у де Фервак хонимнинг диван устида сочилиб ётган мактубларини бир даста қилиб йигди-да, шу дақиқада жуда шафқатсиз туюлган ўта наазокат билан қўшимча қилди:

— Умид қиласманки, мадемуазель де ля Моль бу гапларни ўйлаб кўришимга рухсат берсалар керак. — Шундай дея у тез-тез юриб кутубхонадан чиқиб кетди, қиз Жюльен узоқлашгай сайин ортидан бирин-кетин ёпилаётган эшикларнинг шарақлашини анчагача эшитиб турди.

«Хатто таъсирилмади ҳам,вой золим-эй, — дея хаёлидан ўтказди у. — Аҳ, нималар деяпман ўзи — золим эмиш-а! У доно, эҳтиёткор, у яхши, ҳаммасига ўзим айбордман, бундан ҳам ортиқ айб бўладими ахир».

У куни бўйи шу кайфиятда юрди. Матильда ўзини деярли баҳтиёр ҳис этарди, зоро унинг бутун вужудини муҳаббат қамраб олганди: шу аснода бу қалб ҳеч қачон турур изтиробларини ҳис этмагандек туюларди!

Кечқурун меҳмонхонада малай де Фервак хонимнинг келганини хабар қилганида қиз даҳшатдан сесканиб тушди: бу одамнинг овози унга жуда машъум эшитилди. Ҳо-аир у маршал беваси билан учрашишга қодир эмасди ва шу боисдан ҳам шоша-пиша қочиб кетди. Шундай қийинчилик билан эришган галабасидан фахрланмоқ учун Жюльенда етарли асос йўқ эди; у ҳозирги руҳий ҳолатини кузларидан сездириб қўйишдан қўрқарди ва шунинг учун ҳам тушликни де ля Моль саройидан бошқа жойда қилишга жазм этганди.

Матильда билан ўша олишувдан сўнг орадан вақт ўтгани сайин унинг қалбидаги муҳаббат ва қувончи тиймсиз мавж уرارди. У энди ўзини койишгага ҳам тайёр

эди. «Унинг ноласига қандай чидадым ахир? — дерди у ўзига-ўзи. — Агар у мендан бутунлай совиса-чи? Бумагур юракда ҳамма ҳис-туйгулар бир зумда айқаш-уйқаш бўлиб кетиши мумкин, мен эса, сирасини айтганда; унга ёвузларча муомала қилдим».

Кечқурун у де Фервак хонимнинг Опера Буффдаги ложасида албатта кўриниш бермоғи лозимлигини эслаб қолди. Хоним бу гал уни алоҳида таклиф қилган эди. Матильда, турган гап, унинг у ерга боргани ёки беадаб гарчиликка йўл қўйиб, Операга боришидан бош тортгани ҳақида албатта хабар топади. Йекин бу далиллар қанчалик асосли бўлмасин, қоли қорайгач, одамларга кўринишга йигитнинг юраги дов бермади. Улар билан сўзлашишга тўғри келади ахир, бу эса қувончининг ярмини йўқотиши демакдир.

Унинг баҳтига театрга кириб борганида де Фервак хонимнинг ложаси хонимларга лиқ тўла эди, уни шундоқ эшик ёнига сикиб қўйишди. Йигит ўша ерда бир талай шляпалар панасига ўтиб олди. Бу нарса унинг жонига ора кирди, акс ҳолда у ноқулай ахволга тушиб қолган бўларди. «Яширин никоҳ»даги Каролинанинг нола чекиб куйлашидан унинг кўзларига ёш келди. Де Фервак хоним бу кўз ёшларини сезиб қолди. Бу ҳолат Жюльеннинг одатда қатъият ва матонат акс этадиган чехрасига шу қадар хос эмасдикি, муқаррар равишда бошидан кечираjak буидай ўтқир туйгулар аллақачон мөъдасига урган шундай иззатталаб асилизода хонимнинг ҳам кўнгли ийиб кетди. Унинг қалибидаги аёлларга хос меҳрибонликнинг қолдиқлари хоними ни йигит билан сўзлашинига унлади. У ҳудди шу дақиқада йигитнинг товушини эшишиб, ундан баҳра олгиси келиб қолди.

— Де ля Моль хонимларни кўрдингизми? — деди у йигитга. — Улар учинчи ярусада ўтиришибди.

Жюльен шу заҳоти анча такаллуфсиалик билан тирсагини ложа барьерига тираб, залга қаради-ю, Матильда-га кўзи тушди: қизнинг кўзларида ёш йилтираб турарди.

«Ахир бугун уларнинг Операга келадиган куни эмаску, — дое ўйлади у. — Кўнгли тусаб қолганини қаранг-а!»

Уларникига танда кўйиб турадиган хушомадгўй хонимлардан бири шошилинч таклиф қилган учинчи ярусадаги ложа ўзларидек хонимларнинг мавқеига мутлақо тўғри келмаса-да, Матильда онасини Опера Буффга боришига кўндирган эди. У Жюльен бугунги қечани маршац беваси билан ўтказиш ёки ўтказмаслигини билиб олишини истарди.

F u l f u l a

Мана сизга ўша цивилизацияларининг ҳақиқий мұйжизасы! Сизлар мұхаббатни олдай бир битимга айлантириб қўйибезизлар.

Барниа

Жюльен де ля Моль хоним ложаси томон отилди. Унинг кўзлари дарҳол Матильданинг жиққа ёшга тўлган кўзлари билан тўқнашиди, қиз ҳатто ўзини босишга уринмай очиқдан-очиқ йигламоқда эди, ложада онасимиң уларга ўз жойини таклиф қилған дутонаси ва унинг бир неча танинишидан иборат потанини ва эътиборесиз кишилар тўпланишганди. Матильда ўз кўлини Жюльенинг қўли устига қўйди, у онасимиң ҳам шу ерда ўтирганини мутлақо унудиб қўйгандек эди. У йигидан энтикканича фақат биргина сўзни айтпіб: «*Кафолат*», дега олди, холос.

«Факат у билан сўзланимасам бўлгани,— дега тақрорларди Жюльен, ўзи эса бу пайтда қаттиқ ҳаяжонланиб, гўё учинчи ярус рўпарасида осилиб турган қандилининг ёрқин шуғласида кўзи қамашаётган одамдек, бўш қўли билан юзини пана қилишга ҳаракат қиласади.— Агар ҳозир гапирсанам, у дарҳол қаичалар изтироб чекаётганимни сезиб қолади, товузим сиримни ошкор қиласди, шундан сўнг ҳаммаси барбод бўлиши мумкин».

Дилидаги бу аёвсиз қураш ҳозир унга эрталабкига қараганда айча машаққатлироқ туюлди, зеро шу ўтган пайт ичидаги үнинг қалби апча безовта бўлиб қолганди. Йигит Матильданинг гурури яна жунбишга келишидан қўрқарди. Мұхаббат ва эхтиросдан эс-хушини йўқотаётганига қарамай, у ҳар қалай ўзини қизга ганирмасликка мажбур қиласди.

Менимча, бу унинг характеристидаги энг ажаб хиселатларидан бўлса керак: ўзига ўзи шундай зулм ўтказишга қодир йигит келаjakакда ажойиб нисон бўлиб етишиши мумкин, *si fata sinant*¹, албатта.

М-ль де ля Моль, Жюльен уйга биз билан бирга кетади, дега туриб олди. Йигитнинг баҳтига қаттиқ ёмғир ёғмоқда эди. Бироқ марқиза уни ўз қаршисига ўтқазиб, бутун йўл давомида уни қизи билан бир оғиз ҳам сўзлаштирмай,

¹ Агар тақдир йўл қўйса (*италь.*).

у билан ўзи гаплашиб кетди. Шу кетишида маркиза гүё Жюльеннинг баҳтини қўриқлаётгандек туюларди, йигит ҳам энди ўз туйгуларини ногаҳон сеадириб қўйиб, ҳамма ишни барбод қилишдан чўчимай қўйгач, телбалик билан уларга эрк бермоқда эди.

Жюльен хонасига кирган заҳоти дарҳол тиз чўкиб, князъ Коразов унга берган ишқий мактубларни ўпа бошлигани ҳақида ҳикоя қилишимнинг хожати бормикин?

«О, буюк инсон! — дея хитоб қиласиди бу телба йигит. — Ҳаммаси, ҳаммаси учун сендан миннатдор бўлмоғим керак!»

Аста-секин у ўзини анча босиб олди. Йигит ҳозир ўзини катта жангда ярим ғалаба қозонган саркардага ўхшатарди. «Жуда улкан муваффақиятга эришдим, — дея муҳокама юритарди у ўзича, — бироқ эртага нима бўлади? Бир лаҳзада ҳаммаси барбод бўлиши мумкин».

У Наполеон Муқаддас Елена оролида айтиб туриб ёздирган «Мемуарлар»ни жон-жаҳди билан очди-да, икки соат давомида уни маҷбурац ўқиб ўтири; тўғри, китобни фақат унинг кўзларигина ўқирди, лекин бари бир у ўзини мутолаа қилишга мажбур этарди. Бу гаройиб мутолаа пайтида эса унинг ҳаддан ташқари ҳаяжонга тушган мияси билан юраги ўз ҳолича ишламоқда эди. «Ахир бу қизнинг юраги де Реналь хонимникига мутлақо ўхшамайди», дея такрорларди у ўзига-ўзи, бироқ хаёли шу фикрдан нарига ўта олмасди.

«Юрагига доимо ғулгула солиб турмоқ керак! — дея хитоб қилди у бирдан кўлидаги китобни бир четга қараб улоқтирар экан. — Душманим мендан қўрқсан пайтдагина менга итоат этади, ана ўшанда у мендан пафратланишга ботина олмайди».

У баҳтиёрликдан бутунлай эсанкираб, кичкина хопасида у ёқдан бу ёққа юрарди. Сирасини айтганда, бу баҳтиёрликка муҳаббатдан ҳам кўра кўпроқ гурур сабабчи эди.

«Юрагига доимо ғулгула солиб турмоқ керак, — дея фахр билан такрорларди йигит ва у фахрланса арзирди ҳам. — Ҳатто энг баҳтиёр дамларда ҳам де Реналь хоним ўзи мени қанчалик севса, мен ҳам уни шунчалик севишим ёки севмаслигимни ўйлаб муттасил изтироб чекарди. Бу қиз эса ғурур бобида иблиснинг ўзгинаси, биэ уни забт этмоғимиз лозим, жуда яхши, шу йўсинда забт этаверрамиз!»

У эртага эрталаб соат саккизданоқ Матильданинг кутубхонага кириб ўтиришини жуда яхши биларди, лекин йигит севги оташида ёнаётган бўлса ҳам қалбини ақл-идроқ-

ка бўйсундириб, у ерга фақат соат тўққизда кириб борди. У тинмай ўзига-ўзи: «Қизнинг кўнглига муттасил ғулгула солиб турмоқ лозим: токи у мени севармикин? — дей доим шубҳада юрсии. У ўзининг ажойиб насл-насаби, атрофадагиларнинг доим унга хушомад қилиши оқибатида жуда тез юпаниб қолади», дей такрорларди.

Матильда диванда ранги оппоқ оқариб, хотиржам ўти-парди-ю, лекин чамаси қимир этишга мажоли йўқ эди. У Жюльенга қўлини узатди:

— Жонгинам, мени сени ранжитдим, чиндан ҳам мени ҳар қанча жаҳл қилсанг арзийди!..

Жюльен унинг шундай соддагина қилиб гапиришини сира кутмаган эди. У дарҳол кўнгли ийниб, дидидагини ошкор қилиб кўйишга сал қолди.

— Сиз мендан кафолат талаб қилган эдингиз, дўст-гинам, — дей қўшимча қилди қиз, эҳтимол, йигит бу сукутга. Чек қўяр, деган умидда бир оз жим тургач, — сиз ҳақсиз. Майли, мени опқочиб кетинг, Лондонга жўнайлик.. Бу ҳол мени умрбод бадном этади, шарманда қилади... — У кўзларини яширмоқ учун Жюльендан қўлини тортиб олишга журъат этди. Қизнинг қалбида аёлларга хос уятчанлик ва ибо туйғуси яна бирдан түгён қўтарган эди. — Майли, мени шарманда қилинг, сизга берадиган кафолатим мана шу бўлади.

«Кечаки мен баҳтиёр эдим, зеро туйғуларимни жиловлаб ола билгандим», дей ўйлади Жюльен. Бир оз сукут сақлаб тургач, у ўзини шу қадар тийиб олдики, қизга совуққина қилиб деди:

— Хўп, сиз билан икковимиз Лондонга кетяпмиз ҳам дейлик, фараз қилайликки, сиз, ўзингизнинг таъбирингиз билан айтганда, шарманда ҳам бўлдингиз. Лекин сиз мени ўшандан кейин ҳам севишингизга, почта каретасининг ўзидаёқ бирдан жонингизга тегиб қолмаслигимга ким кафил бўла олади? Мен золим эмасман, сизни жамият қўз ўнгига бадном этиш мени учун яна бир баҳтесизлик бўлади холос. Ахир бу ўринда сизнинг жамиятдаги пуз-фузингиз тўсиқ бўлаётгани йўқ. Ҳамма бало сизнинг ўз характеристингизда. Мени, ҳеч бўлмаса, бир ҳафта давомида севишингиз ҳақида ўзингизга-ўзингиз кафолат берса ола-сизми?

«Аҳ, қанни энди у мени бир ҳафтагина севса, бор-йўги бир ҳафтагина, — дей ши'вирларди ўзича Жюльен, — Мен шу қадар баҳтиёр бўлардимки, кейин ўлсам ҳам майни эди. Нека жак билан вима ишмим бор, мён учун ҳаёт деган нарсанинг ўзи нима? Ахир бу лаззат Шу дақиқаларига

ўзидаёқ бошланиши мумкин, ўзим шуни истасам бас, бу фақат ўзимга боғлиқ».

Матильда унинг хәёлга чўмганини кўриб турарди.

-- Сизга сира ҳам муносиб эмасга ўхшайман,— деди аранг у йигитнинг қўлидац ушлар экан.

Жюльен қизин қучоқлаб, лабидан ўпди, лекин шу заҳоти бурчнинг метин паникаси унинг юрагини сиқиб олгандек тулоади. «Агар Матильда ўзини нақадар севишимни сезиб қолса, ҳаммасидан мосуво бўламан». Шу боисдан ҳам қизининг оғунидан четланишар экан, у ўзини эркакларга хос вазмини тутишга ҳаракат қилиди.

Шу куни ҳам, эртаси куни ҳам йигит ўзининг чексиз кувончини усталик билан яшириб юрди. Йигит ҳатто қизни бағрига босинидек лаззатдан ўзини тийган дақиқалар ҳам бўлди.

Бироқ шундай дақиқалар ҳам бўлардики, у баҳтиёрликдан эс-хушини ўйқотиб, ақл идрокнинг барча далилларини батамом унугиб қўярди.

Бир вақтлар Жюльен бодаги овлоқ бир жойни ёқтириб қолган эди, у дукчўп қалин ўсган жойга бориб, хушбўй буталар орасига яширишар ва Матильданинг наижараадор деразасини кузатганича ўз маҳбубасининг беқарорлигидан ҳасрат чекиб ўтиради. Шундоқ ёнгинасида улкан эман дарахти қад кўтарган бўлиб, унинг йўғон танаси йигитни бегона кўзлардан пана қилиб турарди.

Кунлардан бирида улар Матильда билан сайр қилиб юриб, ўша жойга бориб қолишган эди, йигит ўша ғуссали дақиқаларни эслади ва бирдан яқингинида ўзининг нақадар умидсизликка тушиб юргани билан ҳозирги севги нашидаси орасидаги ғоят кескин фарқини яққол ҳис этди, йигитнинг кўзлари жиққа ёшга тўлди ва у севтилисининг қўлларини лабига босиб, шундай деди:

-- Шу ерда мени сизнинг хәёлингизда яшаганиман, шу ердан туриб деразангизга тикилардим ва ана шу қўлларингиз билан деразани қацдай очишингизни кўриб, бир он лаззатлаимоқ учун соатлаб кутардим...

Шундан сўнг йигит бутунлай эс-хушини ўйқотди қўйди. У сира тақлид қилиб бўлмайдиган мафтуикор бир самимнинг билан қизга бошидан кечирган ўша аламли дақиқалар ҳақида ҳикоя қила бошлади. Бенхтиёр оғзидан чиқаётган қисқа-қисқа хитоблар ўша азоб-уқубат тугагач, энди унинг канчалар баҳтиёр экандигидан очиқ-оидин далолат бериб турарди.

«Ё раббий, нима қилямсан мени ўзи? — деди бирдан хушига келиб Жюльен.— Тамом бўлдим».

Унинг қалбипи даҳшат қоплади, назарида м-ль де ля Молнинг кўзлари эди унга боягидай меҳр билан боқмайт-гандек эди. Бу шунчаки васваса эди, бироқ Жюльеннинг ранги докадек оқариб, афт-башараси ўзгариб кетди. Унинг кўзларидаги олов сўнди, юзидағи чексиз ва оташин муҳаббат ифодаси ўрнини кибр-ҳаво ва газаб ифодаси эгаллади.

— Сизга нима бўлди, азизим? — деда меҳр билан сўради ундан ташвишга тутиган Матильда.

— Мен ёлгон гапирдим,— деди жавобан жаҳл билан Жюльен.— Келиб-келиб сизни алдаб ўтирасам-а. Бу қилигим учун ўзимни кечиролмайман. Худо шоҳид, сизни ниҳоятда ҳурмат қиласман, шунинг учун сизга ёлгон гапирмаслигим керак. Сиз мени севасиз, менга содиксиз, шу боисдан ҳам сизга ёкиш учун ҳар хил гаплар тўқиб чиқаришнинг сира ҳожати йўқ эди.

— Ё худойим! Мен шу қадар завқ билан эшиштаган шу гапларингизнинг бари тўқиб чиқарилганиди ҳали?

— Ҳа, шундай ва мен бунинг учун ўзимдан жуда хафаман, азизим. Бу гапларнинг барини бир вақтлар мени севган ва жуда жонимга теккан бир аёл учун тўқиб чиқарган эдим. Феълиминг жуда ёмон хусусияти бу, шу гапларни сизга айтганимдан ўзим ҳам пушаймон бўляйман, мени кечиринг.

Матильданинг кўзларидан дув-дув ёпи оқмоқда эди.

— Арзимаган бир нарсадаи нафсониятим азият чекса бас,— деда давом этди Жюльен,— ўзим ҳам сезмай фаромуш хотир бўлиб қоламан, ана шунда лаънати хотира мени аллақаётларга олиб қочади ва ўзим ҳам ўша хаёлларга берилиб кетаман.

— Демак, мен бехос нафсониятингизга тегибман-да? — деди Матильда кипининг меҳрили қўзгатувчи бир соддадиллик билан.

— Бир куни сизнинг шу ерда, ана шу дуқчўп бутаси ёнида сайд қилиб юриб, гул узуб олгапингизни эсладим. Жаноб де Люз ўша гулни қўлингиздан олган эди, сиз уни қайтариб олмадингиз. Мен ўшандай сиздан икки қадам нарида турган эдим.

— Жаноб де Люз дейсизми? Бўлмаган гап,— деда эътироз билдириди Матильда ўзига хос такаббурлик билан.— Менинг бундай қилишим мумкин эмас.

— Рост айтипман,— деда гапида туриб олди Жюльен.

— Сиз шундай деяпсизми, демак, рост экан, дўстгинам,— деди Матильда маъюслик билан ерга қаар экан. У кўп ойлардан бўён жаноб де Люзга бундай илтифот кўрсатмаганини жуда яхши биларди.

Жюльен унга ииҳоятда меҳри товланиб қаради: «Йўқ, йўқ,— деди у ўзига-ўзи,— у мени илгариғидан кам севмайди».

Ўша куни кечқуруноқ Матильда ҳазил аралаш унга де Фервак хонимга кўнгил кўйгани учун таъна қилди.

— Оддий бир йигитнинг иззатталаб хонимга ошиқ бўлиши қизиқ кўрилар экан! Ахир унинг қалби шу қадар совуқ бир тоифаданки, ҳатто менинг Жюльеним ҳам унга ўт ёқа олмайди. Лекин у сизни ҳақиқий дэнди¹ қилиб кўйибди.— деди қўшимча қилди у йигитнинг соchlарини тутамлаб ўйнар экан.

Жюльен Матильданинг нафратланишига ишончи комил бўлиб юрган пайтида энгил-бошига эътибор беришни ўрганган ва энди, чамаси, чиройли кийинишда энг нозик дидли парижлик олифталардан қолишмайдиган бўлиб қолганди. Лекин унинг ўша олифталардан битта устун томони бор эди: у бир кийиниб олгаёт, ўз костюми ҳақида ўйламай қўярди.

Матильда эса бир нарсадан хафа эди: Жюльен ҳамон рус мактубларини кўчириб, уларни маршал бевасига элтиб беришда давом этарди.

XXXII

Йўлбарс

Эвоҳ! Нега бу ишлар бошқача эмас, худди шундай бўлиб чиқади.

Б о ж а р ш е

Бир инглиз сайёҳи йўлбарс билан қай йўсинда дўстлашгани ҳақида ҳикоя қилади, сайёҳ уни болалигидан боқиб ўстирибди, эркалаб парвариш қилибди, лекин унинг столи устида доим ўқлоғлиқ тўппонча турар экан.

Жюльен чексиз баҳтиёрлик туйғусига фақат Матильда буни унинг кўзларидан сеза олмайдиган пайтлардагина берилар эди. Ў ўзи ўйлаб топган қоидага оғишмай риоя этар ва вакт-вақти билан қизга қуруқ ва сөвук муомала қиласади.

Баъзан у Матильданинг беозорлиги, унинг чексиз

¹ Англияда ўзига бино кўйиб, энг сўнгги мода билан майянадиган эркак киши шундай аталади (тарж.).

садоқатидан қаттың ҳайратта тушиб, әс-хүшини йүқтайдарди. Бұндай пайтларда йигит бор иродаси билан үзини босарди-да, қизининг олдидан дархол нари кетарди.

Матильда умрида биринчи марта севмоқда эди.

Илгари унинг имиллаб ўтадиган зерикарли ҳаёти, әнді гүйе қанот болғаб парвоз этарди.

Бирок ғурур бирор йўл билан үзини намойиш этиши лозим бўлгани туфайли у әнди севгиси дучор қиласётган барча хавф-хатарни телбаларча писанд қилмай юради. Әнди Жюльен ақл билан иш тутишга мажбур бўлиб қолди, Матильда хавф-хатар ҳақида сўз кетгандагина унга бўйсунмасди. Бирок у билан беозор ва деярли қулоқ қоқмай муомала қиласиган қиз әнди уйдагиларнинг барчасига, қариндошларми ёки хизматкорларми, бари бир, уларга нисбатан янада такаббурроқ бўлиб қолганди.

Кечқурун меҳмонхонада, олтмиш кишига яқин меҳмонлар орасида у Жюльенини ёнига чақириб олар ва ҳеч кимга эътибор бермай, йигит билан узоқ гаплашиб турар эди.

Суллоҳ Тамбо бир куни уларнинг ёнгинасига келиб ўтириб олди, бироқ қиз унга кутубхонага бориб, Смоллеттнинг 1688 йил революцияси ҳақида ҳикоя қилувчи китобини келтиришни буюрди-да, кейин унинг имирсилаётганини кўргач: «Марҳамат қилиб, қайтишига шошилманг!» — дея қўшимча қилди. Бу гапни у шу қадар ерга киргизиб юборгудек нафрат билан айтдики, Жюльенининг кўнгли ийиб кетди.

— Бу тасқаранинг сизга қандай қараганига эътибор бердингизми? — деди у қизга.

— Унинг тогаси ўп иккى йилдан бери ана шу меҳмонхонада ялтоқланниб юради, бўлмасам мен уни бир зумдаёқ қувиб юборган бўлардим.

Сиртдан қараганда у де Круазнуа, де Люз ва бошқа жанобларга нисбатан одоб сақларди, лекин аслини олганда эса, уларни ҳам менсимай муомала қиласиди. Матильда бир вақтлар үзининг ишқий можаролари ҳақида ҳикоя қилиб, Жюльенга азоб бергани учун үзидан қаттиқ хафа эди, боз устига у ўшанда бу жанобларга шунчаки илтифот этганинни Жюльенга жуда ошириб айтганини тан олишга әнди юраги дов бермасди.

«Үзининг барча эзгу ниятларига қарамай, «Ахир бир күни жаноб де Круазнуа мармар столча устида қўлини менинг қўлимга хиёл тегизганида мен қўлимни дархол тортиб олмаганимни фақат сизнинг жигингизга тегиши учунгина айтган эдим», — дейишга эса унинг аёялик гурӯрийўл қўймасди.

Энди уша жаноблардан биронтаси қиз билан бир неча дақиқа гаплашиб қолгудек бўлса, унинг дарҳол Жюльенга бирор зарур иши чиқиб қолар, бу эса йигитни олдидан жўнатмаслик учун унга баҳона бўлар эди.

У ҳомиладор бўлиб қолди ва қиз бу ҳақда Жюльенга қувонч билан хабар қилди.

— Хўш, энди ҳам мендан шубҳаланасизми? Кафолат эмасми бу сизга? Энди мен бир умрга хотинингиз бўлиб қолдим.

Бу хабар Жюльенинг қалбини ларзага солди; у энди ўзи учун ўйлаб чиқарган ўша қоидалардан воз кечишга ҳам тайёр эди. «Мени деб ўзини ҳалок этаётган бу бечора қизга қандай қилиб атайин қўпол ва совуқ муомала қилиш имумкин ахир?» Қиз унинг кўзига хиёл касалмайд кўринган заҳоти, ҳатто ақл-идроқи бирон қаттиқ гап айтишни тақозо этаётган пайтда ҳам, у энди Матильдага совуқ муомала қилишга ботинмасди, ҳолбуки, аччиқ тажрибаси кўрсатиб турганидек, бундай шафқатсизлик орасида севгининг умрини чўзиш учун зарур эди.

— Мен отамга мактуб ёзиб, бор гапли унга тушуни тирмоқчиман,— деди йигитга бир куни Матильда,— у менга фақат отагина эмас — дўстим ҳамдир, шу боисдан уни ортиқ бир дақиқа ҳам алдаб юролмаймиз, бу сизнинг ҳам, менинг ҳам шаънимизга ярашмайдиган иш.

— Е раббий! Нима қилмоқчисиз ўзи? — дея сўради даҳшатга тушиб Жюльен.

— Ўз бурчимни бажармоқчиман,— деди қиз жавобан кўзлари қувончдан порлаб. Ниҳоят, у севиклисига қаранганд қўпроқ хотамтойлик қилмоқчи эди.

— У мени шарманда қилиб қувиб юборади-ку, ахир!

— Унинг шундай қилишига ҳақи бор. Ва бу ҳуқуқни ҳурмат қилмоқ керак. Мен сизнинг қўлтиғингиздан тутаманда, икковимиз кушига-кундуз куни уйдан чиқиб кетамиз.

Ҳайратдан ўзига келмаган Жюльен ундан бир хафта сабр қилишини сўради.

— Сабр қилолмайман,— дея жавоб қилди қиз,— номусим ўнуни талаб қиласпти. Биламан, бу менинг бурчим ва уни дарҳол бажармоқ керак.

— Шунақами ҳали?! У ҳолда сизга сабр қилишини буюраман,— деди қатъий оҳангда Жюльен.— Сизнинг номусингиз ҳимоясиз эмас — мен сизнинг эринғизман. Бу дадил қадам сизнинг ҳам, менинг ҳам бутун ҳайтимизни тубдан ўзгартириб юборади. Менинг ҳам ўз ҳуқуқларим

Бор. Бугун сепнайба, келаси сепсанбада эса герцог Рецинда зиёфат бўлади. Жаноб де ля Моль ўша зиёфатдан айтганида швейцар унга сизнинг машъум хатингизни юпширади... У узакуи сизнииг герцогиня бўлишингизни ғуз қилади, мен буни жуда яхши биламан, унинг учун ғунинг қандай даҳшатли зарба бўлишини бир ўйлаб ўринг ахир!

— Сиз, эҳтимол, қандай даҳшатли қасос, демоқчи-дирсиз?

— Мен ўзимга яхшилик қилган одамга ачинишм, унинг бошига ташвиш солганим учун гусса чекиним мумкин, лекин мен қўрқмайман ва ҳеч ким ҳеч қачон мени қўрқита олмайди.

Матильда Жюльєннииг ганига кўнди. Қиз унга ҳомиласи борлигини айтганидан бўён Жюльєн унга биринчи марта шундай буйруқ оҳангидага ганирмоқда эди: у ҳали ҳеч қачон Матильдани бу қадар қаттиқ севмаган эди. Унинг дилидаги бутун меҳр-муҳаббати қизнинг ҳозирги аҳволини баҳона қилиб Жюльєннииг у билан қўйол гаплашишидан чалгимоқда эди. Қиз маркиз де ля Моль олдида гуноҳига иқрор бўлмоқчи эканлигидан у қаттиқ ҳаяжонга тушди. Наҳот, у Матильдадан айрилишга мажбур бўлса? У жўнаб кетаётганида қиз қанчалик қайгу чекмасин, орадан бир ой ўтгач, уни эслармикин?

Шу билан бирга маркиздан әшитадиган ҳаққоний таъна-маломатлар ҳам уни ваҳимага солмоқда эди.

Кечкурун у Матильдага дилидаги дард-аламнинг ана шу иккинчи сабабини сўзлаб берди-да, кейин севгидан эриб кетиб, биринчисини ҳам айтиб қўя қолди.

Матильданинг чехраси ёришиб кетди.

— Рости билан-а? — дея сўради у — Мени ярим йил кўрмаслик сиз учун баҳтесизликми?

— Бу дунёда ақл бовар қилмайдиган, ўйласам юрагим қинидан чиқиб кетадиган ягона нарса мана шу.

Матильда қувонганидан боши осмонда эди. Жюльєн ўз ролига шу қадар қатъий амал қилган эдик, ўзидан кўра қиз уни қўпроқ севишига тамоман ипонтириб қўйганди.

Машъум сепсанба қуни ҳам өтиб қолди. Ярим кечада зиёфатдан қайтган маркизга хат тошириши. Хатнинг конвертида бу мактубни шахсан ўзи очиши ва ҳеч ким йўқлигига ўқиб чиқиши лозим эканлигти ёзилган эди.

«Отажон,

Орамиздаги барча ижтимоий алоқалар узиб ташланди, ўртада фақат ота-болалик муносабатимизгина қолди.

Эримдан сўнг Сиз ҳозир ҳам, бундан кейин ҳам мен учун дунёдаги энг азиз инсон бўлиб қоласиз. Кўзларим ёшга тўлган, Сизнинг дилингизга қайгу солаётганимни ўйлаб, гусса чекяпман, бироқ менинг қандай иснодга қолганим эл оғзида достон бўлмаслиги учун ва Сиз мулоҳаза қилиб кўриб, ўзингиз қандай лозим топсангиз, шундай чора кўрмогингизга фурсат бўлсин, деган мақсадда Сизга айтмогим лозим бўлган гапни ортиқ пайсалга сололмайман. Агар Сизнинг чексиз оталик меҳрингиз (менга ҳар қалай шундай туюлади) менга озгина пафақа белгилашга имкон берса, Сиз буюрган жойга, масалан, Швейцарияга эрим билан жўнаб кетавераман. Унинг исми шу қадар бенишонки, веръерлик дурадгорнинг келини бўлмиш Сорель хоним номини қабул қилгач, Сизнинг қизингизни ҳеч ким танимай қолади. Мен ёзишга жуда қийналган исм манашу. Фазабингизни қўзгатаётганимни ўйласам, даҳшатга тушаипман. Сизнинг газабингиз қанчалик адолатли бўлмасин, ҳамма айни Жюльєнга қўясизми деб қўрқаман. Мен герцогиня бўлмайман, отажон, буни мен уни севиб қолганим заҳоти тушунганиман, зеро менинг ўзим бириичи бўлиб севиб қолдим уни, ўзим уни йўлдан урдим. Қалби юксаклик бобида мен Сизнинг ўзингизга, аждодларимизга тортганиман, шу боисдан ҳам ҳеч қандай ўртамиёна кимса ёки ўзимга шундай бўлиб туюлган одам менинг эътиборимни ўзига жалб эта олмайди. Сизнинг кўнглингизга қараш учун жаноб де Круазнуага эътибор берай деб бехуда уриндим. Нега энди Сиз худди шу пайтнинг ўзида менинг кўз ўнгимда, шундоқ ёнгинамда чиядан ҳам муносаб йигитнинг юришига йўл қўйдингиз? Ахир мен Гиердан қайтиб келганимда ўзингиз: «Манови Сорель тушмагур билан вақт ўтказсанг, сира зерикмас экансан», — деган эдингиз-ку. Бояқини ҳозир, агар буни тасаввур қилиш мумкин бўлса, манови мактубим Сизнинг бошингизга солажак кулфатдан, худди мен каби, қаттиқ қайгу чекмоқда. Сизнинг оталик қаҳр-газабингизнинг олдини олиш менинг ихтиёrimда эмас, лекин илтимос, мендан ихлосингиз қайтмасин, мени меҳрингиздан маҳрум этманг.

Жюльєн менга ҳурмат билан муомала қиларди. У мен билан сўзлашган тақдирда ҳам Сиздан бенихоя миннатдорлиги туфайли сўзлашарди, зеро у табиатан анча магрур бўлиб, ўзидан юқори турған кишилар билан, уларнинг ким бўлишидан қатъий назар, фақат расмай гаплапша фоларди. У ижтимоий аҳволдаги бу тафбутни табиатан жуда яхши ҳис этарди. Менинг ўзим бир куни богда унинг қўлини қисиб қўйдим. Мен бутун шарм-ҳаёни

Ҙигиштириб қўйиб, бу гапни фақат Сизга, ўзимнинг энг яхши дўстимга айтдиман, бўлак ҳеч ким ва ҳеч қаочон эшитмайди мендан бу иқрорни.

Вақт ўтади, наҳот Сиз эртага, орадан бир кун ўтгандан кейин ҳам увдан шундай газабланаверсангиз? Менинг гуноҳимни тузатиб бўлмайди эпди. Агар истасангиз, у мен орқали Сизга бениҳоя хурматини изҳор қилиб, Сизнинг қаҳр-газабингизга дучор бўлганидан чексиз қайгу чекаётганини айтади. Сиз уни бошقا кўрмайсиз, лекин мен у истаган жойга ортидан кетавераман. Шундай қилишга унинг ҳаққи бор, бу менинг бурчим, зеро у менинг эрим ва боламнинг отасидир. Агар Сиз меҳрибонлигинги туфайли тирикчилигимиз учун олти минг франқ белгиласангиз, мен бу пулни ғоят миннатдорчилик билан қабул этаман, мабодо буни лозим кўрмасангиз, у ҳолда Жюльен Безансонда лотин тили ва адабиётидан дарс беришга умид қилипти. У ишни қайси погонадан бошламасин, имёним комилки, тезда ном чиқаради. У билан мен бенишонликдан қўрқмайман. Агар революция содир бўлса, унинг биринчи ролни ўйнашига шубҳаланмайман. Хўш, менга уйланмоқчи бўлган ўша йигитлардан биронтаси ҳақида Сиз шундай гапни айта олармидингиз? Нима, уларнинг бадавлат амлеки борми? Бироқ бу ягона устунлик мени ўзига мафтун эта олмайди. Менинг Жюльеним, агар отамнинг ҳомийлиги ва бир миллион нулга эга бўлса, мавжуд тузумда ҳам катта нуфузга эришган бўларди...»

Матильда отасининг тажанг одам эканлигини биларди ва унинг жаҳлдан тушишига имкон бермоқ учун саккиз саҳифани тўлдириб ёзган эди.

«Нима қилмоқ керак? — дея ўзи билан ўзи мулоҳаза юритарди Жюльен ярим кечада, жаноб де ля Моль шу мактубни ўқиётган пайтда боғни айланиб юрар экан.— Биринчидан, менинг бурчим нимадан иборат, иккинчидан эса, менинг манфаатларим нимани тақозо этади? Унинг менга қилган яхшиликларининг чеки йўқ, усиз мен аразимас мартабани эгаллаган аянчли бир фирибгар бўлардим, кейин, эҳтимол, атрофимдаги одамларнинг нафратига дучор бўлишдан қўрқиб, муттасил орқа-олдимга қараб юришга тўғри келарди. У мени оқсуяклардек яшашга ўргатди. Шу боисдан ҳам мен *муҳаррар* қилажак найранглар, биринчидан, камроқ бўлади ва иккинчидан, унча жирканч бўлмайди.

У менга бир миллион берган тақдирда ҳам шу қадар яхшилик қилмаган бўларди. Мен манови орден учун ҳам, гўё дипломатия соҳасида кўрсатган ва умумий даражада-

дан мени юқоририоқ күтариб қўядиган хизматларим учун ҳам фақат ундан миннатдор бўлмогим керак.

Агар ҳозир у қўлида қалам билан менинг бундан бу ёгига қандай йўл тутишим ҳақида кўрсатма беришни ўйлаётган бўлса,— қизиқ, нималарни ёзаркин?..»

Шу пайт бирдан жаноб де ля Молнииг кекса камердинер пайдо бўлиб, Жюльєнниг мулоҳазаларини бўлиб кўйди.

— Маркиз сизни, кийинганими, кийинмаганими, барি бир, дарҳол олдимга кирсин, деяптилар.

Сўнгра Жюльєнни ичкарига кузатиб борар экан, камердинер аста деди:

— Эҳтиёт бўлинг, жаноб маркиз багоят ғазабга минганилар.

XXXIII

Тушкунлик

Бу олмосга ишлов берга туриб, вўноқ сангтарош унинг энг сержило қирраларини йўниб ташлабди. Асрнинг ўрталарида — мен нималар деяпман ўзи — хали Ринелье замонидәёқ француз ўз орзу-истаги учун қаттиқ курашарди.

M i r a b o

Жюльен хонага кириб борганида маркиз ниҳоятда дарғазаб эди чамаси, бу акобир умри бино бўлиб, биринчи марта ўнадай одобсиз гапларни тилга олаётган бўлса керак. У Жюльєнни чапаничасига сўка бошлади. Қаҳрамонимиз ҳайратга тушиб, кўнгли рапжиди-ю, бироқ унинг маркизга бўлган миннатдорлик туйгусига путур етмади. «Анчадан бўён қанчадан-қанча орзу-умидлар, ажойиб режаларни кўнглига тугиб юрса-ю, кейин бу бадбахт одам буларинг бари бир зумда кўкка совурилганини кўрса! Лекин мен унга бирор нарса деб якавоб қилишим керак, агар индамай тураверсам, у баттар газабга минади». Шу пайт Тартюфнинг бир гапи унинг эсига тушди.

— *Мен фаришта эмасман...* Сизга сидқидилдан хизмат, қилдим ва сиз мени сахийлик билан тақдирлаб юрдингиз... Сизга бўлган миннатдорчилигимниг чеки йўқ, лекин ўзингиз ўйлаб кўринг, мен эндигина йигирма иккига кир-

дим... Бу хонабонда мени ёлгиз сизу ўша дилбар қиз түшүнүрдингизлар...

— Газаңда! — дея қичқирди маркиз.— Дилбар, дилбар! Уннинг дилбарлыги миянгизга келган күниәк бу ердан қочишиңгиз керак эди!

— Мен қочмоқчи ҳам бўлдим: ўшанда Лангедокка жўнамоқ учун сиздан ижозат сўрагаи эдим.

Маркиз газабига чидаёлмай хонада у ёқдан бу ёққа югуради. Ниҳоят, у ютураверганидан силласи қуриб, қайгудан қадди букилиб, креслога йиқилди. Жюльєн уннинг ўзича: «Аслида сира ҳам ёмон йигит эмас ўзи...» дея мингиллаганини эниитиб қолди.

— Йўқ, мен ҳеч қаҷон сизга писбатап ёмонлик тилағаи эмасман! — дея хитоб қиласи Жюльєн маркизининг олдида тиз чўқар экан. Бироқ шу заҳоти ўзининг бу ҳаракатидан қаттиқ изза бўлиб, дарҳол ўринидан турди:

Маркиз эс-хушини йўқотиб қўйғандек эди. Жюльєн тиз чўқканини кўриб, у яна йигитни извошлилардек болононадор қилиб сўка бошлади. Эҳтимол, бу сўкишлар ўзининг қандайдир янгилиги билан уннинг дикқатини чалғитгандир.

«Не қўргилик ахир! Менинг қизим «Сорель хоним» деб аталадими эди? Бу қанақаси! Қизим герцогиня бўлмайдими ҳали?» Ҳар галана шу иккиси фиқр уннинг миянгига равшан келганида уннинг ичи гўё ағдар-тўнтар бўларди-да, дарҳол эс-хушини йўқотиб қўярди. Жюльєн, ҳали у мени дўйнослаб қолмаса эди, дея чўчиб қолганди.

Хуши жойига келиб, маркиз бошига тушган бу кулатга кўшика бошлагандек туюлган пайтларда у Жюльєнга анча асосли таъналар қиласарди.

— Йўнаб кетиш керак эди, тақсир... — дерди у йигитга.— Бу ердан жўнаб кетиш сизининг бурчингиз эди... Сиз гирт абллаҳлик қилибсиз...

Шу пайт Жюльєн стол ёнига келди-да, қоғозга қуидаги сўзларни ёзди: «Ҳаёт аллақачон тоқат қилиб бўлмас даражада жонимга теккакъ эди, мен унга чек қўяяпман. Жаноб маркиздан менинг чексиз миннатдорчилигини қабул этишларини сўрайман ва шу билан бирга ўлимим у кишининг хонадонига келтирадиган безовталик учун мени афв этишларини илтимос қиласман».

Жаноб маркиз мана шу қоғозни ўқиб чиқсалар. Мени ўлдирицит,— деди Жюльєн,— ёки бу инни камердинерингизга буюринг. Ҳозир кечаси соат бир бўлди, мени боянинг париги чеккасига девор олдида юраман.

— Йўқозинг кўзимдац! Жин урсии! — дея қичқирди уннинг ортидан маркиз.

«Туниунаман,— деда ўйлади Жюльен,— агар мен унинг малайини жаллодлик вазифасидан халос этсам, у сира ҳам қаршилик қилмаган бўларди... Йўқ, ўлдирадиган бўлса ўлдира қолсан, марҳамат, буни унга ўзим таклиф қилинман... Лекин ўзим чи, жин урспи, ўзим ҳаётни яхши кўраман-ку ахир... Мен ўғлим учун янамоғим керак».

Богда ўзига қутқу солаётган хатарни қаттиқ ҳис этганича бир неча минут айланиб юрганидан сўнг хаёлида биринчи марта шундай аниқ пайдо бўлган бу фикр тезда унинг бутун вужудини қамраб олди.

Ўзи учун янги бўлган бу ташвиш уни жуда эҳтиёткор қилиб қўйди. «Бу тийиқсиз одам билан қандай муомала қилиш ҳақида биронта киши билан маслаҳатлашмоқ керак... У ҳозир ақлдан озиб юрибди, қўлидан ҳар бир иш келади. Фуке жуда йироқда, иннайкейин маркиздек бир одаминг кўнглидаи нелар кечётганини у қаёқдан ҳам билсин.

Граф Альтамира... Лекин у умрининг охиригача буни сир сақлаб юради, деб ким кафолат бера олади? Шундай қилиш керакки, бирор одам билан маслаҳатлашиб кўришга уринишим биронта ёмон оқибатга олиб келмасин ва бусиз ҳам ёмон аҳволимни баттар чатоқлаштириб қўймасин. Афсус! Чамаси, бадқовоқ аббат Пирардан бўлак маслаҳатлашадиган одамим йўққа ўҳшайди... Бироқ у ҳамма янсенистлар каби тор фикр юритади... Киборлар жамиятини биладиган биронта муттаҳам иезуитинг менга кўпроқ фойдаси теккан бўларди... Аббат Пирарга келсак, ўз жиноятим ҳақида сўз очишим биланоқ мени дўппослашдан ҳам қайтмайди у».

Жюльенни яна Тартюфинг арвоҳи қўллади. «Мана бу яхши фикр. Унинг олдига бориб, гуноҳларимга тавба қиласман». Богда икки соат саир қилиб юргач, у ага шундай қарор қилди. У эди ҳозир ўқ еб ииқилиши мумкинилиги ҳақида ўйламай қўйганди. Уни қаттиқ уйқу босмоқда эди.

Эртаси куни азоплаб Жюльен Париждан чиқиб, анча ўйл юрди-да, қаттиқкўл янсенистининг уйига етиб борди. Йигит гуноҳларига икрор бўлиб айтган барча гаплар аббат учун у қадар янгилик бўлмаганини кўриб қаттиқ ҳайратга тушди.

«Чамаси, бу ўринда мен ўзимни айбламоғим керак», дерди ўзига-ўзи аббат. Шу тобда унинг ғазабланишдан қўра кўпроқ ташвишга тушиб қолгани яққол сесилиб турарди.

— Ўзим ҳам деярли сезган эдим бу ишқий мөжарони.

Лекин сизга бўлган меҳрим туфайли, бадбаҳт йигит, бу гапни отасига шама қилишдан ўзимни тийган эдим...

— Аммо, сизнингча, нима қиларкин у? — деди бетоқат бўлиб Жюльен.

Шу дақиқада йигит дилида аббатга меҳри товланиб турар ва шу боисдан ҳам манови қўнгилсиз гаплар унинг учун жуда оғир ботмоқда эди.

— Назаримда, унинг учта имконияти бор,— дея давом этди у.— Биринчидан, жаноб де ля Моль мени ўлдириши мумкин,— шундан сўнг у аббатга гўё ўзини-ўзи ўлдирган одам сифатида изоҳнома ёзиб, маркизга ташлаб келганини айтиб берди.— Иккинчидан, маркиз бу ишни граф Норберга тошириши мумкин. Шунда граф мени дуэлга чақиради.

— Хўш, сиз унинг бу чақирувини қабул қиласизми? — газаб билан ўриидан сапчиб турар экан, сўради аббат.

— Сиз гапимни охирига етказишимига қўймаясиз. Турган гап, мен ҳеч қачон ўз валинеъматимнинг ўглига қаратса ўқ узмаган бўлардим.

Учинчидан, у мени бу ердан бирор ёққа жўнатиб юбориши мумкин. Агар у менга Эдинбург ёки Нью-Йоркка жўнанг деса, буйругини бажараман. Шунда мадемуазельде ля Молнинг ҳомиладорлигини яширишлари мумкин, лекин мен ўглимни ўлдириб юборишларига сира ҳам йўл қўймайман.

— Имонингиз комил бўлсин, бу ахлоқсиз одамнинг миясига келадиган биринчи фикр ана шу бўлади...

Бу орада Матильда, Парижда хавотир олавериб, ақлдан озай деганди. У отаси билан эрталаб еттиларда кўришган эди. Маркиз унга Жюльеннинг изоҳномасини кўрсатди. Шундан бери у ўзини қаерга қўярини билмас, Жюльен бу ахволда ўзимни ўзим ўлдиришим энг олижаноб иш бўлади, дея аҳд қилмадимикин, деган даҳшатли фикрдан азоб чекар эди. «Хатто мендан бир оғиз маслаҳат ҳам сўрамади-я», дерди у ўзига қайту-алам билан.

— Агар у ўлган бўлса, мени ҳам бу дунёда яшамайман,— дерди у отасига.— Унинг ўлимига сиз айбор бўласиз... Эҳтимол, бундан бошингиз осмонга стар... Лекин унинг хотираси ҳаққи онт ичаманки, мен, биринчидан, мотам кийимини кияман ва ҳаммага ўзимни Сорелнинг беваси, деб эълон қиласаман. Кейин шундай имзо чекиб, унинг дағи маросимига таклифнома тарқатаман, шуни билиб қўйинг... Мён қўрқоқлик ҳам қилмайман, яшириниб ҳам ўтирамайман.

Кизининг севгиси телбалык даражасига этиб бормоқда эди. Энди маркизниң ўзи шошиб қолди.

У содир бүлгап воқеага бирмуича оқилона қарай бошлагаш эди. Матильда ионушта қылғани түшмади. Маркиз буни күриб, анча енгил тортди, энг мұхими эса қизи, маңзум бўлишича, бу гашлар ҳақида онасига «чурқ» этиб оғиз очмаганидан унинг кўнгали кўтарилгани эди.

Жюльен отдан түнгаси заҳоти Матильда уига одам ўборди ва йигит унинг олдига чиққини биланоқ деярли оқсанчанинг кўз ўигида унинг бўйинидаи қучиб олди. Жюльен бу жўнициллиги учун қиздан унча миннатдор бўймади, аббат Нирап билан узоқ массаҳатлашиб ўтирганидан сўнг у жуда эҳтиёткор бўлиб қолган ва ҳар хил имкониятларни бирма-бир санаб, чамалаб кўриш патиқасида совуққонлик билан иш юритишга аҳд қилған эди. Матильда кўзларига ён олиб, йигитга унинг ўзиши ўзи ўлдириши ҳақидаги ўша хатици кўрганини айтди.

— Отам ҳали фикридан қайтиб қолиши мумкин. Мендан марҳаматингизни аямай, дарҳол Вилдекъега жўнаинг, бизниклар стол ёнидаи турмасларидан аввал отга мининг-да, жўнаб кетинг.— Жиельенинг жойидан кўзгалмай уига ҳайратланишиб, совуқ қараб турганини кўргач, қиз йиглаб ўборди.

— Ишларимизни юритишни менга кўйиб бер! — дея хитоб қилди у йигитининг кўкенига ташланиб, уни маҳкам қучоқлар экан.— Фақат поилжийк юзасиданги сендан вақтнинча айрилаётганимни жуда яхни биласан-ку ахир. Менинг оқсанчимномига хат ёз, фақат адреси бегона кўл билан ёзилған бўлсин, мен эса сенга том-том қилиб ёзиб тураман. Хайр, жонгинам! Қоча қол тезроқ!

Кизининг охирги сўзи Жюльенга оғир ботган бўлса-да, лекин у ҳар қалай итоат этишини лозим тоанди. «Доим шуидай бўладики, — дея ҳаёлидан ўтказди у, — бу одамлар ҳатто энг яхши дағикаларида ҳам бирор гашлари билан менинг нафсомиятимга тегадилар».

Матильда отасининг барча оқилона режаларини қатъяни рад этди. У қўйидаги шартлаар бажарилмаса, ҳеч қаидай битимга келишини истамасди; у албатта Сорель хоним бўлади ва эри билан Швейцарияда камтарона ҳаёт кечиради ёки у билан отасиницида Парижда қолади. У болани яширинча туғини ҳақида ҳатто эшитишини ҳам истамасди.

— У ҳолда ҳар хил фисқ-фужур гашлар бошланади, кейин исноддан қутулиб бўлмайди. Тўйдан сўнг иккى ой ўтгач, эрим билан саёҳатга жўнаймиз, ана шунда барчага менинг ўғлимни ўз вақт-соатида тугилғандек қилиб кўрсатишдан осони бўлмайди.

Қизиниң бу ўжарлигидан марқиз аввалига қаттың газабланады, кейин эса, иихоят, иккиләсіб қолди.

Бир күни у хиёл жағлидан түшди.

— Ма, мановини ол,— деди у қизига,— бу ўн мингрента совға қилаётганим ҳақидаги ҳадынома, уни ўша Жюльєнниңга жүпатиб юбор, унға айтиб қўй, агар фикримдан қайтгудек бўлеам, бу ҳадыномани қайтариб олол-маслигим учун тезроқ бирор чора кўриб қўйсан.

Матильданиңг буйруқ беринин яхши кўришини билган Жюльєн нима мақсадда кетаётганини ўзи ҳам билмай, фақат унга ён берин учунгина юз чақиримча йўл босиб, Виллекъега борди да, у ердаги фермерларининг ҳисоб-китоб дафтарларини текшириб кўрди; маркизининг хайр-саҳовати унга қайтиш учун баҳона бўлади. Йигит бу пайтга келиб Матильданиңг энг содиқ иттифоқдоши бўлиб қолгани аббат Пирарининг ҳузурига боинана излаб борди. Марқиз ҳар гал маслаҳат сўраб аббатга мурожаат қилганида, у қонуний никоҳдан бўлак ҳар қандай ўзга йўл яратган нарвар-дигор олдида гуноҳ эканлигини исботланига ҳаракат қилиарди.

— Бахтимизга,— деда қўшимча қиласади аббат,— ҳаётий тақриба ҳам бу ўринда дин томонидадир. Мадемуазель де ля Моль ана шу тийинқиз табиати билан ўзи яширишини истамайдиган нарсани сир сақлаб юрининг имонилгиниз комилтми? Агар сиз тўйининг таомидга биноан очиқдан-очиқ ўtkазилининг рози бўлмасангиз, жамиятда бу сирли тенгиз никоҳни анча кўпроқ гийбат қилиб юринади. Ҳаммасини бирваракайнига эълон қилиш керакки, тоқи чиидан ҳам ҳеч қандай шубҳа туғилмасин ва ҳеч қандай сирга ўрин қолмасин.

— Тўғри айтасиз, — деда хаёлга чўмпб унинг фикрига қўшилди марқиз. — Бизининг замонамизда бу тўй ҳақидаги минимиллар уч кундан кейиниоқ аҳмоқ ва арзимас одамлар шугууланадиган бемаъни бир гийбатдек туюла болилайди. Биз ҳукуматининг якобиничиларга қарини қаратилган бирор йирик тадбир қўллашидан фойдаланиб, унинг ортидан сездирмай тўйин ҳам ўtkазиб юбормогимиз лозим бўлади.

Жаноб де ля Молининг дўстларидан иккі-учтаси ҳам аббат Пирарининг фикрига қўшилишмогда эди. Улар ҳам, Матильданиңг қатъий характеристи биронта боиқа чора қўллашга йўл қўймайди, деб ҳисоблашарди. Ана шу ажойиб мулоҳазалардан кейин ҳам марқиз дилида, қизини герцоғиня қилиш ҳақидаги орзуисидан бутуилай воз кечиш лозим, деган фикрга сира кўника олмағ эди.

Унинг хотираси, унинг хаёлоти ўзининг, ёшлигъяда

амалга ошириши мүмкін бўлган турли-туман саргузашт ва устомонликларни жонлантираади. Заруратга бўйсуниш, қонундан чўчиш маркизга ўзидек нуфузли бир одам учун бемаъни ва шаънига тўғри келмайдиган нарсадек туюларди. Сўнгги ўн йил ичида у қизининг келажаги тўғрисида ажойиб орзу-умидларга берилиб юргани учун энди қаттиқ жазосини тортмоқда эди.

«Ахир ким ўйлабди шундай бўлади деб?! — хаёлан хитоб қиласарди у. — Шундай магрур, шундай ақлли қиз-а! Ахир у ўз насл-насаби билан мендан ҳам кўпроқ фахрланар эди-ку! Ҳали у ёш қизалоқлик пайтидаёқ Франциянинг энг олди одамлари уни келинликка сўрашган эди.

Ҳа, шундай бемаъни иш қилмоқлик учун ҳар қандай ақл-идрокни унтушиш керак! Замонанинг ўзи шунақа: ҳамма нарса айқаш-уйқани бўлиб кетди. Келажакда бизни бутунлай тартибсизлик кутмоқда».

XXXIV

Ақлли одам

Префект байталида кетиб борар экан, ўзича: «Ажаб эмас, мен министр, Совет раиси, герцог бўлиб кетсам... Урушни мени мана бундай олиб борарадим... Ҳар хил яптилик тарафдорларини мана бундай қилиб тор-мор этардимда, обёкларига кишан ураддим», дея хаёл қилиб бораради.

«Глобус»

Ўн йилларча давом этган ширин хаёлларнинг қудратли ҳўкмини ақл-идрок далиллари билан енгиб бўлмас экан. Маркиз жаҳл қилиш ақлдан эмас, деган фикрга қўшиларди, бироқ қизи билан Жюльєни сира кечира олмасди. «Ҳани энди ўша Жюльєн иттифоқо бирор фалокатга йўлиқиб ўлиб кетсан...» — дея ўйларди у баъзан. Шу йўсинда ақла тўғри келмайдиган орзулар билан ўзига тасалли бермоқчи бўларди. Бу эса аббат Пирарнинг барча доно маслаҳатлари таъсирини йўқка чиқаради. Орадан

бир ой ўтди, лекин улар ҳамон бир битимга келиша олмади.

Бу оиласий ишда, худди сиёсий ишлардаги каби, маркизнинг миясига ажойиб фикрлар келиб қоларди-да, у шу билан икки-уч кун илхомланиб юарди. Ана шунида у ҳар қандай бўлак режани рад этарди, чунки бундай режалар соғлом мулоҳазаларга асосланган бўларди. Соглом мулоҳазалар эса маркизга фақат улар унинг ўзи хуш кўрган режани қўллаб-қувватлаган пайтдагина ёқарди. Уч кун давомида у ҳақиций шоирларга хос бир илҳом билан ишини ўзи истаган изга солиш устида меҳнат қиласарди, бирор орадан яна бир кун ўтарди-да, маркиз бу гапларни ортиқ ўйламай қўярди.

Аввалига Жюльен ҳайрон бўлиб юрди — у маркизнинг сусткашлиқ қилишидан гангид қолган эди, бироқ орадан бир неча ҳафта ўтгач, у жаноб де ля Молният бу иш юзасидан қандай қарорга келишни билмай қолганини тушуна бошлади.

Де ля Моль хоним ва уйдаги барча бўлак одамлар, Жюльен уларнинг ер-мулкларини бошқариш ишлари бўйича провинцияга жўнаган, деб ўйлашарди. Йигит аббат Пирарнинг уйида яшириниб юрар ва деярли ҳар куни Матильда билан қўришиб турар эди. Ҳар куни эрталаб қиз отасининг олдига кираради-да, у билан бир соатча гаплашиб ўтиради. Лекин баъзан улар бутун ҳаёлларини қамраб олган бу иш ҳақида ҳафталааб сўзлашмай қўйишарди.

— Ўша йигитнинг қаерда эканлигини мен ҳатто билинни ҳам истамайман,— деди бир куни қизига маркиз.— Мана, бу хатни унга юборинг.

Матильда хатни ўқиб чиқди:

«Лангедокдаги ерлар йилига 20 600 франк даромад беради. Шундан 10 600 франкни қизимга ва 10 000 франкни жаноб Жюльен Сорелга совга қиласан. Ерлар ҳам, албатта, уларга ўтади. Нотариусга айтиш, иккита алоҳида васиқа тайёрлаб, эртага олдимга олиб кирсин, шундан сўнг орамиздаги барча алоқалар узилади. Аҳ, тақсир! Мен сиздан шуни кутганмидим?»

Маркиз де ля Моль»

— Чаш қалбимдан миннатдорчиллик билдираман,— деди қувноқ оҳаигда Матильда.— Биз Ажей ва Мармаид яқинидаги д’Эгиён қасрига қўчиб борамиз. Айтишларича, у ерлар жуда күшманвара жойлар бўлиб, Италияният ўзгинаси эмиш.

Бу түхфа Жюльєни ниҳоятда ҳайратга солди: Энди бу илгари биз билған ўша букилмас ва совұққой одам әмасди. Үглиниң тақдирі аввал-бошданоқ унинг бутун фикр-хаёлини чулғаб олғанды. Күтилмаганаңда құлиға кирап-әтгап бау үзидек камбагал бир одам учун аңча катта туоладиган бу бойлик уни шұхратнараст қилиб қўйди. Энди хотини билан иккөншінші 36000 мииг франк рентаси бор әди. Матильдага келсак, унинг бутун вужуди энди ўзи доим фахрланиб әрим деб атайдиган Жюльєни севинидек ягона бир түйгү билан баштады. Унинг бутун иззат-нафеси фақат ана шу икоҳин таң олмоқларига мұваффақ бўлишга қаратылған әди. У ўз тақдирини шундай ажойиб йигит билан ботлаб жуда ақылли иш қылғаны учун ўзига тинименз таҳсис ўқирди. Шахсий фазилатлар — у таянадиган ва ўзи яхши кўрадиган далил ана шу әди.

Узоқ давом этган айрилиқ, турал-тумаи ишлар, баъзи баъзида учрашиб, ўз севгилари ҳақида гаплашиб олиш, буларинші бари бир вақтлар Жюльєн кашиф этгани доно сиёсатинші самарали таъсир қилишига ниҳоятда ёрдам бермоқда әди.

Ниҳоят, Матильда ўзи энди чиннакамига севиб қолған одам билан ахёи-ахёндагина учрашаётганидан тоқати тоқ бўлиб, қалби галаёнга келди.

Жаҳя устида у отасига Отелло руҳидаги сўзлар билан бошлиған бир хат ёзди:

«Мен жамият жапоб марқиз де ля Молниит қизига бағишланған мұмкин бўлғап оқсусыкларга хос ҳузур-ҳаловатдан Жюльєни афзам кўрдим. Майды шұхратнарастлик ва бемаъни манманликнинг бу қувончтарини мени таномлайман. Мана, бир ярим ойдирки, әрим билан жудоликда яшайиман. Сизга бўлғап ҳурматимни изҳор қиласмоқ учун шунинг ўзи ҳам етарли бўлса керак. Келаси ҳафтанинші пайшанба күнигача мен тугилған уйимни тарқ этаман. Сизниңг саховатинги туфайли биз энди давлатманд одам бўлиб қолдик. Мухтарам аббат Ширардан бўлак ҳеч ким сиримдан воқиғ әмас. Мен тўғри унинг олдига бораман, у бизни икоҳлаб қўяди, бир соатдан кейин эса биз Лангедокка жўнайимиз ва Сизниңг ижозатинги бўлмагунига қадар Нарсиқга қайтиб келмаймиз. Фақат бир нарсадан юрагим сицилянти: бу гапларнинг бари Сиз ва менинш тўғримда пордои латифалар тўқишинига сабаб бўлади. Биронта ахмокниң ҳазил-мутойибасидан сўнг бизниң жасур Норберимиз Жюльєнга дагдага қилишига мажбур бўлади. Ана шунда,— мени Жюльєни яхши биламан,— сунга таъсир кўреатолмай қоламан. Кўз ўпгимизда исеи

күттарган плебейнинг қалби намоён бўлади. Сиздан тиз чўкиб илтимос қиласан, отажон, келаси пайшаниба куни жаноб Пирарнинг черковига менинг никоҳ маросимимга албатта боринг. Шунда сиз турли гийбатларнинг олдини олган ва ягона ўглингиз билан менинг эрим ҳаётини хавфхатардан сақлаб қолган бўласиз...» ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Бу мактуб маркизнинг юрагига ғулгула солиб қўиди. Демак, энди биронта қарорга келиш зарур. Барча кўнижмалари, барча дўстона алоқалари маркиз учун ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмай қолди.

Ана шу қалтис шароитда бирдан унинг ёшлигидағи буюқ синовларда тоблангац характерининг барча муҳим хусусиятлари намоён бўлди. Муҳожирлик уқубатлари уни ҳаёлшараст қилиб қўйган эди. Икки йил давомида улкан бойликка эга бўлиб, қирол саройида обру орттириб юргач, 1790 йил бирдан уни муҳожирликнинг даҳшатли комига ташлади. Бу оғир ҳаёт мактаби йигирма икки ёшли йигитнинг қалбини қайтадан бичиб тиккандек бўлди. У аслида ўзини ҳисобсиз бойлиги ўртасида ўтов тиккан жаҳонгирдек ҳис этарди, маркиз сира ҳам бу бойликтининг асири бўлиб қолмади. Бироқ унинг қалбини олтинининг ҳалокатли оғусидан сақлаб қолган худди ана шу туйгулар маркизни бошқа бир иштиёқнинг қурбони қилиб қўйган эди; у нима қилиб бўлса-да, қизи учун герцогинялиқ узвонига эришишни орзу қиласарди.

Ўтган ана шу бир ярим ой ичида маркиз гоҳида бирдан ҳаёлига келиб қолган фикрга бўйсуниб, Жюльенни давлатманд одам қилиб қўймоқчи ҳам бўларди, йўқсиллик унинг ўзи, яъни маркиз де ля Моль учун қандайдир инсон қадрини хўрлайдиган, шармандали бир нарса, унинг қуёви учун эса ақл бовар қилмайдиган бир ҳол бўлиб туюлар ва у орқа-олдига қарамай пул сарфлай бошлар эди. Эртаси куни эса ҳаёли уни тамоман бошқа ёққа қараб олиб қочарди; унинг назарида, Жюльен исрофгарчилик даражасига бориб етадиган бундай саховатнинг маънисини тушунадиган, исмини ўзгартириб Америкага қочиб кетадиган ва у ердан Матильдага мактуб йўллаб, бундан буён ўзини йўқ деб ҳисоблашни илтимос қиласидигандек туюларди. Жаноб де ля Моль бу хатии ёзилган, деб тасаввур қиласар экан, унинг қизига қандай таъсири қилишини кўз ўйигига келтирмоқчи бўларди.

Барча бу орзуларни Матильданинг чинакам мактуби пароканда қилиб юборган куни маркиз Жюльенни қандай қилиб ўлдирсан ёки гойиб бўлишга мажбур этсан, деб узоқ ҳаёл сурини юрганидан сўнг, бирдан унинг кўнгли йигитта

ажойиб мавқе яратиб беришни тусаб қолди. У Жюльенга ўз амлекларидан бирининг номини беради, хўш, унга унвон ҳам олиб берса нима қиласди? Унинг қайнотаси герцог Шонский ёлгиз ўғли Испанияда ҳалок бўлгач, ўз унвонини Норберга бермоқчи бўлиб юргани ҳақида унга бир неча марта гапирган эди...

«Жюльенниг иш соҳасидаги ажойиб қобилияти, бекиёс жасорати ва эҳтимол, бир қадар шукуҳга эга эканлигини тан олмай иложим йўқ,— деда мулоҳаза юритарди ўзича маркиз.— Бироқ қалбининг тубида қандайдир кишини қўрқитадиган жиҳати бор унинг. У ҳаммада шундай таассурот туғдиради, демак, чиндан ҳам алланима бор». (Бу «алланима»ни илғаб олиш қанчалик қийин бўлса, у кекса маркизнинг жўшқин хаёlinи шунчалик ваҳимага соларди.)

«Менинг қизим тунов куни ёзган хатида (биз бу хатни келтириб ўтирамадик) «Жюльен биронта ҳам салон, биронта ҳам тўдага қўшилиб олмади», деда буни жуда нозик ифода қилиб берганди. У менга қарши биронта ҳам тўданинг ёрдамига орқа қилмаётир, демак, агар мен ундан юз ўғирсан, у ёлгиз ўзи шумшайиб қолаверади... Бу ҳол унинг жамиятнинг ҳозирги аҳволини билмаслигидан далолат бермасмикин? Мен унга: мавқенини ошириб, нуфузга эга бўлмоққа фақат салонларнинг ёрдамидагина эришиш мумкин, деб икки-уч марта айтган эдим...

Йўқ, унда қулай фурсатни сира ҳам қўлдан бой бермайдиган биронта суллоҳ одамга хос қувлик ва эпчиллик йўқ... Бу характер Людовик XI руҳига мутлақо тўғри келмайди. Бошқа томондан олганда эса мен унинг сира ҳам юксак қоидаларга амал қилмаётганини аниқ кўриб турибман. Мен уни тушунолмай қолдим... Эҳтимол у ўз туйғуларига эрк бермаслик учун ҳам барча бу қоидаларни ўйлаб топгандир?

Бир нарсага шубҳа қилмаса бўлади: у нафратга сира ҳам дош бера олмайди, мен худди ана шу нарса билан уни жиловлаб турибман.

У насл-насад олдида сажда қилмайди, очигини айтганда, бизни сидқидилдан ҳурмат қилишини сезмаётирман. Бу унинг камчилиги. Бироқ охир-оқибатда семинарияда таҳсил қўрган биронта пасткаш фақат нул ва ҳаётий ноз-неъматларнинг стишмаслиги туфайлигина армон қилиши мумкин. Жюльенниг дарди эса бутунлай бошқача, у ўзидан нафратланишларига сира ҳам йўл қўймайди». Кизининг мақтубидан исқанжага тушиб қолган жаноб дея Моль қандайдир қарорга келиш лозимлигини яхши

тушунарди. Шу боисдан ҳам аввало әнг муҳим бир нарасани аниқлаб олмоқ лозим эди: «Жюльен қизимниң күнглини овлашга жүръат этишига менинг қизимни дунёдаги ҳамма нарасдан ортиқ күришмін ва юз минг әкю рентага әга эканлигимни билгани сабаб бўлмадимикин?

Матильда мени бунинг аксига ишонтирмақчи бўляпти... Йўқ, қадрли жаноб Жюльен, мен бу масалада сира ҳам шубҳа бўлмаслигини истайман.

Бу нима ўзи — чиндан ҳам ҳақиқий, тийиқсиз, юрагини тўсатдан забт этган муҳаббатми? Еки бу жамиятнинг юқори погонасига кўтарилиш, ўзига тезлик билан ажойиб мавқе яратиш йўлида пасткашлик билан қилинган найрангми? Матильда жуда зийрак қиз, у ана шу мулоҳаза Жюльенни менинг кўз ўнгимда бадном этиши мумкинлигини дарҳол сезган, шу боисдан ҳам у, йигитни ўзим биринчи бўлиб севиб қолдим, дея иқрор бўляпти.

Наҳот шундай мағур қиз эс-хуини бутунлай йўқотиб, олдиндан шундай шама қилса! Кечқурун боғда унинг қўлини қисиб қўйганмиш — қандай даҳшат, уни ёқтириши ҳақида ишора қилмоқ учун гўё бошқа адаблироқ усул қуриб қолгандай!

Кимки ўзини оқламоқчи бўлса, у сирини ошкор қиласи, мен Матильдага ишонмайман...» Бу кеча марказининг мулоҳазалари одатдагига қараганда қатъириқ ва изчилроқ эди. Бироқ тарки одат — амри маҳол экан: у қизига хат ёзиб, вақтдан яна бир оз ютишга қарор қилди, зеро энди уларда саройнинг бир хонасидан иккинчи хонасига мактуб ўйлаш одат тусига кириб қолган эди. Жаноб де ля Моль Матильданни фикридан қайтармоқ учун у билан баҳслашишга ботинмади. У ўзининг дафъатан ён бериб қўйишидан чў chirdi.

МАКТУБ

«Яна тентаклик қилишдан ўзингизни тийинг, мана Сизга жаноб кавалер Жюльен Сорель де ля Верней номига ёзилган гусарлар поручигининг патенти. Унинг учун нима ишлар қилаётганимни бир кўриб қўйинг. Мен билан баҳслашманиг ва ҳеч нимани сўраманг. Марҳамат қилиб, йигирма тўрт соат ичида ўз полк турган Страсбургга етиб борсин. Мана менинг банкпрем помига ёзиагай тилҳат, сўзсиз итоат этинг».

Матильданинг қалбини чексиз севги ва қувонч туйғуси қамраб олди, у ўз галабасидан фойдаланишга қарор қилдида, дарҳол жавоб ёзди.

«Агар Сиз унинг учун нима ишлар қилаётганингизни билганида, жаноб де ля Верней ўз миннатдорчилигини қандай изҳор қилишни билмай, оғингизга йиқилган бўларди. Аммо ўзининг шундай тантлиигига қарамай, отагинам мени унутиб қўяянилар — қизингизнинг номуси хавф остида қоляпти ахир. Кичик бир ножӯя ҳаракат унга умрбод дод тушириши мумкин, у ҳолда ҳатто йигирма минг экю рента ҳам бу исподни ювиб кета олмайди. Мен бу патентни жаноб де ля Вернейга Сиз келаси ой ичи менинг тўйимни Виллекъеда ошкор ўтказиб беришини ваъда қилган тақдирингиздагина юбораман. Илтижо қиласман, шу муҳлатни ўтказиб юборманг, зеро шундан сўнг Сизниңг қизингиз де ля Верней хоним номини қабул қиласа, одамларнинг кўзига кўрина олмай қолади. Мени ана шу Сорель исмидан халос этганингиз учун Сиздан, дадажон, нақадар миннатдор эканлигимни билсангиз эди...» ва ҳоқа-зо, ва ҳоказо.

Матильда ўз хатига сира кутилмаган жавоб олди.

«Марҳамат айлаб, айтганимни қилинг, бўлмасам ҳам-масидан воз кечаман. Қалтиранг, тентақ қиз. Ўша Жюлье-нингиз ҳақида мен ҳали ҳеч қандай тасавнурга эга эмасман. Сизнинг ўзингиш-ку уни мутлақо билмайсиз. Дарҳол Стра-бургга жўнасин-да, ўзини муносиб тутсин. Мен ўз қаро-римни икки ҳафтадан сўнг хабар қиласман».

Бу қатъий жавоб Матильдани қаттиқ ҳайратга солди. «Мен Жюльенинг кимлигини билмайман», — бу сўзлар унинг хаёлини ўзига ром этиб, қиз шу заҳоти турли ажойиб имкониятларни тасаввур қиласам ва уларни ҳақиқат, деба ўйлай бошларди. «Менинг Жюльеним шу қадар ақл-лики, унинг юксак идроки салонларнинг бемаза қолипига мутлақо мос тушмайди, табиатининг ажойиблигидан дало-лат берувчи худди мана шу нарса отамии чўчитяпти. Бироқ агар мен унинг кўнглига қарамасам, иш ошкора жанжалгача этиб боради, шов-шув кўтарилиши эса, жа-миятда менинг обрўйимни туширади ва эҳтимол, ҳатто Жюльенини ҳам мейдан бирмунча совитиб қўяди. Бундай шов-шувдан кейин эса... камида ўн йил почор ҳаёт кечи-ришга тўғри келади. Фақат улкан бойликка эга бўлган тақдирдагина ўзингга эрин шахсий фазилатларига қараб ташлашинг мумкин, акс ҳолда ҳаммага кулги бўласан. Агар мен отамдан йироқда яшайдиган бўлсам, шу ёшида у мени осонгина унутиб юбориши ҳам мумкин... Норбер биронта дилбар ва энчил аёлга уйланади. Герцогиня Бур-гундская кекса Людовик XIV нинг кўнглини олиб, ўзига шайдо қилишнинг уддасидан чиқсан-ку ахир».

У ىтоат этишга аҳд қилди, бироқ отасининг хатини Жюльенга кўрсатишга юраги дов бермади. Йигитнинг тийиқсиз характеристики билгани учун ҳам қиз унинг бирор ножӯя иш қилиб қўйиншидан чўчириди.

У кечқурун Жюльенга унинг энди гусарлар поручиги әканлигини айтганида йигит бениҳоят хурсанд бўлиб кетди. Жюльеннинг хом хаёллари ва ўз ўғлига бўлган бундай янги меҳр-муҳаббатини билган одам унинг нақадар хурсанд бўлганини яхши тасаввур қилиши мумкин. Исли шарифининг ўзгаришини эшитиб, у мутлақо эсанкираб қолди.

«Шундай қилиб, менинг романим ниҳоясига етди,— деди у ўзига-ўзи,— ва мен бунинг учун фақат ўзимдан миннатдор бўлмоғим лозим. Мен манови иблисдек магур қизни ўзимни севишга маъжбур этдим,— деда ўйларди у Матильдага қараб-қараб қўяр экан,— отаси усиз яшай элмайди, унга эса ёргу дунё менсиз қоронги қўринади».

XXXV

Xatар

Ато эт менга, ё тангрим, ўртамиёналикни!

M i r a b o

Унинг қалби масрур бўлиб, йигит Матильданинг жўшқин эркаланишларига аранг жавоб берарди. У қовоғини согланича индамай ўтиради. Матильдага у ҳали ҳеч қачон бу қадар ажойиб қўринмаган ва қиз ҳали ҳеч қачон уни бундай сажда қилиш даракасида севмаган эди. У Жюльеннинг ҳаддан ташқари таъсирчан ғуури ҳамма ишни бузиб қўймаса тўрга эди, деда қаттиқ хавотирда эди.

Қиз аббат Шиарининг уларникига, деярли ҳар куни келиб кетаётганини кўрган эди. Эҳтимол Жюльен ўша одам орқали отасининг ниятлари ҳақида бирор нарса билиб олгандир? Еки, балким аччиқ устида маркизининг ўзи унга хат ёзиб юборгандир? Бўлмасам шундай қувончли ҳабардан кейин ҳам Жюльеннинг қовоғини солиб ўтиришини қандай тушумоқ керак? Бу ҳақда унинг ўзидан сўрашга қизнинг юраги дов бермасди.

Кимсан Матильданинг юраги дов бермай ўтиrsa-я!

Шу дақиқадан бошлаб унинг Жюльенга бўлган мухаббатига бехосдан қандайдир даҳшатга ўхшаш бир тўйғу суқилиб киргандек бўлди. Бу бағритош қиз ўз севгиси орқали бутун Париж қойил қоладиган зеб-зийнат ичидаги тарбияланган бир бойвучча ҳис этиши мумкин бўлган барча изтиробларни дилидан кечириб бўлганди.

Эртаси куни азонлаб Жюльен аббат Пирарнинг олдига етиб борди. Йигитнинг ортидан ҳовлига у қўшни почта бекатида ёллаган ва почта отлари қўшилган шалақ арава кириб келди.

— Бундай экипаж сизга ярашмайди энди.— дей тўнгиллади унга қараб қаттиқўл аббат.— Мана сизга йигирма минг франк пул, бу жаноб де ля Молнииг совгаси. Бу пулни бир йил ичидаги сарфлаб юбормагингиз тавсия этилади, лекин иложи борича, кулги бўлмасликка ҳаракат қилишингиз лозим экан. (Шундай катта пулни кўкка совурмоқ учун ёш йигитнинг қўлига тутқазиш, рӯҳонийнинг назаридаги, уни туноҳ йўлига бошлаш билан баробар эди.)

Маркиз яна шундай дебди: жаноб Жюльен де ля Верней бу пулни ўз отасидан олган деб ҳисобламоги лозим экан. Унинг исмини айтмоқнинг эса ҳожати йўқ эмини. Жаноб де ля Верней, эҳтимол, ёшлигида уни парвариш қилиб боққан верръерлик дурадгор жаноб Сорелга бирор нарса совет қилишини жоиз деб ҳисоблар...

— Топшириқнинг бу қисмини мен ўз зиммамга олишим мумкин,— дей қўшимча қилди аббат,— мен, алоҳа, жаноб де ля Молни анави иезуит, аббат Фрилер билан муросага келишга кўндиридим. Унинг таъсири, турган гап, бизницидан анча кучлироқ. Шундай қилиб, аслида бутун Безансонии бошқардиган бу одам сизнинг юксак насл-насабинизни тани олади, бу муроса битимининг маҳфий шартларидан бири бўлади.

Жюльен ўзини тутиб туролмай аббатнинг бўйидан қулоқлаб олди. Йигитга унинг насибани тан олиб бўлишгандек туюларди.

— Бу нимаси,— деди аббат Пирар уни ўзидан четлашибирар әкан. — Киши ўшинақаям ҳовлиқадими ахир!. Хўш, Сорель ва унинг ўгиллари масаласига қайтайлик. Мен уларга ўз номимдан йилига беш юз франклиқ пенсия тақлиф қиласман ва бу пулни уларға хўмк-атворларидан курсанд бўлсангина тўлаб туришмайни айтаман!

Жюльен яна совуққон ва такаббур бир қиёфага кирди. У аббатга мийнатдорчилик билдириб, лекин энди бу шунчаки мавҳум гаплар эди. «Ахир мен чигдан ҳам Наполеон

бизнинг тогларга сургун қўилган биронта аркони давлатнинг ўғли бўлиб чиқишим мумкин-ку?» Вақт ўтиши билан бу гап йигитга борган сайин ишонарлироқ бўлиб кўринмоқда эди... «Менинг отамга бўлган нафратим у ҳолда тўғри шунинг исботи бўлиб чиқади-ку... Демак, мен у қадар золим эмас эканман-да!»

Мазкур монологдан сўнг орадан бир неча кун ўтгач, француз армиясининг энг ажойиб полкларидан бири — ўп бешинчи гусарлар полки Страсбург шахрининг парадлар ўтказиладиган майдонида жанговар тартибда саф тортиб туарди. Жаноб кавалер де ля Верней саф олдида ўзига олти минг франкка тушган ажойиб эльзас отини ўйнатиб туарди. У полкка поручик узвони билан қабул қилинган эди. Ҳолбуки, мабодо ўзи умри бино бўлиб әшиятмаган биронта полкнинг рўйхатига тиркаб қўйилган бўлиши мумкинлигини ҳисобга олмагандан, у хеч қаочон ва хеч қаерда подпоручик бўлмаганди.

Унинг бепарво кўриниши, деярли зардали, совуқ нигоҳи, ранги оқариб, ўзини доим вазмин тутиши — буларнинг бари биринчи кунданоқ у ҳақида ивир-шивир гапларга сабаб бўлди. Тез орада унинг одамларга ниҳоятда одоб билан ва ўта вазмин муомаласи, сира мақтанчоқлик қўлмай тўппончадан ўқ узили ва қиличбозлиларда гирифатни аскиябозларнинг тилини тийиб қўйди. Полкнинг жамоат фикри, беш-олти кун иккиланиб юргач, унинг фойдасига холоса чиқарди. «Бу йигитда ҳамма нарса бор,— дейишарди нолкдаги кекса ҳазилкашлар,— унга фақат бир нарса — ёшлик етишмайди».

Страсбургдан Жюльен ҳозир анча мункиллаб қолган веррьеरлик собиқ кюре — жаноб Шеланга хат ёзиб юборди.

«Қариндошларимни менга катта бойлик инъом этишга ундаған муҳим воқеалар ҳақида хабар топиб, хурсанд бўлганингизга имоним комил. Ушбу мактубга беш юз франк илова қиласман ва Сиздан бу пулни менинг номими ни айтмай, худди бир вақтлар мендек ишорлиқда яшаётган йўқсилларга бўлашиб беришингизни сўрайман. Сиз, бир вақтлар менга ёрдам берганингиздек, ҳозир уларга ҳам ёрдам бераётган бўлсангиз керак, албатта».

Жюльеннинг шуҳратпастлиги қўзиб қолганди, лекин бу асло манманлик эмасди: бироқ бу ҳол қаҳрамонимизнинг ўз ташқи қиёфасига алоҳида эътибор беришга халал бермасди. Отлари, мундири, хизматкорларининг эгнидаги лиవренларнинг мунтазам баşшанг бўлиши ҳар қандай инглия милордини ҳам ийдириб юборган бўларди. Кечагина маркизнинг ёрдами билан поручик узвонига эришган бу

йигит барча буюк генераллардан ўриак олиб, ўттизга етар-етмай иолк командири бўлиб олмоқ учун йигирма уч ёшда поручикликдан юқорироқ унвонга эришмоқни мўлжалдай бошлаган эди. У фақат шон-шуҳрат ва ўз ўглини ўйларди.

У ана шундай баландпарвоз хомхаёллар билан ёниб юрар экан, кутилмаганда де ля Моль саройидан от елдирб келган чопар-малай йигит уни бўгимига тушириб қўйди.

«Ҳаммаси барбод бўлди,— дея ёзган эди унга Матильда,— барча ишиларингизни йигиштириб, иложи борича тезроқ етиб келинг. Агар бопиқа имкони бўлмаса, дезертирлик қилинг. Етиб келгаи заҳотингиз мени фиакрда ... кўчасидаги ... уй ёнидан боққа кириладиган эшикча олдида кутинг. Сиз билан гаплашиб олгани ўша ерга чиқаман, эҳтимол, Сизни боққа олиб киришининг имкони бўлар. Ҳаммаси тамом бўлди, энди уни қайта тиклаб бўлмайдими, деб қўрқаман, мендан кўнглингиз тўқ бўлсин, мен мусибатда ҳам Сизга содиқ қоламан. Сизни севаман».

Орадан бир неча минут ўтгач, полковнидан отпуска олган Жюльен Страсбургдан Париж томон от қўйиб бормоқда эди, бироқ қалбини кемираётган қаттиқ хавотир оқибатида Метцга яқинлашганда ўз саёҳатини отда давом эттиришга унинг ортиқ қурби етмай қолди. У шартта поча каретасига ўтириди-да, шитоб билан елиб кетди ва тезда де ля Моль хонадонига қараашли боғнинг орқа эшиги олдига етиб борди. Эшик дарҳол очилиб, Матильда одамларнинг гап-сўз қилиши мумкинлигини писанд қилмай, унинг кўксига отилди. Уларнинг баҳтига вақт ҳали жуда эрта бўлиб, эндинина соат беъ бўлганди ва кўчада тирик жон қўриимасди.

— Ҳаммаси барбод бўлди. Отам менинг кўз ёши қилишимдан қўрқиб, пайшанбага ўтар кечаси қаёққадир жўнаб кетди. Унинг қаерга жўнаганини ҳеч ким билмайди. Мана унинг хати, ўқинг,— шундай дея қиз сакраб фиакрга, Жюльеннинг олдига чиқди:

«Мен бадавлат бўлганингиз учунгина Сизни атайин авраб йўлдан уриш ниятидан бўлак ҳамма ишни кечиришим мумкин эди. Мана сизга, бадбаҳт қиз, бор ҳақиқат. Сизга сўз бериб айтаманки, бу одам билан турмуши қуришингизга ҳеч қачон рози бўлмайман. Агар ўша одам Франция тупрогини тарқ этса, янаем яхшироги — Америкага жўнаб кетса, у ўн минг ливр билан таъмин этилади. У ҳақида баъзи бир маълумотларни ёзиб юборишни илтимос қилиб йўллаган мактубимга жавобан келган манови

хатни ўқиб күринг. Бу сурбет де Реналь хонимга мурожа-
ат этишни менга ўзи таклиф қилған эди. Мен эди бу
одамни тилга олиб ёзған бир сатр ҳам мактубингизни
ўқимайман. Нариж ҳам, Сиз ҳам жуда жонимга тегдингиз.
Содир бўлажак воқеани ниҳоятда ишиҳон тутмоқлики
маслаҳат кўраман. Ўша ярамас одамининг баҳридан ўтиңг,
шунда сиз яна отаигизга эга бўласиз».

— Де Реналь хонимнинг мактуби ҳани? — дея совуқ
оҳангда сўради Жюльен.

— Мана у. Бир оз этингни ўлдирмасдан туриб уни
сенига кўрсатмоқчи эмасдим.

МАКТУБ

«Афаидим! Диний ақидалар ва ахлоқ қоидалари ол-
дидаги бурчим мени Сизга ишбатан ушбу оғир мажбурият-
ни бажармоққа уйдайти, виждоний бурчим мендан яқин
одамимга ёмонлик қилишини тақозо этаптики, зеро мен
фақат янада оғирроқ гуноҳнинг олдини олмоқ мақсадида
шундай қилимайман. Ҷилимдаги андуҳ бурчим олдида чекин-
моги лозим. Бир нарсага шубҳа йўқки, афаидим, Сиз
мендан суриштирганингиз ва у тўғрида бор ҳақиқатни
бидмоқчи бўлганингиз ўша қимсанинг ахлоқи, юзаки қара-
гаида сирли ва ҳатто диёнатли бўлиб кўримоги мумкин.
Сиздан ҳақиқатнинг маълум бир қиёмини яшиromoқни,
ҳатто, эҳтимол, эҳтиёткорлик ва диний эътиқод юзасидан
бальзи гапларни бошқачароқ қилиб тасвиirlамоқни жоиз
кўрнишилар. Бироқ Сиз суриштирган қимсанинг ахлоқи
қаттиқ қоралашмоққа лойиқдирки, мен Сизга буни сўз
билин тасвиirlаб бера олмасам керак. Йўқсиллик ва очкўз-
лик ниҳоятда мунофиқ бу йигитни баҳтесиз ва запфа
бир аёлни йўлдан уришга ва шу йўл билан бир оз
обрў орттириб, одам қаторига кириб олишга уйдади. Юра-
гим қаичалик эзимасии, бурчим мени жаюб Ж... дин
ақидаларини мутлақо таин олмаслигини ҳам айтмоққа маж-
бур қилинти. Виждонаи айтгаида, мен хонадондаги энг
эътиборли аёлни йўлдан уриш унинг учун мувваффақият-
га эринимоқният бир усули, дея ўйламоққа мажбурман.
Ўзини ниҳоятда бегараз кўрсатиб ва романлардан ўқиб
олган турли иборалар билан асл табиатини ниқоблаб
хонадонда ҳукмрон бўлиш, уй эгасини ўзига тобе қилиш,
унинг бойлигига эга бўлиш — бу йигитнинг ягона мақса-
дидир. У хонадонга баҳтесизлик келтиради ва дилларга
умрбод афес-надомат туйгусини солади» ва ҳоказо.
Кўз ёшлари томавериб дог-дог бўлиб кетган бу узундан-

узоқ мактуб, шубҳасиз, де Реналь хонимининг қўли билан ёзилгани, ёзилганда ҳам жуда нухта ёзилгани эди.

— Жаноб де ля Молга сира ҳам айб қўя олмайман,— деди Жюльен хатни охиригача ўқиб бўлгач.— У тўғри ва оқилона иш қилгани. Қандай ота ўз севимли қизини шундай одамга бериши мумкин ахир! Яхши қолинг!

Жюльен фиакрдан сакраб тушиб, кўчанинг охирида кутиб турган почта каретаси томон югуриб кетди. У гўё бутуилай унугиб қўйгандек туюлган Матильда йигитнинг ортидан югурди, бироқ уни яхши танийдиган ва энди дўконларида бошларини чиқариб ҳайрат билан қараб турадиган гумашталарни кўриб, орқасига қайтишга, шоша-пиша боқقا кириб яширинишга мажбур бўлди.

Жюльен Веррье томон елиб кетди. Бу мешаққатли йўлда у Матильдага дилида туғиб қўйган хатни ёза олмади, унинг қўли нуқул қандайдир ўқиб бўлмайдиган ажи-бужи ҳарфларни ёзарди.

У Веррьерга якшанба куни эрталаб етиб борди. Йигит қуролсозининг дўконига кирган эди, дўкондор уни кутилмаганда бойиб кетгани билан табриклай бошлади. Бу янгилик бутун шаҳарда катта шов-шувга сабаб бўлибди.

Жюльен дўкондорга ўзининг тўшонча сотиб олмоқчи эканини тушунтиргунича анча овора бўлди. Йигитнинг илтимосига кўра қуролсоз уни ўқлаб ҳам берди.

Кўнгироқ уч марта боинг урди, француз қишлоқларида эрталабки жангир-жунгирлардан кейин эҳитиладиган бу танини садо ҳозир ибодат бошланажагидан далолат беради.

Жюльен Веррьеңнинг янги черковига кириб борди. Ибодатхонанинг барча баланд-баланд деразаларига қирмизи дарпардалар тутиб қўйилганди. Жюльен де Реналь хонимининг курсиси ортида, унга бир неча қадам ётмай тўхтади. Йигит хонимининг сидқидилдан ибодат қиласётганини элас-элас кўриб тургандек эди. Уни ниҳоянда севган бу аёлни кўргач, Жюльеннинг қўли қалтирай бошлади, шу туришда у ўз ниятини амалга оширишга ожизлик қиласарди. «Ўқ уза олмайман,— дерди у ўзига-ўзи,— бу иш қўлимдан келмайди».

Шу пайт ибодат маҳали хизмат қиласидиган бола илохий тухфаларни олиб чиқишаётганидан дарак бериб қўнгироқ чалди. Де Реналь хоним бошини қўйи солган эди, боши елкасига ташланган рўмолининг гажимлари ортидан деярли кўринимай қолди. Энди Жюльен бу аёлнинг ўша ўзи севғи хоним эканлигини, аниқ ҳис этмай қўйғанди. У тежакиди босгац эди, ўқи, хато кетди. У инча ўқ узди — хоним, шукрапиб тушиди.

Noxush тафсилотлар

Мени құрқоқлик қиласы, деб
үйламай құя қолинглар: мен
үзим үчүн қасос олдым. Қил-
мишимга яраша мени ўлимга
хукм қылсанғыз арзиди, мана
меи, ушланглар мени. Рухимга
дую қылсанғыз бас.

Шиллер

Жюльен қимир этмай турады, унинг күзи ҳеч нимани
күрмасди. У бир оз ҳушига келгач, қавм ахлининг черков-
дан қочиб чиқаётганини сезди. Рухоний меҳробни тарқ
этган эди. Жюльен қий-чув солиб черковдан чиқиб кетаёт-
ган қандайдир аёллар ортидан аста юрди. Аёллардан
бири олдинга интилиб уни қаттиқ итариб юборган эди,
йигит үйқилиб тушди. Унинг обигини оломон қулатиб
юборган курси босиб қояди, у ўрнидан туралашынан
кимдир ёқасидан ушлаганини сезди — бу форма кийгай
жандарм эди. Жюльен беихтиёр кичкина түппончаларини
олмоқчи бўлган эди, бироқ бошқа бир жандарм шу пайт
унинг тирсагидан тутди.

Уни қамоқхонага олиб боришиди. Сўнг қандайдир хона-
га олиб кириб, қўлига кипап уришида, ёлғиз ўзини
қолдиришиди. Эшик ёпилиб, калит қулф ичидаги иккита марта
шарақлаб буралиди. Бу ишларнинг бари жуда тез содир
бўлиб, йигит бу пайтда ҳеч нима сезмади.

— Мана энди, ҳаммаси тамом бўлди дейиш мумкин,—
деди у ҳушига келар экан, баланд овоз билан.— Ҳўш,
демак, икки ҳафтадан сўнг гильботина... ёки у пайтгача
ўзимни ўзим ўлдиришим керак.

Унинг' фикри шундан шарига ўтмасди, унга худди
кимдир миясини маҳкам сиқиб тургандек туюларди. У,
биронта одам ушлаб турмаганмикин, деб орқасига ўгири-
либ қаради-ю, бир лаҳза ўтмай қаттиқ уйқуга кетди.

Де Реналь хоним унча қаттиқ яраданмаган экан.
Биринчи ўқ унинг шляпасини тешиб ўтибди, у ўгирилиб

қараган заҳоти иккинчи марта ўқ узилибди. Ўқ хонимнинг елкасига тегибди-да,— мўъжизани қаранг! — елка суягини синдириб, қайтиби ва готик устунга бориб урилгач, унинг бир бўлагини учириб юборибди.

Жароҳатни яхшилаб кўздан кечириб, уни боғлаб қўяр экан, жуда бамаъни одам бўлмиш жарроҳ до Реналь хонимга: «Сизнинг соғайиб кетишингизга тўла кафолат бера оламан», деганида аёл жуда хафа бўлди.

Анчадан бўён у сидқидилдан ўзига ўлим тилаб юарди. Унинг жаноб де ля Молга ёзган мактуби (бу мактубни унга ҳозирги пири мажбураш ёздирган эди) ҳаддан ташқари узоқ давом этган қайгу-аламдан сияласи қуриган бу қалб учун сўнгти зарба бўлган эди. Бу қайгу Жюльєн билан айрилиқдан чекаётган ҳикрон алами бўлиб, хонимнинг ўзи буни виждан азоби, дея атарди. Унинг ҳозирги пири — яқинидагина Дижондан келган тақводор ва серҳафсала ёш руҳоний буни жуда яхни тушунарди.

«Мана шундай, бироннинг қўлидан ўлиб кетиш, ахир бу сира ҳам гуноҳ эмас-ку,— дерди ўзига-ўзи де Реналь хоним.— Эҳтимол, ўлимга хурсаид бўлаётганини яратган парвардигор кечирав». У: «Жюльєннинг қўлидан ўлиш нақадар лаззатли бўларди ахир!» — дея қўшимча қилишга ботинмасди.

Жарроҳ ва уни қўргани ёнирилиб келган барча дугоналаридан қутулгап заҳоти хоним оқсанни Элизани ҳузурига чақирди.

— Қамоқхона назоратчииси инҳоятда бераҳм одам,— деди у Элизага анордек қизарип. — У, турган гаи, менга ёқаман, деб боёнишга жуда ёмон муомала қиласди... Мен шуни ўйлаб жуда азоб чекинман. Ўша назоратчининг олдига бориб, гўё ўзингизнинг помингиздан унга манови конвертчани бериб келолмайсизми? Бу ерда бир неча луидор бор. Сиз унга, дин ақидалари унга ёмон муомала қилишингизга йўл қўймайди, деб атайсиз... Энг муҳими, унга пул берганимизни оғаидан гуллаб юрмасин.

Веррьеर қамоқхонаси назоратчининг Жюльєнга нисбатан муруват билан муомала қилишига биз ҳозиргина ҳикоя қилиб берган апа шу воқеа сабаб бўлган эди: бу одам биз бир вақтлар жаноб Апперциинг келишидан ўтакаси ёрилаётганида кўрганимиз ўша тиришқоқ миршаб — жаноб Нуарунинг худди ўзгинаси эди.

Қамоқхонага судъя ташриф буюрди.

— Мен қасддан одам ўлдирдим, — деди унга Жюльєн, — тўппопчани палон қуролсоздан харид қилиб, уни

ўшанинг ўзига ўқлатиб олдим. 1342-модда. Жазо қонунлари мажмуасида аниқ айтилган. Қилмишимга яраша ўлимга ҳукм этилмогим лозим ва мен уни кутяпман.

Калтабин судья бундай самимиilikни тушуна олмасди: у айбланувчи жавоб берса туриб, адашиб кетяпти, дея хулоса чиқариш ниятида Жюльенга ҳар хил саволлар ёғдира бошлади.

— Кўрмаянсизми ахир, — деди жилмайиб Жюльен, — айбимни очиқ-ойдин бўйнимга олишман, сиз учун бундан ортиги бўлмайди-ку. Қўйинг, тақеир, ўлжангиз сиздан қочиб қутуда олмайди. Сиз мени истаган жазога ҳукм қиласверасиз. Эди, марҳамат қилиб, бу ердан чиқиб кетсангиз.

«Мен аича зерикарли яна бир мажбуриятни адо этмогим лозим,— дея ўйлади Жюльен.— Мадемуазель дея Молга хат ёзишим керак».

«Мен ўзим учун қасос олдим, — деб ёэди у Матильдага. — Бахтга қарши, менинг исемим энди газсталарда тилга олиниди ва мен бу дунёни ҳеч кимга билдирамай тарқ этиши имкониятидан маҳрум бўлдим. Бунинг учун мени кечиришингизни сўрайман. Мен икки ойдан кейин ўламан.» Менинг қасосим Сиз билан жудолик каби даҳшатли бўлди. Шу дақиқадан эътиборан Сизга хат ёзиши ва Сизнинг помингизни тилга олини ўзимга тақиқлаб қўйдим. Мен тўғримда ҳеч кимга, ҳатто ўғлимга ҳам ганирманг, сукут сақлаши — менинг руҳимни шод қилишнинг ягона йўли. Кўичилик одамлар учун мен оддий бир қотил бўлиб қоламан... Ана шу сўнгги дақиқада Сизга ҳақиқатни айтмоқча ижозат этгайсиз. Сиз мени унутиб юборасиз. Мен бу тўғрида биронта ҳам тирик жонга ҳеч қачон «чурқ» этиб оғиз очмасликни маслаҳат кўрадиган бу мудҳиши фожиа узоқ йилларга Сизнинг қалбингиздан романтизмга мойиллик ва таваккалчиликни сиқиб чиқарадики, мен Сизнинг табиатингизда ана шу хиселатларни яққол кўрган эдим. Сиз ўрта аср қаҳрамонлари орасида яшашга муносиб қилиб яратилгансиз, шу бोисдан ҳам бу ўриида ўша қаҳрамонлардек матонатли бўлмогингиз даркор. Муқаррар юз беражак воқеа Сизнинг шаънингизга дод туширмай, иннҳона содир бўлсин. Бошқа ном билан бирор ерга яширининг ва ҳеч кимга шонманг. Агар дўстона ёрдамга муҳтоҷ бўлсангиз, Сизга аббат Пипарни васият қиласман.

Бошқа биронтага, айниқса; ўзингизнинг табақангиздаги одамлар: де Люз, де Кайлюс жаобларига бир оғиз ҳам сўз айтманг.

Менинг ўлимимдан сўнг орадан бир йил ўтгац, жанобде Круазиуага турмушга чиқниг, Сиздан алтимос қиламан, эрингиз сифатида буюраман. Менга хат ёзманғ, барни бир жавоб қайтартмайман. Гарчи, назаримда, Яго каби ёвуз бўймасам да, ўшанинг сўзлари билан шундай дейман:

From this time forth I never will speak word.¹

Мени сўзлашга ҳам, хат ёзишга ҳам ҳеч нима мажбур эта олмайди. Менинг сўнгти сўзларим сўнгги жўшқин туйгуларим қатори фақат Сизга қаратилгандир.

Ж. С.

Фақат ана шу хатни жўнатганидан кейингина Жюльен бир оз ҳушига келиб, илк бор ўзининг нақадар баҳтсиз эканлигини ҳис этди. У «Мен ўламан, ёзмишим шудир меним» деган буюк сўзлар билан қалбидаги барча шуҳратнараст оразу-умидларини бирма-бир сугириб ташламоғи лозим эди. Ўлимнинг ўзи йигитга у қадар даҳшатли бўлиб кўринмасди. Унинг бутун умри аслида кулфатларга узоқ ҳозирлик кўришдан иборат бўлиб, кулфатлар орасида энг даҳшатлиси ҳисобланадиган мусибатни йигит доим ёдидаги сақлаб келарди.

«Хўш, бунинг нимаси қўрқипчли экан? — дерди у ўзига-ўзи. — Айтайлик, мен икки ойдан сўнг қиличбозлик бобида никоянда моҳир бўлган бир одам билан дуэлга чиқишим керак. Нима, юрагимда даҳшат билан доим шу ҳақда ўйлаш даражасида қўрқоқлик қиласмидим?»

У бир соатдан ортиқ шу тўгрида ўзини ўзи сўроқ қилди.

Нихоят, йигит дилида содир бўлаётган гапларни аниқ-таниқ тасаввур қилиб, ҳақиқат унинг кўз ўнгидаги қамоқхона гумбазини тутиб турган манови устун янглиғ яққол намоён бўлгач, у тавба қилиш ҳақида ўйлай бошлиди.

«Хўш, аслини олганда, нега энди тавба қилишим керак экан? Мени даҳшатли тарзда ҳақорат қилишибди, мен одам ўлдирдим, қилмишимга яраша ўлим жазосига лойиқман, бор гап шу. Мен инсоният билан ҳисоб-китоб қилиб бўлдим, энди ўляпман. Ўзимдан сўнг биронта ҳам бажарилмаган мажбурият қолдираётганим йўқ, ҳеч кимдан ҳеч нарса қарз эмасман, ўдимимнинг эса ҳеч қандай уятлижойи йўқ, мени қандай усуслар билан ўлдиришларини ҳисобга

¹ Бундан бўён, айтмам бир оғиз ҳам сўз. (Ингл.)

әлмаганда, албатта. Түгри, веरъерлик мешчаплар күз олдида мени бадном қылмок учун шунинг ўзи ҳам кифоя, лекин билиш дея атамиши олий нуқтай назардан қараганда бунинг нима аҳамияти бор? Даравоқе, ўзимдан сўнг яхши хотира қолдиришим ҳам мумкин, бунинг учун қатлга кета туриб, оломонга қаратса олтин тангалар сочишим керак. Ана шундан сўнг менинг хотирам олтин ҳақидаги хотира билан қўшилиб, чиндан ҳам нурафшон бўлади».

Бир неча дақиқадан сўнг унга мутлақо равшан бўлиб туюлган ана шу хулосада тўхтагач, Жюльен ўзига-ўзи: «Ёргу дунёда бошқа қиласиган ишим қолмади!» — деди-да, қаттиқ уйқуга кетди.

Йигитни кечкурун соат ўнларга яқин назоратчи уйготди: у овқат олиб келган эди.

— Верръерда нималар дейишити?

— Жаноб Жюльен, мени шу ишга олишаётган куни қироллик судига бут олдида қасам ичганиман — мен сукут сақламогим керак.

У индамай турар, лекин кетай ҳам демасди. Бу беўхшов мунофиқликдан Жюльеннинг қулгиси қистади. «Виждони эвазига мендан олишга умид қилаётган ўша беш франкни олмоқ учун уни иложи борича кўпроқ куттириш керак», дея ўйлади у.

Маҳбус овқатни еб тугатаётган бўлса-да, унга пора беришни ҳатто хаёлига ҳам келтирмаётганини кўргац назоратчи охири чидаб тура олмади:

— Сизни дўст деб билганим туфайлигина, жаноб Жюльен, — деди у сохта ҳамдардлик билан, — сизга ростини айтиб қўя қоламан. Тўғри, бу адолатга тўғри келмайди, дейишади, чунки сиз бундан ўзингизни ҳимоя қилишда фойдаланишингиз мумкин экан... Лекин сиз, жаноб Жюльен, сиз меҳрибон одамсиз, турган гап, де Реналь хонимнинг анча тузалиб қолганини эшитсангиз, хурсанд бўласиз.

— Нима? У тирикми? — деда ўзини йўқотиб хитоб қилди Жюльен стол ёнидан сапчиб турар экан.

— Ие, хабарингиз йўқми ҳали? — деди назоратчи бемаъни бир ҳайрат билан. Унинг башарасидаги бу ифода бир зумда гойиб бўлиб, унинг ўрнида тамагирлик акс этди. — Ҳар қалай, жарроҳга бирон нарса берсангиз бўларди, тақсир, чунки қонун ва адолатга кўра у сир сақлаши керак эди. Мен эса, тақсир, сизнинг кўнглигизни олмоқчи бўлдим: жарроҳнинг олдига борган эдим, у менга бор тани айтиб берди..

— Демак, у оғир яраланмабди-да? — деда тоқатсиз-

лик билан сўради Жюльен назоратчи томон бир қадам юриб. — Ростиши айт, бунинг учун менга бошинг билан жавоб берасан.

Девдай келадиган назоратчи капалаги учиб эшик томон чекинди. Жюльен бу аҳволда ундан ҳеч нима била олмаслигини англади. У курсига ўтириди-да, жаноб Шуаруга тилла танга ташлади.

Жюльен бу одамнинг хикоясидан де Реналь хонимнинг жароҳати оғир эмаслигига ишонч ҳосил қилган сайин ўзини йўқотиб, кўзларидан ҳозир тирқираб ёш чиқиб кетишини аниқ ҳис этиб туради.

— Мени холи қўйинг, — деди у эптикиб.

Назоратчи итоат этиб, ташқарига чиқди. Унинг ортидан эшик ёпилган заҳоти Жюльен:

— Ё раббий! У тирик экан! — деда хитоб қилди-да, кўзларидан дув-дув ёш тўkkанича ҳўнграб юборди.

Ана шу такрорлаимас дақиқада у имон келтирмоқда эди. Алави риёкор ва мунофиқ поплар билан унинг нима иши бор, ахир улар шу дамда унинг учун ҳақиқат ва яратган парвардигор сиймосининг улугворлигига путур етказа олармиди дейсиз.

Фақат, эндигина Жюльен қилган жиноятидаи пушаймон бўла бошлади. Қандайдир гаройиб тасодифга кўра йигит худди шу дақиқада Париждан Веррье томон йўлга чиққанидан буён вужудини қамраб олган ва уни руҳий тушкуиликдан қутқариб келаётган газаб ва телбалигидаи қутулиб, ҳушига келган эди.

Ҳозир у чин кўнгилдан самимият билан кўз ёши тўқар экан, ўзининг ўлим жазосига ҳукм қилинажаги тўғрисида сира ҳам шубҳа қилмасди.

«Демак, у яшайди! — деда такрорлади йигит, — у яшайди, гуноҳимдан ўтади ва мени севади...»

Эрталаб, кун анча ёйилиб қолганида, уни назоратчи уйғотди.

— Чамамда, кўнглини хотиржам кўринади, жаноб Жюльен, — деди назоратчи. — Икки марта олдингизга кирдим, лекин уйготишга қўзим қиймади. Мана, марҳамат, икки шиша ажкойиб вино, буни сизга кюремиз жаноб Маслон бериб юбордилар.

— Шунаقا денг! Ўша муттаҳам ҳалиям шу ердами? — деди Жюльен.

— Ҳа, тақсир, — деда жавоб қилди назоратчи овозини пасайтириб. — Фақат бундай қаттиқ гапирманг, унинг сизга зиёни тегиши мумкин ахир.

Жюльен хахолаб кулиб юборди.

— Мен тушиб қолган ҳозирги аҳволда, азизим, агар шундай раҳмдил ва меҳрибон бўлмай қўйсангиз, фақат сизнинг ўзингизигина менга зиён етказишингиз мумкин... Қўрқманг, ютқизмайсиз, сизга яхшигина ҳақ тўлашади,— дея қўшимча қилиді у маҳобат билан хатога йўл қўйганини тушунгач. Кейин шу заҳоти гапини тасдиқлаш ниятида жаноб Нуаруга олтин таңга узатди.

Жаноб Нуару де Реналь хоним ҳақида билиб келган барча гапларини қайтадан, бу гал энди анча батафсил ҳикоя қилиб берди, лекин оқсоқ қиз Элизанинг келгани тўғрисида «миқ» этиб оғиз очмади.

Бу пасткаш ва чиндан ҳам мўлтони бир одам эди. Жюльеннинг ҳаёлига дафъатан бир фикр келиб қолди: «Бу тасқара барзангি бу ерда нари борса уч-тўрт юз франк маош олади, зеро қамоқхонасида одам унча кўп эмас. Шундай экан унга, агар мен билан Швейцарияга қочмоққа рози бўлса, ўн минг франк ватъда қилишим мумкин... Фақат уни чув тушириб кетмаслигига ишонтириш қийинроқ бўлади». Бироқ Жюльен бу жиркач маҳлуққа гап уқтириш учун қанча овора бўлишини тасаввур қилиб қўргач, кўнгли беҳузур бўлди-да, бошқа нарсани ўйлай бошлади.

Кечқурун унинг вақтини бой бергани маълум бўлди. Ярим кечада почта каретаси келиб уни олиб кетди. Йигит ўзига ҳамроҳ бўлиб борган боадаб жандармлардан жуда хурсанд бўлди. Эрталаб уни Безансон қамоқхонасига олиб боришган эди, у ерда йигитни мулозамат билан готик миноралинг юқори қаватига кузатиб қўйинди. Атрофга разм солгач, Жюльен, бу меъморлик санъати XIV асрнинг бошларига мансуб бўлса керак, дея хулоса қилди-да, унинг енгил ва нозик безакларини қойил қолиб томоша қила бошлади. Икки девор оралигидаги ингичка туйнукдан гамгич ва бефайз ҳовлининг чуқурлиги оша йироқдан ажойиб бир табиат манзараси кўриниб турарди.

Эртаси куни Жюльенни сўроққа тутишди-да, сўнгра бир печа куи давомида уни ҳеч ким безовта қилимади. Унинг кўнгли хотиржам эди. Жиниояти унинг ўзига жуда аниқ ва раншан бўлиб кўринарди. «Мен одам ўлдирмоқчи бўлдим, шунинг учун ҳам ўлим жазосига ҳукм этилмогим даркор».

У бу ҳақда ортиқ ўйламасди. Суд, халойиққа кўриниш каби кўнгилсизлик, ҳимоя — буларнинг бари йигитга шуничаки арзимас гаплар, њоҳуш расмиятчилик бўлиб туюларди, бу тўғрида ўна пайт келганда ҳам ўйлайверса бўларди. Ўлим дақиқасининг ўзи ҳам унинг ҳаёлини

узоқ банд этмасди: «Бу тўгрида суддан кейин ўйлайман», дерди у ўзига-ўзи. Ҳаёт унга сира зерикарли бўлиб кўринмасди, у энди ҳамма нарсага бошқача кўз билан қаарди: йигитниң дилида илгари шухратпастликдан асар ҳам қолмаган эди. У м-ль де ля Молни жуда кам эсларди. Унинг бутун вужудини афсус-надомат туйгуси қамраб олган бўлиб, де Реналь хоним сиймоси йигитниң кўз ўнгиде тез-тез намоён бўлиб турарди. Жюльен уни айниқса бу баланд минорада фақат денгиз бургутининг чағиллашигина бузиб турадиган туниги сукунатда кўп эсларди.

У ўзи етказган жароҳатнинг оғир бўлиб чиқмаганилиги учун фалакқа таҳсин ўқирди. «Қизик! — дея мулоҳаза юритарди у ўзича. — Хоним жаноб де ля Молға ёзган ўша мактуби билан эндингина бопимга қўнаётгани бахт қушини учирив юборгандек туюлганди менга. Энди бўлса, орадан икки ҳафта вақт ўтмасданоқ ўшанда мени ниҳоятда ҳаяжонлантирган парсаларни ҳатто эсламай ҳам қўйдим... Вержига ўхшаш биронта тоғли жойда тинчгина яшамөқ учун икки-уч минг, ливр рентам бўлганида эди... Ўшанда жуда бахтиёр бўлур эдим. Мен ўзимнинг бахтим нимадан иборат эканлигини тушунмас эканман!»

Шундай дақиқалар ҳам бўлардики, у қаттиқ изтиробдан сапчиб туриб кетарди. «Агар ўшанда де Реналь хонимни ҳалок этганимда, мен ўзимни ўзим ўлдирган бўлардим. Ўзимдан ўзим ҳазар қилмаслигим учун унинг тирик эканлигига ишонч ҳосил қилмогим зарур. Ҳаётгачек қўйиш! Бу ҳақда ўйлаб кўриш керак, — дерди у ўзига-ўзи. — Анави ашаддий расмиятпастлар, бадбахт судлапувчини шафқатсизлик билан таъқиб этувчи ўша судьялар арзимас бир орден учун ҳар қандай ажойиб одамнинг ҳам бўйнига сиртмоқ солишдан қайтмайдилар... Мен уларнинг ҳукмидан бу ернинг суюқ газетаси сухандонлик дея атайдиган француз тилини бузувчи қўпол ҳақоратлардан ўзимни ҳалос этган бўлардим...»

Ахир яна камида беш-олти ҳафта яшашим мумкин... Ҳаётгачек қўйиш! Йўқ, жин урсин, — дея қарор қилди у орадан бир неча кун ўтгач, — ахир Наполеон яшайверган-ку...

Кейин буниңг устига ҳаёт менга ёқяпти ахир. Бу ер тинч, осойишта, ҳеч ким жонимга тегаётгани йўқ», дея қулиб қўшимча қилди у ва Париждан ёздириб олмоқчи бўлган китобларнинг рўйхатини туза бошлади.

Минора

Дүстимнинг қабри.

Степн

Коридордан говур-гувур эшитилди, бу пайтда эса одатда унинг олдига ҳеч ким чиқмас эди, денгиз бургути чағиллаб учуб кетди, эшик очилди-да, қўлида асо тутган ва қалт-қалт титраётган мўйсафид кюре Шелан унинг кўксига ийқилди.

— Ё раббим! Бу қанақаси бўлди, бўтагинам... Золим! Мен ана ўундай дейишим керак эди,— шундан сўнг меҳрибон қария бир оғиз ҳам сўз айта олмай қолди.

Жюльен, чол ҳозир ийқилиб тушадими, деб қўрқиб кетди. Йигит уни қўлтиғига кириб стул олдигача суюб борди. Вақт бир замонлар жуда сергайрат бўлган бу одамнинг қаддини анча букиб қўйибди. Жюльенга олдида аввалги кюренинг соясигина тургандек кўринди. Қария бир оз нафасини ростлаб олгач, яна тилга кирди:

— Сизнинг Страсбургдан ёзган мактубингизни фақат ўтгаи куни олдим. Унинг ичиде веррьеरлик йўқсилларга атаб юборган беш юз франк пулингиз ҳам бор экан. Уни менга тоғдаги қишлоқقا — Ливерюга олиб бориб беришди. Энди мен ўша ерда, жияним Жаниникида яшапиман. Дафъатан кеча мана шу фалокат тўғрисида хабар топдим... Ё раббий! Наҳот шу гап рост бўлса! — Нигоҳи алланечук сўниб қолган қария энди ортиқ йиғламай қўйганди. У беихтиёр гапираётган одамдек қўшимча қилди: — Ўша беш юз франк пулингиз ўзингизга керак бўлади энди, уни олиб келдим.

— Мен фақат ўзингизни кўрсам бўлди, отахон! — дея хитоб қилди таъсиrlаниб кетган Жюльен. — Ҳали пулим бор яна.

Бироқ шундан сўнг у чолдан биронта ҳам маъноли гап эшита олмади. Жаноб Шеланинг кўзларига ўқтин-ўқтин ёш чиқиб, юзларидан аста думаларди, чол йигит унинг қўлини, ўпайтганини қўриб, ҳайратдан эсан-кираб қолгандек туюларди. Бир замонлар олижаноб туйгулардан руҳланниб юрувчи бу чехра энди ҳар қандай маънодан холи бўлиб, қотиб қолгандек кўринарди.

Тезда чолни олиб кетиш учун қандайдир дехқон кириб келди.

— Толиқиши ҳам, кўп гапириш ҳам тўғри келмайди бу кишига, — деди у Жюльенга қараб, шунида йигит бу одамнинг чол айтган ўша жияни эканлигини тушуниди.

Жаноб Шелан келиб кетганидан сўнг Жюльен шу қадар умидензликка тушдик, кўнглини бўшата олмай қолди. Ҳамма нарса эди унга қайгули, мунгли бўлиб кўринарди, юраги гуё музлаб қолгандек эди.

У жиноят қилганидан бўён бошидан кечирган энг даҳшатли дақиқалар ана шу бўлди. Ўлимнинг бадбуруш қиёфаси унинг кўз ўнгига яққол намоён бўлди. Руҳий улугворлик ва олижанобликнинг барча кўланкалари худди бехосдан кўтарилиган тўғонга учраган булутдек нарокаша бўлиб кетди.

Бу даҳшатли руҳий ҳолат бир неча соат давом этди. Руҳий жароҳатни одатда жисмоний ҳаракат ва май билан даволашади. Бироқ Жюльен бундай воситани қўллаганида ўзини манфур қўрқоқ дея ҳисоблаган бўларди. У ўзининг торгина минорасида тинимсиз уёқдан-буёққа юрган даҳшатли қуи охирида бирдан шундай хитоб қилди: «Оҳ, шунақаем ахмоқ бўламаими! Агар ҳамма қатори ўз ажалим билан ўлишим лозим бўлганида, бу баҳтсиз чолни кўриб, шундай даҳшатли умидензликка тушсам бўларди, албатта. Лекин айни кучга тўлган бир пайтимда бир зумда ҳаётимга чек қўйилини менинг худди ана шу аянчили эмирилишдан холос этади-ку ахир».

Бироқ бу мулоҳазаларга қарамай, Жюльен кўнгли бўшаб, руҳи тушганинги ҳис этардик, шу боисдан ҳам чолни кўрганидан сўнг унинг дард-дунёси қоронги бўлиб кеттанди.

Унинг қалбида эди илгаригидек ўзига иисбатан ҳеч қандай қаттиқўллик, улугворлик, қадимги Рим аскарларига хос жасоратдан асар ҳам қолмаган эди. Ўлим юксак-юксакларда парвоз этиб, унга ўз кўланкасини ташлар экан, йигиттага эди учалик осон нарса бўлиб кўринмай қолганди.

«Мана шу ҳолат менинг термометрим бўлади, — деди у ўзига-ўзи. — Бугун кечқурун мени гильотина остига бораётган пайтимдаги матопатдан ўн даражада пастдаман. Бугун эрталаб эса матопатим керакли даражада эди. Умумай олгаңда, бари бир эмасми! Керакли дақиқада қўрқоқлик қилимасам бўлди да». Термометр ҳақидаги бу фикр унинг кўнглини бирмунча хуш этиб, алоҳа, дилидаги қайтуни тарқатиб юборди.

Йигит эртасига эрталаб уйғонганида кечаги кунни эслаб уялиб кетди. «Менинг баҳтим ва осойишталигим хавф остида» У ҳатто жапоб бош прокурорга хат ёзид, ундан олдига ҳеч кимни киритмасликни илтимос қилмоқчи ҳам бўлди. «Фуке нима бўлади? — дея хаёлидан ўтказди у. — Агар у бу ерга, Безансонга келгудек бўлса, қаттиқ хафа бўлади-ку ахир!»

Фукини у тахминан икки ойдан бери эсламай юрганиди. «Страсбургда ўзим ҳам гирт аҳмоқ эканиман, бурнимнинг остидан нарини кўрмай қолган эканиман ўшандада». Фуке ҳақидаги хотиралар анчага довур унинг хаёлини банд қилиб, йигитпинг кўнгил тори яна сусайиб кетди. У ҳаяиконланиб ўёқдан-буёққа юради. «Мана, ўлим дараҷасидан яна йигирма градус насайиб кетдим... Агар бундан кейин ҳам шунақа шалвирайдиган бўлсан, ундан кўра ўзимни-ўзим ўлдирганим матъул. Мабодо ўлимим олдидан латтадек бўшашиб қолсан, аниви барча аббат Маслоилар ва жапоб Валеноларнинг боши осмонга етмайдими ахир».

Фуке келиб қолди, у меҳрибон содладил одам қайтудағ эс-хушинни йўқотаётган эди. У фақат бир нарса ҳақида — бутун мол-мулкини сотиб, қамоқхона назоратчи сига пора бериш ва Жюльєни қочириб юборини тўгрисида гапираварди. У тинмай де Лавалетнинг қочишини мисөл келтираварди.

— Сен мени раижитисан, — деди унга Жюльєн. — Жапоб де Лавалет айбенз эди, мени эсам айбдорман. Сен ўзинг истамасаңг ҳам мени ана шу фарқ тўгрисида ўйлашга мажбўр қилисан...

— Лекин шундай қилишинг жоиз бўлармикин? Нега энди? Сен чиндан ҳам бутун мол-мулкингни сотмоқчимисан? — дея ажабланиб ёради Жюльєн бирдан яна кузатувчанлиги ва ҳар нарсадан шубҳаланиш одати қўзиб.

Дўстининг ниҳоят бу ажойиб таклифга қизиқиб қолганидан хурсанц бўлиб котган Фуке ўзининг ҳар бир ер-мулки учун неча франк олиши мумкинлигини батафсил ҳисоблаб бера бошлади.

«Кишилеки мулкдор учун қаидай ажойиб фидойилик! — деб ўйларди Жюльєн. — Бўлмасам, бир вақтлар мен унинг нақадар хасисе, пулни тежаб-тергаб сарфлайдиган, баъзан қурумсоқлик даражасига етиб борадиган хислатларини кўриб ор қиласдим. Энди бўлса у шундай қилиб тонган барча мол-мулкини мен учун қурбон қиамоқчи! «Рене» газетасини ўқиб юрадиган ва мен де зя Моль саройида учратган аниви олифта йигитларда Фукинига ма-

нови кулгили нүқсонлари йўқ, албаттА. Лекин кутилмагандага катта мерос олган ва шу боисдан ҳам тулнинг қадрини билмайдиган бир-иккита ўспиринни истинос қилгандан, ўша парижлик кўркам йигитлардан қайси бирининг қўлидан келарди бундай фидойилик?»

Шу тобда Фукенинг француз тилини бузиб гапириши, бесўнақай қилиқларининг ҳаммасини унуглан Жюльен дўстини қучоқлай кетди. Ҳали ҳеч қачон провинция Париж билан таққосланганида бундай устун қелиш шарафига муссар бўлмаганди. Дўстининг руҳланиб кетганини кўзларидан уқиб, боши осмонга етган Фуке буни, қочишга розилик, деб тушунди...

Бу хотамтойлик жаноб Шелан қелиб кетганидан сўнг бўшашиб кетган Жюльенга сабот ва матонат бағишилади. У ҳали жуда ёш бўлса-да, лескин, менимча, унинг фазилатлари кўп эди. Беҳисоб тенгқурлари қатори таъсирчанлиқдан айёлликка ўтиш ўрнига у ёши улгайгани сайин аста-секин раҳмдил ва меҳрибон одам бўлиб қолар ҳамда ўзининг телбаларча шубҳачилигидан қутулиб оларди... Дарвоқе, бу бехуда кароматларининг нима кераги бор?

Жюльен ўзининг аниқ жавоблари билан ишни бундай чувалаштиришининг олдини олмоққа ҳаракат қилишига қарамай, уни борган сари қўпроқ сўроқ қила бошилади.

— Мен одам ўлдиридим ёки, ҳар қалай, қасддан одам ўлдиришга уриндим, — дея такрорларди у ҳар гал сўроқ пайти.

Бироқ унинг ишини олиб бораётган судья, аввало, расмиятинараст чиновник эди. Жюльеннинг жавоблари сўроқларни сира ҳам камайтиrmади, бу жавоблар судъянинг нафсониятига тегмоқда эди. Уни даҳшатли зиндонга ўтқазмоқчи бўлганлари ва фақат Фукенинг ҳаракати туфайлигина ўзи бир юз саксон погона баландликда жойлашган ана шу шинам хонада қолганидан Жюльен бехабар эди.

Фуке ўтин етказиб берадиган обрў-эътиборли одамлар орасида жаноб аббат де Фрилер ҳам бор эди. Меҳрибон тахтафуруш дасти дароз катта викарийнинг олдига кирмоқ учун қўлидан келган ҳамма ҳаракатни қилди. Жаноб де Фрилер унга Жюльеннинг эзгу фазилатлари ва унинг бир вақтлар семинарияга кўрсатган хизматларини эслаб, судъяларни унга юмшоқроқ муносабатда бўлишга кўндиримоқ учун урциниб кўражагини айтганида боёкиш тахтафуруш кувонганидан терисига сигмай кетди. Фуке дўстини кутқариб қолашга умид қила бошилади, кетиши олдидан у

ерни ўпгудай бўлиб таъзим қилас экан, жаноб катта викарийдан айбланувчининг гуноҳидан ўтмоқни илтижо қилиб дуо ўқиши учун арзимаган олти луидор пулни қабул этишни ва уни руҳонийларга тарқатишни илтимос қилди.

Фуке янгишган эди. Жаноб де Фрилер Валенога мутлақо ўхшамасди. У Фукенинг луидорларини олишдан бош тортди ва ҳатто соддадил деҳқонга ақчасини асраб қўйиш лозимлигини шама қилди. Сўнгра у биронта қалтие гап айтмай туриб, буни Фукега уқтира олмаслигини аңглагач, унга бу пулни чиндан ҳам барча нарсалардан маҳрум бўлган бечора маҳбусларга улашиб беришини маслаҳат кўрди.

«Бу Жюльен деганлари жуда галати йигит экан, — дей фикр юритарди жаноб де Фрилер.— Унинг бу қилмишини сира тушуниб бўлмайди, мен учун эса бундай нарса бўлмаслиги керак. Эҳтимол уни фидойи деб таърифлаш мумкин бўлар...Ҳар қалай, мен бу гапнинг тагига етаман. Дарвоқе, шундан сўнг бизни мутлақо ҳурмат қилмайдиган ва мени ўлгудай ёмон кўрадиган анави де Реналь хонимга пўписа қилиб қўйишнинг имкони бўлар. Йўл-йўлакай эса, эҳтимол, мана шу семинаристчани негадир яхши кўрадиган жаноб де ля Моль билан ярашиб ҳам оларман».

Даъвонашув бўйича келишув битимиға бундан бир неча ҳафта бурун имзо чекилган бўлиб, аббат Пирар Безансондан жўнаб кетар экан, Жюльеннинг сирли насл-насаби ҳақида бир-икки оғиз гап айтишни лозим кўрган эди. Бу воқеа бадбахт йигит Веррьеर черковида де Реналь хонимнинг ҳаётига суюқасд қилган худди ўша куни содир бўлганди.

Жюльен энди ўлими олдидан бир кўнгилсизлик — отасининг қамоқхонага келишидан қўрқарди. У, прокурорга хат ёзиб, олдимга ҳеч кимни киритмаслик ҳақида илтимос қилсанмикин, дей Фукега маслаҳат солди. Унинг шундай оғир дақиқада падари бузруквори билан учрашувдан бундай даҳшатга тушаётганини кўриб, соддадил тахтаfurушнинг мешчанларга хос ҳалол қалби қаттиқ галаёнга келди.

У ҳатто энди нима сабабдан кўп одамлар унинг дўстидан нафратланишларини тушунгандек ҳам бўлди. Аммо у Жюльеннинг бошига тушган кулфатга нисбатан ҳурмати туфайли дилидаги гапни очиқ айтмади.

— Ҳар қалай, — деди у совуқцина оҳангда Жюльенга, — олдингга одам киритмаслик ҳақидаги бу фармон отангта тааллуқли бўлмайди.

XXXVIII

Қудратли одам

Нақадар сирли хатты ҳаракат!
Қадди-қоматининг пурвиқорлин-
гини қаранг! Ким экан ўзи бу?

Шиллер

Эртаси куни миоранинг эшиги аzonда очилди. Жюльен чўчиб уйғонди.

«Е тангри! Бу отам-ку, — дея ҳаёлидан ўтказди у. — Қандай кўнгилсизлик!»

Худди шу дақиқада оддийгина кийинган бир аёл унинг бўйнига ташланди. Йигит уни аранг таниди. Бу м-ль де ля Моль эди.

— Вой золим-ей, қаердалигингни фақат хатигдан билб олдим-а. Сен жиноят деб атаган нарса, бу фақат мард одамнинг қасос олиши холос. Бу ҳол сенинг қалбинг нақадар юксак эканлигидан далолат беради. Бу гапларнинг барини мен фақат Веръерьда билиб олдим...

М-ль де ля Молдан хиёл совиб қолганини ҳали ўзи ҳам тўла англаб етмаган Жюльенга қиз жуда чиройли кўринди. Унинг чакана одамнинг мутлақо қўлидан келмайдиган бу ишлар ва гап-сўзларда чинакамига олижаноб ва бегараз туйгуни кўрмай иложи бормиди ахир? Йигитга яна ўзи қироличани севадигандек туюлди, шу боисдан ҳам орадан хиёл вақт ўтгач, у тоят кўтарники руҳда назокат билан деди:

— Келажакни жуда аниқ тасаввур қила бошлаган эдим. Менинг ўлимимдан сўнг сиз бева сифагида жаноб де Круазнуа билан турмуш қуарсанз, деб ўйлагандим. Ўзи учун унугимдан ва фожиали воқеадан қалби ларзага келган ҳамда эс-ҳушини йиғишириб олган гўзал беванинг, гарчи романтиқага бир оз мойил бўлса-да, аслида олижаноб қалби ёш маркизнинг фазилатларини тан олмоғи лозим эди. Сиз барча баҳт дея ҳисобладийган иззатикром, давлат, нуфузга кўнишиб, тақдирга тан бермогингиз даркор. Лекин, жонгинам Матильда, сизнинг Безансонга келишингиз, агар у бирор йўл билан ошкор бўлиб қолса, жаноб де ля Моль учун оғир зарба бўладики, бунинг

учун мен ўзимни сира ҳам кечира олмайман. Мен бусиз ҳам жуда күп қайту келтирдим! Ўша академигингиз турған ган, жаноб маркиз күксіда илонни парвариш қылған әкан дейди албатта.

— Ростини айтсам, сиздан бундай оқилона гаплар ва келажак ҳақыда бундай ташвии тортишни сира ҳам кутмаган эдим, — хиёл зарда билан деди м-ль де ля Моль. — Худди сизге ўхшаб жуда әхтиёткор оқсочим ўз номига паспорт олди ва мен бу ерга Мишеле хоним номи билан почта каратасида келдим.

— Мишеле хоним менинг олдымга осонгина киришга мұваффақ бўлибди-да!

— Ах! Мана энди ўзим ҳаммадан афзал қўрган ўша ажойиб йигитни танидим. Биринчида, мен суд амалдорига дарҳол юз франк узатдим. У аввалига мени бу минорага чиқишим учун сира ҳам рухсат берса олмаслигини айтган эди. Бироқ нулни олгач, ўша ҳалол одам мени анча куттириб қўйди, турли баҳоналарни рўкач қила бошлади, ҳатто, у мени шунчаки лақиллатмоқчи бўляпти, деган хаёлга ҳам бордим... — Шундай дея у жимиб қолди.

— Хўш, у ёғи нима бўлди? — деди Жюльєн.

— Илтимос, жаҳлинг чиқмасин, жонгинам Жюльєн, — деди қиз уни қулоқлар әкан. — Мен ўша секретарга ўзимнинг кимлигимни айтишга мажбур бўлдим, бўлмасам у мени, барно йигит Жюльєнга ошиқ бўлиб қолган парижлик ёш ходима қиз, деб ўйлади... Йўқ, рост айтипман, у худди шундай деди. Мен унга сенинг хотининг эканим ҳақыда онт ичдим, энди менга сени ҳар куни кўриш учун рухсат беришиди.

«Қандай телбалик,— дея ўйлади Жюльєн.— Лекин буига қандай тўсқинлик қила олардим ахир? Сирасини айтганда, жаноб де ля Моль шундай нуфузли одамки, жамоат фикри бу гўзал бевага уйланган ёш полковникни унча қоралаб ўтираса керак. Менинг ўлимим тезда ҳаммасини хаспўйлаб кетади». Шундан сўнг у ийиб Матильданинг жўшқин муҳаббатига берилдики, бу ўринда телбалик ҳам, руҳнинг улуглиги ҳам — хуллас, инсон тасаввур қилиши мумкин бўлган барча гайритабиий ҳиссиятлар бор эди. Матильда мутлақо жиддий равишда унга биргалашиб ўзларини ўлдиришни таклиф қилди.

Ана шу жўшқин завқлардан сўнг, у Жюльєнни кўришдек баҳтдан тўйиб лаззатланиб олгач, Матильданинг қалбини ўткир синичковлик қамраб олди. У ўз севиклисига тикилиб қарап ва унинг қалби ўзи илгари ўйлаганидан анча юксакроқ эканини кўрар эди. Унинг назарида Бонифаций

де ля Моль тирилиб келгандек эди, бироқ бу ундан анча довюракроқ тууларди.

Матильда энг яхши маҳаллий адвокатларнинг олдига кириб чиқди ва бошданоқ гапни чўзиб ўтирмай, пул таклиф қилиб, уларни қаттиқ ранжитди, лекин охир-оқибатда адвокатлар пулини олишиди.

Қиз тезда барча мушкул ва шу билан бирга муҳим масалаларнинг ҳал қилиниши бу ерда, Безансонда бутунлай жаноб аббат де Фрилерга боғлиқ эканлигини билиб олди.

Маълум бўлишича, ҳеч ким билмайдиган Мишелे хоним номи билан қудратли иезуит ҳузурига киришга енгиб бўлмас говлар халал берар экан. Лекин севгидан эс-ҳушини йўқотиб, ёш аббат Жюльенга тасалли бермоқ учун Париждан Безансонга етиб келган ниҳолдек модистканинг гўзалиги ҳақида шов-шув гаплар тез орада бутун шаҳарға тарқалди.

Матильда Безансон кўчаларида кузатувчиларсиз пиёда елиб-югуради, киз бу ерда мени ҳеч ким танимайди, дея ўйларди. Лекин, ҳар қалай, унга эл кўзида кучли таассурот қолдириш ишга анча фойдалидек тууларди. Матильданинг телбалиги шу даражага бориб етардик, ҳалқ унинг даъвати билан қатлга кетаётган Жюльенни халос этмоқ учун қандай исён кўтаришини ҳам тасаввур қила бошларди. М-ль де ля Молга ўз бошига кулфат тушган ҳар қандай аёл каби жуда оддийгина кийингандек тууларди. Аслида эса у шундай кийинган эдики, биропта ҳам ўткинчи унга ўгирилиб қарамай кетмасди.

Қиз, ниҳоят, бир ҳафталик ҳаракатдан сўнг жаноб де Фрилернинг қабулига киришга муваффақ бўлганида бутун Безансон уни таниб қолган эди.

Матильда қанчалик жасур бўлмасин, унинг қудратли иезуит ҳақидаги тасаввури хаёлида тушуниб бўлмас, сирли ёвузлик билан шу қадар омиҳта бўлиб кетган эдики, киз епископ саройининг эшигидаги қўнгироқни чалганида унинг аъзойи бадани титраб кетди. У зинапоядан кўтарилиб, катта викарийнинг қабулхонасига чиқди. Унинг эти жимирашиб кетмоқда эди. Епикои саройининг бўм-бўшлигидан қизнинг юраги орқасига торта бошлади. «Ҳозир бориб, анави креслога ўтираман, у мени тирсагимдан қисиб, ўз комига тортади ва мен гойиб бўламан қўяман. Шундан сўнг оқсоҳим кимдан сўраб-суриштиради мени? Жандармлар бошлиги мени қидиришдан қўрқади, албатта. Бу шаҳри азимда мен якка-ёлғизман!»

Бироқ катта викарийнинг қабулхонасини кўринни билавоқ м-ль де ля Молниг жўнғли жойига тувиди. Аввало,

Эшикни унга жуда башанг-кийинтан малай-очди. Қиадан кутиб туришни илтимос қилишган меҳмонхонада қўз-кўз қилинадиган ҳашамдорликдан асар ҳам бўлмай, у шу қадар нозик дид билан жиҳозланган эдик, чамаси, Парижнинг энг олди уйларидагина бундай нафосатни учратиш мумкин эди. Ичкаридан юзида оталарча меҳрибонлик ифодаси билан чиқиб келган жаноб де Фрилерни кўрган заҳоти унинг даҳнатли ёвузлик ҳақидаги фикрлари бир зумда гоийиб бўлди қўйди. Матильда руҳонийнинг қелишгап юзида Париж салонларида ўлгудай ёмон кўришадиган қўпол ва дағал қатъият ифодасини пайқамади. Безонсондаги барча ишларни бошқариб турадиган викарийнинг юзидағи енгилгина очиқ табассум унинг яхши тарбия кўрган, ўқимишли прелат, ишchan бошлиқ эканлигидан далолат бериб турарди. Матильда ўзини Париждагидек ҳис эта бошлади.

Матильдани ўзининг қудратли рақиби, маркиз де ля Молнинг қизи эканлигига икрор қилмоқ учун жаноб де Фрилерга бор-йўғи бир неча дақиқа вақт керак бўлди холос.

— Ҳа, чиндан ҳам мен Мишеле хоним эмасман,— деди қиз яна ўзига хос такаббур қиёфага кириб,— буни сизга сира қўрқмай айтяпман, зеро ҳузурингизга жаноб де ля Вернейни қутқариш имконияти ҳақида маслаҳатлашмоқ учун қелгапман, тақсир. Биринчидан, агар унинг гуноҳи бўйса, бу гуноҳ фақат енгилтакликтан иборатдир: у ўқ узган аёл согайиб кетибди. Иккинчидан, майда амалдорларга пора бериш масаласига келсак, мен ҳозирнинг ўзидаёқ эллик минг франк бераман ва яна шунча беришини ваъда қиласман. Ба ниҳоят мен ҳам, ота-онам ҳам, хуллас, ҳаммамиз жаноб де ля Вернейни қутқарган одамга миннатдорчилик билдириш учун қўлимииздан келган ҳамма ишни қиласми.

Жаноб де Фрилер, чамаси, бу исмни эшишиб, ҳайрон бўлиб қолган эди. Матильда унга ҳарбий министрнинг жаноб Жюльен Сорель де ля Верней номига ёзган бир неча мактубини кўрсатди.

— Ўзингиз қўриб турибсизки, тақсир, отам уни батамом ўз ҳомийлигига олған эди. Бунинг сабаби жуда оддий: биз у билан яширинча никоҳдан ўтган эдик, шу боисдан ҳам отам маркиз де ля Молнинг қизи учун бир оз галатироқ туюлиши мумкин бўлган бу никоҳни элга овоза қилишдан олдин унинг олий офицерлар сафига қўшилиб олишини истаган эди.

Шу пайт Матильда жаноб де Фрилер ўзи учун ниҳоятда иуҳим бўлган бу янгиликларни билгав сайин унинг юзи-

даги меҳрибон ва мулойим ифода тезлик билан гойиб бўлиб бораётганини пайқаб қолди. Унинг қиёфасида айёрлик ва пинхона маккорлик белгилари элас-элас акс эта бошлади.

Аббат ҳамон иккилапиб ўтирас экан, расмий ҳужжатларни қайта-қайта ўқиб чиқмоқда эди.

«Бу гаройиб иқорор сўзлардан мен қандай фойда кўришим мумкин? — деда мулоҳаза юритарди у. — Сира кутилмаганида менга бутун Франциядаги епископлик унвонини тақсим этувчи монсеньор епископ *** шинг дасти дароз жияни машҳур де Фервак хоним дугонасииниг иши тушиб қолди.

Мен узоқ келажакдагина умид қилишм мумкин бўлган нарса тўсатдан шундоқ ёғинамда бўлиб чиқди. Ахир бу менинг бутуни орзуларимни рўёбга чиқариши «мумкин-ку».

Аввалига Матильда овлоқ хонада ўзи билан ёлғиз ўтирган бу қудратли одамнинг юзидағи кескин ўзгаришдан кўрқиб кетди. «Хўш, нима қилибди! — деди у ўзига-ўзи орада бир зум ўтгач. — Агар мен қудрат ва барча иззат-икром, ноз-исъматларга жуда тўйған бу иониниг совуқ ва худбии табиатига мутлақо таъсир кўрсата олмаганимда эди, унда ёмон бўларди».

Кутнамаганда еписконатга эга бўлиш имконияти туги-либ қолгавидан саросимага тушган ва Матильданинг ши-жоатидан қаттиқ ажабланган жаноб де Фрилер бир зум бутун эҳтиёткорлигини упутиб қўйди. Матильда ўзининг олдида унинг деярли жилланглаб қолганини кўриб турарди: қалбини чулгаб олган шуҳратнараст орзулардан у ҳовлиқиб кетгаиди ва бутун вужудида асабий қалтироқ турганди.

«Ҳаммаси равшан,— деда қарор қилиди қиз ўзича.— Бу ерда де Фервак хонимнинг дугонаси олдида бажарилмайдиган ишининг ўзи бўлмайди». Матильда ҳанузгача дилини ўртаб келаётган рашк туйгусини енгишига қаинчалик қийнамасин, у юрак ютиб Жюльєн маршал бевасининг яқин дўсти бўлгани ва упикнда монсеньор епископ*** билан деярли ҳар куни учрашиб турганини айтди.

— Агар ўттиз олти суд маслаҳатчиси рўйхатини департаментимизнинг эътиборли гравданларидан ҳатто тўрт ёки бечи марта қаторасига қурға ташлаб тузилиган тақдирда ҳам,— деди маънидор оҳангда қатта викиарий шуҳратпарастликка тўла тамагир кўзларини унга тикиб,— мениноми шу қуръатга қўшилган одамлар орасида саккиз ёки ўнта дўстимни санаб бера олмасам ўзимни иши юришмаган инсон деда ҳисоблаган бўлардим. Боз устига ўша саккиз-үн киши мас-

дачачилар орасида энг фаросатлесін бўлиб чиқадилар. Кўпчилик доим мен тарафда бўлади, хукм чиқариш учун ҳатто керагидан кўпроқ ҳам одам топилиши мумкин. Шундай қилиб, кўриб турибисизки, мадемуазель, оқловчи хукм чиқармоқнинг мен учун ҳеч қандай қийин жойи йўқ...

Аббат бирдан ўз овозини эшитиб ҳайратга тушган одам дейишиб қолди! У сирдан воқиф бўлмаган одамларга сира ҳам айтилмайдиган нарсаларни оғзидан гулламоқда эди.

Лекин у ҳам ўз навбатида, Безансон жамияти Жюльен социлаган бу гаройиб машмашада де Реналь хонимнинг уни бир вақтлар жуда севгани ва йигитнинг ўзи ҳам узоқ вақт давомида хонимга кўнгил бериб келганидан ҳайратга тушиб, жуда қизиқиб қолгани ҳақидаги ҳикояси билан Матильдан лол қолдирди. Жаноб де Фрилер ўз ҳикояси билан Матильдан довдиратиб қўйганини пайқаб қолди. «Мана энди ҳужум қилиш гали менга келди! — деда хаёлидан ўтказди у.— Ҳар қалай, энди бу қайсар хонимчага пўписа қилишнинг йўли топилди. Бўлмасам, уни қўрқита олмасам керак, деда чўчиган эдим». Матильданинг улуғвор кўриниши, табиатининг қийиқлигидан далолат берувчи кибр-ҳавоси жаноб де Фрилернинг кўзи ўнгига ҳозир унга деярли илтижо билан тикилиб турган бу соҳибжамол қизнинг латофатини янада кучайтириб кўрсатмоқда эди. У яна ўзини одатдагидек совуқкон тута бошлади-да, сира ўйлаб ўтирмай ханжари тигини ўлжасининг қўксаига йўналтириди.

— Ростини айтганда,— деди у гўё шунчаки гап келиб қолгани учун айтаётгандек қилиб,— агар жаноб Сорель ўзи бир вақтлар жуда севган аёлга рашқ қилгани туфайли икки марта ўқ узганини маълум қилишса, мен сира ҳам ажабланмаган бўлардим. У хушрўйгина аёл, яқиндан бери эса у аббат Маркино деган дижонлик бир руҳоний билан тез-тез учрашиб турадиган бўлиб қолганди. Ўша аббат Маркино деярли янсенист бўлиб, барча яненепистлар қатори ахлоқсиз одам экан.

Жаноб де Фрилер бу гўзал қизнинг нозик томонини билиб олгач, ўзига эрк берди-да, хузур қилиб унинг юрагини азоблай бошлади.

— Хўш, нега энди жаноб Сорель бу жиноят учун худди ўша черковни ташлади? — дерди у Матильдага ўтли нигоҳини қадаб.— Агар бу пайт ўша ерда рақиби ибодат ўтказаётганини назарда тутсак, бунинг сабабини тушунса бўлади. Сиз ҳомийлик қилаётган бу баҳтиёр йигитни барча, ўта зукко, бунинг устига тоят эҳтиёткор одам, деда тан оляпти. Бўлмасам унинг учун жаноб де Реналнинг ўзига

жуда яхши таниш бўлган богига яширинишдан осони йўк эди-ку ахир. У ерда уни ҳеч ким кўрмасди, ҳеч ким ундан шубҳаланмасди ҳам. Шунда у ўзи жуда рашк қиласидиган ўша аёлни бемалол ўлдириб кетавериши мумкин эди.

Жуда тўғри бўлиб кўришган бу мулоҳаза, Матильданинг дард-дуиёсини қоронги қилиб юборди, у эс-ҳушини бутуплай йўқотиб қўйди. Қиборлар жамиятида инсон юрагига тақлидан ўйлаб иш тутишини моҳирлик билан ўзига сингдирис олган бу димоғдор қиз оташқалб инсон учун ҳар қандай мулоҳазаларни бир четга йиғиштириб қўйиб, юрак амрига бўйсуниш нақадар лаззат багишлиши мумкинлигини қаёқдан ҳам тушунарди дейсиз. Матильда ўсиб-улгайтап Париждаги асилзодалар жамиятида ҳеч қандай туйғу, аҳён-аҳёндаги истисноларни ҳисобга олмасак, мулоҳазакорликдан воз кеча олмайди, одамлар ўзлари деразадан ташлагудек бўлсалар, фақат бешинчи қаватдан ташлайдилар-ку ахир.

Ниҳоят, аббат де Фрилер Матильдани жиловлаб олганига ишонч ҳосил қилди. У судда Жюльенинг қораловчи бўлиб чиқадиган прокурорга таъсир кўрсатиш имкониятига эга эканлигипи (бу гап гирт ёлгон эди, албатта) ишора қилди.

Суд сессиясининг ўттиз олтида маслаҳатчиси тайинланганидан кейин эса, у улардан камида ўттизтаси билан шахсан ўзи гаплашиб қўяр эмиш.

Агар Матильда жаноб де Фрилерга шу қадар дилбар бўлиб кўришимаганида, у шундай очиқчасига гаплашишни лозим топгунига қадар қиз унинг олдига беш-ояти марта келишга мажбур бўларди.

XXXIX

Интрига

Кастр, 1676 й. Қўшни уйда ака ўз синглисини ўлдириб қўйди, бу дворянин илгари ҳам қотиллик қилган экан. Унинг отаси суд маслаҳатчиларига яширинча беш юз экю бўлашиб бериб, қотилининг ҳаётини сақлаб қолди.

Локк. «Францияга саёғат».

Епископ саройидан чиқиши биланоқ, Матильда дарҳол

де Фервак хонимга чопар юборди, у шаънига доф туширишдан сира ҳам кўркиб ўтирумади. У ўз рақибасидан шахсан монсинъор епископдан аббат де Фрилер номига хат ёэдириб олишини ўтиниб илтимос қилган эди. Қиз ҳатто де Фервак хонимдан Безансонга келишини илтимос қилишгача етиб борди. Бу ҳол кунчи ва мағрут қалб учун чиндан ҳам қаҳрамонона иш эди.

Фукенинг маслаҳати билан у ўзининг ҳаракатлари ҳақида Жюльенга айтмай қўя қолди. Унинг бу ерда юриши йигитни бусиз ҳам анча безовта қилмоқда эди. Яқинлашиб қолган ўлим шариси Жюльеннинг кўнглини ниҳоятда нозик қилиб қўйганди, йигит энди фақат жаноб де ля Молгагина нисбатан эмас, балки Матильданинг ўзига нисбатан ҳам виждано азоб чекмоқда эди.

«Бу қанақаси бўлди ахир! — дерди у ўзига-ўзи.— Мен Матильдага эътибор бермаётганимни ва ҳатто у олдимга келганида зерикаётганимни сезиб қоляпман. У мени деб ўзини ҳалок этяпти, мен эса ундан совиб боряпман! Наҳот мен шунчаки ёвуз бир одам бўлсам?» У шуҳратпараст бўлган кезлари бу муаммо ҳақида бош қотириб ўтирасди, муваффақиятсизликка учраш — унинг назарида энг катта айб ана шу эди.

Олдига Матильда келган кезлари у қизнинг унга нисбатан ҳозир қандайдир гайритабиий, жўшқин муҳаббат алангасида ёнаётганини ҳис этгач, ундан баттар ноқулай аҳволда қоларди. Матильда эса фақат уни қутқармоқ учун тасаввур қилиб бўлмайдиган ҳар қандай қурбонлардан ҳам қайтмаслигини сўзларди.

Табиатидаги бутун кибр-ҳавони босиб, қалбини гууррга тўлдирган бу туйгудан руҳланиб кетган қиз ҳаётнинг ҳар бир дақиқасини биронта қаҳрамонона иш билан ўтказишга ҳаракат қиласарди. Унинг Жюльен билан қилган узоқ-узоқ сухбатлари ақдга сифмайдиган ва ўзи учун ниҳоятда хатарли бўлган режаларни баён этишдан иборат бўларди. Матильданинг саховатли қўлидан пул олиб турадиган камоқхона назоратчилари унга бу ерда тўла эрк бериб қўйишган эди. Матильданинг фантазияси ўз обрў-эътиборини қурбон қилиш билан чекланмасди; майли, унинг саргузашти тилларда достон бўла қолени, унга барибири. У гилдираклар остида қолиб кетса ҳам қиролнинг елиб бораётган каретаси олдига ўзини ташлаб, унинг эътиборини жалб этиш учун тиз чўкишга ҳам тайёр эди, бу Жюльеннинг афв этилишига эришиш учун жўшқин ва тийиқсиз хаёлига келган режаларининг энг оддийси эди. У қирол мулозимларидан бўлган дўстлари ёрдамида Сен-Клу паркининг кириш ман этил-

ган қисмига осонгина ўтиб олинига шубха қилмасди.

Жюльен бундай фидойи севгиға ўзини номуносиб ҳисэтар ва сирасини айтганда, барча бу қаҳрамонликлардан тоқати тоқ бўлган эди. Агар бу шунчаки содда ва ибоди назокат бўлганида унинг қалби бундан таъсиранган бўлларди, бу ерда эса ҳаммаси аксинча эди; Матильданинг кибр-ҳаволи қалби доим бегона одамлар, томошабинлар бўлишини тақозо этарди.

Жюльендан сўнг қандай яшаши тасавур қила олмай, маҳбуби ҳаётидан қаттиқ изтироб чекиб, юраги така-пуга бўлаётган қиз зидан ўзининг гаройиб муҳаббати, ўз ишларининг улугворлиги билан дунёни лол қолдиришта интилаётганини Жюльен сезарди.

Барча бу қаҳрамонликларга мутлақо бефарқ қараётгани учун Жюльенинг ўзидан жаҳли чиқарди. Яхши ҳам у ҳали Матильданинг садоқатли, лекин оқил ва пишиқ-пухта Фукени ўз телба-кезак режалари билан қандай тинкасини қуритаётганидан бехабар эди. Агар у бундан хабар топганида нима қиласди?

Фуке эса Матильданинг бу садоқатида нимадир гашига тегаётганини ўзи ҳам аниқ тушунмасди, зеро унинг ўзи ҳам Жюльенини қутқармоқ учун бор дунёсими қурбон қилишга ва ҳар қандай хатарли ишии бажонидил бажаришга тайёр эди. У Матильда кўкка совураётган олтиннинг кўплигидан бутуилай эсанкираб қолганди. Аввалига олтинга сажда қиласдиган ҳар қандай провинциялик каби Фуке ҳам пулнинг бундай аямасдан сарфланишини кўриб дилида беихтиёр ҳурмат ҳис этди.

Кейин эса у м-ль де ля Молнинг режалари худонинг берган қуни ўзгариб туришини сезиб қолди-да, ўзи учун жуда малол келаётган бу характерни таърифловчи бир сўз топиб, жуда енгил тортди: Матильда қўнимсиз эди. Бу элитетнинг провинцияда энг ёмон сифат ҳисобланадиган бетайин деган маънидан фарқи жуда оз эди.

«Қизиқ,— деди ўзига-ўзи бир қуни Жюльен Матильда чиқиб кетгач,— у мени шу қадар эҳтирос билан севса-ю, мен эса бунга мутлақо бефарқ қарасам. Ўлим яқинлашган сари инсон ҳамма нарсага лоқайд қарайдиган бўлиб қолади, деб ўқиган эдим, аммо ўзинигни кўриамак ҳис этиш ва муюисабатнинг ўзгартира олмаслик даҳшат бўлар экан. Демак, мен худбии эканман-да?» — шундан сўнг у ўзини ўзи қаттиқ койий бошларди.

Йигитнинг қалбida шуҳратпарастлик ўлган бўлиб, унинг хокидан яиги бир туйгу ўсимб чиқсан эди: Жюльен

буни де Реналь хонимга сүнқасд қылганидан пушаймонлик, дея атарди.

Аслида эса у де Реналь хонимга бўлған севгидаи эс-хушини йўқотаёзган эди. У ёлгиз қолиб, биронта одамининг халал беришидан қўрқмаган пайтлари Веррьеर ёки Вержида ўтказган ўша баҳтиёр кунлар ҳақидаги хотираларга берилар экан, дилида қандайдир ажиб бир туйғу ҳис этарди. Ўша кёзлари бир лаҳзада ўтиб кетган энг кичик воқеалар ҳам унинг учун нафис ва латиф бир маъно касб этганди. У Парижда қозонган муваффақиятларини ҳеч қачон эсламасди, уларни ўйласа зерикиб кетарди.

Йигитнинг кундан-кун авж олиб бораётган бу руҳий ҳолатини рапидчи Матильда ҳам маълум даражада пайқаб қолган эди. У баъзан ўзи Жюльеннинг ёлги зликка бўлған муҳаббати билан курашишга мажбур бўлаётганини жуда аниқ сезарди. Баъзай қиз даҳшат билан де Реналь хонимнинг номини тилга оларди. Шунда у йигитнинг сесканиб тушганини кўради. Унинг Жюльенга нисбатан оташин севгиси кундан-кун аланг олиб борарди, бў туйғуга ҳеч нима тўққинлик қила олмасди.

«Агар у ўлса, унинг ортидан мен ҳам ўламан,— дерди у ўзига тўла ишонч билан.— Мендек асилзода бир қизнинг ўлим жазосига ҳукм этилган ўз маҳбубини бундай сажда қилиш даражасида севишини эшлишса, Париж меҳмонхоналарида гилар нима дейишаркин? Фақат қаҳрамонлар давридагина бундай севгини учратиш мумкин эди. Ҳа, Карл Тўққизинчи ва Генрих Учинчи пайтида қалблар худди ана шундай севги билан ёнган».

Эҳтироси жўш урган дақиқаларда у Жюльеннинг бошини кўксига босиб турар экан, ўзига-ўзи даҳшат билан дерди: «Қанақасига энди? Наҳот шундай чиройли бош танидан жудо қилинса? Аҳ, ҳали шунақами,— дея қўшимча қиласди у ўзининг қандайдир жозибали томони бўлган бу қаҳрамонлигидан руҳланиб,— у ҳолда орадан бир кун ўтмасданоқ ҳозир мана шу жингала соchlарга ёпишган лабларим абадий совийди қўяди».

Қаҳрамонлик ва севги эҳтиросларининг бундай жўши уриши ҳақидаги хотиралар уни ўзига қандайдир асир қилиб олганди. Аслида жозибали туюладиган, лекин шу пайтга қадар бу такаббур қалб учун нотаниш бўлған ўзини ўзи ўлдириш ҳақидаги фикр энди қизнинг дилига жойлашиб олгач, уни бутуплай ўзига забт этганди.

«Йўқ, аждодларимнинг қони томирида совиб қолмабди», дерди ўзига-ўзи фаҳрланиб Матильда.

— Сизга катта бир илтимосим бор,— деди қизта бир

куни Жюльен,— боландын Веррьеरда биронта энагаға беринг, де Репаль хоним эса ўша энагани назорат қилиб туради.

— Қандай шафқатсиз гапларни айтапсиз менга...— шундай дея Матильда оппоқ оқариб кетди.

— Ҳа, рост, мени кечир, олдингда бенихоя айборман! — дея хитоб қилди ҳушига келган Жюльен Матильдани бағрига босар экан. Бироқ у қизни тинчтишга муваффақ бўлиб, Матильда йигидан тўхтагандан кейин у яна ўша фикрга қайтди. Аммо энди йигит анча эҳтиёткорлик, файласуфона гамгинлик билан сўзлади. У яқин орада ўзи маҳрум бўладиган келажак ҳақида гапирмоқда эди.— Шуни тан олмоқ керакки, жонгинам, муҳаббат — бу ҳаётдаги тасодифdir, лекин бундай тасодифга фақат юксак қалб соҳибларигина мушарраф бўла олади.. Ўглимнинг ўлими аслида сизнинг насл-насабингиз учун баҳт бўларди, ҳамма ҳиаматкорларингиз буни жуда яхши ҳис этишади. Испод ва баҳтсизлик фарзанди бўлган бу болани ҳеч ким писанд қилмайди... Мен шундай бир вақтнинг келишига умид қиласанки, бу вақтнинг қачон келиши ҳақида гапиришни мутлақо истамайман, лекин менинг матонатим шундай бўлишини олдиндан сезяти, сиз менинг васиятимга амал қилиб, маркиз де Круазнуага турмушга чиқасиз.

— Бу нима деганингиз? Мендек бадном бўлган бир қиз-а?

— Бадномлик тамғаси сизникideк бир номга ёпишиши мумкин эмас. Сиз бева бўласиз, бева бўлганда ҳам телба йигитнинг беваси бўласиз, бор гап ана шу. Сизга бундан ҳам аниқроқ қилиб айтишим мумкин: менинг жиноятимга ҳеч қандай тамагирлик аралашган эмас, шу боисдан ҳам у унчалик номус бўлиб ҳисобланмайди. Эҳтимол, ўша пайтга бориб биронта қонун чиқарувчи файласуф, замондошларининг барча хурофотига, қарамай, ўлим ҳукмини бекор қилишга эришар. Ана шунда ўрни келиб қолса, бирор дўстона овоз: «Мадемуазель де ля Молнинг биринчи эри ёдингиздами, тўғри, у телба эди, лекин бечора сира ҳам ёвуз ёки золим змасди. Унинг бошини олиб жуда бемаъни иш қилишган...» — дейиши мумкин. Шундан сўнг менинг хотирамдан сира номус қилмасангиз бўлади, айниқса орадан бир оз вақт ўтгач... Агар сизга уйланса, жамиятдаги сизнинг мавқеинингиз, сизнинг давлатингиз ва очигини айтишга ижозат этасиз, сизнинг ўткир ақл-идрокингиз жаноб де Круазнуага шундай обрў-эътибор келтирадики, унинг ўзи ҳеч қачон бунга эриша олмаган бўлур эди. Ахир унинг олий насл-

насаб ва жасоратдан бўлак кўзга ташланадиган бошқа ҳеч нимаси йўқ. Бу фазилатлар билан эса 1729 йилда муваффақиятга эришиш мумкин эди, зоро ўшандага ҳамма нарсанни шу фазилатлар ҳал қиласарди. Энди, орадан бир аср ўтгач, бу хислатлар шунчаки анахронизм ҳисобланади ва фақат ишонинг дилида умид уйготади холос. Ҳозир француз ёшлиарига йўлбошчилик қилмоқ учун дилда баъзи бошқа фазилатлар ҳам бўлмоги керак.

Сиз ана шу гайрат ва шижоатининг билан эрингизни аъзо бўлишга мажбур этган биронта сиёсий гурӯҳни қўллаб-қувватлайсиз. Сиз Фронда замонида шуҳрат қозонган Шеврез ёки Лонгевиль хонимларининг муносаби вориси бўлишининг мумкин... Лекин у пайтга бориб, жонгинам, ҳозир сизга илҳом бағишлиб турган илоҳий ўт бирмунча сўниб қолади.

— Сизга шу нарсани айтмоққа ижозат этгайсизки, — дея қўшимча қилди у Матильданинг этини бир оз ўлдирганидан сўнг, — орадан ўн беш йил ўтгач, ҳозир дилингиздаги менга бўлган муҳаббатининг сизга тентаклик, эҳтимол узрли, лекин ҳар қалай тентаклик бўлиб туюла бошлайди.

У бирдан хаёлга толиб, жимишиб қолди. Унинг миясини яна Матильданинг газабини қўзгатган ўша фикр чулгаб олган эди: «Орадан ўн беш йил ўтгач, де Реналь хоним менинг ўғлимни жонидан яхши кўради, сиз эса уни унугиб юборасиз».

XL

Хотиржамлиқ

Илгари телба бўяганим учун ҳам ҳозир ана шуидай доимига маид бўлиб қолғанман. Дақиқадан наридағисини кўра олмайдиган бечора Файлласуф, билим доиранг бунча қашшоқ бўлмаса! Сенинг нигоҳининг ишонинг кўзга кўриимас эҳтиросларининг иншҳона фаоиятини кўришга оқизалик қиласар экан.

B. Гёте.

Сўроқ бошланиб, бу сухбат бўлишиб қолди. Сўроқдан сўнг дарҳол уни ҳимоя қилиш тоширилган адвокат билан сўзлашиб олишга тўгри келди. Булар Жюльєннинг бутуши

лай бегам ва латиф хотираларга тұла ҳаётидаги иғена нохуш дамлар эди.

— Қотиллик, қотиллик бұлгандың ҳам олдиндан үйлаб, қасидан қилинган қотиллик.— дея тинимсиз тақрорларды у судьяға ҳам, адвокатта ҳам.— Мен жұда афсусланяпман, жаңоблар,— дея құшымча қилди у жилмайиб,— лекин ҳар қалай бу ҳол сизге ҳеч қандай ташвиш ортирипаса керак.

«Охир-оқибатда, — деди үзиге үзи Жюльен анови нұсхалардан қутулғач,— мен жасур одам әқайман ва турған гап, манови иккى нұсхадан юраклироқман. Улар учун бу баҳтеиз оқибат билан яқынама-яққа олишув күлфаттнинг чеки, дағшаттар гүлтожиғидір. Мен еса бу иш билан у содир бўладиган кундагина жиiddий шуғулланаман».

«Гап шундаки, мен бундан ҳам ёртиқроқ күлфатларни бошдан кечирғаниман,— дея файласуфлик қилишда давом этарди Жюльен.— Страсбургга биринчи марта борганимда, Матильда мендан бутунлай юз ўғирганига ишончим комил бўлган пайтда мен бундан ҳам қўпроқ изтироб чеккан эдим... Бўлмасам, унинг севгисига эришмоққа қандай эҳтирос билан интилган эдим-а, энди бўлса унга мутлақо бефарқ қарайман. Сирасини айтганда, бу соҳибжамол қиз ёнимда бўлган пайтдагидан кўра ёлгиз ўзим қолганимда ўзимни баҳтлироқ ҳис этяпман».

Қонунчи ва расмиятнараст одам бўлмиш адвокат уни телба деб ҳисоблар ва умумнинг, Жюльен рашқ устида қўлига тўппонча олган, деган фикрига қўшиларди. Бир куни у юрак ютиб, бу гап ҳақиқатга тўғри келадими ёки йўқми, лекин ҳимоя учун ажойиб асос бўлиши мумкин эди, дея шама қилди. Бироқ Жюльен дарҳол ўзининг жиззаки ва бетоқат табиатини намойиш этди.

— Агар ажалингиздан беш кун бурун ўлмоқчи бўлсангиз, афаидим,— дея қичқирди у газабдан эс-хүшини йўқотиб,— бу гапни хаёлингиздан чиқариб ташланг ва бу дағшатли бўхтонни иккинчи оғзингизга ола кўрманг.

Эҳтиёткор адвокат бирдан менин бўгиб қолса-я, деган хаёлга бориб бир лаҳза қўрқиб кетди.

Адвокат ҳимоя нутқини тайёрлаётганди, зеро ҳал қилювчи дақиқа яқинлашмоқда эди. Безансонда, умуман бутун департаментда ҳамма фақат ана шу процесс ҳақида гапиради. Жюльен бу гапларнинг баридан бехабар эди, у бундай гапларни ўзига айтмаслики қаттиқ илтимос қилганди.

Ўша куни Фуке билан Матильда унга, ўзларининг ўйлашларича анча умидвор қиласидиган баъзи бир овозаларни айтмоқчи бўлиниди. Жюльен биринчи сўзларни эшитибоқ уларни тўхтатиб қўйди.

— Мени ўз ҳолимга қўйинглар. Барча бу икир-чикир гапларингиз, ҳаёт ҳақидаги бу ҳикояларингиз озми-кўпми менинг нафсониятимга тегади ва мени осмондан ерга қулашига мажбур этади. Ҳар ким ўз билгича ўлади, шунинг учун мен ҳам ўлим ҳақида ўзимча ўйлаши истайман. *Бошқалар* билан нима ишим бор? Менинг *бошқалар* билан мунисабатим яқинда бутқул узилади. Сизлардан ўтинаман, бу одамлар ҳақида менга бошқа гапирманг, терговчи билан адвокатнинг жонимга тегаётгани ҳам етар.

«Чамаси, чиндан ҳам орзуласга берилиб ўлиш менинг пешонамга ёзилганга ўхшайди,— дерди у ўзига-ўзи.— Бирор иккى ҳафтадан сўнг барчанинг унтиб юборишга имони комил бўлган мендек беному нишон бир *өдамнинг лўттибозлик қилиб*, ўзини аҳмоқ қилиб кўрсатишининг нима кераги бор...»

Хар қалай жуда қизиқ, мен фақат энди, умримнинг охирини кўраётган бир пайтда ҳаётдан лаззатланиш санъатини ўрганипман».

У ана шу сўнгги кунларини ўз минорасининг энг тепасида жойлашган торгина майдончада, Матильда Голлан диядан атайлаб олдириб келган ажойиб сигараларни чекиавичча ўёқдан-буёққа юриб ўтказмоқда эди. Дурбини бўлган барча одамлар у ўша майдончада пайдо бўладиган дақиқани ҳар куни зориқиб кутишларини эса йигит ҳатто хаёлига ҳам келтирмасди. Унинг бутун фикр-ёди Вержида эди. У Фуке билан де Реналь хоним ҳақида ҳеч қачон гаплашмасди, бироқ дўсти унга икки-уч марта хонимнинг тез тузалиб бораётганини айтганида Жюльеннинг юраги орзикб тушди.

Жюльеннинг қалби бутунлай ширин хаёллар уммонига гарқ бўлиб юрар экан, Матильда ҳар қандай асилзода қиз каби куидалик турфа ишлар билан шугулланарди. У де Фервак хоним билан жаноб де Фрилер ўртасидаги дўстона ёзинимани шу қадар йўлга қўя олдики, *епископлик* дёя аталмини буюк сўз аниқ тилга олиниб бўлди.

Бенефицийлар рўйхатини тузувчи муҳтарам прелат жияни ёзган мактубининг охирига ўз қўли билан «Ўша бадбахт Сорель шунчаки енгилтак бола экан, умид қиласамизки, уни бизга қайтариб берадилар», — дей ёзиб қўйишни ҳам лозим тоиди.

Жаноб де Фрилер бу сатрларни ўнганида қувониб кет-

ганидан ақлдан озай деди. У Жюльенни күтқарыб қола билишига сира ҳам шубха құлмасди.

— Агар аслида киборларни ҳукм ўтказиш имкониятидан маҳрум қизиши мағсадидагина чиқарилған ва беҳисоб суд маслағатчилари рўйхати тузишни тақозо этадиган анови якобинча қонун бўлмаганида,— деди у Матильдага суд сессияси учун қуръа ташлаб, ўттиз олти маслағатчи ташланадиган кун арафасида,— мен яхши ҳукм чиқарилажаги ҳақида сизга кафолат бера олардим. Кюре Н...ни оқлаб юберишларига эришдим-ку ахир...

Эртаси куни жаноб де Фрилер қуръадап сўнгги тузилған рўйхатда Безансон конгрегациясининг беш аъзоси, бошқа шаҳарлардан сайланган маслағатчилар орасида эса Валено, де Нуаро, де Шолен жанобларнинг иомларини кўриб ғоят мамиуни бўлди.

— Ана шу саккиз киши учун сизга ҳозирнинг ўзидаёқ кафолат бермогим мумкин,— деди у Матильдага.— Биринчи беш киши — шунчаки итоатгўй одамлар, Валено — менинг агентим, Нуаро менга қарам одам, де Шолен эса — дунёда ҳамма нарсадан қўрқадиган гирт аҳмоқ.

Департамент газетаси маслағатчилар рўйхатини эълон қилди. Шундан сўнг де Реналь хоним Безансонга боришини айтиб, эрини ҳанг-манг қилиб қўйди. Жаноб де Реналь хотинини кўндириган ягона нарсаси,— унинг гувоҳ тариқасида судга чақирилишдек кўнгилсизликнинг олдини олиш учун кўрна-тўшак қилиб ётиш ҳақидаги ваъдаси бўлди.

— Сиз менинг аҳволимни тасаввур қияломаяпсиз,— дерди Веррьеернинг собиқ мэри,— ахир мен, ҳамشاҳарларимизнинг таъбири билан айтганда, ажralиб қолган либерал ҳисобланаман. Анови муттаҳам Валено билан жаноб де Фрилер прокурор ва судьяларга ишни иложи борича менга зарар келтирадиган томонга буришни уқтиришлари хеч гац эмас ахир.

Де Реналь хоним эрининг талабларига бажонидил рози бўлди. «Агар мен судга борсам,— деди у ўзига-ўзи,— гўё жазо талаб қилаётган жабрдийда бўлиб кўринишим мумкин».

Рұхоний нири ҳамда эрига ўзини оқила тутишга ваъда берганига қарамай, Безансонга келган заҳоти хоним дарҳол ўттиз олти маслағатчининг ҳар бирига ўз қўли билан мактуб ёзиб жўнатди.

«Мен судга бормайман, афандим, зоро менинг у ерга боришим жаноб Сорелнинг ишига ёмон таъсир кўрсатниши мумкин. Мен чин юракдан истайдиган ягона нарса бу

унинг оқланишидир. Гапимга ишонинг, бегуноҳ одамининг мени деб ўлимга ҳукм қилиниши ҳақидаги даҳшатли фикр менинг қолган умримни заҳарлайди ва шубҳасиз, уни қис-қартиради. Мен тирикман-ку, шундай экан, Сиз қандай қилиб уни ўлимга ҳукм қила оласиз ахир! Йўқ, сўзиз жамият унинг ҳаётига чек қўйиши мумкин эмас, боз устига, Жюльен каби ажойиб инсонни ўлим билан жазолашга ҳаққи йўқ. Унинг баъзан қандайдир эси оғиб қолишини Веррьеरдаги барча одамлар илгари ҳам билишарди. Бу бечора йигитпинг қудратли душманлари бор, лекин ҳатто унинг душманлари орасида ҳам (улар жуда кўпчилик!) Жюльен Сорелнинг фавқулодда истеъодди, ниҳоятда чуқур билимларига шубҳа қиласидан биронта ҳам одам то-пилмаса керак. Сиз суд қилишингиз лозим бўлган одам, афандим, ажойиб бир инсон. Деярли бир ярим йил давомида биз уни камсуқум, диёнатли ва ишчан йигит сифатида билиб келдик, лекин йилига икки-уч марта унинг хафақонлиги хуруж қилиб қоларди, бу дард баъзан эсдан огиш дарражасигача бориб етарди. Бутун Веррьеер, биз ёз мавсумида истиқомат қиласидан Вержидаги барча қўшинаримиз, менинг бутун оиласи ва жаноб префект ёрдамчисининг шахсан ўзи ҳам унинг диёнатли йигит эканини тасдиқлаши мумкин: у бутун инжилни ёддан билади. Иipopок одам бу муқаддас китобни ёдлаб олиш учун йиллар давомида меҳнат қиласиди ахир? Бу мактубни Сизга менинг ўғилларим олиб боришади, улар — норасида болалар. Марҳамат қилиб, афандим, улардан сўраб кўринг, шунда улар бу бахти қаро йигит ҳақида шундай тафсилотларни ҳикоя қилиб беришадики, оқибатда сиз уни ўлимга ҳукм қилиш ўтакетган ваҳшийлик бўлажагига ишонч ҳосил этгайсиз. Сиз мен учун ўч олибгина қолмай, балки мени ҳам ҳаётдан маҳрум этган бўласиз.

Унинг душманлари оддий бир далилга қарши нима дея олишади?

Унинг эси оғиб турган шайтда менга етказган жароҳати (ўз тарбиячиларининг баъзан бундай эси оғиб туришини эса ҳатто норасида болаларим ҳам сезишган) шу қадар енгил бўлиб чиқдики, орадан икки ой ўтмасданоқ мен Веррьеердан Безансонга почта каретасида кела олдим. Агар Сиз, афандим, шундай арзимас гуноҳ қиласидан бир бечора йигитга шафқат қилиб, уни бераҳм қонун билан жазоламасликка иккиланётган бўлсангиз, мен фақат эримнинг буйруги билапгина кўрпа-тўшак қилиб ётган жойимдан тураман-да, тўгри олдингизга бораман ва тиз чўкиб илтижо қиласман.

Жиноят исботланимаган, дея эълон қилинг, афандим,
шунда, бегуноҳ қон тўқдим, дея вижданингиз азоб чекмай
юради...» ва ҳоказо, ва ҳоказо.

XLI

C y d

Мамлакатда катта шов-шувга
сабаб бўлган бу процессни ҳали
узоқ эслаб юришади. Судланув-
чишинг тақдирига бўлган қўзи-
қишиш боргаш сайин зўрайиб, охири
ҳаммани ҳаяжонга сола бошлади,
азро ушинг жинояти қанчалик га-
ройиб кўринмасин, у одамларни
даҳшатга солмасди. У ҳатто даҳ-
шатли бўлган тақдирда ҳам бу
йигит жуда чиройли эди. У жуда
теа кўтарилиб бораётган эди-ю,
бирдан қоқилиб тушиб, ҳаммани
ўзига хайриҳоҳ қилиб қўйди.
«Наҳот уни ўлимга ҳукм қилин-
са?» — дея суриштираси эди аёл-
лар таниш эркаклардан ва ранг-
лари ўчиб, жавоб кутишарди.

Сент-Бев.

Нидоят де Реналь хоним биған Матильда ваҳимага
тушиб кутишаётган кун ҳам келди.

Шаҳарда кўтарилигган шов-шув уларни беихтиёр даҳ-
шатга солмоқда эди, ҳатто Фукенинг ҳам ғатонатли қалби
изтиробга тушди. Бу романтик процессни эшитмоқ учун
бутун провинция Безансонга оқиб келмоқда эди.

Бир неча кун олдинданоқ меҳмонхоналарда биронта
ҳам бўш жой қолмади. Кириш билети сўрайвериб жапоб
суд раисининг тинкасини қуритишганди. Шаҳарининг бар-
ча хонимлари суд залига киришини орзу қилишарди, кўча-
ларда Жюльенинг портретини сотишмоқда эди ва ҳоказо,
ва ҳоказо.

Матильда ана шу ҳал қилувчи дақиқа учун монсньюор ёпіской*** нінг шахсаң ўзи ёзған мактубини сақлаб қўйған әди. Француз черковини бошқариб, епископларни ишдан олиб, ишга қўядиган мазкур прелат Жюльєнни оқлаб ҳукм чиқаришини илтимос қилганди. Суд арафасида Матильда бу мактубни қурдатли катта викарийга олиб бориб берди.

Суҳбат охирида, Матильда кўзларидан дув-дув ёш тўқапича чиқиб қетишга ҳозирланар экан, жаноб де Фрилер ниҳоят дипломатик вазминлигини йигиштириб, ўзи ҳам деярли ийиб деди:

— Маслаҳатчиларниг оқлаб ҳукм чиқариши ҳақида сизга кафолат бераман: сиз ҳомийлик қилаётган кимсанинг гуноҳкор ёки гуноҳкор эмаслиги, энг муҳими эса, қасддан жиноят қилгани ёки қилмаганини ҳал қилувчи ўн икки кишидан олтитаси менинг мартағам үсишидан мағфаатдор дўистларимдир. Мең ўзимнинг епископлик унвонига эришмоғим уларга боғлиқ бўлиб қолганини бу одамларга ишора қилиб қўйдим. Барон Валенони мен Веррьеर шаҳрига мэр қилиб қўйганман. Унинг қўл остидаги икки одам — де Муаро ва де Шолен жаноблар, турган гап, унинг чизган чизигидан чиқинмайди. Ростини айтганда, қуръа бизга бу ишда анча ишончсиз бўлган икки маслаҳатчини дучор қилиб қўйди, лекин улар гирт либерал бўлишса-да, ҳар қалай жиддий масалаларда менга итоат этишади, мен эса улардан жаноб Валено билан биргалашиб овоз беришни илтимос қилдим. Олтинчи одам жуда бой фабрикант эканлиги менга маълум. У маҳмадана ва либерал, пинҳона ҳарбий маҳкамада аллақаидай буюртма олиш дардиди юрибди ва турган гап, мени ўзига қарши қилиб қўйишини истамайди. Жаноб Валено менинг кўрсатмамга биноан иш юритишини унга шиншишиб қўйишини буюрдим.

— Ўша Валено деганингиз ким ўзи? — дея сўради безовта бўлиб Матильда.

— Агар сиз уни таниганингизда эди, муваффақият қозонажагимизга сира шубҳа қилмаган бўлардингиз. У шундай гандон, сурбет, ҳаёсиз ва қўйол одамки, гўё атайлаб аҳмоқларга йўлбошлилик қилиш учун туғилган дейсиз, 1814 йилда у ялангоёқ әди. Мен уни префект қилиб қўйдим. Агар у билан биргалашиб овоз беринимаса, у маслаҳатчи ҳамкасларни дўшиослашидаи ҳам тоймайди.

Матильданинг қўяғли бир оз жойига тушди.

Кечқурун у яна бир нарса ҳақида гаплашиб олмоги лозим эди. Жюльєн, наздида оқибати мутлақо равшан бўл-

ган бу күнгилсиз можарони чўзиб ўтирмаслик учун судда бутунлай гапирмасликка қарор қилган эди.

— Адвокатимнинг сўзга чиқиши ҳам етади,— деди у Матильдага.— Мен бусиз ҳам барча душманларимга узоқ томоша бўлиб ўтираман. Бу провинцияликларнинг бари сиз туфайли жуда тез кўтарилиб кетганимдан газабланиб юришибди. Гапимга ишонаверинг, уларнинг орасида мени ўлимта хукм қилишларини истамайдиган биронта ҳам одам тонилмайди. Лекин бу нарса мени қатлга олиб кетишашётганида аҳмоқона бир тарзда бўкириб йиглашларига халал бермайди.

— Сизни хўрлашса, улар хурсанд бўлишади, бу тўғри,— деди Матильда,— лекин, менимча, бу бағритошликтан эмас. Менинг Безансонда пайдо бўлишим ва чекаётган азобларим барча аёлларни менга ҳамдард қилиб қўйди, сизнинг тароватли ҳуснингиз эса қолган ишни тўғрилаб юборади. Судъяларингиз олдида бир оғизгина сўз айтсангиз бас, бутун зал сиз томонда бўлиб қолади...— ва ҳоказо, ва ҳоказо...

Эртаси куни эрталаб соат ўнда, Жюльен суд биносининг катта залига равона бўлмоқ учун қамоқхонадан чиққанида, жандармлар ҳовлига тўплантган катта оломонни тарқатиб юборгунларича анча овора бўлишиди. Жюльен мириқиб ухлаб олганди, у ўзини жуда хотиржам ҳис этар ва қалбида ўзлари бағритош бўлмасалар-да, уни ўлимга хукм этилишини қарсак чалиб кутиб оладиган манови ҳасадгўйлар тўдасига ачинишдан бўлак ҳеч қандай туйғу сезмасди. Йигит ўзини оломон орасидан олиб ўтишган ўша чорак соат давомида өдамларнинг унга чин юракдан раҳмлари келаётганини кўриб, қаттиқ ҳаяжонга тушди. У биронта ҳам адсоватли сўз эшифтади. «Бу провинцияликлар мен ўйлаганчалик ёвуз эмас эканлар»,— дея хаёлидан ўтказди у.

Суд биносининг мажлислар залига кирап экан, Жюльен унинг нақадар нозик қилиб қурилганига қойил қолди. Бу тошдан ниҳоятда ҳафсала билан йўнилган бир талай ажойиб устунлардан иборат соф готика эди. У ўзини Англияга тушиб қолгандек ҳис этди.

Лекин тезда судланувчилар курсисининг шундоқ қаршисида, судъялар ва маслаҳатчиilar ўтирадиган жойнинг тепасидаги учта ложага жойлашиб олган ўн бештacha аёлининг кўхликкина чехралари унинг бутун дикқат-эътиборини ўзига тортди. Шундан сўнг у томашабинлар томон ўгирилиб қараган эди, амфитеатр узра доира ташкил этган

бутун галереяни¹ фақат аёллар түлдириб ўтирганин күрди. Уларнинг аксариити ёшгина қиз-жувонлар бўлиб, кўпчилиги йигитга жуда чиройли кўринди, уларнинг кўзлари йилтираб туарар, нигоҳларида ҳамдардлик акс этар эди. Пастдаги зал эса одамга лиқ тўла эди, ҳалойиқ эшикдан ёпирилиб кирав, соқчилар сира тинчлик ўрината олмай қийналишарди.

Жюльенни кўришга ошиқаётган иштиёқманд кўзлар йигитпинг баланд супачадаги судланувчи учун ажратилган жойга ўтираётганини кўргач, унинг қулогига ҳайратга тушган ва ачинаётган одамларнинг ғовур-ғувур гаплари чалинди.

Жюльен бугун йигирмага ҳам кирмагандек кўринарди: у жуда оддийгина, лекин гоитда нозик дид билан кийинган бўлиб, жингала соchlар ва пешонасининг чиройи кишини ҳайратга соларди. Бугун уни Матильданинг ўзи кийинтириб қўйганди. Жюльеннинг оппоқ юзи ҳаммани лол қолдирди. У ўз курсисига ўтирган заҳоти чор атрофдан ивиршивир гаплар эшитила бошлади: «Ё худойим! Жуда ёшку... Ҳали бола-ку ахир... У портретдагига қараганда анча чиройлироқ экан».

— Анави томонга бир қаранг-а, судланувчи,— деди йигитга унинг ўнг томонида ўтирган жандарм,— ложада ўтирган анави олти хоними кўриисизми? — шундай дея жандарм унга маслаҳатчилар ўтирган жойнинг тепасида хиёл туртиб чиқсан тахмонга ўхшаш ложани кўрсатди.— Анави хоним префектнинг рафиқаси,— дея давом этди жандарм,— унинг ёнидагиси эса маркиза М***, у сизга жуда хайриҳоҳ. Унинг терговчи билан гаплашаётганини ўз қулогим билан эшитдим. Унинг ортида эса Дервиль хоним ўтирибди.

— Дервиль хоним дейсизми! — хитоб қилди Жюльен қулогигача қизарип.

«У суд залидан чиқсан заҳоти,— дея ўйлади йигит,— де Реналь хонимга хат ёзиб юборади». У де Реналь хонимнинг Безансонга келганидан бехабар эди.

Гувоҳларни сўроқ қилиш бошланди. У бир неча соат давом этди. Бош прокурор ўзининг айловчиги нутқини бошлиди. «Дервиль хоним унақа эмас, у кўнгли бўшлардан эмас», — дея ўйлади Жюльен, бироқ у хонимнинг икки юзи лов-лов ёниб турганини сезиб қолди.

¹ Галерея — театр ёки бошқа заллардаги ўриндиқларнинг устки қавати (тарж.).

Бош прокурор француз тилини расво қилиб бузганича баландпарвөз бир рухда содир бўлган жиноятнинг нақадар ёвуэлиги ҳақида гап сотмоқда эди. Жюльен Дервиль хоним ёнида ўтирган аёллар унинг нутқини очикдан-очиқ норо-зилик билан тинглашаётганини сезиб қолди. Маслаҳатчилардан баъзилари, чамаси, бу хонимларнинг танишлари бўлса керақ, улар билан бир-икки оғиз сўзлашиб олишар, афтидан, уларни тинчишишарди. «Мана буни, чамаси, яхшилик аломати деса бўлади», — дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен.

Шу пайтга қадар у мана шу суд залига тўпланган барча бу одамларга нисбатан қалбида чексиз нафрат ҳис этмоқда эди. Прокурорнииг бемаъни сухандонлиги бу жирканч туйгусини янада кучайтириб юборди. Бироқ Жюльенининг дилидаги бу совуқ туйгу йигит теварак-атрофидаги кўраётгани очиқ-ойдин ҳамдардлик олдида енгилиб, аста-секин гойиб бўлди.

У ҳимоячисининг юзидағи қатъиятни кўриб, дилида манинун бўлиб қўйди. «Фақат, илтимос, ортиқча гаплар айтманг», — дея аста шивирлади йигит унга ҳимоячи сўз олишга ҳозирлик кўраётганида.

— Бу ерда Боссюэтнинг китобидан олиб сизга қарши айтилган барча тумтароқли гаплар фақат сизнинг фойдангизга бўлди, — деди адвокат. Чиндан ҳам у нутқ бошлаганидан сўнг орадан беш минут ўтмасданоқ деярли барча аёлларнинг қўлида дастрўмол пайдо бўлди. Бундан рухланиб кетган адвокат суд маслаҳатчиларига мурожаат қилиб, ниҳоятда таъсирили сўзлар айтди. Жюльенининг эти жимирилаб кетди, у ҳозир кўзларига тирқираб ёш чиқиб кетишини сезиб туради. «Ё раббим! Душманларим нима дейди?»

У йиғлаб юборай деб турганида, баҳтига, кўзи барон де Валенонинг сурбет нигоҳи билан тўқнаш келиб қолди.

«Бу лаганбардорнинг кўзлари нақ ёниб турибди-я, — деди у ўзича, — абллаҳнинг тантана қилишини қараанг! Агар шу воқеа мен қилган жиноятнинг ягона оқибати бўлган тақдирда ҳам мен унга лаънат ўқимогим лозим эди. Худо билсин, қиши кечалари уларникига меҳмонга борганида у мен тўғримда де Реналь хонимга нималар деб вайсайди».

Бу фикр бир зумда бошқа барча ҳаёлларни сиқиб чиқарди. Лекин бир оздан сўнг Жюльенининг ҳаёлини залда кўтарилиган гала-говур ва маъқулловчи хитоблар бўлиб юборди. Адвокат ҳозиргина ўз нутқини тугатган эди. Жюльен унинг қўлини қисиб қўйиш лозимлигини эслади. Вақт жуда тез ўтиб кетган эди.

Адвокат билан судланувчига овқат олиб келишди. Ана

·шунда Жюльен бир нарсаны күриб қаттиқ ҳайратта тушиді: аёллардан биронтаси ҳам тамадди қилиб олиш учун залдан қиқиб кетмаган эди.

— Ростимни айтсам, очимдан ўлай деяпман,— деди ҳимоячи,— сиз-чи?

— Мен ҳам,— дея жавоб қилди Жюльен.

— Уни қаранг, мана жаноб префектнинг рафиқасига ҳам овқат келтиришди,— деди адвокат кичкина ложа томон ишора қилиб.— Бардам бўлинг: ҳаммаси яхши кетяпти.

Суд мажлиси қайтадан бошланди.

Раис яқунловчи нутқ сўзлаётганида соатларнинг зант уриши эшитилди, вақт ярим кечакча бўлган эди. Раис сўзлашдан тўхтаб, кутиб туришга мажбур бўлди, барча тоқатсизланиб кутиб турган бу сукунат ичра соатларнинг бонг уриши залда акс-садо бермоқда эди.

«Мана, менинг сўнгги куним ҳам келди»,— дея ўйлади Жюльен. Шундан сўнг у бутун вужудиини бурч туйғуси қамраб олаётганини ҳис этди. Шу пайтга қадар у ҳаммасига бардош бериб, кўнгил бўшликка йўл қўймай келаётган ва сўнгги сўздан воз кечишга қарор қилган эди. Бироқ раис ундан бирор нарса қўшимча қилишни истамайсизми, дея сўраганида у ўрнидан турди. Йигит шундоқ рўпарасида Дервиль хонимнинг кўзларини кўриб турарди. Аёлнинг кўзлари унга қандилларнинг шуъласида ҳаддан ташқари ялтираб кўринаётгандек туюлди. «Йигляптими, дейман?» — дея хаёлидан ўтказди Жюльен..

— Жаноби маслаҳатчилар!

Ўлимим олдидан одамларнинг нафратига эътибор бермаслигим мумкин, деб ўйлагандим. Бироқ ана шу нафрат олдидаги қўрқув мени сўз олишга мажбур қилияпти. Мен сира ҳам сизнинг табақангизга мансуб эмасман, жаноблар, сиз олдингизда ўзининг аянчли қисматига қарши исён кўтарган оддий бир фуқарони кўриб турибсиз.

— Мен сизлардан раҳм-шафқат сўрамоқчи эмасман,— дея давом этди Жюльен товуши дадиллашиб.— Ҳеч нарсага умид қилаётганим йўқ, мени ўлим кутмоқда; шундай жазога муносибман. Мён ҳар қандай таҳсинга муносиб, гоятда ҳурматли бир аёлнинг ҳаётига сунқасд қилдим. Де Реналь хоним мен учун онадек мўътабар бир аёл эди. Жиноятим ниҳоятда даҳшатли ва мен уни қасддан қилдим. Шундай қилиб мен ўлим жазосига муносибман, жаноби маслаҳатчилар. Бироқ камроқ дараражада айбор бўлган тақдиримда ҳам мен бу ерда ёшлигим учун сира ҳам раҳм-шафқат қилиб ўтирумай, мени қаттиқ жазога хукм қилади-

ған одамларни күриб турибман. Улар йўқсилликда эзилган, лекин яхши маълумот олишга муваффақ бўлган ва шу боисдан тақаббур бойилар, яхши жамият, деб атайдиган мухитга суқилиб киришга журъат этган паст табақа йигитларига ибрат бўлсин учун ҳам шундай қиласидилар.

Менинг жиноятим мана шу, жаноблар, ва у ниҳоятда қаттиққўллик билан жазолашадики, зеро мени ўзим тенги одамлар суд қилаётгани йўқ. Мен бу ерда маслаҳатчилар курсисида биронта ҳам бойиб кетган дехқонни кўрмадим, ҳаммаси газабга мингани буржуалар, холос...

Йигирма минут давомида Жюльен ана шу руҳда сўзлаб, дилидаги ҳамма гашни айтиб олди. Киборлар олдида ялтоқлик қиласидан прокурор ўтирган курсисида газабидан сакраб-сакраб тушарди. Жюльеннинг нутқи бирмунича мавхумлигига қарамай, барча аёллар хўинг-хўинг йиглашмоқда эди. Ҳатто Дервиль хоним ҳам дастрўмолини кўзидан олмай қўйганди. Нутқини тугатишдан аввал Жюльен яна бир бор ўз жиноятидан пушаймон эканлиги ҳамда бир вақтлар, ўша баҳтли кунларда де Реналь хонимни нақадар ҳурмат қилгани ва унга бўлган чексиз садоқати ҳақида эслатиб ўтди... Дервиль хоним бирдан қичқириб юборди-да, ҳушидац кетиб йиқилди.

Маслаҳатчилар ўз хонасига кириб кетишгалида кечаси соат бирга занг урган эди. Аёллардан биронтаси ҳам ўз жойини тарқ этмади, кўлгина эркаклар кўзларини артиб ўтиришарди. Аввалига одамлар қизгин сұхбатлашиб ўтиришди, бироқ маслаҳатчилар ҳукмими зорпқиб кутишар экан, барча ҳолдан тойиб, зал аста-секин жимиб қолди. Бу тантанали дақиқалар эди. Қандилларнинг шуъласи хира торта бошлади. Ниҳоятда чарчаган Жюльен ёнгинасидаги одамларнинг, маслаҳатчилар бундай узоқ қолиб кетишгани яхшилик белгисими ёки ёмонлик нишонасими, дея сұхбатлашишларига қулоқ солиб ўтиради. Барча ўзининг томонида эканлиги йигит кўнглига хуш ёқди, маслаҳатчилар ҳамон қайтишмасди, лекин шунга қарамай биронта ҳам аёл залдан чиқиб кетмади.

Мана соат иккига ҳам занг урди — шундан сўнг дарҳол гала-говур эшпитилди. Маслаҳатчилар хонасиининг кичкина эшиги ланг очилди. Жаноб барон де Валено олдинда викор билан дабдабали қадам ташларди, бўлак маслаҳатчилар унинг ортидан келишшарди. У йўталиб олди-да, сўнгра маслаҳатчилар бир овоздан, ҳақиқат ва виждан амри билан Жюльен Сорель қотилликда, қотиллик бўлганда ҳам қасддан қилинган қотилликда айбдор, деган қарорга келишганини маълум қилди. Бу қарордан ўлим жазоси келиб

чиқарди, ҳукм шу заҳоти эълон қилинди. Жюльен соатига қаради, у жаноб де Лавалетни эслаган эди, соат иккидан чорак ўтганини кўрсатиб турарди. «Бугун жума», — дей ўйлади у.

Ха, аммо мени қатлга юбораётган Валено учун бу баҳтили кун... Мени жуда қаттиқ қўриқлашади, шу боисдан ҳам Матильда де Лавалет хоним каби мени қутқара олмайди... Шундай қилиб, уч кундан кейин, худди мана шу соатда мен буюк «бўлиши мумкин» ҳақида, аниқ бир фикрга келиб оламан».

Шу пайт аллакимнинг қаттиқ қичқириб юборгани уни ҳушига келтирди. Атрофдаги аёллар ҳўнграб йиғлашмоқда эди, ҳамма бир чети деворга туташган готик устуннинг қоқ тепасидаги кичкина тахмонча томон ўтирилиб қаради. Кейинчалик у ўша ерда Матильданинг яшириниб ўтирганини билиб олди. Қичқириқ бошқа эшитилмаганидан сўнг барча яна жандармлар оломон орасидан олиб ўтишга ҳаракат қилаётгани Жюльен томон ўгирилди.

«Анови муттаҳам Валенога ҳиринглаб қулиш учун имкон бермасликка ҳаракат қиласиз, — дей ўйлади Жюльен. — У ўлим жазоси келиб чиқадиган ўша қарорни нақадар чучмал бир ғамгинлик билан ўқиганини айтмайсизми! Ҳукмни ўқиётганида ҳатто анави боёқиш суд раисининг ҳам кўзидан ёш чиқиб кетди, бўлмасам у анчадан буён судъя бўлиб ишлайди ахир. Бир вақтлар де Реналь хоним туфайли орамиздаги рақобат учун ниҳоят ўч олаётганидан Валенонинг боши осмонда бўлса керак!.. Демак, мен энди хонимни кўрмас эканман-да! Ҳаммаси тамом... У билан видолаша олмаймиз, буни сезиб турибман. Қилган жиноятимдан қандай даҳшатга тушаётганимни унга айта олганимда нақадар баҳтиёр бўлардим-а.

Мана ўша сўзлар: *мени адолатли ҳукм қилишиди*.

XLI

Жюльенини яна қамоқхонага олиб бориб, ўлим жазосига ҳукм қилинган маҳбуслар учун мўлжалланган казематга жойлантиришди. Доим энг майдага тафсилотларигача ҳамма нарсага эътибор бериб юрадиган йигит бу гал ўзини юқоридаги минорасига бошламай, бошқа хонага олиб киришганини ҳатто сезмади ҳам. Унинг бутун хаёли сўнгги дақиқада уни кўриш баҳтига муяссар бўлса, де Реналь хонимга нималар дейиши ҳақидаги фикр билам банд эди. У, хоним-

дархол гапимни бўлиб қўйса керак, дея ўйларди. Шу боисдан ҳам у гапни шуидай қилиб айтмоқни истардикӣ, хоним биринчи сўзлардан кейиниң унинг қилмишидан пушаймон эканлигини тушунисин. «Шуидай жиноятдан сўнг хонимни ёлгиз уни севишимга қандай ҳам ишонтира олардим. Чунки мен шуҳратпаастлик туфайлими, Матильдага бўлган севгим учунми, ҳар қалай унга суиқасд қилдим ахир».

Уйқуга ётар экан, унинг бадани дагал бўз чойшабни ҳис этди. Шундан сўнг унинг кўзи очилгандек бўлди. «Ҳа, айтмоқчи! Мен казематдаман-ку,— деди у ўзига-ўзи,— ўлимга ҳукм қилинганлар казематида. Адолатдан бу...»

«Граф Альтамиранинг ҳикоя қилишича, Дантон ўлими олдидан ўзининг дўрилдоқ овози билан шундай деган экан: «Жуда қизиқ, ахир қатл қилинмоқ феълини ҳамма замонга солиб туслаб бўлмас экан. *Мен қатл қилинаман, сен қатл қилинасан*, дейиш мумкин, лекин мен қатл қилинган эдим дейилмайди».

«Хўш, нега энди бундай дейиш мумкин эмас экан,— дея давом этди Жюльен,— агар охират мавжуд бўлса-чи?.. Ростини айтгана, агар у ерда христианлар худосига дуч келиб қолсам, ҳолимгавой — у мустабид ва ҳар қандай мустабид каби бутун вужуди қасоскорлик билан ёнади. Тавротда ҳар хил даҳшатли жазо усуллари тасвирланган. *Мен ҳеч қаҷон уни севган эмасман ва уни сидқидилдан севищ мумкинлигини ҳатто хаёлимга ҳам келтирган эмасман*. У шафқатсиз (шундан сўнг йигит тавротдаги баъзи цитаталарни эслади). У даҳшатли бир тарзда мени жазолайди...»

Лекин у ерда мени Фенелон худоси қарши олса-чи! Эҳтимол, у менга: кўпгина гуноҳларингни кечираман, чунки сен кўп севгансан, деб айтар...

Хўш, мен кўп севдимми ўзи? Ҳа, мен де Реналь хоними севган эдим, лекин мен қабоҳатга йўл қўйдим. Бу ўринда ҳам мен барча бошиқа ишлардаги каби қандайдир шукуҳни деб оддий ва соғдил хислатлардан юз ўғирдим...

Ҳа, лекин истиқболим нақадар порлоқ эди менинг... Уруш бошланса гусарлар полковниги бўлардим, тинчлик пайтида эса әлчихона секретари, кейин элчи... зоро бу ишларни тезда ўзлаштириб олардим, албатта... Ҳатто гирт аҳмоқ бўлган тақдиримда ҳам маркиз де ля Моллинг куёвibirovning рақобатидан қўрқармиди дейсиз? Менинг барча тентакликларимни кечириб юборишар ёки уларни фазилат дея эълон қилишган бўларди. Қарабисзки, мен хизмат кўрсатган одам сифатида Вена ёки Лондонга ўхшаш бирор жойда айшими ни суриб яшайверардим»...

«Янглиштаяптилар, тақсир, уч кундан сўнг бошингизни танингиздан жудо қилишади».

Жюльен дафъатан хаёлига шундай оқилона фикр келганидан хахолаб кулиб юборди. «Чиндан ҳам бир инсоннинг вужудида икки хил табиат биргалашиб яшайди,—дея хаёлидан ўтказди у.— Жин урсин, бу истеҳзоли кесатиқ қаёқдан ўрмалаб чиқди ўзи?»

«Ҳа, рост айтасан, ошна, уч кундан сўнг сенинг каллангни олишади,— дея жавоб қилди у ўзининг ўша саркаш сухбатдошига.— Жаноб дс Шолен бу саҳнани томоша қиммоқ учун аббат Маслон билан шерик бўлиб, бирорта деразани ижарага олишади. Ана шу дераза учун ижара ҳақини тўлаш лозим бўлганида эса, қизиқ, бу икки муҳтарам зотнинг қайси бири қайси бирининг пулини ўмарид қоларкин?»

Шу пайт йигит бирдан Ротрунинг «Вячеслав» асари-даги ана шу мисраларни эслаб қолди:

Владислав:

...Рухим тайёр.

Кирол

(Владиславнинг отаси):

Кунда ҳам тайёр. Қани қўй унга бошингни.

«Ажойиб жавоб!» — дея хаёлидан ўтказди Жюльен ва ухлаб қолди. У эрталаб, елкасини қимдир қаттиқ ушлаганини сезиб уйгониб кетди.

— Қанақасига энди? Дарров-а! — дея шивирлади Жюльен, қўрқиб кўзини очар экан. У, жаллоднинг қўлига тушдим, деб ўйлаган эди.

Бу Матильда экан. «Ҳартугул у менинг нима деб ўйлаганини тушумайди». Бу фикрдан у ўзини бутунлай босиб олди. Матильда унга жуда ўзгариб кетгандек кўринди, у худди ярим йил касал ётиб, сўнг оёққа турганга ўхшарди. Уни таниб бўлмай қолганди.

— Анови аблах Фрилер мени алдади,— дерди у қўлларини майиштириб. Қиз газабидан йиглай олмасди.

— Нима дейсиз, кеча дурустгина нутқ ирод қилдим-а? — дея унинг гапини бўлди Жюльен.— Ўзидан-ўзи шундай бўлиб чиқди, умримда биринчи марта! Лекин охиргиси ҳам шу бўлса керак, деб қўрқаман.

Жюльен шу дақиқада клавишлар узра хукмронлик қилаётган моҳир пианист каби совуқонлик билан Матильдинг характеридан фойдаланимоқда эди...

— Тўғри, менга олий насл-насад стишмайди,— дея қў-

шимча қилди у,— лекин Матильданинг юксак қалби маҳбубини ҳам ўзи даражасигача юксалтириб олди. Сиз, Бонифаций де ля Моль судьялари олдида ўзини мендан яхшироқ тутган бўларди деб ўйлайсизми?

Матильда шу куни ҳар қандай манманликни йигиштириб қўйиб, унга бирор уйнинг бешинчи қаватида яшайдиган камбагал қиз каби меҳрибонлик қиласади-ю, лекин Жюльендан биронта ҳам оддий сўз эшига олмасди. Йигит, ўзи ҳам билмай, унга бир вақтлар қизнинг ўзи ўқтин-ўқтин қийноққа солган усулда азоб бермоқда эди.

«Нилнинг қаердан бошланишини ҳеч ким билмайди,— дея мулоҳаза юритарди ўзича Жюльен,— бу дарёлар подшосини оддий жилга тарзида кўриш биронта ҳам инсонга пасиб қиласан эмас. Худди шундай инсон зоти Жюльенни заиф ҳолда кўра олмайди, чунки аввало унинг ўзи сира ҳам заиф эмас. Лекин менинг юрагим салга таъсиirlаниб кетади: агар унда самимият эшитилса, энг оддий сўз ҳам товушимни қалтирашга ва ҳатто кўзларимга ёш олишга мажбур этиши мумкин. Тошюрак одамлар ана шу камчилигим учун мендан кўп марта нафратланишган. Улар ўшанда мени шафқат сўрайти, деб ўйлашарди, мен худди шу парсага йўл қўймаслигим керак.

Айтишларича, Дантон дор тагида хотинини эслаб, сесканиб тушган экан. Лекин ахир Дантон бу халқа, бу тутириқсиз одамларга куч багишлади ва душманнинг Парижга киришига йўл қўймади... Қандай ишлар қилишим мумкин эди. Буни мен ёлгиз ўзим биламан... Ўзгалар учун эса мен бор-йўги аллақандай бўлиши мумкин одамман, холос.

Хўш, мана шу ғурбатхонада ёнимда Матильда эмас, де Реналь хоним бўлганида-чи, мен ўзимни шундай тутишимга кафил бўла оларидим? Менинг чексиз қайгу-ҳасратим, менинг афсус-надомат чекишим Валенога ҳам, бу ерлик барча боёнларга ҳам ўлим олдидаги манфур қўрқоқлик бўлиб туюларди. Бу абллаҳларнинг димогидан эниак қурти ёгади ахир, ёглиқ жойлар уларни ҳеч қандай вассасага учмайдиган қилиб қўйган. «Дурадгорнинг ўғли бўлиб тугилган одамининг аҳволи не кечишини кўрдингизми,— дейишган бўларди мени ўлимга ҳукм қиласан Муаро ва Шолен жаноблар,— одам олим бўлиши, бирор ишда юксак маҳоратга эришиши мумкин, лекин мард бўлишни, матонатли бўлишни сира ҳам ўрганиб бўлмайди. Ҳатто ҳозир йиглаб ўтирган ёки тўгрироғи, йиғлашга ортиқ мадори қолмаган манови боёқиши Матильда билан ҳам»,— дея ўйлади Жюльен унинг қизарип кетган кўзларига тикилар экан. Кейин у қизни бағрига босди. Бу чексиз қайгуни ку-

риб йигитниң бутун хаёли бўлиниб қолди. «У, эҳтимол, бугун кечаси билан йиглаб чиққан бўлса керак,— дей ўйлади йигит.— Лекин орадан вақт ўтади ва у мана шу кунлар хақида эслашдан помус қиладиган бўлиб қолади, унга ёшлигига ўзини йўлдан уринигандек, ўзи аянчли плебейларча фикр юритгандек туюлади. Круазиуза заиф одам, у, турган гап, Матильдага уйтаниди ва сирасини айтганда, жуда ихини иш қилади. Матильда унга:

Қашшоқ ва оддий фикрлар уэра
Зукко ақлнинг қулрати билан

ажойиб мавқе яратиб беради.

Ҳа, чиндан ҳам қизиқ: мен ўлимга маҳкум этилганимдан буён бир вақтлар ёдлаган барча шеърлар ўз-ўзидан хотиралигага келиб қоляпти. Рухий инқизорзининг аломати бўлса керак...»

Матильда эшитилар-эшитилмас овоз билан нуқул унга:

— У қўшини хонада,— дейа такорларди.

Ниҳоят қизининг сўзлари унинг қулогига кирди. «Товуши заифлашиб қолибди,— дейа ўйлади у,— лекин сўз одангидан фармойиш қилишга ўрганиб қолгани сезилиб турибди. У қизишиб кетмаслик учун шундай секин гапирипти».

— Кимни айтипсиз? — дейа мулойимлик билан сўради у.

— Адвокатни, шикоят аризасига имзо чекмогингиз керак.

— Мен ариза бермайман.

— Бу нима деганингиз? Нега эди ариза бермас экансиз? — деди қиз кўзлари газаб билан ёниб ўридан шартта турар экан.— Билсак бўладими, нега эди?

— Чунки мен ҳозир ўзимда масхара бўлмай ўлмоқ учун етарли матонат ҳис этиман. Бу зах зинданда узоқ ўтиргацдан сўнг қай аҳволга тушиб қолишими ким айтиб бера олади? Ноплар жонимга тегишади, отам келади. Мен учун эса дунёда шундан ёмони йўқ. Ўлганим маъқул.

Бу кутилмаган қаршилик такаббур Матильданинг газабини қўзгатиб юборди. У казаметга киришга ижозат бергунларига қадар аббат Фрилер билан учраша олмаган эди, шу боисдан ҳам у бутун газабини Жюльенга сочди. У йигитни сақда қилиш даражасида севарди, бироқ Матильда ўн беш минут давомида унинг ярамас характеристига лаънат ўқиб, уни севиб қолгани учун ўзини койир экан, Жюльен яна бир вақтлар де ля Моль саройидаги кутубхонада уни

хўрлаб, ҳақорат қилган ўша димоғдор қизни кўргандек бўлди.

— Авлодингиз шуҳрати учун тангри сени эркак қилиб яратса бўлар экан,— деди у.

«Менга келганда эса,— дея ўйлади у,— агар бу жирканч ғурбатхонада яна икки ой яшашга ва қиборлар тўдаси ўйлаб топадиган разил ҳақоратларга дучор бўлишга розилик берсам, гирт аҳмоқлик қилган бўламан. У ҳолда юрагимга таскин берадиган нарса манови тентак қизнинг лаънатлари бўлади. Шундай қилиб, индинга эрталаб мен ўзининг совуққонлиги ва ниҳоятда эпчиллиги билан шуҳрат қозонган одам билан яккана-якка олишувга чиқаман... Ҳа, у жуда эпчил,— дея қўшимча қилди иблисона бир товуц,— унинг зарби доим бехато бўлади».

«Ҳаймайли, оқ йўл (Матильда ҳамон лаънат ўқишида давом этарди). Йўқ, сира ҳам шикоят аризасини бермаганим бўлсин»,— дея қарор қилди у.

Шундай қарорга келгач, у хаёл суро бошлади... «Почтальон, одатдагидек, эрталаб соат олтида газета келтиради, соат саккизда эса, жаноб де Реналь уни ўқиб бўлгач, Элиза оёқ учиде юрганича хонимнинг хонасига киради-да, газетани унинг кўриаси устига қўйиб чиқади. Кейин хоним уйғонади ва газетани кўздан кечира туриб, бирдан қичқириб юборади, унинг ажойиб кўллари қалтирайди, зеро у қуйидаги сўзларни ўқиган бўлади: *Соат ўндан беш минут ўтганида унинг боши танидан жудо қилинди*.

У кон-кон йиглайди, мен биламан уни. Тўгри, мен уни ўлдирмоқчи бўлдим, лекин ҳаммаси унутилади, мен ҳаётига суиқаед қилган ана шу аёл менинг ўлимимга сидқидилдан қайгу чекадиган ягона кимса бўлади».

«Мана буни таққослаш дейиш мумкин!» — дея хаёлидан ўтказди у ва Матильда уни зорланиб койиган ана шу ўн беш минут давомида де Реналь хоним тўғрисида хаёл суриб ўтираверди. Гарчи у ҳатто гоҳи-гоҳида Матильданинг гапларига жавоб берадиган бўлса-да, лекин бутун хаёли Верръердаги ўша ётоқ бўлмасида эди. У ўна хонани яққол кўриб турарди: мана тўқ сариқ шойи кўрпанинг устида Безансон газетаси ётибди, онпоқ кўллари бу газетани гижимляяпти, де Реналь хоним йиглалаяпти... Йигитнинг нигохи бу гўзal чеҳрадан оқиб тушаётган ҳар бир кўз ёшини кузатмоқда эди.

М-ль де ля Моль Жюльенни ариза беришга кўндира олмагач, адвокатни чақирди. Жюльеннинг баҳтига, бу одам Итальян армиясининг собиқ капитани, 1796 йил юришининг иштирокчиси, Манюэлнинг дўстини.

У номига бўлса-да, маҳбусни аҳдидан қайтармоқчи бўлди.

Жюльен, фақат унга бўлган ҳурмат юзасидангина барча далилларини батафсил баён қилиб берди.

— Вижданан айтганда, гапларингизни тўғри дейиш ҳам мумкин,— унинг сўзини эшитиб бўлгач деди жаноб Феликс Вано — адвокатнинг исми шарифи шундай эди.— Лекин шикоят аризасини бермоғингизга сизнинг уч кун вақтингиз бор, менинг бурчим эса ана шу уч кун давомида олдингиага келиб, сизни ариза беришга кўндиromoқdir. Агар ана шу икки ой ичидан қамоқхонанинг тагидан вулқон отилиб чиққанида эди, сиз халос этилган бўлардингиз. Кеийин сиз бирор касалдан ҳам ўлишингиз мумкин-ку ахир,— деда қўшимча қилди у Жюльеннинг кўзларига тикилиб.

Ниҳоят, Матильда билан адвокат чиқиб кетишгач, Жюльен кўнглида қиздан кўра ана шу адвокатга кўироқ хайриҳоҳлик хис этди.

XLIII

Орадан бир соат ўтгач, қаттиқ ухлаб ётганда Жюльен кўлига кимнингдир кўз ёши томаётганидан уйгониб кетди. Ах, яна Матильда келибди,— деда ўйлади у уйқу аралаш.— У меҳр-муҳабbat ёрдамида мени ариза беришга кўндиromoқчи, албатта». У яна баландпарвоз гаплар эшитажагини ўйлаб сиқилар экан, кўзини очмай ётаверди. Шу ётишда у хотинидан қочиб юрадиган Бельфегор ҳақидаги шеърларни эслади.

Шу пайт у аллақандай бўғиқ хўрсиниқни эшитиб қолди-да, кўзини очди: бу де Реналь хоним эди.

— Ох, ўлимимдан олдин сеци қўрини насиб қилдими! Еки бу тушимми? — деда хитоб қилди йигит, унинг оёғига йиқилар экан.— Лекин, мени кечиринг, хоним, ахир сизнинг кўзингизда мен қотилман-ку,— деди у дарҳол қилмиши ёдига тушиб.

— Тақсир, мен бу ерга сиздан шикоят аризаси беришни илтижо қилгани келдим; биламан, сиз ариза беришдан бош тортиясиз экан... — Аёл ўпкаси тўлиб, ганиролмай қолди.

— Илтижо қиласман; мени кечиринг.

— Агар сени кечиришимни истасанг,— деди аёл ўрнидан туриб, унинг кўксига отилар экан: — дарҳол ариза бер, ўлим ҳукмини бекор қилишларини сўра,

Жюльен унинг юз-кўзларидан ўпа кетди.

— Шунда сен ана шу икки ой давомида ҳар куни олдимга келиб турасаими?

— Ойт ичаман. Ҳар куни келаман, фақат эрим буни тақиқлаб қўймаса бас.

— Бўшти, ариза бераман! — дея қичқирди Жюльен.— Наҳот! Сен мени кечирдингми? Наҳот шу гап рост бўлса?

У қувонганидан эс-хушини йўқотиб, аёлни қаттиқ багрига босди. Шунда хоним бирдан аста инграб юборди.

— Ҳечқиси йўқ,— деди у,— хиёл жонимни оғритдинг холос.

— Елканг оғридими! — дея хитоб қилди Жюльен кўзидан тирқираб ёш чиқар экан. У ўзини хиёл орқага ташлаб, хонимнинг қўлларини ўпа кетди.— Ушанда, Веръердаги хонангда сўнгги марта олдингга кирганимда шундай бўлади деб ким ҳам айти оларди.

— Ушанда менинг жаноб де ля Молга шундай жирканч мактуб ёзинимни ким билибди дейсан.

— Билиб қўй: мен доим сени севганман, сендан бўлак ҳеч кимни севган эмасман.

— Наҳот шундай бўлса? — дея хитоб қилди де Реналь хоним, энди қувончдан у ҳам эс-хушини йўқотиб қўйган эди. У тиззасини қучоқлаб турган Жюльенинг пинжига кирди. Улар ун чиқармай узоқ йигладилар.

Жюльен умри бино бўлиб ҳеч қачон ўзини шундай ҳис этмаган эди.

Улар яна тилга киргуналарига қадар орадан анча вақт ўтди.

— Анови ёш жувон, Мишеле хоним-чи,— деди де Реналь хоним,— ёки тўғрироги, мадемуазель де ля Моль, чунки мен чиндан ҳам бу гаройиб севгига ишониб қолялман.

— Бу фақат сиртдан қараганда шундай,— деди жавобан Жюльен.— У менинг хотиним, лекин сира ҳам севгилим эмас.

Шундан сўнг бири олиб бири қўйиб ўз ҳаётлари ҳақида бир-бирларига қайта-қайта ҳикоя қила бошладилар. Ниҳоят улар дилларини бўшатиб олишиди. Жаноб де ля Молга ёзилган мактубни де Реналь хонимнинг руҳоний пири ишшо этибди, хоним эса уни кўчириб ёзиди холос.

— Дин мени ана шундай разолатга ундали,— деди у,— тагин ҳам мен ўша мактубдаги энг даҳшатли жойларни юмшатиб ёздим.

Жюльенинг дилидаги қувонч ва завқ-шавқ хонимнинг

ўша қилмишіни кечирганидан яққол далолат беріб турарди. У хали ҳеч қачон дे Реналь хонимни шу қадар қаттиқ севмаган эди.

— Ахир мен ўзимни имонли аёл деб ҳисоблайман,— дерди унга де Реналь хоним ўз ҳикоясини давом эттиар экан.— Мен худога сидқидилдан ишонаман, унга имон келтиришимни аник биламан, зеро қылган гуноҳим даҳшатли гуноҳ эканини менга аник исботлаб беришган, лекин сени күрган заҳотим, ҳатто менга түппончадан икки марта ўқ узганингдан кейин ҳам...— бироқ шу пайт у йигитни ўзидан четлаштиришга қанча уринимасин, Жюльен аёлнинг юз-күзларидан ўна бошлади.

— Қўйвор, қўйвор,— дея давом этди у,— сен билан биргалашиб шу гапнинг тагига етмоқчиман, кейин унугиб қўяманми, деб кўрқаман... Сени кўрган заҳотим бутун бурчларимни унугтаман-қўяман, ҳамма нарса гойиб бўлиб, бутун вужудим сенга нисбатан муҳаббатга айланади. Ҳатто, чамаси, «муҳаббат» сўзи дилимдаги туйгуни тўла англата олмаса ҳам керак. Сени шу қадар севаманки, менимча, фақат худога нисбатан шундай туйгу ҳис этиш мумкин: бунда ҳаммаси бор — сажда қилиш ҳам, севги ҳам, итоат ҳам. Очигини айтсан, сенинг севгинг мени не кўйларга солишини ҳатто ўзим ҳам тушунмайман... мана, агар қамоқхона назоратчисига пичоқ савчгин десанг, мен дарҳол шу жиноятни қиласман, ҳатто ўйлаб ҳам ўтирумайман. Илтимос, бу ердан чиқиб кетмасимдан аввал шуни менга аниқроқ қилиб тушунтириб бер, дилимда нелар кечётганини тушуниб олмоқчиман, зеро икки ойдан сўнг биз видолашамиз... Дарвоқе, яна ким билсин, видолашармикимиз ҳали? — деди хоним.

— Мен берган сўзимдан воз кечаман,— дея қичқириди Жюльен сапчиб ўрнидан турар экан,— агар сен бирор йўл билан, заҳар биланми, пичоқ, түппонча ёки ёнаётган кўмири биланми ўзингни ўзинг ўлдирмоқчи ёки ўзингга бирор зиён келтирмоқчи бўлсанг, мен шикоят аризасини ёзмайман.

Де Реналь хонимнинг юзи бирдан алланечук ўзгариб кетди, жўшқин назокатнинг ўрнини чуқур хаёлчанлик эгаллади.

— Агар ҳозир биргалашиб ўлсак-чи? — деди у ниҳоят.

— Нариги дунёда нима бўлишини ким билади? — дея жавоб қилди Жюльен.— Эҳтимол, дўзах азоби бўлар, ёки, эҳтимол, умуман ҳеч нима бўлмас. Ана шу икки ой вақтни биргаликда бениҳоя лаззатланиб ўтказсак бўлади-ку. Икки ой — ахир бу жуда кўп-ку. Ўйлаб кўр, мен ҳеч қачон бундай баҳтиёр бўлмаганман ахир!

— Сен чиндан ҳам ҳеч қачон шундай бахтли бўлмаган-мисан?

— Ҳеч қачон! — дей завқ билан тақоррлади Жюльен. Бу гапни сенга ўз виждоним олдида гапираётгандек айтман. Лоф қилишдан худо сақласин.

— Модомики сен шундай дер экансац, сенинг сўзларинг мен учун қонун,— деди аёл маъюс бир табассум билан.

— Шундай бўлса, менга бўлган муҳаббатинг ҳурмати, ўз ҳаётингга ҳеч қандай йўл билан, на бевосита, на билвосита тажовуз қилмасликка онт ич... Ёдингда бўлсин,— дей қўшимча қилди у,— сен Матильда маркиза де Круазнуа бўлиб олган заҳоти малайларининг қўлига ташлаб қўядиган менинг ўглим учун яшамогинг керак.

— Онт ичаман,— дей совуқцина жавоб қилди аёл,— лекин мен сенинг щикоят аризангни олиб кетишни истайман. У сенинг ўз қўлинг билан ёзилиб, имзо чекилган бўлиши керак. Жаноб бош прокурорнинг олдига ўзим бораман.

— Эҳтиёт бўл, шаънингга дод тусиришинг мумкин.

— Сени кўргани қамоқхонага келганимдан сўнг мен энди Безансонда, бутун Франш-Контэда тилларда достон бўламан,— деди у чуқур қайғу билан.— Мен ахлоқ қоидларининг чегарасидан чиқиб бўлдим... Мен энди бадном аёлман. Тўғри, сени деб шундай қилдим...

У шу қадар хомуш сўзламоқда эдики, Жюльен қандайдир, шу пайтгача ўзи сира ҳис этмаган ширин бир туйгу таъсирида уни қаттиқ багрига босди. Бу энди эҳтирос телбалиги бўлмай, чексиз миннатдорлик ифодаси эди. Лёл уни деб қандай улкан қурбонлик келтирганини йи! фақат энди бириинчи бор чинакамига тушунган эди.

Аллақайсан саҳоватнеша кимса жаноб де Реналга рафиқасининг қамоқхонага кириб, у ерда узоқ-узоқ қолиб кетаётганини хабар қилибди шекилли, зоро орадан уч кун ўтмасданоқ у дарҳол Веррьеरга қайтишини талаб қилиб, хотинига карета юборди.

Ана шу шафқатсиз жудолик билан бошланган кун Жюльен учун жуда бахтсиз бўлиб чиқди. Орадан икки-уч соат ўтгач, унга безансонлик иезуитлар сафига қўшила олмаган қандайдир суллоҳ бир поп эрталаб келганича кўчада, қамоқхонанинг шундок рўпарасида турганини хабар қилишибди. Тинмай ёмгир ёғмоқда эди, ўша одам эса, чамаси, ўзини жафокаш қилиб кўрсатмоқчи эди. Жюльеннинг кайфияти бузилиб турган эди, бу масхарабозликдан унинг

ғазаби қайнаб кетди. У эрталабнинг ўзидаёқ бу попни қабул қилишдаң бош тортгап эди, лекин ўша суллоҳ руҳоний чамаси нима қилиб бўлса-да, кейинчалик гўё ундан эшигган сўзлари ёрдамида безансонлик ёш хонимларнинг илтифотига эришмоқ учун Жюльенни гуноҳларига тавба қилдиришга аҳд қилган кўринарди.

У тинмай баланд овоз билан кечасию қундузи қамоқхона дарвозаси олдида туражагини ёълон қиласади.

— Тангри мени бу муртаднинг дилига имон солмоқ учун юборди.

Кўчадаги текин томошани доим яхши кўрадиган халқ попнинг атрофиға тўплана бошлади.

— Биродарлар! — дея бўкирарди у. — Мен бу ерда кечасию қундузи тургайман ва қанча турнишга тўғри келмасин, жойимдан жилмагайман. Ваҳидан келган бир овоз менга эгамнинг фармонини маълум айлади: ёш Сорелнинг имонини қутқариб қолиш менга топширилгай. Ибодатимга қўшилинглар, биродарлар... — ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Жюльен ҳар қандай машмаша, одамларнинг эътиборини ўзига тортадиган ҳар қандай гап-сўздан нафраташарди. У ҳозир ҳеч кимга сеадирмай ёргу дунёни тарқ этишнинг вақти келмадимикин, деган хаёлга ҳам борди-ю, лекин унинг ҳали де Реналь хонимни яна бир бор кўришта қандайдир умиди бор эди, бунинг устига у эс-хушини йўқотар даражада севиб қолганди.

Қамоқхона дарвозаси жуда гавжум кўчалардан бирига қараган эди. Йигит кўчада атрофиға одам тўилаб, машмаша кўтараётган ўша исқирт попни тасаввур қилганида кўнгли бехузур бўлиб кетарди. «Турган гап, менинг исмим унинг оғиздан тушиштган бўлса керак». Бунга тоқат қилиш унга шу қадар оғир туюлдики, дунё кўзига қоронги кўриниб кетди.

Бир соат ичидаги ўзига содиқ бўлган қамоқхона калитдорини ўша одамнинг ҳали ҳам дарвоза олдида турган ёки турмаганини билиб келиш учун икки-уч марта кўчага чиқарди.

— Тақсир,— дея хабар қиласади ҳал гал калитдор,— у шундоқ балчиқда тиз чўкканича баланд овоз билан ибодат қиляпти ва сизнинг имонингизни қутқариш ҳақида дуойи фотиха ўқияпти...

«Оббо малъун-еъ!», — дея ўйлади Жюльен. Чиндан ҳам шу пайт унинг қулогига қандайдир бир маромда увиллаш эшигилди, оломон ибодат қилаётган юнга жўр бўлмоқда эди. Йигит калитдорнинг ўзи ҳам лотинча таниш сўзларни

такрорлаб, лабларини қимирлатаётганини күриб қолгач, жуда газаби қайнаб кетди.

— Күчадаги одамлар,— дея гап қотди калитдор,— сиз түгрингизда, шундай авлиё одамнинг ёрдамини рад этар экан, демак жуда тошбагир экан, дейишяпти.

— О, ватаним; буничилик жаҳолат ботқогига ботган бўлмасанг! — газабдан эс-хушини йўқотиб хитоб қилди Жюльен. Сўнгра у калитдорнинг шу ерда турганини ҳам унутди-да, овозини чиқариб мулоҳаза юритишда давом этди.— Уша поп номи газеталарда зикр этилишини истаяпти, ва у, турган гап, бунга эришади ҳам. Эҳ, бадбаҳт провинцияликлар! Шарийда мен бундай хўрликларга дуч келмаган бўлардим. У ерда қаллобликни ҳам дўидиришади. Уша ҳазратни буёқча чақириб келинг,— деди у, ниҳоят, қора терга тушиб калитдорга.

Калитдор чўқиниб олди-да, хурсанд бўлиб чиқиб кетди.

Ҳазрат ўтакетган бадбуруш, бунинг устига ўтакетган исекирт бир одам экан. Ташқарида шивирлаб ёмғир ёғаётганидан каземат жуда қоронги кўринарди, рутубат ҳам кучлироқ сезиларди. Поп Жюльенни ўпмоқчи бўлиб талпинди ва унга панд-насиҳат сўзларипи айта туриб, кўз ёши тўйкан кини бўлди. Унинг бутун қиёфасидан жирканч, мунофиқлик сезилиб турарди, Жюльен умри бино бўлиб бундай газабланмаган эди.

Уша попнинг кириб келганига чорак соат бўлмасданоқ Жюльен ўзини ўтакетган қўрқоқ одамдек ҳис эта бошлади. Биринчи марта ўлим шу қадар даҳшатли кўриниб кетди. У қатл этилганидан сўнг орадан икки кун ўтгач, жасади қандай ирий бошлашини тасаввур қилиб кўрди... ва ҳоказо шунга ўхиаш гаплар.

У ўзини ҳозир ожизлигини сездириб қўйиб, сирини ошкор этадиган ёки манови попга ташланиб уни кишанлари билан бўғиб ўлдирадигандек ҳис этарди. Лекин шу пайт унинг хаёлига бу риёкорни шу бугуноқ қирқ франклик узоқ ибодатга жўнатиб юбориш фикри келиб қолди.

Вақт нешинга яқинлашиб қолгани сабабли поп ҳам чиқиб кета қолди.

XLIV

У чиқиб кетган заҳоти Жюльен юм-юм йиглай бошлади. У узоқ йиглади, йиглаганда ҳам ўлиш шарт эканлигини ўйлаб йиглади. Кейин у аста-секин, де Реналь хоним Безансонда бўлганида эди, ўзимнинг қўрқоқлик қилганимни унга айтиб берардим, дея ўйлай бошлади...

Севикли маҳбубаспнинг ёпида йўқлигидан ҳасрат чекиб турган худди шу дақиқада у Матильданинг қадам товушини эшишиб қолди.

«Қамоқхонадаги энг азоб берадиган нарса — бу эшикни ичидаи қулфлаб олиш имкониятининг йўқлиги экан», — деда йилади у. Матильда нима демасин, унинг зардаси қайнамоқда эди.

Матильда унга суд куни ўзини префект қилиб тайинлашганидан хабардор бўлган жаноб Валено Жюльенни ўлимга ҳукм қилишдек лаззатга учиб, жапоб де Фрилер устидан кулишга журъат этгани ҳақида ҳикоя қилиб берди.

— «Дўстингизнинг эси жойидами ўзи,— деди менга ҳозиргина жаноб де Фрилер,— манови *мешчан қиборларнинг* майдада иззат-нафсига тегиб, уларни ўчакишириб нима қиласди! Табақалар ҳақида гапиришининг нима ҳожати бор эди? У ўша одамларга ўз сиёсий манфаатлари йўлида қандай ҳукм чиқармоқни ўзи айтиб берди: бўлмасам ўша галварслар буни хаёлларига ҳам келтирмай, энди кўзларига ёш олай деб турган эдилар. Бироқ ишининг табақа томони улар учун ўлим ҳукмининг даҳшатини тўсиб қўйди. Очигини айтганда жаноб Сорель бундай ишларда жуда гўл экан. Агар биз унинг афв этилишига эриша олмасак: у шу гаплари билан ўзини-ўзи ўлдирган бўлиб чиқади».

Матильда Жюльенга ҳали ўзи ҳатто хаёлига ҳам келтирмаган бир нарсани, яъни аббат де Фрилер Жюльеннинг тамом бўлган одамлигини кўриб, энди Матильданинг қалбидан унга ўринбосар бўлишга уриниб кўришни ўзи учун шараф деда ҳисоблай бошлаганини гапириб бера олмасди, албатта.

Жюльен иложсиз газабдан ўзини аранг тийиб турарди.

— Бориб, мен учун ибодат қилинг,— деди Матильдага,— ҳеч бўлмаса бир дақиқа тинч қўйинг мени.

Бусиз ҳам де Реналь хопимнинг унинг олдида узоқ узоқ ўтириб чиқишидан рашк қилиб, азоб чекаётган ва ҳозиргина хонимнинг жўнаб кетганидан хабар топган Матильда Жюльеннинг қайфияти нима сабабдан бузилганини фаҳмлаб, юм-юм йиглай бошлади.

Унинг қайгуси самимий эди. Жюльен буни тушуниб, баттар зардаси қайнарди. У иҳоятда ёлғиз қолишини истарди, лекин бунга қандай эришса экан?

Ниҳоят, унинг кўнглини юмшатишга уриниб, узоқ ялиниб-ёлворганидан сўнг Матильда чиқиб кетди-ю, у ёлғиз

қолди. Лекин деярли шу дақиқада ёқ унинг олдида Фуке пайдо бўлди.

— Мен бир оз ёлғиз қолишм керак... — деди Жюльен садоқатли дўстига. Фукенинг тараддудга тушиб турганини кўргач, у қўшимча қилди: — Афв этишлари ҳақида арзона ма иншо этиман... ха, дарвоқе, сенга бир ганим бор: илтинос, менга ҳеч қачон ўлим ҳақида гапирма. Агар шу кўни биронта алоҳида хизматинг керак бўлиб қолса, буни сенга ўзим айтаман.

Жюльен алоҳа ёлғиз қолганида, у ўзини янада руҳи тушиб, иродаси сусайгандек ҳис эта бошлади. Силласи қуриган бу юракда сақланиб қолган кучнинг сўнгги қолдиқлари ўз ахволини м-ль де ля Моль ва Фукадан яширишга уриниш билан тамом бўлган эди.

Кечга яқин унинг миясига бир фикр келди-ю, кўнгли бир оз тасалли тонди.

«Бугун эрталаб, ўлим жуда жирқанч бўлиб туюлаётган пайт мени қатл қилиш учун олиб борганиларида, ҳалойиқнинг кўзи менинг гурурим учун тиғ бўлиб кўринарди, эҳтимол, шунда меҳмононага кириб келаётган биронта тортиноқ олифта каби қадам ташлашимда хиёл эпизизлик сезиларди. Зехни ўткир одамлардан биронтаси, агар бу провинцияликлар орасида шундай одам топилса, албатта, менинг қўрқоклик қилаётганимни фаҳмлаши мумкин бўларди... Лекин ҳеч ким буни кўрмас эди».

Шундан сўнг у бир оз енгил тортди. «Хозир мен қўрқипман,— деда такрорлadi у ўзига-ўзи хиргойи қилиб,— лекин ҳеч ким буни кўрмас эди».

Бироқ энг катта кўнгилсизлик эртаси куни содир бўлди. У анчадан бери отаси уни кўргани келмоқчи эканлигидан хабардор эди. Шу куни эрталаб, Жюльен ҳали ухлаб ётганида унинг зиндонига соч-соқоли ошиоқ оқарган кекса дурадгор кириб келди.

Жюльенинг руҳи тушиб кетди, йигит хозир бошига жирканч таъна-маломатлар ёғилишини кутиб турарди. Устистига-устак отасини ёмон кўришин ҳақидаги фикр унга қаттиқ азоб бермоқда эди.

«Фалак бизни ер юзида ана шундай ёнма-ён қилиб яратган,— деда хаёлидан ўтказарди йигит, назоратчи унинг камерасини бир оз тартибга солар экан.— Биз бир-бири мизга шу қадар кўп ёмонлик қилдикки, бундан ортигини ўйлаб тошишнинг ўзи мушкул бўлса керак. Мана энди у ўлимим олдидан мени сўнгги тепки билан сийлаш учун етиб келди»

Улар ёлғиз қолишлари биланоқ чол унинг бошига аччи маломат сўзларини ёгдира бошлади.

Жюльен чидаб туролмай, йиглаб юборди. «Лаънати күркөңлик,— деда такрорлади у ўзига-ўзи газаб билан.— Мана энди у менинг қандай күркөңлик қилаётганимни ҳаммаёққа жар солади. Валено ҳам, Веррьеरда ҳукмронилик қилаётган анови барча манфур ёлғончилар ҳам роса тантана қиласылар эди. Улар Францияда құдратли одам хи-собланадилар, барча устунылар, барча ижтимоий ноз-неъматлар ўшаларнинг қўлида ахир. Шу пайтга қадар мен ўзимга-ўзим: «Улар нўмай-нўмай пул тошишади, бу тўгри, улар иззат-хурматда, лекин менинг руҳим олижаноб», деда олардим.

Энди бўлса уларнинг ишончли гувоҳи бор, у менинг ўлим олдида қандай қўрқаним ҳақида лоф уриб, бутун Веррьеरга жар солади. Шунда бундай синов олдида қўркөңлик қилишим барчага ўз-ўзидан аён бўлиб қолади».

Жюльен деярли умидсизликка тушган эди. У отасидан қандай қилиб қутулишини билмасди. Бу зийрак чолни یدаб, муғамбирлик қилишга эса мадори қолмаганди.

У отасидан қутулини йўлларини бирма-бир хаёлидан ўтказа бошлади.

— Менинг жамғарган пулим бор! — деда бирдан хитоб қилди у.

Жуда вақтида айтилган бу хитоб чолнинг башарасидаги ифодани ҳам, Жюльеннинг бутун ахволини ҳам бир лаҳза да ўзгартириб юборди.

— Уни қандай тасарруф этишни ўйлаб кўрмоқ керак,— деда давом этди Жюльен энди бирмуича хотиржам оҳангда. У сўзлари қандай таъсир қилганини кўргач, дилидаги хўрлик туйгуси бир зумда ғойиб бўлди қўиди.

Кекса дурадгор, бу пулларни қўлдан чиқариб юбормасам гўрга эди, деда очкўзликдан қалт-қалт титрамоқда эди, Жюльен бу пулнинг қандайдир қисмини акаларига қолдирмоқчи экан. Чол бу ҳақда илҳом билан узоқ гапиреди. Жюльен дилида хузур қилиб қулиши мумкин эди.

— Гап бундай: васиятни қандай ёзиши худо дилимга солди. Акаларимга минг франқдан қолдирман, қолгани эса сизга.

— Буни яхши ўйлабсиз,— деда жавоб қилди чол,— чиндай ҳам ана шу қолган пул менга тегиши керак эди ўзи, лекин яратган эгам сизга шафқат қилиб, дилингизга инсоф солган бўлса ва сиз мўмин христиан сифатида бандаликни эндо келтирмоқчи бўлсангиз, барча қиёмат қарзлардан тулиб қўйганингиз маъқул. Сизни боқиш, ўқитиб вояга қазиш учун озмунча пул сарфладимми, бу ҳақда ўйлаб ўрмабсиз...

«Мана — оталик меҳри!» — дея алам билан тақрорлади Жюльен, пыхоят, ёлгиз ўзи қолғач. Орадан күп ўтмай қамоқхона назоратчиси кириб келди.

— Тақсир, кекса оталари билан күришгандан сүнг мени доим ўз маҳбусларимга бир шиша ажойиб шампан виносидан көлтирамаи. Бир шиннасишиң олти франк туриши сал қимматроқ, албатта, лекин күнгилли хуш этади қурмагур.

— Уч стакан көлтириңдә, — деди уига худди ёни боладек қувониб кетган Жюльен, — кейин яна икки маҳбуси чақириңг, улар коридорда сайр қилиб юришибди шекилли, қадам товушии эшитилямаи.

Назоратчи каторгадан қочтаги икки маҳбусиң бошлаб кирди. Бу одамлар иккинчи марта құлға түшишінде, яна каторгага қайтмоқтары лозим эди. Улар ўтакеттән жиноятчи бўлиб, жуда қувноқ, айёр, совуқкон ва жасурликда тенги йўқ кинилар эди.

— Менга йигирма франк беринг, — деди улардан бири Жюльенга, — шунда сизга бутун ҳайтимни борлигича ҳикоя қилиб берамаи, эшитсангиз ҳузур қиласиз.

— Еатон-яшиң бўлмайдими? — деди Жюльен.

— Үлай агар, — дей жавоб қилди жиноятчи, — мана олдингизда оишам ўтирибди, у йигирма франк олганимни қўриб, ҳасаддан ёрилай деялти. Агар бир оғиз ёлгои сўз айтсан, дарров мени фон қиласди.

Унинг ҳикояси чиндан ҳам даҳшатли эди. Бу ҳикоя унинг пыхоятда довюраклигидан далолат берарди-ю, лекин у нул деган нарсага муккасидан кетганди.

Улар чиқиб кетишінде, Жюльен ўзини бутунлай бошқача одам бўлиб қолгандек ҳис этди. Унинг дилидаги ўзига иисбатан бўлган адовар туйғуси мутлақо ғойиб бўлди қўйди. Де Реналь хоним жўнаб кетганидан сўнг унинг дилини ўртаётган руҳий азоб аста-секин оғир гуссага айланади.

«Агар бу зоҳираи ялтироқликтан кўзим шу қадар қамашиб кетмаганида, — дёрди у ўзига-ўзи, — мени Париж меҳмонхоналари отамга ўхшаш ҳалол одамлар ёки манови жиноятчилар каби эпчия муттаҳамларга лиқ тўла эканлигини кўрган бўлардим. Ҳа, бу жиноятчи ҳақ гапни айтди, ахир киборлардан биронтаси ҳам эрталаб уйғонганида; бугун қорнимни қандай тўйғазсам экан, деган хаёлдан боши котмайди. Яна ҳалолликлари билан мақтанишларига ўласаими! Суд маслаҳатчиси бўлиб қолишганида эса, улар бир бечорани очликдан ўлаётгани сабабли кумуш қошиқ билан вилка ўтирагани учун каторгага хукм

қилишади-да, кейин бу ишларидаи фахрланиб юришади.

Мабодо саройда бирон лавозимга күтарилиш имконияти туғилиб қолса ёки айтайлик министрликка тайнилаш ёки бу лавозимдан маҳрум бўлиш ҳақида гап кетгудек бўлса, аслизодалар меҳмонхонасида чарх урадиган ўша ҳалол жанобларим манови икки жиноятчи қорин тўйдириш дардида қилгани каби ҳар қандай ёвуз ишдан ҳам қайтишмайди.

Дунёда ҳеч қандай табиий ҳуқуқ йўқ. Бу сўз - яқинда менинг бошимни танимдан жудо этилишини талаб қилган бош прокурорга муносиб бўлмиш шунчаки бўлмағур сафсата. Унинг бобокалони эса Йюдовик XIV замонидаги одамларнинг мулкни мусодара қилиш пайти бойиб кетган экан. Ҳуқуқ у ёки бу ишни тақиқлаб, уни қилган одамларни жазога тортиш ҳақида қонун чиқарилганидан кейин пайдо бўлади. Қонун чиқарилгунича эса бор табиий нарса бу оч юрган ёки совқотаётган тирик жонининг жисмоний кучи ёки эҳтиёжидир, холос — эҳтиёж... Йўқ, барчанинг хурмат-эътиборига сазовор бўлган одамлар, бу шунчаки жиноят устида қўлга тушмаган фирибгарлардир. Жамият менга гижгижлаган айбловчи ўз бойлигини разиллик билан ортирган... Мен жиноят қилдим ва мени адолатли жазога ҳукм этишди, лекин менинг ана шу жиноятимни ҳисобга олмаганда, мени жазога ҳукм этган ўша Валено жамиятга менга қараганда юз чандон кўпроқ зарар келтиряти».

«Шундай қилиб,— дея хулоса қилди Жюльен маъюслик билан, лекин дилида ҳеч қандай адоват сезмаган ҳолда,— ҳар қалай менинг отам, ўзининг шундай очкўзлигига қарамай, манови барча одамлардан яхшироқ экан. У мени ҳеч қачон яхши кўрмаган эди. Энди бўлса сабр коаси тўлиб-тошди, зеро менинг шармандали ўлимим уни иснодга қолдиради. Мен унга қолдиришм мумкин бўлган уч юз ёки тўрт юз луидор пул етишмаслигидан қўрқиши, одамларнинг очкўзлик дея аталмиш ёвузвигини бўрттириб тасавур қилишдан ҳалос этади ва ҳаётга ишонч ҳосил қиласди. Бирон-бир якшанбада тушдан кейин у бу тиллаларини барча веръерлик ҳасадгўйларга кўрсатади. Шундай шу эвазига орангизда ўглининг бопини кундага қўйишига бажонидил рози бўлмайдиган биронта одам топилармикин, дейди унинг маънодор нигоҳи.

Бу фалсафа, эҳтимол, ҳақиқатга яқин эди-ю, лекин бундай фалсафадац кишининг ўлгиси келарди. Ёш кун шу зайлда ўтди. Йигит Матильдага майин ва мулоим мумала қиласди, у қизининг рашик ўтида қовурилаётганини кўриб турарди. Бир куни кечкурун Жюльен жиддий бир

тарзда ўзини-ўзи ўлдириш ҳақида ўйлай бошлади. Унинг қалби де Реналь хонимиning жўнаб кетишидан ҳасрат чекавериб, тилка-нора бўлиб кетганди. Энди ҳақиқий ҳётда ҳам, ҳаёлотда ҳам уни ҳеч нима қизиқтирмай қўйганди. Бутунлай ҳаракатсизлик унинг соглигига ёмон таъсир қила бошлади, унинг характерида навқирон немис студентиникидаги каби қандайдир ўта ҳаяжонга мойиллик ва поустуворлик пайдо бўлди. У аста-секири биронта ўткир сўз ёрдамида инсоннинг ҳаёлига келиб қоладиган номуносиб фикрларин қувиб солувчи матонатли гурурини ийғотиб бормоқда эди.

«Мен ҳақиқатни севардим... Лекин қани у?.. Ҳаммаёқда фақат риёкорлик ёки, энг камиди, фирибгарлик, ҳатто энг диёнатли, энг улуг одамлар ҳам бундан мустасно эмас,— шундай дея унинг лаблари нафрат билан қийшайди.— Йўқ, инсон инсонга ишона олмайди.

Бир хоним бечора етим-есирлар учун хайрия пули тўпли турраб, князь налончи ўн луидор иона берди, дея мени ишонтирмоқчи бўлган эди. Гирт ёлгон! Бу ҳам ганими! Наполеоннинг Муқаддас Елена оролида қилган ишлари-чи... Гирт кўзбўямачилик, Рим қироли фойдасига тарғибот.

Е раббий! Ҳатто шундай инсон бошига тушган кулфат ундан ўз бурчини адо этмоқни қаттиқ талаб қилиган бир пайтда у шундай қаллоблик қилишгача етиб борган бўлса, у ҳолда бошқалардан, оддий инсон зотидан нимани кутмоқ керак?»

«Ҳақиқат қани? Наҳот динда бўлса... Ҳа,— дея қўшимча қилди у чексиз нафрат билан аччиқ илжайиб,— маслонлар, фрилерлар, кастанэдлар тили билан айтганда, эҳтимол, у ҳақиқий христианликкадирки, унинг руҳонийларига худди ҳаворийлар каби ҳақ тўлашмаслиги керак эмиш... Лекин авлиё Павел ўз ришватини олган: у фармон бериш, воизлик қилиш, ўзи ҳақида гапиришга мажбур этиш имкониятидан лаззатланган...

Ах, қани энди дунёда ҳақиқий дин мавжуд бўлса... Теба эканман! Менинг ҳаёлимда улугвор готик ибодатхона, гулдор улкан ойналар намоён бўлади, заиф руҳим ана шу деразалар ёнида ибодат қилаётган руҳонийни кўрмоқда... руҳим уни таниган бўларди, руҳим унга муҳтоҷ... Лекин бунинг ўрнига мен қандайдир соchlари силлиқ тараалган олифтани кўряпман... У худди кавалер де Бовуазига ўхшайди, фақат чучмал гаплар айтмайди холос.

Лекин Массильон ёки Фенелонга ўхшаш чинакам руҳоний пир бўлганида эди. Массильон Дюбуага фатво берган. Сен-Симон ўз мемуарлари билан мен учун Фенелонни бад-

ном қилиб қўйди; хуллас, у чинакам руҳоний бўлганида эди... У ҳолда хис этиш қобилиятига молик қалблар алла-қандай бирикиш имкониятига эга бўлур эдилар... У ҳолда биз бу қадар ёлгиз бўлиб қолмасдик... Ўша меҳрибон пири-миз бизга худо тўғрисида сўзлаган бўлур эди. Лекин қайси худо тўғрисида сўзлади у, тавротдаги қасос ўтида ёнувчи шафқатсиз золим, майдакаш худо тўғрисида эмас, балки Вольтернинг меҳрибон, адолатли ва иоёпсиз худоси ҳақида гапиради у...»

Ўзи ёддан биладиган ўша таврот ҳақидаги хотиралар ёнирилиб келиб, унинг қалбини ўртамоқда эди... «лекин поиларимиз уни шу қадар даҳшатли тарзда суништеймол қиялганиларидан сўнг қандай қилиб ва қаерда уч киши тўп-лануб, худонинг буюк помига имон келтира олади?»

«Елгизликда яшамоқ!.. Қандай азоб!..»

«Мен ақлдан озииман, лекин поҳақман,— деди Жюльен пешонасига шапатилаб.— Мен шу ерда, мана шу қамоқхонада ёлгизман, лекин ёруг дунёда ёлгиз яшаганим йўқ, қудратли бурч гояси мени руҳлантириб келган. Ва мен ўзим белгилаб берган ана шу бурч,— адашганимидим ёки ҳақмидим,— мен учун момақалдироқ найти тагида наоҳ тонишим мумкин бўлган қудратли дараҳт танаасидек бир нарса эди. Тўгри, мен иккиласиардим, қаби боргум билолмай уёқдан-бўёқда талпинардим. Охир-оқибатда мен ҳам оддий бир ипсонман... лекин бу йўлда хато қилмадим...»

Елгизлик ҳақида ўйлашимга қамоқхонадаги манови ру-
туват сабаб бўляпти... ■

Лекин риёкорликка лаънат ўқиб, нега ҳар қалай ўзим риёкорлик қилимсан. Ахир мени қийиётган нарса — ўзим ҳам, қамоқхона ҳам, рутубат ҳам эмас, балки де Реналь хонимнинг ёнимда йўқлиги. Агар Веррьеरда хонимни кўрмоқ учун унинг уйидаги ертўлада хафталаб ўтирганимда-чи, ўшанда ҳам шундай зорланармидим?»

«Мана у, замондошларимнинг таъсири,— деди у ово-
зини чиқариб, аччиқ илжаяр экан.— Ўлим бўсагасида ёл-
гиз ўтириб, ўзим билан ўзим ганиаша туриб ҳам бари бир
риёкорлик қилимсан... О, ўн тўққизиничи аср!

...Ўрмондаги овчи миљтиқдан ўқ узади, унинг ўлжаси қулаб туниади, овчи ўна ўлжаси томон югуриб борар экан,
ўтиғи билан баланд чумолишини босиб ўтади-да, уни бузиб
юборади, шатижада чумолилар ва уларнинг тухумлари
ҳар томонга сочилиб кетади... Чумоли зотининг энг доно
файзасувлари ҳам даҳнатли гумбур-гумбур эшитилиб, ўт
тиғнаганидан сўнг бир яхзада уларнинг бошнаасини

яксон этган улкан қора нарса бу бор-йүги овчининг этиги эканлигини ҳеч қаҷоп фахмлаб етишмайди.

Бир куилик капалак очиқ ёз куни эрталаб соат тўққизда туғилади-да, кечга яқин, соат бешларда ўлади, шундай экан у бечора тун сўзининг маънисини қандай тушунсан?

Унга яна беш соат яшашга имкон беринг, шунда у туннинг нима эканлигини кўриб, билиб олади.

Мен ҳам худди шундай — йигирма уч ёшимда ўлиб кетаман. Де Реналь хонимнинг ёнида яшамогим учун менга яна беш йил умр беринг-чи...

Шундай дей у Мефистофель каби хаҳолаб кулиб юборди. «Бу буюк муаммолар ҳақида мулоҳаза юритиш гирт телбалик-ку!

1. Мен риёкорлик қилишдан тўхтамаяпман -- гўё бу ерда кимдир бўлиб, гапларимга қулоқ солиб тургандай.

2. Мен яшаш ва севишини унугиб қўяяпман, ҳолбуки са ноқли кунларим қолди... Ҳайҳот! Де Реналь хоним ёнимда ўйқ, у ўзини номусга қўймаслиги учун эри энди уни Безансонга келишига бошқа рухсат бермаса керак.

Менинг ёғизлигим ана шундан, дунёда ҳар қандай ёвузлик ва қасоскорликдан холи бўлган, меҳрибон, адодлатли, марҳамати кенг худонинг мавжуд эмаслиги ҳақидаги гапнинг бунга мутлақо даҳли йўқ!..

О! Қани энди у мавжуд бўлганида эди. Мен унинг оёғига йиқилган бўлардим. «Мен ўлимга муносибман, — деган бўлардим унга, -- лекин, эй қудратли царвардигор, эй марҳамати кенг, яратган эгам, ўзим севган ўша маҳбубами иштоато эт менга!»

Вақт яrim кечадан ошиб қолган эди. Жюльен ухлаб қолди. Орадан икки-уч соат ўтгандан кейин эса унинг олдига Фуке кириб келди.

Жюльен дилида нелар кечётганини аниқ билган одам каби ўзини қатъиятли ва дадил ҳис этмоқда эди.

XLV

— Мен боёқини аббат Ша-Бернари бу ерга чақириб, унинг таъбини хира қилмоқчи эмасман, — деди у Фукега. — У шундан сўнг уч кунгача овқат еёлмай юради. Лекин сен аббат Нирарнинг дўстларидан бўлмиш биронта янсенистни тошишга ҳаракат қил, фақат у игвогар бўлмасин.

Фукенинг ўзи ҳам дўстицинг бу ҳақда илтимос қилишини кутиб юрган эди. Шундай қилиб, Жюльен барча одоб қоидаларига биноан провинциянинг жамоат фикри ундан

талаң қилиши мүмкін бўлган барча ишларни бажарди. Аббат де Фрилернинг ҳаракати туфайли ва ҳатто руҳоний ширни номуносиб ташлаганига қарамай қамоқхонада ўтирган Жюльен ҳар қалай конгрегациянинг ҳимоясида эди, агар у ўзини акллироқ тутганида, унинг қочишига ҳам ёрдам берган бўлишарди. Бироқ казематнинг бузук ҳавоси ўз таъсирини кўрсатған бўлиб, унинг ақл-идроқи заифлашиб бормоқда эди. Де Реналь хоним унинг ёнига қайтиб келганида унинг ўзини нақадар баҳтиёр ҳис этганини билсангиз эди.

— Менинг бурчим аввало сенинг ёнингда бўлиши, — деди хоним уни ўнар экан. — Мен Веррьедан қочиб келдим...

Жюльен унинг олдида ўзини аяб ўтирамди, шу тобда у ҳар қандай майда иззат-нафсдан холи эди, йигит аёлга ўзининг барча оқизликлари ҳақида ҳикоя қилиб берди. Хоним уни ардоқлаб, силаб-сийсалади.

Кечқурун йигитнинг казематидан чиққан заҳоти у Жюльенга худди ўз ўлжасидек ёпишиб олган ўша исқирип руҳонийни дарҳол холасининг уйига ҷақиришини буюрди, бу одам Безансондаги ёш асилзода хонимларнинг илтифотига эришмоқдан бўлак ҳеч нарсага даъво қилмаётгани туфайли де Реналь хоним уни Брей-ле-О монастирига бориб, тўққиз кун давомида ибодат қилишга осонгина кўндира қолди.

Бу пайтда Жюльен севги нашидаси ва қувончдан нақадар эс-хушини йўқотиб қўйганини тасвирдашга эса қалам оқизлик қиласди.

Де Реналь хоним ўнг-сўлга олтии сочиб, ўзининг художўлиги билан машхур бўлган, бениҳоя бадавлат холасининг обрў-эътиборидан фойдаланиб, батъзан уни суннестеъмол қилиб бўлса ҳам Жюльен билан кунига икки марта кўришишга ижозат олди.

Матильда бу тўғрида хабар топгач, рашидан эс-хушини йўқотаэёди. Жаноб де Фрилер ўзининг бутун обрў-эътиборига қарамай, одоб қондаларини буза олмаслигини, Матильдага ўз дўсти билан кўришишга кунига бир мартадан ортиқ имкон яратиб беролмаслигини айтишга мажбур бўлди. Матильда де Реналь хонимнинг ҳар бир қадамидан хабардор бўлмоқ учун унинг ортидан айтгоҳчи қўйди. Жаноб де Фрилер қизга Жюльенининг унга муносиб эмаслигини исботламоқ учун ўзининг бутун ақл-заковатини ишга солмоқда эди.

Бироқ Матильда қанча кўп азоб чекса, Жюльенини шунча кўп севарди ва шу боисдан ҳам йигитнинг бонита таънамаломатлар ёғдирмаган куни йўқ эди.

Жюльен ўзи бемаънилик билан шарманда этган бу баҳтсиз қизга нисбатан иложи борича соф кўнгил билан муомалада бўлишга ҳаракат қиласди, бироқ де Реналь хонимга бўлган севгиси ҳар гал зўр чиқарди. У барча баҳоналари ҳеч қандай натижка бермай, де Реналь хонимнинг тўгри-йўриқ келиб-кетишига Матильдани ишонтира олмагач, ўзига-ўзи дерди: «Яқинда бу можаро тугайди, иш ишоворардига етай деб қолди, агар дурустроқ мугамбирлик қилолмабтган бўлсан, шу ҳол айбимни ювиб кетади».

М-ль де ля Молга маркиз де Круазиуанинг ўлими ҳақида хабар келди. Ҳаддан ташқари катта бойлик эгаси бўлмиш жаноб де Тале Матильданинг гойиб бўлиши ҳақида бир неча қалтис тахминлар айтибди. Жаноб де Круазиуа ундан ўз сўзларини қайтариб олишини талаб қилибди. Жаноб де Тале шунда унга ишонарли тафсилотларга тўла имзосиз мактубларни кўрсатган экаи, бечора маркиз бу гапларда маълум қадар ҳақиқат борлигига ишонмай иложи қолмабди.

Жаноб де Тале хатларни кўреата туриб, қўнопроқ ҳазил қилибди. Газаб ва қайғудан ўзини йўқотиб қўйган маркиз ундан кечирим сўрашни шу қадар қатъият билан талаб қилибдик, миллионер кечирим сўрашдан кўра дуэлга чиқишни афзал кўрибди. Аҳмоқлик тантана қилибди ва парижлик ёшлар орасида севгига энг муносаб бўлган бир йигит салкам йигирма тўрт ёшида ҳалок бўлибди.

Бу ўлим Жюльенининг ҳолдан тойган юрагига қандайдир жуда оғир таъсир қилди.

— Бечора Круазиуа,— деди у Матильдага,— бизга нисбатан ниҳоятда ҳалол ва вижданаи муносабатда бўлганди, ахир онангизнинг меҳмонхонасидағи сизнинг барча эҳтиётсиз қилиқларингиздан сўнг у мендан жуда нафратланмоги керак эди. Унинг учун мени дуэлга чақириш ҳеч ган эмасди, ахир писанд қилмай юргандан сўнг тутгилган нафрат одатда жуда шиддатли бўлади.

Жаноб де Круазиуанинг ўлими Жюльенининг Матильданинг келажаги ҳақида барча режаларини ўзгартириб юборди, у бир неча кун давомида турли йўллар билан қизга энди жаноб де Люзга турмушга чиқмоги лозимлигини исботлашга ҳаракат қилиб юрди.

— У тортичоқ одам, унчалик исеузит ҳам эмас,— деди у.— у сўзсиз маълум бир мавқега эришади. Унинг шухратиаастлиги раҳматлии Круазиуаникига қараганда бирмунича барқарорлиги билан ажralиб туради, унинг авлодида герцоглар йўқ; шу боисдан ҳам у Жюльен Сорелнинг

бевасига сира ўйлаб ўтирумай бажонидил уйланаверади.

— Боз устига бу бева ҳар қандай юксак түйгулардан нафратланадиган бўлиб қолган,— деди совуқ оҳангда Матильда,— зеро у дунёда кўп нарсаларни бошдан кечирди; орадан ярим йил ўтмасданоқ у ўзи севганинг барча кулфатларнинг сабабчиси бўлмиш бошقا бир аёл билан дон олишаётганини кўриб турибди.

— Бу гапинги адолатдан эмас. Де Реналь хонимининг олдимга келиб туриши Парижда мени афв этилишимга ҳаракат қилиб юрган адвокатнинг сухандонлиги учун ажойиб мавзу бўлади; у ердаги амалдорларга қурбон бўлган аёл ўз қотилини қандай меҳр билан парвариш қилаётганини тасвирлаб беради. Бу ҳол уларга таъсир қилиши мумкин ва, эҳтимол, бир кун келиб сиз мени яна биронта мелодраманинг қаҳрамони сифатида кўрарсиз... — ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Каттиқ рашик қилиш ва шу билан бирга қасос олишнинг иложи йўқлиги, келажакда ҳеч қандай умид бўлмаган чексиз қайгу (чунки, агар ҳатто Жюльенни кутқаришга муваффақ бўлган тақдирда ҳам, қандай қилиб унинг юрагини қайтадан забт этади ахир), ҳозир бу бевафо маҳбубини ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ севишини тушунганидан номус қилиши ва азоб чекиши, буларнинг бари м-ль де ля Молли тунд ва индамас қилиб қўйдики. жаноб де Фрилернинг сертакаллуф дикқат-эътибори ҳам, Фукенинг дўлворроқ самимияти ҳам унга тасалли беролмай қолди.

Жюльенга келсақ, у агар ёнида Матильда бўлган дақиқаларни ҳисобга олмаганида, фақат дилидаги севги билан яшар ва келажак ҳакида деярли ўйламас эди. Йигит қалбида тўлиб-тошган, ниҳоятда покиза бўлган кезлари түғён урадиган туйғу шу қадар қудратли бўлар эдикি, де Реналь хоним ҳам йигитнинг губорсиз қувончиға деярли шерик бўлмоқда эди.

— Биз Вержи ўрмонларида сайд қилиб юрган пайтларда,— дерди ўнга Жюльен,— мен ниҳоятда бахтиёр бўлишим мумкин эди-ю, бироқ тийиқсиз шуҳратнарастлигим мени ўшанда қандайдир йироқ-йироқларга олиб кетарди. Ўшанда лабларимга шу қадар яқин турган манови ажойиб қўлларни юрагимга босиш ўринига, мен сенинг ёнингдан хаёлан келажакка кетиб қолардим, бутун фикр-хаёлим қандайдир беқиёс мавқега эришимоқ учун голиб чиқишим лозим бўлган беҳисоб жангларда эди... Йўқ, агар сиз мени кўргани шу ерга, қамоқхонага келмаганингизда, мен эҳтимол, бахтининг нима эканлигини билмай ўлиб кетган бўлардим.

Бирин-кетин содир бўлган икки воқеа унинг осуда ҳайтига раҳиа солди. Жюльенинг руҳоний пири яисенист бўлишига қарамай, иезунтлариниң кирдикорларидаи қочиб қутула олмади ва ўзи ҳам сезмай уларниң қуролига айланиб қолди.

Кунлардан бирда у Жюльенинг олдига кириб келдида, агар у ўзини-ўзи ўлдиришдек кечирилмас гуноҳга ботишини истамаса, афв этишларига эришмоқ учун қўлидан келган ҳамма чорани қўлламоги лозимлигини айтди. Бино-барий руҳонийлар Париждаги адлия министрлигига катта эътиборга эга эканлар, ҳозир бунинг жуда осои йўли бор: у тантанали равинида черковга мурожаат қилмоги керакки, токи бу иш ҳаммага ошкор бўлсии.

— Ҳаммага ошкор бўясин! — деда тақрорлади Жюльен. — Шунаقا денг! Демак, сиз ҳам, ҳазратим, миссионерга ўхшаб лўттивозлик қилмоқчи экансиз-да.

— Сизнинг ёшингиз, — деда қатъият билан унинг ганини бўлди яисенист, — тангри сизга ато этган тароватли ҳусинингиз, жиноятингизнинг ҳанузгача сир бўлиб келаётган сабабияти, мадемуазель де ля Молнинг сизни қутқариш учун қилаётган қаҳрамонона ҳаракатлари, хуллас, сиз жабр етказган хонимнинг ўзи сизга кўрсатаётган гаройиб дўстликка қадар — буларниң бари Қезансондаги ён аёллар кўзида сизни қаҳрамон қилиб қўйди. Улар сизни деб бутуналай ҳамма нарсани, ҳатто сиёsatни ҳам унутиб юбориши...

Сизнинг мурожаатингиз уларниң қалбига таъсир эта-ди ва унда чуқур из қолдиради. Сиз дин учун жуда катта фойда келтирмогингиз мумкин, шундай экан, наҳот мен, бу ўринда иезунтлар ҳам худди шуидай йўл тутишган бўларди, деган майда бир мудоҳаза туфайли иккиланиб ўтирасм! Ана шунаقا ўзи, ҳатто уларниң ҳарис тамагирлигидан қочиб қутулгап ана шу фавқулоддаги иш юзасидан ҳам улар бизга тўсқинлик қилишлари мумкин экан! Йўқ, бундай бўлишига йўл қўймаймиз! Сизнинг мурожаатингиз туфайли тўқилажак кўз ёнлари Вольтер асарларининг ўнта наширийнинг ҳалокатли таъсир кучини йўққа чиқаради.

— Агар мен ўзимдан-ўзим нафратланадиган бўлсам, — деда совуқцина эътиroz билдириди Жюльен, — у ҳолда менга нима қолади? Мен шуҳратнига эдим, бундан сира ҳам пушаймон бўлаётганим йўқ. ўшандай замонамиз қандай талаб қилган бўлса, шундай йўл тутдим. Эди эса сўнгти кунларимни яшамоқдаман. Лекин олдиндан биламан, агар

биронта разыл иш қылганимда, ўзимни дунёдаги энг баҳт-
сиз одам деб ҳис этган бўлардим...

Жюльенниң дилини янада қаттикроқ оғритган иккин-
чи воқеа де Реналь хоним билан боғлиқ эди. Қимлигини
апиқ билмайману, лекин унинг қандайдир маккора дуго-
наси бу соддадил, тортинчоқ аёлга Сен-Клуга бориб, қи-
рол Карл X оёғига йиқилишни маслаҳат бериди.

У бир марта Жюльен билан жудоликда яшашга ахд
қилиб, ўзини қурбон қылган эди, ана шуидан сўнг у чеккан
барча азоблар олдида ҳамманинг кўзида шаънига доғ
туширишдек бир кўнгилсизлик — илгари бу ҳол унга
ўлимдан ҳам баттар бўлиб туюлар эди, — энди унга арзимас
бир гап бўлиб кўрила бошлади.

— Мен қиролниң олдига бориб, сен менинг ўйлашим
эканилигинги очиқдан-очиқ айтаман: инсонниң ҳаёти,
бунинг устига Жюльендек бир инсонниң ҳаёти ҳар қандай
эҳтиёткорликдан устун турмоги керак. Мен, у фақат рашик
туфайли ҳаётимга сунқасд қилди деб айтаман. Бундай ваз-
иятда қирол ёки маслаҳатчиларниң инсоний ҳимояси ту-
файли бечора йигитларнинг ҳаёти сақлаб қолинган ҳоллар
жуда кўп бўлган-ку ахир.

— Сен билан ортиқ сира кўришмайман, сени қамоқ-
хонага киритмасликларини илтимос қиласман, — дей қич-
қириб юборди Жюльен, — агар икковимизни ҳам бутун
дунё олдида шарманда этадиган ана шу ишни қилмаслик
ҳақида онт ичмасанг, қайғудан эртагаёқ ўзимни-ўзим ўл-
дираман. Наринкга бораман, дейсан-а! Бу гапни ўзинг
ўйлаб тошган эмассан. Айт менга, қайси маккора аёл ўргат-
ди сенга буни...

Бу қисқа ҳаётдан қолган апа шу саноқли кунларимизда
баҳтимиздан лаззатланайлик. Ҳаётимизни ҳаммадаин пин-
ҳон тутамиз. Менинг жиноятим барчага аён. Мадемузель
де ля Молниң қудратли таниш-билишлари кўп, гапимга
инон, у инсонниң қўлидан келадиган барча чораларни
кўраялти. Бу ерда, провинцияда барча боёплар, барча ну-
фузли кишилар менга қарши. Сенинг бу ишинг бадавлат,
айниқса, енгил ҳаёт кечираётган мўътадил кишиларнинг
баттар газабини қўзгатади... Барча бу маслонлар, валено-
лар ва улардан яхшироқ бўлган минглаб бошқа одамлар-
ниң устимиздан кулишига имкон бермаслик керак.

Жюльен казематининг оғир ҳавосидан деярли бўтила
бошлаган эди. Йигитнинг баҳтига, унинг қатла этажакла-
рини эълон қылган кунлари қўёшлиниң роҳатбахши нуридан
ҳаммаёқ цурафиноп бўлиб, Жюльен ўзини дадил ва мардана
ҳис этмоқда эди. Соғ ҳавода юриб бориш унга шу қадар

ширин бир лаззат багишиладики, одатда узок сафардан қайтган денгизчи ниҳоят қуруқликка қадам қўйганида шундай роҳат қилади. «Ҳечқиси йўқ, ҳаммаси яхши кетяпти,— деди у ўзига-ўзи,— мен қалтирамаяпман».

Ҳеч қачон бу бош ҳозир танидан жудо бўлмоғи лозим бўлган пайдагидек шу қадар кўтаринки кайфиятга берилмаган эди. Бир вақтлар Вержи ўрмонларида кечирилган totли дақиқалар унинг хаёлига бирин-кетин қўйилиб келарди.

Ҳаммаси жуда оддийгина, одоб билан, у томондан ҳеч қандай дабдабасиз содир бўлди.

Бундан икки кун аввал у Фукега шундай деган эди:

— Руҳий аҳволим қандай бўлишига кафолат бера олмайман, бу каземат шу қадар чиркин, ҳавоси шу қадар рутубатлики, баъзан безгак тутган одамдек, аъзои баданим қалтираб, эсим қандайдир оғиб қолади, лекин дилимда қўрқув йўқ. Умид қилмай қўя қолишин, бўзариб кетмайман.

У ўна охирги куни Фуке билан Матильда ва де Реналь хоними олиб кетиши лозимлигини олдиндан келишиб қўйди.

— Сен уларни бир каретада жўнат,— деди у дўстига,— кейин кўчирга тайинла, отларни елдириб ҳайдасин. Улар ё бир-бирларининг қучоғига йиқиладилар, ёки чекенз нафрат билан ўзларини бир-бирларида четга оладилар. У ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам бечоралар дилларидаги даҳшатли қайдудан хиёл енгил тортадилар.

Жюльен де Реналь хоними ҳаётига суиқасд қилмаслик ва Матильданинг ўғлини ўз тарбиясига олиш ҳақида оит ичишга мажбур қилди.

— Ким билсан? Эҳтимол, биз ўлимимиздан кейин ҳам бирор нарсани ҳис этарми? — деган эди у бир куни Фукега.— Мен Веррьеर узра қад кўтарга катта тогдан кичкина горда тинчгина ётмоқни истардим, «тинчгина ётмоқ» иборасининг тўғрилигини қара. Ёдингдами, мен сенга бир куни ҳикоя қилган эдим: мен неча бор ўша горга чиқиб тунагапман. У ерда ўтирас эканман, настда, шундоқ кўз ўнгимда Франциянинг энг кўркам водийлари ястасиб ётарди. Мен уларни юқоридан туриб томонча қилардим, қалбим хом хаёллар билан ёнарди. Ўшандай бу мен учун эҳтирос маёндан эди. Хуллае, ўша горни ҳанузгача яхни кўраман, кейин — бу фикримга қўшилмай иложинг йўқ,— у чиндан ҳам шундай жойланганини, файласуфининг руҳини беихтиёр ўзига жалб этади. Гап бундай, бизнинг бозансон-

лик меҳрибон конгрегациячиларимиз дунёдаги ҳамма нарсадан фойда кўрсак дейишади, агар йўлини топиб гаплашсанг, улар сенга менинг омонат бошимни сотишлари мумкин...

Фуке бу мудҳиши битимда муваффақият қозонди. Тунда у ўз хонасида дўстининг жасади ёнида ёлгиз ўтирас экан, бирдан эшик очилиб, Матильда кириб келганини кўрди-ю, ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Бундан атиги бир неча соат олдин у қизни Безансондан эллик чақиримча нарида қолдириб келган эди. Матильданинг кўзлари олазарак эди, нигоҳида қандайдир телбалик акс этарди.

— Мен уни кўрмоқчиман, — деди қиз.

Фуке жавоб беришга ҳам, жойидан жилишга ҳам ботинмади. У ерда ётган катта зангори плашга ишора қилди: Жюльенинг боши танидан жудо қилинган жасади ана шу плашга ўраб кўйилган эди.

Матильда жасад олдида тиз чўқди. Бонифаций де ля Моль ва Маргарита Наваррская ҳақидаги хотиралар унга шубҳасиз қандайдир мисли йўқ матонат багишиламоқда эди. У қалтироқ қўллари билан плашни очди. Фуке тескари қаради.

У Матильданинг хонада қандай шиддат билан ўёқданбўёққа юришини эшлиб турарди. Қиз бирин-кетин бир неча шамии ёқиб қўйди. Фуке юрак ютиб ўгирилиб қараганида, қиз олдида турган кичкина мармар столчага Жюльенинг бошини қўйиб, унинг ишонасидан ўнаётганини кўрди...

Матильда севиклисини унинг ўзи танлаган қабрга кузатиб қўйди. Руҳонийларининг катта процессияси тобутни кузатиб борарди, Матильда эса деразаларига нарда тутилган каретада ўзи бениҳоя севгай йититининг бошини тиззасига қўйганича ёлгиз ўзи ўтиради.

Тун алламаҳалда процессия Юра тогининг энг баланд тармоқларидан бирининг чўққисига етиб борди ва ўша ерда, беҳисоб шамлардан нурафшон бўлиб турган кичкина горда йигирма руҳоний Жюльенга жапоза ўқишиди. Процессия ўтиб бораётган тогдаги кичкина қилилоқларининг аҳолиси бу гаройиб дафи маросимига қизиқиб, уларга қўшилиб олган эдилар.

Узуи мотам кийими кийган Матильда найдо бўлиб, жа-

нозадан сўнг унинг буйругига биноан ҳалойиққа мингта беш франклук танга соча бошлаши.

Фуке билан ёлғиз қолгач, у севиклисининг бошини ўз қўллари билан дағи этмоқчи эканини айтди. Фуке қайгу-дан жинни бўлаёзган эди.

Матильданинг ҳаракати туфайли бу кимсасиз ғор Ита-лиядан катта нулга буюртма қилиб келтирилган ҳайкаллар билан безатилди. Де Реналь хоним ваъдасини бузмади. У ўзини-ўзи ўлдиришга ҳаракат қиласади-ю, лекин Жюльен қатл этилганидан сўнг орадан уч кун ўтгач, ўз болаларини бағрига босиб туриб, дунёдан кўз юмди.

Озодликни ұмоя қиладиган жамоат фикрининг чексиз хукмронлиги билан боғлиқ бўлган ноқулайлик шундан иборатки, у ўзига мутлақо алоқаси бўлмаган соҳаларга ҳам аралашаверади, масалан, одамларнинг шахсий ҳаётига. Англия ва Америкада ҳукм суроётган умидсизлик ана шундан келиб чиқади. Шу боисдан ҳам одамларнинг шахсий ҳаётига бехосдан қаттиқ тегиб кетмаслик учун муаллиф Веррьеर шаҳарчасини ўйлаб чиқарди, епископ, судья, маслаҳатчилар ва суд мажлиси керак бўлиб қолганида эса воқеаларни Безансон шаҳрига кўчириб ўтдики, камина у ерга умри бино бўлиб қадам босган эмас.

13- бетга : *Гельвеция* — Швейцариянинг қадимги номи.

19-бетга : Флери 1640—1723) — машхур француз черков тарихчиси.

22- бетга : *Буонапарте* — ультраполялистлар даврасида Наполеон I ни фамилияси билан аташ одат бўлган. Улар итальянча талаффуз билан уни шундай Буонапарте деб талаффуз қилишарди.

24- бетга : *Де Монтессон хотим* (1737—1806) — герцог Орлеанскиййнинг (қирол Людовик-Филиппнинг буваси) хотини; гарчи кўпчилик хабардор бўлса-да, бу никоҳ махфий эди. Де Монтессон хотим бир талай драматик асарлар ёзган.

Де Жанлис хотим (1746—1830) — француз адабаси, романлар ва педагогик асарлар муаллифи, герцог Орлеанскиййнинг (кейинчалик қирол Людовик-Филипп) тарбиячиси бўлган.

Дюкре (1747—1824) — де Жанлис хотимнинг укаси, иқтисод ва кемасоалик бўйича бир неча асарларнинг муаллифи, бир пайтлар қирол Людовик-Филиппнинг отаси бўлмиш герцог Орлеанскиййнинг хизматида бўлган; Пале-Рояль герцог Орлеанскийларнинг оилавий қаари эди.

28- бетга : «*Илоҳий Елена мемориали*». — Ушбу қуидалик Лас-казнининг (1800—1854) қаламига мансуб бўлиб, бу одам Наполеон I билан Муқаддас Елена оролига сургунга жўнаган ва у ерда 1816 йилнинг ноябр ойига қадар яшаган. Мазкур асар 1823 йили чоп этилган бўлиб, унда Наполеоннинг ўша оролга қилган сафари ва у ердаги ҳётигининг биринчи йилида содир бўлган барча воқеалар, унинг барча сұхбатлари кумма-куни ёзib борилган. Наполеон ушбу асарда либерал монарх сипатида тасвирланган.

29- бетга : Энний — мелоддан илгари III—II асрларда қадимги Римда яшаган шоир. Эпиграф қилиб олилган ибора римлик саркарда Фабий Кунктаторнинг Иккинчи пунлар уруши даврида қўллаган стратегиясига дахлдор.

31- бетга : «*Папа ҳақида*». — Машхур реакцион файласуф Жозеф де Местер ўзининг ушбу китобида папаларнинг мутлақ ҳукми ва уларнинг бенуқсошлиги ҳақида фикр юритади. Мазкур асар 1819 йили чоп этилган бўлиб, ультраполялистлар орасида машхур бўлган.

33-б е т г а : *Лоди кўприги ва Риволи яқинидаги Арколь — 1796 — 1797* йиллардаги итальян юриши пайтда Бонапарт Австрия қўшинлари устидан галаба қозонган жойларнинг номлари.

34-б е т г а : «*Конституционалист*» — либерал-буржуза йўналишидаги газета. Реставрация пайтида муҳим сиёсий роль ўйнаган.

165- б е т г а : *Лафонтен (1621—1695) масали*, — Жан Шуаре ҳақидаги масал «Кюре ва марҳум» деб аталади. Кюре тобут ортидан юрар экан, ўзича ушбу дағн маросимидан қайча даромад тушишини чамалаб боради. Шу пайт дафъатан арава қалқиб кетади жасад кюренинг устига ағдарилади ва руҳоний тил тортмай ўлади.

188- б е т г а : *1674* йилдаги қамал — Людовик XIV Европа коалицияси (Австрия, Испания ва Голландия) билан уруш олиб борган пайтлари Безансон шахри қамал қилинган.

199- б е т г а : *Боссюэ (1627—1707), Арио (1612—1694)* — илоҳиётчи француз католик олимлар.

202- б е т г а : «*nam ecclesiast*» — Пана Пий V томонидан чон этилган маъмууда бундай ақонд йўқ. Чамаси, бу Стендалининг уйдирмаси бўлса керак.

205- б е т г а : *Съейес (1748—1836)* — француз революциясининг арбоби. У аслида руҳоний бўлгани, аммо революция бошланганидан сўнг унинг томонига ўтган.

Грегуар (1750—1831) — революцияга содиқлик ҳақида оит ичган епископ. Кейинчалик у революциянинг кўзга кўрининг арбобларидан бирига айланган. -

209- б е т г а : *Сикст Бешинчи (1521—1590)* — папалик таҳтига 1585 йили ўтирган. Тарихчи Григорио Летининг ёзишича, у ўн уч йил давомида ўзини хаста кўрсатиб юрган ва кардиналлар, барибир тез кунда дуёдан ўтади, деган умидда уни папаликка сайлаб юборганилар. Бироқ сайлов тугаган заҳоти янги папа қўлтиқтаёни улоқтириб гавдасини ростлагану, шу қадар жарапглатиб ҳамду сано ўқиганки, буни кўриб барча кардиналлар анграйиб қолишган.

224- б е т г а : *Барем (1709* йилда ўлган) — элементар арифметика дарслигининг муваллифи. Ушбу дарсликдан шу қадар кенг фойдалани-

шар әдикى, оқибаттада Баремнинг номи турдош отга айланыб кетгән; «Барем санъати» — арифметика ёки «хисоб-китоб илми».

237- бетта : *Магдалина* ғаңыдаги поэма — Стендаль, чамаси, француз шоираси Дельфина Ге (эрға теккак де Жирарден фамилиясыни қабул қылған, (1804—1855) қаламига мансуб «Магдалина» поэмасини назарда тутған бўлса керак.

269- бетта : *Мальмезон* — Париж яқинидаги жойлашган сарой. У Бонапартининг биринчи хотини Жозефина Бёгарненинг мулки бўлған. Наполеон республикасининг Биринчи консули бўлған кезлари 1799 йилдан 1807 йиага қадар ўша ерда яшаган, у таҳтга ўтирганидан сўнг Мальмезонни тарқ этган ва ўзига қароргоҳ қилиб Сен-Клуни ташлаған. Шундай қилиб, Мальмезон Наполеоннинг республика раҳбари пайтидаги фаолиятининг тимсолига айланған «Жюльен учун ҳам, кейинги авлод учун ҳам Арколь кўпрги, Муқаддас Елена ва Мальмезон орасида хеч қандай фарқ йўқ эди» дер экан, Стендаль кейинги авлодлар кўзида Наполеон сиёсатининг кетолицизм монархик гоялар ҳамда деснотизмий қайта тиклаш билан боғлиқ салбий томонлари унтутилиб, фақат Францияни тор-мор этилишдан сақлаб қолған революцион лашқарбоши, давлат арбоби ва Муқаддас Елена оролига банди қилинган маҳбус сифатида сақланиб қолажагини кўрсатмоқчи бўлади.

272- бетта : *Кардинал Любуа* (1656—1723) — франциялик сиёсий арбоб, регент, герцог Орлеанскийнинг ишончли одами. У аптекачининг ўғли бўлған, Парижга кўчиб келған, дастлабки пайтлари бадавлат хонадонларда тарбияни бўлиб хизмат қилған. Сўнгра у герцог Шартрекий (кейинчалик герцог Орлеанский ва регент)нинг тарбиячисига котиблек қиласа ва ишҳоят герцог Шартрскийнинг тарбиячиси бўлиб олган. У ишҳоятда устомон одам бўлиб, сарой фитналарида фаол қатнашган ва ўз мақсадига эришиш йўзида ҳар қандай қабиҳликдан қайтмаган.

282- бетта : *Шапель* (1626—1686) — Людовик XIV даврида яшаган иккичи дараражали француз шоири.

Саути Роберт (1774—1843) — инглиз шоири. У ёшлигидаги либералларча дунёқарашга эга бўлған, кейинчалик эса реакция тарафига ўтиб кетган. Узининг «Суд шарпаси» поэмасида (1821) Саути Байронини аллоқензлика айبلاغан ва у ҳақида турли туман бўхтои гапларини тарқатган.

Георг IV — 1820 йилдан то 1830 йилга қадар инглиз қироли бўлған.

288- бетга : *Зангори лента* — Реставрация давридаги энг иуфузли орден.

290- бетга : *Қиролнинг каретасида юриш* — эски тузум ва Реставрация даврида қирол овга чиққан кезлари саройта тавсия этилган ва алоҳида хизмат ҳамда уйонларга эта бўлган кишиларгина қирол кареталарида юриш ҳукуқига эга эдилар. Бу ҳукуқ уларга фақат қиролнинг шахсий фармони билан берилади. 1760 йилдан бошлаб бу ҳукуқдан фақат дворянлик шажараси камиди XIV асрга бориб тақаладиган кишиларгина фойдаланиши мумкин бўлиб қолганди.

292- бетга : *Аббат Прадт* (1759—1837) — Таъсис мажлисининг аъзоси ва ўнг партия тарафдори, Наполеон даврида катта амалдор бўлган, 1841 йили эса «Бурбонларни таҳтга ўтказдим», — дег мақталган. Шундан сўнг у либерал бўлиб олган ва либерал оппозицияни журъатсизликда айبلاغан.

Талейран (1754—1838) — машҳур француз дипломати, 1814 йили Бурбонларнинг қайта таҳтга ўтиришига кўмаклашган.

Поцо ди Борго (1764—1842) — Наполеонни таҳтдан ағдариб, Бурбонлар сулоласини қайта таҳтга ўтказишни талаб қиган рус дипломати.

293- бетга : *Батон* (*Le baton*) — француз тилида «таёқ» маъносини англатади.

297- бетга : *Замонанинг буюк шоири* — Беранже (1780—1857) 1828 йили у қўшиклар тўпрамини чоп эттиргач, шоирни давлат хизматидан қувшишга ҳамда тўққиз ой қамоқ жазоси ва ўн минг франк жарима тўлашга ҳукм қилишганди. Бу жаримани шоирнинг муҳлислари тўлаб юборишган.

Лорд Голланд (1773—1840) — илгор инглиз сиёсий арбоби, 1815 йили парламент аъзолари орасида ёлгиз шу одамгина Наполеоннинг қувгин қилинишига қарши чиққан эди. Кейинчалик у парламентда Наполеон учун Муқаддас Елена оролидаги қамоқ режимини бир оз енгиллаштиришни талаб қилиб чиқкан.

299- бетга : *Граф де Талер* — Стендаль барон Ротшильдни пазарда тутган. Барон Ротшильд бир неча бор Реставрация ҳукуматига пул қарз бериб турган. Хусусан, у Испанияда абсолютизмни тиклаш мақсадида олиб борилган Испан уруши даврида ҳукуматга катта пул берганди.

309-бетга: «Граф Ори» — Россини (1792—1868) қаламига мансуб опера (либретто муаллифлари Скриб ва Нуареон). Бу асар Парижийнг Опера театрида 1828 йилининг 20 авгууст күрсатилган. У Россиянинг энг етук операларидан бири хисобланади.

312-бетга: *Ривароль* (1753—1801) — француз адаби ва сиёсий арбоби; революция пайтида Гамбургга кўчич кетган. XVIII аср француз салонларидағи нозик қочириқ геніларга одатламаган гамбургликлар бу ажойиб аскиячининг ҳазиз-мутойибларини яхни тушунтимас ва ривоятга қараганди, «фақат эртаси күннинг кула бошлашар экан».

315-бетга: *Лорд Бетхерст* (1762—1834) — 1809 йили министрлик портфелига эга бўлган ториалар партиясига мансуб инглиз давлат арбоби. У француз революцияси тоғлари ва Наполеонга ишбатан чекенса нафрати билан машхур бўлган. Наполеон учун Муқаддас Елена оролида «қамоқхона нозири» ролига у генерал Хедеон Лоуни (1769—1844) ташлаган. Шша генерал ўз вазифасини шу қадар «ейдикдилдан» баъжалганини, оқибатда бутун Европадаги либерал жамоатчиликнинг газаби кўзиган. 1817 йили лорд Бетхерст, лорд Голланддининг инглиз матъмурлари томонидан асир Наполеонга ишбатан зудум ўтиказиани масаласида тафтни ўтиказни хайдаги таклифига қарши чиққан.

325-бетга: *Фретрий* (Fretterius) — логичча сўз бўлиб, «яксои этубчи» матъносини англатади. Қадимги Римда малгуб дунимандан тортиб олишган қуролли тортиқ этиладиган уруш худоси Юнитерии шундай атаниарди. Реставрация даврида француз олимларидан бири Юнитериинг бу лақабини, Римининг отти ҳукмдорларидан бирининг иоми бўлса керак, дей адашган.

333-бетга: *Маршал Ней* (1769—1815) — Юз куя даврида Наполеон тарафига ўтган, 1815 йили суд ҳукми билан хиёнатчи сифатида қатта этилган.

337-бетга: *Пишсерю* (1761—1804) — француз революцион генерали. Биринчи консулга қарши фитна уюнитиришда айбланиб қамоққа олингани ва қамоқхонада бўйинидаги галетукка ўзини осган ҳолда топилган.

Карно (1753—1823) — француз революциясининг арбоби, якочинчи, коалицияга қарши уруш давридаги хизматлари учун унга «галаба ташкилотчи» деган иом берилган. Реставрация даврида қувгани килинган ва дарбадарликда ўлиб кетган.

Вели (1709—1759) — француз иезуити, монархияга садоқат руҳида ёзилган «Франция тарихи» китобининг муаллифи.

341- бетта : «Эрнани» — Виктор Гюго (1802—1885) қаламыга мансуб драма. 1830 йилдинг 25 февраль куни «Комеди франсез» театрида саҳиада қўйилган.

Тальма (1763—1826) — машхур француз актёри, кўпроқ трагик ролларни ўйнаган.

Аббат Делиль (1738—1813) — «баёнчилар мактаби» га мансуб бўлмиш шоир. У 20-йилларда йирик классик шоир ҳисобланарди-ю, бироқ романтиклар, жумладаи, Стендаль ҳам уни калака қилиб юришарди. Делиль Вергилийнинг «Георгиклар» асарини эркин таржима қилган.

344- бетта : Д'Обинье (1550 — 1630) — ёзувчи, тарихчи ва ланикарбоши, Реформациянинг гражданлар урушида фаол иштирок этган кальвиинист, «1550 йилдан 1601 йилга қадар умумий тарих» китобининг муаллифи.

Брантом (1527—1614) — «Машхур одамлар ва буюк француз саркардаларининг ҳәти», «Машхур хонимлар ҳәти» каби китобларининг муаллифи. Брантом бу асарларда сарой фитналари ва машхур хонимларининг ишқий саргузашлари ҳақида ҳикоя қилган.

345- бетта : Легуаль (1546—1611) — Генрих III ва Генрих IV даври ҳақида гаройиб «Кундаликлар» ёзиб қолдирган, француз мемуарчиси.

348- бетта : ...испанлар шамширидан қўрқмаслик.— Граф Норбер, чамаси, 1823 йили Испанияга қарши урушида иштирок этган ра у ерда якосорат кўрсатган бўлса керак.

. 352- бетта : Аббат Мори (1746—1817) — сиёсий арбоб ва Тальсин мақалисининг машхур истиғи, Франциядан мухожириликка жўнаб 1794 йили епископлика кўтарилиган.

Бассомпьер (1579—1646) — француз маршали ва дипломати, XVII аср бошларида шиддатли воқеалар ва ўша давр мухитини ихтиётиасирилаб берган мемуарлар муаллифи.

Вандея — Франциянинг шимолдаги области, француз революцияси даврида у ерда Бурбонлар сулоласини қайтадан тахтга ўтишини маъсадида контреволюцион қўзғонилар бўлиб турган.

359- бетга: ...*руҳонийларга уларнинг ер-мулкларини қайтариб бериш...* — Революция даврида руҳонийлардан мусодара қилинган ерсув ва ўрмонлар давлат мулки ҳисобланган ва 1814 йили давлат заёми учун кафолат мулк ҳисобини ўтаган, Реакцион партияшинг вазифаларидан бири ана шу ер-мулки олдинги эгаларига қайтариб беришга эришиш эди.

...1792 йили Кобленцда... — Франция билан чегарадош ана шу немис шаҳарчасида француз муҳожир зодағонлар тўпланишган. Бу ерда улар эски тузумни қайта тиклаш мақсадида Францияга бостириб кириш учун армия ташкил қилиш билан шугулланишган.

365- бетга: *Леонтина Фо* — «Жимназ» театрининг комик актрисаси. У 1826—1834 йилларда кўироқ Скрибнинг комедияларида роль ижро этган. Бу актрисанинг ўзининг позик иетигноси билан ажратлиб турарди.

368- бетга: *Гранвель* — кардинал Перрен де Гранвель (1517—1586), испан қироллари Карл V ва Филипп II ларнинг министри, асли безансонлик бўлган.

369- бетга: *Фонтан* (1801—1839) — француз ёзувчиси ва журналисти, у «Қутурган қўчкор» памфлети учун (1829) қамоқ жазосига ҳукм қилинган. Қутурган қўчкор тимсолида у қирол Карл X ни на зарда тутган эди. Фонтан июль революциясидан сўнг 1830 йили қамоқдан озод қилинган.

Магалон (1794—1840) — француз ёзувчиси. Реставрация бошида у монархист бўлгану, аммо террорнинг авжига минишидан газабланиб, либерал оппозиция тарафига ўтган. У мухаррирлик қиласи «Альбом» журнали ёшлиб, унинг ўзини қамоқ жазосига ҳукм қилишган, (1823) уни қонунга хилоф равишда, худди Фонтаинга ўхшатиб, оёғига кишан урилган ҳолда каллакесар жиноятчилар қамоқхонасида саклашган.

Полковник Карон (1774—1822) — Реставрация даврида Кольмарда ҳарбий тўнтириш ясашга уринган, аммо унга хиёнат қилишган. Полиция итвогарлик билан уни очиқласига майдонга чицишга мажбур қиласи. У қамоқка олинган ва 1822 йил 1 октябрь куни отиб ташланган.

372- бетга: ...*Жарнак ёки Монконтур бўсағасида жанг қиласи* — эди... — 1569 йили аввалига Жарнак ёнида, сўнгра Монконтур бўсағасида француз түгенотларининг армияси католик Лига қўшинлари томонидан тор-мор этилганди.

379- бетта: «Бироқ номус ягона бизда!» — Корнеллинг «Сид» трагедиясидан цитата. *Дон Дизго* — шу трагедиянинг персонажи.

405- бетта: Чимароза (1749—1801) — итальян композитори, ў вақтида жуда машхур бўлган «Махфий никоҳ» комик операсининг муаллифи. Стендаль бу асарни Европадаги энг ихти комик опера дея хисобларди.

419- бетта: XXI ва ундан кейинги боблар Реставрациянинг биринчи йилларида ультратраоялистлар уюнтириб турган махфий фиятиларни ослатади. Уша кезлари ҳукумат олдида турган асосий вазифани «территорияни озод қилиши», дея аташ мумкин эди. Наполеон иккинчи марта таҳтдан қулаганидан сўнг Франция Европа коалицияси қўшиллари томонидан оккупация қилингандики, бу қўшиллар Бурбонлар тоҷу таҳтини мамлакат ичидаги революцион галәёйлардан ҳимоя қўймоги даркор эди. Тийикена реакционер граф д'Артуа (кейинчалик қирол Карл X) атрофида уюшган ультратраоялистлар эса бунга қарши эдилар. Граф д. Артуа ҳукуматдан яширинча Лондонга ўз агентларини жўнатаб, инглиз министрлигидан оккупация муддатини чўзишини илтимос қилиб турарди. Шундай агентлардан бири Жюль де Нолинъяк бўлган. У Лондонга граф д'Артуапинг «махфий мактубини» олиб борган. Стендаль ўз романидагарчи асаридаги воқеалар ўн икки йил кейиннорок содир бўлса да, ана шу эпизоддан фойдаланган. Зоро 1830 йилда сиёстий аҳвол шундай эдикни, революция содир бўлишидан чўчиган ультратраоялистлар ёрдам сўраб ўзга мамлакатларга мурожаат қилиншила-ри мумкин эди.

430- бетга: «*Ким бўлади у? Худоми, дастурхон ёхуд жома-тий?*» — Лафонтеининг «Хайкалтарон ва Юпитер ҳайкални» масалидан цитата.

431- бетга: «Глобус» — 1824 йилн ташкил этилган либерал йўналишдаги журнал. «Глобус» ҳукуматининг реакцион сиёсатига қарни курашда ва шу йўсунда Июль революциясини тайёрлашда катта роль ўйлаган.

Клебер (1753—1800), Гом (1768—1797), Журдан (1762—1833) — француза революцион армиясининг генераллари. Улар ўз ҳалолликлари ва революцияга садоцатлари билан ном чиҳарянган.

432- бетга: Кателино (1759—1793) — Вандеядаги көнтрреволюцион галәёнинг йўлбончиларидан бири, қишлоқдаги оддий гишит терувчининг ўғли бўлган.

Якобинчилар қүшүгү — «Марсельзэ»; «Батальонларга сағ тортун» — күп ўтмай революцион гимнга айланган шу қүшиңдинең нақоратыдан олиңгай сүзлэр.

444-бетга: Дезе (1768–1800) – революцион армиянинг генерали. 1796 йили Моро қўмондошлик килган француз армияси Рейн областидан чекинар экан, Дезе уича катта бўлмаган отряд билан Кело қалъасига қамалиб олган ва Бонапарт қўмондонлигидаги француз қўшинилари италиян каманининида галаба қозонмагунинг қадар Австрия бош қўмонидони эрдгерцог Карл қўшиниларини ана шу қалъа деворлари олдида тўхтатиб турган.

Гувьон Сен-Сир (1764–1830) – француз генерали, революция ва Империяниң барча юришларида, хусусан, Моронинг чекинишида ҳам иштирок этган. «Қызил ва қора» романининг ёзилишидан бир неча йил олдин унинг ўша юришлар ҳақидаги эсдаликлари чоп этилган эди.

454-бетта: «Манон Леско» балети – Парижда 1830 йилнинг
XIX асринг бошларидаги кенг тарқалган қўшиқлар музалифи.

462-беттә: *Мюнстер трактати* – ушбу трактат қүпроқ Вестфаль сулхи шоми биләп машхүр; 1648 йили түзилгән мазкур сулх ўттиз йилдик үрунгы чек күйгән.

465-беттә: «Манон Леско» балети — Парижда 1830 йылнинг 3 май куни саҳнадаштирилган. Унинг либреттоси Превонинг машхур романни асосида Скриб томонидан ёзилган, музиканни Алеви (1799—1862) басталаган.

519-бетга: *Де Лавалет* (1769—1830) — француз давлат арбоби. 1815 йили, у Эльба оролидан қайтган Наполеоннинг Парижгэ кириб келиши учун қўлидан келганича ёрдам берган. Иккинчи Реставрациядан сўнг у қамоққа олиниб, давлат жиноятчиси сифатида ўлим жазосига ҳукм қилингани эди. Қатл этиши тайинланганидан бир кун олдин қамоқхонагага уни кўргани хотини келади: Лавалет хотиннинг кийини кийиб, камоқхонадан кочишгэ мувваффак бўлган.

533-беттә: *Де Шеврез хоним* (1600—1679) — бу аёл Франциядаги гражданлар уруши тарихида мухим роль ўйнаган. У кардинал Ришельеңе қарши үюнтирилгән барча фитналарда иштирок этган, мамлакатдан қувғын қызметтеген пайтларыда эса Европа давлатларини Францияга қарши урущ бошлашып даъват этган.

Де Лонгвиль хонум (1619—1679) — де Шеврез хонум каби Фонданинг машхур арбобларидаи бири.

536- б е т г а: *Ажралиб қолган либерал*.— 1827 йили депутатлар палатасига сайлов пайтида ўрг либералларниң бир гурухи сўл оппозицияга қўшилиб кетган. Ана шу гуруҳни «ажралиб қолганлар» — деб атай бошлишган.

544- б е т г а: *Буюк «Бўлиши мумкин»* — бу сўаларни нариги дунё ҳақидаги христианларча тасавнур ҳақидаги ўлим тўшагида ётган Рабле айтган эмиш. «Мен буюк бўлиши мумкини излагани жўнайман».

549- б е т г а: *Манюэль* (1775—1827) — машхур сиёсий арбоб — либерал. 1793 йили у кўнгилли бўлиб армияга кирган, италян юршида иштирок этиб, оғир ярадор бўлган.

550- б е т г а: *Бельфегор ҳақидаги шеърлар*.— «Бельфегор Макъявеллидан ўзлаштирилган қисса» — Лафонтенинг шеърий новелласи. Новеллада ҳикоя қилинишича, Иблис шайтон Бельфегорни эр-хотинлик қандай бўлишини ўз тажрибасида билиб келиш учун ёруг дунёга юборади. Аммо Бельфегор орадан кўп ўтмай хотинининг дастидан жаҳаннамга қочилга мажбур бўлади. Стендаль пазарда тутган шеър Бельфегорининг унга вазифа тонширган Иблисга ахбороти тарзида ёзилган.

661- б е т г а: *Рим қироли* — Наполеон Ining ўғли, тугилган заҳоти унга Рим қироли (1811—1832) унвони берилган. Бонапартчилар, гарчи у ҳеч қачон француз таҳтига ўтираган бўлса-да, уни Наполеон II деб аташарди. Наполеон I 1814 йили ҳам, 1815 йили ҳам таҳтдан воз кечганида уни ўзига ворис этиб тайинлаган. Бироқ иттифоқчи давлатларниң қарорига биноан шаҳзода ўз буваси Австрия императорининг тарбиясига топширилган.

Массильон (1663—1742) — француз воизи ва епископи. Айтишларига қараганда, гарчи ўзи ниҳоитда хушахлоқ одам бўлса-да, Регентлик даврининг сиёсий арбоби, фитначи ва фосих Ҷюбуани епископ этиб тайинлашларига кўмаклашган экан.

МУНДАРИЖА

П. Шермухамедов. Мен ҳақиқатни сөвардим..... 5

Б и р и н ч и қ и с м

I.	Шаҳарча.....	12
II.	Жаноб мэр.....	16
III.	Йўқоплар мулки.....	19
IV.	Ота ва ўғил.....	25
V.	Битим.....	29
VI.	Кўнгилсанлик.....	37
VII.	Сабланма ўхшашлик.....	45
VIII.	Кичик ҳодисалар.....	57
IX.	Чорбодаги оқшом.....	65
X.	Нотавон кўнглига қўтирижамашон.....	74
XI.	Кечки пайт.....	77
XII.	Саёҳат.....	83
XIII.	Нафис пайлож.....	90
XIV.	Инглиз қайчиси.....	95
XV.	Хўроз кичкирди.....	99
XVI.	Эртаси куни.....	103
XVII.	Биринчи мувони.....	108
XVIII.	Қирол Веръъерда.....	113
XIX.	Ўйламоқ – демак язоб чекмоқ.....	128
XX.	Имзоиз мақтублар.....	138
XXI.	Жаноб билан сұхбат.....	143
XXII.	1830 йилда шундай йўл тутар эдилар.....	158
XXIII.	Амалдорининг қайгуси.....	172
XXIV.	Катта шаҳар.....	188
XXV.	Семинария.....	195
XXVI.	Одамзод ёки бадавлат кинига етишимайдиган нарса ҳақида....	203
XXVII.	Ҳаёт тажрибасининг бошланиши.....	214
XXVIII.	Сапам юриши.....	218

XXIX. Биринчи ғалаба.....	226
XXX. Шұхратпарат.....	242

Иккинчи қисым

I. Қишлоқдаги әрмаклар.....	262
II. Қиборлар жамиятига биринчи қадам.....	274
III. Илк қадамлар.....	283
IV. Де ля Моль хонадонида.....	287
V. Тағысирчанлик ва акобир мұноғиқ.....	300
VI. Талаффуз оқанғлари.....	303
VII. Бод касалииинг хуружи.....	310
VIII. Ажратиб күрсатувчи тафовут.....	319
IX. Бал.....	330
X. Қиролича Маргарита.....	340
XI. Еш қизнинг қудрати.....	349
XII. Даңтои эмасмикин бу?.....	354
XIII. Фитна.....	361
XIV. Ёш қизлинг мұлоқазалари	371
XV. Фитна эмасмикин бу?.....	378
XVI. Кечаси соат бирда.....	384
XVII. Құхна шамшир.....	391
XVIII. Даҳшатлы дақиқалар.....	397
XIX. Опера Буфф.....	403
XX. Япон гүлдони.....	413
XXI. Махфий пота.....	419
XXII. Музокара.....	426
XXIII. Рұхонийлар, ўрмоплар, озодлік.....	434
XXIV. Страсбург.....	444
XXV. Тақвадорлик хизматида.....	451
XXVI. Савобли мұхаббат.....	459
XXVII. Энг яхши черков мансаблари.....	463
XXVIII. Манон Леско.....	467
XXIX. Зерикини.....	472
XXXI. Ғулгула.....	480
XXXII. Йүлбарс.....	486
XXXIII. Тушкунлик.....	492
XXXIV. Ақалли одам	498
XXXV. Хатар.....	505
XXXVI. Нохупи тағсилотлар.....	511
XXXVII. Минора.....	519
XXXVIII.. Құдратли одам.....	524
XXXIX. Интрига.....	530

XL	Хотиркамлик.....	535
XLI	Суд.....	540
XLII	547
XLIII	555
XLIV	558
XLV	566
Изоҳлар.....		576

На узбекском языке
Шедевры мировой литературы

СТЕНДАЛЬ

КРАСНОЕ И ЧЕРНОЕ

Роман

Третье издание

Перевод с издания Гослитиздата, Москва, 1950

«ЖАД» нашри учун масъуллар:

Ш. Усмонхўжаев

В. Барсукова

С. Зимова

Редактор М. Ахмедова

Рассом К. Ишин

Гасмлар редактори А. Бабров

Техн. редактор М. Миррахимов

Корректор Ш. Соатова

ИБ № 3284

Босмахонаса берилди 10.01.86. Босишга рухсат этилди 29.09.86. Формати 84×108¹/32.
Босмахонакогози № 1. Яңын-оддий гарнитура. Южори босма. Шартли босма л. 31.08. Шартлан
кр. – оттиск 31.08. Нашр л. 33.24. Тиражи 30000. Буюргыя №1866. Баҳоси 3 с. 10 т.
Шартнома 242 – 84.

Еафур Гулом көмидаги Адабиёт на санъат нашириети, 700129. Тошкент, Навоий кӯчаси, 30.

Наимиётлар, иолиграфии ва китоб сандоси шахари бўйича ЎзССР Давлат комитети «Мат-
буот» полиграфия шизаб чиқарни бирзалимменинг Бонкорхонаси, Тошкент – 700129.
Навоий кӯчаси, 30.

Стендаль.

Қызил ва қора: 1930 йил хроникаси; Роман Русчадан Х. Тұрабеков тарж.— Т.: Адабиёт ва саңыат нацириеті, 1986.—592 б.— («Жағон адабиёти дурданалары» сериясыннан таҳрир ҳайъати: Зулфия, Уйгун, Комил Яниш ва бошк.)

Машхур француз әзүүчеси Стендаллининг «Қызил ва қора» рочани қақында равишда дүниә адабиёты дурданалары катаридан үрнөл атасы.

Одий бир дүрдөргөннөң ўзли Жюльен Сороль жамында ўзаңдықта да французлардың ғранца мавзуга эршимекчи бўлуди. Бирок буржӯз жамияти қалдайдир фуқаро интийтинг юксакитига ўзақ қўйрманди доёсна? Романдада эзгулик билди разалини орасиздаги кураш бўгоят абр куч билли тасдирилаб берилган. Асарининг «Қызын» ва «кора» деб номланшиниши боенем ҳам ани шунда.

Стендалль. Красное и черное. Хроника 1930 года: Роман.
И (Франц)

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1987 йилда «Жаҳон адабиёти дурдоналари» сериясидан
қўйидаги асарларни нашр қиласди:

К. Миксат. «Ғаройиб никоҳ». Роман.
М. Горький. «Она». Роман, ҳикоялар.
Мопассан. «Ҳаёт. Азизим. Новеллалар».